HONORÉ DE BALZAC_VALITUD TEOSED XIII

VALITUD TEOSED
VIIETEISTKÜMNES KÖITES

INIMLIK KOMÖÖDIA
FILOSOOFILISED ETÜÜDID

SAGRÄÄNNAHK
PIKA EA ELIKSIIR
PUNANE VÕÕRASTEMAJA
MEISTER CORNEL1US TUNDMATU
MEISTRITEOS
ABSOLUUDI OTSINGUD
DRAAMA MERERANNAL
LUNASTATUD MELMOTH

XIII KÖIDE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS TALLINN 1961

Prantsuse keelest tõlkinud
PAUL VIIRES
Kunstiliselt kujundanud PAUL REEVEER

1. SAGRÄÄNNAHK

Sttrnt, ..Tristram Shmdy", CCCXXll

Härra Savaryk, Teaduste Akadeemia liikmete

TALISMAN

1829-nda aasta oktoobrikuu lõpul astus keegi noormees Palais-Royal'i just sel hetkel, kui avatakse mängu-majad vastavalt seadusele, mis kaitseb üht tõhusalt maksustatavat kirge. Pikemalt kõhklemata sammus ta üles mängupõrgu trepist, mis kandis numbrit 36.

«Teie kübar, mu härra, kui tohin paluda!» hüüdis talle väike kaame kaitsevõre varjus konutav vanamees kuiva toriseva häälega, tõustes järsku püsti ning näidates oma ilget lõusta.

Kui te astute mängumajja, röövib seadus kõigepealt teie kübara. Kas pole see vahest jumaliku ettemääratuse sõrm, midagi evangeeliumi tähendamissõna taolist? Või on see pigem teatav viis sõlmida leping põrguga, nõudes teilt mingit panti? Või tahetakse teid nõnda sundida olema aupaklik nende vastu, kes võidavad teie raha? Või kas vahest mitte politsei, kes poeb kõigisse ühiskondlikesse sopaaukudesse, ei pea vajalikuks teada saada teie kübarategija või teie enda nime, kui te ehk olete kirjutanud selle kübara sisse? Ja kas see pole lõpuks mitte selleks, et võtta mõõt teie kolbast ning teha õpetlikku statistikat mängijate peaaju mahu kohta? Selles punktis vaikib asutuse administratsioon täielikult. Aga ühes võite kindel olla: vaevalt olete astunud ühe sammu rohelise kalevi poole, ja juba ei kuulu teie kübar enam teile, samuti kui teie

isegi ei kuulu enam endale. Te kuulute mängule — teie ise, teie raha, teie kübar, teie kepp ja teie mantel. Teie lahkudes tõendab Mäng teile õela tegeliku pilkega, et ta on jätnud teile ometi midagi, andes tagasi teie hoiulevõetud esemed. Kui teil muide juhtub olema uus peakate, siis saate omal kulul teada, et on vaja hankida endale eriline mängijaülikond.

7

Imestus, mida nooruk ilmutas, kui talle anti numbrimärk kübara vastu, mille ääred olid õnneks juba kergelt kulunud, andis tunnistust alles süütust hingest. Väike vanamees, kes ilmselt noorpõlvest alates oli roiskunud mängurielu keevais naudinguis, heitis talle tuhmi ning soojuseta pilgu, millest filosoof oleks välja lugenud hospidali viletsust, laostunud inimeste hulkurielu, vinguga lämmatamiste protokollide rida, tähtajata sunnitööd ja pagendust Guazacoalco* kaldale. See inimene, kelle piklik valge nägu oli veel toidetud vaid d'Arcet' želatiinisuppidega*, kujutas endast kahvatut pilti äärmise piirini lihtsustatud kirest. Sügavad kortsud näos olid jäljed ammustest kannatustest: küllap ta mängis maha oma kasina palga samal päeval, kui ta selle sai. Hobusekronu sarnaselt, kellele ei mõju enam piitsahoo-bid, ei pannud teda miski enam võpatama: kogu oma varanduse mahamänginute summutatud oiged, nende tummad needmised ja nürimeelsed pilgud jätsid ta alati täiesti külmaks. Ta oli kehastunud mäng. Kui noormees oleks lähemalt vaadelnud seda kurvakujulist Kerberost, oleks ta võib-olla endamisi mõtelnud: «Selles südames peitub veel ainult kaardipakk.» Kuid noor tundmatu ei võtnud kuulda seda elusat hoiatust, kes oli seatud siia kahtlemata jumaliku saatuse poolt, nagu too annab midagi eemaletõukavat kõigi patuurgaste sissekäikudele. Ta astus kindlal sammul saali, kus kulla kõlin avaldas pimestavat ning võluvat mõju ahnest ihaldusest haaratud meeltele. Tõenäoliselt oli selle noore inimese tõuganud siia loogilisim lause Jean Jacques Rousseau kõigist ilukõnelistest fraasidest, mille kurb mõte on minu arvates järgmine: «Jah, ma mõistan, et inimene läheb mängima, kuid alles siis, kui tema ja surma vahele on jäänud veel vaid tema viimane ekünü.»

Õhtuti on mängumajade luule labane, aga selle mõju on kindlustatud samuti kui verise draama oma. Saale täidavad pealtvaatajad ja mängijad, kehvad vanamehed, kes on tulnud siia end soojendama, erutatud näod, viinaga alanud orgiad, mis ähvardavad lõppeda Seine'is. Kuigi siin tulvab kirg, ometi takistab tegelaste liiga suur arv teid vaatlemast mängudeemonit palgest palgesse. Õhtuti on siin tõeline ansamblimäng, kus karjub kogu

8

trupp, kus orkestri iga instrument moduleerib oma fraasi. Te näete siin rohkesti auväärseid isikuid, kes on tulnud siia meelelahutust otsima ja maksavad selle eest nagu huvitava vaatemängu või mõne maiuspala eest, samuti nagu nad lähevad kuhugi katusekambrisse ostma odava hinna eest kolmeks kuuks kibedaid kahetsusi. Kas te mõistate aga, milline hullus ning jõud peab peituma inimese hinges, kes kannatamatusega ootab mänguurka avamist? Hommikuse ja õhtuse mängija vahel valitseb samasugune vahe kui muretu abielumehe ja armukese vahel, kes piinleb igatsusest oma kallima akna all. Ainult hommikul võib mängumajas kohata tuikavat kirge ja häda ning viletsust kogu oma hirmsas alasti-olekus. Ainult sel ajal te võite imetella tõelist mängijat, mängijat, kes pole söönud, maganud, elanud ega mõtelnud, — nõnda armetult on ta läbi pekstud ebaõnnestumiste piitsaga, mis viivad ära tema üha kahekordistatud panused, nõnda ära vaevatud on ta kibelevast kannatamatusest — millal siis lõppeks kukub välja trente et quarante*? Sel neetud tunnil te kohtate silmi, mille rahu kohutab, te märkate nägusid, mis võluvad, tabate pilke, mis kaarte otsekui läbi puurivad, neid õgivad.

Nõnda siis on mängumajad ülevalt kütkestavad vaid oma seansside algul. Kui Hispaanial on oma härjavõitlused, kui Roomal olid gladiaatorid, siis Pariis uhkustab

oma Palais-Royaliga, mille meelierutavad ruletid pakuvad lõbu näha verd ojadena voolamas, ilma et parteris olijate jalad ähvardaksid selles veres libastuda. Püüdke heita põgus pilk sellele areenile, astuge sisse! . . . Milline armetu kehvus! Inimese kõrguseni võidunud tapeetidega kaetud seinad ei paku midagi, mis võiks värskendada hinge. Siin ei leidu isegi ainsat naela endamõrva hõlbustamiseks. Parkett on kulunud, räpane. Saali keskel asetseb piklik laud. Õlgedest punutud põhjadega lihtsad toolid, mis on tihedalt asetatud kuldrahaga ärahõõrutud kalevi ümber, annavad tunnistust kummalisest ükskõiksusest toreduse vastu nende inimeste juures, kes tulevad siia hukkuma rikkuse ja toreduse pärast. Säärane inimlik vastuoksus ilmneb igal pool, kus hing iseendaga ägedat võitlust peab. Armunu tahaks panna oma armastatu siidi, ehtida teda hommikumaa pehmete kangastega,

9

omandab teda aga enamasti viletsas sängis. Auahne unistab võimu tipust, ise aga roomab põrmus orja-likkuse poris. Kaupmees vireleb poeruumi niiskes ning ebatervislikus nurgakeses, et ehitada suur üksikelamu, kust tema poeg, enneaegne pärija, aetakse minema vennaliku oksjoni teel. Ja lõppeks, kas on olemas veel rõõmutumat asja kui rõõmumaja? Kummaline mõistatus! Alatasa vastuolus iseendaga, oleviku hädades lootust kaotades ja pettes ennast neis hädades lootustega tulevikule, mis talle ei kuulu, ilmutab inimene kõigis oma toiminguis talle omast ebajärjekindlust ning nõrkust. Siin maa peal pole miski täielik peale õnnetuse.

Hetkel, kui noormees saali astus, olid seal juba mõned mängijad. Kolm kiilaspealist vanameest istusid ükskõikselt rohelise kalevi ümber; nende kipsnäod, külmaverelised kui diplomaatidel, ilmutasid küllastunud hingi, südameid, mis juba ammu olid võõrdunud põksumast, isegi siis, kui nad panid kaardile naisele kuuluva puutumatu vara. Noor mustajuukseline oliivja jumega itaallane toetus rahulikult küünarnukkidega laua äärele ning näis kuulatavat neid salajasi eelaimusi, mis hüüavad mängijale saatuslikke sõnu: Jah! — Ei! Sellest lõunamaisest peast hõõgus kulda ja tuld. Seitse-kaheksa pealtvaatajat, püsti laua ümber sõõris, ootasid etendust, mida neile tõotas saatuse tuju, osaliste näod, rahade ja rehade liikumine. Need jõudeinimesed seisid vaikides, liikumatult, tähelepanelikult nagu rahvamass GreveM väljakul, .kui timukas lööb kellelgi pea otsast. Keegi pikk kuivetu isik kulunud frakis hoidis ühes käes märkmikku ja teises nööpnõela, et ära märkida, mitu korda kukub välja punane või must. See oli üks neist kaasaja Tantalostest, kes elavad kõrval kõigist oma sajandi lõbudest, üks neist varanduseta ihnureist, kes mängivad kujuteldavale panusele, midagi aruka hullu taolist, kes oma vaesuses lohutavad end mingit pettekujutelma hellitades, kes toimivad pahe ja ohuga samuti kui noored preestrid issanda ihu ja verega, kui nad peavad valget missat. Panga vastas istusid paar mänguvõimaluste peent ja vilunud asjatundjat; nad sarnanesid endiste sunnitöölistega, keda galeeriorjus enam ei hirmuta ja kes olid tulnud

10

siia, et riskida kolme panusega ja viia õnnestumise korral kohe kaasa oma võit, millest nad elasid. Kaks mängusaali vana teenrit jalutlesid ükskõikselt, käed vaheliti, ja heitsid aeg-ajalt pilgu aknast aeda, nagu selleks, et näidata möödujaile siltide asemel oma lamedaid nägusid. Krupjee ja pangapidaja olid parajasti heitnud vastumängijaile tuhmi tapva pilgu ja lausunud kriiskava häälega: «Tehke panus!» — kui noormees avas ukse. Vaikus muutus kuidagi nagu veel sügavamaks ja pead pöördusid uudishimuga uustulnuka poole. Ennekuulmatu asi! Nüristunud vanamehi, kivistunud teenreid, pealtvaatajaid ja isegi fanaatilist itaallast — kõiki valdas tundmatu nägemisel mingi jube tunne. Pidi olema väga õnnetu, et äratada kahetsustunnet, väga nõrk, et võita sümpaatiat, või mõjuma väga võikalt, et panna võpatama südamed selles saalis, kus hingevalu peab olema tumm, kus viletsus on rõõmsailmeline ja meeleheide siivsalt tagasihoidlik. Ja seda kõike oli selles uues tundmuses, mis liigutas neid jäiseid

südameid, kui saali astus noormees. Aga eks ole timukadki vahel nutnud noorte neitsite pärast, kelle valgejuukselisi päid nad olid sunnitud maha raiuma Revolutsiooni käsul!

Esimesest pilgust lugesid mängijad vilumata algaja palgel mingit hirmsat saladust; tema noored näojooned kandsid mingit uduselt looritatud armsusepitserit, tema vaade kõneles asjatuist jõupingutustest, tuhandest petetud lootusest! Enesetapmise sünge ükskõiksus kattis tema lauba tuhmi haiglase kahvatusega, suunurkades oli kergete kurdudena joonistatud mõru naeratus, ja kogu tema ilme avaldas sellist sügavat alistumist, et seda oli valus vaadata. Mingi salajane geniaalsus helkis neist sügavaist silmist, mis võib-olla olid looritatud küllastunud lõbudest. Kas vahest ohjeldamatud priiskamised olid vajutanud oma ebapuhta pitseri sellele üllale, kunagi puhtale ning säravale, nüüd aga roidunud näole? Arstid oleksid kahtlemata seletanud südame-või kopsuhaigusega kollaseid rõngaid silmade ümber ja punaseid laike põskedel, kuna poeedid oleksid tahtnud neis märkides näha teaduste teenimise kahjustavat mõju, lambivalgel õpinguis veedetud uneta ööde jälgi. Kuid kirg, surmavam kui haigus, haigus, halastamatum kui

vaimne töö ja geniaalsus olid moonutanud selle noore näo jooned, pannud tarduma selle liikuvad lihased ja ängistasid südant, mida vaevalt olid kergelt puudutanud orgiad, vaimne töö ja haigus. Kui sunnitöölaagrisse ilmub kuulus roimar, võtavad vangid teda vastu lugupidamisega; ja nõndasamuti kummardusid need inim-deemonid, kogenud kõigis kannatustes, selle ennekuulmatu hingevalu, nende sügavate haavade ees, mida nende pilk sondeeris, ning tunnistasid ta üheks oma vürstidest tema majesteetliku tumma iroonia ja tema riietuse elegantse vaesuse pärast. Noormees kandis maitsekat frakki, kuid kaelaside oli nii kavalalt seotud ning nii tihedalt vastu vesti, et vaevalt võis tal oletada pesu. Tema käed, ilusad kui naise omad, olid kahtlase puhtusega — juba kaks päeva ei kandnud ta enam kindaid! Kui isegi krupjee ja mängusaali teenrid võpatasid, siis vist küll sellest, et tema saledais ning peentes kehavormides, tema blondides hõredais juukseis, mis olid loomulikult käharas, oli veel tunda õitsva süütuse võlu jälgi. Näo järgi võis noorukit pidada kahekümne viie aastaseks ja sellel peegelduvad pahed näisid olevat vaid juhuslikku laadi. Noorusvärskus avaldas temas alles vastupanu jõuetu iharuse laostamisele. Kogu tema olemuses pidasid võitlust pimedus ja valgus, olematus ja elu, luues ühtaegu mingi võluva ja kohutava mulje. Nooruk oli ilmunud siia kui ausärata ingel, kes oli hälbinud teelt. Seepärast olid kõik need pahede ja nurja-tuste teenelised õpetajad, sarnaselt hambutu vanaeidega, keda on vallanud haletsus ilusa noore neiu vastu, kes end pakub kõlvatusele, valmis hüüdma kogemusteta algajale: «Minge tagasi!» Too aga sammus otseteed laua juurde, jäi sinna seisma, viskas kaalutlemata kalevile ühe kuldraha, mida ta hoidis käes; see veeres mustale. Seejärel heitis ta krupjeele ühtaegu väljakutsuva ja rahuliku pilgu, nagu kõik tugeva hingega inimesed, kes põlgavad ihnavat kõhklust. Huvi selle käigu vastu oli nii valdav, et vanamehed ei teinud panust; ainult itaallane haaras kire fanatismiga kinni ideest, mis talle näis vastu naeratavat, ning asetas kogu oma kullahunniku vastupidiselt tundmatu nooruki mängule. Pangapidaja unustas lausuda pikaajalisest tarvitamisest kähisevaks

ning arusaamatuks hüüdeks muutunud lauseid: «Tehke panus!» — «Panus on tehtud!» — «Enam mängida ei saa!»

Krupjee võttis kaardid, ja näis, et temagi, kes oli ükskõikne nende tumedate lõbustuste harrastajate kaotuste või võitude suhtes, soovis head õnne uustulnukale. Igaüks pealtvaatajaist tahtis näha selle kuldraha saatuses draamat ning ühe ülla elu viimast vaatust; nende saatuslike kaartide külge naelutatud silmad põlesid; kuid hoolimata

kogu tähelepanust, millega nad jälgisid vaheldumisi kord noorukit, kord kaarte, ei võinud nad märgata vähimatki erutuse tunnust tema külmal ning alistunud näol.

«Punane, must, pass!» kuulutas krupjee ametlikus toonis.

Midagi summutatud kõrina taolist tungis esile itaallase rinnast, kui ta nägi üksteise järel langevat enda ette kokkumurtud rahapabereid, mida heitis pangapidaja Mis puutub noormehesse, siis tema märkas oma hukatust alles sel hetkel, kui väike reha sirutus välja tema viimase napoleondoori järele. Tasase kõlksatusega puutus elevandiluu kuldmündi vastu, mis noolekürusel veeres kassa ees asetsevasse kullahunnikusse. Tundmatu sulges aeglaselt silmad, tema huuled kahvatasid; aga ta tõstis peagi jälle laud ja tema suu värvus uuesti korall-punaseks. Ta muutus sarnaseks inglasega, kelle jaoks elus pole enam mingeid saladusi, ja lahkus, kerjamata kaastunnet selle südantlõhestava pilguga, milliseid mängijad nii sageli ahastuses heidavad pealtvaatajaile. Kui palju sündmusi kuhjub ühteainsasse sekundisse ja kui palju juhtumusi peitub ainsas täringuviskes!

«Kahtlemata oli see tema viimane laeng,» lausus krupjee naeratades pärast minutilist vaikust, hoides kuldraha pöidla ja nimetissõrme vahel ja näidates seda juu-resolijaile.

«See on tulipea. Ega nalja ole, hüppab teine veel vette!» vastas üks alalistest külalistest, heites pilgu enda ümber mängijaile, kes kõik olid isekeskis tuttavad.

«Ega sedagi tea!» hüüatas mängusaali teener, võttes näputäie tubakat.

«Kui meie oleksime toiminud selle härra eeskujul!» tähendas üks vanameestest oma seltsimeestele, osutades itaallasele.

Kõik vaatasid õnnelikku mängijat, kelle käed värisesid pangatähti lugedes.

«Ma kuulsin üht häält,» ütles ta, «mis nagu karjus mulle kõrva: «Võita võib selle noore inimese meeleheite vastu mängides.»»

«See polnud kellegi mängija,» jätkas krupjee, «sest õige mängija oleks jaganud oma raha kolmeks panuseks, et oleks rohkem võiduvõimalusi.»

Noormees läks, nõudmata oma kübarat, kuid vana ketikoer, olles märganud peakatte armetut seisundit, ulatas talle selle sõnagi lausumata. Mängija andis talle masinliku liigutusega tagasi hoiunumbri ja läks trepist alla, vilistades laulu «Di tanti palpiti»1, nii tasa, et ta vaevalt ise kuulis neid hurmavaid helisid.

Varsti seejärel oli ta juba Palais-Royali võlvkäigus, läks kuni Saint-Honoré tänavani, seadis sammud Tuileries' poole ja läbis ebakindlal sammul aia. Ta kõndis otsekui keset kõrbet, inimesed tõukasid teda küünarnukkidega, ta ei märganud neid; rahvahulga suminas kuulis ta vaid ühteainsat häält, ja see oli surma kutse. Viimaks vajus ta mingisse tardunud mõtiskellu, millesse vajuvad kurjategijad, keda vanker veab Justiitspaleest Grève'i väljakule, selle tapalava juurde, mis on punane seal alates 1793-ndast aastast voolanud verest.

Enesetapmises on midagi suurt ja kohutavat. Paljude inimeste langemine on ohutu nagu lastel, kes kukuvad liiga madalalt, et haiget saada; kui aga suur inimene kukkudes viga saab, siis pidi ta olema tõusnud väga kõrgele, kuni üles taevani, ning pidi olema näinud ähmaselt mingit saavutamatut paradiisi. Kui halastamatud peavad olema need marud, mis sunnivad otsima hingerahu püstolitorult! Kui palju noori andeid, kes on suletud katusekambrisse miljoni elusolendi keskel, närbub ning hääbub suure inimhulga silme all, kes on tüdinud kullast "ning tunneb igavust, — hääbub sellepärast, et neil

puudub sõber, et neil puudub lohutaja-sõbratar. Kui vaid mõtelda sellele, omandab enesetapmine otse hiiglaslikud mõõtmed. Jumal üksi teab, kui palju tärganud ideid, kui palju pooleli jäänud luuleteoseid, meeleheidet ja summutatud ahastusehüüdeid, viljatuid püüdlusi ja ilmale-kandmata meistriteoseid tungleb vabasurma ja viljastava

---

1«Milline värin» (itaalia k.) — sõnad Rossini ooperi «Tancred> aariast.

lootuse vahel, mille hääl kutsus kord noore inimese Pariisi. Iga vabasurm on nukruse ülev poeem. Kus leiate kirjanduse ookeanis pinnale tõusmas raamatu, mis oma tundejõu poolest võiks võistelda säärase väikese ajaleheteatega:

«Eile kella nelja ajal viskus keegi noor naine Kunstide sillalt Seine'i.»

Selle pariisliku lakonismi ees kahvatavad kõik draamad ja romaanid, isegi too vana raamatu esileht «Kuulsusrikka Kaernavani kuninga hädakaebed, kelle tema omad lapsed heitsid vangitorni» — ainus säilinud katkend kadumaläinud raamatust, mis oli suutnud panna nutma sellesama Sterne'i, kes ise hülgas oma naise ja lapsed.

Tundmatut ründas tuhat seda laadi mõtet. Katkendlikult vilksatasid nad tal läbi pea, nagu katkikäristatud lippude räbalad lehvivad lahingumöllus. Hetkeks heitis ta endalt oma mõtete ja mälestuste koorma ning seisatas mõne lille ees, mille õisi tuul keset tihedat rohelust õrnalt õõtsutas; siis haaras teda tukslev elujanu, mis osutas tõrksat vastupanu ängistavale endamõrva-mõt-tele, ta tõstis silmad üles taeva poole, aga hallid pilved, nukrust sisendavad tuuleiilid ja sügisene rusuv madalrõhkkond sisendasid talle jälle surmamõtteid. Ta seadis sammud Kuninglikule sillale, mõtiskelles oma eelkäijate viimseist tujudest. Ta naeratas, kui talle meenus, et lord Castlereagh oli rahuldanud oma madalaima inimliku vajaduse, enne kui lõikas endal kõri läbi, ja et akadeemik Auger oli otsinud oma tubakatoosi, et surma minnes veel tubakat nuusata. Ta analüüsis neid veidrusi ja küsitles iseennast, kui ta, surudes end vastu silla rin-natist, et anda teed ühele turuhoone-töölisele, kes oli määrinud kergelt valgeks tema fraki käise, äkki tabas end hoolega frakki tolmust puhastamast. Saabunud silla-võlvi keskkohale, silmitses ta sünge ilmega vett.

15

«Sant ilm enda uputamiseks,» üties talle naerdes keegi kaltsudes vana naine. «Seine on nii külm ja räpane!»

Ta vastas naiivse naeratusega, mis väljendas kogu tema vahva otsuse hullumeelsust, aga äkki võpatas ta, nähes eemal kaugel Tuileries' valgma juures pargast sildiga, kus jalapikkuste tähtedega oli maalitud: Abi u p p u j a i 1 e. Tema silme ette kerkis otsekohe härra Dacheux' kuju, relvastatud kogu oma filantroopiaga, kihutamas tagant ja panemas liikuma heategevuslikke aere, mis lõhestavad uppujate päid, kui need õnnetul kombel kerkivad veepinnale. Ta nägi oma vaimusilmaga härra Dacheux'd enda ümber uudishimulikke kogumas, otsides nende hulgast arsti, kes teeks kunstlikku hingamist, ja tegemas ettevalmistusi suitsu puhumiseks jäme-soolde; ta luges mõttes ajakirjanike kaastundeavaldusi, mis olid kirjutatud lõbusa pidusöömingu ja tantsijatari naeratuse Vahel; ta kuuLis kõlisevat eküüsid, mida Seine'i prefekt luges kätte paadimeestele tema laiba eest. Surnult maksab ta viiskümmend franki, elusana on ta vaid andekas noormees ilma protektsioonita, ilma sõpradeta, ilma õlekotita ja peavarjuta, tõeline ühiskondlik null ning täiesti kasutu riigile, kellel muide tema pärast polnud mingit muret. Surm päise päeva ajal tundus talle näotu, ta otsustas surra öösi, et jätta ära-tundmatu laip sellele ühiskonnale, kes ei tunnistanud tema elu suurust. Ja nõnda sjis jätkas ta oma teed ning suundus VoltaireM kai poole, astudes jõudeinimese kiirustamata sammu, kes tahab aega surnuks lüüa. Kui ta läks alla mööda astmeid, millega lõpeb sild, köitsid kai nurgal tema tähelepanu vanad raamatud, mis olid laotud kaldarinnatisele; ei puudunud palju, et ta oleks hakanud mõne raamatu hinna pärast tingima. Aga siis muigas ta enda üle, pistis filosoofiliselt käed vestitaskuisse ja jätkas oma teed muretu kõnnakuga, milles avaldus külm põlgus, kui ta äkki oma suureks üllatuseks kuulis tasku põhjas tõeliselt fantastilisel kombel kõlisevat mõningaid münte. Lootuse naeratus helendas tema näol, libisedes huultelt üle kõigi joonte, üle lauba, pani rõõmust särama silmad ja sünged põsed. See õnnesäde sarnanes tulukestega, mis jooksevad üle leegi söödud paberi jäänuste; kuid tema näole sai osaks musta tuha

16

saatus — see muutus jälle kurvaks, kui ta, olles tõmmanud kähku käe vestitaskust, leidis kolm kahesoulist münti.

«Ah, mu hea härra, la caritä la caritä! Catarina![1] Kas või üks sou leiva jaoks!»

Uks noor korstnapühkija, kelle pundunud nägu oli must ja keha nõest tõmmu, seljas lõhkised kaltsud, sirutas käe noormehe poole, et võtta talt tema viimased krossid.

Paari sammu kaugusel väikesest korstnapühkijast-savoialasest üks vana häbelik kerjus, haiglane, viletsusest närbunud, seljas armetud lõhkised riideräbalad, ütles talle madala kähiseva häälega:

«Härra, andke mulle, kui palju võite, tahan teie eest jumalat paluda . . .»

Aga kui noormees oli heitnud pilgu vanakesele, jäi too vait ega palunud enam midagi, märgates võib-olla sel süngel näol veel teravama puuduse jälgi kui temal endal.

«La caritä! La caritä!»

Tundmatu viskas oma raha poisile ja vanale kerjusele ning lahkus kaldaäärselt kõnniteelt, et siirduda majade poole: ta ei suutnud enam taluda Seine'i rusuvat vaatepilti.

«Me palume jumalat, et ta hoiaks teie elupäevi,» hüüdsid talle mõlemad kerjused.

Saabudes gravüüride kaupluse vaateakna juurde, nägi see peaaegu juba surnud nooruk noort daami, kes astus parajasti välja uhkest tõllast. Noormees vaatles võlutuna seda veetlevat olendit, kelle valget nägu raamis harmooniliselt elegantne siidkübar. Noormees oli kütkestatud noore naise saledast kogust ning kauneist liigutustest. Sõidukitrepist maha astudes kergitas ta veidi kleiti, kusjuures paistis tema jalg, mille peened kontuurid olid selgesti joonistatud pingeletõmmatud valge sukaga.

Noor naine astus kauplusse, valis seal endale albumeid, kivitrükkide kogusid. Ta ostis neid mitme kuldraha eest, mis särasid ja kõlisesid letil. Noormees, näilikult

[1] Andke almust! Andke almust! Püha Katariina nimel (itaalia k.).

süvenenud ukse lävel vitriini väljapandud gravüüride vaatlemisse, heitis ilusale tundmatule tuliseima ning läbitungivaima pilgu, millega võib vastata mees ühele neist ükskõikseist põgusaist pilkudest, mis heidetakse juhuslikele möödujaile. See oli noormehe poolt hüvastijätt armastusega, naisega! Aga see viimne kirglik küsiv pilk ei leidnud mõistmist, ei liigutanud selle tühise naise südant, ei pannud teda punastama ega silmi maha lööma. Mis oli see temale? Veel üks imetlus, veel üks äratatud ihaldus, mis õhtul sisendab talle selle magusa mõtte: «Ma olin täna imekaunis». Noormees siirdus järsul sammul ühe teise akna juurde ega pööranud enam pead, kui tundmatu astus jälle oma sõidukisse. Hobused läksid traavi ja see viimane luksuse ja elegantsi kehastus läks looja, nagu pidi looja minema tema elugi. Nukral sammul kõndis ta mööda kauplustest, vaadeldes suurema huvita väljapandud kaubaproove. Kui lõppes kaupluste rida, hakkas ta silmitsema Louvre'it, Instituuti, Jumalaema kiriku ja Justiitspalee torne, Kunstide silda. Kõik need ehitused näisid võtnud nukra ilme, peegeldades taeva halle toone, mille harvad helendused pilvede vahel andsid kuidagi ähvardava ilme Pariisile, mis sarnaselt ilusa naisega on aldis inetuse ja ilu seletamatuile kapriisidele. Nõnda oli loodus nagu ise võtnud nõuks viia surmaleminejat mingisse valulisse ekstaasi. Üleni selle laostava võimu küüsis, mille rammestav toime leiab endale vahendaja fluidumeis, mis kulgevad meie närvides, tundis ta oma organismi märkamatult muutuvat oma olemuselt nagu voolavaks. Selle agoonia kannatused tekitasid temas otsekui lainetuse: ta nägi hooneid, inimesi kuidagi läbi udu, kus koik nagu õõtsus. Ta tahtis vabaneda sellest ärritusest, mida füüsilise maailma avaldused tema hinges tekitasid, ja ta suundus ühe antikvariaadi poole lootuses leida toitu oma meeltele või oodata seal öö saabumist kunstiesemeid imetelles ja nende hindu pärides. See oli nii-ütelda julguse kogumine ja südamekinnituse otsimine, nagu seda hangivad kurjategijad, kes kahtlevad oma jõus tapalavale minnes; kuid lähedase

surma teadvus andis noormehele üheks hetkeks otse hertsoginna enesekindluse, kellel on kaks armukest, ja ta astus haruldustekauplusse sundiniatu

18

ilmega, huulil tardunud naeratus nagu joobnul. Kas ta polnudki joobnud elust või vahest koguni surmast? Peagi tekkis tal uuesti peapööritus ja ta hakkas jälle nägema asju mingis kummalises valguses ning elustatuina kergest liikumisest, missuguse seiga põhjuseks oli kahtlemata tema häiritud vereringe, kord vahutav kui kosk, kord jälle rahulik ning vaikne kui seisev leige vesi. Ta soovis lihtsalt luba kaupluses ringi vaadata, kas siin ei leidu vahest mõningaid haruldusi, mis on temale meele järgi. Noor jumekas ning paksupõseline ruugejuukseline poesell, saarmanahkne müts peas, jättis kaupluse järelevalve kellegi vana talunaise, mingisuguse naissoost Calibani* hooleks, kes parajasti oli ametis ahju puhastamisega, mis kujutas endast tõelist kunsti-imet, võlgnedes oma olemasolu Bernard de Palissy geeniusele. Siis ütles ta sisseastunud võõrale muretus toonis:

«Vaadake aga peale, härra, vaadake! Siin all on meil vaid üsna tavalised asjad, aga kui te suvatseksite vaevaks võtta teisele korrusele minna, võiksin ma teile näidata väga ilusaid Kairo muumiaid, mitmeid inkrusteeri-tud keraamilisi töid, mõningaid eebenipuust nikerdisi, eht renessanss, alles äsja saabunud, puha imekaunid asjad.»

Hirmsas seisundis, milles viibis tundmatu, oli selle cicerone2 lobisemine, need kaupmehelikult rumalad fraasid temale otsekui väiklased narrimised, millega piiratud vaimud tapavad geniaalse inimese. Kandes oma risti kuni lõpuni, teeskles ta, et kuulab oma juhti, ning vastas talle žestidega või ühesilbiliste sõnadega; kuid märkamatult oskas ta võita endale õiguse vaikida ning võis kartuseta anduda oma viimseile mõtiskeludele, mis olid hirmsad. Ta oli poeet, ja tema hing leidis juhuslikult rikkalikku toitu: talle sai osaks juba ette heita pilku kahekümne sajandi säilmeile.

Esimesel põgusal pilgul pakkusid kaupluse saalid, kuhu olid kuhjatud kõik inimliku ja jumaliku loomingu teosed, segast pilti. Krokodillide, ahvide, boamadude topised naeratasid vastu värvilistele kirikuakendele,

19

näisid tahtvat hammustada marmorbüste, taga ajada lakitud esemeid või ronida kroonlühtreile. Sevres'i vaas. millele proua Jacotot oli maalinud Napoleoni, asetses Sesostrisele* pühendatud sfinksi kõrval. Maailma algus ja eilsed sündmused olid siin groteskselt kõige sõbralikumas kooselus. Praevarras lamas monstrantsil, vabariiklik mõõk keskaja arkebuusil. Latouri pastellmaal, alasti ning pilvedesse mähitud madam Dubarry, täht peas, näis ihaldava uudishimuga vaatlevat india pika varrega piipu, püüdes mõistatada selle spiraalide tähendust, mis siuglesid tema suunas. Surmariistad — pistodad, kummalised püstolid, salarelvad — olid paisatud segi elukondlike tarberiistadega: portselanist supitirina-tega, saksi taldrikutega, läbipaistvate hiina tassidega, antiiksete soolatoosidega ja feodaalaja kompvekikarpidega. Elevandiluust laev sõudis täies purjes liikumatu kilpkonna seljas. Mingi õhupump sihtis silma keiser Augustusele, kes seisis majesteetlikus rahus. Mõned vanade prantsuse linnaisade ja hollandi bürgermeistrite portreed, ükskõiksed nüüd nagu oma eluajalgi, kõrgusid selle antiikse kaose kohal, heites sellele tuhmi ning külma pilgu. Kõik maailma maad näisid olevat saatnud siia oma teaduste riismeid, oma kunstide näidiseid. See oli midagi filosoofilise pühkmehunniku taolist, kus miski ei puudunud: siin leidus nii metslase rahupiip kui ka seraili roheline kullaga tikitud toatuhvel, nii mauri jatagan kui ka tatarlaste ebajumal. Siin leidus kõike kuni sõduri tubakakotini, kuni preestri püha armulauakarikani ja troonibaldahhiini sulestikuni. Kogu see kole-tislik vaatepilt oli pealegi veel sõltuvuses tuhandest mänglevast valgusevaheldusest ning lõpmatuist veid-raist vastupeegeldustest, mis tekkisid värvitoonide segunemisest ning valguse ja varjude teravast kontrastist. Kõrv arvas nagu kuulvat katkenud karjeid, mõistus tabavat

---

[2] **Võõrastejuht (itaalia k.).** [a]* *19*

lõpetamata draamasid, silm nägevat ähmast valgus-kuma. Lõpuks oli kangekaelne tolm heitnud oma kerge loori kõigile neile esemeile, mille rohked nurgad ja arvukad uurded lõid kõige maalilisemaid efekte.

Tundmatu võrdles esialgu neid kolme saali, mis olid täis kuhjatud tsivilisatsiooni saavutusi ja kultusi, jumalusi, šedöövreid, kunagiste kuningriikide mälestisi,

20

ohjeldamatusi, kainet mõistust ja hullust, — võrdles neid mitmetahulise peegliga, millest iga tahk kajastas tervet eri maailma. Selle üldise uduse mulje järel tahtis ta keskendada oma tähelepanu millelegi meelepärasele, kuid pikast vaatlemisest, mõtlemisest ja unelemisest sattus ta nagu mingi palaviku võimusesse, mis oli võib-olla tingitud näljast, sest see korises tema sisikonnas. Nii rohkete rahvaste ja üksikisikute saatuste nägemine, mida peegeldasid neid üleelanud inimkätetööd, tuimastas viimaks noormehe meeled. Ihaldus, mis oli tõuganud ta kauplusse, oli läinud täide; ta lahkus tõelisest elust, tõusis mööda astmeid kuhugi ideaalsesse maailma, saabus ekstaasi võlulossidesse, kus universum ilmnes talle kildude näol ning tuleviirudena, nagu kunagi muiste maailma tulevik oli Patmosel tuleleegina möödunud püha Johannese silme eest.

Lõpmatu hulk valulisi, kaunilt armsaid ja kohutavaid, tumedaid ja helendavaid, kaugeid ja lähedasi kujusid kerkis tema silme ette massidena, müriaadidena, generatsioonidena. Jäigastunud saladuslik Egiptus tõusis oma liivast mustadesse mähistesse mässitud muumia näol; temale järgnesid vaaraod, kes olid matnud terveid rahvaid, et ehitada endale hauasammas, ja Mooses ja heebrealased ja kõrb, — ta nägi oma vaimusilmaga kogu antiikset mõjuvõimsat maailma. Värske ning veetlev marmorkuju, asetatud keerdkolonnile ja helkides valge-dusest, jutustas talle kreeka ja joonia iharaid müüte. Ah, kes poleks nagu temagi naeratanud, nähes etruski peene savivaasi punasel taustal noort tõmmunahalist tütarlast tantsimas jumal Priapose ees, keda ta rõõmsal näol tervitab! Sealsamas vastas rooma keisrinna hellalt kallistamas oma kimääri! Täielikult oli siin tunda kõigi keiserliku Rooma tujude hõngu, äratades kujutluse rauge Julia kümblusest, puhkusest ja tualetist, kes unistades ootab oma Tibullust. Cicero pea omas araabia talismanide võimu ja äratas temas mälestusi vabast Roomast ja rullis tema ees lahti Titus Liviuse lehekülgi. Noormees silmitses Senatus populusque Romanus'V; konsul, likto-rid, purpuriga ääristatud toogad, võitlused foorumil,

1 Rooma senat ja rahvas, s. o. Rooma riik (Rooma riigi vapikiri) (lad. k.).

21

vihaleaetud rahvamass — kõik see defileeris aeglaselt tema eest mööda nagu unenäo udused kujud. Lõppeks pääsis nende kujude üle domineerima kristlik Rooma. Uks maal avas talle taeva, ja siin nägi ta neitsi Maarjat kuldses pilves inglite keskel, kes varjutasid päikese hiilguse, kuulatamas õnnetute hädakaebeid, kellele too taassündinud Eeva naeratas leebe ilmega. Kui ta puudutas mosaiiki, mis oli valmistatud Vesuuvi ja Etna erineva laava tükikestest, sööstis tema hing kuuma ning kuldsesse Itaaliasse: ta viibis Borgiade orgiail, rändas Abruzzides, ihaldas itaallannade armastust, tundis kirge piklike mustade silmadega kahvatute nägude järele. Märgates keskaegset pistoda pitsitaolise mustriga peenelt töödeldud käepidemega, mis oli kaetud verejälgi meenutava roostega, võpatas ta, aimates öiste seikluste hargnemist, mille oli läbi lõiganud abielumehe külm teras. India kogu oma usunditega taaselustus hiina ebajumalas, mis oli riietatud kulda ja siidi ning kandis teravatipulist rombidest moodustatud äärtega ja kellukestega kaunistatud peakatet. Selle inetu ebajumala-kuju lähedal asetses punutud matt, ilus nagu bajadeergi, kes sellel oli kunagi lamanud, ning lõhnas ikka alles sandlipuu järele. Üks hiina koletis, mille silmad olid pilukil, suu kõverdatud, liikmed moonutatud, erutas hinge selle rahva leiutistega, kes tüdinuna alati ühetaolisest ilust, leiab väljendamatut lõbu inetuse viljakast mitmekülgsusest.

Benvenuto Cellini ateljeest pärinev soolatoos kandis ta renessansiajastusse, aegadesse, kus õitsesid kunstid ja ohjeldamatus, kus kuningad lahutasid meelt piinamistega, kus kirikuvürstid, lamades kurtisaanide embuses, kirjutasid lihtpreestreile ette kõige rangemat kõlbelist karskust. Ta nägi Aleksandri vallutusi ühel kameel, Pizarro* tapatalguid ühel süütenööriga arke-buusil, ja ususõdu, raevukaid, vihaseid ning julmi ühe raudkübara põhjal. Siis purskasid kui maa-alusest allikast esile rüütliajastu rõõmsailmelised kujud meisterlikult kulla ja hõbedaga kaunistatud ning osavasti poleeritud Milaano sõjavarustuse alt, kus raudkübara näokatte tagant särasid nüüdki veel lossihärra silmad.

See mööbli, leiutuste, moodide, kunstiteoste ja ruunide ookean lõi talle lõputu poeemi. Vormid, värvid,

22

mõtted — kõik muutusid siin elusaks, kuid hingele 'ei avanenud midagi terviklikku. Poeet pidi ise lõpetama suure kunstniku visandid, kes oli valmistanud selle hiigelpaleti, millele nii helde hooletusega olid ohtralt paisatud inimliku elu loendamatud juhuslikud sündmused. Olles mõttes läbi käinud kogu maailma ning vaadelnud eri maid, ajastuid, riike, tuli noormees tagasi üksikisikute saatuste juurde. Ta personifitseerus neis uuesti, tungis üksiknähtustesse, eraldudes tervete rahvuste elust kui ühele inimesele üle jõu käivast.

Seal magas Ruyschi muuseumist päästetud vahast laps, ja see imekaunis olend äratas temas mälestusi omaenda lapsepõlve rõõmudest. Vaadeldes mingi Tahiiti saare noore neiu veetlevat neitsipõlle, maalis ta oma leegitsevas kujutluses elava pildi lihtsast looduslikust elust, ehtsa häbelikkuse kõlbeliselt puhtast alastiolekust, inimesele nii loomuomase laiskuse võludest, olelusest rahus ja vaikuses kuskil värske ning unistava oja kaldal banaanipuu all, mis ilma hoolitsuseta jagab heldelt igaühele oma magusat mannat. Kuid äkki, tugevasti inspireeritud tuhande merikarbi pärlmutriliste värvitoonide helklemisest, vaimustatud mõnede urbkorallide vaate-pildist, millest hoovas alles adrude, vetikate ja Atlandi tormide hõngu, muutus ta mereröövliks ning mähkus kohutavasse poeesiasse, mille pitserit kannab Lara* kuju. Vaadeldes seejärel imetlusega ülikauneid miniatuure või asuurseid ja kuldseid arabeske, mis kaunistasid mingit kallihinnalist käsikirjalist palveraamatut, unustas ta meretormid. Vaikselt äiutatud rahulikest mõtiskeludest, püüdis ta uuesti anduda uurimistele ja teadusele, unistas küllasest mungaelust, kus puudusid nii mured kui ka lõbud, ta heitis puhkama mungakongi asemele ning vaatles oma ahtakese teravakaarelise akna kaudu kloostri heinamaid, metsi ja viinamägesid. Mõne Teniersi lõuendi ees pani ta endale selga soldati mantli või töölise kaltsud; ta oleks tahtnud panna endale pähe flaamlaste võidunud ning suitsunud kübara; ta jäi joobnuks nende joodud õllest, mängis nendega kaarte ja naeratas paksukesele veetlevate vormidega talutüdrukule. Ta lõdises külmast, nähes Mierise pildil lumesadu, ja võttis osa võitlusest, vaadeldes üht Salvator Rosa

23

lahingumaali. Ta imetles Illinoisi tomahooki ja tundis, kuidas irokeesi skalbinuga tal peanaha maha võtab. Võlutud mingisugusest kolmekeelelisest viiulist, nägi ta seda juba mõne lossiproua käes, joobus tema romansi magusast viisist ning avaldas talle armastust õhtutunnil gooti kamina ääres, videvikus, kuhu kadus kauni daami nõustuv pilk. Ta haaras kinni kõigist rõõmudest, tajus kõiki kurvastusi, sai oma valdusse kõik eluvormid ning pillas nii heldelt oma elu ja tundmusi selle plastilise ja tühja looduse pettepiltide peale, et tema enda sammude müra kostis tal hinges kauge kajana kuskilt teisest maailmast, samuti nagu Pariisi müra kostab Jumalaema kiriku kellatorni.

Minnes üles sisetreppe mööda, mis viisid teisel korrusel asetsevaisse saalidesse, märkas ta, et igal astmel seisab või ripub seinal pühenduskilpe*, relvakogusid, voolitud tabernaakleid, puukujusid. Jälitatud kõige kummalisematest kujudest, imeväärsetest vaimusünnitustest, mis kerkisid tema ette surma ja elu piiril, sammus ta

otsekui uneluse hurmas. Kaheldes lõppeks omaenda olemasolus, oli ta, nagu need kummalised esemedki, mitte täiesti surnud ega ka täiesti elus. Kui ta kaupluse uutesse saalidesse astus, hakkas hämarduma; ent valgus näis ülearune siia kuhjatud aardeile, mis särasid kullast ja hõbedast. Pillajate kõige kallimaks läinud tujud, kes ise pärast miljonite lendulaskmist olid surnud katu-sekambreis, olid esindatud sellel inimlike hulluste avaral turul. Tindipott, mille eest oli kunagi makstud sada tuhat franki ja mis oli uuesti omandatud saja sou eest, asetses mingi salaluku kõrval, mille hinnast oleks omal ajal piisanud vangilangenud kuninga lunarahaks. Inimvaim tuli siin nähtavale kogu oma viletsuse toreduses, oma hiiglasliku väiksuse kogu hiilguses. Eebenipuust laud, tõeline kunstniku imetlusobjekt, voolitud Jean Gou-joni joonistuste järgi, mis oli maksnud kunagi mitu aastat tööd, oli omandatud võib-olla küttepuude hinnaga. Kallihinnalised laekakesed, võlutaride kätega valmistatud mööbel — kõik oli siin põlgliku hoolimatusega hunnikusse paisatud.

«Teil on siin ju miljoneid!» hüüatas noormees, astudes ruumi, kus lõppes kullatud ning möödunud sajandi

kunstnike poolt skulptuuridega kaunistatud saalide tohutu anfilaad.

«Ütelge juba miljardeid,» vastas paks punnpõseline poesell. «Aga see pole veel midagi; minge üles neljandale korrusele, seal te alles näete!»

Tundmatu järgnes oma saatjale ning jõudis peagi neljanda galeriini, kus tema väsinud silmade eest möödusid järjestikku mõned Poussini maalid, üks imeväärne Michelangelo skulptuur, mitmed Claude Lorraini veetlevad maastikud, üks Gerard Dow, mis sarnanes Sterne'i leheküljega, mõned Rembrandti, Murillo, Velasquezi maalid, sünged ning värvikad nagu lord Byroni poeem; siis edasi antiiksed bareljeefid, ahhaadist karikad, imekaunid oonüksid ... Lühidalt, need olid teosed, mis võisid sisendada vastikust töö suhtes; kokkukuhjatud šedöövrid, mis suutsid äratada viha kunstide vastu ning tappa entusiasmi. Ta lähenes ühele Raffaeli «Neitsile», kuid tal oli Raffaelist juba villand. Üks Correggio portree vääris vaatlemist, aga ei saanud põgusa pilgu osa-lisekski. Üks hindamatu antiiksest purpurkivimist vaas, mille ringikujuline skulptuur kujutas kõige grotesksemas liigvabaduses rooma priaapilisi pilte, — mõne Korinna kunagine silmarõõm — äratas vaevalt tema põgusa naeratuse. Ta oli lämbumas viiekümne kadunud sajandi rusude all, tundis end haigena kõigist neist inimlikest mõtteist; ta oli ära vaevatud sellest toredusest ja kunstidest, masendatud nende kujude taaselustumisest, mis nagu tema jalge all mingi kurja vaimu väel tekkinud koletised sundisid teda lõputule kahevõitlusele.

Sarnanedes oma kapriiside poolest kaasaja keemiaga, mis väidab kõik elava olevat tekkinud gaasist, valmistab ju inimese hingki hirmsaid mürke oma rõõmude, jõudude ja ideede kiire keskendamise teel. Kas ei hukku rohkesti inimesi nagu piksest tabatuina mingisuguse vaimse happe toimel, mis äkki valgub laiali kogu nende sisemises olemuses?

«Mida sisaldab see laegas?» küsis tundmatu, olles astunud suurde kabinetti, viimasesse kuulsuse, inimlike jõupingutuste, algupäratsevate veidruste ja rikkuste pani-paika, osutades sõrmega suurele punasest puust neljakandilisele kastile, mis rippus hõbeketiga naela otsas.

«Oo, selle võti on peremehe käes,» lausus paks poe-sell salapärase ilmega. «Kui te soovite näha seda portreed, olen ma meeleldi valmis riskima tülitada peremeest.»

«Valmis riskima!» lausus seepeale noormees. «Kas teie peremees on mõni vürst?»

«Ma tõepoolest ei tea,» vastas poeteenija. Hetke jooksul vaatasid nad teineteisele otsa, mõlemad ühteviisi imestunud. Siis aga, pidades tundmatu vaikimist sooviks, jättis sell ta üksinda kabinetti.

Kas olete kunagi sööstnud ruumi ja aja mõõtmatusse, lugedes Cuvier' geoloogilisi töid? Kas olete kunagi tema geeniusest kaasahaaratuna hõljunud mineviku ääretu kuristiku kohal, otsekui hoiaks teid võluri käsi? Kui mitmesuguseis eri lõikudes ja eri kihtides, MontmartreM kivimurdudes või Uraali kiltkivides, avastatakse loomi nende kivistunud säilmete näol, mis kuuluvad eeldiluviaalsesse ajastusse, siis tunneb süda hirmu nende miljardite aastate ja miljonite rahvaste ees, mis nõder inimlik mälu ja isegi hävimatu jumalik pärimus on unustanud ja mille põrm, kuhjunud meie maakera pealispinnale, moodustab need kaks jalga mulda, mis annab meile leiba ja lilli. Kas pole Cuvier meie sajandi suurim poeet? Lord Byron on küll sõnadega edasi andnud mõningaid hingelisi erutusi, kuid meie surematu looduseuurija* on rekonstrueerinud terveid maailmu mõnest pleekinud luust; Kadmose* kombel on ta hambaist ehitanud linnu, mõne kivisöetüki abil on ta tuhandeid metsi taasasusta-nud kõigi zooloogiliste imeloomadega, on mammuti leitud jala järgi taastanud gigantide põlvkondi. Need kujud ajavad end sirgu, kasvavad suuremaks ja täidavad terveid maa-alasid oma hiiglakehadele vastavate hiigla-metsadega. Ta on poeet oma arvudes; ta on oivaline, kui asetab seitsme kõrvale nulli. Ta äratab ellu olematuse, lausumata seejuures kunstlikke maagilisi sõnu; ta kaevab välja tükikese kipsi, märkab sellel mingi jäljendi ja hüüab meile: «Vaadake!» Ja äkki muutub marmor loomaks, surm saab elusaks, avaneb terve maailm! Pärast arvutuid hiiglaolendite dünastiaid, pärast kalade liike ja molluskite sugukondi ilmub lõppeks inimtõug, grandioosse tüübi mandunud äbarik, rikutud võib-olla looja

enda poolt. Innustunud õpetlase tagasihaaravast pilgust, võivad need armetud eile sündinud inimesed astuda läbi kaose, laulda lõputut hümni ning kujundada endale universumi minevikku tagurpidipööratud apokalüpsises. Kuid selle kohutava elluärkamise hetkel, mille on põhjustanud üheainsa inimese hääl, see raasuke, mille kasutamiseks meile on antud õigus selles nimetus lõpmatuses, ühises kõigile sfääridele ja millele me oleme andnud nimeks AEG, see elu minut täidab meid haletsus-tundega. Lömastatud, nagu me oleme nii paljude universumite rusude all, me küsime endilt: milleks on kogu meie kuulsus, meie vihkamine, meie armastus? Ja kui meile on määratud muutuda tulevikus mittetajutavaks punktiks, kas tasub selleks võtta enda peale elamis-vaeva? Välja juuritud oleviku pinnasest, oleme surnud kuni hetkeni, kui ilmub meie teener ning ütleb:

«Proua krahvinna laseb teatada, et ta ootab härrat.»

Rohked imed, mille nägemine tõi noormehe silme ette kogu meile tuntud maailma, tekitasid tema hinges ängis-tustunde, nagu tekib filosoofil tundmatute maailmade "teaduslikul vaatlemisel; ta ihkas enam kui kunagi varem surra ja langes kuruulsele istmele*, lastes oma pilgul ekselda mööda selle minevikupanoraami fantasmagooriaid. Pildid lõid helendama, neitsinäod naeratasid talle, ja raidkujud omandasid petliku elu värvuse. Hämaruse tõttu ning palavikulise rahutuse ajendusel, mis kääris tema haiges ajus, hakkasid need esemed elama, tantsima ning keerlema tema ees; iga portselanpeletis tegi "talle grimassi, piltidel maalitud inimestel olid silmalaud langetatud, et lasta silmadel puhata. Kõik need kujud võpatasid, karglesid, lahkusid oma kohtadelt kas raskelt või kergelt, graatsiliselt või rohmakalt, sõltuvalt oma tavadest, iseloomust ja materjalist, millest nad olid valmistatud. See oli mingi saladuslik sabat, mis vääris doktor Fausti Brockenil nähtud fantaasiaimesid. Kuid need optilised nähtused, tekitatud väsimusest, nägemismeele ülep;ngutusest või videviku kapriisidest, ei suutnud heidutada tundmatut. Elu jubedused olid võimetud hinge üle, kes oli tuttav surma jubedustega. Ta isegi ergutas oma pilkelise kaasategemisega selle vaimse galvanismi veidrusi, mille imed ühinesid viimaste mõtetega, mis

andsid tundmatule veel olemasolu taju. Tema ümber valitses nii sügav vaikus, et ta varsti söandas vajuda magusasse unelemisse, mille kujutelmad vähehaaval tumenesid, järk-järgult ja nagu mingi maagia mõjul,, muutes oma varjundeid vastavalt valguse aeglasele kustumisele. Üks taevast tulnud valguskiir läitis võitluses ööga viimase punase helgi; noormees tõstis pea, nägi enda ees vaevu valgustatud skeletti, mis kõigutas kahtlevalt oma kolpa paremalt vasakule, nagu talle öeldes: «Surnud ei taha sind veel!» Tõmmates käega üle lauba, et unevaeva eemale peletada, tundis noormees selgesti jaheda tuule tõmbust, mille tekitas mingi karvane ese tema põske riivates, ja ta võpatas. Aknaklaasid kõlise-sid vaevalt kuuldavalt, ta arvas, et see jahe kallistus, mis vääris haua müsteeriumi, kuulus mõnele nahkhiirele. Veel hetke vältel lubasid loojangu ähmased kiired tal ebamääraselt näha teda ümbritsevaid viirastusi, seejärel vajus kogu see surnud loodus pilkasesse pimedusse, öö, tema surmatund, oli äkki saabunud. Pärast seda hetke oli kulunud hea tükk aega, mille jooksul tal polnud selget käsitust maistest asjadest, olgu siis kas seetõttu, et ta oli vajunud sügavasse unelusse, või et teda oli vallanud unevaev, tingitud väsimusest ja mõtete tulvast, mis lõhestasid tal südant. Äkki arvas ta kuulvat, et teda hüüab mingi hirmus hääl, ja ta võpatas, nagu oleks teda palavikulises košmaaris ainsa heitega paisatud kuristiku sügavusse. Ta sulges silmad: mingi ereda valguse kiired pimestasid teda; ta nägi keset pimedust punakat valguskera, mille keskel oli mingi väike vanamees, kes paigal seistes temale lambi valgust juhtis. Ta polnud kuulnud teda tulevat või kõnelevat, polnud märganud tema liikumist. Selles nägemuses oli midagi maagilist. Ka kõige kartmatum inimene, üllatatud sedaviisi une pealt, oleks kahtlemata võpatanud selle vanamehe ees, kes näis nagu väljunud samas lähedal asuvast sarkofaagist. Ainult selle viirastusliku olendi kummaline nooruslikkus, mis elustas tema liikumatuid silmi, takistas tundmatut uskumast mingeisse üleloomulikesse nähtustesse; selle lühikese vaheaja vältel, mis lahutas tema somnam-buulset elu reaalsest elust, jäi ta ometi filosoofilise kahtluse seisundisse, mida õpetab Descartes, ning sattus

28

siis tahtmatult nende seletamatute hallutsinatsioonide võimusesse, mille müsteeriume kas hülgab meie kõrkus või meie nõder teadus asjata seletada püüab.

Kujutelge endale väikest kuivetut ning kõhna vanakest, seljas mustast sametist ürp, mida hoiab koos jäme siidnöör. Peas oli tal samuti mustast sametist ümmargune lame mütsike, mille alt rippusid näo mõlemalt poolt pikad valged juuksesalgud; mütsike liibus tihedasti vastu kolpa, raamides oma terava   äärega laupa. Rüü kattis kogu keha nagu lai kangas, kogu inimesest jättis ta nähtavale vaid kitsa kahvatu näo. Ilma kõhna käeta, mis sarnanes riidega kaetud kepiga ja mida rauk üleval hoidis, et suunata noormehele lambi kogu valgus, oleks võinud arvata, et see nägu ripub õhus. Hall kikkhabe kattis selle veidra olendi lõuga, andes talle selliste juudalaste peade väljanägemise, mis on modellideks kunstnikele, kui need tahavad kujutada Moosest. Selle inimese huuled olid nii veretud ning ahtakesed, et vaid erilise tähelepanuga võis aimata suujoont tema valges näos. Tema lai kortsuline laup, kahvatud aukuvajunud põsed ja väikeste roheliste ripsmeita ja kulmudeta silmade halastamatu karmus oleksid võinud sisendada tundmatule mõtte, et Gerard Dow' «Kulla-vaagija» on astunud välja oma raamist. Inkvisiitori salakavalus, mida reetsid looklevad kortsud ja oimudele joo-nistatud sõõrjad kurrud, andsid tunnistust eluprobleemide sügavast tundmisest. Paistis, et sel inimesel on võime aimata mõtteid kõige kinnisemate südamete põhjas ning teda on võimatu petta. Maakera kõigi rahvuste tavad ja kombed ning nende tarkus olid koondunud tema külmale näole, samuti kui kogu maailma loomingulised teosed olid kuhjatud tema magasini tolmuseisse saalidesse. Te oleksite lugenud tema näol kõiknägija jumala kirgast rahulikkust või kõike näinud inimese kõrki jõudu. Maalikunstnik oleks kahe erineva ilmega ning paari pintslitõmbega teinud sellest näost kas igavese isa kauni kuju või Mefistofelese irvitava maski, sest tema näole oli

koondunud kõik: ülev vägevus laubal ja sünge irve suunurkades. Muutes oma tohutu võimuga põrmuks kõik inimlikud kannatused, pidi see inimene olema tapnud eneses ka kõik maised rõõmud. Surmamineja võpatas,

29

aimates, et see vana suurvaim elab maailmale võõras sfääris, ja elab seal üksinda, ilma rõõmudeta, sest tal pole enam illusioone, ja ilma hingevaluta, sest ta ei tunne enam lõbusid. Rauk seisis liikumatult, kõikumatult kui täht keset helendavat pilve. Tema rohelised silmad, täis mingit rahulikku salakavalust, näisid valgustavat vaimset maailma, samuti kui tema lamp valgustas seda saladuslikku kabinetti.

Säärane oli kummaline vaatepilt, mis üllatas noormeest hetkel, kui ta avas silmad, pärast seda kui ta oli äiutatud surmamõtteist ja kummalistest fantastilistest nägemustest. Kui ta oli otsekui rabatud, kui ta laskis end mõjutada, uskuma panna, nagu laps, kes kuulab hoidja muinasjutte, siis tuleb see eksitus panna loori arvele, mille laotasid üle tema elu ja mõistuse sünged mõtted, pinguldatud närvide ärritus, julm draama, mille stseenid alles äsja valmistasid talle piinavat naudingut, võrreldavat sellega, mis sisaldub oopiumitükikeses. See nägemus tekkis Pariisis Voltaire'i kaldapealsel üheksateistkümnendal sajandil, sellisel ajal ja sellises paigas, kus maagia pidi olema võimatu. Noor tundmatu, kes elas maja naabruses, kus oli surnud prantsuse uskmatute jumal*, Gay-Lussaci ja Arago* õpilane, kõigi nende hookuspookuste põlgaja, mida kasutavad võimu lähedal seisvad inimesed, oli ilmselt alistunud selle poeesia võlule, mille mõju alla me kõik sageli satume, nagu selleks, et põgeneda lootust röövivate kibedate tõdede eest, või selleks, et heita väljakutse jumala kõikvõimsusele. Ja nõnda, erutatud mingi kummalise jõu seletamatust aimusest, võpatas ta selle valguse nägemisel, selle rauga nägemisel; aga see ärevus oli sarnane sellega, mida me kõik oleme kogenud Napoleoni ees või mõne geniaalsusest särava ja kuulsusega ümbritsetud suure inimese juuresolekul.

«Kas härra soovib näha Raffaeli maalitud Kristuse portreed?» küsis temalt rauk viisakalt, häälega, mille selges ning järsus toonis oli mingi metalne kõla.

Ta asetas lambi kolonni katkisele alusele nõnda, et kogu valgus langes pruunile kastile.

Jeesuse Kristuse ja Raffaeli pühitsetud nimede juures ilmutas noormees mingi liigutusega kogu oma uudis-

30

himu, mida kaupmees ilmselt oli oodanud, sest otsekohe vajutas ta vedrule. Seejärel libises punasest puust kate uuret mööda kõrvale, langes müratult eest ning avas lõuendi tundmatu imetlevale pilgule. Seda surematut kunstiteost nähes unustas too kõik kaupluses leiduvad imeasjad, oma uneluse kapriisid, muutus jälle inimeseks, tundis taas raugas ära linast ning verest inimese, väga elulise maise olendi, kelles polnud midagi fantasmagooriast, ja hakkas uuesti elama reaalses maailmas. Jumaliku palge leebe osavõtlikkus ja mahe helendus mõjus temasse otsekohe. Mingi otsekui taevast voolav parfüüm hajutas põrgupiinad, mis põletasid teda üdini. Lunastaja pea näis esile kerkivat hämarusest, mille moodustas tume taust; kiirtepärg sätendas eredalt tema juuste ümber, kust see valgus näis nagu välja voolavat; laubale, igale näojoonele oli kirjutatud mingi ilukõneline veenvus, mida kiirgas sealt läbitungiva hoovusena. Ere-punased huuled oleksid nagu äsja lausunud elusõna, ja vaataja otsis õhus selle pühitsetud vastukaja, küsis vaikuselt tema võluvate mõistukõnede tähendust, kuulatas seda tulevikult ja õppis minevikult. Kogu evangeeliumi tõlgitsesid tema lihtsad, rahulikud, jumalikud silmad, kus otsisid pelgupaika ahastavad hinged. Lühidalt, kogu katoliku usundit võis lugeda leebes ning kaunis naeratuses, mis näis väljendavat käsusõna, kuhu selle usundi tuum oli koondatud: «Armastage üksteist!» See maal sisendas palvemeeleolu, manitses andestama, summutas egoismi, äratas kõik uinunud voorused. Jagades muusika hurma eeliseid, pani see Raffaeli teos teid

mälestuste võimsa võlu alla, ja tema võit oli täielik — te unustasite kunstniku. Selle ime mõju suurendas veel valgustuse lummus, taoti tundus, nagu liiguks Lunastaja pea kuskil kauguses, hõljuks nagu mingisuguses pilves.

«Ma olen katnud selle lõuendi kuldmüntidega,» lausus kaupmees külmalt.

«Mis siis ikka, tähendab — tuleb surra!» hüüatas nooruk unelusest ärgates. Rauga sõnad tõid ta tagasi tema kurva saatuse juurde, ja vaevu tajutavate järelduste teel laskus ta alla viimase lootuse kõrgustelt, millest ta oli kinni haaranud.

31

«Ahaa! Niisiis oli mul õigus sind umbusaldada,» vastas rauk, kahmates kinni noormehe mõlemast käest ja pigistades neid randmeist otsekui kruustangide vahel.

Tundmatu naeratas kurvalt selle eksituse üle ning lausus leebe häälega:

«Oh, härra, ärge kartke midagi, jutt on minu surmast, mitte teie omast. Miks ei peaks ma üles tunnistama üht süütut pettust,» jätkas ta, kui oli vaadelnud rahutut vanakest. «Oodates öö saabumist, et võida end uputada, tekitamata segadust, tulin ma siia vaatama teie rikkusi. Kes ei andestaks seda viimset lõbu õpetlasele ning poeedile!»

Umbusklik kaupmees uuris terava pilguga oma väärostja sünget nägu ning kuulas tema juttu. Peagi rahustatud selle valulise hääle siirast toonist või lugedes võib-olla neis veretuis näojoonis seda õudset saatust, mis hiljaaegu oli pannud võpatama mängijad, vabastas ta noormehe käed; kuid olles siiski veel väikese kahtluse mõju all, mis andis tunnistust vähemalt saja-aasta-sest kogemusest, sirutas ta hooletult käe kapi poole, võttis sealt väikese pistoda ning ütles:

«Kas te pole mitte teeninud kolm aastat ülemäärase ametnikuna riigikassas ega ole ikka veel saanud palka?»

Tundmatu ei suutnud tagasi hoida naeratust ning tegi

eitava liigutuse.

«Kas ehk teie isa on teinud teile liiga kibedaid etteheiteid, et te olete ilmale tulnud? Või olete kaotanud oma au?»

«Kui ma oleksin nõus kaotama oma au, ei lahkuks ma elust.»

«Kas teid on välja vilistatud Funambules'i teatris? Või olete pidanud sepitsema lõbusaid kupleesid, et tasuda oma armukese matusekulud? Või kas te ei põe kullatõbe? Kas te ei taha vahest võitu saada igavusest? Lühidalt, missugune eksimus tõukab teid surma?»

«Ärge otsige minu surma põhjusi neis labaseis seikades, mis enamasti enesetapmisele viivad. Et vabastada end vajadusest paljastada teie ees oma ennekuulmatuid kannatusi, mida on raske väljendada inimlikul keelel, ütlen teile, et ma olen vajunud kõige sügavamasse, kõige alandavamasse, kõige kisendavamasse vaesusse. Ja ma

32

ei taha kerjata ei abi ega lohutust,» lisas ta juurde hääletoonil, mille metsik uhkus oli vasturääkivuses tema eelnevate sõnadega. «He-heb

* Need kaks silpi, mis tähendasid rauga kogu vastust, sarnanesid käristi kõlaga. Hiljem jätkas ta nõnda:

«Sündimata teid mind hardasti paluma, panemata teid punastama ja andmata teile ainustki prantsuse santiimi, hommikumaa paraad, sitsiilia torääni, saksa hellerit, vene kopikat, šoti farthingit, mitte ainustki antiikmaailma sestertsi või obolust ega uue maailma piastrit, pakkumata teile ükskõik mida kullas, hõbedas yõi vases, aktsiais või pangatähtedes, tahan ma teid teha rikkamaks, võimsamaks ja lugupeetavamaks igast konstitutsioonilisest kuningast.»

Noormees arvas rauga olevat lapsikuks muutunud. Ta otse kangestus ega julgenud sõnagi vastata.

«Pöörake end ümber,» ütles kaupmees, haarates äkki lambi, et juhtida valgus seinale, mis asetses portree vastas, «ja vaadake seda šagräännahka,» lisas ta juurde.

Noormees tõusis järsult üles ning ilmutas teatavat üllatust, märgates tooli kohal, millel ta oli istunud, seinale riputatud rebasenaha suurust šagräännaha tükki. Mingil esimesel pilgul seletamatul põhjusel heitis see nahk kaupluseruumis valitsevas sügavas hämaruses nii heledaid kiiri, et teda oleks võinud pidada väikeseks komeediks. Umbusklikult lähenes nooruk sellele niinimetatud talismanile, mis pidi teda kaitsma õnnetuste eest, ning naeris mõttes tema üle. Kuid ometi, innustatud täiesti õigustatud uudishimust, kallutas nooruk end, et uurida nahka teraselt igalt poolt, ja avastas peagi selle kummalise kiirguse loomuliku põhjuse. Sagrääni must teraline pind oli nii hoolikalt poleeritud ning lihvitud, tema tujukad viirud nõnda puhtad ning selged, et sarnaselt granaadi tahkudega heitis selle idamaise naha iga kühmuke tagasi kimbukese eredaid peegelduvaid valguskiiri. Ta tõestas matemaatiliselt selle nähtuse põhjuse raugale, kes vastuse asemel ainult salakavalalt naeratas. See üleolev naeratus pani noore õpetlase arvama,

33

et ta on langenud mingi šarlataansuse ohvriks. Ta ei tahtnud enesega hauda kaasa viia veel üht lisamõista-tust ja pööras kähku naha ümber nagu laps, kes kibekiiresti ihkab teada saada oma uue lelu saladust.

«Ahaa!» hüüatas ta. «Siin on pitsatijäljend, mida idamaalased nimetavad Saalomoni pitseriks!»

«Niisiis te tunnete seda?» küsis kaupmees, puhudes läbi sõõrmete kaks-kolm korda tugevasti õhku, väljendades sellega rohkem mõtteid, kui ta neid oleks saanud avaldada kõige ilmekamate sõnadega.

«Kas siis tõesti leidub maailmas mõni nii kohtlane inimene, kes usub säärast kimääri?» hüüatas noormees, puudutatud sellest tummast naerust täis kibedat pilget. «Kas te siis ei tea,» lisas ta juurde, «et vaid hommikumaa ebausk on kuulutanud pühaks selle embleemi müstilise vormi ja valelikud märgid, mis omavat mingit muinasjutulist vägevust. Arvan, et selles olukorras pole põhjust mind rohkem süüdistada naiivsuses kui siis, kui ma kõneleksin sfinksidest või greifidest, millede olemasolu mütoloogiliselt teataval määral on mööndav.»

«Kui te juba kord olete orientalist,» lausus rauk, «siis võib-olla te loeksite ette selle sententsi?»

Ta viis lambi üsna talismani lähedale, mida noormees hoidis tagaküljega ülespoole, ning juhtis tema tähelepanu märkidele, mis olid pressitud selle oivalise naha rakulisele koele nõnda, nagu oleksid need pärit loomalt, kelle seljas see nahk kunagi oli olnud.

«Pean tunnistama,» hüüdis tundmatu, «et ma ei suuda kuidagi seletada menetlust, mida on kasutatud nende tähtede nii sügava graveerimise juures metseesli naha sisse.»

Ta pöördus kähku haruldustega täiskuhjatud laua poole ja tema silmad näisid seal otsivat mingit eset. «Mida te vajate?» küsis rauk.

«Mingit riista, millega šagrääni veidi lahti lõigata, et selgitada, kas tähed on sisse pressitud või inkrusteeri-tud.»

Rauk andis tundmatule oma väikese pistoda. Too võttis selle ja katsus nahka lahti lõigata sealt kohalt, kus paistsid trükitud sõnad. Aga kui ta oli eraldanud naha õhukese kihi, ilmusid samal kohal endised tähed niisama

34

selgelt ning puhtalt nähtavale, täiesti sarnased nendega, mis olid pressitud naha pealispinnale, nii et ta esialgu arvas, nagu polekski ta midagi ära lõiganud.

«Hommikumaa meistreil on saladusi, mida tunnevad ainult nemad,» ütles ta, vaadeldes isesuguse rahutusega orientaalset kirja.

«Jah,» vastas rauk, «parem on veeretada kõik inimeste kui jumala peale!»

Saladuslikud sõnad olid paigutatud alljärgneval viisil:

لو ملكتني ملكت الكل
و لكن عمرك ملكي
واراه الله هكذا
اطلب وستنال مطالبك
و لكن قس مطالبك على عمرك
وهي هاهنا
فبكل مرامك استنزل ايامك
اتريدني
الله مجيبك
آمين

Tõlkes tähendab see:

OMADES MIND OMAD SA KÕIK. AGA SINU ELU KUULUB SIIS MINULE. JUMAL TAHAB NÕNDA. SOOVI JA SINU SOOVID LÄHEVAD TAIDE. KUID TASAKAALUSTA OMA SOOVID OMA ELUGA. TA ON SIIN. IGA SOOVIGA KAHANEN MA NAGU SINU PÄEVAD. KAS TAHAD MIND? VOTA. JUMAL KUULEB SIND. SAAGU NII!

«Aa, te loete ladusasti sanskritti*!» ütles rauk. «Võibolla te olete matkanud Pärsias või Bengaalias?»

«Ei, härra,» vastas noormees, kombates uudishimuga seda sümboolset nahka, mis oma paindumatu jäikuse poolest sarnanes metallilehega.

Vana kaupmees asetas lambi tagasi kolonnile, kust ta selle oli võtnud, heites noormehele pilgu täis külma irooniat, mis näis nagu ütlevat: «Nüüd ta juba ei mõtle enam surra.» «Kas see on mingi nali või mingi saladus?» küsis noor tundmatu.

Rauk vangutas pead ning lausus tõsiselt: «Ma ei oska teile vastata. Ma olen pakkunud hirmsat võimu, mida annab see talisman, inimestele, kes näisid olevat energilisemad kui teie; kuid naerdes selle kahtlase mõju üle, mida ta võiks avaldada nende edaspidisele elukäigule, pole keegi tahtnud riskida sõlmida lepingut, mida nii saatuslikult pakub mingi salapärane tundmatu võim. Mõtlen nagu nemadki, olen kahelnud, olen hoidunud, ja . . .»

«Ja te pole isegi proovinud?» katkestas noormees rauga kõnelust.

«Proovinud!» hüüatas rauk. «Kui te seisaksite Ven-dôme'i väljakul kolonni otsas, kas te prooviksite õhku viskuda? Kas on võimalik peatada elu kulgu? Kas on inimene kunagi võinud killustada surma? Enne kui te siia kabinetti astusite, olite otsustanud end tappa; kuid äkki hakkab teid huvitama üks saladus ning hajutab teie sur-mamõtted. Laps! Kas iga päev ei paku teile palju põnevamaid mõistatusi kui see siin? Võtke mind kuulda! Ma olen näinud regendi õukonna kõlvatust.* Olin tollal nagu teiegi vaesuses, pidin endale leiba kerjama; sellest hoolimata olen jõudnud saja kahe aastase elueani ja saanud miljonäriks: õnnetus on andnud mulle rikkuse, harimatus on mind õpetanud. Tahan mõne sõnaga avada teile inimelu suure saladuse. Inimene kurnab end kahesuguse instinktiivselt sooritatava tegevusega, mis ammendab tema olemasolu lätted. Kaks verbi väljendavad kõik vormid, milles ilmnevad need kaks surma põhjust: tahta ja võida. Nende inimliku tegevuse kahe piiri vahel on olemas veel üks kolmas valem, mida tunnevad

vaid targad, ja sellele võlgnen ma oma õnne ja pika eluea. Tahta põletab meid ja võida hävitab; kuid teada jätab meie nõrga organismi pideva rahu seisundisse. Ja nõnda on soov ehk tahtmine minus surnud, tapetud mõtte poolt; tegu ehk võimine on lahustunud minus minu organite loomulikus talitluses. Lühidalt, ma olen koondanud oma elu mitte südamesse,' mis murdub, mitte meeltesse, mis nüristuvad, vaid ajusse, mis ei kulu ja elab üle kõik. Mingid liialdused pole puudutanud ei minu vaimu ega keha. Ometi olen ma näinud kogu maailma. Minu jalad on tallanud Aasia ja Ameerika kõige kõrgemaid mägesid, ma olen õppinud kõigi rahvaste keeli ja elanud kõigi

valitsuste all. Ma olen laenanud oma raha ühele hiinlasele, võttes pandiks tema isa laiba; ma olen maganud araablase telgis, usaldades tema ausõna; ma olen kõigis Euroopa pealinnades alla kirjutanud lepinguile, aga olen kartuseta jätnud oma kulla metslaste vigvamisse; lühidalt, ma olen saavutanud kõik, sest ma olen osanud kõigest loobuda. Minu ainsaks auahnuseks on olnud näha. Kas näha ei tähenda teada? Oo, teada, noormees, kas see ei tähenda nautida kaemuslikult? Kas see ei tähenda avastada elu olemust ennast ja tungida sügavale temasse? Mis jääb järele materiaalsest omamisest? Ainult idee. Siis otsustage ise, kui kaunis peab olema inimese elu, kes, olles võimeline koguma oma meeltesse kogu reaalsuse muljed, kannab õnneallikad oma hinge üle, ammutades neist tuhandeid ideaalseid naudinguid, mis on puhastatud kõigest maisest mustusest. Mõte on võtmeks kõigile varamuile, ta annab ihnuri kõiki rõõme ilma tema hoole ja muredeta. Nõnda siis olen ma hõljunud maailma kohal, kus minu rõõmudeks on alati olnud intellektuaalsed naudingud. Minu priiskamiseks on olnud merede, rahvaste, metsade, mägede vaatlemine! Ma olen näinud kõik, aga rahulikult, tundmata väsimust; ma pole kunagi midagi ihaldanud, ma olen ainult oodanud. Ma olen jalutanud universumis nagu aias, mis kuulub minu elamu juurde. Kõik see, mida inimesed nimetavad mureks, armastuseks, auahnuseks, saatuselöökideks, kurvastuseks, on minule vaid mõtteiks, mida ma muudan unelmaiks; selle asemel et neid tunda, kujutlen ma neid, tõlgitsen neid; selle

37

asemel et lasta neil hävitada minu elu, teravdan ja arendan ma neid oma kujutluses edasi; ma lõbustan end nendega nagu romaanidega, mida ma loeksin justkui mingi sisemise silmaga. Ma pole iialgi kurnanud oma organeid, seepärast olen ma ikka alles tugeva tervisega. Minu hing on pärinud kogu minu kuritarvitamata jõu, ja seepärast on minu pea veel suuremaid rikkusi täis kui minu magasinid. «Siin,» ütles ta endale vastu laupa lüües, «siin peituvad tõelised miljonid. Ma veedan hurmavaid päevi, vaadates teadja kogenud pilguga minevikku; ma manan esile terveid maid, looduslikke vaata-misväärsusi, pilte ookeanidest, kauneid ajaloolisi kujusid! Mul on olemas kujuteldav serail, kus mulle kuuluvad kõik naised, keda ma pole omanud. Ma näen sageli uuesti teie sõdu, teie revolutsioone, ja ma arvustan neid. Oo, kuidas on võimalik eelistada kõigele sellele palavikulist kergemeelset imetlust mingi enam või vähem õitsva ning värvika ihu üle, enam või vähem ümarate vormide üle! Kuidas võib eelistada kõigi teie petetud lootuste kannatusi ülevale võimele luua iseendas kogu universum; ääretule rõõmule liikuda, olemata seotud aja köidikutega või ruumi kammitsatega; naudingule kõike sülelda, kõike näha, end kallutada üle maailma ääre, et küsitella teisi sfääre, et kuulata jumalat! Siin,» ütles ta valju kõlava häälega, osutades šagräännahale, «on ühendatud v õ i d a ja t a h t a. Siin on teie sotsiaalsed ideed, teie liialdatud ihad, teie ohjeldamatus, teie tapvad rõõmud, teie hingevalud, mis kihutavad liiga pingeliselt elama; sest valu polegi võib-olla midagi muud kui äärmine nauding. Kes võiks ära määrata punkti, kus nauding muutub valuks ja kus valu on alles nauding. Kas kõige eredamad ideaalse maailma valguskiired ei paita meie silmavaadet, kuna aga füüsilise maailma mahedaimgi hämarus teda alatasa haavab? Kas tarkus ei tule mitte teadmisest? Ja mis on meeletus muud kui tahtmise ja võimise liialdus?»

«Olgu nii, mina tahan elada liialdustes!» lausus noormees, haarates kätte šagräännaha.

«Noormees, hoidke end!» hüüatas rauk uskumatu elevusega.

«Ma pühendasin oma elu teadusele ja mõttele, kuid

38

need pole suutnud mind isegi toita,» vastas tundmatu. «Ma ei taha lasta ennast haneks püüda ei jutlusest, mis väärib Swedenborgi*, ei teie idamaisest amuletist ega teie halastavast jõupingutusest, mida te teete, härra, et mind kinni pidada selles maailmas, kus minu olemasolu edaspidi on saanud võimatuks. Siis kuulge,» lisas ta

juurde, muljudes kramplikus käes talismani ning vaadates raugale otsa. «Ma tahan kuninglikult toredat pidusööki, bakhanaali, mis vääriks sajandit, kus kõik kuuldavasti olevat saavutanud viimase täiuse! Olgu minu kaaslased seal noored, teravmeelsed, vabad eelarvamustest, rõõmsad kuni pöörasuseni! Järgnegu seal üksteisele kord-korralt üha kangemad viinad, üha sätendavamad ja kihisevamad, mis joovastaksid meid kolmeks päevaks. Ehtigu seda ööd lõõmavkirglikud naised! Ma tahan, et meeletu möirgav priiskamine viiks meid oma . neljahobutõllas maailma ääre taha ning paiskaks meid tundmatuile randadele! Tõusku hinged taevasse või sukeldugu porisse — ma ei tea, kas nad siis paremaks või halvemaks lähevad, — see on mulle ükskõik! Nõnda käsin ma sel tumedal jõul sulatada minule ühte kõik rõõmud üheainsa rõõmu näol. Jah, mul on vaja sulgeda ühte viimsesse sülelusse kõik taevased ja maised rõõmud, et seejärel surra. Seepärast soovin ma peale joomingut antiikseid priaapiaid, mürisevaid laule, mis suudaksid äratada isegi surnuid, pikki suudlusi, lõpmatuid suudlusi, mille kõla kajaks üle kogu Pariisi kui tulekahju praksumine, äratleks abielumehed ning õhutaks neis leegitseva iha, mis annaks neile kõigile tagasi nooruse, isegi seitsmekümneaastastele!»

Naerurõkatus, mis seepeale kostis väikese rauga suust, kõmises kui põrgumüra noore meeletu kõrvus ning katkestas ta nii võimsalt, et sundis ta vaikima.

«Kas te siis usute,» lausus kaupmees, «et kohe praegu peab avanema minu põrand, lastes läbi uhkesti kaetud lauad koos teisest maailmast külalistega? Ei, ei, noor tuisupea. Te olete sõlminud lepingu, sellega on kõik öeldud. Nüüd lähevad täpselt täide kõik teie soovid, aga teie elu kulul. Teie elupäevade ring, mida kujutab see nahk, hakkab vähenema vastavalt teie soovide tugevusele ning arvule, vähimast kuni suurimani. Brahmaan,

39

kellele ma võlgnen selle talismani, seletas mulle kunagi, et valitseb mingi saladuslik seos selle omaniku saatuse ja soovide vahel. Teie esimene soov on labane, ma võiksin ta täita, kuid ma jätan selle asja teie uue eksistentsi sündmuste hooleks. Lõppude lõpuks te ju tahtsite surra? Noh, mis siis ikka, teie enesetapp on vaid edasi lükatud.»

Rabatud ja peaaegu vihale aetud selle veidra vanamehe üha jätkuvast pilamisest, kelle poolfilantroopiline kavatsus näis talle ilmselt läbi paistvat tema viimasest pilkest, hüüatas noormees:

«Eks ma näe, härra, kas muutub mu saatus selle aja jooksul, mis mul kulub kaldaäärse tänava ületamiseks! Kui te aga ei irvita ühe õnnetu üle, siis soovin ma tasuks säärase saatusliku teene eest, et te armuksite tantsija-tarisse! Siis te mõistaksite priiskamise õnnetunnet ja võib-olla piiluksite tuulde kogu oma varanduse, mida te seni nii filosoofiliselt olete säästnud.»

Ta väljus ega kuulnud enam rauga sügavat ohet; ta ruttas saalidest läbi ja treppidest alla, saadetuna paksust punnpõselisest poesellist, kes asjata püüdis talle teed valgustada: ta põgenes kiiresti nagu teolt tabatud varas. Pimestatud otsekui mingist meeltesegadusest, ei märganud ta isegi šagräännaha uskumatut paindlikkust; see oli muutunud pehmeks kui kinnas, käändus rulli tema kramplikult tõmblevate sõrmede vahel ja mahtus lahedasti fraki taskusse, kuhu ta selle peaaegu masinlikult pistis. Sööstes kaupluse uksest kõnniteele, põrkas ta kokku kolme noormehega, kes hoidsid üksteisel käe alt kinni.

«Lojus!»

«Tola!»

Säärased olid armastusväärsused, mis nad vahetasid. «Oo, see on ju Raphael!» «Noh, sind me just otsisimegi!» «Kuidas? Need olete teie!»

Need kolm sõbralikku lauset järgnesid sõimule, niipea kui tuule käes kõikuva tänavalaterna valgus langes selle hämmastunud salga nägudele.

«Kallis sõber,» ütles Raphaelile noormees, kelle see oleks peaaegu pikali paisanud, «sa tuled meiega kaasa.»

40

«Mis siis lahti on?»

«Muudkui tule, küll teel jutustan sulle kogu loo.»

Sõbrad piirasid Raphaeli ümber, liitsid ta käe alt kinni haarates oma lõbusasse kampa, ning tahes-tahtmata laskis ta enese kaasa vedada Kunstide silla poole.

«Mu armas,» jätkas' kõneleja, «juba ligi nädal aega ajame sind taga. Sinu auväärses Saint-Quentini võõrastemajas, kus, olgu muuseas öeldud, tema asendamatul sildil ilutsevad ikka veel vaheldumisi samad mustad ja punased tähed nagu Jean Jacques Rousseau ajal, ütles meile sinu Léonarde*, et sa olevat sõitnud maale. Ometi me ei näinud ju sugugi välja nagu mõned rahandus-inimesed, kohtutäiturid, võlausaldajad, kaubanduslikud tunnismehed või midagi selletaolist. Aga pole tähtis! Rastignac oli näinud sind eile õhtul Itaalia Ooperis, me saime jälle julgust ja oma enesearmastuse rahuldamiseks seadsime enestele eesmärgiks välja uurida, kas sa istud kuskil puu otsas Champs-Élysées'l, kas oled läinud kahe sou eest ööbima ühte neist filantroopilistest majadest, kus pätid magavad, toetudes seinast seina tõmmatud köitele, või õnnelikumal juhtumil end sisse seadnud kuskil buduaaris. Me ei leidnud sind kuskilt, ei Sainte-Pélagie' ega Force'i vangide nimestikust. Me uurisime asjatundlikult läbi ministeeriumid, Ooperi, hoole-kandeasutused, kohvikud, raamatukogud, prefektuurid, ajalehetoimetused, restoranid, teatrifuajeed — lühidalt, kõik Pariisi head ja pahad paigad; me ohkasime juba inimese kaotuse pärast, kel olid küllalt mitmekülgsed anded, et teda võis võrdsete tulemustega otsida nii õukonnast kui ka vanglast. Me rääkisime juba sellest, et kas sind ei tuleks Juulirevolutsiooni kangelasena pühaks kuulutada. Ja ausõna, me kahetsesime sind taga.»

Sel hetkel astus Raphael koos oma sõpradega Kunstide sillale, ja ilma et oleks kuulnud oma kaaslasi, heitis ta pilgu Seine'i mühisevaile voogudele, kus peegeldusid helkivad Pariisi tuled. Selle jõe kohal, kuhu ta alles hiljuti oli tahtnud söösta, teostusid rauga ennustused: tema surmatund oli juba saatuse tahtel edasi lükatud.

«Ja tõesti me kahetsesime sind taga,» jätkas sõber oma juttu. «Asi seisab ühes kombinatsioonis, kuhu me tahame su kaasa tõmmata kui kõrgema olendi, nii-öelda

41

inimese, kes oskab kõigest üle olla. Trikk konstitutsioonilise muskuspähkli ja kuningliku karikaga, mu armas, sooritatakse tänapäeval palju tõsisemalt kui kunagi varemini. Nurjatu Monarhia, mille rahva heroism kukutas, oli kui halbade eluviisidega naine, kellega võis nalja teha ja pidutseda; kuid Isamaa on riiakas ning vooruslik abikaasa, me peame tema leigeid kallistusi tahes-taht-mata vastu võtma. Nagu sa tead, on võim läinud Tuile-ries'st ajakirjanike kätte, samuti kui büdžett on vahetanud oma linnaosa, kolides Saint-Germaini agulist Chaus-see-d'Antinile.* Aga vaat mida sa vahest ei tea: valitsus, see tähendab pankurite ja advokaatide aristokraatia, kes on teinud oma erialaks vabariigi, nagu omal ajal papid moodustasid monarhia, on pidanud tarvilikuks petta head prantsuse rahvast uute sõnade ja vanade ideedega, tehes seda kõigi koolkondade filosoofide ja kõigi aegade osavate meeste eeskujul. Niisiis seisab asi selles, et meile tahetakse pähe tuupida kuninglik-rahvuslikke vaateid, tõendades, et rahvas on palju õnnelikum, makstes miljard kakssada miljonit ja kolmkümmend kolm santiimi isamaale, mida esindavad härrad need ja need, kui miljard ükssada miljonit ja üheksa santiimi kuningale, kes «meie» asemel ütleb «mina». Lühidalt, on asutamisel ajaleht, mille käsutuses on oma tubli kakssada kuni kolmsada tuhat franki, — eesmärgiga teha opositsiooni, mis rahuldaks rahulolematuid, kahjustamata seejuures kuningas-kodaniku* rahvuslikku valitsust. Ja kui me juba kord pilkame samal määral nii vabadust kui despotismi, religiooni ja uskmatust, ja kui meile juba kord on isamaaks pealinn, kus põhimõtteid vahetatakse ning müüakse nii ja nii palju eest rida,

kus iga päev toob maitsvaid lõunaid ja rohkeid vaatemänge, kus kihab liiderlikest prostituutidest, kus õhtusöögid lõpevad alles järgmisel päeval, kus armastust üüritakse välja tunniviisi nagu voorimehetroskasid; kui juba kord Pariis jääb hurmavaimaks kõigist isamaadest — rõõmu, vabaduse, vaimukuse, ilusate naiste, lurjuste, hea veini isamaaks, kus valitsuskepp ei anna end iialgi liiga teravasti tunda, sest et need, kes teda käes hoiavad, on liiga lähedal... Nii siis meie, tõelised jumal Mefistofe-lese kiindunud kummardajad, oleme võtnud ette avaliku

arvamuse ülevõõpamise, näitlejate ümberriietamise, uute laudade naelutamise valitsuse baraki külge, ravimite andmise doktrinääridele, vanade vabariiklaste ülessoo-jendamise, bonapartistide värskendamise ja tsentrumi varustamise sõjamoonaga — aga ainult tingimusel, et meil oleks lubatud in petto1 naerda kuningate ja rahvaste üle, vahetada õhtuks oma hommikusi vaateid, veeta lõbusat elu Panurge'i kombel või more orientali[2], lamades pehmeil patjadel. Me oleme otsustanud määrata sinule selle makaronilise ning jantliku valitsusvõimu ohjad ja seepärast viime su otsemaid kutsutud lõunale, mille annab äsjamainitud lehe asutaja, keegi endine pankur, kes ei oska oma kullaga midagi peale hakata ning tahab selle nüüd vahetada teravmeelsuse vastu. Sind võetakse seal vastu kui venda, me tervitame sind seal kui kuningat, nende mässumeelsete peade kuningat, keda miski ei kohuta ja kellede pilguteravus aimab ette Austria, Inglismaa või Venemaa kavatsused, enne kui Venemaal, Inglismaal või Austrial üldse tekib mingeid kavatsusi! Jah, me seame su nende vaimusuuruste suve-rääniks, mis annavad igasuguseid Mirabeau'sid, Talley-rand'e, Pitfe, Metternich'e — lühidalt kõiki neid jultunud Crispin'e*, kes mängivad isekeskis riikide saatuste peale, nagu lihtsad inimesed mängivad doominot klaasi kirsiviina peale. Me kujutasime sind kui kõige kohkumatumat võitlejat, kes kunagi on asunud rind rinna vastu priiskamisega, selle imeväärse koletisega, kellega tahavad võidelda kõik tugevad vaimud; me kinnitasime isegi, et ta pole sinust veel jagu saanud. Ma loodan, et sa ei tee valeks meie kiidukõnesid. Taillefer, meie Amfitrüon, andis meile lubaduse varjutada meie nüüdisaegsete väikeste Luculluste armetud saturnaalid. Ta on selleks küllalt rikas, et anda suurust väiksusele, elegantsi ja veetlust pahele... Kas sa kuuled, Raphael?» küsis kõneleja oma juttu katkestades.

«Jah,» vastas noormees, vähem hämmastunud oma soovide täideminekust kui rabatud loomulikust viisist, kuidas sündmused põimusid.

1 Salajas, südames (itaalia k.).

Idamaa viisil (ladina k.).

Kuigi oli võimatu uskuda mingit maagilist mõju, ometi oli ta imestunud inimliku saatuse juhuslikkusest.

«Aga sa ütled meile «jah» säärases toonis, nagu mõtleksid sa oma vanaisa surmale,» tähendas talle üks tema kaaslastest.

«Ah,» õhkas Raphael sellise naiivsuse tooniga, mis pani naerma need kirjanikud, noore Prantsusmaa lootuse. «Ma mõtlesin sellele, mu sõbrad, et nüüd me oleme saamas päris suurteks sulideks! Tänini me tegime jumalavallatusi kahe joomingu vahel, vaagisime elu joobnud olekus, hindasime inimesi ja nähtusi leiba luusse lastes. Süütud lapsed tegudes, olime julged sõnades; kuid nüüd, olles märgitud poliitika tulise rauaga, me oleme valmis astuma sesse suurde sunnitöövanglasse, ja seal kaotame oma illusioonid. Kui usutakse veel vaid kuradit, on ikkagi lubatud taga nutta nooruse paradiisi, süütuse aegu, kui me vagas harduses sirutasime keele vastu heale preestrile, et võtta temalt meie issanda Jeesuse Kristuse pühitsetud ihu. Ah, mu head sõbrad, kui meie esimesed patud meile nii suurt lõbu valmistasid, siis sellepärast, et meil oli veel südametunnistust, mis neid ilustas, andes neile pikantsuse ning maitse; nüüd aga ...»

«Oo, nüüd,» tähendas esimene kõneleja, «jääb meile .. .»
«Mis?» küsis teine. «Kuritegu .. .»
«Vaat see on sõna, kõrge kui võllas ning sügav kui Seine,» lausus Raphael.
«Oh, sa ei mõistnud mind. Ma räägin poliitilistest kuritegudest. Tänasest hommikust saadik kadestan ma veel vaid vandeseltslasi. Ma ei tea, kas see minu tuju kestab homseni; kuid täna õhtul paneb meie tsivilisat siooni hall elu, ühetooniline kui raudteeliin, tülgastusest südame pööritama! Mind veetlevad kannatused, mida valmistasid õnnetused Moskvast taganemisel, «Punase korsaari»* erutavad elamused ja salakaubavedajate elu. Kui juba Prantsusmaal pole enam olemas munki-kartuus-lasi, tahaksin ma vähemalt üht Bofany-Bayd*, isesugust raviasutust väikeste lord Byronite jaoks, kes, olles
44
käkerdanud elu nagu suurätiku pärast lõunasööki, leiavad, et neile pole enam midagi muud üle jäänud kui õhutada mässule oma kodumaa, kihutada endale kuul pähe, astuda vabariiklikku vandenõusse või nõuda sõda ...»
«Emile,» lausus Raphaeli kõrval olev noormees õhinal kõnelejale, «ausõna, kui poleks olnud Juulirevolutsiooni, .oleksin ma hakanud preestriks, et elada loomalikku elu kuskil maakolkas, ja .. .»
«Ja oleksid iga päev lugenud palveraamatut?»
«Jah.»
«Mis sa kelgid!»
«Me loeme ju iga päev ajalehti.»
«Pole paha ajakirjanikule. Kuid vaiki, me kõnnime rahva hulgas, kes on meie lugejad. Ajakirjandus, kas tead, on uue ühiskonna religioon, ja selles peitub progress.»
«Kuidaviisi?»
«Ülempreestrid pole sugugi kohustatud uskuma, ja rahvas samuti mitte ...»
Nõnda sõbralikult lobisedes nagu tublid mehed, kes juba ammust ajast tundsid «De viris illustribus't»*, saabusid nad üksikelamu juurde Jouberfi tänavas.
Emile oli ajakirjanik, kes jõudeolekuga oli võitnud rohkem kuulsust kui teised oma menukaimate töödega. Julge kriitik, teravmeelne ja salvav, omas ta kõiki väärt-omadusi, mis sobisid kokku tema puudustega. Avameelne ning pilkehimuline, ütles ta tuhat epigrammi otse näkku mõnele sõbrale, keda ta aga tagaselja kaitses julgelt ning ustavalt. Ta naeris kõige üle, isegi oma tuleviku üle. Alati rahast lage, võis ta, nagu sageli mõninga! määral andekad inimesed, vajuda kirjeldamatusse lais kusse, paisates üheainsa sõnaga terve raamatu näkku inimestele, kes oma tervesse raamatusse ei osanud psnna ühteainsat elavat sõna. Helde lubaduste peale, mida ta kunagi ei pidanud, oli ta oma edust ja kuulsusest teinud endale padja magamiseks, loorbereil puhkamiseks, vaadates nõnda vastu tulevikule ärgata kord vanas eas yaestemajas. Muide ustav sõber kuni tapalavani, hoopeja künismiga, ometi lihtne kui laps, töötas ta vaid inspiratsiooni mõjul või häda sunnil.
45
«Meil seisab siin ees, nagu ütleb maestro Alcofribas*, «üks magus suutäis»,» lausus ta Raphaelile, osutades, lillekorvidele, mis täitsid kogu trepi haljusega ning levitasid magusaid lõhnu.
«Mulle meeldivad hästi köetud ja kalliste vaipadega ehitud eesruumid,» vastas Raphael. «Toredus juba alates peristüülist on Prantsusmaal harulduseks. Siin tunnen ma end nagu uuesti sündivat.»
«Ja seal üleval me saame alles jälle kord juua ja naerda, mu vaene Raphael. Ja kuidas veel!» jätkas Emile. «Loodan, et me tuleme võitjaiks ja oleme neist kõigist pea jagu üle.»
Siis osutas ta pilkava žestiga külalistele, astudes saali, mis säras kullatisest ja tuledest. Seal võtsid neid kohe vastu Pariisi kõige silmapaistvamad noored inimesed.

Üks neist ilmutas uut laadi taiduriannet, ja juba oma esimese maaliga võistles ta Impeeriumi maalikunsti kuulsustega. Teine oli alles äsja söandanud avaldada raamatu täis värskust ja isesugust kirjanduslikku põlgust, mis avas kaasaegsele koolile uusi teid. Vähe eemal keskustles kujur, kelle karmust täis nägu nagu rõhutas-tema võimsat geeniust, ühega neist külmadest irvitaja-test, kes vastavalt olukorrale kas ei taha näha üleolekut mitte kuskil või siis jälle tunnustavad seda igal pool. Siin varitses meie vaimukaim karikaturist salakavala pilgu ja salvava suuga epigramme, et neid mõne pliiatsi-joonega väljendada. Seal jälle vestles noor ning julge kirjanik, kes paremini kui keegi teine oskas välja tuua poliitiliste mõtete kvintessentsi või mängides paari sõnaga kokku võtta mõne viljaka kirjaniku loomingu tuuma, poeediga, kelle teosed oleksid hävitanud kogu kaasaja loomingu, kui tema talent oleks niisama või mas kui tema vihkajnine. Mõlemad püüdsid mitte rääkida tõtt, aga ka mitte valetada, vahetades vastastikku magusaid meelitusi. Keegi kuulus muusik lohutas si-bemoll-iooms ning pilkava häälega üht noort poliitikut, kes alles hiljaaegu oli tribüünilt langenud, ilma et oleks seejuures endale erilist kahju teinud. Seal oli noori stiilita autoreid kõrvuti noorte ideetute autoritega, poee-siaküllaseid prosaiste proosaliste poeetide lähedal.

46

Nähes neid ebatäiuslikke olendeid, püüdis keegi vaene sänsimonist, küllalt naiivne selleks, et uskuda oma õpetust, neid halastusest kokku sobitada, kahtlemata soovides neid pöörata oma usku. Lõppeks viibis siin veel paar-kolm õpetlast, nagu määratud selleks, et lisada konversatsiooni lämmastikku*, ja mitmeid vodevilliste, valmis heitma neid efemeerseid heike, mis sarnaselt briljantide sätendusega ei anna valgust ega sooja. Mõned paradoksaalse mõttelaadiga isikud naersid endile habemesse nende üle, kes jagasid poolehoidu nende imetlusele või põlgusele inimeste ja asjade kohta, ajasid juba kahe teraga mõõga poliitikat, mille abil nad astuvad vandenõusse kõigi süsteemide vastu, pooldamata ise ühtegi. «Asjatundja», keda miski ei hämmasta, kes nuuskab nina Itaalia Ooperis kavatiini ajal, karjub esimesena braavo ja räägib vastu igaühele, kes avaldab oma arvamust enne teda, oli juba kohal ja püüdis vaimukate inimeste teravmeelsusi enda omade pähe esitada. Külalistest oli viiel isikul loota tulevikku, kümmekonnale võis osaks saada mõningane eluaegne kuulsus; mis aga puutub ülejäänuisse, siis võisid nad nagu kõik keskpärasused enestele korrata Louis XVIII kuulsat valet: üksmeel ja unustamine.* Amfitrüon oli mureliku lõbususe seisundis nagu kunagi inimene, kes on kulutanud pidusöömingu peale kaks tuhat eküüd. Aeg-ajalt pöördusid tema silmad kannatamatusega saali ukse poole, nagu kutsudes külalist, kes end oodata laskis. Varsti ilmus keegi paks väike isand, keda võeti vastu meelitava käraga. See oli notar, kes samal hommikul oli vormistanud ajalehe asutamise. Mustas frakis teener avas uksed ruumikasse söögituppa, kuhu kõik siirdusid ilma mingi tseremooniata, otsima temale määratud kohta tohutu suure laua ümber. Enne saalist lahkumist heitis Raphael sinna viimase pilgu. Tema soov oli tõe-poolest täiel määral teostunud. Ruumid olid ehitud siidi ja kullaga. Uhked kandelaabrid lugematute küünaldega Panid särama kullatud friiside vähimadki detailid, õrnad Pronksornamendid ja mööbli suurepärased värvid. Haruldased lilled kunstipäraselt bambustest moodustatud lillelaudadel levitasid õrnmagusaid lõhnu. Kõigest ^uni drapeeringuteni hoovas tagasihoidlikku elegantsi;

47

lühidalt, kõiges oli mingit isesugust poeetilist veetlust, mis pidi avaldama tugevat mõju rahata inimese kujutlusele.

«Sada tuhat franki rendist on kenakeseks kommentaariks katekismusele, mis aitab meil suurepäraselt «moraali ellu rakendada»!» lausus Raphael ohates. «Oo, minu voorus ei käi enam jala. Pahe on minule nüüd pööningukamber, kulunud frakk, hall kübar talvel ja võlad uksehoidjale! Ah, ma tahan elada selles luksuses ühe aasta, pool

aastat — pole tähtis. Ja siis surra. Siis vähemalt võin kogeda, juua põhjani, läbi põletada tuhat elu!»

«Oh,» ütles talle Emile, kes teda kuulas, «sina pead vekslimaakleri troskat õnneks! Usu, varsti, oleksid sa tüdinud rikkusest, kui märkad, et ta röövib sult eeldused saada suureks meheks. Kas tõeline kunstnik on kunagi kõhelnud rikaste vaesuse ja vaeste rikkuse vahel? Kas sellised inimesed nagu meie ei pea lakkamatult võitlema? Niisiis sea oma kõht valmis ja vaata sinna,» lausus ta, osutades heroilise käeliigutusega majesteetlikule, kolmekordselt pühale ning rahustavale vaatepildile, mida pakkus õndsaliku kapitalisti söögisaal. «See inimene,» jätkas ta, «on tõepoolest vaid selleks vaeva näinud, et koguda raha meie jaoks. "Kas pole see mingi looduseuurijate poolt unustatud käsnade liik polüüpide peres? Seda käsna on vaja õrnalt litsuda, enne kui teda hakkavad välja imema pärijad! Kas sa ei märka puhast stiili bareljeefides, mis kaunistavad seinu? Aga kroonlühtrid ja maalid — milline maitsekas toredus! Kui uskuda kadestajaid ja neid, kes peavad endid eluvedrude tund-jaiks, olevat too Taillefer revolutsiooni ajal tapnud kellegi sakslase ja veel kaks inimest, nagu räägitakse, oma parima sõbra ja sellesama sõbra ema. Aga kas sa suudaksid omistada kuritegu sellele hallijuukselisele auväärsele mehele? Väliselt jätab ta hea inimese mulje. Vaata ometi, kuidas sätendab lauahõbe, — kas tõesti iga särav kiir on talle kui pistoda löök? .. . Mine ikka! Niisama hästi võiks uskuda Muhamedisse. Kui rahvajutt on õige, siis need siia kogunenud kolmkümmend südamega ja talendiga inimest valmistuvad sööma ühe perekonna liha ning jooma tema verd. Ja meie mõlemad,

noored inimesed täis puhtust ja entusiasmi, saame selle kuriteo kaassüüdlasteks! Mul on kange himu küsida meie kapitalistilt, kas ta on aus inimene.»

«Mitte praegu!» hüüatas Raphael. «Siis, kui ta enda täis on joonud. Enne sööme lõunat.»

Kaks sõpra istusid naerdes lauda. Kõigepealt maksis iga külaline pilguga, mis oli kiirem sõnadest, imetlus-lõivu imetoredale vaatepildile, mida pakkus pikk laud, valge kui vastsadanud lumi, ja millel kõrgusid sümmeetriliselt katted, kroonitud väikeste valgete saiakestega. Kristall peegeldas oma tähtedena säravas helgis vikerkaarevärvilist kirevust, küünalde tuled heitsid lõpmatuseni ristlevaid kiiri; road hõbedaste kaante all äratasid isu ja uudishimu. Sõnad olid jäänud üsna harvaks. Naabrid heitsid üksteisele vahel mõne pilgu. Valati ringi madeirat. Siis ilmus lauale esimene käik oma täies hiilguses; see oleks teinud au kadunud Cambaceresile, ja Brillat-Savarin oleks teda ülistanud. Bordeaux' ja Burgundia veinid, valged ja punased, voolasid kuninglikus külluses. Seda pidusöömingu esimest osa võis igas suhtes võrrelda klassikalise tragöödia ekspositsiooniga. Teine vaatus muutus juba veidi jutukamaks. Iga külaline jõi korralikult, vahetades veine oma maitse järgi, nii et hetkel, kui koristati ära selle oivalise käigu jäänused, olid alanud juba tormilised vaidlused; nii mõnedki kahvatud laubad olid löönud punetama, mitmed ninad omandasid purpurse värvingu, palged lõkendasid, silmad sätendasid. Selle joobumise koidikul ei läinud kõnelused veel üle siivsuse piiride; kuid naljatlusi ja teravmeelsusi hakkas vähehaaval kostma juba igaühe suust; peagi tõstis laim pisitasa oma väikese ussipea ning hakkas kõnelema mahedas flööditoonis; siin ja seal kuulatasid tähelepanelikult mõned salakavalad isikud, lootes oma pea selge hoida. Teine käik leidis eest juba kuumad pead. Igaüks sõi rääkides ja rääkis süües, jõi, kartmata marjukeste ohtrust, sel määral olid nad maitsvad ning lõhnavad ja nõnda nakkav oli eeskuju. Taillefer püüdis ergutada oma külalisi ning käskis kanda lauale kangeid Rhone'i veine, kuumavat tokaid ja pähehakkavat vana Roussilloni veini. Kihutades kui puhanud hobused postitõllaga postijaamast, lasksid need inimesed, piitsutatud

šampanja sädemeist, mida kannatamatusega oli oodatud, see-eest aga ka ohtrasti kallatud, galoppi joosta oma vaimuteravusel neis tühjades targutustes, mida keegi ei kuulanud, hakkasid jutustama lugusid, mida keegi ei jälginud, üritasid sada korda pärimisi, mis jäidki vastamata. Ainult orgia ise tõi kuuldavale oma valju häält, häält, mille moodustasid sada segast kisa, paisudes kui Rossini crescendo. Siis algasid salakavalad toostid, kel-kimised ja väljakutsed. Kõik loobusid uhkeldamast oina vaimujõuga, küll aga püüdsid näidata oma võimeid võitluses viinavaatide, aamide ja ankrutega. Tundus, nagu oleks igaühel kaks häält. Saabus hetk, millal härrased kõnelesid kõik korraga ja teenrid muigasid. Kuid see sõnasõda, kus kahtlase sädelusega paradoksid, narri-riideisse ehitud tõed ristuvad läbi kisamäruli, läbi kohtu-like vahemääramite, läbi lõppotsuste ja igasuguste rumaluste, nagu lahingumöllus ristuvad kahuripommid, kuulid ja kartetš, oleks kahtlemata huvitanud mõnd filosoofi oma kummaliste mõtete poolest või üllatanud poliitikut riiklike süsteemide veidrusega. See oli samal ajal raamat ja maal. Filosoofilised õpetused, religioonid, moraalimõisted, nii erinevad mitmesuguste laiuskraadide all, valitsused — lühidalt, kõik inimmõistuse suured saavutused varisesid niisama pika vikati all, kui on Aja vikat, ja võib-olla teil oleks olnud raske otsustada, kas seda käsitses joobnud Tarkus või targaks ning sel-geltnägevaks saanud Joobumus. Kantud nagu mingist tormist, olid need inimvaimud otsekui kaljurahnude vastu peksvad mässava mere lained, haaratud tahtest kummutada kõik seadused, mille vahel ujuvad tsivilisatsioonid, teostades nõnda, seda ise aimamata, jumala tahet, kes on andnud looduses ruumi heale ja kurjale, jättes ainult enda teada nende igavese võitluse saladuse. See raevukas ning jantlik diskussioon oli nagu omamoodi vaimne sabat. Kurbade naljatluste vahel, mida paiskasid õhku need Revolutsiooni lapsed ajalehe hälli juures, ja kõneluste vahel, mida pidasid lõbusad joomarid Gargantua sündimisel, haigutas terve kuristik, mis lahutab üheksateistkümnendat sajandit kuueteistkümnendast. Too valmistas naerdes ette hävitust, meie oma aga naeris keset varemeid.

50

«Kuidas on selle noormehe nimi, kes on, näete, sea!?» küsis notar Raphaelile osutades. «Ma nagu kuulsin teda hüütavat Valentiniks.»

«Mis niisama lihtsalt Valentinist te seal laulate?» hüüdis Emile naerdes, «Raphael de Valentin, palun väga! Meil on vapp — mustal taustal hõbedase krooniga kuldne kotkas, punaste küüniste ja nokaga. Ja vapil oivaline deviis: Non cecidit animus![3] Meie pole mitte mõni leitud laps, meie oleme keiser Valentinuse, kõigi Valentinianuste esiisa järeltulijaid, selle esiisa, kes asutas Valencia linna Hispaanias ja Valence'i Prantsusmaal, Hommikumaa keisririigi seaduslik pärija. Kui me lubame Mahmudil Konstantinoopolis valitseda, siis teeme seda oma puhtast armulikkusest, aga samuti ka sellepärast, et meil puuduvad sõdurid ja raha.»

Emile joonistas õhus Raphaeli pea kohal kahvliga krooni. Notar mõtles veidi järele ja hakkas varsti jälle jooma, tehes ilmeka žesti, millega ta näis nagu tahtvat ütelda, et tal on võimatu saada oma klientideks nii Valencia kui ka Valence'i linna, Konstantinoopolit, Mahmudi, keiser Valentinust ja Valentinianuste sugu-konda.

«Kas pole selliste sipelgapesade hävitamine, mille nimeks on Paabel, Tüürus, Kartaago või Veneetsia, mis kõik mõne möödamineja hiiglase jalge all lömastati, hoiatuseks inimkonnale mingi iroonilise tundmatu võimu poolt?» arutas Claude Vignon, see teatavat liiki ori, ostetud selleks, et kujutada endast Boussuefd*, kümne sou eest rida.

«Mooses, Sulla, Louis XI, Richelieu, Robespierre ja Napoleon on kõik võib-olla üks ning sama isik, kes ilmub ikka jälle uuesti keset tsivilisatsiooni eri ajastuid nagu komeet taevas!» vastas seepeale keegi ballanšist*.

«Milleks kiusata jumalikku saatust?» tähendas ballaadivorpija Canalis.

---

[3] Vaim ei väsinud (ladina k.).

«Või juba jälle jumalik saatus!» hüüdis «asjatundja» teda katkestades. «Pole olemas maailmas midagi venivamat.»

51

«Kuid, mu härra, Louis XIV on hävitanud rohkem inimelusid veejuhtmete kaevamisel oma Maintenoni jaoks kui Konvent riigimaksude õiglase määramise otstarbel, ühtsuse loomisel seadustes, riigistamise teostamisel Prantsusmaal ja päranduse võrdse jaotuse läbiviimisel,» targutas Massol, keegi noormees, kes oli muutunud vabariiklaseks vaid sellepärast, et tema nime ees puudus teatav ühesilbiline partikkel.

«Mu härra,» vastas talle Moreau, suurmaaomanik Oise'i maakonnast, «teie, kes peate verd veiniks, kas seekord jätate inimestel pead õlgadele?»

«Aga milleks, mu härra, kas ühiskondliku korra alused ei vääri siis mõningaid ohvreid?»

«Bixiou! Kas kuuled? See vabariiklasest isand arvab, et tolle mõisniku pea kõlbaks ohvriks!» ütles keegi noormees oma naabrile.

«Inimesed ja sündmused ei loe midagi,» arendas vabariiklane läbi luksatuste oma teooriat edasi, «poliitikas ja filosoofias kehtivad vaid põhimõtted ja ideed.»

«Kui hirmus! Ja teil polekski kahju tappa oma sõpru ainult mingisuguse «kui» pärast? ...»

«Hee, härra, inimene, kes tunneb südamepiina, on tõeline kurjategija, sest temas leidub veel kübeke kõlblust, kuna Peeter Suur ja hertsog Alba olid süsteemid, ja korsaar Monbard organisatsioon.»

«Aga kas ühiskond ei saaks läbi ilma teie süsteemide ja organisatsioonideta?» küsis Canalis. «Oo, aga muidugi!» hüüatas vabariiklane. «Ah, teie totter Vabariik paneb mind iiveldama! Ei saa rahulikult mitte kohikukkegi lahti lõigata, leidmata seal agraarseadust.»

«Sinu printsiibid on hiilgavad, minu väike trühvlitega täistuubitud Brutus! Aga sa meenutad minu toapoissi: see veidrik kannatab nii rängasti puhtusemaania all, et kui ma laseksin tal harjata minu riideid tema tahtmise järgi, siis kõnniksin ma varsti alasti.»

«Te olete tõprad! Te tahate puhastada rahvast hamba-orkidega,» tähendas ustav vabariiklane. «Teie meelest on õigusemõistmine ohtlikum kui vargad.»

«He-hee!» naeris advokaat Desroches.

52

«Kui igavad nad on oma poliitikaga!» ütles notar Cardot. «Lõpetage kord juba. Pole olemas sellist teadust või kõlblust, mis vääriks kas või tilka verd. Kui me tõepoolest tahaksime järele uurida tõe maksujõudu, siis leiaksime võib-olla, et ta on pankrotis.»

«Ah, kindlasti on etem kurjast lõbu tunda kui hea üle vaielda. Seepärast annaksin ma kõik neljakümne aasta jooksul tribüünilt peetud kõned ühe forelli, ühe Perrault' muinasjutu või Charlet' visandi eest.»

«Teil on õigus! Ulatage mulle palun sparglit... Sest lõppude lõpuks vabadus tekitab anarhiat, anarhia viib despotismini, despotism aga toob jälle tagasi vabaduse juurde. Miljonid inimesed on hävinud, ilma et nad oleksid suutnud ühtegi neist süsteemidest võidule viia. Kas pole see mitte nõiutud ring, milles moraalne maailm igavesti keerleb? Kui inimene arvab olevat midagi täiusele viinud, on ta teinud vaid asjade ümberpaigutuse.»

«Ohoo!» hüüatas vodevillist Cursy. «Sellisel juhtumil, mu härrad, panen ma ette tõsta klaasid Charles X, vabaduse isa terviseks!»

«Aga miks mitte?» tähendas Emile. «Kui despotism on seadustes, siis vabadus peitub kommetes, ja vice versa[4].-»

[4] Vastupidi, ümberpöördult (ladina k.).

«Joogem siis võimu rumaluse terviseks, mis annab meile nii palju võimu rumalate üle!» pani ette pankur.
«Hee, mu armas, Napoleon on meile vähemalt kuulsuse jätnud!» hüüdis mereväeohvitser, kes polnud kunagi välja saanud Brestist.
«Ah, kuulsus — vilets kaup! Hinnalt kallis ja säilib halvasti. Kas ta pole lihtsalt suurte inimeste egoism, nagu ta on rumalate õnn?»
«Mu härra, te olete küll väga õnnelik.»
«Esimene kaitsekraavide leiutaja oma valduste ümber oli kahtlemata nõrk inimene, sest ühiskonnast on kasu vaid jõuetuile. Metslane ja filosoof, kes asetsevad vaimse maailma kahel äärmusel, jälestavad mõlemad ühteviisi omandit.»
«Väga tore!» hüüatas Cardot. «Kui poleks omandit, kuidas saaksime siis notariaalseid akte koostada!»
«Siin on otse fantastiliselt maitsvad suhkruherned!»

«Ja järgmisel hommikul leiti küree oma voodist surnult ...»
«Kes räägib surmast? Ärge sellega naljatage! Minul on onu.»
«Te olete kahtlemata leppinud tema paratamatu kaotamise mõttega.» «Ka mõni küsimus!»
«Kuulake, mu härrad! ... Oma onu tapmise menetlus. Tsss! (Kuulake! Kuulake!) Kõigepealt valige endale paks ning rasvane onu, vähemalt seitsmekümne aastane, see on parim onude sort. (Üldine elevus.) Siis katsuge talle mingisugusel ettekäändel hane-maksapasteeti sisse sööta ...»
«Oh, minu onu on pikk ning kuivetu, ihne ja kaine.»
«Oo, säärased onud on peletised, kes kuritarvitavad oma pikka iga!»
«Ja siis,» jätkas mees onudega, «sel ajal kui ta parajasti seedib, ütelge talle, et tema pankur on läinud pankrotti.»
«Aga kui ta vastu peab?»
«Siis sokutage talle üks ilus tütarlaps!»
«Aga kui ta on ...» lausus teine, tehes eitava liigutuse.
«Noh, siis pole see kellegi onu, onud on enamasti ikka vallatud.»
«Malibrani hääl on kaotanud kaks nooti.»
«Ei, härra.»
«Siiski.»
«Oo! Oo! Jah ja ei — kas selles ei peitu kõigi usuliste, poliitiliste ja kirjanduslike arutluste ajalugu? Inimene on narr, kes tantsib kuristiku kaldal!»
«Kui ma teist õigesti aru saan, siis tähendab see, et mina olen loll.»
«Just vastuoksa, te olete loll, et te minust aru ei saa.»
«Haridus — puha lollus! Härra Heineffettermach arvab trükitud köidete arvu enam kui miljardile, aga sellest arvust jõuab inimene kogu oma eluajal läbi lugeda vaevalt sada viiskümmend tuhat. Seletage mulle siis, mida tähendab sõna haridus? Ühtedele tähendab haridus teada, kuidas oli Aleksander Suure hobuse nimi või et härra des Accords'i dogi hüüti Berecilloks, ja mitte teada mehe nime, kes leiutas metsaparvetuse

menetluse või portselani. Teistele tähendab olla haritud — osata ära põletada testament ning elada nagu aus inimene kunagi, armastatud ning austatud kõigi poolt, selle asemel et varastada retsidivistina taskukell, pealegi viie süüd raskendava asjaolu juures, ja siis viha-tuna ja põlatuna minna Greve'i väljakule surema.» «Kas Nathan jääb?»
«Oh, tema kaastöölised, härra, on väga arukad inimesed.»
«Aga Canalis?»
«See on suur inimene, temast ei maksa enam kõnelda.» «Teie olete purjus!»

«Konstitutsiooni otseseks tagajärjeks on inimeste mõistuse lamestamine. Kunstid, teadused, mälestussambad — kõik on puretud hirmuäratavast egoismitundest, meie tänapäeva pidalitõvest. Teie kolmsada kodanlast, kes istuvad rahvasaadikute pinkidel, mõtlevad ainult paplite istutamisele. Tegutsedes ebaseaduslikult, sooritab despotism suuri asju, vabadus aga ei vaevu seaduslikult tegema kõige pisemaidki tegusid.»

«Teie õpetamissüsteem, kus edasijõudnud oma teadmisi algajaile edasi annavad, fabritseerib sajasoulisi kahejalgseid inimmünte,» tähendas keegi absolutist vahele. «Individuaalsed isikud kaovad rahva juures, keda nivelleerib haridus.»

«Aga kas pole ühiskonna eesmärgiks kindlustada hüvang igaühele?» küsis sänsimonist.

«Kui teil oleks viiskümmend tuhat franki rendist, ei mõtlekski te rahva peale. Või kui olete haaratud õilsast armastusest inimkonna vastu, siis minge Madagaskari saarele: seal leiate ilusa väikese noore rahva, keda võite sänsimoniseerida, klassidesse liigitada ja purkidesse pista; kuid siin meil leiab igaüks vabalt oma kärjekannu nagu pütipulk oma mulgu. Portjeed on portjeed ja tohmanid on tolad, ilma et neid oleks vaja edutada sesse •seisusse pühade isade kolleegiumi poolt. Ha-ha-haa!» «Te olete karlist*!»

«Miks mitte? Mulle meeldib despotism, ta ilmutab teatavat põlgust inimsoo vastu Ma ei vihka kuningaid. Nad on nii naljakad! Istuda troonisaalis kolmekümne miljoni äjöö kaugusel päikesest, seegi juba on midagi!»

«Kuid tehkem lühike kokkuvõte sellest pikast tsivilisatsiooni käigust,» lausus teadlane, kes tähelepanematu kujuri õpetamiseks üritas diskussiooni ühiskonnavormide tekkimisest ja algrahvaist. «Rahvusrühmade kujunemise alguses oli võim teatavas mõttes materiaalne, jagamatu ning kohmakas; hiljem, kogukondade kasvades hakkasid moodustuma valitsused, kasutades enam või vähem osavat esialgse võimu desorganiseerimise menetlust. Nõnda oli kaugel antiikajal võim teokraatia käes: preestri käes oli nii mõõk kui ka viirukipann. Hiljemini oli olemas kaks kõrgemat pühitsetud isikut: ülempreester ja kuningas. Käesoleval ajal on meie ühiskond, kultuuri viimane sõna, jaganud võimu vastavalt kombinatsioonide arvule, mis selle moodustavad, ja me oleme jõudnud tegurite juurde, mida nimetatakse tööstuseks, mõtteks, rahaks, sõnaks. Ja võim, mil pole enam ühtsust, sammub pidevalt vastu ühiskondlikule lagunemisele, mille ainsaks tõkkeks on veel vaid omakasu. Seepärast ei toetu meie ei religioonile ega materiaalsele jõule, vaid mõistusele. Aga kas asendab raamat mõõka ja arutlus tegu? Selles

on küsimus.»

«Mõistus on kõik tapnud!» hüüatas karlist. «Kuulge, absoluutne vabadus viib rahvad enesetapmisele; jõudnud võidule, hakkavad nad tundma igavust nagu mõni inglasest miljonär.»

«Mida uut te meile ütlete? Äsja te naeruvääristasite kõiki võimuvorme, aga see on niisama labane kui eitada jumalat! Teil pole enam usku. Seepärast ongi meie sajand nagu vana liiderdustes allakäinud sultan! Ja lõppeks on teie lord Byrongi äärmises poeetilises meeleheites hakanud laulma ülistuslaulu kuriteole.»

«Kas teate,» vastas talle täiesti joobnud Bianchon, «et suurem või vähem annus fosforit teeb inimesest kas geeniuse või kaabaka, vaimuka inimese või idioodi, voorusliku olendi või kurjategija?»

«Kas siis nõnda võib kõnelda voorusest!» hüüatas de Cursy. «Voorusest, kõigi näidendite ainest, kõigi draamade lõpplahendusest, kõigi kohtute põhialusest!»

«Ah, vaiki parem, tõbras! Sinu voorus on Ahhilleus ilma kannata,» ütles Bixiou. «Joogem!»

«Kas tahad kihla vedada, et ma joon ühe hingega terve pudeli šampanjat?»

«Tore hing!» hüüatas Bixiou.
«Nad on täis kui voorimehed,» lausus keegi nooruk, kes tõsise näoga jootis oma vesti.
«Jah, mu härra, tänapäeva valitsemiskunst seisab selles, et lasta valitseda avalikul arvamusel.»
«Avalikul arvamusel! Aga see on ju kõige liiderlikum kõigist libudest! Kui teid kuulata, härrad moralistid ja poliitikud, siis peaksime alatasa eelistama teie seadusi loodusele, avalikku arvamust südametunnistusele. Minge ikka! Kõik on õige, kõik on vale! Kui ühiskond on meile andnud udusulgi patjadeks, siis on ta selle heateo kompenseerinud podagraga, nagu ta kohtumenetlusega on leevendanud õigusemõistmist ja nagu kašmiirsallide tagajärjeks on nohu.»
«Peletis!» hüüdis Emile misantroopi katkestades. «Kuidas julged sa laimata tsivilisatsiooni, kui nii vaimustavad veinid ja road on sinu ees ja sa istud lõuani nende sees? Löö hambad selle kullatud sõrgade ja sarvedega soku selga, aga ära pure oma ema ...»
«Kas see on minu süü, kui katolitsism läheb niikaugele, et paneb ühte patta miljon jumalat, kui vabariik lõpeb alati mingisuguse Napoleoniga, kui kuningavõim asub kuskil Henri IV mõrvamise ja Louis XVI hukkamise vahel, kui liberalism muutub La Fayette'iks?»* «Kas te mitte ei sülelnud teda juulis?» «Ei.»
«Siis vaikige, skeptik.»
«Skeptikud on kõige parema südametunnistusega inimesed.»
«Neil polegi südametunnistust.»
«Mis te räägite! Neil on vähemalt kaks südametunnistust.»
«Diskonteerida taevasi veksleid, härra, vaat kus on tõesti kaubanduslik idee! Antiiksed usundid polnud midagi muud kui kehaliste lõbude õnnelik arendamine; meie aga oleme arendanud hinge ja lootust — selles peitub progress.»
«Ah, mu armsad sõbrad, mida võib loota sajandil,, mis on küllastunud poliitikast?» tähendas Nathan. «Mil-

line saatus sai osaks «Böömimaa kuningale ja tema seitsmele lossile»*, sellisele veetlevale vaimusünnitusele! ...»
«Mis?» karjus «asjatundja» laua ühest otsast teise. «See on karvupidi kokkukistud fraaside mulin, tõeline hullumaja jaoks kirjutatud teos.»
«Teie olete lollpea!»
«Teie olete narr!»
«Ohoo!»
«Ahaa!»
«Neil tuleb lööming.» «Ei.»
«Homseni, mu härra.»
«Nüüd kohe!» vastas Nathan.
«Nonoh! Te olete mõlemad vahvad mehed.»
«Teie ise aga olete midagi muud!» ütles tülinorija.
«Ainult nad ei suuda püsti tõusta.»
«Ah! Võib-olla ei suuda ma tõepoolest jalule tõusta!» hüüdis sõjakas Nathan, ajades end püsti nagu ebakindel tuulelohe.
Ta heitis üle laua nürimeelse pilgu; siis, otsekui rammestunud sellest jõupingutusest, langes tagasi toolile, laskis pea longu ning jäi vait.
«Kas poleks lõbus minna duellile teose pärast, mida ma kunagi pole lugenud ega isegi näinud!»
«Emile, hoia oma frakki, sinu naaber läheb kahvatuks,» ütles Bixiou.
«Kant, mu härra? Veel üks õhupall lollide lõbustamiseks taeva alla lastud! Materialism ja spiritualism on kaks ilusat raketti, millega talaaris šarlatanid lennutavad

sama noberulli1. Kas jumal on Spinoza järgi kõiges või kõik tuleb püha Pauluse järgi jumalast. . . Lollid! Kas ukse avamine või sulgemine pole üks ning sama liigutus! Kas tuleb muna kanast või kana munast? (Ulatage mulle parti!) Ja ongi kogu teadus.»

«Tobu!» hüüdis talle teadlane. «Sinu esitatud küsimus on lahendatud faktiga.»

«Ja missugusega?»

«Professorite kateedrid pole asutatud filosoofia jaoks,

l Teatav mäng.

vaid filosoofia on välja mõeldud kateedrite jaoks. Pane prillid ninale ja loe eelarvet.»

«Vargad!»

«Lollpead!»

«Kelmid!»

«Tolad!»

«Kus mujal kui Pariisis võib leida säärast elavat ning kiiret mõttevahetust!»-hüüdis Bixiou, võttes äkki sügava rinnatooni.

«Kuule, Bixiou, etenda meile mingi klassikaline farss! Noh, mõni šarž!»

«Kas tahate, ma kujutan teile üheksateistkümnendat sajandit?» «Kuulake!» «Vaikust!»

«Pange suukorvid ette!» «Kas oled vait, sa hiinlane!»

«Andke talle veini, küll ta siis jääb vait, too jõmpsikas!»

«Noh, Bixiou, alga!»

Kunstnik nööpis oma musta fraki kaelani kinni, pani kollased kindad kätte ja tegi ühte silma pilutades grimassi, ahvides nõnda järele «Revue des deux Mon-des'i»*; kuid kära kattis tema hääle, nii et oli võimatu kuulda ainustki sõna tema naljast. Kuigi tal ei õnnestunud kujutada sajandit, siis vähemalt võis ta karikeerida ajakirja «Revue», sest ta ei kuulnud ka ise oma sõnu.

Dessert ilmus lauale nagu nõiduse väel. Lauda täitis suur kullatud pronksist liudade komplekt, mis pärines Thomire'i ateljeest. Inimfiguurid, millele kuulus kunstnik oli andnud Euroopas üldiselt iluideaaliks peetavad vormid, hoidsid ülal või kandsid õlgadel terveid aedmaasikate, ananasside, värskete datlite, kollaste viinamarjade, vahakate virsikute, ookeaniaurikul Setübalist toodud apelsinide, granaatõunte ja Hiinast saabunud puuviljade kuhilaid — lühidalt, kõiki luksuse üllatusi, kondütrikunsti imesid, kõige maitsvamaid delikatesse, kõige ahvatlevamaid hõrgutisi. Nende gastronoomiliste Piltide koloriiti tõstsid esile portselani helk, kuldsete Palistuste sätendus ja vaaside looklused. Ornpehme kui ookeani laine vahused märjad narmad, roheline ning

kerge, kroonis sammal pärjana Sevres'is valmistatud Poussini maastike portselanist koopiaid. Mõne Saksa vürstiriigi tervest territooriumist poleks piisanud selle ülbe tореduse tasumiseks. Hõbe, pärlmutter, kuld, kristall nõiuti ikka jälle välja üha uutes vormides; kuid hägused silmad ja joobnud palavikuline sõnaohtrus lubasid külalistel vaevu tajuda seda võlumängu toredust, mis oleks väärinud idamaist muinasjuttu. Dessertveinid tõid enestega kaasa oma parfüüme ja tulesädemeid, nõia-võimulisi erutavaid mahlu, hurmavaid aurusid, mis tekitasid teatava vaimse miraaži ja mille tugevad köidikud aheldasid jalad ning tegid tinaraskeks käed. Puuviljade püramiidid olid rüüstatud, Hääled muutusid tooremaks, müra kasvas. Polnud enam võimalik eraldada sõnu, klaase lendas kildudeks, pöörased naerurõkatused prah-vatasid kui raketid. Cursy haaras sarve ja puhus fanfaari. See oli nagu saatana enda antud signaal. See joovastusest hullunud seltskond ulgus, vilistas, laulis, karjus, möirgas, röökis. Te oleksite muianud nähes, kuidas loomult lõbusad inimesed olid muutunud süngeks nagu lõpplahendus Crebilloni tragöödias või unistavaks kui meremehed, kes sõidavad

vankris. Kavalad inimesed lobisesid oma saladusi uudishimulikele, kes neid ei kuulanud. Melanhoolikud naeratasid nagu tantsijata-rid õnnestunud pirueti järel. Claude Vignon tatsas taarudes nagu karu puuris. Südamesõbrad olid valmis üksteist kahevõitlusele kutsuma. Inimeste nägude sarnasus mõne loomaga, mida nii huvitavalt on seletanud füsioloogid, ilmnes nüüd ähmaselt juba isegi žestides ja poosides. Mingi Bichat*, kui ta oleks sattunud siia külm-asjalikuna ning kainena, oleks leidnud eest valmis raamatu. Piduperemees tundis, et ta on purjus, ega usaldanud enam püsti tõusta; aga ta kiitis heaks oma külaliste ekstravagantsusi näole tardunud grimassiga, püüdes säilitada siivsat ning külalislahket ilmet. Tema lai nägu. muutunud punaseks ja siniseks, peaaegu lillakaks, oli otse hirmus vaadata; see nägu ühines viimaks kogu seltskonna üldise liikumisega ning meenutas purjeka kõikumist ja rullumist.

«Te siis ikka tapsite nad?» küsis temalt Emile.

«Räägitakse, et Juulirevolutsiooni auks kaotatakse

60

surmanuhtlus,» vastas Taillefer, tõstes kulme ilmega, mis ühtaegu oli täis kavalust ja totrust.

«Aga kas te ei näe neid vahel unes?» küsis omakorda Raphael.

«Asi on aegunud!» lausus küllasse uppuv mõrtsukas.

«Ja tema hauakivile,» hüüdis Emile pilkavas toonis, «laseb matusebüroo graveerida: «Möödamineja, pühenda üks pisar tema malest u-s e 1 e!» — Oo,» jätkas ta, «ma annaksin meelsasti sada soud matemaatikule, kes tõestaks mulle algebralise võrrandi abil põrgu olemasolu.»

Ta viskas mündi õhku ning hüüdis:

«Kull on jumalale!»

«Ära vaata!» ütles Raphael, haarates raha. «Kes võib teada? Juhus on nii naljahimuline!»

«Oh häda!» jätkas Emile naljatleva nukra häälega. «Ma ei näe enam kohta, kuhu pista oma jalg uskmatute geomeetria ja paavsti «Pater nosteri» vahel. Tühja kah! Joogem! Kokkujoomine on, nagu ma usun, jumaliku pudelioraakli mõte ning «Pantagrueli» lõpetussõna.»

«Me võlgneme «Pater nosterile»,» vastas Raphael, «kõik oma kunstid, kõik monumendid, võib-olla isegi teadused; ja veel suurema heateo, oma uueaegsed valit-sused, milles viissada tarka pead esindavad laia ning viljakat ühiskonda, kusjuures vastandatud jõud üksteist neutraliseerivad, jättes kogu võimu tsivilisatsioonile, sellele gigantsele kuningannale, kes asendab kuningat, seda iidset hirmuäratavat kuju, midagi võltsi saatuse taolist, kelle inimene on seadnud vahendajaks taeva ja enese vahele. Kui vaadelda kõiki neid rohkeid saavutusi, eks ilmu siis ateism skeleti näol, mis midagi ei sigita. Mida ütled sina selle kohta?»

«Ma mõtlen vereojadele, mida on valanud katolitsism,» vastas Emile külmalt. «Ta on haaranud meie veresoonte ja südamete järele, et jäljendada veeuputust. Aga ükskõik! Iga mõtleja inimene peab käima Kristuse lipu all. Ainult Kristus on pühitsenud vaimu võidu mateeria üle, ainult tema on poeetiliselt avanud meile vahe-pealse maailma, mis meid lahutab jumalast.»

«Usud sa?» küsis Raphael, vaadates talle otsa sõnulseletamatu joobnud naeratusega. «Hea küll, aga et end

61

mitte kompromiteerida, tõstkem klaasid kuulsaks toostiks: «Diis ignotisIH»

Ja nad tühjendasid oma karikad — teaduse, süsihappegaasi, parfüümide, poeesia ja uskmatuse karikad.

«Kas härrased ei suvatseks astuda salongi, kohv ootab,» teatas ülemteener.

Sel hetkel hõljusid peaaegu kõik külalised juba hurmavas paradiisi eesruumis, kus tuhmub mõistuse valgus, kus oma türannist vabanenud keha andub vabaduse pööra-

seile rõõmudele. Ühed, jõudnud joobumuse haripunkti, olid muutunud süngeks ning püüdsid pingutusega haarata kinni mõttest, mis neile enestele oleks tõendanud nende olemasolu; teised jälle, vajunud loidu rammes-tusse, mille oli tekitanud ülekoormatud seedimine, vältisid igasugust liikumist. Südid oraatorid laususid vee! ebamääraseid sõnu, mille mõte jäi arusaamatuks neile enestelegi. Kostsid veel mõned refräänid nagu mingi mehhanismi mürin, mis on sunnitud lõpule viima oma kunstliku ning hingetu elu. Vaikus ja kära olid eriskummalisel viisil segunenud. Ent kuuldes teenri kõlavat häält, kes majahärra asemel kuulutas neile uusi rõõme, tõusid külalised sellest hoolimata üles ning suundusid salongi, üksteist kaasa vedades ja toetades ja mõnda koguni kätel kandes. Ukse lävel tardus kogu seltskond hetkeks võlutuna paigale. Pidusöömingu ülimad naudingud kahvatasid kõditava vaatepildi ees, mida Amfitrüon pakkus iharaimale kõigist meeltest. Kuldse kroonlühtri säravate küünalde all kullatud hõbedaga kaetud laua ümber avanes külaliste pilgule äkki veetlev naistekobar, ja nürimeelse vaatega silmad lõid hiilgama otsekui briljandid. Pimestavad olid ehted, veel pimestavam aga naiselik ilu, mille ees tuhmusid kõik selle palee imed. Noorte naiste kirglikud silmad, kes ise olid võluvad kui haldjad, olid säravamad kui valgusjoad, mis panid kiirgama vastuhelgid atlasstapeetidel, valendaval marmoril ja pronksi õrnadel kumerustel. Süda lõi leegitsema nende lainetavate soengute kontrastide ja erinevate pooside nägemisel, mis kõik olid omal viisil veetlevad ning

Tundmatuile jumalaile (ladina k.).

62

karakteersed. See oli lilledest vanik, läbi põimitud rubiinide, safiiride ja korallidega; rida musti sametpaelu ilutsemas lumivalgete kaelte ümber, kerged sallid lehvimas kui vilkuv majakatuli, uhkeldavad turbanid, tagasihoidlikult väljakutsuvad, tuunikad. See serail oli ahvatlev kõigile silmile, pakkus naudingut kõigile tujudele. Veetlevas poosis, näis üks tantsijatar olevat alasti,, ehkki ta oli mähitud kašmiiri lainetavaisse voltidesse. Siin läbipaistev gaas, seal sillerdav siid peitis või toonitas salapäraseid täiuslikkusi. Väikesed ahtakesed jalad kõnelesid armastusest, värsked ning punased suud aga vaikisid. Haprad ja kombekad noored neiud, ebaneitsid, kelle kauneist juustest hoovas vaga süütust, tundusid õhuliste nägemustena, viirastustena, keda võib hajutada iga kerge puhang. Uhke ilmega, kuid tuimad, õrnakesed, kõhnad ning graatsilised aristokraatlikud kaunitarid nikutasid pead sellise näoga, nagu oleks neil veel jagada kuninglikku soosingut. Üks inglanna, valge ning vooruslik õhuline kuju, kes näis nagu alla laskunud Ossiani* pilvedest, sarnanes nukruse ingliga, südametunnistuse kehastusega, kes põgeneb kuriteo eest. Pariisitar, kelle kogu ilu peitub mingis kirjeldamatus graatsias, uhke oma tualetile ja mõistusele, relvastatud oma kõikvõimsa nõrkusega, nõtke ning sitke, südametu ning kiretu sireen, kes aga oskab kunstlikult luua kire kõiki aardeid ning teeselda kõiki õrnuse varjundeid, — temagi oli tulnud sellele hukatuslikule koosviibimisele, kus hiilgasid samuti mõned itaallannad, näilikult rahulikud ja kaine aruga oma õnnekuses; ka oli seal uhkeid suurepäraste vormidega normandlannasid ja mustajuukselisi kaunilõikeliste silmadega lõunamaiseid naisi. Oleks võinud arvata, et Lebeli* poolt kokkukutsutud Versailles' kaunitarid, kes juba hommikust peale kõiki oma ahvat-luspüüniseid võitlusvalmis olid seadnud, olid ilmunud siia kui rühm hommikumaiseid orjatare, kes on ärganud kaupmehe hääle peale, et koidikul teele asuda. Kohmetuma ja arglikena tunglesid nad laua ümber nagu tarus sumisevad mesilased. See pelglik hämmeldus, milles oli jJhel ajal nii etteheidet kui ka koketsust, kujutas endast kas teatavat kaaluteldud võrgutust või siirast häbe-hkkust. Võib-olla tundmus, mida naine kunagi ei avalda

63

täielikult, käskis neil end voorusemantlisse mähkida, et anda rohkem sarmi ning teravust pahe ohjeldamatusele. Näis, nagu oleks vana Tailleferi sepitsetud salaplaan

määratud nurjumisele. Need pidureita mehed alistusid kohe algul majesteetlikule võimule, mis peitub naises. Kostis imetluskõmin kui magusaim muusika. Armastus polnud veel nende joobumuse kaaslaseks; kirgede orkaani asemel andusid nõrkushetkel üllatatud külalised ihara ekstaasi õnnetundele. Poeesiahäälele alati kuulekad kunstnikud uurisid naudinguga nende valitud kaunitaride ilu peenimaid varjundeid. Äratatud mõttest, mis võib-olla oli tärganud šampanjast erituva süsihappe mõjul, võpatas filosoof, mõteldes õnnetustele, mille tagajärjel olid siia sattunud need naised, kes vahest kunagi olid väärinud puhtaimat armastust ning austust. Kahtlemata võis igaüks neist jutustada mingi verise draama. Peaaegu kõik nad kandsid endis põrgupiinu, lohistasid enestega kaasa mälestusi autuist meestest, petetud lubadustest, rõõmudest, mille eest oli makstud viletsusega. Külalised lähenesid neile aupaklikult, tekkisid vestlused, niisama erinevad, kui olid erinevad iseloomud. Moodustusid rühmitused. Oleks võinud arvata, et see on hea seltskonna salong, kus noored preilid ja prouad pakuvad külalistele pärast rikkalikku lõunat suhkruga kohvi ja liköömre, et abistada kõhukummar-dajaid nende koormavas seedimistöös. Aga peagi kostis siin ja seal naerupuhanguid, jutukõmin suurenes, hääled muutusid valjemaks. Orgia, mis hetkeks näis ohjeldatud, ähvardas puhuti jälle vallanduda. Vaikuse ja müra vaheldumised sarnanesid kuidagi Beethoveni sümfooniaga.

Niipea kui kaks sõpra istusid pehmele diivanile, tuli nende juurde kõigepealt kõrgekasvuline ilusa proportsionaalse kehaehitusega ning uhke rühiga neiu, kelle nägu oli võrdlemisi ebakorrapäraste joontega, ent efektne ning kirglik, mis erutas kujutlust oma teravate kontrastidega. Tema mustad himurais lokkides juuksed, mil paistis juba armuvõitlusi seljataga olevat, langesid õrnades rullides laiadele õlgadele, mis pakkusid kütkestavat vaatepilti. Pikad tumedad kiharad katsid pooleldi majesteetlikku kaela, mille üle aeg-ajalt libises valgus,

paljastades kauneimate kontuuride üllast peenust. Matt-valget nahka varjundasid soojad ning hingestatud eredad värvid. Pikkade ripsmetega silmad pildusid julgeid leeke, puistasid armusädemeid. Punane niiske poollahti suu kutsus suudlusele. See neiu oli tugeva, ent armu-küllaselt nõtke pihaga;-tema rinnad ja käsivarred olid lopsakalt arenenud nagu Carracci* kauneil kujudel. Sellest hoolimata näis ta kärme ning painduv, tema tugev keha lubas oletada pantri väledust, samuti kui tema kehavormide jõuline peenus tõotas leegitsevat iharust. Kuigi see neiu oskas tõenäoliselt naerda ja valla-tella, tekitasid tema silmad ja naeratus kujutluses hirmu. Nende kurjast vaimust vaevatud naisprohvetite sarnaselt ta pigem hämmastas kui meeldis. Kord üks, kord teine ilme vilkus välgusähvatusena üle tema liikuva näo. Võib-olla oleks ta võlunud küllastunud mehi, kuid noorukit oleks ta heidutanud. See oli kui hiiglasuur kreeka templi kõrgusest allalangenud raidkuju, ülev eemalt, kuid jämedajooneline lähedalt. Aga kõigest hoolimata pidi ta oma rabava iluga ergutama võimetuid, oma häälega võluma kurte, oma pilkudega vanad luud elama panema. Seepärast võrdles Emile teda kuidagi ebamääraselt Shakespeare'i tragöödiaga, imetlusväärse arabeskiga, kus rõõm ulub, kus armastus on kuidagi metsik, kus armsuse võlu ja õnne leek järgnevad raevu verisele märatsusele; ta võrdles teda koletisega, kes oskab hammustada ja õrnutseda, naerda kui deemon, nutta kui ingel, ühteainsasse sülelusse äkki koondada kõik naise-ikud ahvatlused — peale nukruse ohete ja neitsi hurmava tagasihoidlikkuse —, ja siis mõne hetke pärast möirata kui kiskja, veristada oma ihu, hävitada oma kirg, oma armuke; lõppeks hukutada iseennast, nagu seda teeb mässama hakanud rahvas. Riietatud punasest sametist kleiti, tallas ta hooletult jalge alla lilli, mis juba olid maha langenud tema kaaslannade peast, ja ulatas kõrgi liigutusega mõlemale sõbrale hõbekandiku. Uhke oma ilule, võib-olla uhke ka oma pahedele, näitas ta oma valget käsivart, mis paistis eredana punasel sametil. Ta oli siin

kui naudingute kuninganna, kui inimliku rõõmu kehastus, selle rõõmu, mis pillab tuulde kolme sugupõlve kogutud varandused, mis naerab laipade üle,

65

mõnitab esivanemaid, neelab pärleid ja troone, muundab noorukeid raukadeks ja sageli ka rauku noorukeiks, — selle rõõmu, mis on lubatud vaid hiiglastele, kes on või-must väsinud, mõttepingutusest vaevatud, või neile, kellele sõda on saanud nagu mänguks.

«Kuidas on sinu nimi?» küsis Raphael.

«Aquilina.»

«Ohoo, sina tuled ju «Päästetud Veneetsiast»*!» hüüdis Emile.

«Jah,» vastas neiu. «Samuti kui paavstid võtavad endile uue nime, tõustes kõrgemale kõigist meestest, nõnda minagi olen võtnud endale teise nime, tõustes kõrgemale kõigist naistest.»

«Kas on ka sinul nagu sinu kaitsepühakul üllas ning julm vandeseltslane, kes sind armastab ja on valmis surema sinu eest?» küsis Emile õhinal, elustatud sellest näilikust luulest.

«Mul oli ta,» vastas neiu, «aga giljotiin sai minu võistlejaks. Seepärast kannan ma alati midagi punast oma ehtes, et minu rõõm ei läheks liiga kaugele.»

«Oo! Kui te vaid laseksite tal jutustada lugu La Rochel-le'i neljast noormehest*, siis ta ei lõpetaks kunagi. Vaiki ometi, Aquilina! Eks igal naisel ole armuke, keda taga nutta, kuid kõigil pole nagu sinul saanud osaks õnn kaotada teda tapalaval. Ah, meelsamini tahaksin ma oma kallimat teada lamavat Clamarfi kalmistul hauas kui oma võistlejanna voodis!»

Need viimased sõnad lausus magus ning meloodiline hääl, mis kuulus kõige süütumale, kõige kaunimale, kõige veetlevamale armsale olendile, kelle haldja nõia-kepp kunagi on võlumunast esile mananud. Ta oli lähenenud tasaste sammudega ning seisis nüüd noormeeste ees oma armsa näokese, hapra kuju, hurmavalt malbete siniste silmade ja värskete ning puhaste oimudega. Äsja oma allikast väljunud süütu nümf poleks olnud pelglikuni, valgem, naiivsem kui see nooruke tütarlaps, kes paistis olevat kuueteistkümne aastane, kellele näis tundmatu nii maailma kurjus kui ka armastus, kellele pidid olema võõrad kõik elutormid; tundus, nagu oleks ta tulnud kirikust, kus ta oli palunud ingleid, et need võtaksid ta enne tähtaega üles taevasse. Ainult Pariisis

66

võib kohata neid süütu pilguga olendeid, kes oma veetleva, maarjalillena õrna ja puhta palge taga varjavad kõige sügavamat rikutust, kõige rafineeritumat pahelisust. Petetud esialgu taevalike rõõmude lubadustest, mis olid kirjutatud selle noorukese tütarlapse leebele veetlusele, võtsid Emile ja Raphael vastu kohvi, mida ta neile kallas Aquilina toodud tassidesse, ning hakkasid teda küsitlema. Lõppes sellega, et mõlema poeedi silmis kujunes ta mingiks süngeks allegooriaks, mis peegeldas kuidagi veel üht inimelu palet, vastandades oma imposantse sõbratari karmile ning kirglikule olekule portree külmast rikutusest, ihar-julmast pahest, mis on küllalt kergemeelne, et sooritada roima, ja küllalt tugev, et selle üle naerda. Temast oli saanud kui mingi südametu deemon, kes karistab rikkaid ning õrnu hingi selle eest, et need elavad läbi tundmusi, milleks tema pole võimeline, kel on alati käepärast müüdav armastusgrimass ja ohtrasti pisaraid oma ohvri matusel, kelle testamenti ta sama! õhtul loeb rõõmunaeratusega. Poeedi imetlus oleks võinud kuuluda ilusale Aquilinale; igaüks oleks pidanud põgenema liigutava Euphrasie eest: üks neist oli pahe hing, teine pahe ise ilma hingeta.

«Tahaksin väga teada,» ütles Emile sellele veetlevale olendile, «kas sa mõtled ka vahel tulevikule.»

«Tulevikule?» kordas too naerdes. «Mida te nimetate tulevikuks? Milleks peaksin ma mõtlema sellele, mida pole veel olemas? Ma ei vaata kunagi enda ette ega taha.

Kas üks terve päev pole juba korraga isegi palju? Aga muide, me tunneme oma tulevikku, see on seek.»

«Kuidas võid sa enese ees seeki nähes mitte püüda vältida sinna sattumast?» hüüatas Raphael.

«Mis selles seegis siis ikka nii hirmsat on?» küsis julm Aquilina. «Kui me pole ei emad ega abielunaised, kui vanadus tõmbab meile mustad sukad jalga ja kortsud laubale, paneb närbuma kõik selle, mis meis on naiselikku, ja kustutab rõõmu meie sõprade silmis, — mida on meil siis veel vaja? Kõigist meie kunagistest võludest ja toredusest jääb järele vaid ammuaegne kõlvatus, mis kõnnib kahel jalal, külmana, kuivana, kodunevana, tekitades sahinat nagu langenud lehed. Kõige ilusamad hilbud muutuvad meie jaoks räbalaiks, ambrast, mis nii

meeldivalt lõhnas meie buduaaris, tõuseb veel vaid surma hõngu ja laibalehka; ja siis, kui selles poris tuksub veel süda, irvitate teie kõik selle üle, te ei luba meile ainsat mälestustki. Kas keegi meist vanaduses rikkas majas oma koerte eest hoolitseb või kuskil seegis räbalaid harutab, eks ole see täpipealt üks ning sama? Kas me peidame oma valgeid juukseid puna-sini-ruudulise rätiku või pitside alla, kas me pühime luuaga tänavaid või siidist kleidisabaga Tuileries' trepiastmeid, kas istume kullatud kamina ääres või soojendame endid tulise tuhaga täidetud savipoti juures, kas jälgime hukkamist Greve'i väljakul või läheme Ooperisse — mis suur vahe seal siis ikka on?»

«Aquilina mia[5], mitte kunagi pole sa ilmutanud sel määral arukust keset oma lootusetust,» lausus Euphrasie. «Jah, kašmiir ja veläänpaber, parfüümid, kuld, siid, luksus, kõik see, mis hiilgab, kõik see, mis meeldib, sobib vaid noorusele. Ainult aeg võib olla meie meele-tuste vastu, õnn aga vabastab meid meie pattudest. Te naerate selle üle, mis ma räägin,» hüüatas ta, heites mõlemale sõbrale mürgise naeratuse. «Aga kas mul pole õigus? Meelsamini suren ma naudingust kui haigusest. Minul pole ei surematuse maaniat ega suuremat austust inimsoo vastu, kui vaatan, mis jumal tast on teinud! Andke mulle miljoneid, ja ma laristan nad maha; mitte santiimigi ei taha ma jätta tulevaks aastaks. Elada selleks, et meeldida ja valitseda, see on otsus, mida kuulu-tab iga minu südamelöök. Ühiskond kiidab mind heaks — kas ta ei soodusta pidevalt minu pillamisi. Miks annab armas jumal igal hommikul mulle tulu selle pealt, mida ma igal õhtul kulutan? Miks ehitate meie jaoks varjupaiku? Mitte selleks pole meid asetatud hea ja kurja vahele, et valida, mis meid paneb kannatama ja igavust tundma; oleksin küll rumal, kui ma ei lõbutseks!»

«Aga teised?» küsis Emile.

«Teised? Noh, see on juba nende asi! Pigemini meeldib mulle naerda teiste kannatuste üle kui nutta omaeneste

pärast. Ma ei soovita ühelegi mehele mulle vähimatki haiget teha.»

«Mida oled sa küll pidanud kannatama, et nõnda mõtelda?» küsis Raphael.

«Mind hüljati pärandi pärast, mind!» vastas neiu, võttes poosi, mis seadis nähtavale kõik tema ahvatlused. «Ja ometi töötasin ma ööd ja päevad, et toita oma kallimat. Ma ei taha enam langeda ühegi naeratuse, ühegi petliku tõotuse ohvriks, ma kavatsen teha oma elust vaid pika lõbude rea.»

«Aga kas õnn ei peitu meis endis, meie hinges?» hüüatas Raphael.

«Ah, mis!» vastas Aquilina. «Näha, kuidas sind imetellakse, kuidas sulle meelitusi öeldakse; võidurõõmut-seda kõigi naiste, isegi kõige vooruslikumate üle, hävitades neid oma iluga, oma rikkusega — kas see ei tähenda midagi? Pealegi elame meie üheainsa päevaga rohkem läbi kui mõni aus väikekodanlase-emand kümne aastaga. Sellega on kõik öeldud.»

---

[5] Minu Aquilina (itaalia k.).

«Naine ilma vooruseta, kas see ei ole midagi jälestusväärset!» lausus Emile Raphaelile.

Euphrasie heitis neile rästiku pilgu ja vastas jäljendamatu irooniaga hääles:

«Voorus! Me jätame selle inetuile ja küürakaile. Mis oleksid need vaesed naised ilma selleta?»

«Küllalt! Vaiki!» hüüatas Emile. «Ära räägi sellest, millest sa midagi ei tea!»

«Ah mina ei tea!» vastas Euphrasie. «Anduda kogu eluaja vihatud mehele, osata kasvatada lapsi, kes teid lõpuks maha jätavad, ja ütelda neile aitäh, kui nad torkavad teile otse südamesse, — vaat need on voorused, mida teie nõuate naiselt; ja lisaks sellele, tasuks tema eneseohverduse eest, valmistate teie talle kannatusi, püüdes teda võrgutada; ja kui ta vastu peab, siis komp-romiteerite teie teda. Ilus elu! Parem siis juba jääda vabaks, armastada neid, kes meile meeldivad, ja surra noorelt.»

«Kas sa ei karda, et ühel heal päeval tuleb sul selle eest maksta?»

«Mis siis ikka,» vastas neiu, «selle asemel et segada lõbusid kurvastusega, jaotan ma oma elu kahte ossa:

nooruseks, mis ilmtingimata peab olema rõõmurohke ning lõbus, ja mine tea missuguseks tumeda tulevikuga vanaduseks, mille jooksul saan kannatada, niipalju kui süda ihaldab.»

«Ta pole iialgi armastanud,» ütles Aquilina sügava rinnatooniga. «Ta pole iialgi sada ljööd maha käinud ainult selleks, et tuhandekordse õnnetundega saada tasuks üksainus pilk ja — tagasilükkamine; mitte kunagi pole tema elu rippunud juuksekarva otsas ega ole ta kunagi olnud valmis läbi torkama mitu inimest, et päästa oma käskija, oma isand, oma jumal... Tema jaoks on armastus ilus kolonel.»

«Hehee! Jälle La Rochelle,» vastas Euphrasie. «Armastus on nagu tuul, me ei tea, kust ta tuleb. Pealegi, kui sind on armastanud lojus, nakkad tundma hirmu isegi tarkade inimeste ees.»

«Kriminaalkoodeks keelab meil armastada lojuseid,» vastas ülev Aquilina iroonilise rõhuga.

«Ma arvasin, et sa oled sallivam sõjaväelaste vastu!» hüüatas Euphrasie naerdes.

«On need naised aga õnnelikud, kui võivad nõnda minetada oma mõistuse!» hüüdis Raphael.

«õnnelikud?» küsis vastu Aquilina, naeratades kaastundest ja õudusest ning heitis sõpradele meeleheitliku pilgu. «Ah, teie ei tea, mida tähendab olla mõistetud lõbudele, surm südames!»

Vaadelda sel hetkel salonge tähendas juba ette näha Miltoni Pandemooniumi*. Punši sinine leek andis mingi põrguliku värvingu nende nägudele, kes veel suutsid juua. Pöörased tantsud, innustatud mingist ürgsest jõust, kutsusid esile naerurõkatusi ja hüüdeid, mis prah-vatasid kui ilutulestiku raketid. Buduaar ja üks väike salong pakkusid pilti surnutega ja surijatega üle külvatud lahinguväljast. Atmosfäär oli kuum veinist, naudin-guist ja kõnelustest. Joobumus, armastus, hullus, enese-unustus olid südameis, nägudel, kirjutatud vaipadele, avaldusid üldises korralageduses ja neitsid kõigi pilkudele kerge loori, mis joovastavad aurud õhus otsekui nähtavaks tegi. Nagu sätendav tolm, mis hõljub päikesekiires, väreles uduvine, milles mänglesid kõige kummalisemad vormid, kõige veidramad võitlused. Siin ja seal

segunesid sülelevate kogude grupid valge marmoriga, ülevate skulptuuri meistritöödega, mis kaunistasid ruume. Kuigi mõlemad sõbrad olid säilitanud veel mingi petliku selguse mõtteis ja meelteorganeis, nagu kustuva lu viimse värina, elu ebatäiusliku pettekujutuse, oli neil võimatu eraldada, mis oli tõelist neis veidrais fan-taasiais, võimalikku neis üleloomulikes piltides, mis lakkamatult möödusid nende väsinud silme eest. Meie unelmate lämmatav taevas, hõõguv õrnus, mis katab vinega

meie nägemuste kujud, kõigepealt aga mingi kuidagiviisi aheldatud liikuvus, lühidalt — kõige ebatavalisemad unes esinevad nähtused valdasid neid nii elavalt, et nad pidasid selle pillerkaari lõbusid mingiks košmaariks, kus liikumine on hääletu ja hüüded pole kõrvale kuuldavad. Sel hetkel õnnestus Tailleferi usal-dusteenril mitte ilma vaevata kutsuda oma peremees eestuppa ja seal sosistas ta talle kõrva:

«Härra, kõik naabrid on kogunenud akende juurde ja kaebavad kära ja müra üle.»

«Kui nad kardavad müra, miks ei lase nad siis puistata õlgi oma uste ette?» hüüatas Taillefer.

Äkki pahvatas Raphael naerma, nii valjusti ning mitteõigeaegselt, et tema sõber küsis seletust selle pöörase rõõmu põhjuse kohta.

«Sinul oleks raske mind mõista,» vastas Raphael. «Kõigepealt pean sulle üles tunnistama, et te peatasite mu Voltaire'i kail parajasti hetkel, kui ma kavatsesin Seine'i viskuda, — ja sina tahad kahtlemata teada, mis asjaolud olid mul surma põhjuseks. Aga kas sa saaksid sellest palju targemaks, kui ma lisan juurde, et vähe aega enne seda keskendusid otse muinasjutulise juhuse tõttu minu silme ees kõige poeetilisemad materiaalse maailma varemed inimliku tarkuse sümboolseis piltides, samal ajal kui joomalauas meie poolt hävitatud kõigi vaimsete väärtuste jäänused piirduvad nende kahe naisega, elusate ning omapäraste meeletuse kehastustega, ling meie ääretu muretus inimeste ja asjade suhtes on saanud vaid üleminekuks eksistentsi kahe diametraalselt vastupidise süsteemi äärmiselt eredaile piltidele. Kui sa poleks purjus, leiaksid sa selles võib-olla terve filosoofilise traktaadi.»

71

«Kui sinu mõlemad jalad ei oleks hurmava Aquilina peal, kelle norskamine sarnaneb läheneva äikese kärgatustega,» tähendas Emile, kes lõbustas end Euphrasie juuste lahtiharutamise ja kokkupalmitsemisega, andmata endale eriti aru sellest süütust tegevusest, «punastaksid sa nii oma purjusoleku kui ka lobisemise pärast. Sinu kaks süsteemi mahuvad ühteainsasse fraasi ning redut-seeruvad ainsaks mõtteks. Lihtne ning mehhaaniline elu viib teatava tuima tarkuseni, nüristades meie mõistust tööga, kuna aga abstraktsioonide tühjuses ja moraalse maailma kuristikkudes veedetud elu juhatab mingi hullumeelse tarkuseni. Lühidalt, tappa endas tundmused,, et vanaks elada, või surra noorelt, võttes enda kanda kirgede martüüriumi, — see on meie saatus. Ja veel, see otsus on võitluses temperamendiga, mille meile on andnud julm irvitaja, kes on loonud kõigi elusolendite algeksemplarid.»

«Lollpea!» hüüatas Raphael teda katkestades. «Jätka nõnda oma mõtete koondamist, ja sa võid luua terveid köiteid! Kui mul oleks taotlusi selle kahe idee täpseks formuleerimiseks, ütleksin ma sulle, et inimene rikub end mõistuse kasutamise läbi ja puhastub teadmatuses. See tähendab visata ühiskonnale näkku süüdistus! Aga kas me elame koos tarkadega või hukkume koos hulludega, on tulemus varem või hiljem sama! Seepärast ongi kvintessentsi suur abstraheerija kunagi väljendanud need kaks süsteemi kahes sõnas: Carymary, Carymara*.»

«Sina paned mind kahtlema jumala kõikvõimsuses, sest sinu rumalus ületab tema vägevuse,» vastas Emile. «Meie kallis Rabelais on väljendanud selle filosoofia lühemate sõnadega kui Carymary, Carymara, ja need on v õ i b-o 11 a, kust Montaigne võttis oma kuulsa «Mis tean min a?». Ja lõppeks, kas pole need moraalitea-duse viimased sõnad võrdsed Pürroni* hüüatusega, kes oli jäänud seisma hea ja kurja vahele nagu Buridani eesel* kahe mõõdu kaerte vahele? Kuid jätkem see igavene vaidlus, mis tänapäevalgi lõpeb sõnadega «jah» ja «ei». Mis eksperimenti sa siis tahtsid teha oma kavatsusega Seine'i hüpata? Kas sa ei kadestanud viimaks, pumpa Jumalaema kiriku silla juures?» «Ah, kui sa vaid tunneksid minu elu!»

«Oo!» hüüatas Emile. «Ma poleks uskunud, et sa oled nii labane. See fraas on kulunud. Kas sa ei tea, et me-kõik kaldume arvama, nagu kannataksime meie palju rohkem kui teised?»

«Ah!» hüüatas Raphael.
72
«Sinu «ah!» on lihtsalt naljanumber. Noh ütle, kas. mingi hingeline või kehaline haigus sunnib sind 'igal hommikul pingutama oma lihaseid ja, nagu kunagi tegi Damiens*, kinni pidama hobuseid, kes sind õhtul peavad neljaks tükiks kiskuma? Või kas sa oled oma katusekambris söönud toorelt oma koera liha, pealegi soolata? Või kas on sinu lapsed kunagi karjunud: «Süüa tahame!»? Kas sa oled iialgi müünud oma armukese juuksed, et joosta mängumajja? Kas sa oled kunagi käinud valeaadressil maksmas võltsitud veksli järgi, mis on välja antud vääronu poolt, kartes seejuures hiljaks jääda? Räägi siis, ma kuulan! Kui sa tahtsid hüpata vette naise pärast, protestitud veksli pärast või igavusest, salgan ma su ära. Pihi siis ja ära valeta! Ma ei nõua sinult ajaloolisi memuaare. Kõigepealt aga tee-lühidalt, kuivõrd sinu purjusolek seda lubab: ma olen nõudlik kui lugeja ja valmis uinuma nagu naine, kes loeb oma õhtusi palveid.»

«Vaene lollike!» lausus Raphael. «Mis ajast saadik siis pole meie kannatused enam vastavuses meie tundlikkusega. Kui me kord saavutame teaduses sellise taseme, mis võimaldab meil kirjutada südamete loodusloo, koostada nende nomenklatuuri, klassifitseerida neid liikidesse, alaliikidesse, perekondadesse, jaotada neid vähi-listeks, fossiilseiks, roomajaiks, ainurakseiks ... ja mine tea mislasteks veel — siis, mu kallis sõber, saab tõestatud faktiks, et on olemas õrnu südameid, hapraid kui lilled, mis murduvad nende lillede kombel kergeist sol-vanguist, mille suhtes teatavad mineraalsüdamed on täiesti tundetud.»

«Oh, jumala pärast, säästa mind oma eessõnast!» lausus Emile poolnaeruse, poolhädise häälega, võttes pihku Raphaeli käe
78

SÜDAMETU NAINE

Vähese vaikimise järel ütles Raphael muretu žestiga: «Ma ei tea tõepoolest, kas panna veini ja punši aurude arvele teatav pilguteravus, mis lubab mul sel hetkel haarata kogu oma elu ühteainsasse maali, kus kõik kujud, värvid, varjud, valgus ja pooltoonid on tõetruult edasi antud. See minu kujutluse poeetiline mäng ei paneks mind imestama, kui sellega ei kaasneks teatav põlgus minu endiste kannatuste ja rõõmude vastu. Ma nagu näeksin oma elu kaugelt, ja mingi moraalse nähtuse mõjul oleks ta nagu kokku surutud. Pikk ning aeglane kannatus, mis kestis kümme aastat, on nüüd edasiantav mõne lausega, kus kannatused saavad veel vaid mõtteks, rõõmud aga filosoofiliseks mõtiskluseks. Ma arutlen, selle asemel et tunda ...»

«Sa oled igav nagu parandusettepanek seaduseelnõule, mis üha paisub!» hüüatas Emile.

«See on võimalik,» ei vaielnud Raphael vastu. «Seepärast siis, et mitte kuritarvitada sinu kõrvu, säästan ma sulle esimesed seitseteist aastat minu elust. Selle ajani elasin ma nagu sina, nagu tuhanded teised kolledži või lütseumi elu, mille väljamõeldud õnnetused ja tõelised rõõmud moodustavad meie mälestuste veetlevuse. Neid aedvilju, mida meile tollal igal reedel anti, igatseme meie, küllastunud maiasmokad, nüüd tagasi, nagu polekski me sellest ajast saadik neid enam uuesti maitsnud. Ilus elu, mille töödele me nüüd vaatame üleolevalt, mis aga ometi meid on õpetanud töötama ...»

«Asu juba draama juurde,» ütles Emile poolkoomilise, poolkaebliku ilmega.

«Kui ma lõpetasin kolledži,» jätkas Raphael, nõudes käeliigutusega õigust edasi jutustada, «sundis isa mind karmi distsipliini pidama; ta paigutas mu tuppa, mis asetses tema kabineti kõrval. Magama heitsin ma õhtul kell üheksa ja tõusin kell viis hommikul. Ta tahtis, et ma oma õigusteadust kohusetruult õpiksin; ühtaegu käisin ma ülikooli loenguil ja töötasin advokaadi juures. Aja ja ruumi seadused reguleerisid rangelt minu jalu-tuskäike ja töid, lõunalauas aga päris isa nii karmilt aru, et...»

«Mis puutub see kõik minusse?» küsis Emile. «Võtaks sind kurat!» vastas Raphael. «Kuidas võid sa mõista minu tundmusi, kui ma sulle ei jutusta neist mär-kamatuist pisiseikadest, mis mõjutasid minu hinge, kujundasid selle pelglikuks ja jätsid mu kauaks ajaks noorukile omasesse naiivsusse? Ja nõnda elasin ma kuni kahekümne ühe aastani despotismi surve all,"mis oli niisama kõle kui kloostri määrustik. Et anda sulle selge kujutlus minu kurvast elust, piisab vahest, kui maalin sulle pildi oma isast. Pikka kasvu kuivetu ning sale mees, kahvatu nägu kitsas kui noatera. Ta oli järsu kõnega, riiakas kui vanapiiga, väiklaselt norija kui osakonnajuhataja. Minu vallatuste ja rõõmsate mõtete kohal hõljus tema isatahe, sulgedes need nagu tinakupli alla. Kui ma tahtsin talle avaldada helli ning õrnu tundmusi, suhtus ta minusse kui lapsesse, kes räägib mingit rumalust. Ma kartsin teda palju rohkem, kui me kunagi kartsime oma õpetajaid; temale olin ma alati kaheksa aastane. Nagu praegu näen ma teda enda ees. Oma kastanpruunis redingotis, milles ta hoidis end sirgelt kui vahaküünal, oli ta sarnane mingi pilkelehe punakasse esilehte mässitud suitsuheeringaga. Ja ometi armastasin ma oma isa, põhiliselt oli ta õiglane. Võib-olla me ei vihka karmust, kui see on õigustatud tugeva iseloomuga, puhaste eluviisidega ja osavasti segatud headusega. Kuigi isa pidas mind alati valvsalt silmas, kuigi ta kuni kahekümne aastani ei jätnud minu korraldusse mitte kümmet frankigi, kümmet närust kõlvatut franki, seda tohutut varandust, mille asjatu ihaldamine mind pani unistama kirjeldamatuist rõõmudest, püüdis ta vähemalt pakkuda mulle mõningaid meelelahutusi. Peale mitmekuist lubamist viis ta mind Itaalia Ooperisse, kontserdile, ballile, kus ma lootsin leida endale kallima. Kallim! See tähendas mulle sõltumatust. Ent uje ning kartlik, nagu ma olin, tundmata salongide keelt, tutvusteta, tulin ma sealt alati tagasi niisama puudutamata südamega, mis oli tulvil täis ihasid. Ja järgmisel päeval, isa poolt väljastatud kui ratsaväehobune, läksin ma jälle advokaadi juurde, õigusteaduse õpinguile, kohtusse. Oleksin ma püüdnud hälbida mulle isa poolt ettemääratud ühetooniliselt teelt, oleksin ma sattunud tema

viha alla. Ta oli mind ähvardanud esimese eksimuse korral saata jungana Antilli saartele. Seepärast oli mul alati hirmuvärin südames, kui ma vanel söandasin riskida tunniks või paariks endale mingit meelelahutust lubada. Kujutle endale kõige liikuvamat mõttelendu, väga kergesti armuvat südant, kõige õrnemat hinge, kõige poeetilisemat vaimu alatasa kõige kõvasüdameli-sema, kõige sapisema, kõige külmema inimese valve all. Lühidalt, pane noor tütarlaps luukerele mehele, ja sa käsitad seda elu, mille põnevamaid stseene ma võin vaid loetella: põgenemisplaanid, mis haihtusid otsekohe isa nägemisel, meeleheide, mis leidis leevendust unes, alla-surutud ihad, sünge melanhoolia, mida hajutas muusika. Ma ohkasin oma õnnetu saatuse välja meloodiais. Beethoven ja Mozart olid sageli minu peenetundelisteks usal-dusmeesteks. Nüüd ma vaid naeran, meenutades kõiki eelarvamusi, mis tumestasid mu südametunnistust sel minu elu süütuse ja vooruslikkuse ajajärgul: kui ma oleksin tõstnud jala üle restoraniläve, oleksin ma end pidanud pillajaks; minu kujutlus maalis mulle kohvikust kõlvatuspaiga, kus inimesed minetavad oma au ja pandivad oma vara; mis puutub rahaga riskimisse mängu-majas, siis selleks oleks pidanud teda enne olema. Oo, ma ajan sulle võib-olla une peale, aga ma tahan sulle jutustada ühest kõige jubedamast rõõmust oma elus,, ühest neist küüntega varustatud rõõmudest, mis tungi-vad sügavale meie südamesse, nagu tuline raud põletab märgi sunnitöölise õlale. Olin ballil hertsog de Navar-reins'i, minu isa nõo juures. Aga et sul oleks täielik kujutlus minu seisundist, võta teatavaks, et mul oli seljas kulunud frakk, jalas kohmakad kingad, kaelas kut-sarikravatt ja käes juba kantud kindad. Ma pugesin nurka, et süüa jäätist, nii palju kui süda lustib, ja vaadelda ilusaid naisi. Isa märkas mind. Põhjusel, mida ma kunagi pole suutnud mõistatada — nii väga olin ma rabatud sellest

usaldusaktist —, andis ta minu kätte hoiule oma kukru ja võtmed. Minust kümne sammu kaugusel käis õnnemäng. Ma kuulsin kullakõlinat. Ma olin kahekümne aastane, ma tahtsin terveks päevaks sukelduda pahategudesse, mis on omased minu eale. See oli mingi vaimne ohjeldamatus, mida ei saa võrrelda ei kurtisaani

76

kapriisidega ega tütarlapse unelmatega. Juba terve aasta olin ma unistanud, kuidas ma uhkeis riideis istun tõllas ilusa naise kõrval, mängides suurhärrat, lõunatan Very juures, õhtul sõidan teatrisse, teinud otsuse ilmuda koju tagasi alles järgmisel päeval, isa jaoks varuks keerukam väljamõeldud lugu kui «Figaro pulm», milles tal on täiesti võimatu tõe jälile saada. Hindasin kogu selle lõbu viiekümnele eküüle. Kas polnud ma ikka veel koolist poppitegemise naiivse võlu mõju all? Ja nõnda siis astusin ma ühte buduaari, kus ma üksi olles põlevi silmi ja värisevi sõrmi lugesin üle isa raha: sada ekküüd! Esile manatud sellest summast, kerkisid minu silme ette kõik minu hullu tembu veetlused, tantsides kui «Mac-bethi» nõiad oma suure katla ümber, ent ahvatlevad, värelevad, hurmavad! Minust sai täielik kelm. Kuulamata huugamist kõrvades ja ägedat südamepeksmist, võtsin ma kaks kahekümnefrangist münti, mida näen, nagu oleksid nad praegu minu silme ees! Nende aastaarvud olid ära kulunud ja Bonaparte'i nägu näitas grimassi. Pistnud rahakoti taskusse, sammusin ma ühe mängulaua juurde, hoides kahte kuldraha higises peos, ja ma keerlesin mängijate ümber kui tuuletallaja-kull kanala kohal. Väljendamatu ahastuse võimuses, heitsin ma äkki läbitungiva pilgu enda ümber. Veendunud, et mitte keegi tuttavaist mind ei märka, mängisin ma väikese paksu rõõmsameelse isanda võidu peale, kelle pea kohal ma lugesin rohkem palveid ja tõotusi, kui neid loetakse merel kolme tormi puhul. Siis, ajendatud mingist kuriteovaistust või makjavellismist, mis on hämmastav minu vanuses, jäin ma seisma ukse juurde, heites pilgu üle saalide rea, ilma et seal kedagi oleksin näinud. Minu hing ja minu silmad lendlesid saatusliku rohelise kalevi ümber. Sel õhtul tegin ma oma esimese füsioloogilise tähelepaneku, millele ma võlgnen selle teatava läbinäge-vuse, mis on võimaldanud mul tajuda meie kahesuguse loomuse teatavaid saladusi. Ma pöörasin selja laua poole, kus otsustus minu tulevane õnn, õnn, mis oli võibolla seda sügavam, et ta oli kuritegelik. Kahe mängija ja minu vahel seisis inimmüür, mis koosnes neljast või viiest vestlejate reast. Häälte kõmin takistas kuulmast kullakõlinat, mis sulas ühte orkestri helidega. Kuid

77

hoolimata kõigist neist takistustest, mingi kirgedele omase privileegi tõttu, mis neile annab võime teha olematuks ruum ja aeg, kuulsin ma selgesti kahe mängija sõnu, teadsin kummagi silmade arvu, taipasin selle mängija arvestust, kes kuninga välja käis, nagu oleksin ma näinud tema kaarte oma silmaga. Lühidalt, kümne sammu kaugusel mängulauast kähvatasin ma mängu tujudest. Äkki möödus minust isa, ja siis mõistsin ma neid pühakirja sõnu:

«Jumala vaim möödus tema palge eest.»

Ma võitsin. Läbi inimeste summa, mis tungles mängijate ümber, sööstsin ma laua juurde angerja väledusega, kes läbi rebenenud võrgusilma minema lipsab. Piinav tunne kõigis minu närvides muutus meeletuks rõõmuks. Ma olin kui surmamõistetu, kes teel hukkamisele kohtab-kuningat ning tava järgi saab armu. Ometi juhtus, et keegi ordenis isand nõudis neljakümmend franki, mis puudusid. Rahutud silmad uurisid mind kahtlustavalt, ma kähvatasin ja higipisarad ilmusid mu laubale. Mulle tundus, et olin saanud karistuse isa raha varguse eest. Aga siis ütles väike paks isand tõesti ingli häälega: «Kõik need härrad tegid panuse», ja maksis ära nelikümmend franki. Ma tõstsin pea ning heitsin mängijaile võidurõõmsa pilgu. Pannud tagasi isa kukrusse kuldrahad, mis ma sealt olin võtnud, usaldasin ma oma võidu selle auväärse ning ausa härra hoolde, kes jätkas võidu-rikast mängu. Niipea kui ma olin saanud saja kuue-kümne frangi omanikuks, mähkisin ma need taskurätikusse nõndaviisi, et nad meie

koduteel ei saaks liikuda ning kõliseda, ega mänginud enam. «Mis sa tegid mängulaua juures?» küsis isa üüritõlda
istudes.
«Vaatasin pealt,» vastasin ma värisedes.
«Aga selles poleks olnud ka midagi erilist, kui sinu enesearmastus oleks tõuganud sind mõnd franki rohelisele lauale asetama. Seltskonnainimeste silmis oled sa juba selles eas, et võid endale lubada teha sääraseid rumalusi. Seepärast, Raphael, oleksin ma andestanud, kui sa oleksid kasutanud minu kukrut...»
Ma ei vastanud midagi. Kui me saabusime koju, andsin ma isale tagasi tema võtmed ja raha. Jõudnud oma
78
tuppa, tühjendas ta kukru kaminale, luges raha üle, pöördus minu poole üsna sõbraliku ilmega ning ütles mulle, eraldades iga lauset enam või vähem pika ning tähendusrikka pausiga:
«Minu poeg, varsti saad sa kahekümne aastaseks, Ma olen sinuga rahul. Sa vajad mõningat taskuraha, olgu või selleks, et õppida kokku hoidma ning-jelu tundma. Tänasest õhtust alates annan ma sulle sada franki kuus. Seda raha võid sa kasutada oma äranägemise järgi. Siin on käesoleva aasta esimese veerandi osa,» lisas ta juurde, kullatulpa silitades, nagu kontrollides summa suurust.
Pean tunnistama, et ma olin valmis viskuma tema jalge ette ning ütlema, et olen röövel, nurjatu ja ... veel hullem sellest, valetaja! Häbi hoidis mind tagasi. Ma tahtsin teda sülelda, ta lükkas mind leebelt eemale.
«Nüüd oled sa juba täismees, mu laps,» ütles ta mulle. «See, mis ma tegin, on lihtne ning õiglane asi, mille eest sul pole vaja mind tänada. Kui mul on olemas õigus sinu tänule, Raphael,» jätkas ta õrna tooniga, mis aga oli täis väärikust, «siis selle eest, et ma kaitsesin sinu noorust õnnetuste eest, mis Pariisis kõiki noori inimesi hukutavad. Nüüdsest peale me oleme kaks sõpra. Aasta pärast saad sa õigusteaduse doktoriks. Sa oled, kuigi mitte mõninga vastumeelsuseta ja teatavate loobumus-teta, omandanud soliidseid teadmisi ja tööarmastust, nii tarvilikke inimestele, kes on määratud asju ajama. Püüa minust aru saada, Raphael. Ma ei taha teha sinust ei advokaati ega notarit, vaid riigimehe, kes võiks saada meie vaese sugukonna kuulsuseks ... Homsenil» lisas ta juurde, saates mind saladusliku käeliigutusega ära.
Sellest päevast peale pühendas isa mind avameelselt oma plaanidesse. Ma olin ainus poeg, ja ema olin ma kaotanud juba kümme aastat tagasi. Vähe meelitatud oma õigusest mõõk vööl põldu harida, oli minu isa, ühe AuvergneMs peaaegu unustatud ajaloolise sugukonna Pea, tulnud kunagi Pariisi, et siin võitlusse astuda saatanaga. Omades teravat mõistust, mis teeb lõunaprants-lased nii silmapaistvaks, kui see mõistus on ühendatud energiaga, oli ta ilma suurema soosinguta saavutanud
79
positsiooni võimu kõrgemates sfäärides. Revolutsioon võttis peagi tema varanduse, aga ta oskas naida kuulsast suguvõsast pärija ja võis Impeeriumi ajal näha oma sugukonda endisele hiilgusele tõusvat. Restauratsioon, mis andis tagasi minu emale tõhusad varandused, laostas minu isa. Kunagi oli ta ostnud välismail mitmeid maavaldusi, mis keiser oli annetanud oma kindraleile, ja nüüd heitles ta juba kümme aastat igasuguste likvidaatorite ja diplomaatidega, Preisi ja Baieri kohtutega, taotelles oma õiguste tunnustamist nende õnnetute vaieldavate valduste kohta. Isa juhtis mu selle pikaleveninud protsessi keerukasse labürinti, millest sõltus meie tulevik. Kohus võis meilt tagasi nõuda saadud tulude summa, samuti välja mõista hinna aastast 1814 kuni 1816 teostatud metsaraiumiste eest. Sel juhtumil oleks vaevalt piisanud minu ema mõisast meie nime au päästmiseks. Ja nõnda sattusin ma samal päeval, kui isa andis mulle mõninga iseseisvuse, kõige vastikuma ikke alla. Ma pidin võitlema nagu lahinguväljal, töötama ööd ja päevad, tegema visiite riigimeestele, püüdma

laulda nende laulu, katsuma neis meie asja vastu huvi äratada, meelitama neid endid, nende naisi, nende teenreid, nende koeri, ja kogu seda jõledat tegevust peitma elegantsesse vormi, saatma meelepäraste naljadega. Ma tajusin kõiki muresid, mis olid vajutanud närbumise pitseri mu isa näole. Ligi aasta elasin ma väliselt seltskonnainimese elu, kuid selle näilikult korratu eluviisi varju ja minu püüdluste taha soetada sidemeid haljale oksale jõudnud sugulastega ja inimestega, kes meile võisid olla kasulikud, olid peidetud tohutud jõupingutused. Kõik minu meelelahutused olid tegelikult protsessimised ja minu vestlused ettekanded. Kuni selle ajani olin ma vooruslik, lihtsalt võimatuse tõttu anduda oma noorukikirge-dele; kuid nüüd aga, kartuses mingi hooletuse tõttu põhjustada oma isa või enda laostumist, muutusin ma omaenda despoodiks ega julgenud lubada enesele mingeid lõbusid ega kulutusi. Kuni me oleme noored, kuni me kokku puutudes inimeste ja elu reaalsusega pole veel minetanud oma tundmuste õrnu õisi, mõtete värsket haljust, südametunnistuse üllast puhtust, mis ei luba meil kunagi laskuda sobinguisse kurjaga, on meie kohuse-

tunne erk; meie au kõneleb valjusti ja sunnib end kuulama; me oleme siirad ning sirgjoonelised. Selline olin ma siis. Ma tahtsin õigustada oma isa usaldust. Kunagi oleksin ma tema järelt mõnuga näpanud viletsa summa, nüüd aga, kandes koos temaga tema asjaajamise koormat, nime ja sugukonna au, oleksin ma andnud talle salaja kogu oma varanduse, oma lootused, nagu ma olin ohverdanud tema pärast oma lõbud, ise koguni õnnelik sellest ohvrist! Seepärast kui härra de Villele* nagu ekstra meie jaoks välja kaevas keiserliku dekreedi kingi-tusõiguste kaotamise kohta ning nõnda meid laostas, kirjutasin ma alla oma maade müümise lepingule, jättes kogu oma pärandist endale ainult ühe igasuguse väärtuseta saare Loire'i jõel, millel asetses minu ema haud. Praegu poleks mul võib-olla olnud puudust argumentidest, ettekäändeist, filosoofilistest, filantroopilistest ja poliitilistest aruteludest, et hoiduda tegemast seda, mida minu advokaat nimetas lolluseks, kuid kahekümne ühe aasta vanuses me oleme, kordan seda, üksainus suuremeelsus, tulisus ja armastus. Pisarad, mida ma nägin oma isa silmis, olid siis mulle kõige kaunimaks varanduseks, ja mälestus neist pisaraist on sageli olnud mulle lohutuseks minu viletsuses. Kümme kuud pärast seda, kui võlausaldajaile oli kõik tasutud, suri mu isa kurvastusest; ta jumaldas mind ja oli mu laostanud — see mõte tappis ta. 1826-nda aasta hilissügisel, olles kakskümmend kaks aastat vana, sammusin ma üksinda oma esimese sõbra, oma isa kirstu taga. Vähe leidub noori inimesi, kes üksinda oma mõtetega nõnda on kõndinud surnuvankri järel, kadununa Pariisi ääretusse, ilma tulevikuta, ilma varanduseta. Orbudel, keda ühiskondlik heategevus on võtnud oma hoole alla, on tulevikuks vähemalt lahinguväljad, isaks kas valitsus või kuninglik prokurör, varjupaigaks vaestemaja. Minul aga polnud midagi! Kolm kuud hiljem andis oksjonikomissar mulle üle tuhat ükssada kaksteist franki, kõik, mis oli säilinud •sa pärandi likvideerimisest. Võlausaldajad sundisid mind ära müüma meie vallasvara. Harjunud lapsepõlvest saadik kõrgelt hindama mind ümbritsevaid luksusesemeid, ei suutnud ma tagasi hoida teatavat imestust, nähes nii väikest ülejääki.

«Oh,» vastas mulle hindaja, «kõik see oli liiga roko-k o o!»

Hirmsad sõnad, millest tuhmusid kõik minu lapsepõlve uskumised ja mis röövisid minu esimesed illusioonid, kõige kallimad kõigist. Kogu minu varandus koosnes müüdud esemete nimestikust, minu tulevik peitus linasest riidest kotikeses, mis sisaldas tuhat ükssada kaksteist franki; seltskonda esindas mulle oksjonikomis-sar oma isikus, kes kõneles minuga, kübar peas. Vana teener Jonathas, kes mind õrnalt armastas ja kellele minu ema oli kunagi ammu määranud nelisada franki eluaegset rendist, ütles mulle lahkudes majast, kust mina nii sageli olin lapsepõlves rõõmsana tõllas välja sõitnud:

«Olge väga kokkuhoidlik, härra Raphael.»
Ta nuttis, see hea inimene.
Sellised olid sündmused, mu kallis Emile, mis juhtisid mu saatust, kujundasid minu hinge ning asetasid mu juba noorukina kõige võltsimasse seltskondlikku positsiooni,» jätkas Raphael pärast väikest pausi. «Sugulussidemed, kuigi nõrgad, ühendasid mind mõne rikka majaga, kuhu minu uhkus oleks keelanud mind sisse astumast, kui halvustus ja ükskõiksus poleks mulle nende uksi juba varem sulgenud. Kuigi olin väga mõjukate inimeste sugulane, kes üpris pillavalt jagasid oma soosingut võõrastele, polnud minul tegelikult ei sugulasi ega soosijaid. Oma paisuvas ülevoolavuses lakkamatult pidurdatud, sulgus mu hing lõppeks iseendasse. Otsekohene ning teesklematult loomulik, muutusin ma näilikult külmaks ning ebasiiraks. Isa despotism oli röövinud täielikult minu eneseusalduse; ma olin kartlik ning kohmakas, ma ei uskunud, et mu hääl võiks vähimatki mõju avaldada, ma olin endale vastumeelne, pidasin end inetuks, häbenesin omaenda pilku. Hoolimata sisemisest häälest, mis arvatavasti toetab kõiki andekaid inimesi nende võitluses ja mis hüüdis minule: «Julgust! Edasi!» — hoolimata oma jõu äkilisest tunnetamisest aeg-ajalt oma üksinduses, hoolimata lootusest, mis mind innustas, kui võrdlesin publiku suure imetluse osaliseks saanud uudisteoseid nendega, mis käärisid minu kujutluses, kahtlesin ma endas kui laps. Olin

ääretu auahnuse ohver, arvasin end olevat määratud suurteks tegudeks, kuid kiratsesin viletsuses. Mul oli vajadus inimeste järele, aga mul puudusid sõbrad. Ma pidin rajama endale tee kõrgemasse seltskonda, aga ma jäin üksi, pigemini häbist kui kartusest. Aasta vältel, millal isa mind suurmaailma keerisesse saatis, püsis mu süda seal puutumatuna, hing värskena. Nagu kõik suured lapsed ohkasin ma salajas suure, kauni armastuse järele. Oma eakaaslaste hulgas leidsin ma liigi noori hooplejaid, kes kõndisid püstipäi, ajasid tühist loba, istusid kartuseta naiste kõrvale, kes mulle tundusid eriti ligipääsmatud, rääkisid kõigile häbematusi, närisid oma kepinuppu, eputasid, laimasid kõige kaunimaid naisi, väitsid, kas tõega või valetades, et nende pead on puhanud kõikide padjul, tehes seejuures näo, nagu oleksid nad küllastunud naudinguist ning loobunud neist ise. Kõige vooruslikumaile ning häbelikumaile naistele vaatasid nad kui kergele saagile, kes on valmis järele andma ainsa sõna, vähimagi julge katse või esimese häbitu pilgu peale! Ütlen sulle puhtast südamest ja ausast meelest, et saavutada võimu või suurt kirjanduslikku kuulsust tundus mulle kergem kui saada poolehoiu osaliseks kõrgemast seisusest noore vaimuka elegantse naise juures. Niisiis mu südameärevus, mu tundmused, mu tõekspidamised olid vastuolus kõrgema seltskonna elureeg-litega. Mul oli julgust, kuid ainult südames, mitte aga käitumises. Hiljem sai mulle selgeks, et naistele ei meeldi, kui neilt vastuarmastust mangutakse; ma olin näinud paljusid neist, keda jumaldasin eemalt, kelle pärast oleksin valmis olnud kõigiks südamevaludeks, igasuguseiks hingepiinadeks, kellele ma oleksin andnud kogu oma energia, kartmata ohvreid või piinu, kes aga kuulusid lollpeadele, keda mina poleks võtnud endale uksehoidjakski. Kui palju kordi imetlesin ma tummana ning liikumatuna naist, kes vastas minu unistustele, hetkel kui ta ballile ilmus! Pühendades mõttes kogu oma elu igavestele õrnustele, avaldasin ma siis üheainsa pilguga kõik oma lootused ning pakkusin talle ekstaasis oma noorukiarmastust, mis sööstis liblikana tulle. Teatavail hetkil oleksin ma andnud oma elu üheainsa öö.eest. Aga ma ei leidnud kunagi kõrvu, mis oleksid

võtnud kuulda minu kirglikke sõnu, ainustki pilku, millesse oleks võinud süüvida minu vaade, südant, mis oleks tuksunud vastu minu südamele. Ja nõnda elasin ma jõuetu energia piinades, mis hävitab end ise, olgu siis kas julguse või juhuse puudumise tõttu või vilumatusest. Võib-olla olin ma kaotanud lootuse, et mind mõis-

tetakse, või kartsin ma, et mind mõistetakse liiga hästi. Aga ometi tõusis mu hinges otse torm iga minule määratud leebe pilgu puhul. Hoolimata oma valmisolekust tõlgitseda pilku või sõnu, mis näisid olevat südamlikud, õrnaks kutseks, ei julgenud ma kunagi õigel ajal juttu alustada ega osanud õigel ajal vaikida. Tundmuste tulva tõttu olid mu sõnad tühised ja vaikiminegi muutus rumalaks. Kahtlemata oli minus liiga palju naiivsust sellise võltsi seltskonna jaoks, kes elab kunstlikus valguses, avaldab oma mõtteid konventsionaalsete fraasidega või sõnadega, mida dikteerib mood. Pealegi olin ma täiesti võimetu mittemidagiütlevaks ilukõneks ja ilukõneliseks vaikimiseks. Lühidalt, kuigi minus leegitses kiretuli, mis mind põletas, kuigi mul oli selletaoline hing, millist ihkavad kohata naised, kuigi olin täis eksaltat-siooni, mille järele nad on nii ahned, kuigi omasin energiat, millega hooplevad lollpead, — kõigest sellest hoolimata olid kõik naised minu vastu reetlikult julmad. Seepärast imetlesin ma naiivselt neid sangareid, kes kitsamas sõpraderingis hooplesid oma võitudega, kahtlustamata neid valetamises. Kahtlemata olin ma eksiteel, lootes kohata siirast armastust, tahtes leida suurt ning tugevat kirge tühise ning kergemeelse naise südames, kes januneb toredust ning on joobunud edevusest, — seda ääretut kirge, seda ookeani, mis mässas minu südames. Oo, tunda end olevat sündinud armastuseks, et teha õnnelikuks üks naine, ja mitte leida kedagi, isegi mitte mõnd vahvat ning üllast Marceline'i* või mingit vana markiisi! Kanda kerjakotis varandusi ja mitte kohata last, uudishimulikku tütarlast, et lasta tal imetella neid varandusi! Meeleheites tahtsin ma mitu korda end tappa.»

«Oled sina aga täna õhtul traagiline!» hüüatas Emile. «Ah, lase mul kohut mõista oma elu üle!» vastas Rap-hael. «Kui sinu sõprus ei anna sulle jõudu kuulata minu

eleegiaid, kui sa ei suuda minu pärast pool tundi igavust tunda, siis maga! Kuid ära päri siis aru minu enesetapmise kohta, mis mässab minus, mis tungib peale, mis kutsub mind ja mida ma tervitan. Et kohut mõista inimese üle, tuleb vähemalt tungida tema mõtete saladusse, tema õnnetustesse, tema tundmustesse. Tunda huvi ainult tema elu väliste materiaalsete sündmuste vastu tähendab harrastada kronoloogiat, seda lollide ajalugu!»

Mõru toon, millega lausuti need sõnad, rabas Émile'i nii tugevasti, et siitpeale pühendas ta kogu oma tähelepanu Raphaelile, vaadates talle otsa tardunud pilguga.

«Nüüd aga,» jätkas jutustaja, «annab valgus neile juhtumustele teise värvingu ning uue vaatenurga. Asjade käik, mida ma kunagi varem pidasin õnnetuseks, ongi võib-olla arendanud minus suurepäraseid võimeid, mille*üle ma hiljem uhke olin. Filosoofiline teadmisjanu, äärmine töövõime, lugemisarmastus — kõik see, mis seitsmendast eluaastast kuni minu astumiseni seltskonda on pidevalt täitnud minu elu, — kas mitte sellele ei võlgne ma oma annet, millega, kui uskuda teid, ma suudan hõlpsasti avaldada oma mõtteid ning sammuda edasi inimlike teadmiste ääretul väljal. Hüljatu üksindus, millele ma olin määratud, harjumus oma tundmusi alla suruda ning elada sisemist elu, kas see ehk ongi andnud mulle oskuse võrdlemiseks ja mõtiskeluks? Kas pole minu tundlik hing rikkumatult välja tulnud seltskondlikest sekeldustest, mis teevad väikeseks ka kõige kaunima hinge, viies ta mingisuguse kaltsu seisundini; kas pole minu tundmused keskendunud, et muutuda täiuslikuks tööriistaks tahte käes, mis on kõrgem kui kire õhutatud tahe? Mitte mõistetud naiste poolt, uurisin ma neid, nagu mäletan, ärapõlatud armastuse pilgu-teravusega. Nüüd näen ma ise, et minu iseloomusiirus ei võinud neile olla meelepärane. Võib-olla meeldibki naistele mõningane silmakirjalikkus? Üheainsa tunni jooksul võin ma olla vaheldumisi mees ja laps, tühine inimene ja mõtleja, vaba eelarvamustest ja täis ebausku, sageli naiselik nagu nemadki — kas ei võinud nad siis õigusega pidada minu naiivsust künismiks ja minu mõttepuhtust kõlvatuseks? Minu teadmised ajasid

neile igavuse peale ja minu naiselik raugus tundus neile nõrkusena. Minu kujutlusvõime erakordne elavus, see poeetide nuhtlus, andis kahtlemata põhjust pidada mind olendiks, kes pole võimeline suureks armastuseks, kel pole püsivust mõtteis, kel puudub energia. Vaikides olin nagu idioot, ja võib-olla heidutasin ma naisi, kui püüdsin neile meeldida, — ja naised hülgasid mu. Pisarate ning kurvastusega võtsin ma vastu seltskonna langetatud otsuse. Aga see kannatus kandis vilja. Tahtsin seltskonnale kätte tasuda, otsustasin saada oina valdusse kõigi naiste hinged; alistades kõiki meeli, taotlesin seda, et kõik pilgud pöörduksid minu poole, kui salongi uksel teener toob kuuldavale minu nime. Minu otsus oli saada suureks meheks. Juba lapseeas lõin ma endale vastu laupa, lausudes nagu Andre de Chenier: «Siin peitub midagi!»

Ma nagu tundsin, et minus küpseb mõte, mida maksab avaldada, kujuneb süsteem, mis väärib rajamist, areneb teadus, mida on vaja põhjendada.

Oo, mu kallis Emile, nüüd, millal olen vaevalt kahekümne kuue aastane, millal olen kindel, et suren tundmatuna, ilma et oleksin saanud kunagi naise armukeseks, kelle omamisest ma olin unistanud, luba mul jutustada sulle oma meeletustest! Kas pole me kõik, ühed enam, teised vähem, pidanud oma soove tõelisuseks? Ah, ma ei sooviks endale sõbraks noorukit, kes oma unistustes ei ehiks end võidupärgadega, ei asetaks end pjedestaalile või ei lõbutseks lahkete armukeste seltsis! Mina ise olen sageli olnud kindral, keiser; olen olnud Byron, ja siis — mitte midagi. Kui ma olin nõnda mänginud inimliku kuulsuse tippudel, märkasin ma, et kõik mäed, kõik raskused tuleb alles võita. Mind päästis ääretu enesearmastus, mis minus pulbitseb; see ülev usk oma kutsumusse, mis viib võib-olla välja geniaalsuseni, kui inimene ei lase oma hinge tükeldada kokkupuutes argielu pisiseikadega niisama kergesti, nagu lammas jätab oma villa tortidena okaspõõsaste külge padrikus, millest ta läbi poeb. Ma tahtsin katta end kuulsusega ja töötada vaikuses oma armsama jaoks, keda lootsin kord endale võita. Kõik naised kehastusid minule ühesainsas, ja seda ühte naist lootsin ma kohata esimeses naises, kes

puutub mulle silma. Kuid nähes igas naises kuningannat, arvasin ma, et nad nagu kuningannad kunagi peavad astuma esimese sammu lähenemiseks oma armsamale, tulema vastu minule, kannatajale, vaesele, kartlikule. Oo, selle jaoks, kes mulle oleks kaasa tundnud, oleks minu südames peale armastuse leidunud veel nii rohkesti tänutunnet, et ma oleksin jumaldanud teda kogu oma eluaja. Hiljem õpetasid vaatlused mulle julmi tõdesid. Ja nõnda, mu kallis Emile, riskisin ma elada igavesti üksinda. Naised on harjunud mingi isesuguse vaimulaadi tõttu nägema andekas inimeses ainult tema vigu, lollpeas aga ainult tema häid omadusi. Nad tunnevad suurt sümpaatiat rumala heade omaduste vastu, sest need on pidevaks meelituseks nende eneste puudustele, samal ajal kui andekas, neist kõrgemal seisev inimene ei paku neile küllalt lõbusid, et korvata nõnda nende vigu. Talent on vahelduv palavik, ja ükski naine ei tunne kutsumust jagada selle ebamugavusi; kõik nad otsivad oma armukestes vaid rahuldust oma edevusele. Ainult iseendid armastavad nad meis! Aga kas mõni vaene uhke mees, mingi kunstnik; kes on õnnistatud loomisvõimega, pole naise jaoks otse solvavalt egoistlik? Tema ümber valitseb mingisugune mõtete tuulepööris, millesse ta mähib kõik, isegi oma armukese, kes peab seirama seda liikumist. Kas võib naine, kelle ümber kõik lipitsevad, uskuda sellise mehe armastust? Kas hakkab ta seda otsima? Säärasel armastajal pole aega anduda kuskil diivanil säherdustele pisiarmatsemise ahvitempudele ning õrnutsemistele, mille peale naised on nii maiad ja mis on võidu pandiks valelikele ning tundmusteta meestele. Ajast ei piisa talle töödekski, kuidas võib ta seda raisata siis veel enda pihustamiseks ja ehtimiseks? Olin valmis andma oma elu tervenisti, mitte aga teda tükk-tükilt ära rüvetama. Lühidalt, börsimaakleri võtteis, kes täidab mingi kahvatu kenitleva naise ülesandeid, on midagi armetut, mis sisendab jälkust kunstnikule. Suurele, ent vaesele inimesele ei piisa

poolikust armastusest, ta nõuab täielikku ustavat andumust. Väikesed olendid, kes veedavad oma elu kaš-miirsalle passides või kujutavad enestest moemantlite varnu, ei tunne eneseohverdust, nad nõuavad seda teis-

87

telt, ja armastuses ihkavad nad valitseda, mitte alistuda. Tõeline südamega naine, tõeline abikaasa, laseb end talutada sinna, kuhu läheb see, kelles peitub tema elu, tema jõud, tema kuulsus, tema õnn. Kõrgeandelised mehed vajavad hommikumaa naisi, kelle ainsaks mõtteks on tundma õppida oma meeste vajadusi, seepärast et andekate inimeste kogu õnnetus peitub püüdluste ja nende teostamise võimaluste lahkhelis. Mina pidasin end vaimukaks inimeseks, aga armastasin just sääraseid eputisi! Mõlgutades mõtteid, mis olid vastuolus üldkehtivatega; tahtes ilma redelita üles taevasse ronida; omades aardeid, mis polnud käibel; varustatud teadmistega, mis koormasid minu mälu ja mida ma polnud veel süsteemi viinud ega päris omaks teinud; olles omasteta, sõpradeta, üksinda keset hirmsaimat kõrbet, sillutatud kõrbet, hingestatud mõtlevat elusat kõrbet, kus kõik on teile vaenulik, veel enam, ükskõikne, — tegin ma otsuse, mis oli loomulik, kuigi meeletu; temas peitus midagi võimatut, aga just see andiski mulle julgust. See oli kui mäng iseendaga, milles ma olin samal ajal mängija ja panus. Minu plaan oli selline. Minu tuhande ühesajast frangist pidi piisama mulle elamiseks kolme aasta jooksul, ja selle aja määrasin ma endale teose maailma saatmiseks, mis pidi äratama avalikkuse tähelepanu, andma mulle võimaluse rikastuda või teha nime. Ma olin rõõmus mõttest, et hakkan elama leivast ja piimast nagu Teeba erak, süvenenud raamatute ja ideede maailma, mingisse ligipääsmatusse sfääri selle
3174 kärarikka Pariisi südames, töö ja vaikuse õhkkonda, kus ma nagu putuka nukk ehitan endale hauakambri, et sündida uuesti hiilguses ning kuulsuses. Et elada, olin ma valmis riskima eluga. Piirates oma elunõudeid rangelt kõige hädavajalikumaga, leidsin ma, et kolmesaja kuuekümne viiest frangist aastas peaks piisama vaeseks äraelamiseks. Ja tõepoolest, sellest kehvast summast jätkus mulle enda ülalpidamiseks, kuni ma pidasin kinni oma kloostri-režiimist.»

«See on võimatu!» hüüatas Emile.

«Ma elasin nõnda ligi kolm aastat,» vastas Raphael teatava uhkusega.

«Tehkem arvutus!» jätkas ta. «Kolme sou eest leiba,

88

kahe eest piima, kolme eest vorsti — see ei lasknud mul nälga surra ja hoidis mu vaimu haruldaselt värskena. Nagu sa tead, tegin ma tähelepanekuid selle kohta, kui oivalist mõju avaldab dieet kujutlusvõimele. Minu eluase maksis kolm soud päevas, kolme sou eest põletasin ma öösiti õli. Tuba koristasin ma ise. Ma kandsin fla-nellsärke, et mitte kulutada pesupesemise peale üle kahe sou päevas. Ahju kütsin ma kivisöega, mille hind jaga-tuna aasta päevade arvuga ei teinud rohkem kui kaks soud päevas. Ülikondi, pesu, jalatseid oli mul kolmeks aastaks. Korralikult riietusin ma vaid siis, kui läksin teatavaile avalikele loenguile või raamatukogudesse. Kõik minu kulutused ühtekokku tegid kaheksateist soud, nii et kaks soud jäi mulle veel ettenägemata väljamine-kuiks. Ma ei mäleta, et oleksin kogu selle pika tööperioodi vältel läinud kordki üle Kunstide silla* või ostnud kunagi vett; käisin teda hommikuti toomas purskkaevust Saint-Micheli väljakul Grès' tänava nurgal. Oo, ma talusin uhkelt oma vaesust! Inimene, kes loob oma ilusat tulevikku, sammub läbi elu viletsusjärgu samuti nagu süütu, keda viiakse hukkamisele, — ta ei tunne häbi. Haigust ei tahtnud ma ette näha. Aquilina kombel mõtlesin ma vaestemajale igasuguse hirmuta. Mitte hetkegi ei kahelnud ma oma heas tervises. Pealegi on vaesel õigus heita voodisse ainult surema. Lõikasin endal ise juukseid kuni hetkeni, kui armastuse või headuse ingel . . . Kuid ma ei taha ennetada olukorda, milleni ma varsti jõuan. Tea ainult, kallis sõber, et armukese puudumise tõttu elasin ma suure mõttega, unelmaga, valega, millesse me kõik hakkame enam või vähem uskuma. Nüüd naeran ma enda üle, selle

mina üle, kes on võib-olla püha ning ülev, keda aga pole enam olemas. Ühiskond, seltskond, meie tavad, meie kombed, mida olen näinud lähedalt, on mulle selgeks teinud minu süütu usu ohtlikkuse ja minu innukate tööde ülearususe. Au-ahneile on tarbetud sellised varud. Olgu kerge selle pagas, kes läheb õnne püüdma! Kõrgemate inimeste viga on selles, et nad kulutavad oma noorusaastaid, püüdes saada saatuse soosingu vääriliseks. Samal ajal kui vaesed inimesed koguvad jõudu ja teadmisi, et hiljem pingutuseta kanda võimu raskust, mis nende eest põgeneb,

89

sagivad intrigandid, kes on rikkad sõnade ja lagedad mõtete poolest, edasi-tagasi, üllatavad rumalaid ja võidavad poolkohtlaste usaldust. Ühed õpivad ning uurivad, teised jõuavad edasi; ühed on malbed, teised jultunud. Andekas inimene varjab oma uhkust, intrigant seab enda oma nähtavale, ta peab ilmtingimata eesmärgile jõudma. Võimu juures olevail inimestel on nii tugev tarvidus uskuda silmahakkavaisse teeneisse, jultunud täiendisse, et tõelise õpetlase poolt oleks lapsikus loota inimlikku, tunnustavat tänu. Mõistagi ei kavatse ma anda teisendit üldtuntud jutust vooruse kohta, sellest igavesest Saalomoni ülemlaulust, mida laulavad tunnustamata geeniused; ma tahan vaid loogilise järeldusena tuua keskpäraste inimeste poolt sageli saavutatava edu põhjuse. Teaduslik töö on nõnda emalikult hea, et oleks võib-olla kuritegu nõuda temalt veel muud tasu peale nende puhaste ning vaiksete rõõmude, millega ta toidab oma lapsi. Mäletan, kuidas ma mõnikord rõõmsasti kast-sin leiba piima sisse, istudes oma akna all ning hingates värsket õhku, lastes pilgul libiseda üle pruuni, hallika, punase tahvelkividest või tellistest ning kollase või rohelise samblaga kaetud katuste maastiku. Kui algul see vaade tundus mulle ühetooniline, siis peagi avastasin ma selles ainulaadset ilu. Õhtuti tungisid valgusvöödid läbi pooleldi suletud aknaluukide, varjundades ningelus-tades selle omapärase maailma sügavat pimedust. Vahel heitsid kahvatud laternatuled alt oma kollakaid vastu-helke läbi udu, valgustades ähmaselt piki tänavaid üksteise vastu surutud murdjoonelisi katuseid, mis näisid kui liikumatu ookeani lained. Aeg-ajalt ilmusid selles sünges kõrbes nähtavale mõned harvad kujud: kuskil üleval kõrgel asetseva aia lillede vahel märkasin ma kresse kastva vana naise nurgelist ning konksjat profiili või mõne katuseakna pehkinud raamis noort neidu, kes arvas end olevat üksi, oma tualetti tegemas, kusjuures paistis vaid tema kaunis laup ja pikad juuksed, mida hoidis ülal ilus valge käsi. Ma imetlesin vihmaveetorudes mingit ühepäevataimestikku, kiduraid rohulible-sid, mis paduvihm peagi ära uhtus. Ma uurisin, kuidas sambla värvitoonid muutusid eredaks pärast vihma ja kuidas sammal päikese käes muutus kuivaks pruuniks

90

eriskummaliste helkidega sametiks. Lühidalt, päevavalguse poeetilised põgusad efektid, udude nukrus, päikese äkki ilmunud sätendus, öö vaikuse võlud.koidiku sala-pärane sünd, korstnaist tõusev suits — kõik selle kummalise looduse nähtused said mulle omaseks ning lahutasid minu meelt. Ma armastasin oma vanglat, sest ta oli vabatahtlik. Need Pariisi tühjad nagu tasandikuks kujundatud katuste moodustatud savannid, mis aga varjasid enda all asustatud kuristikke, sobisid minu hingega ning olid kooskõlas minu mõtetega. On väsitav sattuda äkki silm silma vastu maise maailmaga, kui me laskume alla taevalikest kõrgustest, kuhu meid on tõstnud teaduslikud mõtiskelud, seepärast käsitasin ma tollal täielikult kloostrikongide lagedust. Teinud' kindla otsuse järgida oma uut eluplaani, hakkasin ma otsima endale eluaset Pariisi kõige mahajäetumais kvartalites. Kord õhtul, tulles tagasi Estrapade'ilt, sammusin ma läbi Cordiers' oma kodu poole. Cluny tänava nurgal märkasin ma ligikaudu neljateistkümneaastast tütarlast, kes mängis oma sõbrataridega noberulli ja kelle naer ja vallatused lõbustasid naabreid. Ilm oli ilus, oli soe õhtu, kestis alles september. Iga ukse ees istusid naised koduselt vesteldes, nagu pühapäeviti kuskil pro-vintsilinnas. Algul vaatlesin ma tütarlast, kelle nägu oli imetlusväärselt ilmekas ja

kelle kogu kuju ootas kunstniku kätt. See oli hurmav vaatepilt. Ma püüdsin leida seletust sellele lihtsale südamlikkusele keset Pariisi ja nägin, et siin oli umbtänav, mis ei viinud kuhugi ja pidi tõenäoliselt olema vähekäidav. Mulle meenus, et siin kandis oli elanud Jean Jacque Rousseau; ma leidsin Saint-Quentini võõrastemaja, mille korrastamata seisund andis mulle lootust leida siin endale odav peavari, ja ma otsustasin sinna pilku heita. Astudes madalasse tuppa, nägin ma klassikalisi vasest kandelaabreid küünaldega, mis olid korrapäraselt reas iga toavõtme kohal, ning olin hämmastunud siin valitsevast puhtusest, sest tavaliselt teistes hotellides on need ruumid üsna suures korratuses. See tuba oli kui kena žanrimaal: sinine voodi, tarbeesemed, mööbel — kõigel oli siin mingi viisipärane koketsuse iseloom. Võõrastemaja perenaine, umbes neljakümneaastane naine, kelle näoilme, peegeldas talutud

91

muresid ja õnnetusi, kelle vaade tundus nagu tuhmunud valatud pisaraist, tõusis üles ning tuli mulle vastu. Ma teatasin talle alandlikult, kui palju suudan maksta toa eest. Kuid näis, et see ei imestanud teda; ta valis teiste hulgast võtme, viis mu üles ärklikorrale ning näitas mulle tuba, kust oli väljavaade katustele ja naabermajade õuedele, mille akendest ulatusid välja pikad kõrendid kuivava pesuga. Mis võis olla veel hirmsam sellest kollaste määrdunud seintega katusekambrist, millest otse hoovas vastu viletsust ja mis näis nagu kutsuvat enda juurde vaest õpetlast! Katus oli lameda kallakuga ja katusekivide pragude vahelt paistis taevas. Kambris oli ruumi voodile, lauale, mõnele toolile, ja katuse terava nurga alla oleks mahtunud minu klaver. Vaesel naisel polnud niigi palju raha, et sisustada seda puuri, mis meenutas Veneetsia tinakambreid*, ja sellepärast ei saanud ta teda kunagi välja üürida. Oma vallasvara äsjase müügi puhul olin ma eraldanud mõned esemed, mis moodustasid teataval määral minu isikliku omandi, seepärast jõudsin ma peagi perenaisega kokkuleppele ja kolisin juba järgmisel päeval tema juurde. Elasin selles katusealuses hauakambris ligi kolm aastat, töötasin ööd ja päevad endale armu andmata ja sellise naudinguga, et teaduslik töö näis mulle kõige kaunima tegevusena, inimelu eesmärgi õnnelikema lahendusena. Rahus ning vaikuses, mida vajab õpetlane, on midagi õrna ning joobnustavat nagu armastus. Mõttetöö, ideede otsingud, teaduse rahulik vaatlemine — see annab meile väljendamatut rõõmu, otse kirjeldamatut nagu kõik see, mis on seotud mõistuse tegevusega ega ole märgatav meie väliseile meeltele. Seepärast oleme alati sunnitud vaimse elu saladusi seletama materiaalsete võrdluste abil. Nauding, mida tunned, sõudes üksinda mööda selget järvepinda kaljude, metsade ja lillede vahel, tundes näol leige tuule õrna paitust, annab teadustesse pühendamatuile vaid ähmase kujutluse õnnest, mida kogesin mina, kui mu hing kümbles mingi kummalise valguse helenduses, kui ma kuulatasin inspiratsiooni kohutavaid ning ähmaseid hääli, kui tundmatust allikast voolas ojana minu pulbitsevasse ajju kujutelmi. Näha ideed, mis kerkib inimmõistuse abstraktsioonide välja kohale

92

nagu päike hommikul ja tõuseb kõrgele nagu see päike, või veel parem, kasvab nagu laps, jõuab murdeikka, kujuneb vähehaaval meheks, — see on kõrgeim rõõm kõigist teistest maistest rõõmudest, või veel enam — see on jumalik nauding. Teaduslik töö annab teatavat võlu kõigele, mis meid ümbritseb. Vilets kirjutuslaud, millel ma kirjutasin, teda kattev pruun safian, minu klaver, minu voodi, minu tugitool, minu toa tapeedi veidrad ornamendid, minu mööbel — kõik need esemed nagu elustusid ja muutusid minu alandlikeks sõpradeks, minu tuleviku vaikivaiks kaasosalisteks. Kui palju kordi olen ma neile puistanud oma hinge neid vaadeldes! Tihtilugu, lastes silmadel rännata mööda kõmmeldunud sei-nasimsistikku, sattusin ma oma süsteemi uuele arendusele, leidsin talle mingi hämmastava tõestuse või sõnu, mis minu arvates õnnestunult väljendasid peaaegu väljendamatuid mõtteid. Vaadeldes mind

ümbritsevaid esemeid, leidsin ma igaühel tema isikupärase füsiognoomia, tema iseloomu; sageli vestlesid nad minuga; kui loojuv päike heitis üle katuste minu ahtakesse aknasse mõne põgusa kiire, omandasid nad värvingu, kahvatasid, särasid, muutudes kas nukraks või rõõmsaks, üllatades mind alati uute efektidega. Sellised üksildase elu pisi-seigad, mis jäävad kahe silma vahele argielu askeldustes, on lohutuseks vangidele. Eks olnud ma ju ühe süsteemi vang ning ühe idee kütkeis, kuigi mulle oli seejuures toeks kuulsusrikka elu perspektiiv! Iga võidetud raskuse järel suudlesin ma mõttes kauniste silmadega elegantse ning rikka naise õrnu käsi, kes ühel heal päeval silitab minu juukseid, lausudes heldimusega: «Sa oled palju kannatanud, mu vaene ingel!»

Olin asunud kahe suure teose kallale. Kõigepealt pidi minu komöödia mõne päevaga andma mulle kuulsa nime ja rikkuse ning avama tee sellesse kõrgemasse seltskonda, kuhu ma tahtsin ilmuda uuesti, kasutades selleks geeniuse kuninglikke õigusi. Selles meistriteoses nägite teie kõik äsja kolledži lõpetanud nooruki esimest, eksimust, tõelist lapsikut lollust. Teie pilked kärpisid tiivad viljakail illusioonidel, mis pärast seda pole enam tärganud. Ainult sina, mu kallis Emile, leevendasid valu minu südame sügavas haavas, mis teised sinna olid löönud!

93

Ainult sina imetlesid minu teist teost «Tahte teooria», seda pikka uurimust, mille jaoks ma õppisin idamaade keeli, anatoomiat, füsioloogiat, pühendades õpinguile suurema osa oma ajast. See teos, kui ma end ei peta, on täienduseks Mesmeri, Lavateri, Galli ja Bichat' töödele ning avab uue tee teadusele inimesest. Siin lakkab minu ilus elu, minu igapäevane ohvritoomine, see maailmale tundmatu siidiussi-töö, mille ainsaks tasuks võib-olla on töö ise. Alates vanusest, kui juba meelt märkama hakkasin, kuni päevani, millal lõpetasin oma «Teooria», olen ma vaadelnud, õppinud, kirjutanud, lugenud endale armu andmata, ja minu elu on olnud kui pidev töökohustus. Idamaise laiskuse õrnutatud armukesena, oma unistustesse armununa, sensuaalsena — nii olen ma ometi vaid lakkamatult töötanud, loobudes kõigi Pariisi elu lõbude nautimisest.

Ma olin maias, aga elasin mõõdukalt; ma armastasin jalamatku ja meresõite, igatsedes näha võõraid maid — kuni viimase ajani pakkus mulle lõbu lapse kombel vee ääres lutsu visata — ja kõigest hoolimata jäin ma koju istuma, sulepea peos; ma olin vestlemishimuline, aga läksin raamatukogusse ja muuseumi, et kuulata vaikuses professorite avalikke loenguid; ma magasin oma viletsal üksildasel koikul nagu püha Benedictuse ordu munk, ja ometi oli naine minu ainsaks lummutuseks, unelmaks, keda ma kallistasin ja kes minu eest alati põgenes! Lühidalt, minu elu on olnud julm vastuoksus, lakkamatu vale. Otsustage siis veel inimeste üle! Aegajalt ärkasid minu loomulikud ihad nagu kaua hõõgunud tulekahju. Nagu mingis kangastuses või palavikulises sonimises nägin ma end olevat ümbritsetud hurma-vaist armukestest, mina, ilma jäetud kõigist naistest, keda ma nii väga ihaldasin, mina, kes olin kõigest lage ning elasin vaese kunstniku katusekambris! Mõttes sõitsin ma läbi Pariisi tänavate, lamades läikiva tõlla peh-meil padjul! Ma olin läbi imbunud pahedest, vajunud ohjeldamatusse kõlvatusse; ma ihaldasin kõike ja saavutasin kõik; ma olin joobnud viinata nagu püha Antonius oma kiusatusehetkil. Õnnelikul kombel kustutas uni lõppeks need põletavad nägemused; järgmisel hommikul kutsus mind jälle teadus naeratades, ja mina olin

94

talle truu. Ma kujutlen, et vooruslikeks peetavad naised peavad sageli olema selle hullustuse maru, ihade ja kirgede võimuses, mis tõuseb neis meie tahte vastaselt. Selliseil unelmail ei puudu teatav võlu; kas ei sarnane nad nende talveõhtuste vestlustega, kui kamina juures istudes teed reisi Hiinasse? Mis saab aga voorusest nende hurmavate matkade ajal, kui mõte ületab kõik takistused?! Oma erakluse kümne

esimese kuu jooksul elasin ma vaest ning üksildast elu, mida ma sulle olen kirjeldanud. Hommikuti, püüdes mitte tähelepanu äratada, läksin ma ise oma päevast toidumoona hankima; ma koristasin ise oma toa; olles samal ajal isand ja teener, mängisin ma Diogenest* otse uskumatu uhkusega. Hiljem aga, kui perenaine ja terna tütar olid tundma õppinud minu eluviise ja harjumusi, uurinud minu isikut ning veendunud, kuivõrd vaene ma olen, ja võib-olla sellepärast, et nad olid ise väga õnnetud, kujunes vältimatult lähem vahekord nende ja minu vahel. Pauline, see veetlev olend, kelle naiivne ning varjatud armsus oligi teataval määral mu sinna meelitanud, osutas mulle rohkeid teeneid, mida mul oli võimatu tagasi lükata. Kõik õnnetud on vennad, nad kõnelevad sama keelt, neile on omane ühesugune heldus, nende inimeste heldus, kes midagi omamata on rikkad tundmuste poolest ning ohverdavad oma aega ja iseennast. Märkamatult sai Pauline mulle perenaiseks; ta tahtis mind ümmar-dada, ja tema ema ei teinud selleks takistusi. Juhtusin nägema, kuidas ema ise paikas minu pesu ja kuidas ta punastas tabatuna sellelt inimesearmastuslikult teolt. Saanud tahtmatult nende kaitsealuseks, võtsin ma vastu nende abi. Et mõista seda erilist kiindumust, on vaja tunda ägedat tööindu, ideede türanniat ja seda vaistlikku vastumeelsust, mida inimene, kes elab mõttetööst, tunneb materiaalse argielu pisiaskelduste vastu. Kas võisin ma vastu panna delikaatsele tähelepanule, millega Pauline tõi mulle kuulmatul sammul minu kehva eine, kui ta märkas, et ma juba seitse või kaheksa tundi polnud midagi söönud? Naiseliku armsuse ja lapseliku lihtsameelsusega naeratas ta mulle, andes märku, et ma teda tähele ei paneks. See oli Ariel*, kes hõljus sülfina minu katuse all, ennetades minu vajadusi.

95

Kord õhtul jutustas Pauline mulle liigutava naiivsusega oma eluloo. Tema isa oli olnud keiserliku kaardiväe ratsagrenaderide eskadroniülem. Berezinaast üleminekul oli ta sattunud kasakate kätte vangi; hiljem, kui Napoleon oli teinud ettepaneku tema väljavahetamiseks, olid Vene võimud teda asjata otsinud Siberist; teiste sõjavangide jutu järgi oli ta põgenenud kavatsusega pääseda Indiasse. Sellest ajast pole proua Gaudin, minu perenaine, saanud mingeid teateid oma mehe kohta. Saabusid 1814-nda ja 1815-nda aasta hädad ja viletsused; üksinda, ilma elatiseta ning abi ja toetuseta, oli ta otsustanud hakata pidama möbleeritud tube, et elatada oma tütart. Ta lootis ikka veel oma meest jälle näha. Tema raskeimaks kurvastuseks oli, et ta pidi jätma Pauline'i hariduseta, oma Pauline'i, vürstinna Borghese ristitütre, kes pidi ometi õigustama oma hiilgavat tulevikku, mida talle oli ennustanud too kõrge soosija. Kui proua Gaudin usaldas mulle selle teda piinava suure mure ning lisas juurde südantlõhestava häälega: «Annaksin meeleldi ära paberilipaka, mis teeb Gaudini Impeeriumi paruniks, samuti meie õigused Wistchnau tulude peale, kui teaksin vaid, et Pauline saab kasvatuse Saint-Denis's!»* — siis võpatasin ma äkki, ja tänuks hoolitsuse eest, mida mõlemad naised mulle nii heldelt osutasid, otsustasin ma pakkuda end Pauline'i haridust täiendama. Puhtsüdamlik siirus, millega minu ettepanek vastu võeti, oli võrdne naiivsusega, mis seda oli dikteerinud. Nii tekkisid mulle mõned puhkusetunnid. Tütarlapsel olid suurepärased vaimuanded, ta õppis kõike sellise kergusega, et peagi oli ta klaverimängus minust tugevam. Harjudes minu lähedal valjusti mõtlema, ilmutas ta oma südame tuhandeid kaunidusi, mis avaneb elule, nagu lille õiekarikas avaneb aeglaselt päikesepaistel. Ta kuulas mind harda rõõmuga, vaadates mulle otsa oma mustade sametiste silmadega, mis näisid naeratavat. Ta kordas oma õpitükke õrna ning maheda häälega, avaldades lapselikku rõõmu, kui olin temaga rahul. Tema ema, keda iga päevaga tegi rahutumaks mõte, kuidas kaitsta kõigi ohtude eest noort tütarlast, kelle kasvades arenesid kõik need eeldused, mida ta oli ilmutanud oma lapseea armsuses, nägi nüüd

rahuldustundega tütart kogu päevaks tuppa jäävat, et õppida. Tal polnud võimalik tarvitada ühtki teist klaverit peale minu oma ja nõnda kasutas ta minu äraolekut harjutamiseks. Koju tulles leidsin ma Pauline'i oma toast kõige lihtsamas riietuses; aga iga vähimagi liigutuse juures tuli nähtavale tema piha nõtkus ning kogu tema veetlev kuju jämeda riide all. Samuti kui naiskangelasel Perrault' muinasjutus «Eeslinahk» olid tal tibatillukesed jalad, mis kandsid kohmakaid kingi. Kuid kõiki neid kauneid aardeid, neid noore neiu rikkusi, kogu tema ilu veetlust polnud minu jaoks nagu olemas. Sundisin end nägema PaulineMs vaid õde, mul oleks olnud otse hirm kuritarvitada tema ema usaldust; ma imetlesin seda võluvat tütarlast kui mõnd maali, kui surnud armukese portreed. Lühidalt, see oli minu laps, minu raidkuju. Uue Pügmalionina* tahtsin ma muuta marmoriks elusa ning jumeka neitsi, kes omas tundmusi ja kõneles. Ma olin temaga väga range, aga mida rohkem ma andsin talle tunda oma õpetajadespotismi, seda leebemaks ja alistuvamaks muutus tema.

Kuigi minu tagasihoidlikkus ning kainus oli tingitud ülevaist tundmustest, siis ometi ei puudunud seal ka kaalutlused, mis väärivad prokuröri. Ma ei suuda mõista ausust rahaasjus ilma aususeta mõtteis. Petta naisolendit või laostada kedagi pankrotti tehes oli minule alati üks ning sama asi. Armastada noort neidu või ergutada tema armastust tähendab tõelist abielulepingut, mille tingimuste suhtes peab olema kokku lepitud. Me oleme õigustatud hülgama naist, kes end müüb, kuid mitte maha jätma noort tütarlast, kes meile andub, sest ta ei tea oma ohvri suurust. Ma oleksin muidugi võinud naida Pauline'i, aga see oleks olnud meeletus. Kas poleks see tähendanud õrna neitsiliku hinge saatmist kohutavasse õnnetusse? Minu vaesus kõneles minus oma egoistlikku keelt ja pistis alatasa oma raudse käe selle hea olendi ja minu vahele. Ja siis pean ma oma häbiks tunnistama, et ma ei suuda mõista armastust vaesuses. Võib-olla on see minu rikutus, mida ma võlgnen meie poolt tsivilisatsiooniks nimetatud inimkonna haigusele, kuid naine, olgu ta niisama kütkestav kui ilus Helena, too Homerose Galateia, ei oma mingit võimu minu

südame üle, niipea kui ta on veidi kasimatu. Ah, elagii armastus siidis ja kašmiiris, ümbritsetud luksuse imedest, mis teda nii oivaliselt ehivad, sest võib-olla on ta ka ise vaid luksus! Mulle meeldib ihapalangus käkerdada uhkeid tualette, muserdada lilli, panna rüüstav käsi kallilõhnalise soengu elegantsesse ehitusse. Põlevad pitsiloori taha peidetud silmad, mille pilk tungib-läbi loori, nagu leek käristab kahurisuitsu, pakuvad mulle otse fantastilist võlu. Minu armastus vajab siid-redelit, mida mööda vaikuses üles tõusta talvisel ööl. Milline lõbu on üleni lumisena astuda lõhnavasse suitsutamispannide tuledest nõrgalt valgustatud tuppa, mille seinad on kaetud täismaalitud siidtapeediga, ja leida seal eest naine, kes endalt otsekui lund raputaks, sest missuguse teise nime võiks anda neile iharast musliinist looridele, läbi mille ta joonistub ähmaselt nagu ingel läbi pilve ja millest ta kohe välja ilmub? Ja siis vajan ma veel pelglikku õnne ja julget kindlustunnet. Lõppeks tahan ma jälle näha seda saladuslikku naist, ent tema täies hiilguses, keset suurmaailma seltskonda vooruslikuna, ümbritsetuna austusest, riietatuna pitsidesse, ehituna briljantidega, kasutamas kogu linna üle ning nii kõrgel seisvana ja seevõrra aukartustäratavana, et keegi ei söanda talle avaldada oma imetlevaid tundmusi. Oma õukonna keskel heidab ta mulle vargsi pilgu, pilgu, mis kummutab kogu selle kunstlikkuse, pilgu, mis minu pärast on valmis ohverdama kogu seltskonda, kõike! Teadagi olen ma sada korda ise leidnud olevat naeruväärse armastada mõnd küünart siid-pitsi, sametit, õhukest batisti, juuksuri imetegusid, säravaid küünlaid, tõlda, tiitlit, heraldilisi kroone, mis on maalitud klaasile voi valmistatud kullassepa poolt, lühidalt kõike seda, mida leidub võltsi ning kõige vähem naiselikku naises. Olen pilganud ennast, olen ennast hurjutanud, kuid kõik on olnud asjata. Mind võlub aristokraatlik naine, tema peen naeratus, tema head maneerid ja austus iseenda vastu. Kui ta asetab tõkke enese ja inimeste vahele,

meelitab ta kogu minus peituvat edevat auahnust, mis ongi pooleldi armastus. Kadestatuna kõigi poolt näib minu õndsus omandavat erilise magususe. Minu armuke meeldib mulle palju enam, kui ta ei tee
98
midagi sellist, mida teevad teised naised, kui ta ei käi jala, ei ela nagu nemad, kui ta mähib enda mantlisse, millist teised ei või endale lubada, kui temast hoovab temale ainuomast isikupärast aroomi. Mida kaugemal ta on kõigest maisest, isegi sellest, mis on maine armastuses, seda kaunimaks muutub ta minu silmis. Minu õnneks oleme Prantsusmaal juba kakskümmend aastat ilma kuningannata, muidu oleksin armunud kuningannasse. Et omada printsessi maneere, peab naine olema rikas. Mis oli Pauline minu romantiliste unelmate seisukohast? Kas võis ta mulle müüa öid, mille hinnaks on terve elu, armastust, mis surmab ja paneb käiku kõik inimlikud võimed? Me ei sure vaeste tütarlaste pärast, kes meile anduvad! Ma ei suutnud kunagi endas hävitada sääraseid tundmusi ning poeedi unistusi. Olin sündinud võimatu armastuse jaoks, juhus aga tahtis mind ses suhtes abistada minu soove arvestamata. Kui sageli olen ehtinud atlassiga Pauline'i tillukesi jalgu, peitnud tema saleda kuju, mis oli nõtke kui noor pappel, gaas-riidesse, heitnud tema rindadele kerge salli, lasknud tal astuda oma üksikelamu vaipadel ja sõidutanud teda toredas tõllas! Säärasena oleksin teda jumaldanud. Ma ehtisin teda uhkusega, mida tal polnud, röövisin kõik tema voorused, kogu tema naiivse armsuse, tema loomuliku veetluse, tema süütu naeratuse, et tõugata ta meie pahede Stüksi, et anda talle haavamatu süda, võõbata teda meie roimadega, et teha tast meie salongide tujukas nukk, habras naisolend, kes heidab magama hommikul, et ärgata jälle õhtul küünalde koidikul. Pauline oli kehastunud tundmus, kehastunud värskus, mina aga soovisin, et ta oleks kuiv ning külm. Minu meeletuse viimaseil päevil elustas mälestus minu kujutluses Pauline'i, nagu ta maalib meile stseene meie lapsepõlvest. Enam kui üks kord sattusin ma heldimusse, unistades neist hurmavaist hetkist: kord nägin seda veetlevat tütarlast istumas minu laua juures, õmblustöö käes, vagurana, vaikivana, mõtlikuna ja nõrgalt valgustatuna helendusest, mis tungides läbi minu ärklitoa akna puistas kerget hõbedahelki tema ilusaile mustile juukseile; kord kuulsin tema nooruslikku naeru või kauni tämbriga häält, kui ta laulis oma mahedaid lauluviise, mida
99
ta ise kerge vaevaga lõi. Sageli sattus minu Pauline muusikat tehes vaimustusse, siis sarnanes tema nägu rabavalt ülla peaga, millega Carlo Dolci tahtis kujutada Itaaliat. Keset minu praeguse elu liialdusi elustas minu julm mälu selle tütarlapse kuju kui südame-tunnistuspiina, kui vooruse kehastuse! Kuid jätkem vaene laps tema enda saatuse hooleks. Nii õnnetu kui ta võiski pärast olla, aga mina vähemalt päästsin ta kohutavast tormist, ma ei viinud teda endaga kaasa oma põrgusse.

Kuni möödunud talveni oli minu elu rahulik ning õpihimuline, ja selle kohta olen ma püüdnud anda sulle mõninga kujutluse. Tuhande kaheksasaja kahekümne üheksanda aasta detsembrikuu esimestel päevadel kohtasin ma Rastignac'i, kes hoolimata minu riietuse armetust seisundist võttis mul käe alt kinni ning küsitles mind minu saatuse üle tõesti vennaliku osavõtuga. Läksin tema armastusväärsuse liimile ning jutustasin talle lühidalt oma elust ja lootustest. Ta pahvatas naerma, nimetades mind ühtaegu geeniuseks ning lolliks. Tema hooplev lõbusus, tema maailmatundmine, tema külluslik heaolu, mida ta võlgnes oma osavusele, — kõik see mõjus minusse otse vastupandamatult. Rastignac ennustas mulle surma vaestemajas tunnustamatu lollikesena, saatis juba minu kirstu kalmistule ja viskas vaestele määratud auku. Ta rääkis mulle šarlataansusest. Temale nii omase võrgutava teravmeelse hooga tegi t.a mulle selgeks, et kõik geniaalsed inimesed on šarlatanid. Ta kinnitas mulle, et kui ma jään Cordiers' tänava üksindusse, siis peab mul küll üks meel puudu olema, ja rna võin koguni surra. Tema sõnade järgi pidin ma minema kõrgemasse seltskonda, harjutama

inimesi hääldama oma nime, vabastama selle ise alandlikust härra-lisandist, mis pole sobiv suurele inimesele tema eluajal.

«Lollid nimetavad seda käitumist intrigeerimi-seks,» hüüatas ta, «moralistid aga taunivalt u l a-eluks. Kuid ärgem kuulakem inimesi, las tulemused kõnelevad ise. Niisiis sina töötad? Noh, tea siis, et nõnda ei saavuta sa kunagi midagi. Mina olen osav kõige peale, kuid ei kõlba millekski, olen laisk kui homaar. Ja

100

ometi saavutan ma kõik! Ma laiutan, tõuklen, mulle tehakse ruumi; ma hooplen, ja mind usutakse; ma teen võlgu, need tasutakse! Ulaelu, mu armas, on terve strateegiline süsteem. Inimese elu, kes tegeleb sellega, et läbi lüüa oma varandus, kujuneb sageli spekulatsiooniks: ta mahutab oma kapitalid sõpradesse, lõbudesse, soosi-jaisse, tuttavaisse. Kas julgeb mõni suurärimees kunagi riskida miljoniga? Kahekümne aasta vältel ei saa ta rahulikku und, ta ei joo, ei luba endale meelelahutusi. Ta kraabib oma miljonit kokku, paneb selle ringlema mööda kogu Euroopat. Ta tunneb igavust, ta sekeldab nagu kõik kuradid ühtekokku, keda inimene on välja mõtelnud. Ja siis tuleb pankrott, nagu ma seda olen korduvalt näinud, mis jätab ta sageli ilma krossita, ilma nimeta, ilma sõbrata. Pillaja seevastu naudib elu, lastes oma hobustel kihutada. Kui ta juhtumisi kaotab oma kapitalid, jääb talle võimalus hea õnne korral saada maksude sissenõudjaks, teha abielludes hea partii või pääseda soojale kohale mõne ministri või suursaadiku juurde. Talle jäävad sõbrad, reputatsioon, ja alati on tal raha. Tundes seltskondlikke vedrusid, oskab ta neid oma huvides käsitseda. Noh, kas see süsteem on loogiline või olen mina hull? Kas selles ei peitu komöödia moraal, mida mängitakse iga päev seltskonnas? .. .»

«Sa lõpetasid oma teose,» jätkas ta pärast väikest pausi, «sul on tohutult annet! Noh, ja nüüd oled sa jõudnud minu lähtepunkti. Sa pead ise looma endale menu, olema oma õnne sepp, nõnda on kindlam. Sa sõlmid lepingud igasuguste kampadega, võidad enda poole üleskiitjaid. Mina ise tahan olla sinu kuulsuse kaasosaliseks, minust saab juveliir, kes asetab briljandid sinu krooni. Et asjaga algust teha,» ütles ta, «ole homme õhtul siin. Ma esitlen sind majas, kus käib kogu Pariis, meie Pariis, moenarride, miljonäride, kuulsuste Pariis, inimesed, kelle suust kukub kulda nagu Chrüsostomosel, tollel tõelisel Kuldsuul. Kui need inimesed tunnistavad heaks ühe raamatu, läheb see raamat moodi; ja kui ta on tõepoolest hea, siis on nad eneste teadmata andnud välja patendi geniaalsuse peale. Kui oled arukas, mu kallis laps, siis lood sa ise oma «Teooria» õnneliku saatuse, kui vaid mõistad paremini õnneliku saatuse teooriat.

101

Homme õhtul näed sa ilusat krahvinnat Foedorat, moes olevat naist.»

«Ma pole kunagi kuulnud temast kõneldavat.»

«Sa oled kahver,» vastas Rastignac naerdes. «Mitte tunda Foedorat! Naist, keda võib naida, kel on ligi kaheksakümmend tuhat franki rendist, kes ei ihalda kedagi või keda keegi ei ihalda! Mingi naine-mõistatus, poolvenelasest pariisitar, poolpariisitarist venelanna! Naine, kelle juures antakse välja kõik romantilised teo sed, mis ei ilmu trükis; Pariisi kõige kaunim, kõige hurmavani naine! Sa pole isegi mitte kahver, vaid midagi vahepealset, mis seob kahvrit loomaga ... Adjöö, homseni!»

Ta tegi pirueti ja kadus minu vastust ootamata, oletamata isegi võimalust, et üks arukas inimene võiks loobuda võimalusest olla esiteldud Foedorale.

Kuidas seletada mingi nime võlu? FOEDORA jälitas mind kui kuritegelik mõte, millega astutakse sobingusse. Üks hääl ütles mulle: «Sa lähed Foedora juurde.» Asjata võitlesin ma selle häälega, karjusin talle, et ta valetab; ta purustas kõik minu vastuväited selle nimega: Foedora.

Aga kas polnud see nimi, see naine kõigi minu ihalduste, kogu minu elumõtte sümboliks? See nimi äratas minus kõrgema seltskonna kunstliku poeesia, pani hiil-gama Pariisi suurnike pidutsemised kogu oma tühise edevuse kassikullaga. See naine

kerkis mu silme ette kõigi nende kire mõistatustega, millest ma olin meeletu. Võibolla polnud see ei naine ega nimi, vaid kõik minu pahed kerkisid esile minu hinges, et mind uuesti kiusata. Krahvinna Foedora, rikas ning ilma armukeseta, vastupanev kõigile Pariisi ahvatlustele, — kas polnud see minu lootuste, minu nägemuste kehastus? Ma lõin endale naise, ma joonistasin ta oma kujutluses, ma unistasin temast. Öösi ma ei maganud, ma sain juba tema armukeseks ja elasin mõne ainsa tunniga läbi terve elu, elu täis armastust, nautides ohtrasti selle lõõmavat õndsust. Järgmisel hommikul ei suutnud ma taluda kauge õhtu ootamis-piina; ma laenasin raamatukogust ühe romaani ning veetsin kogu päeva lugemisega, et hajutada oma mõtteid ning aega surnuks lüüa. Lugemise ajal helises Foedora nimi minus kui kaugelt kostev hääl, mis meid ei

102

häiri, küll aga sunnib end kuulatama. Õnneks oli mul veel olemas üsna viisakas must frakk ja valge vest; siis oli kogu minu varandusest jäänud mulle veel umbes kolmkümmend franki, mis ma olin puistanud siia-sinna oma pesu hulka kummutisse ja laualaekaisse, et seada sajasoulise mündi ja minu tujude vahele otsingute okkaline tõke, et leida raha vaid juhuslikult, minu toas" sooritatavate ümbermaailmarändude puhul. Riietumise ajal otsisin ma oma varandust terves paberite ookeanis. Raha oli mulle harulduseks, ja siis võid sa mõista, l<ui suure varanduse röövisid minult kindad ja üüritõld — ¡nad neelasid minu terve kuu leiva. Paraku küll — kapriisideks piisab alati raha, me ihname vaid kasulikkude ning vajalikkude asjade hinna juures! Me piilume muretult raha tantsijannade peale, aga tingime töölisega, kelle nälgiv perekond ootab arve tasumist. Kui palju on inimesi, kes kannavad sajafrangist frakki ja briljanti kepi-nupus, aga lõunatavad kahekümne viie sou eest! Näib nii, nagu ei ostaks me kunagi liiga kallilt lõbusid, mis rahuldavad meie edevust.

Rastignac pidas sõna ja oli kohal; ta naeratas minus toimunud metamorfoosi üle ning tegi selle puhul nalja. Teel Foedora poole aga andis ta mulle heasoovlikke juhendeid, kuidas käituda krahvinna ees. Tema kirjelduse järgi oli too naine ihne, tühine ning umbusklik; ent ihne toredusjanulisena, tühine teatava lihtsusega, umbusklik mõninga südameheadusega.

«Sina tunned mind siduvaid kohustusi,» jätkas ta, «ja sa tead, kui palju ma kaotaksin, luues armuvahekorra teise naisega. Foedorat vaadeldes polnud ma isiklikult huvitatud, ma jälgisin teda külmavereliselt, ja minu tähelepanekud peaksid olema õiged. Kui mul tekkis mõte sind temale esitella, seisis mul silma ees sinu hüvang. Seepärast kaalu iga sõna, mis sa talle ütled: tal on julm mälu; oma osavusega võib ta viia meeleheitele diplomaadi, ta oskab aimata, millal too kõneleb tõtt. Omavahel öeldud, ma arvan, et keiser ei tunnustanud tema abielu, sest Vene suursaadik hakkas naerma, kui ma rääkisin talle krahvinnast. Saadik ei võta teda vastu ja vaevalt teretab teda kokkusattumisel Boulogne'i metsas. Sellest hoolimata kuulub ta proua de Sérisy seltskonda,

103

käib proua de Nucingeni ja proua de Restaud' juures. Prantsusmaal on tema reputatsioon laitmatu. Hertsoginna de Carigliano, too marssaliproua, kõige pirtsakam ja pedantsem naine kogu bonapartistide ringist, veedab sageli suvesesooni tema mõisas. Paljud noored keigarid, isegi ühe Prantsusmaa peeri poeg, on talle pakkunud oma nime vahetuskaubaks tema varanduse vastu; tema saatis nad kõik viisakalt minema. Võib-olla tärkavad temas tundmused alles krahvitiitli juures! Aga kas sina pole markii? Nii et astu julgesti ette, kui ta sulle meeldib! Vaat seda nimetan ma instruktsioonide andmiseks.»

Rastignaci naljatlused sisendasid mulle mõtte, et ta pilkab mind ning tahab üles piitsutada minu uudishimu. Aga ta saavutas, et minu improviseeritud kirg tõusis paroksüsmini, kui me viimaks peatusime lilledega kaunistatud sammaskäigu ees. Minnes üles mööda vaibaga kaetud laia treppi, kus hakkas silma kogu see peenendatud

inglise komfort, tundsin, kuidas mul süda peksis; ma punastasin sellest, ma unustasin oma päritolu, oma tundmused, oma uhkuse; ma olin rumalalt väikekodanlik. Paraku olin ma väljunud katusekambrist pärast kolmeaastast vaesuses virelemist, oskamata veel seada kõrgemale elu pisiseikadest neid omandatud aardeid, neid tohutuid vaimseid kapitale, mis rikastavad meid ainsa hetkega, kui meie kätte langeb võim ilma meid hävitamata, sest teadus on meid juba ette kujundanud poliitiliseks võitluseks.

Ma märkasin umbes kahekümne kahe aastast keskmist kasvu naist, kes oli riietatud valgesse ning hoidis käes sulgedest lehvikut, ümbritsetuna meesteringist. Nähes Rastignac'i sisse astuvat, tõusis ta üles, sammus meile vastu, naeratas veetlevalt, lausus mulle meloodilise häälega meelituse, mis kahtlemata oli valmis mõeldud; meie ühine sõber oli minust talle ette teatanud kui andekast inimesest, ja tema osavus kui ka ülespuhutud kiitus saavutasid mulle meelitava vastuvõtu. Mulle sai osaks eriline tähelepanu, mis viis mind hämmeldusse; aga õnneks oli Rastignac juba kõnelnud minu malbusest. Ma kohtasin selles salongis õpetlasi, kirjandusinimesi, endisi ministreid, Prantsusmaa peere. Varsti pärast minu saabumist jätkus vestlus, ja tundes, et ma pean

säilitama oma reputatsiooni, võtsin ma end kokku. Ja siis, kui mul avanes juhus sõna võtta, püüdsin ma kõne-ohtrust kuritarvitamata teha kokkuvõtte vaidlusest enam-vähem tabavais, sügavamõttelisis või vaimukais sõnades. Ma tekitasin omamoodi sensatsiooni. Tuhandendat korda oma elus osutus Rastignac prohvetiks. Kui oli kogunenud juba küllalt rahvast, et kõik võisid end tunda vabamini, võttis mu esitleja mul käe alt kinni ja me tegime käigu läbi ruumide.

«Ära näita, et oled ülemäära suures vaimustuses sellest printsessist,» ütles ta, «muidu aimab ta sinu visiidi eesmärki.»

Salongid olid sisustatud väga peenemaitseliselt. Ma nägin siin oivalisi maale. Igal toal oli nagu kõige rikkamate inglaste majades oma eriline iseloom, vastav siidist tapeet ja sobivad kaunistused; mööbli kuju, iga vähim kui ehteasi — kõik oli harmoonias algkavatsu-sega. Gooti stiilis buduaaris, mille uksed olid varjatud vaipkardinatega, olid kangaste palistused, pendliga kell, vaipade mustrid puha gooti stiilis. Lagi, mis oli tehtud pruunidest tahutud palkidest, pakkus oma elegantsete ning algupäraste kessoonidega meeldivat vaadet, seina-tahveldis oli kunstipäraselt töödeldud; miski ei rikkunud selle kauni dekoratsiooni ühtlust, isegi mitte aknad, mille ruudud olid värvilised ning kallihinnalised. Eriti üllatatud olin ma väikesest moodsas stiilis salongist, kus mine tea missugune kunstnik oli ammendanud kogu kaasaegse dekoratiivkunsti menetlused, kus kõik oli kergelt õhuline, värske, sulnis, ilma hiilguseta ning mõõdukas kullatise poolest. Kõik oli siin armuküllane ja ähmaselt udune nagu saksa ballaad — tõeline redupaik 1827-nda aasta kirele, lõhnavate lillelaudadega täis haruldasi lilli. Selle salongi järel märkasin ma ruumide anfilaadis kullatud tuba, kus elustus Louis XIV sajandi maitse, mis erinedes nüüdisaegsest kunstist moodustas veidra, ent meeldiva kontrasti.

«Sa saad endale üsna ilusa eluaseme,» ütles mulle Rastignac naeratusega, millest paistis läbi kerge iroonia. «Kas see pole ahvatlev?» lisas ta istet võttes.

Äkki tõusis ta üles, haaras mul käest kinni, viis mu Magamistuppa ja näitas mulle musliinist ja valgest

muareest baldahhiini all mahedalt valgustatud iharat voodit, tõelist geeniusega abiellunud noore haldja voodit.

«Kas see pole üle igasuguse piiri häbitu,» hüüatas ta tasase häälega, «jultunud ning koketne lasta meil vaadelda seda armastuse trooni? Mitte kellelegi anduda ja lubada kõigil jätta siia oma visiitkaart! Kui mina oleksin vaba, tahaksin näha seda naist alistununa ning nutvana oma ukse taga!»

«Oled sa nii kindel tema vooruses?» «Kõige julgemad ning kõige osavamad meie naistekütt-tidest tõendavad, et neid on tema juures tabanud ebaõnn; nad armastavad teda ikka veel ning on tema ustavad sõbrad. Kas pole see naine siis mõistatus?»

Need sõnad tekitasid minus mingisuguse joovastuse, minu kiivus tundis juba hirmu möödunu pärast. Värisedes rõõmutundest, tõttasin ma tagasi salongi, kuhu ma olin jätnud krahvinna. Ma leidsin ta gooti buduaarist. Ta peatas mu naeratusega, pani enda kõrvale istuma, küsitles mind minu tööde kohta ning näis olevat neist elavalt huvitatud, eriti veel siis, kui ma tõlgitsesin talle oma süsteemi naljatlustes, selle asemel et võtta professorlik toon ning arendada seda teadusliku ettekande korras. Talle näis väga nalja tegevat mõte, et inimlik tahe on materiaalne jõud, midagi auru taolist; et vaimses maailmas ei suudaks miski sellele jõule vastu panna, kui inimene harjutaks end seda koondama, juhtima selle kogumõju, suunama pidevalt teistele hingedele selle voolava massi hoovust; et säärane inimene võiks oma tahtmise järgi ümber kujundada kõik, mis on seoses inimsusega, isegi looduses valitsevaid seadusi. Foedora vastuväited andsid tunnistust tema teatavast vaimutera vusest. Et teda meelitada, jätsin ma talle meeleldi mõneks viivuks õiguse, siis aga kummutasin paari sõnaga need naiselikud väited, suunates tema tähelepanu mingile igapäevasele elunähtusele, une küsimusele, näilikult lihtsale seigale, mis aga tegelikult on täis teadlasele lahendamatuid probleeme. Nõnda äratasin ma tema huvi. Krahvinna jäi hetkeks isegi vaikseks, kui ma talle ütlesin, et meie ideed moodustavad organiseeritud terviklikke olendeid, mis elavad mingis nähtamatus

maailmas, mõjutades meie saatust. Oma väite tõenduseks tõin ma ette Descartes'i, Diderot', Napoleoni mõtteid, mis juhtisid kunagi ja juhivad nüüdki veel meie sajandit. Mul oli au selle naise meelt lahutada. Minu juurest eemaldudes palus ta mind teda külastada; kuninglikus stiilis — ta arvas mu oma õukondlaste hulka. Olgu siis kas sellepärast, et ma oma kiiduväärse harjumuse järgi pidasin viisakusvormeleid siiraiks, südamest tulevaiks sõnadeks, või et Foedora nägi minus mõnd tulevast kuulsust ning tahtis suurendada oma õpetlaste loomaaeda, aga ma näisin talle meeldivat. Ma elustasin mälus kõiki oma füsioloogilisi teadmisi ning varem tehtud tähelepanekuid naise kohta, et selle õhtu jooksul põhjalikult uurida seda ainulaadset isikut ja tema käitumist. Läinud varjule aknaorva, luurasin ma tema mõtteid, püüdes neid aimata tema hoiakus. Ma jälgisin, kuidas ta majaperenaisena kõnniskleb siia-sinna, võtab istet ning vestleb, kutsub enda juurde mõne külalise, küsitleb teda ning toetub teda kuulates uksepiidale. Ma märkasin tema kõnnakus nii habrast ning õrna hõljumist, tema kleidi nii graatsilist õõtsumist, seda, kui võimsalt ta piitsutas üles ihaldusi, et muutusin üpris umbusklikuks tema vooruse suhtes.

Kui Foedora nüüd ei tunne armastust, pidi ta kunagi olema olnud väga kirglik, sest mingi teadlik iharus ilmnes tema juures isegi viisis, kuidas ta seisatas oma kaasvestleja ees: ta toetus seinatahveldisele koketselt nagu naine, kes on valmis kukkuma, aga samuti ka põgenema, kui mingi liiga tungiv pilk teda heidutab. Käed lõdvalt ristamisi, näis ta nagu sisse hingavat teie sõnu, neid soosivalt kuulavat isegi pilguga, ise aga kiirgas tundmusi. Tema värsked punased huuled erendasid väga valges näos. Ruuged juuksed rõhutasid tema silmade kuldpruuni värvitooni, mis olid läbi põimitud soonekes-tega nagu Firenze marmor ja mille ilme näis lisandavat mõttepeenust tema sõnadele. Ja lõppeks ehtis tema pihta veetlevaim graatsia. Mõni võistlejanna oleks võib-olla süüdistanud karmuses tema tihedaid kulme, mis näisid ninajuurel nagu kokku kasvanud, ja laitnud vaevaltmärgatavaid udemeid, mis katsid tema nägu. Mina aga leidsin kõiges selles kirglikkuse pitserit. Armastus oli

kirjutatud selle naise itaaliapäraseile ripsmeile, neile kauneile õlgadele, mis väärisid Milo Venust, tema näo-joontele, tema pisut paksule ning veidi tumedalt varjundatud

alahuulele. See oli rohkem kui naine, see oli romaan. Jah, kõik need naiselikud aarded, joonte harmooniline kogumulje, kiretõotused, mida ilmutasid need imeväärsed vormid, olid leevendatud mingi alalise tagasihoidlikkusega, teatava erakordse malbusega, mis oli vastandiks isiku kogumuljele. Oli vaja sellist läbinägevat pilku nagu minul, et avastada selles loomuses eeldusi iharusele. Et väljendada selgemini oma mõtet, olgu öeldud: Foedoras peitus kaks naist, keda lahutas võibolla büst; keha oli külm, ainult pea näis olevat täis armastust; enne kui peatada silmad mõnel mehel, valmistas ta oma pilku ette, nagu oleks temas toimunud midagi salapärast, nagu oleksid tema hiilgavaid silmi läbinud kramplikud värinad. Lühidalt, kas olid minu teadmised puudulikud ning mul oli inimese sisemaailmas veel rohkesti saladusi avastada või oli krahvinnal tõesti kaunis hing, mille tundepuhangud andsid tema näoilmele selle armsuse, mis meid vallutab ning hurmab, kujutades endast tugevat moraalset jõudu, mis on seda võimsam, et ta on kooskõlas ihalduse leegiga.

Ma lahkusin sealt võlutuna, kütkestatuna selle naise poolt, joovastatud tema luksusest, tundes, kuidas ta oli õhutanud kõike seda, mis minu südames oli ülevat ja pahelist, head ja kurja. Tajudes, kuidas olin erutatud, elustatud, vaimustatud, arvasin ma mõistvat seda külgetõmbejõudu, mis meelitas siia kõiki neid kunstnikke, dip-lomaate, võimukandjaid, börsimaaklereid, kes olid kaetud terasplekiga nagu nende laekadki; kahtlemata tulid nad tema lähedusest otsima seda joovastavat erutust, mis pani värelema kõik minu olemuses peituvad jõud, piitsutas üles vere vähimaski soonekeses, ärritas pee-nimaidki närve ja tekitas võpatusi minu ajus. Ta ei andunud ühelegi neist, et säilitada kõiki oma austajaid. Kuni naine ei armasta, on ta koketne.

«Aga võib-olla oli ta läinud mehele või müüdud mõnele raugale,» ütlesin ma Rastignacile, «ja mälestus sellest esimesest abielust sisendab talle jälestust armastuse vastu.»

108

Saint-Honore eeslinnast, kus elas Foedora, läksin ma koju jala. Tema üksikelamu ja Cordiers' tänava vahel asub peaaegu kogu Pariis. Tee näis mulle lühike, kuigi ilm oli külm. Üritada Foedora vallutamist talvel, kõledal talvel, kui mul polnud enam kolmekümmend frankigi ja kui meid lahutas nii kauge vahemaa! Ainult vaene noormees teab, kui palju nõuab kirg kulusid sõidukite, kinnaste, ülikondade, pesu ja muu sellise näol. Kui armastus jääb pikemaks ajaks platooniliseks, muutub ta laostavaks. Tõepoolest, õigusteaduskonna üliõpilaste hulgas leidub Lauzun'e*, kel on võimatu läheneda oma kirglikule armastusele, kes elab teisel korrusel. Ja kuidas võisin mina, nõrk, kõhetu, tagasihoidlikus riietuses, kahvatu ning kurnatud nagu kunstnik, kes on paranemisel pärast teosega mahasaamist, — kuidas võisin ma võistelda ilusate kaunilt lokitud uhkes riietuses noorukitega, kes kandsid kaelasidemeid, mis oleksid viinud kadedusest meeleheitele kogu Kroaatia*, kes olid rikkad, varustatud omade tilbury-kaarikutega ja ääretu jultumusega!

«Tühja kah! Foedora või surm!» hüüatasin ma ühe silla käänaku juures. «Foedora, see on õnn!»

Ilus gooti buduaar ja Louis XIV stiilis salong kerkisid minu silme ette; ma nägin jälle krahvinnat tema valges kleidis kauniste laiade varrukatega, tema ahvatlevat kõnnakut ja võrgutavat pihta. Saabudes oma lagedasse külma katusekambrisse, mis oli samasuguses korratuses kui looduseuurija parukas, piirasid mind veel kujutelmad Foedora luksusest. Säärane kontrast oli halvaks nõuandjaks: arvatavasti nõnda sünnivadki kuriteod. Ma needsin siis raevust värisedes oma siivsat ning ausat vaesust, oma viljakat ärklituba, kus oli tärganud nii rohkeid mõtteid. Ma pärisin oma saatuse, oma õnnetuse kohta aru jumalalt, kuradilt, ühiskondlikult korralt, oma isalt, kogu universumilt. Ma heitsin magama näljasena, pomisedes naeruväärseid needmisi, kuid kindla otsusega võrgutada Foedora. Selle naise süda oli viimaseks loteriipiletiks, millest sõltus minu saatus.

Ma säästan sind oma esimestest visiitidest Foedora poole, et asuda otseteed draama juurde. Püüdes üha mõjutada selle naise hinge, katsusin ma ühtlasi vallutada tema vaimu, saada tema auahnust enda poole: selleks

109

et saavutada kindlamini tema armastust, andsin talle tuhat põhjendust tema enesearmastuse suurendamiseks; mitte iialgi ei jätnud ma teda ükskõiksuse seisundisse; naised tahavad iga hinna eest tugevaid tundmusi, ja neid pakkusin ma talle pillavalt; olin valmis teda pigemini vihastama kui nägema teda minu juuresolekul ükskõiksena. Kui ma esialgu innustatuna kindlast tahtest ning ihast panna teda mind armastama omandasin veidi mõju tema üle, siis peagi kasvas minu kirg, ma ei suutnud enam valitseda enda üle, muutusin siiraks, armusin meeletult ning hukutasin enda.

Ma ei tea, mida me õigupoolest luules või vestlustes nimetame armastuseks; kuid seda tundmust, mis äkki paisus minu kaksikloomuses, pole ma kuskil leidnud kirjeldatavat, ei retoorilistes ning hoolikalt viimis-teldud fraasides, mis kuuluvad Jean Jacques Rous-seauMe, kelle toas ma võib-olla elasin, ei meie kahe kirjandusliku sajandi külmades kunstiteostes ega itaalia maalikunstis. Vahest ainult Bienne'i järve vaatepilt, mõned Rossini motiivid, Murillo «Madonna», mis on marssal Soulti valduses, Lescombat' kirjad,* teatavad väljendid, mis leiduvad hajuvil anekdootide kogudes, eriti aga ekstaatikute palvused ja mõned episoodid meie fablioodest on suutnud mind kanda minu esimese armastuse jumalikku valdkonda. Ei miski inimlikus keeles, ei mingi mõtte tõlgitsus värvide, marmori, sõnade või helide abil poleks suutnud väljendada seda pinget, siirust, täiuslikkust, ootamatust minu hinges! Jah, kes kõneleb kunstikeelt, valetab. Armastus teeb läbi lõpmatuid muundumisi, enne kui alatiseks sulab ühte meie eluga ning värvib selle igaveseks oma leegitseva värvusega. Selle tabamatu läbiimbumise saladus lipsab minema kunstnike analüüsi eest. Tõeline kirg väljendub karjatustes, õhkamistes, mis on tüütavad külmale inimesele. On vaja siiralt armastada, et lugedes «Clarissa Harlowe'd» osaltki nõnda ulguda nagu Lovelace.* Armastus on lapsemeelne allikas, mis voolab välja oma sõmerasest lähtekohast lillede ja rohu keskel, kasvab ojakeseks, paisub jõeks, muudab iga uue harujõega oma loomust ning ilmet ja suubub viimaks mõõtmatusse ookeani, mis ebatäiuslikele vaimudele tundub monotoonne,

110

kuhu aga suured hinged vajuvad eluaegsesse vaatlusse. Kuidas söandada kirjeldada neid tundmuse põgusaid varjundeid, neid nii kalleid pisiseiku, neid sõnu, mille toon ammendab keele kogu rikkused, neid pilke, mis on tähendusrikkamad kui kõige sisutihedamad poeemid? Igal saladuslikul hetkel, millal me märkamatult armume naisesse, avaneb kuristik, mis suudab neelata kogu inimliku poeesia. Ah, kuidas suudaksime sõnastada elavaid ning salapäraseid hingevärinaid, kui meil puuduvad sõnad isegi ilu nähtava salapära kujutamiseks! Milline hurm! Kui paljudeks tundideks vajusin ma kirjeldamatusse ekstaasi süvenenuna vaid tema vaatlemisse! Millest olin ma õnnelik? Ma ei tea. Neil hetkil, kui tema nägu oli üle ujutatud eredast valgusest, ilmnes selles näos mingi kummaline nähtus, mis pani ta särama; vaevaltmärgatavad udemed, mis kuldasid tema õrna ning peent nahka, joonistasid pehmelt näo kontuure sellise veetlusega, mida me imetleme horisondi kaugeis joontes, kui need kustuvad päikesekiirtes. Näis, nagu paitaks teda päevavalgus temaga ühte sulades või nagu kiirgaks see särav nägu helendust, mis on eredam kui valgus ise; seejärel liikus üle selle armsa näo mingi vari ja maalis sinna teatava värvitooni, mis varieeris selle ilmeid muutlike varjunditega. Sageli näis mingi mõte joonistuvat tema otsekui marmorist laubale; tema silmad lõid lõkkele, laud värahtasid, näojooned lainetasid naeratuse mõjul; tema huulte hingestatud korall elustus, kord avanedes, kord sulgudes; mingi kummaline juuste vastuhelk heitis tumedaid varje tema värskeile oimudele. Iga jooneke selles näos kõneles. Tema ilu iga uus varjund oli rõõmupidu minu silmadele,

ilmutades minu südamele üha tundmatuid võlusid. Oleksin tahtnud välja lugeda tundmust ning lootust selle näo igas muutuses. Need tummad kõnelused tungisid meil hingest hinge, nagu heli kõlab vastukajas, ning pakkusid mulle rohkeid põgusaid rõõme, mis jätsid mulle sügavaid elamusi. Tema hääl tekitas minus mingi hulluse, mida ma vaevu suutsin taltsutada. Sarnaselt kellegi Lotringi vürstiga Poleks ma tundnud hõõguvat sütt oma peopesal sel ajal, kui tema oleks silitanud minu juukseid oma kõditavate sõrmedega. See polnud enam imetlus, ihaldus, vaid

111

mingi nõidus, saatuslikkus. Tihtipeale, kui olin tulnud tagasi oma katusekambrisse, nägin ma ähmaselt Foedorat tema kodus ning ma võtsin mingil varjatud viisil osa tema elust; kui ta tundis end halvasti, oli ka minul halb ja järgmisel päeval laususin ma talle: «Te tundsite end halvasti!»

Kui palju kordi ilmus ta minu juurde öövaikuses esile-manatuna minu ekstaasi võimsusest! Kord äkiline kui välgusähvatus, lõi ta mul käest sule ja peletas eemale teaduse ning õpingud, mis põgenesid meeleheitel; ta sundis mind end imetlema, võttes jälle kütkestava poosi, milles ma teda hiljuti olin näinud. Siis jälle läksin ma ise talle vastu viirastustemaailma ning tervitasin teda kui lootust, paludes teda lasta kuulda oma hõbedast häält; seejärel ärkasin ma pisarais.

Ühel päeval, pärast seda kui ta oli lubanud minna minuga teatrisse, loobus ta äkki kapriisselt kodust väljumast ning palus mind jätta ta üksinda. Meeleheitel sellest kapriisist, mis maksis mulle päevase töö ning — kas ütelda seda? — minu viimase eküü, läksin ma sinna, kus tema oleks pidanud olema, tundes huvi näidendi vastu, mida tema oli soovinud näha. Vaevalt oma kohale istunud, sain ma otsekui elektrilöögi südamesse. Üks hääl nagu ütles mulle: «Ta on siin!» Ma pöördusin ümber ja märkasin krahvinnat tema parterilooži sügavuses hämaruse varjus. Minu pilk ei kobanud, mu silmad leidsid ta otsekohe mingi muinasjutulise selgusega; minu hing lendas oma eluallika poole, nagu putukas lendab lillele. Mis andis märku minu tundmustele? On olemas selliseid sisemisi värinaid, mis võivad hämmastada pealiskaudseid inimesi, aga need meie sisemise loomuse avaldused on niisama lihtsad kui välise nägemise tavalised nähtused. Ja seepärast polnud ma mitte imestunud, vaid vihane. Minu uurimised inimese hingeliste jõudude valdkonnas, mida üldiselt nii vähe tuntakse, osutasid mulle vähemalt selle teene, et aitasid mul leida minu kires mõningaid elusaid tõendeid oma süsteemile. Oli midagi veidrat selles õpetlase ja armunu, pimesi jumaldamise ja teaduslikult uuritava armastuse ühendis. Teadlane oli sageli rahul sellega, mis viis meeleheitele armastaja; ja niipea kui armastaja hakkas

112

uskuma oma triumfi, kihutas ta õnnetundega endast kaugele teaduse.

Foedora märkas mind ning muutus tõsiseks: ma häirisin teda. Esimesel vaheajal läksin ma tema looži; ta oli üksi, ma jäin sinna. Kuigi me polnud iialgi kõnelnud armastusest, aimasin ma, et seisab ees meie suhete selgitamine. Ma polnud talle veel ilmutanud oma saladust ja ometi valitses meie vahel teatav sobimus: ta tavatses mulle usaldada oma meelelahutuste plaane ja küsis mult õhtuti mõninga sõbraliku rahutusega, kas ma homme tulen; kui ta lausus mõne vaimuka mõtte, heitis ta mulle küsiva pilgu, nagu oleks ta tahtnud meeldida ainuüksi minule; kui mina juhtusin tusatsema, muutus ta hellitlevaks; kui tema solvunut mängis, oli mul teatav õigus temalt küsida — miks; kui ma olin süüdi mõnes eksimuses, laskis ta end kaua paluda, enne kui andestas. Need tülid, mis meile väga meeldisid, olid täis armastust: ta ilmutas siis nii palju armsust ning koketsust, ja mina olin sellest üliõnnelik! Sel hetkel aga oli meie intiimne lähedus täiesti katkenud, me jäime teineteise kõrvale nagu kaks võõrast. Krahvinna oli jäiselt külm; ma aimasin õnnetust.

«Te saadate mind,» ütles ta, kui etendus oli lõppenud.

Ilm oli äkki muutunud. Kui me väljusime, sadas lumelörtsi. Foedora tõld ei pääsenud teatri trepi ette. Nähes, et hästiriietatud daam on sunnitud sammuma üle bulvari, avas üks käskjalg meie peade kohal vihmavarju ning nimetas osutatud teenuse hinna, kui olime astunud tõlda. Mul polnud krossigi; sel hetkel oleksin ma andnud kümme aastat oma elust kahe sou eest. Minu meheuhkus kõigis oma tuhandes edevuse vormis oli hävitatud põrgulikus hingepiinas. Sõnad: «Mul pole peenraha, mu armas!» olid lausutud karmis toonis, mis näis tingitud minu alandatud armastusest; nad olid lausutud minu poolt, selle inimese venna poolt; minu poolt, kes ma tundsin nii hästi vaesust; minu poolt, kes ma kunagi nii kergekäeliselt olin ära andnud seitsesada tuhat franki! Teener tõukas käskjala eemale ja hobused kihutasid minema.

Koduteel oli Foedora hajameelne või teeskles murelikkust ning vastas minu küsimustele põlglikult ja ühe-

113

silbiliselt. Ma vaikisin. See oli hirmus hetk. Tema kodus me istusime kamina ette. Kui toapoiss, olles seganud tükke, lahkus, pöördus krahvinna minu poole mingi väljendamatu ilmega ning ütles kuidagi pidulikus toonis:

«Minu tagasitulekust saadik Prantsusmaale on minu rikkus ahvatelnud paljusid noormehi. Mulle on tehtud armuavaldusi, mis oleksid võinud rahuldada minu enese-armastust. Ma olen kohanud mehi, kelle kiindumus oli nii siiras ning sügav, et nad oleksid mind näinud isegi siis, kui nad oleksid leidnud mu samasuguse vaese tütar-lapsena, nagu ma olin kunagi varem. Niisiis teadke, härra de Valentin, et mulle on pakutud uusi rikkusi ning uusi tiitleid; aga teadke samuti, et ma olen lakanud kohtamast veel kunagi inimesi, kes olid küllalt vähe taibukad, et hakkasid minuga kõnelema armastusest. Kui minu kiindumus teisse oleks kerget laadi, ei teeks ma teile hoiatust, milles peitub rohkem sõprust kui kõrkust. Naine riskib saada halvustuse osaliseks, kui ta, arvates end armastatavat, juba ette tõrjub tagasi tundmuse, mis temale alati on meelitav. Ma tunnen Arsinoe ja Ara-minte'i stseene,* seega on mulle tuttavad vastused, mida ma võiksin kuulda saada selliseis olukordades; täna aga loodan ma, et ülev inimene ei arva minust halvasti, kui ma olen talle avameelselt näidanud oma hinge.»

Ta väljendas end külmavereliselt nagu advokaat või notar, kes seletab oma klientidele mingi protsessi menetlust või lepingu punkte. Tema hääle selge ning veetlev tämber ei ilmutanud vähimatki erutust; ainult tema näos ning hoiakus, nagu alati üllas ning kombekas, näis peegelduvat diplomaadi külmus ning kuivus. Kahtlemata oli ta oma sõnad varemini valmis mõtelnud ning kokku seadnud selle stseeni programmi. Oo, mu kallis sõber, kui teatavad naised leiavad lõbu selles, et lõhestada meie südant, kui nad on tõotanud endale torgata sinna pistoda ja seda siis haavas veel pöörata, need naised on imetlusväärsed, nad armastavad ning tahavad olla armastatud! Ühel päeval tasuvad nad meie hingepiinad, nõnda kui jumal, nagu öeldakse, pidavat tasuma meie head teod; sajakordselt annavad nad meile naudingu näol tagasi kurjuse eest, mille julmust nad oskavad hinnata: kas pole nende õelus täis kirge?   Ent kannatada

114

piina naise poolt, kes tapab meid ükskõiksusega, kas pole see hirmsaim kõigist piinadest. Sel hetkel tallas Foedora seda ise teadmata jalge alla kõik minu lootused, purustas minu elu ning hävitas minu tuleviku lapse külma muretuse ja süütu julmusega, kes uudishimust liblikal tiivad ära rebib.

«Hiljemini,» lisas Foedora juurde, «te tunnustate — nii loodan ma — kiindumuse tugevust, mis saab osaks minu sõpradele. Te veendute, et nendele olen ma alati hea ning ustav. Ma suudaksin anda nende eest oma elu, kuid teie põlgaksite mind esimesena, kui ma taluksin nende armastust ilma omapoolse tundmuseta. Ma lõpetan. Teie olete ainuke inimene, kellele olen öelnud need viimased sõnad.»

Algul olin ma sõnatu ja ma suutsin vaevu taltsutada tormi, mis minus tõusis; aga peagi surusin ma oma tundmused alla, matsin nad oma hinge põhja ning naeratasin.

«Kui ma ütlen teile, et armastan teid,» vastasin ma, «te kihutate mu minema; kui ma süüdistan end ükskõiksuses, te karistate mind selle eest. Preestrid, kohtunikud ja naised ei ava oma kaarte iialgi täiesti. Vaikus pole kunagi ennatlik; lubage siis, proua, mul vaikida. Tuleb arvata, et te kartsite mind kaotada, kui pöördusite minu poole nii vennalike hoiatustega; ja see mõte võiks rahuldada minu uhkust. Kuid jätkem kõrvale kõik isiklik. Teie olete võib-olla ainuke naine, kellega ma võin filosoofina arutada otsust, mis on nii vastukäiv loodusseadustele. Võrreldes teiste teie soost isikutega olete teie fenomen. Noh, otsigem siis üheskoos siiralt ning ausameelselt selle psühholoogilise anomaalia põhjust. Kas ei peitu teis nagu paljudes eneseuhkeis naistes, kes on armunud omaenese täiuslikkusse, teatav rafineeritud egoismi tunne, mis sisendab teile hirmu mõtte juures, et peate kuuluma ühele mehele, et teil tuleb loobuda omaenda tahtest ning alistuda konventsionaalsele üleolekule, mis teid solvab? Nõnda te näiksite mulle tuhat korda ilusamana! Või kas te pole saanud halva kohtlemise osaliseks oma. esimeses armastuses? Võib-olla te hindate nii kõrgelt oma kuju elegantsi, oma veetlevat pihta, et kardate sellele kahjustust emadusest; kas pole

see üks teie kaaluvamaid salapõhjusi, mis sunnib teid tagasi tõrjuma liiga tugevat armastust? Või on teil puudusi, mis sunnivad teid olema vooruslik vastu omaenda tahtmist? Ärge vihastuge, ma ju ainult arutlen, uurin, olen tuhande ljöö kaugusel armastusest. Loodus, mis loob sünnilt pimedaid, võib väga hästi luua ka naisi, kes on kurdid, tummad ning pimedad armastuses. Tõepoolest te olete hinnaline objekt meditsiiniliseks vaatluseks. Te tunnete vaevalt kogu oma hinda. Teil võib olla kõigiti seaduslik alus meeste jälestamiseks; ma nõustun teiega, nad näivad mulle kõik inetud ning vastikud. Muidugi on teil õigus,» lisasin ma juurde, tundes, kuidas mu süda paisus, «te peategi meid põlgama: pole olemas sellist meest, kes vääriks teid!»

Ma ei hakka sulle kordama kõiki teravaid pilkeid, mis ma ütlesin talle naerdes. Kuid kõige solvavamad sõnad, kõige salvavam iroonia ei kutsunud temas esile vähimatki liigutust või pahameele žesti. Ta kuulas mind, huulil ja silmis tavaline naeratus, sama naeratus, mida ta kasutas kui maski ja mis alati oli ühesugune nii sõprade, lihtsalt tuttavate kui ka võõraste jaoks.

«Kas pole ma hea, et lasen end nõnda lahata?» tähendas ta, kasutades hetke, mille jooksul ma teda vaikides vaatlesin. «Te näete,» jätkas ta naerdes, «mul pole sõpruses rumalat pirtsakust. Kui paljud naised oleksid teid karistanud teie häbematuse pärast ning teile ust näidanud!»

«Te võite mind enda juurest minema kihutada, ilma et oleksite kohustatud aru andma oma karmusest.»

Seda öeldes tundsin ma end olevat valmis teda tapma, kui ta mind ära ajab.

«Te olete hull!» hüüatas ta naeratades.

«Kas te olete kunagi mõtelnud,» jätkasin ma, «tugeva armastuse tagajärgedele? Meeleheitele viidud mehed on sageli mõrvanud oma armastatu.»

«Parem on olla surnud kui õnnetu,» vastas ta külmalt. «Nii kirglik mees hülgab ühel heal päeval kindlasti oma naise ning saadab ta viletsusse, olles läbi löönud tema varanduse.»

Säärane aritmeetika pani mind otse jahmatama. Ma nägin selgesti laiuvat kuristikku selle naise ja

enese vahel. Tundsin, et me ei suudaks iialgi teineteist mõista.

«Jumalaga,» laususin ma talle külmalt. «Jumalaga,» vastas ta, noogutades sõbralikult pead. «Homseni.»

Ma vaatlesin teda hetke vältel pilguga täis armastust, millest ma nüüd lahti ütlesin. Ta seisis, ta heitis mulle oma labase naeratuse, marmorkuju vastiku naeratuse, mis näis väljendavat armastust, ent külma. Kas sa suudad mõista, mu kallis, kogu seda hingevalu, mis valdas mind koduteel läbi vihma ja lume, kui ma kõndisin terve ljöö mööda kai kiilasjääd, olles kaotanud kõik? Oo, teada, et ta ei võinud aimatagi minu vaesust, pidades* mind samuti rikkaks nagu ta ise, kes aina mugavalt tõllas, ringi sõidab!

Kui palju varemeis lootusi ning pettumusi! Siin ei puutunud asi enam rahasse, vaid kogu minu hinge rikkustesse. Ma sammusin huupi, arutades endamisi selle kummalise vestluse mõtet; ma takerdusin sel määral oma kommentaaridesse, et hakkasin lõppeks kahtlema sõnade ja mõistete otseses tähenduses. Ja ometi armastasin ma, armastasin seda külma naist, kelle süda ihkas> olla uuesti võidetud igal hetkel, ja kes unustades alatasa oma eilsed lubadused, ilmus jälle järgneval päeval kui uus armuke. Võttes suuna Instituudi sissekäigu poole, tundsin ma, kuidas mind haaras palavikuline värin. Siis meenus mulle, et olin söömata. Mul polnud mitte krossigi hinge taga. Kõigile õnnetustele lisaks rikkus vihm minu kübara. Kuidas võib edaspidi veel läheneda elegantsele daamile ja ilmuda salongi kübaraga, mida ei kõlba pähe panna! Tänu äärmisele hoolele ja üha needes seda lolli ning rumalat moodi, mis sunnib meid nähtavale seadma kübaravoodrit, peakatet alatasa käes hoides, olin ma säilitanud oma kübara tänini mingis ebamääraselt viisakas seisundis. Olemata liiga uus või liiga armetult vana, ülemäära kulunud või liiga läikiv-siidine, võis ta käia korraliku isiku kübara pähe; nüüd aga oli tema kunstlik iga jõudnud oma viimasesse elujärku: minu kübar oli muljutud, kõveraks kaardunud, lõpukorral, täielik kalts, vääriline esindama oma isandat. Kolmekümne sou puudumise tõttu voorimehe jaoks kaotasin

117

ma oma kunstliku elegantsi. Ah, kui palju teadmatuid ohvreid olin ma toonud Foedorale kolme kuu jooksul! Sageli ohverdasin ma terve nädala leivaraha, et näha teda mõni hetk. Jätta hooletusse oma töö ning paastuda — see polnud veel midagi! Kuid läbida kogu Pariis, laskmata end üleni poriga pritsida, joosta, et pääseda vihma käest, ilmuda tema juurde niisama hästi riietatuna kui teda ümbritsevad keigarid, — ah, armunud ning hajameelse poeedi jaoks oli selles püüdluses loendamatuid raskusi! Minu õnn, minu armastus sõltus mustast täpist minu ainsal valgel vestil! Loobuda teda nägemast, kui pritsiksin end poriga, kui saaksin märjaks! Mitte omada viit soud, et lasta saapapuhastajal nühkida maha mu kingalt vähimgi poriplekk! Minu kirg aina kasvas kõigist neist väikestest tundmatuist piinadest, mis on tohutu suured kergestiärrituvale tundlikule inimesele. Vaesed peavad tooma ohvreid, millest neil pole lubatud kõnelda naistele, kes elavad luksuse ja elegantsi keskkonnas; sellised naised näevad maailma läbi prisma, mis kuldab inimesi ja esemeid. Optimistid egoismist, jul-mad hea tooni pärast, vabastavad nad endid mõtiskeludest oma meelelahutuste nimel ning õigustavad oma ükskõiksust teiste õnnetuse vastu andumisega lõbudele. Neile pole kross iialgi miljon, küll aga näib neile miljon krossina. Kui armastus peab kaitsma oma huvisid suurte ohvrite abil, siis peab ta neid veel katma peenetundeliselt looriga, matma neid vaikusse; rikkad inimesed aga, pillates oma vara ja elu ning ohverdades end, kasutavad ära vähemalt seltskondlikke eelarvamusi, mis annavad alati teatava hiilguse nende armuhullustele; nende juures on vaikimine ilukõneline ja pealeheidetud loor on täis veetlust, samal ajal kui hirmus viletsus oli määranud minu kohutavaile kannatustele, ilma et mulle oleks olnud lubatud öelda: «Ma armastan!» või «Ma suren!» Aga kas oli see lõppeks veel eneseohverdus? Kas polnud ma rikkalikult tasutud õndsusega, mida ma tundsin, kõik temale ohvriks tuues? Krahvinna oli andnud suurima tähenduse minu elu kõige harilikumaile juhtumeile, millega olid seotud ülimad naudingud. Varem ükskõikne oma tualeti suhtes, austasin ma nüüd oma frakki, nagu oleks see minu teine mina. Ma poleks kõhelnud valiku

puhul, kas olla haavatud ise või käristada lõhki oma frakk! Sa pead end kujutlema minu seisundisse, siis mõistad minu raevukaid mõtteid, seda kasvavat hullust, mis valdas mind koduteel ja mida käimine võib-olla vee! enam õhutas! Ma tundsin mingit põrgulikku rõõmu, leides end olevat õnnetuse tipul. Selles äärmises kriisis tahtsin ma näha ennustust õnnele; kuid kurjuse varamu on põhjatu.

Võõrastemaja uks oli poolavatud. Läbi aknaluukide südamekujuliste avauste langesid tänavale valgusjoad. Pauline ja tema ema vestlesid mind oodates. Ma kuulsin mainitavat oma nime ning jäin kuulatama.

«Raphael on palju ilusam,» ütles Pauline, «kui üliõpilane seitsmendast numbrist! Tema blondidel juustel on nii kaunis värvitoon! Kas sa ei leia, et tema hääles on midagi, mis liigutab kuidagi südant. Ja kuigi tal on veidi uhke vaade, on ta nii hea, tal on nii peened kombed! Oo, ta on tõesti väga kena! Olen kindel, et kõik naised peavad olema hullud tema järele.»

«Sa räägid temast nii, nagu oleksid tasse armunud,» tähendas proua Gaudin.

«Oh, ma armastan teda kui venda,» vastas tütar naerdes. «Oleksin küll väga tänamatu, kui ma tema vastu sõprust ei tunneks! Kas pole tema mulle õpetanud muusikat, joonistamist, grammatikat — kõike seda, mida ma nüüd tean? Sina ei hooli suuremat minu edusammudest, hea ema; aga varsti saan ma nii harituks, et võin mõne aja pärast hakata andma tunde, ja siis me võime võtta teenija.»

Tasakesi tõmbusin ma tagasi; seejärel, olles teinud pisut kolinat, astusin ma saali oma lambi järele, mida Pauline ise soovis läita. Vaene tütarlaps oli valanud leevendavat palsamit minu haavadele. See naiivne kiidu-kõne minu aadressil andis mulle jälle veidi julgust. Tundsin vajadust uskuda endasse ning kuulda erapooletut hinnangut oma tõeliste väärtuste kohta. Minu sedaviisi elustatud lootused heitsid võib-olla vastuhelki kõigele, mida ma siin nägin. Aga võib-olla polnud ma ka veel kunagi tõsiselt vaadelnud seda stseeni, mis nii sageli oli avanenud minu silmile saalis, kus

1
1

istusid need kaks naist. Seekord aga imetlesin ma täies reaalsuses

19

veetlevaimat pilti seda tüüpi malbest vaikelust, mida nii naiivselt on kujutanud flaami maalikunstnikud. Ema istus poolkustunud kolde ääres ning kudus sukka; tema huulil mängles sõbralik naeratus. Pauline maalis lehvikuid; tema värvid ja pintslid, mis asetsesid väikesel laual, pakkusid silmale meeldivat vaatepilti. Kui ta aga tõustes lahkus oma kohalt, et läita minu lamp, langes kogu valgus tema kahvatuile palgeile; pidi olema vallatud hirmsast kirest, et mitte imetella tema läbipaistvaid roosakaid käsi, tema ideaalset peavormi ja kogu neitsilikku olekut! Öine vaikus andis erilise veetluse sellele hilisele töötunnile, sellele rahulikule koduidüllile. Need pidevad ning rõõmuga tehtavad tööd andsid tunnistust vagast alistumusest täis ülevaid tundmusi. Mingi väljendamatu harmoonia valitses siin esemete ja inimeste vahel. Foedora juures oli luksus kuiv, see äratas minus halbu mõtteid, kuna siinne vagur vähenõudlik vaesus ning loomupärane headus värskendasid mu hinge. Võibolla tundsin ma end alandatuna keset luksust; nende kahe naise läheduses aga, selles pruunivärvilises saalis, kus lihtsustatud elu näis leidnud varjupaiga südame-avaldustes, leidsin ma vahest lepitust endaga: siin võisin ma kellelegi pakkuda kaitset, asjaolu, mida mees nii väga armastab tunda anda. Kui ma olin Pauline'i lähedal, heitis ta mulle peaaegu emaliku pilgu; värisevi käsi asetas ta lambi kiiresti kohale ning hüüatas:

«Mu jumal, kui kahvatu te olete! Ah, ta on ju läbimärg! Ema kuivatab teie riided ... Härra Raphael,» jätkas ta pärast väikest pausi, «te armastate piima; meil on täna koort. Kuulge, kas soovite maitsta?»

Ta hüppas nagu väike kassike portselanist joogikausi juurde, mis oli piima täis, ulatas selle mulle nii kiiresti, tõstis nõnda armsal viisil minu suu juurde, et ma lõin kõhklema.

«Kas te lükkate tagasi?» küsis ta muutunud häälel.

Meie kaks uhket mõistsime teineteist: Pauline näis kannatavat oma vaesuse pärast ja heitis mulle ette kõrkust. Ma heldisin. See koor võis olla tema homne hommikueine, ja siiski ma võtsin selle vastu. Vaene tütarlaps püüdis varjata oma rõõmu, aga see säras tema silmist.

120

«Jah, ma vajan seda,» laususin ma istet võttes. (Murelik ilme libises üle tema palge.)

«Kas mäletate, Pauline, seda kohta, kus Bossuet' kujutab, kuidas jumal tasub ühe klaasi vee eest rikkalikumalt kui võidu eest?»

«Jah,» vastas ta.

Ja tema süda peksis kui noorel põõsalinnul lapse käte vahel.

«Niisiis, et me varsti üksteisest lahkume,» lisasin ma juurde ebakindlal häälel, «lubage mul avaldada teile tänu kogu hoolitsuse eest, mida teie koos oma emaga olete mulle osutanud.»

«Oo, ärgem kõnelgem sellest!» ütles ta naerdes.

Tema naer varjas meeleliigutust, mis tegi mulle haiget.

«Minu klaver,» jätkasin ma, nagu poleks ma kuulnud tema sõnu, «on parimaid Erard'i instrumente. Võtke see endale. Võtke ilma kõhklemata, sest tõepoolest ei saa ma seda kaasa võtta teekonnale, mida ma kavatsen ette võtta.»

Aimates midagi võib-olla nukrast toonist, millega ma laususin need sõnad, näisid mõlemad naised mind olevat mõistnud ning vaatlesid mind teatava uudishimuga, milles ühtlasi peegeldus hirm. Lembus, mida ma olin otsinud suurmaailma külmas valdkonnas, oli olemas siinsamas minu ees, tõeline, toreduseta, ent meeltliigutav ning võib-olla püsiv.

«Ei maksa end koormata nii rohkete muredega,» ütles mulle ema. «Jääge siia. Minu mees on praegusel tunnil juba teel,» jätkas ta. «Täna õhtul lugesin ma püha Johannese evangeeliumi, Pauline aga hoidis samal ajal sõrmede vahel rippuvat võtit, mis on seotud meie piibli külge. Võti pööras end ringi. See on kindlaks endeks, mis kuulutab, et Gaudin on terve ja tema käsi käib hästi. Pauline ennustas veel teile ja noormehele seitsmendast numbrist, kuid võti pöördus ringi vaid teie "jaoks. Me saame kõik rikkaks. Gaudin tuleb tagasi miljonärina: ma nägin teda unes laeval, mis oli täis madusid; õnneks oli vesi sogane, ja see tähendab kulda ja meretaguseid kalliskive.»

121

Need sõbralikud ning tühised sõnad, sarnased lällutavate lauludega, millega ema suigutab oma lapse valu, tegid mu jälle kuidagi rahulikuks. Selle hea naise häälest ja pilgust hoovas säärast leebet südamlikkust, mis ei kaota küll kurbust, ometi aga vaigistab seda, äiutab ning tuimendah. Läbinägevam kui ema, piidles Pauline mind rahutusega; tema targad silmad näisid mõistatavat minu elu ja minu tulevikku. Peakummardusega tänasin ma ema ja tütart, siis tõttasin ma minema, kartes muutuda tundlikuks. Kui olin jälle üksinda oma katusekambris, heitsin magama ja uinusin oma õnnetuses. Mu saatuslik kujutlusvõime joonistas mulle tuhat aluseta kavatsust ja dikteeris teostamatuid otsuseid. Kui inimene vireleb oma endise varanduse rusude keskel, leiab ta seal ikkagi veel mingisugust toetust; minul aga polnud enam midagi. Ah, kallis sõber, me kaldume liiga kergesti süüdistama kõiges vaesust. Olgem leplikud selle tugevaima toimega sotsiaalse lahustusvahendi tagajärgede suhtes. Seal, kus valitseb viletsus, pole enam ei häbitunnet, kuritegusid, voorusi ega mõistust. Ma olin

siis mõtteita, jõuetu, nagu too tütarlaps, kes langes tiigri ette põlvili. Inimene ilma kireta ja rahata jääb omaenda isiku isandaks, kuid õnnetu, kes armastab, ei kuulu enam endale ega või ennast isegi tappa. Armastus sisendab meile mingi harda tunde meie enda suhtes, me austame endas üht teist elu; armastus muutub siis hirmsaimaks õnnetustest, õnnetuseks lootusega, ja see lootus sunnib meid taluma kõiki piinu. Ma uinusin mõttega minna järgmisel päeval Rastignaci juurde ning jutustada talle Foedora kummalisest otsusest.

«Ahaa!» hüüdis Rastignac, nähes mind kella üheksa paiku hommikul tema juurde sisse astuvat. «Ma tean, mis sind siia toob, küllap on Foedora su erru saatnud. Mõned head inimesed, kes olid kadedad su mõjule krahvinna üle, kuulutasid juba sinu naitumist Foedoraga. Jumal üksi teab, mis meeletusi sulle on omistanud sinu võistlejad ja missuguseid laimujutte sinu kohta levitanud!»

«Kõik on selge!» hüüdsin mina.

Ma meenutasin endale kõiki oma häbematusi ja leidsin, et krahvinna oli käitunud ülevalt. Ma tundusin

endale alatu lurjusena, kes pole veel küllalt kannatanud; tema sallivuses aga nägin ma vaid armastuse kannatlikku hellameelsust.

«Ärgem kiirustagem otsustega,» ütles arukas gaskoon-lane. «Foedoral on sügavalt egoistlike naiste loomupärast läbinägelikkust; võib-olla tegi ta sinu kohta otsuse juba siis, kui sina ei näinud temas veel midagi muud peale tema rikkuse ja luksuse; hoolimata sinu kavalusest luges ta kõik sinu hinges. Ta on ise küllalt suur teeskleja, et teistele mitte andestada vähimatki -teesklemist. Ma arvan,» jätkas ta, «et olen viinud su halvale teele. Hoolimata tema vaimuteravusest ja peentest maneeridest tundub ta mulle võimuahne olendina, nagu kõik naised, kes tunnetavad ainult mõistuslikke lõbusid. Temale tähendab õnn ainult mugavat külluslikku elu, seltskondlikke meelelahutusi, tundmus etendab tema juures vaid välist osa. Ta teeks su õnnetuks ning muudaks su oma esimeseks teenriks!»

Rastignac kõneles kurdile. Ma katkestasin teda ning jutustasin talle teeseldud lõbususega oma rahalisest seisundist.

«Eile õhtul,» vastas ta, «röövis suur ebaõnn kogu minu raha, mis oleks võinud olla minu käsutuses. Selle labase õnnetuseta oleksin ma meeleldi jaganud sinuga oma kukrut. Kuid lähme kõrtsi einetama, austrid annavad meile võib-olla head nõu.»

Ta hakkas riietuma ja käskis seada valmis oma tilbury. Siis saabusime «Cafe de Paris'sse» nagu kaks miljonäri, nende julgete spekulantide ülbusega, kes elavad kujuteldud kapitalidest. See pagana gaskoonlane hämmeldas mind oma maneeride süüdimatuse ja kõikumatu enesekindlusega. Hetkel, millal me rüüpasime kohvi pärast üpris peent ning valitud einet, Rastignac, kes aina jagas peanikutusi tervele parvele noormeestele, tähelepandavaile ühteviisi nii oma meeldiva välimuse kui ka elegantse riietuse poolest, nähes ühte neist dändidest sisse astuvat, ütles mulle:

«Vaat keda sa vajad!»

Ja ta andis märku kellelegi uhke kaelasidemega džen-telmenile, kes näis otsivat endale sobivat lauda, et tahab temaga rääkida.

«See vembumees,» sosistas Rastignac mulle kõrva, «on saanud ordeni teoste avaldamise eest, millest ta ise midagi ei taipa; ta on keemik, ajaloolane, romaanikir-janik, publitsist; ta saab neljandiku, kolmandiku, poole mine tea kui paljude teatritükkide honorarist; ja kõige selle juures on ta loll kui don Migueli hobueesel. See pole inimene, see on paljas nimi, etikett, mis on publikule tuttav. Seepärast hoidub ta astumast neisse kabinettidesse, mille uksel seisab lugeda: «Siin võib kirjutada ise». Ta on nii kaval, et võib ninapidi vedada tervet kongressi. Paari sõnaga: see on moraalne mestiits, mitte päris aus, aga ka mitte täielik kelm. Kuid tsss! Ta on juba käinud

kahevõitlusel, seltskond ei nõua temalt rohkemat ning ütleb tema kohta: «See on austusväärne inimene.»»

«Noh, mu hea ning suur sõber, mu auväärt sõber, kuidas käib teie vaimuteravuse käsi?» küsis temalt Rastignac hetkel, kui tundmatu istus naaberlaua juurde.

«Ei hästi ega halvasti. Olen tööga üle koormatud. Mul on käes kogu tarvilik materjal, et kirjutada väga põnevaid ajaloolisi memuaare, aga ma ei tea, kellele neid omistada. See vaevab mind. Kuid peab ruttama, memuaarid hakkavad minema moest.»

«Kas need memuaarid on kaasaegsed või vanaaegsed, kuningakojast või millest?»

«Kaelakee loost.»*

«Kas pole imelugu?» lausus mulle Rastignac naerdes.

Ja siis, pöördudes spekulandi poole, jätkas ta minule osutades:

«Härra de Valentin, üks minu sõpradest, keda esitlen sulle kui üht meie tulevast kirjanduslikku kuulsust. Temal oli kunagi tähtis tädi õukonna juures, markiis; ja juba kaks aastat töötab ta ise rojalistlikult meelestatud revolutsiooniajaloo kallal.» Kummardudes siis kummalise ärimehe kõrva juurde,

ütles ta tollele:

«Ta on andekas inimene, kuid veidi kohtlane; ta võiks kirjutada teile memuaarid oma tädi nimel saja eküü eest köide.»

124

«See kaup sobib mulle,» vastas teine oma kaelasidet kohendades. «Kelner, minu austrid, ja kähku!»

«Jah, kuid te annate mulle kakskümmend viis luidoori komisjonitasu ja maksate temale ühe köite eest ette,» jätkas Rastignac.

«Ei, ei. Avanssi ei anna ma rohkem kui viiskümmend eküüd, et kindlustada endale käsikirja kiire kättesaamine.»

Rastignac kordas mulle selle ärilise jutu tasasel häälel. Ja siis, minult nõu küsimata, vastas talle:

«Oleme nõus. Millal võime teiega kokku saada, et lõpetada see asi?»

«Noh, tulge homme õhtul kella seitsme paiku siia lõunale.»

Me tõusime. Rastignac viskas kelnerile peenraha, pistis arve taskusse ja me väljusime. Olin jahmunud sest kergusest, sest muretusest, millega ta oli müünud minu auväärse tädi markiis de Montbauroni.

«Meelsamini istuksin laevale ning sõidaksin Brasiiliasse ja hakkaksin seal indiaanlastele õpetama algebrat, millest mul endal pole aimu, kui et määrida oma sugukonna nime.»

Rastignac katkestas mind naerurõkatusega.

«Oled sina aga tola! Kõigepealt võta viiskümmend eküüd ja kirjuta memuaarid. Kui need on valmis, keeldud sa panemast alla oma tädi nime, sa juhm! Proua de Montbauron, kes suri tapalaval, tema krinoliinid, tema mõttemõlgutused, tema ilu, tema mink, tema lahtise kannaga toatuhvlid maksavad kaugelt, enam kui kuussada franki. Kui siis kirjastaja ei taha maksta, mis su tädi väärib, leiab ta mõne aferisti või mingi räpase krahvinna, kes memuaaridele alla kirjutab.»

«Oo, miks olen ma lahkunud oma vooruslikust ärkli-toast!» hüüatasin ma. «Maailma tagakülg on nii alatu ning must!»

«Hüva,» vastas Rastignac, «see kõik on luule, meil aga on asjalik jutt! Sa oled laps. Kuula: mis puutub memuaaridesse, siis nende üle otsustab publik; mis aga puutub minu kirjanduslikku kupeldajasse, siis kas pole ta kulutanud kaheksa aastat oma elust ning maksnud valusate kogemustega oma suhtlemise eest kirjastusega?

125

Te jagate ebavõrdselt töö raamatu kallal, aga kas sinu osa rahas pole ka suurem? Kakskümmend viis luidoori on sinule palju suurem summa kui temale tuhat franki. Sa

võid julgesti kirjutada kõige kunstipärasemad ajaloolised memuaarid, mis iial on kirjutatud, kui Diderot on sepitsenud saja ekü eest kuus jutlust.»

«Lõppeks,» ütlesin ma talle liigutatult, «on see mulle hädavajalik. Niisiis, mu vaene sõber, võlgnen ma sulle tänu. Kakskümmend viis luidoori teevad mu rikkaks.»

«Ja veel rikkamaks, kui sa arvad,» vastas ta naerdes. «Kui Finot annab mulle komisjonitasu, siis kas sa ei aima, et see on sinule? Lähme Boulogne'i metsa,» ütles ta. «Seal näeme sinu krahvinnat ja ma näitan sulle ilusat armast leske, kellega pean abielluma, üht veetlevat olendit, pisut paksukest elsaslannat. Ta loeb Kanti, Schillerit, Jean Pauli* ja tervet hunnikut raamatuid hüdraulikast. Tal on maania alatasa pärida minu arvamust; olen sunnitud tegema näo, nagu mõistaksin ma kogu seda saksa võltssentimentaalsust, nagu tunneksin seda ballaadide virna, kogu seda armetut unerohtu, mis mulle arsti poolt on keelatud. Ma pole teda veel suutnud võõrutada tema kirjanduslikust vaimustusest; ta nutab ohtraid pisaraid Goethet lugedes, ja minagi olen sunnitud vastutuleku mõttes pisut kaasa tihkuma, sest tal on viiskümmend tuhat franki rendist, mu sõber, ja ilusaimad väikesed jalad ja ilusaimad väikesed käed maailmas! Ah, kui ta ei ütleks «mon anche» ja «prouiler» mon ange ja brouiller1 asemel, oleks ta täiuslikem naine.»

Me nägime krahvinnat hiilgavana oma hiilgavas tõllas. See edev tervitas meid üpris sõbralikult, heites mulle naeratuse, mis siis tundus mulle jumalik ning täis armastust. Ah, ma olin väga õnnelik, ma arvasin, et olen armastatud; mul oli raha ja kire aardeid, ma polnud enam vaene. Kerge südamega, rõõmsana, kõigega rahulolevana leidsin ma, et mu sõbra armastatu on võluv. Puud, õhk, taevas, kogu loodus näis mulle korda-

1 Saksa aktsendiga prantsuse keel, kusjuures mon ange tähendab minu ingel, mon anche aga minu (puhkpilli) keel; brouiller tähendab segama, tülli ajama, sõna prouiler aga pole prantsuse keeles olemas.

vat Foedora naeratust. Tagasiteel Champs-Elisees'lt sõitsime Rastignaci kübarategija ja rätsepa juurde. Kaelakee lugu lubas mul loobuda oma viletsast rahuseisun-dist ning asuda ähvardavale sõjajalale. Edaspidi võisin ma kartuseta võistelda meeldivuses ja elegantsuses nende noormeestega, kes keerlesid Foedora ümber. Ma läksin koju. Ma lukustasin enda oma tuppa, jäädes väliselt rahulikuks oma katuseakna all; mõttes aga ütlesin ma igavesti hüvasti oma katuseile, elades juba tulevikus, muutes dramaatiliseks oma elu, nautides ette armastust ja selle rõõme. Ah, kui tormiliseks võib muutuda olelemine katusekambri nelja seina vahel! Inimese hing on fee: ta muundab õlekõrre briljantideks; tema nõiakepi-kese all puhkevad võlulossid nagu lilled väljadel päikese soojade kiirte all.

Järgmisel päeval keskpäeva paiku koputas Pauline tasakesi minu uksele ning tõi mulle — arva ära, mida? — Foedora kirja. Krahvinna palus mind tulla Luxembourg'i aeda, et sealt üheskoos minna Muuseumi ja Botaanikaaeda vaatama.

«Käskjalg ootab vastust,» ütles ta mulle vähese vaikimise järel.

Kritseldasin kiiresti vastuseks tänukirja, mille Pauline ära viis. Ma riietusin. Hetkel, kui ma enesega üsna rahul olles oma tualeti lõpetasin, vapustas mind jäine värin mõtte juures:

«Kas Foedora tuleb sinna tõllaga või jala? Kas hakkab sadama või tuleb ilus ilm? Aga tulgu ta tõllaga või jala,» ütlesin ma endale, «kas võib olla kunagi päris julge naiste tujude eest? Kui tal pole raha kaasas ja ta tahab äkki anda väikesele poisikesele-savojaarile sada soud, sest et sel on seljas nii ilusad kaltsud!»

Mul polnud mitte punast krossigi ja ma pidin saama raha alles õhtul. Oo, kui kallilt maksab nende noorpõlve kriiside puhul poeet vaimse võime eest, millega ta on õnnestatud tänu rangele eluviisile ja tööle! Ainsa hetke vältel käis minu peast läbi tuhat kiiret ning valulist mõtet nagu tuhat teravat mesilasepistet. Ma vaatasin oma

katuseaknast taevast: ilm oli üpris kahtlane. Õnnetuse korral võisin ma muidugi võtta sõiduki kogu Päevaks, kuid kas poleks ma siis keset õnnejoovastust

127

iga minut pidanud värisema mõtte juures, et ma ei kohta õhtul Finot’d? Ma ei tundnud end küllalt tugevana, et taluda oma rõõmutundidel nii rohkeid kartusi. Kuigi olin kindel, et ma midagi ei leia, võtsin ma oma toas ette põhjaliku läbiotsimise; ma otsisin kujuteldavaid eküüsid isegi oma voodi õlekotist; ma tuhnisin läbi kõik, raputasin välja isegi vanad saapad. Haaratud närvilisest palavikust, silmitsesin ma eksleva pilguga oma mööblit, pärast seda kui olin kõik kummuli paisanud. Kas suudad mõista minu rõõmujoovastust, kui ma avades seitsmendat korda oma kirjutuslaua laeka, mida ma olin puistanud selle loidusega, kuhu meid tõukab lootusetus, märkasin küljelaua vastu liibunud salamahti peitu pugenud saja sou suurust münti, puhtakest ning hiilgavat, ilusat ning üllast, säravat kui tõusev täht? Temalt aru pärimata vaikimise pärast ja talle etteheiteid tegemata julmuse pärast, millega ta end minu eest oli varjanud, suudlesin ma teda kui õnnetuses ustavat sõpra ning tervitasin hüüatusega, millel oli nagu mingi vastukaja. Järsult ümber pöördudes nägin ma Pauline'i, kes seisis kahvatuna minu toas.

«Ma kartsin, et te tegite endale haiget,» ütles ta erutatud häälega. «Käskjalg...» Ta peatus, nagu mataks tal hinge. «Aga ema tasus talle,» lisas ta juurde.

Siis jooksis ta minema, lapselik ning vallatu kui kehastunud kapriis. Vaene väiksekene! Ma soovisin talle samasugust õnne, nagu tundsin ise. Sel hetkel oli mul selline tunne, nagu kannaksin ma oma hinges kogu maailma rõõme, ja ma oleksin tahtnud anda tagasi õnnetuile selle osa, mille ma arvasin neilt olevat varastanud.

Meil on peaaegu alati õige eelaimus meid varitseva ebaõnne puhul: krahvinna oli oma tõlla ära saatnud. Mingi kapriisi pärast, mida ilusad naised ei oska alati ära seletada iseendalegi, tahtis ta minna jala bulvareid mööda Botaanikaaeda.

«Kuid vihma hakkab sadama,»«ütlesin ma talle.

Talle tegi nalja mulle vastu rääkida. Juhuslikult oli kogu aeg ilus päikesepaisteline ilm, kui me jalutasime mööda Luxembourg'i aeda. Kui me aga sealt väljusime, saatis üks suur pilv, mille lähenemine äratas mjnus rahutust, mõne vihmapiisa, ja me istusime üüritõlda.

128

Kui saabusime bulvarile, lakkas sadu ning taevas muutus jälle selgeks. Muuseumi juurde jõudmisel tahtsin ma voorimehe vabaks lasta, Foedora aga palus mind teda ootama jätta. Milline piin! Vestelda temaga, surudes alla salajast joovastust, mis kahtlemata peegeldus minu näole tardunud totras naeratuses; jalutella Botaanikaaias, kõndida mööda varjulisi alleesid ning tunda tema kätt toetuvat minu omale — kõiges selles oli midagi fantastilist: see oli unenägu päise päeva ajal. Aga ometi polnud tema liigutustes, olgu siis kui me kõndisime või kuskil seisatasime, mingit õrnust või midagi armastajale omast, hoolimata nende näilikust iharusest. Kui ma püüdsin mõningal määral kohaneda tema liigutustega, leidsin ma temas mingit sisemist salajast pinget, midagi tormakat ning tasakaalutut. Hingeta naiste liigutustes puudub igasugune mahedus. Seepärast polnud meil kooskõla ei ühises tahtes ega ühtlases sammus. Puuduvad alles sõnad kahe olendi sellise kehalise ebakõla väljendamiseks, sest me pole veel harjunud tajuma mõtet liigutustes. See meie loomuse ilmnemine on aimatav vaistlikult, ta pole väljendatav sõnadega. — Oma kire ägedate paroksüsmide kestel,» jätkas Raphael pärast hetkelist vaikimist, nagu vastaks ta mingile iseendale esitatud vastuväitele, «ei lahanud ma oma tundmusi, ei analüüsinud oma naudingut, ei loendanud oma südamelööke, nagu ihnur uurib ning kaalub oma kuldmünte. Oh ei! Ainult kogemus heidab nüüd oma kurba valgust möödunud sündmustele ja mälestus toob mulle silme ette need kujutelmad, nagu merelained ilusa ilmaga uhuvad tükkhaaval rannaliivale hukkunud laeva rusud.

«Te võite mulle osutada üsna tähtsa teene,» ütles krahvinna, vaadates mulle otsa hämmeldunud ilmega. «Pärast seda kui ma olen usaldanud teile oma vastumeelsuse armastuse vastu, tunnen ma end palju vabamana, paludes teilt heategu sõpruse nimel. Kas pole teie teene palju väärtuslikum,» jätkas ta naerdes, «kui te nüüd osutate mulle vastutuleku?»

Vaatasin kurbusega talle otsa. Minu läheduses midagi tundmata oli ta lipitsev, mitte aga õrn ning südamlik; näis, nagu mängiks ta vilunud näitlejana üht oma rolli. Siis aga äkki tema hääletoon, üks pilk, üks sõna ärata-

129

sid minus jälle lootusi; ent kui siis minu uuesti süttinud armastus peegeldus minu silmis, talus ta rahulikult minu vaadet, ilma et tema silmade selgus oleks tuhmunud, sest neist oleks justkui läbi paistnud metallplaat nagu tiigril. Selliseil hetkil vihkasin ma Foedorat.

«Hertsog de Navarreins'i protektsioon,» jätkas ta muutunud häälega täis hellitust, «oleks mulle väga kasulik ühe kõikvõimsa isiku juures Venemaal, kelle vahendus on tarvilik, et ma saaksin õiguse ühes asjas, millest sõltub ühel ajal nii minu varandus kui ka minu positsioon seltskonnas, nimelt minu abielu tunnustamises keisri poolt. Kas pole hertsog de Navarreins teie nõbu0 Üks kiri temalt otsustaks kõik.» «Olen teie teenistuses,» vastasin ma, «käskige!» «Te olete väga armastusväärne,» lausus ta minu kätt surudes. «Tulge minu juurde lõunale, ma jutustan teile kõik nagu pihiisale.»

Niisiis kavatses see nõnda umbusklik ning kinnine naine, kelle suust veel keegi polnud kuulnud ainustki sõna tema omade asjade kohta, minuga nõu pidada.

«Oo, kuidas ma armastan nüüd vaikimist, mille te mulle peale panete!» hüüdsin ma. «Kuid ma tahaksin mõnd veel karmimat proovi.»

Sel hetkel vastas ta omalt poolt minu pilgu joobumusele ega tõrjunud tagasi minu imetlust — niisiis armastas ta mind siiski! Me sõitsime tema juurde. Minu suureks õnneks piisas minu kukru põhjast voorimehe rahuldamiseks. Veetsin üliarmsasti päeva üksinda temaga tema kodus; see oli esimene kord, millal võisin näha teda nõnda. Selle päevani oli seltskond, tema tülikas viisakus ning külmad kombed meid alati lahutanud, isegi tema uhkete lõunate puhul; seekord aga tundsin end tema juures nõnda, nagu oleksin elanud tema katuse all; ta kuulus minule, kui nii võiks öelda. Minu elav ning liikuv kujutlus purustas kammitsad, kujundas oma soovi järgi elu sündmusi ning sukeldas mu õnneliku armastuse õndsusse. Ma kujutlesin end tema mehena, ma imetlesin teda tema mitmesuguseis pisitoiminguis; mind valdas õnnetunne isegi selle nägemisel, kuidas ta vabastas end sallist ja kübarast. Ta jättis mu hetkeks üksi ja tuli veetlevana tagasi, olles korraldanud oma

130

juuksed. See ilus tualett oli tehtud minu jaoks! Lõunalauas oli ta minu vastu äärmiselt tähelepanelik ning lõpmata armas kõigis neis tuhandeis asjus, mis näivad tühised, ent moodustavad siiski poole elust. Kui me kahekesi istusime praksuva tule ees siidiga kaetud tugitoolides, ümbritsetud idamaise toreduse imetlusväärseimaist esemeist; kui ma nägin enda lähedal seda naist, kelle kuulus ilu pani põksuma nii paljusid südameid; kui see nii ligipääsmatu naine kõneles minuga, pühendades minule kogu oma koketeerimiskunsti, — siis muutus mu ihar õndsus peaaegu kannatuseks. Minu õnnetuseks meenus mulle tähtis toiming, mis mul ees oli, ja ma tahtsin minna kokkusaamisele, mis mulle oli määratud eelmisel päeval.

«Kuidas? Juba!» ütles ta, nähes, et võtsin oma kübara.

Ta armastas mind! Vähemalt ma arvasin seda, kuuldes, kui kallistava häälega lausus ta need kaks sõna. Et pikendada oma õnnejoovastust, oleksin siis meeleldi andnud kaks aastat oma elust iga tunni eest, mis ta mulle annetas. Minu õnn suurenes kogu selle summa võrra, mille riskisin kaotada!

Oli juba kesköö, kui ta mu ära laskis. Ometi maksis minu heroism järgmisel päeval mulle rohkesti südame-piinu: ma kartsin, et olen kaotanud tellimuse memuaaridele, mis oli saanud mulle nii suure tähtsusega ürituseks. Tõttasin Rastignaci juurde ja me läksime kiiresti, et tabada veel voodis minu tulevaste teoste autorit. Finot luges mulle ette lühikese lepingu, milles polnud üldse juttu minu tädist, ja pärast selle allakirjutamist luges ta mulle viiskümmend eküüd peo peale. Me lõuna-tasime kõik kolmekesi koos. Kui ma olin ostnud endale uue kübara, maksnud kuuekümne lõunakaardi eest ä kolmkümmend soud ja tasunud oma võlad, ei jäänud mulle rohkem kui kolmkümmend franki; ometi olid kõik eluraskused mõneks päevaks kõrvaldatud. Kui ma oleksin kuulda võtnud Rastignac'i, oleksin ma võinud omandada varandusi, kohaldades julgelt «inglise süsteemi». Ta tahtis mulle ilmtingimata korraldada krediiti ning panna mind tegema võlgu, tõendades, et võlad hoiavad ülal krediiti. Tema sõnade järgi oli tulevik kõige suuremaid ning kõige soliidsemaid kapitale maailmas. Kind-

131

lustades nõnda minu võlad tulevikuhüvede vastu, tegi ta mu oma rätsepa, tõelise oma ala kunstniku kliendiks, kes oskas mõista, mida tähendab tulevikuga noor inimene, ja oli valmis mind mitte tülitama kuni naitumi-seni.

Sellest päevast peale tegin ma lõpu oma õpihimulisele mungaelule, mida ma olin veetnud kolm aastat. Ma muutusin Foedora juures alaliseks külaliseks ning püüdsin üle trumbata ülbeid noorukeid ja seltskonnalõvisid, kes seal liikusid. Arvates end olevat igaveseks pääsnud vaesusest, sain ma tagasi oma sundimatu vaimukuse, hävitasin oma võistlejaid ning omandasin kütkestava, võluva, vastupandamatu noormehe kuulsuse. Ometi laususid kogemustega inimesed minu kohta: «Nii vaimukal inimesel võivad kired olla vaid peas!» Nad ülistasid armulikult minu mõistust tundmuste arvel. «On tema aga õnnelik, et ei armasta!» hüüdsid nad. «Kui ta armastaks, kas oleks temas siis nii palju lõbusust ning hoogsat teravmeelsust!» Aga ometi olin ma Foedora juuresolekul üpris armunult juhm! Temaga üksi olles ei osanud ma talle midagi ütelda, või kui rääkisin, mõnitasin armastust. Ma olin nukralt lõbus nagu õukondlane, kes püüab
33 varjata ränka tuska. Lühidalt, ma püüdsin saada hädavajalikuks tema elus, tema õnnes ja auahnuses: alatasa tema lähedal, olin ma muutunud tema orjaks, pidevaks hüpiknukuks tema käes. Pärast seda kui olin nõnda raisanud oma päeva, läksin ma koju, et terve öö töötada ja magada vaid kaks-kolm tundi hommikupoolikul. Et aga minul puudusid Rastignaci kogemused «inglise süsteemis», polnud mul varsti enam krossigi. Siitpeale, mu kallis sõber, elasin ma keigarina ilma varanduseta, elegandina ilma rahata, salaarmastajana; ma langesin tagasi sesse kõikuvasse ellu, sesse külma ning sügavasse viletsusse, mida hoolikalt varjatakse luksuse petliku sära taha. Ma tundsin siis jälle oma esialgseid kannatusi, ent vähem teraval kujul: kahtlemata olin ma juba harjunud nende hirmsate kriisidega. Sageli olid koogid ja tee, mida nii kitsilt pakutakse salongides, minu ainsaks toiduks. Mõnikord pidasid krahvinna uhked lõunad mind paari päeva jooksul ülal. Kogu oma aja, kõik oma jõupingutused ja tähelepanuvõime kasutasin ma

132

selleks, et hakata käsitama Foedora käsitamatut iseloomu. Siiani oli lootus või meeleheide mõjutanud minu arvamust: vaheldumisi nägin ma temas kas kõige armastavamat naist või kõige tundetumat oma soo esindajat; kuid säärane rõõmu ja kurbuse vaheldumine muutus talumatuks: ma tahtsin leida lahenduse sellele hirmsale võitlusele, tappes oma armastuse. Mõnikord lõid mu hinges lõkkele sünged tuled ning võimaldasid näha põgusalt seda kuristikku, mis meid lahutas. Krahvinna õigustas kõiki mu kartusi; ma polnud veel kunagi tabanud pisaraid tema silmis; teatris jäi ta mõne liigutava stseeni puhul külmaks ning lõbusaks. Kogu oma terava mõistuse säilitas ta endale ega aimanud kunagi teiste õnnetust või õnne. Kõige krooniks oli ta mind osavasti alt vedanud! Õnnelikuna, et võin tuua talle ohvri, ma peaaegu alandasin

ennast, minnes oma sugulase hertsog de Navarreins'i juurde, egoistliku inimese juurde, kes punastas minu vaesuse pärast ja kes oli olnud minu suhtes liiga rängalt ülekohtune, et suuta mind mitte^rihata. Ta võttis mind vastu selle külma viisakusega, rrfre annab žestidele ja sõnadele mingi solvava varjundi. Tema rahutu pilk äratas minus otse haletsust. Mul oli häbi nähes, kuivõrd väike ta on keset kogu oma suurust, kui vaene ta on keset nii rohket luksust. Ta rääkis mulle suurtest kaotustest, mida talle olid põhjustanud kolme-protsendilised laenupaberid. Siis tegin mina juttu oma visiidi eesmärgist. See, kuidas tema hoiak muutus vähehaaval jäisest südamlikuks, täitis mu vastikustundega. Noh ja siis, mu sõber, läks ta krahvinna juurde ning hävitas minu. Foedora leidis tema jaoks tundmatuid võlusid ja nõidusi; ta võrgutas hertsogi ning korraldas ilma minuta selle salapärase asja, millest ma ei saanud teada mitte sõnagi: olin olnud talle vaid vahendiks! .. . Ta näis mind mitte enam märkavat, kui mu nõbu oli tema juures; ta võttis mind siis vastu võib-olia veel vähema heameelega kui päeval, millal mind talle esiteldi. Kord õhtul alandas ta mind hertsogi ees ühega neist žestidest ja ühega neist pilkudest, mida ükski sõna ei suudaks kirjeldada. Ma väljusin nuttes, haududes sadu kättemaksuplaane, sepitsedes hirmsaid vägivallaakte. Sageli saatsin ma teda Itaalia Ooperis; seal, tema kõrval,

133

kuuludes täiesti armastusele, vaatlesin ma teda, andudes muusika hurmale, ammendades oma hinge kahekordses naudingus, naudingus armastada ning tunda samal ajal, kuidas muusikalised fraasid tõlgitsevad hästi minu südameliigutusi. Minu kirg hõljus õhus, näitelaval; ta hõiskas kõikjal, ainult mitte minu armastatu südames. Ma võtsin siis Foedora käe, uurisin tema näoilmet ning silmi, taotelles meie tundmuste ühtesulamist, seda äkilist harmooniat, mis helide äratatuna paneb unisoonis vibreerima hinged. Tema käsi aga oli tundetult tumm ja tema silmad ei ütelnud midagi. Kui minu südame leek hoovas liiga tugevasti igast minu näojoo-nest talle vastu, heitis ta mulle selle otsitud naeratuse, konventsionaalse naeratuse, mida paljundavad salongides kõikide portreede huuled. Ta ei kuulanud muusikat. Rossini, Cimarosa ja Zingarelli jumalikud leheküljed ei äratanud temas mingeid tundmusi, ei elustanud temas mingeid poeetilisi mälestusi: tema hing oli viljatu kõrb. Foedora esines seal kui näidend näidendis. Tema lorn-jett rändas lakkamatult mööda loože: sisemiselt erutatud, kuigi näilikult rahulik, oli ta moe ohver; tema loož, tema kübar, tema tõld, tema enda isik olid temale kõik. Sageli võib kohata inimesi, kes väliselt on hiiglased, kelle raudses kehas aga peitub õrn ning tundlik süda; tema aga varjas oma hapra ning veetleva kesta all raudset südant. Rohkeid varjavaid katteid kiskus temalt maha minu saatuslik teadus. Kui hea toon seisneb enese unustamises teiste kasuks, kestvas hääle ja liigutuste maheduses, püüdluses olla meeldiv teistele, äratades neis enesekindlust, siis hoolimata oma kavalusest polnud Foedora suutnud kustutada kõiki jälgi oma plebeilikust päritolust: tema eneseunustus oli teeseldud, tema maneerid polnud sünnipärased, vaid hoolsasti külge harjutatud; lõppeks, tema viisakusest hoovas min-git orjalikkuse hõngu. Ja nõnda tundusid tema mesitsevad sõnad tema armualustele headuse avaldustena, tema eputavad liialdused ülla vaimustusena. Ainult mina uurisin tema võltssära, koorisin tema sisemiselt olemuselt selle õhukese kesta, mis on piisav seltskonna jaoks, ega läinud tema vigurduste võrku; ma tundsin põhjalikult tema kassihinge. Kui mõni lollpea ütles talle komplimente,

134

laulis talle ülistuslaulu, oli mul Foedora pärast häbi. Ja siiski armastasin ma teda! Ma lootsin sulatada jää tema hinges poeedi armastuse tiiva all. Kui ma oleksin võinud kunagi avada tema südame naiselikule õrnusele, kui oleksin suutnud viia ta ülevale eneseohverdusele, oleks ta muutunud minu silmis täiuslikuks, saanud ingliks. Ma armastasin teda kui mees, kui armuke, kui kunstnik, kuna aga just selleks, et teda endale saada, oli vaja teda mitte armastada; mõni ülespuhutud kergats, mõni külm

kalkuleerija oleks võib-olla suutnud teda võita. Edev ja võlts, nagu ta oli, oleks ta kahtlemata kuulda võtnud edevuse häält, lasknud end mässida sala-sepitsuse püüniseisse; ta oleks alistunud kuivale ning külmale mehele. Terav valu ängistas mu hinge, kui ta ilmutas naiivselt oma egoismi. Kurbusega nägin ma teda ühel heal päeval üksikuna elus, teadmata, kellele sirutada kätt, kohtamata sõbralikku pilku, milles lasta puhata enda omal. Ühel õhtul oli mul julgust maalida talle elavais värvides tema üksildast, tühja ning kurba vanadust. Nähes oma vaimusilmaga seda hirmsat kätte-maksu petetud looduse poolt, lausus ta need võikad sõnad:

«Ma jään alati rikkaks. Kulla abil aga võime alati iuua eneste ümber tundmusi, mis on vajalikud meie mugavaks heaoluks.»

Ma lahkusin rahatuna selle luksuse, selle naise, selle seltskonna loogikast, mõistes ennast hukka säärase totra ebajumalakummardamise pärast. Mina ei armastanud Pauline'i tema vaesuse pärast, kas rikkal Foedoral polnud siis õigust hüljata Raphaeli? Meie südametunnistus on eksimatu kohtunik, kuni me teda veel pole tapnud.

«Foedora ei armasta kedagi ega tõuka ka kedagi endast eemale,» hüüdis minus mingi sofistlik hääl. «Ta on vaba, aga kunagi on ta andunud kulla eest. Kas armukesena või abikaasana on vene krahv teda omanud. Küll tuleb temalgi kiusatusi elus! Oota aga.»

Ei vooruslik ega paheline, elas see naine kaugel inimlikkusest, mingis omaenda sfääris, olgu see siis põrgu või paradiis. See saladuslik mõistatus naise kujul, riietatud kašmiiri ja broderiipitsidesse, pani minu

südames liikuma kõik inimlikud tundmused: uhkuse, auahnuse, armastuse, uudishimu.

Mingi moekapriis või iha näida originaalne, mis jälitab meid kõiki, oli tekitanud maania ülistada üht väikest bulvariteatrit. Krahvinna avaldas soovi näha üht tugevasti puuderdatud näitlejat, kes oli teinud nalja mõnele vaimukale inimesele, ja minule sai osaks au saata teda mingi armetu farsi esietendusele. Loož maksis vaevalt sada soud, minul aga polnud mitte punast krossigi. Mul oli jäänud kirjutada veel pool köidet memuaare ja ma ei söandanud minna santima abi Finot' käest; Rastignac aga, too minu kaitsevaim, oli ära. See alaline rahahäda mürgistas kogu mu elu. Kord hirmsa vihma ajal, kui me väljusime Itaalia Teatrist, laskis Foedora mul võtta sõiduki, ja ma ei saanud kuidagi kõrvale põigelda tema näilikust hoolitsusest: ta ei võtnud kuulda ühtegi minu vastuväidet, ei seda, et ma armastan vihma, ega sedagi, et ma tahtsin minna mängumajja. Ta ei aimanud minu rahapuudust ei minu hämmeldunud käitumisest ega minu kurb-naljatlevaist sõnadest. Mu silmad valgusid punastamisest verd täis, aga kas tema oli võimeline mõistma minu ainustki pilku? Noorte inimeste elu on aldis kõige kummalisemaile kapriisidele! Sõidu ajal äratas ratta iga ring minus mõtteid, mis põletasid mu! südant; ma katsusin üht tõlla põrandalauda lahti kangutada, lootes nõnda libiseda sõiduteele; kuid kohates võitmatuid takistusi, hakkasin ma närviliselt naerma ja vajusin seejärel morni rahusse, nürimeelsena kui häbiposti aheldatud inimene. Kui saabusin koju, katkestas Pauline mind esimeste sõnade juures, mis ma kogelesin, ning ütles:

«Kui teil pole peenraha . ..?»

Oo, Rossini muusika polnud midagi nende sõnade kõrval! Kuid pöördugem tagasi Funambules'i teatri juurde. Et võida olla krahvinnale saatjaks sinna, mõtlesin ma viia pandimajja kuldraami, millesse oli asetatud minu ema portree. Kuigi pandimaja oli minu kujutluses alati tähendanud ühte väravaist, mis viivad sunnitöövanglasse, oli minu meelest siiski parem viia sinna kas või oma voodi kui nuruda almust. Inimese pilk, kellelt te palute raha, teeb nõnda haiget! Teatavad laenud maksavad

meie au, samuti nagu mõni keeldumine, mis tuleb sõbra suust, röövib meilt viimase illusiooni.

Pauline töötas, tema ema magas juba. Heitnud vargsi pilgu voodile, mille eesriie oli veidi üles tõstetud, arvasin ma proua Gaudin'i sügavasti magavat, märgates keset hämarat varju padjal tema rahuliku kollase profiili piirjooni.

«Te näite murelik,» ütles mulle Pauline, asetades pintsli maalitavale esemele.

«Mu vaene laps, te võite mulle osutada suure teene-,» vastasin ma talle.

Ta vaatas mulle otsa säärase õnneliku näoga, et ma võpatasin.

«Kas ta viimaks ei armasta mind?» mõtlesin ma. «Pauline . . .?» jätkasin ma.

Ma istusin tema kõrvale, et teda paremini vaadelda. Ta aimas minu mõtet, sedavõrd küsiv oli minu hääletoon. Ta langetas silmad. Ma uurisin teda, arvates, et võin lugeda tema südames nagu enda omas, seevõrra naiivne ning puhas oli tema pilk.

«Te armastate mind?» küsisin ma.

«Natuke... palavalt... mitte sugugi!» hüüdis ta.

Ta ei armastanud mind. Tema pilkav toon ning tahtmatult lipsanud veetlev žest peegeldasid vaid ülemeeliku tütarlapse tänulikkust. Ma tunnistasin talle üles oma rahapuuduse, kitsikuse, milles parajasti olin, ning palusin teda mind aidata.

«Kuidas, härra Raphael,» ütles ta, «teie ise ei taha minna pandimajja ja saadate sinna mind?»

Ma punastasin, sattudes segadusse lapse loogikast. Siis võttis ta mul käest kinni, nagu tahtes õrnusega leevendada oma hüüatuses peituvat etteheidet.

«Oo, ma läheksin meelsasti,» ütles ta, «kuid see käik on tarbetu. Täna hommikul leidsin ma klaveri tagant kaks saja sou suurust raha, mis teie teadmata olid sinna veerenud. Ma panin nad teie lauale.»

«Teie peate varsti saama raha, härra Raphael,» ütles hea ema, pistes pea voodi eesriiete vahelt välja. «Seniks võin ma teile meelsasti laenata mõne eküü.»

«Oo, Pauline,» hüüatasin ma tema kätt surudes, «ma tahaksin olla rikas!»

137

«Ah tühja kah, milleks?» lausus ta jonnaka ilmega.

Tema käsi värises minu omas ning vastas igale minu südamelöögile. Ta vabastas kiiresti oma sõrmed ning hakkas minu kätt uurima.

«Te abiellute rikka naisega,» ütles ta, «kuid ta valmistab teile rohkesti kurvastust. Ah, mu jumal, ta tapab teid! Olen selles kindel!»

Tema karjatuses oli teatavat usku tema ema ruma-laisse ennustustesse.

«Te olete üpris kergeusklik, Pauline!»

«Oo, päris kindel,» ütles ta mulle hirmuga otsa vaadates, «naine, keda te kord armastama hakkate, tapab teid!»

Sügavas erutuses võttis ta jälle oma pintsli, kastis selle värvi sisse ega vaadanud enam minu poole. Sel hetkel oleksin meeleldi tahtnud uskuda pettekujutus-tesse. Inimene pole täiesti õnnetu, kui ta on ebausklik. Ebausk tähendab sageli lootust. Läinud tagasi oma kambrisse, nägin ma tõepoolest kahte üllast eküüd, mille ilmumine tundus mulle käsitamatu. Keset esimese une ähmaseid mõtteid püüdsin ma kontrollida oma väljaminekuid, et leida õigustus sellele ootamatule leiule, ent ma uinusin, takerdudes neisse asjatuisse kalkulatsioonidesse. Järgmisel päeval tuli Pauline minu juurde parajasti sel hetkel, kui ma olin minemas looži võtma.

«Võib-olla ei piisa teile kümnest frangist,» ütles mulle see hea ning armas tütarlaps punastades, «ema käskis mul see raha teile edasi anda. Võtke, võtke!»

Ta pani kolm eküüd minu lauale ja tahtis ära joosta, kuid ma pidasin ta kinni. Imetlus kuivatas pisarad, mis veeresid mu silmist.

«Pauline,» ütlesin ma talle, «teie olete ingel! See laen liigutab mind palju vähem kui tundmuste puhtus, millega te mulle seda pakute. Ma ihaldasin rikast elegantset tiitliga naist — paraku! Nüüd tahaksin ma omada miljoneid ning kohata noort tütarlast, vaest nagu teie, ent südame poolest rikast nagu teie; ma loobuksin fataalsest kirest, mis mind tapab. Teil on võib-olla õigus.» «Küllalt!» ütles Pauline.

Ta jooksis minema, ja tema ööbikuhääle heledad rulaa-did kajasid trepil.
138
«Ta on väga õnnelik, et ei armasta veel!» ütlesin ma endale, mõteldes piinadele, mida ma kannatasin juba mitu kuud.
Pauline'i viisteist franki osutusid mulle väga väärtuslikuks. Foedora mõtles neile lihtrahva lehkadele saalis, kus meil tuli viibida mõne tunni vältel, ning kahetses, et tal pole käes lillekimpu. Ma läksin hankima lilli"*ja ulatasin talle need koos oma elu ning kogu varandusega. Ma tundsin samal ajal südamepiina ja lõbu, pistes talle pihku buketi, mille hind mulle tõendas, kuivõrd kulukas on kõik see, mis on tavaks seoses pealiskaudse seltskondliku galantsusega. Varsti kaebas ta mehhiko jasmiini liiga terava lõhna üle, tundis talumatut vastikust kogu saali vastu, märkas, et istub kõval pingil. Ta tegi mulle etteheiteid, et olin ta siia toonud. Kuigi ta viibis minu lähedal, tahtis ta ära minna, ja tõusis. Kannatada unetuid öid, raisata kaks kuud oma elust — ja ometi talle mitte meeldida! Veel iialgi polnud see deemon olnud hurmavam ja samal ajal tundetum. Tagasiteel, istudes tema lähedal kitsas kaheistmelises sõidukis, hingasin ma sisse tema hingeõhku, puudutasin tema lõhnastatud kinnast, nägin täie selgusega kõiki tema ilu aardeid, tundsin hõngu, mis oli õrn kui iiris: kõigiti naine, ja ometi mitte naine. Sel hetkel lubas üks valguskiir mul heita pilku selle saladusliku elu sügavikku. Mulle meenus äkki ühe poeedi äsjailmunud raamat, tõeline kunstiteos Polüklese raidkuju teemal.* Ma arvasin nägevat seda koletist, kes kord ilmub metsikut hobust taltsutava ohvitserina, kord noore neiuna istub tualetti tegema ning viib meeleheitele oma armukesed, kord jälle meesarmukesena paneb ahastama leebe ning malbe neitsi. Suutmata teisiti lahendada Foedora-mõis-tatust, jutustasin ma talle selle fantastilise loo; kuid tema ei ilmutanud millegagi, et leiab sarnasust endaga selles võimatuse poeesias, ning tundis tast vaid siirast rõõmu nagu laps mõnest «Tuhande ühe öö» muinasjutust.
«Foedora peab olema kaitstud mingist salaväest, mis annab talle jõudu vastu panna minu vanuses mehe armastusele, sellele kaunile hingelisele nakkusele ning hõõguvale leegitsusele,» arutasin ma endamisi koduteel.
139
«Võib-olla pureb teda sarnaselt leedi Delacouriga vähktõbi? Kahtlemata on tema elu mingi kunstlik elu.»
Selle mõtte juures tundsin ma külmavärinat. Ja siis tekkis mul kõige eriskummalisem, aga samal ajal ka kõige arukam plaan, mis kunagi armastajale võis pähe tulla. Et uurida seda naist kehaliselt, nagu ma olin teda uurinud vaimselt, et teda lõppeks täielikult tundma õppida, otsustasin ma tema enda teadmata veeta ühe öö tema juures, tema magamistoas. Vaat kuidas teostasin ma selle plaani, mis näris mul hinge, nagu tasuiha pureb korsika munga südant. Vastuvõtupäevil kogunes Foedora juurde nii rohkearvuline seltskond, et portjeel oli võimatu pidada täpset arvet tulijate ja minejate kohta. Kindel selles, et võib jääda majja skandaali põhjustamata, ootasin ma kärsitusega krahvinna järgmist õhtust vastuvõttu. Pistoda puudusel pistsin ma riietudes vestitaskusse väikese inglise sulenoa. Kuigi minu juurest oleks leitud see kirjanduslik instrument, poleks selles olnud midagi kahtlast; ent teadmata, kui kaugele mind võib viia minu romantiline üritus, tahtsin ma olla relvastatud.
Kui salongid hakkasid täituma külalistega, läksin ma magamistuppa, et seal kõike järele uurida, ja leidsin eest suletud varbkardinad ja luugid — see oli esimene õnnestumine. Et toatüdruk võis tulla akende eesriideid alla laskma, siis päästsin ma nad ise lahti. Ma riskisin palju, söandades nõnda ennetada toatüdrukut tema toi-minguis, kuid olles kainelt kaalunud oma kavatsuse ohtlikkust, leppisin ma sellega. Kesköö paiku peitsin ma end ühte aknaorva. Et mu jalad ei jääks paistma, katsusin ma ronida põrandaliistule puupaneeli ääres, toetudes seljaga vastu seina ning hoides kinni aknakremoonist. Kui olin uurinud oma tasakaalu ja toetuspunkti, mõõtnud vahemaa,

mis lahutas mind eesriideist, hakkasin ma viimaks harjuma oma positsiooni raskustega sel määral, et võisin jääda sinna, kartmata olla avastatud, kui vaid krambid, köha või aevastus mind ei reeda. Et end asjata mitte väsitada, seisin ma põrandal, oodates kriitilist hetke, millal mul tuleb jääda rippuma nagu ämblik orna võrgus. Eesriiete valge muaree ja musliin moodustasid mu ees sügavaid volte, mis sarnanesid oreliviledega.

140

Oma sulenoaga lõikasin ma neisse augud, kust nagu läbi isesuguste laskeavade võisin näha kõik. Salongidest kostis segast jutukõminat, vestlejate naeru ja hüüatusi. Need ebamäärased hääled ja summutatud sagimine vaibusid vähehaaval. Mõned meesisikud tulid võtma oma kübaraid, mis olid asetatud minu lähedale krahvinna kapile. Kui nad puutusid vastu eesriideid, värisesin rrta, mõeldes hajameelsusele, huupi otsimisele, mis on omane inimestele, kes kiirustavad minema ning tuhnivad siis igal pool. Säästetud kõigist sääraseist õnnetustest-, ennustasin ma juba kordaminekut oma üritusele. Viimase kübara viis ära keegi Foedorasse armunud vanamees, kes, arvates end olevat üksinda, vaatles voodit ning tõi kuuldavale sügava ohke, millega kaasnes mingi üsna energiline hüüatus. Magamistoa kõrval asuvasse buduaari oli jäänud krahvinna ümber veel vaid viis-kuus lähemat sõpra ja majaproua pani ette seal teed juua. Keelepeks, ainuke, millele kaasaja seltskond on jätnud varuks selle pisku oma usust, mis tal veel on säilinud, segunes seal epigrammidega, teravmeelsete arutlustega, tasside ja teelusikate tilinaga. Ilma vähimagi halastuseta minu võistlejate vastu, tekitas Rastignac pöörast naeru oma salvavate ning vaimukate naljadega.

«Härra de Rastignac on inimene, kellega ei tohi tülli minna,» ütles krahvinna naerdes.

«Seda arvan minagi,» vastas too ise lihtsameelselt. «Mul on alati olnud õigus oma vihkamises ... Ja sõpruses samuti,» lisas ta juurde. «Minu vaenlased on mulle võib-olla niisama kasulikud kui minu sõbrad. Ma olen spetsiaalselt uurinud meie kaasaegsete kõnekeelt ja loomulikke riukaid, mida kasutatakse, et kõike rünnata või kõike kaitsta. Ministerlik ilukõnelisus tähendab sotsiaalset täiustumist. Keegi teie sõpradest on vaimutu — teie kõnelete tema aususest, avameelsusest. Kellegi teise teos on raskepärane — teie räägite sellest kui kohusetruust tööst. Kui raamat on halvasti kirjutatud, ülistate teie selle ideid. Mõnel kolmandal pole autunnet, ta muudab alatasa oma vaateid, temast ei saa kunagi õiget otsa kätte. Tühja kah! — ta on see-eest nii kütkestav, nii veetlev, et võlub kõiki. Kui aga asi puutub teie vaenlasesse, siis saatke neile kallale kõik elusad ja surnud. Siin

141

juba tuleb teil kõnelda hoopis vastupidist keelt ning olla niisama terane vigade avastamisel, nagu te olite osavad oma sõprade vooruste esiletõstmisel. Selline oskuslik lornjeti kohaldamine moraaliküsimuste vaatlemisel moodustabki meie seltskondliku konversatsiooni saladuse ja õukondlase kogu kunsti. Seda mitte kasutada on niisama hea kui tahta relvadeta võidelda soomusega kaetud raudrüütlite vastu. Ja mina tarvitan seda võtet, isegi kuritarvitan mõnikord! Seepärast austataksegi mind, mind ennast ja minu sõpru, sest pealegi väärib mu mõõk. minu keelt.»

Uks Foedora tuliseimaist imetlejaist, noormees, kelle jultunud ninakus oli kuulus ja kes sellest jultumusest tegi vahendi oma auahnete eesmärkide saavutamiseks, tõstis üles kinda, mille Rastignac nii põlglikult oli heitnud. Minust rääkides hakkas ta ülemäära ülistama minu talente ja kogu minu isikut. Rastignac oli unustanud selle tagarääkimise viisi. See irvitav kiidukõne viis eksiteele krahvinna, kes hakkas mind armutult materdama. Oma sõprade lõbustamiseks kuritarvitas ta minu saladusi, minu pretensioone, minu lootusi.

«Tal on tulevikku,» ütles Rastignac. «Võib-olla saab temast ühel päeval inimene, kes võib julmalt kätte tasuda; tema anded võrduvad vähemalt tema julgusega. Seepärast pean ma üpris vahvaiks neid, kes teda ründavad, sest tal on hea mälu . . .»

«Nii hea, et ta kirjutab isegi memuaare,» tähendas krahvinna, kellele näis olevat vastumeelt sügav vaikus, mis tekkis pärast Rastignaci sõnu.

«Väljamõeldud krahvinna memuaare, proua,» vastas Rastignac. «Et neid kirjutada, selleks on vaja teatavat erilist laadi julgust.»

«Ma usun, et tal on palju julgust,» lausus krahvinna, «ta on mulle ustav,»

Mul oli suur kiusatus ilmuda äkki pilkajate keskele nagu Banquo vaim «Macbethis». Ma kaotasin armastatu, aga mul oli nüüd sõber! Ometi sisendas armastus mulle äkki ühe neist pelgurlikest ning kaTalaist paradoksidest, millistega ta oskab uinutada kõiki meie kurvastusi.

«Kui Foedora mind armastab,» mõtlesin ma, «kas ei

pea ta varjama oma tundmusi õela nalja taha? Kui palju kordi on süda tabanud swud valetamast!»

Varsti hakkas mu ülbe võistleja, kes oli jäänud krahvinnaga üksi, ometi kord minema.

«Kuidas? Juba!» ütles talle Foedora õrna häälega, mis pani mu üleni värisema. «Kas teiegi ei taha enam kinkida mulle ühte hetke? Kas teil pole siis enam midagi mulle ütelda või ei taha te ohverdada mulle mõnda oma lõbudest?»

Ta läks.

«Ah,» hüüatas Foedora haigutades, «kui igavad nad kõik on!»

Ta tõmbas tugevasti nööri, ja kellukese kõlin kajas läbi tubade. Krahvinna tuli oma magamistuppa, ümise-des motiivi «Pria ehe spunti'st»'. Mitte kunagi polnud keegi kuulnud teda laulvat, ja selline hääletus andis põhjust kummalisteks kuulujuttudeks. Ta olevat, nõnda räägiti, lubanud oma esimesele armsamale, kes oli võlutud tema talendist ning oli tema peale armukade isegi mõtte juures ajast, millal ta ise kord lamab hauas, mitte kellelegi anda seda õnne, mida too mees tahtis olla maitsnud üksinda. Ma pingutasin kogu oma hingejõudu, et püüda neid helisid. Iga noodiga paisus Foedora hääl, ta näis innustuvat; tema vokaalsed rikkused avardusid ja see meloodia omandas midagi jumalikku. Krahvinnal oli tugev selge hääl, puhas toon; tema hääles oli mingi harmoonia ja värin, mis erutas, liigutas ja kõditas südant. Musitseerivad naisolendid on peaaegu alati armunud. Naine, kes nõnda laulis, pidi suutma sügavasti armastada. Selle hääle ilu osutus veel üheks uueks mõistatuseks naise juures, kes niigi juba oli saladuslik. Ma nägin teda siis, nagu näen praegu sind; ta näis end ise , kuulavat ning tundvat mingit temale eriomast iharust; ta tundis nagu armurõõmu. Ta astus kamina juurde, lõpetades selle rondo peamotiivi. Ent kui ta vaikis, muutus tema nägu, näojooned lõdvenesid, ilmes peegeldus väsimus. Ta võttis maski maha — näitleja oli lõpetanud oma osa. Ometi ei puudunud isesugune veetlus isegi sel

1 «Kuni veel ei koida» (itaalia k') - aaria sõnad itaalia helilooja Cimarosa ooperist «Salajane abielu».

närtsimisel, mis jättis oma pitseri tema ilule, — oli see siis tingitud kas tema näitlejapingutusest või roidumusest külalistega veedetud õhtu järel.

«Vaat missugune ta on tõeliselt!» mõtlesin ma. Nagu tahtes end soojendada, pani ta ühe jala kamina pronksist äärele, mis kerkis üle söeresti, tõmbas kindad käest, päästis lahti käevõrud ja võttis üle pea ära kuldketi, mille küljes rippus tema kalliskividega ilustatud lõhnaõlikarbike. Ma tundsin väljendamatut rõõmu, nähes tema liigutusi täis armsust, mida ilmutavad kassipojad, kes teevad päikesepaistel oma tualetti. Ta vaatles end peeglis ja lausus üsna valjusti pahatujuliselt:

«Täna õhtul polnud ma ilus, mu näovärv koltub kohutava kiirusega. Ma peaksin võib-olla varemini magama heitma, loobuma säärasest korratust eluviisist. . . Aga kuhu jääb siis Justine — kas ta ei pane mind mikski?»

Ta kõlistas uuesti; toatüdruk tuli joostes. Kus oli tema asukoht — ma ei tea. Ta oli tulnud salatreppi mööda. Uurisin teda uudishimuga. Minu poeedikujutlus oli sageli kahtlustanud seda nähtamatut teenijat, kes osutus suurekasvuliseks tõmmuks kaunirühiliseks piigaks. «Proua helistas?»

«Kaks korda!» vastas Foedora. «Kas sa oled äkki kurdiks jäänud?» «Ma valmistasin parajasti prouale mandlipiima.» Justine laskus põlvili, päästis lahti koturnitaoliste kingade paelad, võttis need oma käskijannal jalast, kes sirutas end hooletult kamina ääres vedrudega tugitoolis, haigutades ning pead kratsides. Kõik tema liigutused olid väga loomulikud, ning ei ilmnenud mingeid sümptoome ei salajastest haigustest ega kirgedest, mida ma olin oletanud.

«Georges on armunud,» ütles Foedora, «ma vallandan ta. Täna pole ta jälle eesriideid alla lasknud. Millele ta mõtleb?»

Selle märkuse juures valgus mul kogu veri südamesse, kuid kardinaist ei tulnud enam juttu.

«Kogu elu on nõnda tühi!» jätkas krahvinna. «Ah, ole ettevaatlik, et sa mind jälle ei kriimusta nagu eile. Näe,» ütles ta, näidates toaneitsile oma siidpehmet põlve, «siin on praegugi veel su küünte märk.»

Ta pistis oma paljad jalad sametist tuhvleisse, mis olid vooderdatud luige-udusulgedega, ja tõmbas seljast kleidi, sel ajal kui Justine võttis kammi, et korraldada tema juukseid.

«Te peaksite abielluma, proua, ning lapsi saama.»

«Lapsi! Ainult see veel puudub, et end lõplikult hävitada!» hüüdis ta. «Mees, abikaasa! Kes on see mees, kellele ma võiksin .. . Kas mul oli täna õhtul ilus soeng?»

«Mitte eriti.»

«Sa oled loll.»

«Teile ei sobi sugugi liiga krussis soeng,» jätkas Justine. «Palju enam sobivad teile siledad juuksed suurte lokkidega.»

«Tõepoolest?»

«Aga muidugi, proua, kähardatud juuksed sobivad ainult blondidele.»

«Abielluda? Ei, ei! Abielu on ühendus, milleks mina pole sündinud.»

Milline hirmus stseen armastajale! See üksik naine, kel puudusid omaksed ja sõbrad, ateist armastuses, ei uskunud mingeid tundmusi. Ja nii nõrk kui oligi temas vajadus oma südame väljapuistamiseks, omane kõigile inimolendeile, pidi ta sedagi rahuldama vaid oma toatüdrukuga lobisedes, lausudes kuivi tühiseid fraase! Mu! hakkas tast kahju. Justine päästis lahti tema korsetinöö-rid. Ma vaatlesin teda uudishimuga, kui langes viimane kate. Tal olid neitsilikud rinnad, mis mind pimestasid; küünlatule valgel hiilgas tema roosakasvalge keha nagu hõbedane raidkuju gaasriidest katte all. Ei, tal polnud mingit defekti, mille pärast ta oleks pidanud kartma armastaja uudishimulikke pilke. Ah, ilus keha võidurõõ-mutseb alati ka kõige sõjakamate otsuste üle! Käskijanna istus vaikivana ning mõtlikuna kamina ääres, samal ajal kui toaneitsi süütas küünla alabastrist lambis, mis rippus voodi kohal. Justine tõi voodisoojendaja, seadis korda voodi, aitas proual magama heita. Kulus veel üsna palju aega igasuguseiks pisitoiminguiks, mis andsid tunnistust Foedora sügavast lugupidamisest oma isiku vastu, kuni toaneitsi viimaks läks. Krahvinna pööras end voodis mitu korda ühelt küljelt teisele, ta oli eru-

tatud, ta ohkas. Tema huulilt kostis kerge, ent kõrvaga tajutav häälitsus, mis ilmutas kärsitust. Ta sirutas käe laua juurde, võttis sealt rohupudeli, tilgutas piimatassi veidi mingit pruuni vedelikku ja rüüpas piima. Ja lõppeks, olles mitu korda sügavasti õhanud, hüüatas ta:

«Mu jumal!»

See hüüatus, eriti aga hääletoon, millega ta kuuldavale toodi, tungis mulle otse südamesse. Märkamatult jäi ta liikumatuks. Äkki hakkas mul hirm, ent varsti kuulsin ma uinunud inimese ühetasast ning sügavat hingamist. Lükkasin kõrvale sahisevad siidkardinad, lahkusin oma positsioonilt ning asusin Foedora sängi jalutsisse, vaadeldes teda mingi väljendamatu tundmusega. Nõnda magavana oli ta hurmav. Ta lamas, käed üle pea, nagu laps; tema rahulik ning kaunis pitsidega raamitud nägu väljendas sellist armsust, et pani mu südame leegitsema. End ülehinnates, ei võinud ma ette aimata oma karistust: olla nii lähedal ja ometi nii kaugel temast! Ma olin nüüd sunnitud taluma piinu, milles võisin süüdistada ainult ennast. «Mu jumal!» — see tundmatu mõtte katkend, mis oli ainsaks valguskiireks minu oletuste pimeduses, muutis hoobilt minu kujutluse Foedora kohta. Tema hüüatus, olgu siis kas tähtsusetu või sügav, kas sisutu või tähendusrikas, võis väljendada ühteviisi nii õnne kui ka kannatust, kehalist valu või hingepiina. Kas oli see needmine või palve, mälestus möödunust või mõte tulevikule, kahetsus või kartus? Terve elu peitus neis sõnades, elu vaesuses või rikkuses; nad võisid sisaldada isegi kuritegu! Taas kerkis esile mõistatus, mida varjas see ilus naisetaoline olend; Foe-dorat võis tõlgitseda nii mitmel viisil, et ta muutus seletamatuks. Tema huultelt tõusev hingamine oli ebaühtlane; kord nõrk, kord toonitatud, raske või kerge, moodustas see isesuguse kõnekeele, millele ma omistasin mõtteid ja tundmusi. Ma unelesin koos temaga, ma lootsin olla pühendatud tema saladustesse, tungides tema unenägudesse; ma kõikusin tuhande vastukäiva otsuse ja arvamuse vahel. Vaadeldes seda rahulikku ning puhast, kaunist nägu, oli võimatu kinnitada, et sellel naisel pole südant. Ma otsustasin teha veel ühe katse. Võib-olla õnnestub mul äratada temas kaastunnet, jutustades

146

talle oma elust, oma armastusest, oma ohvreist; pigistada välja mõni pisar temalt, kes iialgi ei nuta. Kõik oma lootused panin ma sesse viimasesse katsesse, kui äkki tänavamüra kuulutas mulle uue päeva sündi. Oli hetk, millal ma kujutlesin, kuidas Foedora ärkab minu embuses. Ma võisin üsna tasakesi heita tema kõrvale, liibuda tema vastu ning teda sülelda. See mõte kiusas mind nii julmalt, et sellest pääsmiseks põgenesin ma salongi, võtmata tarvitusele mingeid ettevaatusvahendeid müra vältimiseks. Aga ma jõudsin õnnelikult salaukse juurde, mis viis väikesele trepile. Nagu ma oleta-singi, oli võti lukuaugus. Tugeva tõmbega avasin ukse, läksin vahvasti trepist alla õue, ja ringi vaatamata, kas keegi mind näeb, olin kolme hüppega tänaval.

Kaks päeva hiljem pidi keegi autor krahvinna juures oma komöödiat lugema; mina läksin sinna kavatsusega jääda viimasena Foedora juurde ning esitada talle üsna kummaline palve — ohverdada mulle armulikult järgmine õhtu, pühendada see mulle täielikult, käskides kõigi teiste jaoks sulgeda uksed. Kui ma aga olin temaga üksi jäänud, lõi mulle argus südamesse. Seinakella iga tiksatus heidutas mind. Südaööst puudus veerand tundi.

«Kui ma ei hakka temaga rääkima,» mõtlesin ma endamisi, «jääb mul üle vaid purustada oma kolp vastu kamina nurka.»

Andsin endale kolm minutit aega. Need kolm minutit möödusid, kuid mina ei purustanud oma kolpa vastu marmorit, mu süda oli muutunud raskeks nagu käsn vees.

«Te olete täna erakordselt armastusväärne,» lausus ta. «Ah, proua,» vastasin ma, «kui te suudaksite mind mõista!»

«Mis teiega on?» jätkas ta. «Te kähvatate.» «Ma kõhklen paluda teilt üht lahkust.» Ta julgustas mind žestiga ja ma palusin temalt kokkusaamist.

«Meeleldi,» vastas ta. «Aga miks ei taha te minuga kõnelda kohe praegu?»

«Et teid mitte eksiteele viia, pean ma teile seletama teie vastutuleku kogu suurust: ma soovin nimelt veeta

147

terve selle õhtu teie lähedal, nagu oleksime vend ja õde. Ärge kartke midagi, ma tunnen teie antipaatiaid; te olete võinud juba küllalt mind tundma õppida ning võite olla kindel, et ma ei taha teilt midagi, mis teile võiks olla ebameeldiv; pealegi ei toimi jultunud ju sugugi nõnda. Teie olete mulle osutanud sõprust, te olete hea, täis hea-tahtlikku leebust. Ah, teadke siis, et homme pean ma teile ütlema hüvasti... Ärge võtke oma sõna tagasi!» hüüdsin ma, nähes teda rääkida tahtvat. Ja ma kiirustasin minema.

Viimasel mail, umbes kella kaheksa paiku õhtul, olime Foedoraga kahekesi tema gooti buduaaris. Siis ei kartnud ma enam, olin kindel, et saan õnnelikuks. Minu armastatu peab mulle kuuluma, või ma viskun surma embusse. Ma needsin oma pelgurlikku armastust. Inimene saab tugevaks, kui ta tunnistab endale oma nõrkust. Krahvinna lamas diivanil, seljas sinisest kašmiirist kleit, jalad asetatud padjale. Idamaine barett, peakate, mida maalikunstnikud omistavad vanadele heebrealastele, lisas oma uudsusega mingit pikantset võlu tema ahvatlustele. Tema näost hoovas mingit vahelduvat hurma, mis näis tõendavat, et meie oleme igal hetkel uued olendid, kordumatud, ilma igasuguse sarnasuseta oma minaga tulevikus ja oma minaga minevikus. Veel kunagi polnud ma näinud Foedorat nõnda hiilgavana.

«Teate,» ütles ta naerdes, «et te olete äratanud minus uudishimu?»

«Ja teil ei tule pettuda,» vastasin ma jahedalt, istudes tema kõrvale ning võttes pihku tema käe, mida ta mulle ei keelanud. «Teil on väga ilus lauluhääl!»

«Aga te pole ju mind kunagi kuulnud!» hüüatas ta, tehes üllatunud liigutuse.

«Ma võin teile tõendada vastupidist, kui see peaks olema vajalik. Kas peab teie imekaunis laulminegi jääma veel üheks saladuseks? Rahustuge, ma ei taha sellesse tungida.»

Me vestlesime sundimatult ligi tund aega. Kui ma võtsin inimese tooni, hoiaku ja žestid, kellele Foedora ei peaks milleski keelduma, siis säilitasin ma ka kõigiti armastaja aupaklikkuse. Nõnda mängeldes saavutasin

148

ma armuliku loa suudelda tema kätt; armsa liigutusega võttis ta kinda käest, ja mina olin nii iharalt haaratud illusioonist, millesse ma püüdsin uskuda, et kogu mu hing sulas ning voolas välja ses suudluses. Foedora lubas end silitada ning hellitada otse uskumatu järeleandlikkusega. Kuid ära süüdista mind kohtlases arguses: kui ma oleksin tahtnud astuda sammu kaugemale selles vennalikus õrnuses, oleksin saanud tunda kassi küüsi. Umbes kümneks minutiks me vajusime sügavasse vaikusse. Ma imetlesin teda, omistades talle võlusid, milles ta pettis lootusi. Sel hetkel kuulus ta minule, ainult minule. Ma omasin seda hurmavat olendit, kuivõrd oli lubatud teda omada, aimamisi. Ma mähkisin ta oma ihal-dusse, hoidsin teda käte vahel, surusin embusse, tegin ta kujutluses oma naiseks. Ma võitsin siis krahvinna mingi magnetilise nõiduse väel. Seepärast olen ma alati kahetsenud, et ma ei võtnud seda naist päriselt; sel hetkel aga ei ihaldanud ma tema keha, ma ihkasin hinge, elu, ideaalset ning täiuslikku õnne, kaunist unelmat, millesse me kuigi kaua ei usu.

«Proua,» ütlesin ma talle viimaks, tundes, et on saabunud minu joobumuse viimane tund, «kuulake mind! Ma armastan teid, te teate seda; olen öelnud teile seda tuhat korda, te olete pidanud seda kuulma. Ma ei tahtnud võita teie armastust ei keigarlikkusega, ei lollpea meelitustega ega pealetükkivusega — ja mind ei mõistetud. Kui palju halba olen ma kannatanud teie pärast! Ometi olete teie kõiges selles süütu. Kuid mõne hetke pärast te mõistate minu üle kohut. On olemas kahesugune vaesus, proua. Üks kõnnib jultunud julgusega kaltsudes mööda tänavaid, korrates endagi teadmata Diogenese lugu, toites end kasinasti, viies oma eluviisi äärmise lihtsuseni.

Võib-olla on ta õnnelikum kui rikkus, vähemalt muretu, ning leiab terve maailma seal, kus vägevad ei suuda enam midagi leida. Teine liik on luksusega varjatud vaesus, hispaanialik vaesus, mis peidab kerjuslikkust tiitli taha. Kõrk, sulgedega ehitud, sõidab see valges vestis ja kollaste kinnastega vaesus tõllas ning kaotab terve varanduse sellepärast, et tal puudub üks santiim. Esimene vaesuse liik on lihtrahva vaesus, teine aga — kelmide, kuningate ja andekate inimeste

149

vaesus. Mina pole ei lihtrahvas, kuningas ega kelm: võib-olla isegi mitte andekas; ma olen erand. Minu nimi käsib mul pigemini surra kui kerjata . . . Rahustuge, proua, nüüd olen ma rikas, mul on olemas kõik, mida vajan siin maa peal,» ütlesin ma, märgates temal seda külma ilmet, mis peegeldub meie näos, kui meid üllatab äkki annetuste korjaja — daam heast seltskonnast.

«Kas mäletate seda päeva, kui te tahtsite minna ilma minuta teatrisse, lootes, et mind seal pole?»

Ta noogutas pead.

«Ma kulutasin oma viimase eküü, et teid seal näha . . . Kas on teil veel meeles meie jalutuskäik Botaanikaaias? Teie tõld maksis kogu mu varanduse.»

Ma jutustasin talle oma ohvreist, kirjeldasin talle oma elu. Mitte nõnda, nagu ma seda praegu sinule jutustan viinauimas, vaid üllas südamejoobumuses. Mu kirg tulvas leegitsevais sõnades, tundmuste teravuses, mis nüüd juba on ununenud ja mida ei suudaks enam elustada ei kunst ega mälestused. See polnud mitte ärapõlatud armastuse soojuseta, tundeta jutustus: minu armastus kogu oma jõus ja lootuste ilus pani mulle suhu need sõnad, mis peegeldavad kogu elu, korrates piinatud hinge karjatusi. Ma kõnelesin toonis, milles surija lahinguväljal lausub oma viimsed palvesõnad. Foedora nuttis. Ma jäin vait. Suur jumal! Tema pisarad olid selle kunstliku meeleliigutuse vili, mida ostetakse saja sou eest teatrikassast; mul oli olnud hea näitleja edu.

«Kui oleksin teadnud . . .» ütles ta.

«Ärge lõpetage!» hüüdsin ma. «Ma armastan teid vee! praegugi nõnda, et võiksin teid tappa . . .»

Ta tahtis haarata kellanööri. Ma pahvatasin naerma.

«Ärge helistage,» jätkasin ma. «Ma lasen teil rahulikult lõpetada oma elupäevad. Teid tappa — see oleks halb arusaamine vihkamisest! Ärge kartke mingit vägivalda: ma olen veetnud kogu öö teie voodi jalutsis, ilma et. . .»

«Mu härra,» ütles ta punastades.

Kuid pärast'esimest impulssi, mille põhjustajaks oli igale naisele, ka kõige tundetumale omane häbelikkus, heitis ta mulle põlastava pilgu ning ütles:

«Teil pidi küll väga külm olema!»

150

«Kas te arvate, proua, et teie ilu on mulle nõnda kallis?» vastasin ma talle küsimusega, aimates mõtteid, mis teda erutasid. «Teie välimus on mulle tagatiseks, et teil on veel kaunim hing, kui olete ise. Ah, proua, mehed, kes näevad naises vaid naist, võivad osta igal õhtul endile odaliske, kes väärivad seraili, ning saada õnnelikuks odava hinnaga! Mina aga olin auahne, ma tahtsin elada teiega süda südames, teiega, kel polegi südant. Nüüd tean ma seda. Kui te peaksite saama kellegi mehe omaks, tapaksin ma selle. Aga ei, te ju armastaksite teda, ja tema surm tooks teile võib-olla piina . . . Oo, kuidas ma kannatan!» hüüdsin ma.

«Kui see tõotus teid lohutab,» lausus ta naerdes, «võin teile kinnitada, et ma ei saa iialgi kuuluma ühelegi mehele . . .»

«Te ju teotate jumalat ennast ja saate kord selle eest oma karistuse!» katkestasin ma teda. «Saabub päev, millal te lamate diivanil, suutmata taluda müra ja valgust, olete mõistetud elama nagu mingisuguses hauas ja kannatate ennekuulmatuid piinu. Kui te siis hakkate otsima nende pikaldaste ning tasuhimuliste kannatuste põhjust, siis

meenutage neid hingepiinu, mida te olete nii ohtralt puistanud oma eluteel! Olles külvanud kõikjale need-misi, te lõikate vihkamist! Me oleme omaeneste kohtu-mõistjad, timukad õigluse käes, mis valitseb siin all maa peal ning on kõrgem inimlikust ja madalam jumalikust kohtust.»

«Ah,» ütles ta naerdes, «olen kindlasti suur süüdlane, et ma teid ei armasta! Aga kas see on minu süü? Ei, ma ei armasta teid; te olete mees, ja sellest piisab. Tunnen end õnnelikuna üksinda, miks peaksin ma vahetama oma elu — jah, egoistliku, kui soovite, — mõne isanda tujude vastu? Abielu on sakrament, mille armust me puutume kokku vaid muredega. Pealegi on lapsed mulle tüütavad. Kas pole ma teid ausasti hoiatanud oma karakteri suhtes? Miks pole te rahuldunud minu sõprusega? Ma tahaksin võida lohutada teid teie hädades, mida ma teile olen põhjustanud sellega, et ei teadnud arvestada teie eküüsid. Ma oskan hinnata teie ohvrite kogu suurust; kuid ainult armastus suudab tasuda teie ustava andumuse, teie õrnuse eest, mina aga armastan teid

151

nõnda vähe, et kogu see stseen puudutab mind ebameeldivalt.»

«Ma tunnen, kui naeruväärne ma olen, andestage mulle,» laususin ma tasa, suutmata tagasi hoida pisaraid. «Ma armastan teid nõnda,» jätkasin ma, «et kuulan naudinguga teie julmi sõnu. Oo, ma tahaksin võida tõendada oma armastust kogu oma verega!»

«Kõik mehed ütlevad meile enam või vähem ilusasti neid klassikalisi fraase,» lausus ta seepeale naerdes. «Aga näib, et on väga raske surra meie jalge ees, sest ma kohtan sääraseid «surnuid» igal pool. Juba on südaöö, lubage mul magama heita.»

«Ja kahe tunni pärast te hüüate: «Mu jumal!»» ütlesin ma talle.

«Üleeile! .. . Jah,» vastas ta naerdes, «ma mõtlesin siis oma börsimaaklerile, olin unustanud talle öelda, et ta vahetaks minu viieprotsendilised kolmeprotsendilis-teks, ja päeva jooksul olid kolmeprotsendilised langenud.»

Ma vaatlesin teda raevust leegitsevate silmadega. Ah, ma mõistsin, et mõnikord võib kuritegu kujuneda poeemiks. Harjunud kahtlemata kõige kirglikumate armu-avaldustega, oli ta juba unustanud minu pisarad ja sõnad.

«Kas te abielluksite Prantsusmaa peeriga?» küsisin ma külmalt.

«Võib-olla, kui ta oleks hertsog.»

Ma võtsin oma kübara ja tegin talle kummarduse.

«Lubage mul saata teid oma ruumide ukseni,» lausus ta lõikava irooniaga hääletoonis, žestides ja peahoius.

«Armuline proua .. .»

«Armuline härra . . .»

«Ma ei näe teid enam.»

«Ma loodan seda,» vastas ta kõrgi peanikutusega.

«Te tahate saada hertsoginnaks?» jätkasin ma, innustatud mingist hullustusest, mille süütas minu südames tema liigutus. «Te olete hull tiitleist ja auavaldustest? Hea küll, lubage ainult minul teid armastada, käskige minu sulel kirjutada vaid teist, minu häälel kõlada vaid teile, olge minu elu salajaseks algallikaks, olge minu heledaks täheks! Lubage minuga abielluda vaid siis, kui

152

olen minister, Prantsusmaa peer, hertsog. Ma saan kõigeks selleks, kellena te tahate mind näha.»

«Te olete,» ütles ta naeratades, «üsna hästi kasutanud oma aega advokaadi juures, teie kõnedes on tuld.»

«Sinul on ainult olevik,» hüüdsin ma, «minule aga kuulub tulevik! Mina kaotan ainult naise, sina aga kaotad nime ja perekonna. Aeg on tiine minu kättemaksust; sinule toob ta inetust ja surma üksinduses, minule aga kuulsust!»

«Tänan ilusa lõppsõna eest!» ütles ta haigutust tagasi hoides ning ilmutades kogu oma hoiakuga soovi mind mitte enam näha.

Need sõnad sundisid mu vaikima. Ainsa pilguga heitsin ma talle näkku oma vihkamise ja põgenesin. Tuli unustada Foedora, saada terveks oma hullustusest, pöördouda tagasi oma õpetlaseüksindusse või surra. Ma tegin endale kohustuseks üle jõu käivaid ülesandeid: ma tahtsin lõpetada oma teosed. Kahe nädala jooksul ei lahkunud ma oma katusekambrist ja istusin ööd läbi töö kallal. Hoolimata minu mehisusest ja minu meeleheitest tingitud innust töötasin ma vaevaliselt ning hooti. Muusa oli mu hüljanud. Ma ei suutnud eemale peletada Foedora säravat ning pilkavat viirastust. Iga minu mõte sigitas teise, haiglase mõtte, mingi iha, mis oli hirmus kui südamepiin. Ma jäljendasin Teeba erakuid. Kuigi ma ei palvetanud nagu nemad, elasin ma nende kombel kõrbes; ja selle asemel et uuristada koopaid kaljudesse, uuristasin oma hinge. Ma oleksin tahtnud panna endale ümber ogadega vöö, et kehalise valuga vaigistada hingepiina.

Ühel õhtul tuli Pauline minu tuppa.

«Te tapate enda,» ütles ta mulle anuva häälega. «Te peaksite välja minema, külastama oma sõpru.»

«Ah, Pauline, teie ennustus oli õige! Foedora tapab mu, ma tahan surra. Elu on muutunud mulle talumatuks.»

«Kas siis maailmas on üksainus naine?» ütles ta naeratades. «Miks täidate elu, mis on nii lühike, lõpmatute kannatustega?»

Ma vaatasin jahmunult Pauline'ile otsa. Ta jättis mu üksinda. Ma ei märganud, millal ta läks, ma olin kuulnud

153

vaid tema häält, ilma et oleksin tajunud tema sõnade tähendust. Varsti pärast seda pidin ma viima memuaaride käsikirja oma kirjanduslikule ettevõtjale. Haaratud tervenisti kirest, ei mõtelnud ma sellele, kuidas ma pean elama ilma rahata; ma teadsin vaid, et saadaolevast neljasaja viiekümnest frangist piisab ainult minu võlgade tasumiseks. Niisiis läksin ma oma honorari järele ja kohtasin Rastignac'i, kes leidis, et ma olen muutunud ning kõhnaks jäänud.

«Missugusest haigemajast sa tuled?» küsis ta. «See naine tapab mu,» vastasin ma. «Ma ei suuda teda ei põlata ega unustada.»

«Parem oleks tappa see naine, siis sa võib-olla ei mõtleks temale enam,» hüüdis Rastignac naerdes.

«Olen sellele mõtelnud,» vastasin ma. «Aga kui ma vahel värskendasin oma hinge mõttega roimast, olgu siis kas vägistamise või mõrva teel või mõlemaga korraga, siis märkasin, et ma pole võimeline seda teostama. Krahvinna on imetlusväärne peletis, kes anuks halastust, ja mitte igaühest, kes seda tahaks, ei saa Othellot!»

«Ta on nagu kõik teised naised, kes pole meile kättesaadavad,» ütles Rastignac mind katkestades.

«Ma olen hullumeelne!» hüüatasin ma. «Aeg-ajalt tunnen ma, kuidas hullus ulub mul ajus. Minu mõtted on kui viirastused, nad tantsivad mu ees ja ma ei suuda neid tabada. Ma eelistan surma sellisele elule. Seepärast otsin ma hoolega parimat vahendit selle võitluse lõpetamiseks. Asi ei puutu enam elusasse Foedorasse, Saint-Honore eeslinna Foedorasse, vaid minu Foedorasse, sellesse, kes on siin!» ütlesin ma endale vastu laupa lüües «Mida sa arvad oopiumist?»

«Äh, hirmsad kannatused!» vastas Rastignac.

«Aga vingumürgistusest?»

«Jäikus!»

«Seine'ist?»

«Võrgud ja lahkamiskamber on hirmus räpased.»

«Püstolipaugust?»

«Ja kui ei taba märki, jääd moonutiseks. Kuule,» jätkas ta, «nagu kõik noored mehed olen minagi kunagi mõtelnud enesetapmisele. Kes meist kuni kolmekümne aasta vanuseni pole end tapnud kaks või kolm korda?

154

Ma pole leidnud midagi paremat kui kulutada oma elu lõbudes. Sukeldu sügavasse kõlvatusse, ja sa tapad selles kas oma suure armastuse või iseenda. Piiripidama-tus, mu armas, on kõigi surmade kuninganna. Kas ei ole tema käsutuses ajurabandus? Rabandus on püstoli-pauk, mis iialgi ei lähe märgist mööda. Orgiad pakuvad meile kõiki kehalisi naudinguid: kas pole see sama oopium väikestes annustes? Sundides meid ülemäära jooma, annab priiskamine meile viina näol väljakutse elu ja surma peale. Kas hertsog Clarence'i vaat malvaa-siat* pole maitsvam kui kõnts Seine'i põhjas? Ja kui me kukume uhkesti laua alla, kas pole see jälle väike järjekordne vingumürgitus? Kui patrull meid ära koristab ning siruli vahitoa külmale narile paneb, kas me ei naudi siis kõiki surnukambri toredusi, välja arvatud puhevil, tursunud sinine või roheline kõht, juurde arvatud teadlikkus juhtunud kriisist? Ah,» jätkas ta, «see pikaldane enesetapmine pole sama mis pankrotti läinud vürtspoodniku surm. Kaupmehed on jõe ära teotanud: nad viskuvad vette, et teha haledaks oma võlausaldajaid. Mina sinu asemel püüaksin surra elegantselt. Kui sa tahad luua surma uue mooduse, pidades nõnda, nagu ma ütlesin, võitlust elu vastu, olen mina sulle sekun-dandiks. Ma tunnen igavust, ma olen täis pettumust. Elsaslannal, keda mulle naiseks pakuti, on vasakul jalal kuus varvast — ma ei või elada naisega, kel on kuus varvast! Kui see saab teatavaks, muutun ma naerualuseks. Ta saab kõigest kaheksateist tuhat franki rendist; tema varandus aina kahaneb, varvaste arv aga kasvab. Käigu kus kurat! Elades pöörast elu leiame võib-olla juhtumisi õnne!»

Rastignaci õhin nakatus minusse. See projekt pani sätendama liiga tugevaid ahvatlusi, ta äratas ülisuuri lootusi; lühidalt — ta oli tulvil luulelist värvingut, ei pidi veetlema poeeti.

«Aga raha?» küsisin ma.

«Kas sul siis ei ole nelisada viiskümmend franki?»

«Seda küll, aga ma võlgnen oma rätsepale ja perenaisele.»

«Sina maksad rätsepale!? Sinust ei saa kunagi midagi, lsegi mitte ministrit.»

155

«Kuid mida võib ära teha kahekümne luidooriga?»

«Võime minna mängima.» Ma võpatasin.

«Ahaa!» hüüdis ta, märgates minu pepsi vastumeelsust. «Sa tahad söösta sellesse, mida ma nimetan «pillamise süsteemiks», ise aga tunned hirmu rohelise kalevi ees!»

«Kuule,» vastasin ma talle, «ma tõotasin oma isale, et ei tõsta iialgi oma jalga mängumajja. Vähe sellest, et mu lubadus on püha, aga ma tunnen ka veel otse võitmatut hirmu mõnest mängupõrgust möödudes. Võta minu sada eküüd ja mine sinna üksinda. Seni kui sa lähed meie varandust kaalule panema, korraldan ma oma asjad ja tulen siis tagasi sinu juurde sind ootama.»

Näed nüüd, mu armas, kuidas ma enda hukutasin. Tarvitseb noormehel vaid kohata naist, kes teda ei armasta, või naist, kes teda armastab üleliia, ja kogu tema elu on sassis. Onn neelab meie jõud, samuti kui õnnetus hävitab meie vooruse. Saabunud tagasi Saint-Quentini hotelli, vaatlesin ma kaua aega katusekambrit, kus ma olin veetnud kõlbeliselt puhast teadlaseelu, elu, mis oleks võib-olla olnud austusväärne, kauakestev ja millest ma poleks mitte pidanud loobuma kirgedega täidetud elu kasuks, mis mind kuristikku kiskus. Pau-line leidis mu nukras mõtiskelus.

«Mis teiega ometi on?» küsis ta.

Ma tõusin jahedalt ning lugesin kokku raha, mis ma võlgnesin tema emale, lisades sellele kuue kuu üüri ette. Ta silmitses mind kuidagi hirmunult.

«Ma jätan teid maha, mu kallis Pauline.»

«Ma aimasin seda!» hüüdis ta.
«Kuulge, mu laps, ma ei loobu mõttest siia tagasi tulla. Hoidke minu jaoks minu kongi pool aastat. Kui ma pole tagasi viieteistkümnenda novembri paiku, olete teie minu pärija. See pitseeritud käsikiri on koopia minu suurest teosest tahtejõu kohta», ütlesin ma, näidates talle paberipakki. «Selle te annate Kuninglikku raamatukogusse. Mis puutub kõigesse muusse, mis ma siia jätan, siis sellega toimige, nagu soovite.»
Ta heitis mulle pilgu, mis tegi mu südame raskeks. Pauline seisis seal nagu kehastunud südametunnistus.
156
«Mul ei saa enam olema tunde,» ütles ta klaverile osutades.
Ma ei vastanud.
«Kas te kirjutate mulle?»
«Jumalaga, Pauline.»
Ma tõmbasin ta õrnalt enda ligi ja surusin vennaliku suudluse, raugasuudluse tema armsale laubale, puhtale ning neitsilikule kui lumi, mis pole veel puudutanud maad. Ta jooksis minema. Ma ei tahtnud näha proua üaudin'i. Ma riputasin oma võtme tavalisse paika ja lahkusin. Kui parajasti olin ära käänamas Cluny tänavalt, kuulsin ma enda taga kergeid naisesamme.
«Ma tikkisin teile selle rahakoti, kas lükkate ka selle tagasi?» ütles Pauline.
Laterna valgusel arvasin ma nägevat PaulineM silmis pisaraid, ja ma ohkasin. Ajendatud võib-olla ühest ning samast mõttest, läksime teineteisest lahku nii tõtlikult nagu inimesed, kes põgenevad katku eest. Korratu eluviis, mis mul nüüd algas, kerkis mu ette veidra toa näol, kus ma ootasin noobli muretusega Rastignaci tagasitulekut. Kamina keskkohal asus kell, millest kerkis üles kilpkonnal kükitav Venus, hoides käes poolelisuitsetatud sigarit. Elegantne mööbel, armastava südame kingitus, seisis hajuvil korratuses. Vanad sokid vedelesid armastuse jaoks määratud diivanil. Mugav vedrudega tugitool, millesse ma olin vajunud, oli arme täis nagu vana soldat; ta näitas oma rebenenud käetugesid kui ka seljatoel sisseimbunud pumateid ja «antiikseid» õlisid, mida sinna olid jätnud kõigi sõprade pead. Voodis, seintel, igal pool oli naiivselt ühinenud jõukus ja vaesus. Oleks võinud arvata, et see on Naapoli palee trepil istuvate lazzarone^ega. See oli hasartmängija või kõlvatu inimese tuba, kel on oma isiklik arusaamine luksusest, kes elab tundmustest ja keda karjuvad vastuoksused põrmugi ei häiri. Sel pildil ei puudunud muide ka oma luule. Elu avaldus siin oma kullasäras ja oma kaltsudes, ootamatuna, ebatäiuslikuna, nagu ta tegelikkuses ongi, kuid eredana, veidrana, nagu välileeris, kuhu marodöör on riisunud kokku kõik, mis talle meeldib. Kamina süütamiseks oli kasutatud Byroni teost, millel puudus 0sa lehti; seda oli teinud noormees, kes riskis panna
157
kaardile tuhat franki, kel aga samal ajal polnud puu-halgugi, kes sõitis tilbury's, kuigi tal polnud tervet ning tugevat särkigi. Järgmisel päeval aga annab mõni krahvinna, näitlejatar või kaardimäng talle kuningliku kaasavara. Siin oli küünal pistetud rohelisse fosfortulekivi karpi, seal vedeles naise portree, mis oli ilma jäänud oma ilustustega kuldraamist. Kuidas võib noor inimene, kes on loomukohaselt ahne tugevate erutuste järele, loobuda vasturääkivuste poolest nõnda rikka elu võludest, mis annab talle rahuajal sõjaolukorra lõbusid? Ma oleksin peaaegu suigatanud, kui Rastignac tõukas jalahoobiga lahti toaukse ning hüüdis:
«Võit! Nüüd võime surra oma maitse järgi!» Ta näitas mulle oma kübarat, mis oli kulda täis, pani selle lauale, ja me tantsisime selle ümber nagu kaks inimesesööjat oma ohvri ümber. Me ulgusime, trampi-sime, kargasime, andes teineteisele rusikahoope, mis oleksid võinud tappa ninasarviku, ja laulsime, nähes vaimusilmaga kõiki maailma lõbusid, mida sisaldas meile see kübar.

«Kakskümmend seitse tuhat franki,» kordas aina Rastignac, lisades kullahunnikule mõned pangatähed. «Teistele piisaks sellest rahast elamiseks, aga kas meile piisab sellest suremiseks? Oo jaa, me laseme oma hinge välja kuldses vannis. Hurraa!»

Ja me karglesime jälle. Me jagasime pärijate kombel kõik rahad ükshaaval, alustades topeltnapooleonidest ja siirdudes suurtelt rahadelt väikeste juurde. Nagu tilkhaaval destilleerides pikendasime oma rõõmu, lausudes veel kaua: «Sulle . . . Mulle . . .»

«Me ei heida magama!» hüüdis Rastignac. «Joseph, punši!»

Ta viskas kulda oma ustavale teenrile. «See on sinu osa,» ütles ta, «mata end maha, kui võid.»

Järgmisel päeval ostsin ma Lesage'i juurest mööbli, üürisin korteri Taitbout' tänavasse, kus sa tutvusidki minuga, ja palkasin parima mööbelsepa seda kaunistama. Ma hankisin endale hobused. Ma sööstsin lõbude pöörisesse, mis olid samal ajal näilised ja reaalsed. Ma mängisin, võitsin ja kaotasin vaheldumisi tohutuid summasid;

158

kuid ainult ballidel, sõprade juures, mitte iialgi mängumajades, mille suhtes olin säilitanud oma püha ning ürgse hirmu. Märkamatult sigines mulle sõpru. Nende kiindumuse võlgnesin ma tülidele või sellele usalduslikule kergusele, millega me avaldame üksteisele oma saladusi, madaldades end sõpruskonnas; aga võib-olla ei seo meid miski nii tugevasti kui meie pahed? Ma-cis-kisin paari kirjandusliku teosega, mis tõid mulle kiitust. Mõned suured kirjanikud, kes tootsid turukaupa, ei kartnud minus võistlejat. Nad laususid mulle ülistusi, kahtlemata vähem minu isiklike teenete pärast kui selleks, et teha meelehärmi oma seltsimeestele. Minust sai elupõletaja, kui tarvitada seda eredat väljendit, mis on pühitsetud teie orgiate keelde. Minu enesearmastuseks oli tappa end kiiresti, olla üle kõige lõbusamaist jooma-vendadest nii hoo kui ka vastupidavuse poolest. Alati olin ma värske, elegantne. Mind peati vaimukaks. Miski ei reetnud minus seda kohutavat eksistentsi, mis teeb inimesest lehtri, seedimismasina ja luksushobuse. Peagi kerkis pillamine minu ette kogu oma kohutavuse majesteetlikkuses, ja ma mõistsin seda! Mõistlikud ning korralikud inimesed, kes varustavad etikettidega pudeleid oma pärijate jaoks, ei suuda kindlasti taibata säärase laia eluviisi teooriat ega tema loomulikku kulgu. Kuidas oleks võimalik sisendada provintslastele sellise elu poeesiat, kui nende meelest säärased ohtrad rõõmuallikad nagu oopium ja tee on ikka alles vaid kaks arstirohtu? Isegi Pariisis, selles mõtte pealinnas, kas me siingi ei kohta ebatäiuslikke sübariite? Kas pole nad võimetuina taluma lõbude liialdusi väsinud juba pärast esimest orgiat, nagu seda on need tublid kodanlased, kes pärast Rossini uue ooperi kuulamist neavad ära muusika? Kas ei loobu nad sellest elust samuti, nagu mõõdukas inimene ei taha enam süüa Ruffeci hanemaksapasteeti, seepärast et esimene söömine tekitas tal seedimisrikke? Kahtlemata on priiskamine samuti kunst nagu poeesiagi ning eeldab tugevaid hingi. Et tungida tema saladustesse, et nautida tema võlusid, peab inimene omamoodi anduma tema kohusetruule uurimisele. Nagu kõik teadused on temagi algul vastumeelne ning okkaline. Tohutud takistused piiravad inimese suuri naudinguid —

159

mitte tema väikesi lõbusid, vaid süsteeme, mis teevad harjumuseks need kõige haruldasemad aistingud, liidavad nad ühte, viljastavad neid, luues erilise dramaatilise elu ja sundides inimesele peale äärmuseni liialdatud ning kiire jõudude kulutamise. Sõda, võim, kunstid on harilikule inimesele niisama kättesaamatud ja niisama käsitamatud anomaaliad kui priiskamine, aga kõik need on raskesti saavutatavad. Aga kui juba kord inimene on tormijooksuga vallutanud need suured saladused, kas ei kõnni ta siis mingis uues maailmas? Väejuhid, ministrid, kunstnikud kalduvad kõik enam või vähem kõlvatusele, tundes vajadust vastandada oma elule, mis on nii erinev tavalisest elust, tugevaid meelelahutusi. Lõppude lõpuks on sõda priiskamine veres, nagu poliitika on sedasama kokkupõrkavais huvides. Kõik liialdused on vennad. Need

sotsiaalsed jõledused omavad kuristikkude kombel ligitõmbavat jõudu, nad kisuvad meid enda poole, nagu Püha Helena saar kutsus Napoleoni; nad tekitavad peapööritust, nad võluvad meid, ja meil on tahe vaadata kuristiku põhja, isegi teadmata miks. Võib-olla elab neis sügavustes lõpmatuse mõte, võib-olla sisaldavad nad eneses mingit suuri meelitust inimesele, sest eks keerle inimese jaoks kõik tema enda ümber? Kontrastiks töötundide paradiisile ning loomisrõõmudele nõuab väsinud kunstnik endale olgu siis kas jumala kombel pühapäevarahu või siis jälle kuradi kombel iharuse põrgunaudinguid, et anda oma meeltele toitu, mis oleks vastukaaluks vaimsetele pingutustele. Lord Byronile ei võinud olla puhkuseks lobisemine bostonipartii juures, mis veetleb mõnd rantjeed; temal kui poeedil oli vaja kogu Kreekamaad, et seda Mahmudi vastu välja mängida. Kas ei muutu inimene sõjas surmaingliks, mingiks hiiglaslikuks timukaks? Kas pole selleks vaja otse erakordseid ahvatlusi, et sundida meid võtma eneste peale julmi piinu, meie hapra kesta vaenlasi, mis piiravad kirgi otsekui ogadega kind-lusmüür? Kui suitsetaja pärast tubaka kuritarvitamist vähkreb krampides ning vaevleb omamoodi agoonias, kas pole ta siis see-eest viibinud mine tea kus maades ning osa võtnud kõige oivalisemaist pidudest? Kas pole Euroopa, ilma et tal oleks olnud aega pühkida kederluuni

160

verre kastetud jalgu, alatasa ikka jälle alustanud sõda? Kas ei tunne inimkond tervikuna vahel samuti joovastust, nagu loodusel on oma armujoovastuse hood? Eraisikule, mõnele rahulikul ajal virelevale Mirabeau'le, kes unistab tormidest, tähendab priiskamine kõik; ta tähendab kogu elu pidevat haardes hoidmist või õige-mini kahevõitlust mingi tundmatu jõuga, mingi koletisega. Algul kohutab see koletis, teda tuleb haarata sarvist; see on pööraselt raske. Oletagem, et loodus on andnud teile liiga väikese või laisa mao; te alistate ta oma tahtele, venitate ta laiemaks, te õpetate teda taluma viina, te harjutate end viinauimaga, te veedate uneta öid — ja lõppeks te kujundate endas kürassiirikoloneli organismi, luues end veel kord ise uuesti, otsekui etteheiteks jumalale! Kui inimene end nõnda on ümber loonud, samuti kui vana soldat on harjutanud oma hinge kahuritulega ja jalgu lahingurännakutega, kui ta algajana ei kuulu veel koletisele ja nende vahel puudub alles selgus, kes neist kahest on isand, sööstavad nad ikka ja jälle teineteise kallale, kord võidab üks, kord teine — see loob imeväärse õhkkonna, kus uinuvad hingevalud ja ärkavad ellu vaid ideede viirastused. See vihane võitlus on saanud juba paratamatuks. Kehastades endas neid muinasjutulisi tegelaskujusid, kes legendide järgi on müünud oma hinge kuradile, et saada võimu pahategudeks, vahetab priiskaja oma surma kõigi elu naudingute vastu — ent kui rikkalikud, kui viljakad on need naudingud! Selle asemel et aeglaselt voolata kahe üksluise kalda vahel, mille moodustab poelett või kon-toripult, pulbitseb ja tormab tema elu nagu tulvavesi. Ja lõppeks tähendab priiskamine kehale kahtlemata sedasama, mida hingele annavad müstilised rõõmud. Viina-uim sukeldab teid unelmaisse, mille fantasmagooriad on niisama põnevad kui ekstaatilised nägemused. Teil °n siis hurmavaid tunde, mis on kui noore tütarlapse kapriisid; veetlevaid vestlusi sõpradega; te leiate sõnu, mis suudavad kujutada kogu elu; teil on siiraid ning tagamõtteta rõõme; matku, mis ei väsita, terveid poeeme mõnes üksikus lauses. Pärast seda kui me oleme rahuldanud endas looma, kelles teadusel oleks tulnud kaua otsida hinge, järgneb võluv tardumus, mille järele õhka-

161

vad inimesed, kes on tüdinud oma mõistusest. Kas ei tunne nad kõik vajadust täieliku puhkuse järele ja kas pole priiskamine omamoodi andam, mida geenius mak-sab kurjale? Vaata kõiki suuri inimesi: kui nad pole iharad, siis on nad juba looduse poolt nigelad olendid. Mingi irvitav või kiivas võim rikub nende hinge või keha, et väärata nende talentide pingutusi. Viinastunud tundidel ilmuvad inimesed ja asjad teie ette riietatuina teie enda livreesse. Looduse kroonina te kujundate ümber sedasama

loodust omaenda soovi järgi. Kogu selle lakkamatu hulluse vältel valab mäng teie enda tahtel teie soontesse oma sulatina. Ühel heal päeval te olete selle koletise võimuses; siis saabub teile, nagu see juhtus minugagi, julm virgumishetk: teie peatsis istub jõuetus. Kui olete vana sõjamees, närib teid tiisikus; kui diplomaat, siis on teil südame aneurüsm ja teie elu ripub juuksekarva otsas. Minule endale hüüab võib-olla kopsupõletik: «Lähme!», nagu ta kunagi hüüdis Raffae-lile Urbinost, kelle hukutasid liialdused armastuses. Vaat nii olen ma elanud! Ma ilmusin kas liiga vara või liiga hilja siia maailma. Kahtlemata oleks minu jõud siin olnud ohtlik, kui ma poleks teda säärasel viisil hävitanud, — kas ei vabanenud maailm Aleksandrist Herkulese karika tõttu* ühe orgia lõpul! Ja lõppeks neile teatavaile olendeile, kelle elusaatus on äpardunud, on vaja taevast või põrgut, priiskamist või Saint-Bernard'i mäe vaestemaja. Äsja polnud mul mehisust lugeda moraali neile kahele olendile (ta osutas Euphrasie'le ja Aquilinale). Kas ei kehasta nad minu elulugu, kas ei kujuta nad minu elu? Ma ei võinudki neid süüdistada, nad ise ilmusid minu ette kui kohtumõistjad.

Keset seda elusat poeemi, selle uinutava haiguse embuses oli mul ometi kahel korral kriis, ja need mõlemad valmistasid mulle rasket hingevalu. Esiteks mõni päev pärast seda, kui ma nagu Sardanapalos olin viskunud tuleriidale, kohtasin ma Foedorat Itaalia Teatri sammaskäigus. Me ootasime oma tõldu. «Ah, te olete ikka alles elus!» Nõnda oleks võinud tõlgitseda tema naeratust ja õelaid sõnu, mis ta ütles oma truule saatjale, jutustades talle kahtlemata minu lugu ning andes minu armastu-

162

sele labase armastuse hinnangu. Ta oli endaga rahul selle oma väära läbinägelikkuse puhul. Oo, kogu aeg end tema pärast tappa, teda ikka veel jumaldada, näha teda minu priiskamistes, minu joobumuses, kurtisaanide voodis ning tunda end tema pilgete märklauana! Mitte suuta lõhestada oma rinda, kiskuda sealt välja oma armastus, et heita see tema jalge ette!

Peagi oli mu varandus kerge vaevaga ammendatud, aga kolmeaastane korralik eluviis oli andnud mulle erakordselt tugeva tervise, ja päeval, kui ma jäin ilma rahata, tundsin ma end oivaliselt. Et jätkata oma enesetapmist, andsin ma välja lühiajalisi veksleid, ja nende tasumise päev saabus. Julmad elamused! Ja kuidas nad erutavad noori südameid! Ma polnud sündinud selleks, et kiiresti vananeda, minu hing oli alles noor, jõuküllane ning värske. Minu esimene veksel äratas kõik minu endised voorused, mis tulid minu juurde aeglasel sammul ning näisid mulle kurvad. Ma oskasin neid veenda nagu selliseid vanu tädisid, kes algavad torisemistega ja lõpetavad sellega, et puhkevad nutma ning annavad raha. Minu kujutlusvõime oli karmim, ta tõi mulle silma ette, kuidas minu nimi rändab mööda Euroopat linnast linna. «M eie nimi, see oleme meie ise,» on ütelnud Eusebe Salverte*. Pärast hulkurlikke eksirännakuid jõudsin ma nagu kellegi sakslase teisik tagasi oma tuppa, kust ma polnudki lahkunud, ning ärkasin järsku. Kunagi ammu, kui ma juhtusin Pariisi tänavail kohtama pangakäskjalgu, neid kommertsala südametunnistuspiinu, kes on riietatud halli, kandes livreed oma peremehe vapiga — hõbenaastuga —, vaatasin ma neid ükskõikselt; kuid nüüd vihkasin ma neid juba ette. Kas ei ilmu ühel hommikul keegi neist minu juurde aru pärima üheteistkümne minu allkirjaga veksli kohta? Minu allkiri maksis kolm tuhat franki — ma ise ei maksnud seda summat! Muretu näoga kohtutäiturid, tundetud igasuguse meeleheite vastu, isegi surma vastu, kerkisid mu silme ette nagu timukad, kes ütlevad surmamõistetule: «On löönud pool neli.» Nende kirjutajail oli õigus mind kinni võtta, kritseldada paberile minu nimi, seda mustata, irvitada selle üle. Ma olin võlglane! Kas võlglane kuulub veel endale? Kas polnud teistel inimesestel

163

õigus pärida aru minu elu kohta? Miks ma olen söönud pudingit ä la chipolata? Miks ma olen joonud šampanjat? Miks olen ma maganud, kõndinud, mõtelnud, meelt lahutanud, kuid pole neile maksnud? Hetkel, kui ma olen andunud poeesiale või

süvenenud mingisse ideesse, või siis eine ajal, olles ümbritsetud sõpradest, keset rõõmu ja leebeid naljatlusi võisin ma oodata, et sisse astub keegi pruunis kuues härra, hoides käes kulunud kübarat. Ja see härra osutub mu võlaks, minu veksliks, viirastuseks, kes paneb närbuma minu rõõmu, sunnib mind tõusma lauast, et temaga kõnelda; ta röövib mult mu lõbususe, mu armukese, kõik kuni mu voodini. Südametunnistuspiinad on sallivamad, nemad ei tõsta meid tänavale ega pista meid Sainte-Pelagie'sse, nad ei tõuka meid jõledasse pahede urkasse; nad saadavad meid ainult tapalavale, kus timukas meid õilistab: hukkamise hetkel usuvad kõik meie süütusse, kuna aga seltskond ei jäta mitte ainustki voorust prassijale, kel pole raha. Pealegi omavad need kahejalgsed võlad, kes kannavad rohelist kalevit ja siniseid prille ja hoiavad käes kirjuid vihmavarje, need kehastunud võlad, keda me kohtame palgest palgesse tänavanurgal, hetkel, kui me parajasti naeratame, — nad omavad hirmsat eesõigust öelda: «Härra de Valentin võlgneb mulle ega maksa. Ta on mul peos. Oo, eks katsugu ta mulle vingus nägu näidata!» Tuleb teretada oma võlausaldajaid, teretada lahkelt ning viisakalt. «Millal te mulle maksate?» küsivad nad. Ja me oleme sunnitud valetama, nuruma raha kellegi teise käest, küürutama selga mõne lolli ees, kes istub oma rahalaeka otsas, sallima tema külma pilku, seda vereimeja pilku, mis on teotavam kui kõrvakiil, taluma tema Bareme'i-moraali* ja tema jämedat harimatust. Võlg on suure kujutlusvõime vili, millest nemad ei suuda aru saada. Hingelised puhangud ahvatlevad ning alistavad sageli võlavõtja, samal ajal kui miski suur ei alista, miski suuremeelne ning ülev ei ajenda neid, kes elavad raha sees ega tunne midagi muud peale raha. Minule sisendas raha hirmu. Lõppeks võib veksel muunduda perekonnaga koormatud raugaks, keda ehivad igasugused voorused. Ma võlgnesin võib-olla mõnele elusale Greuze'i maalile, mõnele lastega ümbritsetud paralüütikule,

sõduri lesele, kes kõik ringutavad minu poole anuvaid käsi. Hirmsad on võlausaldajad, kellega koos tuleb nutta; ja kui me oleme neile tasunud, võlgneme neile veel abi. Maksutähtpäeva eelõhtul heitsin ma magama selle võltsi rahuga, millega magavad inimesed enne hukkamist, enne duelli, lastes end äiutada petlikest lootustest. Aga kui ma ärkasin ning selgele teadvusele jõudsin, kui ma tundsin, et minu hing on vangistatud pankuri portfelli, peidetud üleskirjutatud asjade nimestikkudesse, üles märgitud punase tindiga, siis kargasid mu võlad kõikjalt esile kui rohutirtsud: neid oli mu seinakellas, mu tugitoolidel; nendega oli inkrusteeritud minu mööbel, mida ma kasutasin kõige meelsamini. Minu asjad saavad Chätelet' vangla harpüiade saagiks, ja need vagurad elutud orjad röövitakse tunnismeeste poolt ning visatakse jõhkralt väljakule. Ah, minu kraam oli veel osa minust! Minu korteri uksekell helises minu südames, ta tabas mind sinna, kuhu peab tabama kuningaid, — pähe. See oli martüürium, mille tasuks polnud taevast. Jah, ülevale inimesele on võlg põrgu, ent põrgu kohtutäiturite ja asjaajajatega. Tasumata võlg on nurjatus, kelmuse algus, ja veel halvem kõigest sellest — vale! Ta plaanitseb roimi ning korjab laudu tapalava jaoks. Minu vekslid läksid protesti. Kolm päeva hiljem ostsin ma nad välja. See toimus nõnda. Keegi spekulant tegi mulle ettepaneku müüa talle saar, mida ma omasin Loire'i jões ja kus asetses minu ema haud. Ma nõustusin. Ostja notari juures müügilepingule alla kirjutades tundsin ma hämaras kontoris jahedust nagu keldris. Ma võpatasin, kui mulle meenus, et samasugune külm niiskus valdas mind haua äärel, kuhu maeti mu isa. See seik tundus mulle halva endena. Ma nagu oleksin kuulnud oma ema häält ning näinud tema varju; mingi kummaline võim pani mu kõrvus kuidagi tasaselt kõlama minu enda nime, mida saatsid hingekella löögid. Saare hinnast jäi mulle pärast kõigi võlgade tasumist veel kaks tuhat franki. Muidugi oleksin ma võinud tagasi pöörduda õpetlase vaikse elu juurde, kolida jälle oma ärklituppa pärast seda, kui olin tundma õppinud elu, — minna sinna tagasi, pea täis tohutuid tähelepanekuid, omandanud juba mõningal määral tun

tud nime. Kuid Foedora ei andnud oma saaki käest. Me sattusime sageli kokku. Ma sundisin tema austajaid, kes olid hämmastunud minu vaimukusest, minu hobustest, minu edust, minu tõldadest, pasundama tema kõrvus minu nime. Ta jäi külmaks ning tundetuks kõige vastu, isegi selle hirmsa lause vastu: «Ta hukutab end teie pärast!», mille ütles talle Rastignac. Ma sundisin kogu maailma minu eest kätte tasuma, aga ma polnud õnnelik! Kaevudes nõnda kuni elu mudase põhjani, ihalesin ma üha enam vastastikuse armastuse rõõme, ma ajasin taga nende pettekujusid oma pillava elu juhuslikkustes, keset orgiaid. Minu õnnetuseks olin ma petetud oma kõige ilusamais tundmustes, minu heategude eest karistati mind tänamatusega, eksimuste eest aga tasuti mulle tuhande naudinguga. Sünge filosoofia, ent õige pillajale. Ja lõpuks oli Foedora mind nakatanud oma auahnuse-pidalitõppe. Tungides oma hinge sügavustesse, leidsin ma, et teda pureb gangreen, et ta mädaneb. Deemon oli vajutanud mu laubale oma kukekannuse-jäljendi. Siitpeale oli mul juba võimatu läbi saada nende pidevate vapustusteta oma elus, mis alatasa oli seotud riisikoga, ja rikkuse jõledate rafineeritusteta. Kui oleksin omanud miljoneid, oleksin ma kogu aeg aina mänginud, priisa-nud, ringi jooksnud. Ma ei tahtnud enam jääda üksinda iseendaga. Ma vajasin kurtisaane, väärsõpru, peeni roogi, viina, et end uimastada. Sidemed, mis köidavad inimest perekonna külge, olid minus igaveseks katkenud. Lõbude orjana pidin ma teostama oma saatuse — enesetapmise. Oma vara tuuldepildumise viimaseil päevil andusin ma otse uskumatuile ekstsessidele, kuid igal hommikul paiskas surm mu tagasi ellu. Eluaegse rendise omaniku kombel oleksin ma võinud rahulikult tulekahjule vastu vaadata. Lõpuks oli mulle jäänud veel mu viimane kahekümnefrangiline, ja siis meenus mulle Rastignaci kunagine õnn...

Hehee!» hüüdis ta, kui tal äkki tuli meelde talisman, ja ta tõmbas selle taskust välja.

Kas tuli see nüüd pika päeva võitlustest tekkinud väsimusest, et ta ei suutnud enam valitseda oma mõistuse üle veini ja punši lainetel, või erutasid teda kujutelmad tema möödunud elust ning ta joobus märkamatult omaenda

166

sõnavoolust, aga Raphael sattus hoogu, eksaltee-rus sel määral, et käitus kui inimene, kes on täielikult aru kaotanud.

«Käigu kus kurat surm!» hüüdis ta šagräännahaga vehkides. «Nüüd alles tahan ma elada! Ma olen rikas, seega on mul olemas kõik voorused. Miski ei suuda mulle vastu panna. Kes ei muutuks heaks, kui ta suudab kõik? Hehee! Ohoo! Ma soovisin endale kakssada tuhat franki rendist, ja ma saan nad. Tervitage mind, sead, kes te aelete siin vaipadel nagu sõnniku seesl Te kuulute minule — tore varandus! Ma olen rikas, ma võin teid kõiki osta, isegi selle deputaadi, kes seal norskab. Noh, kõrgema seltskonna lurjused, õnnistage mind! Ma olen Rooma paavst!»

Sel hetkel said Raphaeli hüüatused, mida seni oli summutanud norskamise tihe bass, äkki kuuldavaks. Enamik magajaist ärkas karjatades; ent märgates, et nende une häirija seisab ebakindlalt jalul, kirusid nad tema joobnud räuskamist terve sajatuste kontserdiga.

«Vait!» hüüdis Raphael. «Oma küütidesse, koerad! Emile, mul on tohutuid rikkusi, ma annan sulle havanna sigareid.»

«Ma kuulen,» vastas poeet. «Foedora või surm! Lase aga edasil See magus Foedora-eputis on sind petnud. Kõik naised on eevatütred. Sinu lugu pole põrmugi traagiline.»

«Ah! Sa magasid, teeskleja?»

«Ei! Foedora või surm. Jätka.»

«Ärka üles!» hüüatas Raphael, lüües Emile'i šagräännahaga, nagu tahaks ta sellest elektrivoolu saada.

«Kurat võtaks!» ütles Emile üles karates ning Raphaeli sülle haarates. «Pea ometi meeles, sõber, et sa oled halbade eluviisidega naiste seltskonnas.»

«Ma olen miljonär.»
«Miljonär või mitte, aga joobnud oled sa kindlasti.»
«Joobnud võimust. Ma võin sind tappa!... Vait! Olen Nero, olen Nebukadnetsar!»
«Kuule, Raphael, me oleme halvas seltskonnas, juba väärikuse pärast peaksid sa vait jääma.»
«Kogu mu elu on olnud vaid liiga pikk vaikimine. Nüüd tasun ma kätte kogu maailmale. Närune rahaloo-
167
pimine ei paku mulle enam lõbu, ma tahan tühjaks imeda inimelusid, inimvaime, hingi, nagu see sobib meie ajastule, mille vääriline tahan olla. See on alles täiuslik luksus, mis pole väiklane ning armetu. Kas see poleks nagu pidu katku ajal! Ma hakkan võitlema kollase, sinise, rohelise palavikuga, armeedega, ešafotti-dega. Ma võin saada Foedora ... Aga ei, ma ei taha Foedorat, see on minu haigus, ma suren Foedora pärast! Tahan unustada Foedora.» «Kui sa ei jäta oma kisa, viin ma su söögisaali.» «Kas näed seda nahka? See on Saalomoni testament. Ta kuulub minule, too Saalomon, too kuningas-pedant! Araabia kuulub minule, Petra samuti. Kogu universum on minu oma. Ka sina kuulud minule, kui ma tahan. Jah, kui tahan — hoia end! Võin osta kogu sinu ajakirjandusliku poe, ja sina saad minu teenriks. Hakkad mulle sepitsema kupleesid, lineerima minu pabereid. Teener! Teener — see tähendab: käsi käis tal hästi, ta tegi vaid, mis kästi.» Nende sõnade juures viis Emile Raphaeli söögisaali. «Hea küll, mu sõber,» ütles ta, «ma olen sinu teener. Sina aga saad ajalehe peatoimetajaks. Jää vait! Austusest minu vastu käitu sündsalt! Kas armastad mind?»
«Kas ma sind armastan? Sa saad havanna sigareid selle naha abil. Ikka nahk, mu sõber, kõikvõimas nahk! Oivaline ravivahend, võin ravida konnasilmi. Kas sul on konnasilmi? Ma kõrvaldan nad sul.» «Iialgi pole ma sind näinud nii totrana.» «Totrana, mu sõber? Ei. See nahk tõmbub kokku, kui mul tekib mingi soov .. . See on nagu küsimus ja vastus. Brahmaan . . . Siin on mängus brahmaan. See brahmaan oli aga pilkaja, vembumees, sest soovid, näed sa, peaksid ju laiendama . . .»
«Jah, muidugi.»
«Ma tahan ütelda . . .»
«Jah, see on täiesti õige, mõtlen samuti kui sinagi Soov laiendab ...»
«Ma tahan ütelda, nahka . . .»
«Jah.»
«Sa ei usu mind. Ma tunnen sind, mu sõber, sa oled valelik kui uus kuningas.»
168
«Kuidas sa võid nõuda, et usuksin sinu joobnud sonimisi?»
«Veame kihla; võin sulle tõestada. Mõõdame naha ära.»
«Noh, nüüd ta ei jäägi magama!» hüüdis Emile, nähes Raphaeli söögisaalis tuhnimas.
Selle teadvuse kummalise selguse tõttu, mis vaheldub mõnikord joobnute nürimeelsete nägemustega, leidis Raphael ahvikiirusega kirjutusvahendid ja suurätiku, korrates seejuures kogu aeg: «Mõõdame ära! Mõõdame ära!»
«Olgu siis pealegi,» ütles Emile, «mõõdame ära!»
Kaks sõpra laotasid suurätiku laiali ning panid sellele šagräännaha. Emile, kelle käsi näis kindlam Raphaeli omast, tõmbas tindiga suurätikule talismani piirjooned, samal ajal kui tema sõber rääkis:
«Ma soovisin endale kakssada tuhat franki rendist, kas pole õige? Ja kui ma nad saan, siis näed, et minu šagrään on jäänud väiksemaks.»
«Hea küll, aga nüüd maga! Kas tahad, ma panen su sellele diivanile? Vaat nii. Kas sul on mugav?»
«Jah, mu ajalehejünger. Sa hakkad mind lõbustama, mult kärbseid ära ajama. Sõber õnnetuses omab õigust olla sõber ka võimus. Niisiis annan ma sulle havanna si...»

«Noh, maga pea kaineks oma kullast, miljonär.»
«Sina maga klaariks oma artiklid. Head ööd. Ütle ometi head ööd Nebukadnetsarile! .. . Armastus! Juua! Prantsusmaa ... Kuulsus ja rikkus ... rikk ...»
Peagi liitsid kaks sõpra oma norskamise muusikaga, mis kostis salongidest. Kasutu kontsert! Küünlad kustusid ükshaaval, pannes lõhkema oma kristallist küünla-mansette. Öö mähkis oma musta loori selle pika orgia, milles Raphaeli jutustus oli olnud kui sõnade orgia, mil Puudus mõte, sageli aga ka puudusid sõnad, mis mõtet oleksid suutnud väljendada.
Järgmisel päeval kella kaheteistkümne paiku tõusis '•us Aquilina haigutades ning väsinuna, tema põskedel °h marmori soonekeste taoline jäljend tabureti mustritest sametist, millel oli puhanud tema pea. Euphrasie,
169
ärganud oma sõbranna liigutustest, kargas järsku püsti, tuues kuuldavale käheda karjatuse; tema ilus näoke, nii valge ning värske alles eelmisel õhtul, oli kollane ja kahvatu nagu neil tüdrukuil, kes on teel haigemajja. Vähehaaval hakkasid külalised end liigutama, võikalt oiates; nad tundsid kangestust kätes ja jalgades ja tuhat igasugust häda vaevas neid ärkamisel. Teener tuli ning avas salongides luugid ja aknad. Soojad päikesekiired sätendasid lamajate nägudel, äratades ellu magajaid, ja kogu seltskond tõusis jalule. Äkki päevavalgusest üllatatud naised, kes unes väherdes olid rikkunud oma uhked soengud ja kortsutanud tualetid, pakkusid jäledat vaatepilti: nende juuksed tolknesid iluta salkudena, nende näoilme oli muutunud, nende nii säravad silmad olid tuhmunud roidumusest. Vahakarva haiglased näod, mis olid nii helendavad küünalde säras, ajasid nüüd hirmu peale; lümfaatilised näod, nii valged, nii õrnad väljapuhanuina, olid muutunud roheliseks; huuled, alles hiljuti nii kütkestavad ning punased, olid nüüd kuivad ja kahvatud, kandes viinauima häbimärke. Nähes oma öiseid armukesi nii tohletanuina ning laibas-tunuina nagu sõtkutud lilled tänaval, millest on läbi läinud leinarong, salgasid mehed nad nüüd maha. Ise aga olid need kõrgid mehed veel hirmsamad. Te oleksite võpatanud, nähes neid inimnägusid aukuvajunud mustade sõõridega ümbritsetud silmadega, mis nagu midagi ei näinud, mis olid kui klaasistunud viinast, nürimeelsed häiritud unest, mis pigemini väsitab kui kosutab. Need kurnatud näod, millel peegeldus alasti kehalik ihaldus ilma selle luuleta, millega meie hing teda kaunistab, olid kuidagi metsikud ning loomalikult külmad. See katmata ning minkimata pahe ärkamine, see kaltsudes kurja skelett, külm ning tühi, ilma mõistuse sofismideta või luksuse võludeta, pani kohkuma need kartmatud atleedid, nii harjunud kui nad olidki priiskamislahingu-tega. Eksleva pilguga silmitsesid kunstnikud ja kurtisaanid vaikides ruumide korratust, kus kõik oli laastatud ning rüüstatud kirgede lõõmas. Äkki kostis saatanlik naer, kui Taillefer, olles kuulnud oma külaliste kähisevaid hääli, püüdis neid tervitada mingi grimassiga; tema higine veripunane nägu hõljus selle põrguliku stseeni
170
kohal nagu südamepiinadeta kuriteo kujutus. (Vt. «Punane võõrastemaja».) Pilt oli täielik. See oli elu muda toreduse rüpes, hirmus segu inimlikust hiilgusest ja viletsusest, priiskamise ärkamine pärast seda, kui see oma tugevate kätega on välja pigistanud kõik elu viljad, jättes enda ümber maha vaid ilgeid riismeid või valet, millesse ta enam ise ei usu. Tundus, nagu oleks Surm naeratanud keset katku nakatunud perekonda: polnud enam ei meeliuimastavaid lõhnu ega pimestavat valgust, ei lõbusust ega ihaldusi; oli jäänud vaid tülgastus oma südantpööritavate lehkadega ja tapva filosoofiaga. Kuid päike, helendav kui tõde, ja õhk, puhas kui voorus, moo-dustasid kontrasti umbse, miasmidega, orgia miasmi-dega täidetud läpastanud õhustikuga! Hoolimata pahega harjumisest mõtlesid nii mõnedki neist noortest neidu-dest oma kunagisele ärkamisele minevikus, kui nad süütuna ning puhtana vaatlesid läbi kuslapuude ja roosidega kaunistatud talumaja-akna värsket, lookeste rõõmsaist

lõõritustest kõlavat maastikku, mida valgustas udune koidukuma ning ehtisid kastetilkade imeväärsed briljandid. Teised maalisid endale pildi perekondlikust hommikueinest, lauast, mille ümber naersid süütuina lapsed ja isa, kus kõigest hoovas sõnulseletamatut veetlust, kus road olid lihtsad nagu südamedki. Kunstnik unistas oma vaiksest ateljeest, oma vooruslikust skulptuurist, graatsilisest modellist, kes teda ootas. Keegi noormees, kellel tuli meelde protsess, millest sõltus Jkogu perekonna saatus, mõtles tähtsale vaidlusele, mis nõudis tema kohalviibimist. Õpetlane tundis igatsust oma kabineti järele, kuhu teda kutsus üllas töö. Peaaegu kõik olid rahulolematud iseendaga. Sel hetkel ilmus naerdes Emile, värske ning roosa nagu kõige ilusam komii kuskilt moemagasinist.

«Te näete armetumad välja kui kohtutäiturid!» hüüdis ta. «Täna pole teist millegi tegijat; päev on kadunud; seepärast on minu nõu — einetada.»

Nende sõnade peale väljus Taillefer, et teha korraldusi. Naised astusid lõdval sammul peeglite ette, et korraldada oma tualette. Kõik toibutasid endid. Kõige Pahelisemad pidasid jutlust kõige kombelisemaile. Kurtisaanid pilkasid neid, kel näis puuduvat jaks selle

171

jõhkra söömapeo jätkamiseks. Ainsa hetkega elustusid need viirastused, moodustasid gruppe, küsitlesid üksteist ning naeratasid. Mõned osavad ning väledad teenrid asetasid kiiresti mööbli ja kõik muu oma kohale. Oivaline eine ilmus lauale. Külalised sööstsid söögisaali. Kui siingi kandis kõik eilse orgia kustutamatut pitserit, oli vähemalt säilinud mingi jälg elust ja mõttest nagu surija viimseis krampides. Nagu vastlakarnevali viimasel päeval maeti saturnaal maha maskide poolt, kes olid väsinud tantsimisest, joobnud joovastusest, ent kõigest hoolimata tahtsid jätkata lõbutsemist, et ainult mitte tunnistada oma jõuetust. Hetkel, kui see vahva seltskond asus kapitalisti laua ümber, ilmus Cardot, kes eile õhtul oli mõistlikult pärast lõunasööki kadunud, et lõpetada oma orgia abieluvoodis. Ta tõi nähtavale oma abivalmis näo, millel eksles imal naeratus. Ta näis haistvat mingit pärandust, kus on tegemist magusa suutäiega, mida on vaja jagada, inventariseerida, nimestikke ümber kirjutada; see pärand tõotas rohkete aktide koostamisi ning oli tiine ohtraist honoraridest; ta oli niisama mahlakas kui pehme filee, millesse Amfitrüon torkas parajasti oma noa.

«Ohoo! Nüüd einetame notariaalses korras!» hüüdis de Cursy.

«Te tulite just parajal ajal, et kõiki neid asju nummerdada, hinnata ja oma allkirjaga kinnitada,» ütles talle pankur pidulauale osutades.

«Testamenti teha ei tule, küll aga võib-olla abielulepinguid,» ütles teadlane, kes aasta tagasi oli esmakordselt ja ülimal määral hästi naitunud.

«Ohoo!»

«Ahaa!»

«Uks hetk,» hüüdis Cardot, kurdistatud lamedate naljade koorist. «Ma tulin siia tõsise asja pärast. Ma tõin ühele teist kuus miljonit.» (Sügav vaikus.) «Mu härra,» ütles ta, pöördudes Raphaeli poole, kes sel momendil oli üpris koduselt ametis silmade pühkimisega oma suu-rätiku nurgaga, «kas teie proua ema polnud mitte sündinud preili 0'Flaharty?»

«Jah,» vastas   Raphael   üsna   masinlikult, «Barbe Marie.»

172

«Kas teil on ehk juhtumisi kaasas,» jätkas Cardot, «teie enda ja teie ema proua de Valentini sünnitõend?»

«Arvan küll.»

«Niisiis, mu härra, te olete augustikuus 1828 Kalkutas surnud major O'Flaharty ainus seaduslik pärija.»

«Seda Kalkuta varandust pole võimalik kalkuleerida!» hüüdis «asjatundja».

«Major määras oma testamendis üsna suured summad mõningaile ühiskondlikele asutustele, ja Prantsuse valitsus nõudis välja pärandi India kompaniilt,» jätkas notar. «Käesoleval hetkel on pärand täiesti vaidlustamatu ning sula. Juba kaks nädalat olen ma asjata otsinud isikuid, kes võiksid olla huvitatud preili Barbe Marie O'Flaharty pärandist, kui eile äkki siin laua taga ...»

Sel hetkel kargas Raphael püsti nagu inimene, kellele on löödud sügav haav. Saalis oleks nagu kostnud hääletu karjatus; külaliste esimeseks tundmuseks oli varjatud kadedus; kõikide leegitsevad pilgud pöördusid Raphaeli poole. Siis tõusis müra, mis sarnanes rahulolematu parteri meeleavaldusega, tekkis ärev mässumeelne kära, paisus üha, ja igaüks ütles oma sõna tervituseks tohutu suurele varandusele, mille oli toonud notar. See saatuse järsk alistumine tema tahtele tõi Raphaeli mõistusele, ta laotas kiiresti lauale suurätiku, millele äsja oli märgitud šagräännaha suurus. Midagi kuulamata asetas ta rätikule talismani ning võpatas tugevasti, nähes väikest vahet joonistatud kontuuri ja šagräännaha vahel.

«Noh, mis temaga siis on?» hüüdis Taillefer. «Ta on saanud oma varanduse odava hinnaga.»

«Toeta teda, Chätillon!» ütles Bixiou Emile'ile. «Ta sureb veel rõõmust.»

Hirmus kahvatus levis üle pärija närbunud näo iga lihase, tema jooned moondusid, esiletungivad osad näos muutusid valgeks, lohud tumenesid; kogu nahk omandas tinakarva sinkjashalli värvingu, silmad tardusid liikumatuks. Ta nägi SURMA. Hiilgav pankur, ümbritsetud närtsinud kurtisaanidest ja küllastunud joomakaaslasest, — kogu see lõbude agoonia oli tema elu elavaks kehastuseks. Raphael vaatas kolm korda talismani, mis lebas lahedasti suurätikule joonistatud halastamatute

173

joonte vahel. Ta püüdis kahelda, kuid mingi selge eelaimus hävitas tema umbusklikkuse. Maailm kuulus temale, ta võis kõik — kuid ta ei tahtnud enam midagi. Nagu rändajal kõrbes oli tal veel pisut vett janu kustutamiseks ja ta pidi mõõtma oma elu sõõmude arvu järgi. Ta nägi, et iga soov maksab tal elupäevi. Ta hakkas uskuma šagräännahka, ta kuulatas oma hingamist, ta tundis end juba haigena ning küsis endalt:

«Kas pole ma mitte tiisikuses? Kas mu ema ei surnud mitte rinnatõppe?»

«Oo, Raphael, nüüd te alles hakkate lõbutsema! Mis te minule kingite?» küsis Aquilina.

«Joogem tema onu major Martin O’Flaharty surma puhul! Vaat see oli alles mees!»

«Raphaelist saab nüüd Prantsusmaa peer.»

«Ah, mis tähendab veel Prantsusmaa peer pärast Juulirevolutsiooni!» arvas «asjatundja». «Kas sa võtad endale looži Itaalia Ooperis?» «Ma loodan, et te meid kõiki kostitate?» ütles Bixiou. «Inimene nagu tema oskab ajada asju suurejooneliselt,» lausus Emile.

Selle pilkehimulise seltskonna hurraahüüded kõmisesid Valentini kõrvus, ilma et ta oleks suutnud tajuda ainsagi sõna tähendust; kuidagi ähmaselt mõtles ta Bretagne’i talupoja paljulapselisele mehhaanilisele ning soovideta olelemisele, kes harib oma põldu, sööb tatraputru, joob ikka samast kruusist õunaveini, usub pühasse Neitsisse ja kuningasse, käib lihavõttel armulaual, tantsib pühapäeviti rohelisel murul ega taipa midagi oma küree jutlusest. Vaatepilt, mis sel hetkel avanes tema silmile, need kullatud paneelid, need kurtisaanid, need uhked road ja kogu see luksus otsekui pigistasid teda kõrist ning panid köhima.

«Kas soovite sparglit?» hüüdis talle pankur. «Ma ei soovi midagi!» vastas talle Raphael kõuehäälega.

«Braavo!» hüüatas Taillefer. «Te taipate rikkuse tähendust— see on patent häbematusele. Teie kuulute meie omade hulka! Mu härrad, joogem kulla vägevuse pealef Saanud kuuekordseks miljonäriks, jõuab härra de Valentin võimu juurde. Ta on kuningas, ta võib kõik, ta on

kõigest üle, nagu seda on kõik rikkad. Sõnad: PRANTSLASED ON VÕRDSED SEADUSE EES on siitpeale temale vale, millega algab harta. Ta ei allu edaspidi eadustele, vaid seadused alluvad temale. Miljonäride jaoks pole ei ešafotti ega timukaid!»

«Jah,» hüüdis Raphael vahele, «nad on ise omaenda timukad!»

«Veel üks eelarvamus!» hüüdis pankur. «Joogem!» ütles Raphael talismani taskusse pistes. «Mis sa seal teed?» küsis Emile tal käest kinni haarates. «Härrased,» jätkas ta, pöördudes Raphaeli käitumisest üsna hämmastunud seltskonna poole. «Võtke teatavaks, et meie sõber de Valentin ... mis ma ütlesin? — härra markii de Valentin omab rikastumise saladust. Tema soovid lähevad täide samal ajal, kui ta neid sõnastab. Kui ta ei taha olla mõni lakei või südametu inimene, siis teeb ta kohe meid kõiki rikkaks.»

«Ah, mu kallis Raphael, ma tahaksin endale pärlitest ehet!» hüüdis Euphrasie.

«Kui ta on tänulik inimene, siis kingib ta minule kaks tõlda ilusate tuliste hobustega!» ütles Aquilina. «Soovige minule sada tuhat franki rendist!» «Kašmiirsalli!» «Tasuge minu võlad!»

«Saada mu pikale kuivetule onule rabandus!» «Raphael, kümme tuhat franki rendist, ja me oleme sinuga xasa!»

«Küll siin alles tuleb kinkeakte!» hüüdis notar.

«Ta peab minu podagra terveks ravima!»

«Lööge protsent alla!» hüüatas pankur.

Kõik need laused sähvisid õhus nagu rakettide vihud, mis lõpetavad ilutulestiku. Need ägedad soovid olid lausutud võib-olla pigemini tõemeeli kui naljaks.

«Mu kallis sõber,» ütles Emile tõsise ilmega, «mina rahuldun kahesaja tuhande frangise rendisega. Näita °ma suurt heldust, noh!»

«Emile,» vastas Raphael, «kas sa siis ei tea, missuguse hinnaga see oleks?»

«Ilus vabandus!» hüüatas poeet. «Kas me ei pea siis end ohverdama oma sõprade heaks?»

«Mul on peaaegu isu soovida, et te kõik kärvaksite,»

vastas Valentin, heites külalistele sünge ning sügava pilgu.

«Surijad on koledal kombel õelad,» lausus Emile naerdes. «Sa oled nüüd rikas,» jätkas ta tõsiselt, «ja ei lähe kahte kuudki, kui sa muutud ilgeks egoistiks. Sa oled nüüd juba muutunud juhmiks, sa ei saa enam aru nal-jastki. Puudub veel vaid, et hakkadki uskuma oma šag-
räännahasse.»

Raphael, kes kartis selle seltskonna pilkeid, vaikis, jõi ülemäära, jõi enda purju, et hetkekski unustada oma hukatuslik võim.

AGOONIA

Detsembrikuu esimestel päevadel kõndis keegi seitsmekümneaastane rauk vihmast hoolimata mööda Varennes'i tänavat. Iga üksikelamu värava ees tõstis ta pea, otsides lapseliku naiivsuse ja filosoofi süvenenud ilmega härra markii de Valentini aadressi. Despootliku karakteri võitlus raske kurvastusega oli jätnud ereda pitseri tema näole, mida raamisid pikad hallid korratuses juuksed ja mis oli kuivanud kui vana tules väänlev pärgament. Kui mõni kunstnik oleks kohanud seda veidrat musta riietatud kõhna ning kondist kuju, oleks ta oma ateljeesse saabudes kahtlemata joonistanud selle oma albumisse ning kirjutanud portree alla: «Klassikaline poeet riimi otsinguil». Leidnud numbri, mis talle oli antud, koputas see elusana taasilmunud Rollin* tasakesi imetoreda üksikelamu uksele.

«Kas härra Raphael on kodus?» küsis vanake livrees šveitserilt.

«Härra markii ei võta kedagi vastu,» vastas teener, pistes parajasti suhu tohutu suurt kohvis leotatud saia-tükki, mille ta võttis välja laiast joogikausist.

«Tema tõld on siin,» tähendas tundmatu vanake, osutades uhkele sõidukile. See seisis puust telkkatust kujutava baldahhiini all, mis ühtlasi varjas vihma eest trepiastmeid. «Ta sõidab kohe välja, ma jään teda ootama»

«Ah, hea vanake, te võite jääda siia ootama kuni homme hommikuni,» ütles šveitser. «Härra markii jaoks

on tõld alati sõiduvalmis. Kuid minge ära palun, ma kaotan oma kuuesajafrangise eluaegse rendise, kui luban üksainus kord ilma käsuta võõral inimesel majja astuda.»

Samal hetkel väljus eeskojast pikakasvuline vanamees, kelle riietus sarnanes ministeeriumiametniku omaga, ja sööstis tõtlikult trepist alla, olles heitnud uuriva pilgu hämmeldunud palujale.

«Aga muide, see on härra Jonathas,» ütles šveitser. «Rääkige temaga.»

Kaks vanakest, keda tõmbas teineteise poole teatav vastastikune sümpaatia või uudishimu, said kokku keset avarat ilusat õue ümmargusel väljakul, kus sillutus-kivide vahel kasvasid mõned üksikud rohututid. Hirmu-sisendav vaikus valitses selles üksikelamus. JonathasM nähes oleks nagu tahtnud tungida saladusse, mis hõljus tema näol ja millest kõneles vähimgi ese selles sünges majas. Raphaeli esimeseks mureks pärast onu tohutu suure pärandi saamist oli üles otsida, kus elas vana ustav teener, keda ta täielikult võis usaldada. Jonathas nuttis rõõmu pärast, nähes jälle oma noort isandat, kellele ta arvas olevat öelnud jumalaga igaveseks. Kuid miski polnud võrreldav tema õnnega, kui markii edutas ta oma majordoomuse tähtsasse ametisse. Vana Jonathas kujunes mingiks võimukaks vahendajaks, kes asus Raphaeli ja kogu muu maailma vahel. Oma käskija varanduse kõrgeima korraldajana, tema mingi tundmatu mõtte pimeda teostajana oli ta kui kuues meel, mille kaudu elu erutused jõudsid Raphaelini.

«Härra, ma sooviksin kõnelda härra Raphaeliga,» ütles vanake Jonathas'le, minnes trepist paar astet üles, et saada varju vihma eest.

«Kõnelda härra markiiga?» hüüdis valitseja. «Vaevalt räägib ta minugagi mõne sõna, minuga, oma toitja-isaga.»

«Aga minagi olen tema toitja-isa!» hüüdis vanake. «Kui teie naine teda kunagi on imetanud, siis mina olen :al lasknud imeda muusade rinda. Ta on minu kasvandik, minu laps, carus alumnus[1]! Ma olen kujundanud

Kallis kasvandik (ladina k.).

tema mõistust, kasvatanud tema taipu, arendanud tema andeid — ja julgen ütelda, oma auks ja kuulsuseks. Kas pole ta üks meie ajastu kõige silmapaistvamaid inimesi? Minu juhendusel õppis ta kuuendas klassis, kolmandas ja retoorikaklassis. Olen tema õpetaja.»

«Ah teie olete siis härra Porriquet?»

«Täpselt. Kuid härra . . .»

«Tss! Tss!» tegi Jonathas kahele kokapoisile, kelle hääled häirisid kloosterlikku vaikust, millesse oli mattunud maja.

«Aga, härra,» jätkas õpetaja, «kas härra markii on haige?»

«Kallis härra,» vastas Jonathas, «jumal seda teab, mis on juhtunud minu isandaga. Tõepoolest, Pariisis pole olemas kahtegi maja, mis sarnaneks meie omaga. Kas mõistate? Kahte maja! Ausõna, pole olemas! Härra markii käskis osta selle üksikelamu, mis varemini kuulus ühele hertsogile ning peerile. Ta kulutas kolmsada tuhat franki maja sisustamiseks. Mõtelge, kolmsada tuhat franki,— see on tohutu

summa! Aga see-eest on ka iga tuba meie majas lihtsalt ime. «Hüva!» mõtlesin ma, nähes seda toredust. «See on nagu kunagi tema kadunud vanaisa ajal. Küllap hakkab noor markii vastu võtma kogu linna ja õukonda!» Mitte sinnapoolegi! Härra ei taha kedagi näha. Ta elab kummalist elu, härra Porriquet, kas mõistate? — sobimatut elu. Iga päev tõuseb härra ühel ning samal ajal. Ainult mina, mina üksinda, kas mõistate, tohin minna tema tuppa. Ma avan ukse kell seitse, nii talvel kui ka suvel. Säärane veider komme on meil kujunenud. Astun tuppa ja ütlen: «Härra markii, on aeg ärgata ja riietuda.» Ta tõuseb üles ja paneb riided selga. Ma pean talle andma toakuue, mis alati on õmmeldud sama lõike järgi ja samast riidest. Mina olen kohustatud asendama selle uuega, kui ta enam ei kõlba: ainult et markiil poleks vaja näha vaeva uue nõudmisega. Kah tore mõte pähe tulnud! Aga tõepoolest, ta võib kulutada tuhat franki päevas, võib teha, mis tahab, see kallis laps. Pealegi armastan ma teda nõnda, et kui ta lööks mind paremale põsele, ulataksin ma talle ka veel vasaku! Ta käsib mul teha kõige raskemaidki asju, ja ma teen kõik — kas mõistate? Ta on mind muide koormanud

178

nii rohkete pisiülesannetega, et mul on tegemist üleliia. Eks ta muidugi loe ajalehti. Käsk on panna nad alati samasse paika, samale lauale. Ka ajan ma tal ühel ning samal kellaajal isiklikult habet, ja seejuures ei värise mu käsi. Kokk kaotab oma tuhande eküü suuruse eluaegse rendise, mis ootab teda pärast markii surma, kui hommikueine ei ole antud lauale igal hommikul ilmtingimata täpselt kell kümme ja lõuna kell viis. Menüü on koostatud iga päeva kohta üksikult kogu aastaks ette. Härra markiil ei jää midagi soovida. Niipea kui ilmuvad maasikad, on maasikaid temalgi, ja esimesed makrellid, mis tuuakse Pariisi, sööb tema. Söögikaart on trükitud, nii et ta teab juba hommikul oma lõunaroogi peast. Ja siis riietub ta samal kellaajal samadesse riietesse, paneb selga samasuguse pesu, mille alati mina ise, kas mõistate, samale tugitoolile valmis sean. Ma pean veel valvama ka selle järele, et ülikonna kalev oleks ikka sama; vajaduse korral, kui tema pikk-kuub, oletame, on kulunud, tuleb mul see asendada uuega, temale sellest sõnagi lausumata. Kui ilm on ilus, astun ma sisse ning ütlen oma isandale: «Kas teil pole vaja välja sõita, härra?» Tema vastab mulle jah või ei. Kui tal tuleb mõte teha jalutussõit, pole tal vaja oma hobuseid oodata, need on alati rakkes; kutsar istub ilmtingimata pukis, piits käes, nagu te teda siin näete. Õhtuti pärast lõunasööki sõidab härra ühel päeval Ooperisse, teisel Itaal ... aga ei, ta pole veel käinud Itaalia Teatris, alles eile õnnestus mul hankida loož. Täpselt kell üksteist tuleb ta koju tagasi ja heidab magama. Päevastel vaheaegadel, kui ta millegagi ei tegele, loeb ta, ta loeb alati, kas mõistate; vaat mis tal veel pähe on läinud. Mulle on antud käsk lugeda enne teda «Raamatukaubanduse Teatajat» ning osta uusi raamatuid, et markii leiaks nad oma kaminal juba samal päeval, kui nad ilmuvad müügile. Mul on korraldus minna tema tuppa iga tund, et kohendada tuld ja kõike muud ning vaadata, et tal midagi ei puuduks. Ta andis mulle, härra, väikese raamatu päheõppimiseks; seal on kirja pandud kõik minu kohustused — tõeline katekismus! Suvel pean ma tervete jäähunnikute abil hoidma temperatuuri samas jahedus-kraadis ja asetama kogu aeg igale poole värskeid lilli.

179

Ta on rikas! Ta võib raisata tuhat franki päevas, ta võib rahuldada oma tujusid. Ta on pidanud kaua aega kannatama puudust, vaene laps! Ta ei vaeva kedagi, ta on vagur kui talleke, iialgi ei ütle ta kellelegi halba sõna; aga see-eest nõuab ka täielikku vaikust majas ja aias. Lühidalt, minu isandal pole vaja lausuda ainustki soovi, kõik tuleb talle ise kätte ja satub silma alla, ja recta[6]'. Ja tal on õigus: kui teenijaid ei hoita ohjes, läheb kõik liga-loga. Ma ütlen talle kõik, mis ta peab tegema, ja ta kuulab mind. Te ei suuda uskuda, kui kaugele ta on läinud oma asjadega. Tema eluruumid moodustavad an ... an .. . kuidas see nüüd ongi? — jah, anfilaadi. Noh, ütleme näiteks, et ta avab oma

[6] *Otseteed, kõrvale kaldumata (ladina k.).*

magamistoa või kabineti ukse. Trahh! — kõik uksed avanevad iseendast mingi mehhanismi abil. Ja nõnda võib ta käia oma maja ühest otsast teise, ilma et leiaks eest ainsagi suletud ukse. See on meeldiv ning mugav ja meelepärane meile kõigile! Aga see läks meil rängalt maksma. Viimaks läks asi niikaugele, härra Porriquet, et ta ütles mulle:

«Jonathas, sina pead hoolitsema minu eest nagu mähkmetes lapse eest.» Mähkmetes lapse eest! Jah, härra, just nii ta ütles. «Sina hakkad minu asemel hoolitsema minu vajaduste eest . . .» Mina ju oleksin nagu isand, kas mõistate? — tema aga oleks nii-ütelda nagu teener. Ja mispärast? Ah, vaat see on näiteks üks asi, mida ei tea mitte keegi muu maailmas kui ainult tema ise ja armas jumal taevas. See on sobimatu!»

«Ta kirjutab poeemi!» hüüdis vana õpetaja.

«Teie arvate, härra, et ta kirjutab poeemi? See on siis küll väga raske nagu sunnitöö! Aga kas teate, mina ei usu seda. Ta kordab mulle alatasa, et tahab elada nagu taim tukkudes. Ja alles eile, härra Porriquet, vaatles ta üht tulpi ning lausus end riietades: «Niisugune on minu elu. Ma elutsen taime kombel, minu vaene Jonathas!» Ja nüüd kinnitavad mõned, et ta on mono maa n. See on ju täiesti sobimatu!»

«Kõik tõendab mulle, Jonathas,» ütles õpetaja teadlase mõjukusega, mis sisendas vanale teenrile sügavat

aukartust, «et teie härra töötab suure teose kallal. Ta on süvenenud tähtsaisse mõtiskeludesse ega taha olla häiritud argielu pisimuredest. Säärase vaimse töö keskel unustab geniaalne inimene kõik. Ühel päeval kuulus Newton ...»

«Kes, Newton?» ütles Jonathas. «Teda ma ei tunne.» «Newton, suur geomeeter,» jätkas Porriquet, «veetis kakskümmend neli tundi, toetudes küünarnukkidega lauale. Ärgates unelusest, arvas ta järgmise päeva eilseks, nagu oleks ta maganud. Ma lähen seda armast noormeest vaatama, ma võin olla talle kasulik.»

«Üks hetk!» hüüatas Jonathas. «Kui te oleksite kas või Prantsuse kuningas — endine muidugi!—, aga te pääseksite sisse tema juurde vaid murdes lahti uksed ning astudes üle minu laiba. Aga teate mis, härra Porriquet, ma jooksen tema juurde ning ütlen, et teie olete siin, ja küsin talt nõnda: «Kas ma pean ta sisse laskma?» Tema vastab jah või ei. Iialgi ei ütle ma talle: «Kas te suvatsete?», «Kas te tahate?», «Kas te soovite?». Need sõnad on meie kõnelusest maha kustutatud. Kord lipsas mul säärane sõna. Kus sai teine vihaseks ning hüüdis: «Kas tahad mind surma saata?»»

Jonathas jättis vana õpetaja vestibüüli, andes talle märku mitte enam edasi minna, aga peagi ilmus ta tagasi soodsa vastusega ja juhatas vana erru lastud teadlase läbi uhkete ruumide, mille uksed olid kõik avatud. Porriquet märkas juba eemalt oma õpilast kamina ääres istumas. Mähitud suuremustrilisse toakuube ning vajunud vedrudega tugitooli, luges Raphael ajalehte. Äärmine nukrus, millest ta näis olevat haaratud, väljendus tema lõdva keha haiglases asendis; see nukrus oli maalitud tema laubale, tema kahvatule näole, mis oli kui närbunud lill. Tema isiku juures tuli ilmsiks teatav naiselik hellus ja mingid rikkaile haigeile eriomased veidrused. Tema käed, mis sarnanesid kauni naise omadega, olid valged, pehmed ning õrnad. Tema juba hõrenenud heledad juuksed kähardusid peene koketsusega oimudel. Kergest kašmiirist kreeka mütsike oli liiga raske tuti tõttu vajunud viltu ühele küljele. Ta oli pillanud oma jalge ette kullaga kaunistatud malahhiitnoa, 'mda ta kasutas raamatulehtede lahtilõikamiseks. Tema

põlvil lebas oivalise india vesipiibu ambrast pits, mille emailitud spiraalne tõmbetoru siugles ussina põrandal ja millest ta oli unustanud imeda värskendavat aroomi. Tema noore keha üldisele nõrkusele ei vastanud aga tema sinised silmad, kuhu näis olevat koondunud kogu elu, kus hiilgas erakordne tundmus, mis haaras kohe esimesest

pilgust. Seda pilku oli raske taluda. Ühed võisid sellest lugeda meeleheidet, teised aimata sisemist võitlust, mis on niisama hirmus kui südametunnistus-piin. Selline sügav pilk võis olla jõuetul inimesel, kes surub alla oma ihad südame põhja; või ihnuril, kes mõttes naudib kõiki lõbusid, mis tema raha talle võiks pak kuda, ja kes loobub neist kartusest vähendada oma varandust; selline pilk võis olla aheldatud Prometeusel või ka kukutatud Napoleonil, kes 1815-ndal aastal kuuleb Elysée lossis oma vaenlaste tehtud strateegilisest veast, palub anda tema kätte vägede juhatus kahekümne neljaks tunniks, kuid saab eitava vastuse. Tõeline vallutaja ja taunitu pilk! Veel enam, see oli pilk, mille Raphaël mõni kuu tagasi oli heitnud Seine'ile või oma viimasele kuldrahale, mille ta viskas mängulauale. Ta alistas oma tahte, oma mõistuse jämedatoimelisele vana talupoja kainele arule, keda vaevalt oli puudutanud tsivilisatsioon tema viiekümneaastase teenriks oleku ajal Peaaegu rõõmus selle üle, et ta muutub nagu mingiks automaadiks, loobus ta elust selleks, et elada, ja röövis oma hingelt ihalduste kogu poeesia. Et edukamalt võidelda julma võimuga, mille väljakutse ta oli vastu võtnud, oli Raphaël muutunud Origenese kombel karskeks, kastreerides oma kujutlusvõime. Järgmisel päeval pärast seda, kui ta oli äkki rikastunud päranduse teel ja näinud, et šagräännahk oli kokku tõmbunud, viibis ta parajasti oma notari juures. Seal oli üks üsna moes olev arst jutustanud desserdi ajal täiesti tõsiselt viisist, kuidas keegi kopsuhaige šveitslane oli enda tõvest terveks ravinud. Kümne aasta jooksul polnud see inimene lausunud mitte ainustki sõna, oli harjutanud end sisse hingama ainult kuus korda minutis lehmalauda rammusat õhku ja pidanud rangelt kinni eriti mageda toidu režiimisl. «Minust saab samasugune inimene!» mõtles endamisi Raphaël, kes tahtis elada iga hinna eest. Ümbritsetud

üksusest, elas ta nüüd nagu mingi masin. Kui vana õpetaja nägi seda noort laipa, võpatas ta: kõik tundus talle kunstlik selles hapras ning põduras kehas. Märga-es markii uurivat pilku, mõtisklusest sünget laupa, ei uutnud ta ära tunda oma kunagist värske ning roosa jumega ja noorusliku rühiga õpilast, kellest tal oli säilinud mälestus. Kui see lihtsameelne klassik, teravapilguline kriitik ning hea maitse eest võitleja oleks lugenud lord Byronit, oleks ta arvanud nägevat Manfredi seal, kus ta lootis näha Childe Haroldit.

«Tere, isa Porriquet!» ütles Raphael oma õpetajale, pigistades vanakese jäiseid sõrmi oma hõõguva ning niiske käega. «Kuidas käsi käib?»

«Pole viga, mul läheb hästi,» vastas vanake, kohkunud selle palavikulise käe puudutusest. «Ja teil?» «Oo, ma loodan püsida hea tervise juures!» «Te töötate kahtlemata mingi kauni teose kallal?» «Ei,» vastas Raphael. «Exegí monumentum,1 isa Porriquet, olen lõpetanud oma teose ning ütelnud igaveseks hüvasti teadusele. Tean vaevalt, kus asub minu käsi kiri.»

«Selle stiil on kahtlemata puhas?» küsis õpetaja. «Loodetavasti pole te omaks võtnud selle uue koolkonna barbaarset keelt, kes arvab olevat teinud imet, avastades Ronsard'i.»

«Minu teos on puhtal kujul füsioloogiline.»

«Oo, sellega on kõik öeldud!» tähendas õpetaja. «Teadustes peab grammatika alistuma leiutuste nõudeile. Aga ometi, minu laps, selge ning harmooniline stiil, Massil-loni, härra de Buffoni, suure Racine'i keel, lühidalt — klassikaline stiil ei tee iialgi kurja. Kuid, mu sõber,» jätkas õpetaja oma arutlust katkestades, «ma unustasin oma külaskäigu eesmärgi. Ma tulin teie juurde asja pärast.»

Raphaelile meenus liiga hilja see elegantne sõnaohtrus ja need ilukõnelised perifraasid, millega tema õpe-jaja oli harjunud oma pika õppetegevuse jooksul, ja ta kahetses peaaegu, et oli ta vastu võtnud; aga samal het-

Täpsemalt: Exegi monumentum aere perennius — olen endal« Püstitanud vasest püsivama mälestussamba (Horatius, ladina k.).

183

kel, kui ta pidi soovima, et külaline lahkuks, surus ta kiiresti alla oma salajase soovi, heites vargsi põgusa pilgu tema silme ees rippuvale šagräännahale, mis asetses valgel riidel, kuhu tema pahaendelised kontuurid olid hoolikalt joonistatud talismani täpselt piirava punase joonega. Saatuslikust orgiast saadik surus Raphael alla oma pisimadki tujud ning elas nõnda, et mitte põhjustada selle hirmsa talismani vähimatki kokkutõmbumist. Sagräännahk oli temale nagu tiiger, kellega ta oli sunnitud koos elama nõnda, et temas mitte äratada verejanu Seepärast kuulas ta kannatlikult vana õpetaja sõnaoht rust. Isa Porriquet tarvitas selleks terve tunni, et seletada, missuguste tagakiusamiste osaliseks ta oli saanud pärast Juulirevolutsiooni. Pooldades kindlakäelist valitsust, oli kena vanake avaldanud patriootliku soovi, nõudes, et vürtspoodnikud jääksid oma leti taha, et riigimehed ajaksid ühiskondlikke asju, advokaadid tegeleksid kohtus, Prantsusmaa peerid istuksid Luxembourg']' lossis. Keegi kuningas-kodaniku tuntud ministreist aga oli võtnud temalt õppetooli, süüdistades teda karlismis. Vanake oli jäänud kohata, pensionita ning tüki leivata. Olles oma vaese vennapoja hooldaja, kelle pansioni eest ta maksis Saint-Sulpice'i seminaris, oli ta tulnud mitte niipalju iseenda kui oma kasulapse pärast paluma oma endist õpilast, et see katsuks uuelt ministrilt nõutada talle mitte tagasimääramist kateedrile, vaid direktori koha mõnes provintsi kolledžis. Raphaelil tükkis vägisi uni peale, kui kena vanakese monotoonne hääl lakkas kõmisemast tema kõrvus. Sunnitud viisakuse pärast vaatama vanakese heledaisse ning peaaegu liikumatuisse silmadesse tema aeglase ja raskepärase kõneluse ajal, oli Raphael suigutatud, magnetiseeritud mingi seletamatu inertsi jõu mõjul.

«Lugu on nii, minu hea isa Porriquet,» lausus ta, ise täpselt teadmata, missugusele küsimusele ta vastab, «ma ei saa selles asjas mitte kõige vähematki teha. Ma so o-vin kõigest südamest, et teil õnnestuks...»

Samal hetkel, märkamata, missugust mõju avaldasid need labased sõnad täis muretut egoismi vanakese kollasele ning kortsulisele palgele, kargas Raphael äkki üles

184

nagu hirmutatud metskits. Ta nägi kitsast valget riba, musta naha ääre ja punase viiru vahel; ta tõi kuuldavale nii koleda karjatuse, et vaene õpetaja sellest kohkus.

«Kasige minema, vana lojus!» kisendas ta. «Teid määratakse direktoriks! Kas te ei oleks võinud pigemini paluda minult tuhande-eküülist eluaegset rendist kui esineda selle surmatoova sooviga? Siis poleks teie visiit mulle midagi maksnud. Prantsusmaal on sada tuhat, ametikohta, minul aga üksainus elu! Üks inimelu väärib rohkem kui kogu maailma ametikohad ühtekokku *. Jonathas!»

Jonathas ilmus.

«Näed nüüd, mis sa oled teinud, sa kolmekordne lollpea! Milleks oli sul vaja soovitada seda härrat vastu võtta?» ütles markii kivistunud raugale osutades. «Kas ma olen selleks usaldanud oma hinge sinu kätte, et sa selle lõhki karistaksid? Praegu kiskusid sa minu elust kümme aastat! Veel üks selline eksimus, ja sa saadad mu asupaika, kuhu mina olen saatnud oma isa. Meelsamini oleksin ma siis juba omandanud ilusa Foedora kui et teha meelehead sellele vanale luukerele, sellele inimesest kaltsupuntrale. Temale võiksin ma lihtsalt anda raha. Pealegi kui sureksidki nälga kogu maailma Porri-quefd, mis see minule korda läheb?»

Raphaeli nägu oli raevust kahvatu; kerge vaht tekkis, tema värisevate huulte ümber ja tema silmad omandasid verejanulise ilme. Seda nähes hakkasid mõlemad vanakesed kõigest kehast värisema nagu lapsed mao pilgust. Noormees langes oma tugitooli; tema hinges toimus teatav reaktsioon, tema leegitsevaist silmist voolasid ohtrad pisarad.

«Oh, minu elu! Minu kaunis elu!» hüüdis ta. «Pole enam ei heasoovlikke mõtteid, pole enam armastust, pole enam midagi!»
Ta pöördus õpetaja poole.
«Õnnetus on juhtunud, mu vana sõber,» jätkas ta leebe häälega. «Te saate rikkaliku tasu oma hoolitsuse eest, ja vähemalt minu õnnetus teeb head tublile ning auväärsele inimesele.»
Toonis, millega olid lausutud need peaaegu arusaamatud sõnad, oli nõnda palju hinge, et mõlemad vanakesed
185
puhkesid nutma, nagu nutetakse, kuuldes liigutavat laulu tundmatus keeles.
«Ta on langetõbine,» ütles Porriquet tasa.
«Ma tunnen ära teie hea südame, mu sõber,» jätkas Raphaël leebelt, «te tahate mind vabandada. Haigus on õnnetusjuhtum, ebainimlikkus aga on pahe. Jätke mind nüüd,» lisas ta juurde. «Homme või ülehomme, aga võibolla koguni täna õhtul, te saate uue ametikoha, sest vastupanu on saanud võidu liikumise üle* . . . Jumalaga.»
Vanake lahkus, tundes suurt hirmu ning sügavat rahutust Valentini vaimse tervise pärast. Selles stseenis tundus temale midagi üleloomulikku. Ta kahtles iseeneses ning küsitles ennast, nagu oleks ta ärganud raskest unest.
«Kuule, Jonathas,» pöördus noormees oma vana teenri poole. «Püüa mõista ülesannet, mille ma sinule olen usaldanud!»
«Jah, härra markii.»
«Mina olen nagu inimene, kes on asetatud väljapoole üldist seadust.»
«Jah, härra markii.»
«Kõik elu maised rõõmud mänglevad minu surma sängi ümber ja tantsivad nagu kaunid naised mu ees Kui ma kutsun neid, suren ma. Ikka ja alati surm! Sin,i pead olema tõkkeks maailma ja minu vahel.»
«Jah, härra markii,» ütles vana teener, pühkides higi -piisku, mis olid tõusnud tema kortsulisele laubale. «Aga kui te ei taha näha ilusaid naisi, kuidas te lähete siis täna õhtul Itaalia Ooperisse? Üks inglise perekond, kes sõidab tagasi Londoni, loovutas mulle oma abonemendi ülejäänud aja peale, ja teil on nüüd ilus loož. Oo, uhke loož esietendusteks!»
Vajunud sügavasse unetusse, ei kuulanud Raphael enam.
Kas näete seda toredat tõlda, seda väljastpoolt lihtsat pruuni sõidukit, mille ustel hiilgab vana ning suursuguse perekonna vapp? Kui see tõld kihutab kiiresti, imetlevad teda grisetid, vaatlevad ihaldusega tema kollast atlassi, Savonnerie' vaipa, helekollast riisiõlena säravat poorti, pehmeid patju ja peegliklaasist aknaid. Kaks livrees
186
lakeid seisavad selle aristokraatliku tõlla tagapukis; sees aga lebab siidpadjal leegitsev pea mustade sõõridega silme all, Raphaeli pea, nukker ning mõtlik. Rikkuse saatuslik pilt! Ta lendab läbi Pariisi nagu rakett, saabub Favarfi teatri sammaskäigu ette, tõlla astmelauad lükatakse kõhale, kaks teenrit toetavad teda. rahvahulk vaatab teda kadestava pilguga.
«Mida on teinud see seal, et on nõnda rikas?» lausub keegi vaene õigusteaduse üliõpilane, kes ühe eküü puu dusel ei võinud kuulda Rossini võluvaid helisid.
Raphael läks aeglasel sammul läbi teatri koridoride; ta ei lootnud endale mingit naudingut neist rõõmudest, mida ta kunagi nii väga oli ihaldanud. Oodates «Semiramise» teist vaatust, jalutas ta fuajees, kõndis mööda pikki galeriisid, tundmata huvi oma looži vastu, kuhu ta veel polnud sisse astunud. Tema südame põhjas polnud enam omanditunnet. Sarnaselt kõigi haigetega mõtles ta vaid oma haigusele. Najatudes kamina simsile, mille ümber keset fuajeed kihas noortest ja vanadest moenarridest, endistest ja uutest ministreist, Prantsusmaa peeridest, kes ei kuulunud peeriseisusse, ja neist, kes sellesse kuulusid, kuid polnud peerid, nagu neid oli sünnitanud

Juulirevolutsioon, rohkeist ärimaailma esindajaist ja ajakirjanikest, — märkas Raphael mõne sammu kaugusel inimpeade meres üht kummalist ning üleloomulikku kuju. Üpris ebasündsalt silmi pilutades astus Raphael mõne sammu selle veidra olendi poole, et teda lähemalt vaadelda. «Milline imetlusväärne pilt!» mõtles ta endamisi. Kulmud, juuksed, komataoline habemetutt ä la Mazarini, mida tundmatu edvistades näitas, olid värvitud mustaks; kuid kosmeetikavahend, mida oli tarvitatud kahtlemata liiga valgete juuste puhul, oli andnud neile mingi ebaloomuliku lillaka värvuse, mille varjundid vaheldusid sõltuvalt enam või vähem eredast valgustusest. Tema kitsas ning lame nägu, mille kortsud olid kaetud paksu punase ja valge võõbaga, ilmutas samal aJal kavalust ja rahutust. Mõnes kohas puudus võõp ja nao kõdu ning tinane värvitoon tuli kummaliselt nähtavale. Oli võimatu pidada naeru, nähes seda terava lõua Ja kumera laubaga pead, mis oli üsna sarnane nende grotesksete puukujudega, mida Saksamaa karjused jõudetundidel

187

voolivad. Vaatleja, kes oleks uurinud vaheldumisi seda vana Adonist ja Raphaeli, oleks arvanud nägevat markiis vanamehe maski all nooruki silmi, tundmatus aga rauga kustunud silmi nooruki maski all. Valentin püüdis meenutada, missuguses olukorras oli ta näinud seda väikest kõhetut vanameest, kes kandis oivalist kaelasidet ja nooruslikke säärsaapaid, kes kõlistas kannuseid ja hoidis käsi ristamisi sellise ilmega, nagu oleksid tal alles pillata kõik tulise nooruse jõud. Tema kõnnakus polnud midagi pingutatut ega kunstlikku. Tema elegantne hoolikalt kinninööbitud frakk lõi mulje antiiksest tugevast kehaehitusest, andes talle vana keigari rühi, kes järgib ikka veel moodi. Sellest nukutaolisest, ometi eluküllasest inimesest hoovas Ra-phaelile vastu nagu mingi ilmutise võlu ja ta vaatles teda kui mõnd vana suitsunud Rembrandti, mis äsja on restaureeritud, lakiga kaetud ning uude raami asetatud. See võrdlus juhatas ta tõe jälile tema segaseis mälestustes: ta tundis ära haruldustekaupmehe, inimese, kellele ta võlgnes oma õnnetuse. Samal hetkel ilmus selle fantastilise isiku külmile huulile, mis katsid valehambaid, tumm naer. Selle naeru juures avastas Raphaeli elav kujutlusvõime selles inimeses rabava sarnasuse tolle täiusliku peaga, mille kunstnikud on andnud Goethe Mefistofelesele. Tuhat ebausklikku hirmu võttis võimust Raphaeli tugeva hinge üle; ta uskus nüüd deemoni vägevust, kõiki nõidusi, millest jutustavad keskaja legendid ja luuletajate teosed. Loobudes hirmuga Fausti rollist, saatis Raphael äkki palveid taeva poole, tundes surijate kombel palavat usku jumalasse ja neitsi Maarjasse. Heledas', säravas valguses nägi ta Michelangelo ja Urbino Santi taevast: pilvi, valge habemega vanakest, tiivulisi päid, kaunist naist aupaistes. Nüüd mõistis ta neid, nüüd said talle lähedaseks need imeteldavad teosed, mis fantastilistena ja ometi peaaegu inimlikena tõid sel; gust tema avantüüri ning jätsid talle veel lootuse. Kui aga tema pilk langes uuesti Itaalia Ooperi fuajeele, nägi ta neitsi Maarja asemel hurmavat neidu, põlgusväärset Euphrasie'd, seda nõtke ning kerge kehaga tantsijatari, kes kandis otse pimestavat tualetti ning oli üleni kaetud idamaiste pärlitega. Kärsituna lähenes neiu oma

188

kärsitule vanamehele — häbituna, jultunult püsti peaga ja läigatavate silmadega näitas ta end kadestavale rahamaailmale, et anda tunnistust kaupmehe ääretuist rikkustest, kelle varandust ta pillas. Raphaelile meenus pilkav soov, millega ta oli vastu võtnud vanamehe saatusliku kingituse, ning ta nautis nüüd kättemaksu puhtaimat rõõmu, vaadeldes selle üleva tarkuse sügavat alandust, mille langus alles hiljaaegu näis võimatu Saja-aastane naeratas Euphrasie’le oma kooljanaeratusega, millele too vastas armusõnadega. Rauk ulatas neiule oma kuivetu käe, tegi fuajees paar-kolm tuuri, püüdis mõnutundega rahvahulga poolt tema armukesele pillutud kirglikke pilke ning vaimustatud komplimente, märkamata seejuures põlastavat naeru ja kuulmata sal-vavaid pilkesõnu, mis olid määratud temale.

«Kust kalmistult küll see vampiir on selle korjuse välja kaevanud?» hüüdis elegantseim kõigist romantikuist.

Euphrasie naeratas. Pilkaja oli heledajuukseline siniste säravate silmadega sale noormees, kes kandis vurrusid. Seljas oli tal lühihõlmaline frakk, peas ühele kõrvale lükatud kübar. Löögivalmis reageerijana käsitses ta osavasti romantikute sõnarelva.

«Kui paljud raugad kroonivad meeletusega oma ausa töörohke voorusliku elu!» mõtles Raphael endamisi. «Sel siin on jalad juba külmad, aga ta ameleb ikka veel.»

«Kuulge, härra,» hüüdis Valentin, peatades kaupmehe ning tehes silmi Euphrasie'le, «kas te olete juba unustanud oma filosoofia karmid elureeglid?»

«Ah,» vastas kaupmees murduval häälel, «nüüd olen ma õnnelik nagu nooruk. Seni olin ma käsitanud elu vastupidiselt. Oks tund armastust — see on kogu elu.»

Samal hetkel kuulsid teatrikülastajad signaali ja siirdusid fuajeest saali oma kohtadele. Rauk ja Raphael läksid teineteisest lahku. Astudes oma looži, märkas markii Foedorat, kes istus saali teisel pool otse tema vastas. Kahtlemata oli ta alles äsja saabunud. Krahvinna peitis taha salli, paljastas kaela, tehes seejuures väikesi kirjeldamatuid edvistajaliigutusi, kes imetlejaile poseerib. Kõik pilgud olid keskendunud temale. Teda saatis keegi noor Prantsusmaa peer; krahvinna palus temalt

189

oma lornjetti, mille ta oli andnud noormehe kätte hoida. Foedora žestist, viisist, kuidas ta vaatas oma uut partnerit, aimas Raphael türanniat, mille alla oli painutatud tema järglane. Kahtlemata võlutud nagu temagi kord, narriks tehtud nagu temagi, nagu temagi võideldes tõelise armastuse kogu jõuga selle naise külma arvestuse vastu, pidi see noormees kannatama piinu, millest Valentin õnnelikult oli vabanenud. Väljendamatu rõõm elustas Foedora nägu, kui ta, olles libistanud lornjeti üle kõigi loožide ja põgusalt silmitsenud tua-lette, jõudis veendumusele, et lööb oma ehete ja iluga Pariisi kõige kaunimaid, kõige elegantsemaid naisi. Ta hakkas naerma, et näidata oma valgeid hambaid, pööra? oma lilledega kaunistatud pead, et sundida end imet-lema. Tema pilk rändas loožist looži, ta naeris ühe vene vürstinna kohmakalt laubale vajutatud bareti üle või jälle kellegi pankuri tütre ebaõnnestunud kübara üle, mis sobis talle hirmus halvasti. Äkki kahvatas ta, kohates Raphaeli teravat vaadet; tema hüljatud armastaja puuris teda talumatult põlastava pilguga. Kui keegi Foedora ärapõlatud austajaist ei saanud maha salata tema võimu, siis oli Valentin ainuke maailmas, kes oli kaitstud tema ahvatluste eest. Võim, millele võib karistamatult vastu hakata, on lähedal langusele. See põhitõde on sügavamini söövitatud naise südamesse kui kuningate pähe. Seepärast nägi Foedora Raphaelis oma võlude ja koketerii surma. Üks alles hiljuti Raphaeli poolt Ooperis lausutud teravmeelsus oli saanud juba kuulsaks Pariisi salongides. Selle hirmsa pilke vahe tera oli löönud krahvinnale parandamatu haava. Me oskame Prantsusmaal kõrvetada haavandeid, kuid me ei tunne veel ravimit kurjale, mida tekitab üksainus lause. Hetkel, kui kõik naised vaatasid vaheldumisi markiid ja krahvinnat, oleks Foedora tahtnud heita Raphaeli mõne uue BastilleM maaalusesse kongi, sest hoolimata tema oskusest teeselda, aimasid võistlejannad, et ta kannatab.

Ja lõppeks kadus ka veel tema viimane lohutus. Need nii meeldivad sõnad: «Ma olen kauneim kõigist!», see igavene lause, mis leevendas kõik tema edevuse meele-härmid, oli muutunud valeks. Teise vaatuse eelmängu ajal ilmus keegi noor daam Raphaeli kõrval asetsevasse

190

looži, mis seni oli jäänud tühjaks. Kogu parterist kostis imetlev sosin. Inimnägude meres tekkis lainetus, kogu tähelepanu, kõik pilgud olid pööratud tundmatule. Nii noored kui ka vanad tegid nii kaua kära, et eesriide kerkides pöörasid orkestrandid endid kõigepealt publiku poole, nõudes vaikust; kuid nemadki ühinesid vaimus-tusavaldusega ning suurendasid veel omalt poolt segast häältekõminat. Igas loožis tekkis elavaid kõnelusi. Kõik. naised relvastusid binoklitega, äkki noorenenud raugad

puhastasid nahkkinnastega oma lornjettide klaase. Vähehaaval rahunes vaimustus, lavalt kostis laul, kord taastus. Peenem seltskond, tundes häbi, et oli alistunud loomulikule meeleliigutusele, omandas jälle oma viisakate kommete aristokraatliku jäikuse. Rikkad ei taha millegi puhul tunda imestust, nad peavad esimese pilguga leidma ilusas teoses puuduse, mis vabastab nad imetlusest, sellest labasest tundmusest. Ometi jäid mõned liikumatuks; muusikat kuulamata, vajunud naiivsesse vaimustusse, olid nad süvenenud Raphaeli naabritari vaatlemisse. Valentin märkas ühes parteriloožis Aquilina kõrval Tailleferi alatut veripunast lõusta, kes tegi talle heakskiitva grimassi. Siis märkas ta Emile'i, kes, seistes orkestri juures, näis talle nagu märku andvat: «Vaata ometi seda kaunist olendit, kes on sinu kõrval!» Viimaks nägi ta Rastignac'i, kes istudes koos proua de Nucingeni ja tema tütrega väänas oma kindaid nagu mees, kes on ahastuses, et ta kohale aheldatuna ei saa minna jumaliku tundmatu juurde. Raphaeli elu sõltus lepingust iseendaga, mis seni oli rikkumata: ta oli andnud endale tõotuse mitte kunagi tähelepanelikult vaadelda ühtegi naist; ja et end kaitsta kiusatuse eest, kandis ta lorn-jooni, mille kunstipäraselt sissepandud vähendav klaas hävitas kõige kaunimate näojoonte harmoonia, andes neile inetu väljanägemise. Olles alles teda hommiku! haaranud hirmu mõju all, kui ainult lihtsast vastutulekust tekkinud soovi järel oli talisman nii kiiresti kokku tõmbunud, tegi Raphael kindla otsuse end mitte oma naabri poole pöörata. Istudes nagu mõni hertsoginna, toetus ta seljaga vastu looži nurka ning varjas jultunult Poole näitelavast tundmatu eest, teda nagu halvustades, v°i koguni nagu teadmata, et tema lähedal istub ilus

191

naine. Tundmatu naaber kopeeris täpselt Valentini asendit: toetanud oma küünarnuki looži äärele ja asetanud pea kolmveerandprofiili, vaatles ta lauljaid, nagu poseeriks ta maalijale. Need kaks noort inimest sarnanesid kahe tülliläinud armastajaga, kes jonnivad, on käänanud teineteisele selja, aga on valmis esimese armusõna puhul viskuma teineteise embusse. Aeg-ajalt puudutasid kerged marabusuled või tundmatu juuksed Raphaeli pead, äratades temas iharustunde, mille vastu ta aga vaprasti võitles. Pea tundis ta kleiti kaunistavate rüüside õrna puudutust; kleit ise aga tekitas oma voltide naiseliku sahinaga värinaid täis nõiduslikku pehmust. Lõpuks selle kauni naise hingamisest tingitud märkamatu liikumine tema rinnas, seljal, riietes, kogu tema hurmav olemus kandus äkki nagu elektrisäde Raphaelile; tüll ja pitsid andsid õlga puudutades ustavalt edasi valge ning palja selja magusat soojust. Looduse kapriisi tõttu need kaks olendit, eraldatud hea tooni nõudel, lahutatud surma kuristiku läbi, hingasid üheskoos sama õhku ja mõtlesid võib-olla teineteisele. Aaloe läbitungiv lõhn joovastas Raphaeli lõplikult. Tema takistuse tõttu ülespiitsutatud kujutlus, millele kammitsad andsid vee! enam tulisust, joonistas talle ainsa hetkega tulikirjal naise kuju. Ta pööras end järsult. Kahtlemata puudutatuna nii lähedasest kontaktist võõra mehega, tegi tundmatu samasuguse äkilise liigutuse; nende pilgud, elustatud samast mõttest, puutusid kokku.

«Pauline!»

«Härra Raphael!»

Tardunult vaatasid nad hetke vältel teineteisele vaikides otsa. Raphael nägi, et Pauline kandis lihtsat heamaitselist kleiti. Läbi gaasi, mis kattis kombeliselt tema rindu, võisid vilunud silmad märgata liiliavalget nahka ning aimata vorme, mida oleksid imetelnud isegi naised. PaulineMle oli jäänud endiselt omaseks tema neitsilik malbus, taevalik puhtus, veetlev hoiak. Käise riide kerge värisemine ilmutas erutust, mis oli haaranud kogu keha, nagu ta oli haaranud südame.

«Oo, tulge!» ütles ta. «Tulge homme Saint-Quentini võõrastemajja oma paberite järele. Ma olen seal keskpäeval. Olge täpne!»

Ta tõusis tormakalt ning kadus. Raphael tahtis Pau-line'ile järgneda, kuid kartis teda kompromiteerida ning jäi paigale. Ta heitis pilgu Foedorale ning leidis ta olevat inetu. Aga suutmata mõista ainustki muusikalist fraasi, tundes õhupuudust selles umbses saalis, süda täis ülevoolavaid tundmusi, väljus Raphael ning sõitis koju.

«Jonathas,» ütles ta oma vanale teenrile voodisse heites, «anna mulle tilgake oopiumi suhkrutükiga, j'a homme ärata mind alles kakskümmend minutit enne kahtteist-kümmend ...»

«Ma tahan, et Pauline mind armastaks!» hüüdis ta järgmisel hommikul, vaadeldes talismani väljendamatu ahastusega.

Sagräännahk ei teinud mingit liigutust, ta näis olevat kaotanud võime kokku tõmbuda; kahtlemata ei saanud ta enam teostada soovi, mis oli juba täide läinud.

«Ah!» hüüdis Raphael, tundes end vabanevat nagu tinarüüst, mida ta oli kandnud sellest päevast saadik, kui talle oli antud talisman. «Sina valetad, sina ei alistu enam minule, leping on tühistatud! Ma olen vaba, võin elada . . . See oli siiski vaid paha nali?»

Öeldes neid sõnu ei julgenud ta uskuda omaenda mõtet. Ta riietus niisama lihtsalt nagu kunagi vanasti ja otsustas minna jala oma endisse elukohta, püüdes mõttes kanduda tagasi neisse õnnelikesse päevadesse, millal ta ohuta andus oma meeletuile soovidele, millal ta polnud veel kogenud kõiki inimlikke naudinguid. Ta sammus, nähes enda ees mitte enam PaulineM Saint-Quentini võõrastemajast, vaid eilset Pauline'i, seda täiuslikku armukest, kellest ta nii sageli oli unistanud, — noort vaimukat armastavat kunstiliste kalduvustega neiut, kes suudab mõista poeeti ja poeesiat ja kes samal ajal elab luksuses; ühesõnaga — Foedorat, kellel on kaunis hing, või Pauline'i, kes on krahvinna ning kahekordne miljonär, nagu seda oli Foedora.

Kui ta seisis ärakulunud lävel, pragunenud kiviplaa-tidel, selle ukse ees, kus teda nii palju kordi olid vallanud meeleheitlikud mõtted, väljus saalist keegi vana naine ning küsis:

«Kas te pole mitte härra Raphael de Valentin?»

193

«Jah, mammiks,» vastas markii.

«Kas mäletate veel oma endist tuba?» jätkas naine. «Teid oodatakse seal.»

«Kas seda võõrastemaja peab endiselt proua Gau-din?» küsis Raphael.

«Oh ei, härra. Proua Gaudin on nüüd paruniproua. Ta elab ilusas omas majas, sealpool jõge. Tema mees on tulnud tagasi. Küll on ta alles raha kaasa toonud! Rää-gitakse, et ta võiks ära osta kogu Saint-Jacques'i kvartali, kui ta seda tahaks. Ta andis mulle tasuta üle oma ettevõtte koos sisustusega ja lepingu kuni selle lõpuni. Oo, ta on tõesti hea inimene! Ta pole nüüd sugugi uhkem kui vanasti.»

Raphael läks kärmesti üles oma ärklituppa. Jõudes trepi viimaseile astmeile, kuulis ta klaverihelisid. Pau-line oli seal. Ta kandis tagasihoidlikku puuvillast kleiti; kuid kleidi tegumood, samuti hooletult voodile visatud kindad, kübar ja sall kõnelesid rikkusest.

«Ah, lõpuks ometi!» hüüdis Pauline pead pöörates ja hüppas lapselikus rõõmus püsti.

Raphael istus neiu kõrvale, punastades hämmeldusest ning õnnelikuna; ta vaatles Pauline'i sõnagi lausumata.

«Miks jätsite meid maha?» küsis neiu, langetades silmad hetkel, kui tema nägu kattus õrna punaga. «Mis teist on saanud?»

«Ah, Pauline, ma olen olnud ja olen praegugi veel väga õnnetu!»

«Nõnda!» hüüatas neiu heldinult. «Ma aimasin teie saatust eile, kui nägin teid hästi riietatuna, näilikult rikkana, kuid tõeliselt. . . Noh, härra Raphael, kas kõik on ikka nõndasamuti nagu ennegi?»

Valentin ei suutnud hoida tagasi pisaraid, mis valgusid talle silma. Ta hüüdis: «Pauline! . . . Mina . . .» Ta ei lõpetanud, tema silmad särasid armastusest, ülevoolav süda peegeldus pilgus.

«Oo, ta armastab mind, ta armastab mind!» hüüdis Pauline.

Raphael noogutas pead, sest ta tundis, et ei suuda lausuda ainustki sõna. Seepeale haaras neiu tema käe, surus seda ja ütles talle kord naerdes, kord nuuksudes:

194

«Rikkad, rikkad, õnnelikud, rikkad! Sinu Pauline on rikas. Kuid mina . . . ma peaksin täna väga vaene olema. Tuhat korda olen ma ütelnud, et annaksin kõik maailma rikkused sõnade eest: «Ta armastab m i n d». Oo, mu Raphael, mul on miljoneid! Sina armastad luksust, sa võid olla rahul. Aga sa pead armastama ka minu südant, nii palju armastust on sinu jaoks selles südames! Kas sa ei teagi? Minu isa tuli tagasi. Ma olen rikas pärija. Isa ja ema lubavad mul olla täielik isand oma saatuse üle. Olen vaba, kas mõistad?»

Haaratud nagu mingist hullusest, hoidis Raphael Pau-line'i käsi ja suudles neid nii tuliselt, nii ahnelt, et tema suudlus sarnanes krambiga. Pauline vabastas oma käed, pani need Raphaeli õlgadele ja tõmbas ta enda poole. Nad embasid teineteist, surusid endid teineteise vastu ning suudlesid selle püha magusa kirega, mis on vaba igasugusest tagamõttest ja mis on omane ainsale suudlusele, esimesele suudlusele, mille kaudu kaks hinge saavad teineteise omaks.

«Ah,» hüüdis Pauline toolile vajudes, «ma ei taha enam sinust lahkuda . . . Ma ei tea, kust võtan ma nii palju julgust!» jätkas ta punastades.

«Julgust, mu Pauline? Oh, ära karda midagi, see on armastusest, tõelisest armastusest, sügavast, igavesest armastusest nagu minu oma. Kas pole nõnda?»

«Oo, kõnele, kõnele!» ütles neiu. «Sinu suu on olnud nii kaua tumm minu jaoks!»

«Sa siis armastasid mind?»

«Oh jumal, sa küsid veel! Kui palju kordi olen ma nutnud siin sinu tuba koristades, kurtes nii sinu kui ka minu vaesuse üle! Ma oleksin enda kas või kuradile müünud, et säästa sind mõnest kurvastusest! Nüüd, minu Raphael . . . sest sa oled ju minu: minu oma on see ilus pea, minu on sinu süda! Oo jaa, eriti sinu süda, see igavene rikkus! Aga millest ma tahtsingi rääkida?» jätkas ta Pärast pausi. «Ah jah: meil on kolm-neli miljonit, võibolla isegi viis. Kui oleksin vaene, tahaksin ma väga kanda sinu nime, olla sinu naine; kuid nüüd tahaksin ohverdada sulle kogu maailma, sooviksin olla igavesti sinu ümmardaja. Vaata, Raphael, pakkudes sulle oma südant, iseennast, oma varandust, ei anna ma sulle

195

praegu rohkem kui sel päeval, millal ma panin siia (ta osutas laualaekale) ühe viiefrangise raha. Oo, kui valus oli mulle siis sinu rõõm!»

«Miks oled sa rikas?» hüüdis Raphael. «Miks pole sinus auahnust? Ma ei saa midagi teha sinu heaks!»

Ta ringutas käsi õnnest, ahastusest, armastusest.

«Ma tunnen sind, sa taevalik hing, kui oled kord proua markiis de Valentin, siis minu tiitel ja minu varandus ei vääri....»

«... ühteainust sinu juuksekarva!» hüüdis Pauline.

«Ka minul on miljoneid; aga mis on meile nüüd rikkus! Ah, mul on minu elu, selle võin sulle anda, võta ta!»

«Oo, sinu armastus, Raphael, sinu armastus on minule kallim kui kogu maailm! Kuidas, eks kuulu ju sinu mõtted minule? Siis olen ma ju õnnelikem õnnelikest.»

«Meid võidakse kuulda,» ütles Raphael.

«Oh, siin pole kedagi,» vastas neiu vallatu žestiga.

«Siis tule!» hüüdis Valentin tema poole käsi sirutades.

Pauline hüppas Raphaeli põlvedele ja põimis käsivarred ümber tema kaela.

«Suudle mind,» ütles ta, «kõige selle kurvastuse eest, mis sa mulle oled valmistanud, et kustutada mälestusest kõik piinad, mida on teinud mulle sinu rõõmud; kõigi nende ööde eest, mis ma olen veetnud oma lehvikuid maalides!»

«Lehvikuid?»

«Et me nüüd oleme rikkad, mu kuld, võin ma sulle ütelda kõik. Vaene laps! Kui kerge on petta tarku inimesi! Kas sul võis olla kaks korda nädalas valgeid veste ja puhtaid särke kolme frangi eest pesunaisele kuus? Aga piima jõid sa kaks korda rohkem, kui seda sinu raha eest võis saada. Ma tüssasin sind iga asjaga: kütusega, õliga, isegi rahaga! Oh, mu Raphael, ära võta mind naiseks,» ütles ta naerdes, «ma olen salakaval olend!»

«Aga kuidas sa ometi seda tegid?»

«Ma töötasin kuni kella kaheni öösi,» vastas neiu, «ja poole sellest, mis ma teenisin oma lehvikutega, andsin emale, teise poole aga sinule.»

Hetke jooksul vaatasid nad teineteisele otsa, mõlemad juhmid rõõmust ja armastusest.

196

«Oo,» hüüdis Raphael, «küllap tuleb meil ühel päeval veel tasuda selle õnne eest mingi kohutava murega!»

«Kas sa oled abielus?» hüüdis Pauline. «Ah, ma ei taha sind loovutada ühelegi naisele!» «Olen vaba, mu kallike.» «Vaba,» kordas Pauline. «Vaba ja minu oma!» Ta laskus põlvili, pani käed kokku ja vaatas Raphae-lile palvetaja vagas hardumuses otsa.

«Ma kardan, et lähen hulluks. Kui kena ja armas sa oled!» jätkas ta, pistes käe oma kallima heledaisse juustesse. «Küll aga on ta rumal, see sinu krahvinna Foedora! Millist rõõmu tundsin ma eile, kui kõik inimesed mind nõnda tervitasid! Temal pole iialgi olnud säärast menu! Tead sa, kallis, kui minu selg puutus vastu sinu kätt, oleks nagu mingi hääl minus hüüdnud: «Ta on siin!» Ma pöördusin ümber ja nägin sind. Oo, ma põgenesin, mul oli vastupandamatu tung kogu rahva ees sulle kaela hüpata!»

«Oled õnnelik, et võid kõnelda,» hüüdis Raphael. «Minu süda kisub kokku. Tahaksin nutta, aga ei saa. Ära tõmba oma kätt tagasi. Mulle tundub, et võiksin jääda kogu eluajaks sind nõnda vaatlema, õnnelikuna ning rahulolevana.» «Oo, korda mulle neid sõnu, mu arm!» «Mis on sõnad!» vastas Valentin, ja kuum pisar langes Pauline'i käele. «Kunagi hiljem katsun ma sulle "utustada oma armastusest, praegu võin ma ainult tunda ...»

«Oo,» hüüdis Pauline, «see kaunis hing, see suur anne, see süda, mida ma nii hästi tunnen, — kõik kuulub minule, nagu mina kuulun sinule!»

«Igaveseks, mu magus olend,» ütles Raphael liigutatud häälel. «Sa saad minu naiseks, mu heaks vaimuks. Sinu lähedus on alati hajutanud mu mured ja kosutanud mu hinge; praegu on sinu inglinaeratus mu nii-ütelda puhastanud. Ma loodan alustada uut elu. Mu julm minevik ja mu kurvad meeletused näivad mulle veel vaid kurja unenäona. Ma olen puhas sinu läheduses. Ma tunnen õnne hingust. Oo, jää minu juurde alatiseks!» lisas ta, surudes teda hardalt oma tormitseva südame vastu.

197

«Tulgu surm, millal tahab,» hüüdis Pauline ekstaasis, «ma olen elanud!»

Õnnelik on see, kes mõistab nende õnne, sest siis on ta seda ise kogenud!...

«Oo, minu Raphael,» ütles Pauline pärast mõne tunni kestnud vaikust, «ma tahaksin, et tulevikus mitte keegi ei astuks sellesse armsasse katusekambrisse!»

«Tuleks kinni müürida uks, panna trellid katuseakna ette ja osta maja ära,» vastas markii.

«Nõnda jah,» ütles Pauline. Ja siis, olles mõne viivu vaikinud, lisas ta: «Oleme nagu veidi unustanud sinu käsikirjade otsimise!»

Nad puhkesid naerma, armsalt kui süütud lapsed.

«Ah mis, ma naeran nüüd igasuguse teaduse üle!» ütles Raphael.

«Oo, mu härra, aga kuulsus?»
«Sina oled minu ainuke kuulsus.»
«Sa olid väga õnnetu, kui tegid neid varesejalgu,» lausus Pauline pabereid lehitsedes.
«Minu Pauline . . .»
«Oo jaa, ma olen sinu Pauline ... Ja mis siis?» «Kus sa siis elad?» «Saint-Lazare'i tänavas. Ja sina?» «Varennes'i tänavas.»
«Kui kaugel me oleme teineteisest, seni kui . ..!» Pauline peatus, vaadates oma sõbrale otsa koketse ning kavala ilmega.
«Aga meil tuleb jääda lahku kõige enam kaheks nädalaks.»
«Tõsi! Kahe nädala pärast me oleme abielus!» Pauline hüppas nagu laps. «Oh, ma olen südametu tütar,» jätkas ta, «ma ei mõtle enam ei isale, ei emale ega millelegi maailmas! Sa ei tea, mu vaeseke, et minu isa on väga haige. Ta tuli tagasi Indiast hirmus põdurana. Ei puudunud palju, et ta oleks surnud Le Havre'is, kuhu me talle vastu sõitsime. Oh jumal!» hüüatas ta kella vaadates. «Juba kolm! Pean olema kodus, kui ta tavatseb ärgata kella nelja paiku. Olen maja käskijanna: ema täidab kõik mu soovid, isa jumaldab mind, kuid ma ei taha kuritarvitada nende headust, see oleks paha!
198
Vaene isa, tema saatiski mind eile Itaalia Ooperisse . . . Sa tuled teda homme vaatama, eks ju?»
«Proua markiis de Valentin suvatseb mulle teha seda au ning võtta mul käe alt kinni?»
«Ah, ma võtan kaasa selle toa võtme,» teatas Pauline. «Kas pole see mitte meie loss, meie varandus?»
«Pauline, veel üks suudlus!»
«Tuhat! Mu jumal,» sõnas neiu Raphaeli vaadeldes, «kas see jääb igavesti nõnda? Mulle tundub, et ma näen und.»
Nad läksid aeglaselt trepist alla; siis kõndisid nad teineteise vastu liibudes ja sammu pidades, värisedes üheskoos sama õnne koorma all nagu kaks tuvikest, ja saabusid Sorbonne'i väljakule, kus o.otas Pauline'i sõiduk.
«Ma tahan sõita sinu poole!» hüüdis Pauline. «Tahan näha sinu magamistuba, sinu kabinetti, istuda sinu laua taha, kus sa töötad. See oleks siis nagu vanasti,» lisas ta punastades. «Joseph,» ütles ta teenrile, «ma sõidan Varennes'i tänavale ja siis alles koju. Praegu on kell veerand neli, ja koju jõudma pean ma kella neljaks. Las Georges ajab kiiresti hobuseid!»
Ja lühikese ajaga olid armastajad sõidutatud Valentini üksikelamu juurde.
«Oo, kui rahul ma olen, et võin kõike seda näha!» hüüdis Pauline, kortsutades Raphaeli voodi eesriide siidi. «Kui ma uinun, olen ma mõttes siin. Kujutlen endale sinu kallist pead sellel padjal. Ütle mulle, Raphael^ kas sa pole kellegagi nõu pidanud oma maja sisustamise üle?»
«Mitte kellegagi.»
«Ikka tõesti? Kas pole mõni naine . ..?»
«Pauline!»
«Oo, ma olen hirmus armukade. Sul on hea maitse. Homme juba hangin ma endale samasuguse voodi nagu sinu oma.»
Joobnuna õnnest süleles Raphael Pauline'i.
«Oh, mu isa, mu isa!» ütles Pauline.
«Ma saadan sind, sest tahan nii palju kui võimalik olla sinu läheduses,» hüüdis Valentin.
«Kui armas sa oled! Ma ei julgenud sulle seda ettepanekut teha . . .»
199
«Sa oled ju minu elu!»

Oleks igav täpselt edasi anda seda armastuse veetlevat lobisemist, millele tõelise väärtuse annavad toon, vaade ja väljendamatu žest. Valentin saatis Pauline'i tema koduni ja tuli sealt tagasi, südames nii rohkesti rõõmu, kui palju üldse inimene suudab seda tunda ning kanda siin maa peal. Kui ta aga oli istet võtnud tugitoolis kaminatule lähedal, mõteldes kõigi oma lootuste äkilisele ning täielikule teostumisele, läbistas tema südant külm mõte, nagu pistoda tera läbistab rinda, ta heitis pilgu šagräännahale — see oli kergelt kokku tõmbunud. Raphael tõi kuuldavale vänge prantsuse vande-sõna, kuid ilma AndouillettesM abtissi* jesuiitlike ära-jätmisteta, laskis peal vajuda tugitoolile ja jäi liikumatusse asendisse, tardunud mittenägevad silmad suunatud kardinahoidjale.

«Suur jumal!» hüüdis ta. «Kuidas! Kõik minu soovid, kõik! Vaene Pauline!»

Ta võttis sirkli ja mõõtis ära, kui palju tema elust oli maksma läinud tänane hommikupoolik. «Mul pole teda jäänud enam kaheks kuukski,» ütles ta.

Jäine higi kattis tal üleni keha; kuid järsku andis ta järele väljendamatule raevuhoole, haaras kätte šagrään-naha ja hüüdis:

«Küll olen ma tola!»

Ta sööstis välja, jooksis läbi aia ja viskas talismani kaevu põhja.

«Tulgu mis tuleb,» ütles ta. «Käigu kuradile kõik need lollused!»

Ja nõnda andus Raphael armuõnnele ja elas hingelises kooskõlas Pauline'iga. Nende abiellumine, edasi lükatud asjaoludel, millest pole huvitav jutustada, pidi toimuma märtsikuu esimestel päevadel. Nad olid teineteist järele proovinud, ei kahelnud enam enestes, ja õnn oli ilmutanud neile nende armastuse tugevuse; iialgi ei ole veel kaks hinge, kaks karakterit nii täielikult kokku sulanud kui Raphael ja Pauline armastuse läbi. Mida rohkem nad teineteist tundma õppisid, seda suuremaks muutus nende kiindumus: mõlemal pool sama peenetundelisus, sama hingeline puhtus, sama kirg, ent malbeim kõigist kirgedest, inglitele omane kirg; ei ainustki pilve nende armutaevas;

200

ühe soov oli teisele seaduseks. Et nad mõlemad olid rikkad, polnud neil tujusid, mida nad ei võinud rahuldada, ja järelikult neil polnudki tujusid. Raphaeli abikaasa hinge elustas peen maitse, sügav ilutunne ja tõeline luulemeel; ta oli ükskõikne rikaste naiste tühja-tähja vastu; tema sõbra naeratus näis talle ilusam kui kõik Ormuse pärlid, musliin ja lilled moodustasid tema kallimad ehted. Pauline ja Raphael vältisid muide selts-konda, üksindus oli neile nii ilus, nii viljastav. Jõude-inimesed nägid igal õhtul seda ilusat ebaseaduslikku abielupaari Itaalia Teatris või Ooperis. Kui algul mõned kurjad keeled lõbustasid salonge, siis peagi pani üle Pariisi käinud sündmustevool unustama need kaks kahjutut armastajat; lõppeks oli moraaliapostlite silmis vabanduseks asjaolu, et nende pulm oli välja kuulutatud, ja juhtumisi olid neil diskreetsed teenrid. Nõnda ei karistanud neid nende õnne eest liiga õel keelepeks.

Veebruarikuu lõpul, ajal, millal üsna ilusad ilmad tõotasid juba kevadrõõme, einetasid Pauline ja Raphael ühel hommikul üheskoos väikeses kasvuhoones, oma-moodi lilledega täidetud salongis, mis asetses samal tasemel aiaga. Talvine mahe ning kahvatu päike, mille kiired tungisid läbi harvade põõsaste, soojendas juba õhku. Silma rõõmustasid mitmesuguse lehestiku tugevad kontrastid, lillepuhmaste eredad värvid ning valguse ja varju kummaline mänglus. Ajal, millal kogu Pariis soojendas end alles nukrate küttekollete ees, lõbutsesid kaks noort abikaasat kameeliate, sirelite ja kanarbiku keskel. Nende rõõmsad näod paistsid nartsisside, mai-kellukeste ja bengaali rooside kohal. Selles armukülla-ses ning rikkalikus talveaias tallasid jalad aafrika jala-matti, mis oli värviline nagu vaip. Rohelise riidega kaetud seintel polnud märgata vähimatki niiskuse jälge. Mööbel paistis olevat lihtsast puust, aga tema polepritud pind hiilgas puhtusest. Kassipoeg kükitas laual, kuhu teda oli meelitanud piima lõhn. Ta laskis Pauline'il oma koonu kohviga ära määrida. Pauline vallatles temaga, ei lubanud tal lakkuda koort, mida loomake sai vaevalt nuusutada; ta tahtis proovida kassipoja

kannatust ja pikendada mängu; ta pahvatas naerma kassipoja iga grimassi üle ja tegi tuhat tempu, et takistada Raphaelil

301

lugeda ajalehte, mille too juba kümme korda oli käest maha pillanud. See hommikune stseen oli täis väljendamatut õnne nagu kõik see, mis on loomulik ning siiras. Raphael teeskles, nagu loeks ta lehte, ja silmitses salaja Pauline'i, kes hullas kassipojaga; oma Pauline'i pikas hommikumantlis, mis kattis teda puudulikult; oma korratuses juustega PaulineM, tema väikest valget siniste soonekestega jalakest mustast sametist tuhvlis. Pauline oli veetlev oma koduses hommikukleidis, hurmav kui Westhalli* fantastilised kujud; ta näis olevat samal ajal tütarlaps ja naine; võib-olla pigemini tütarlaps kui naine, nautis ta tumestamatut õnne ja tundis armastusest vaid selle esimesi rõõme. Hetkel, kui Raphael oli vajunud täiesti oma magusaisse unelmaisse, unustas ta ajalehe; Pauline kahmas selle, käkerdas kokku, tegi sellest kera, viskas aeda; ja kass jooksis poliitika järele, mis keerles nagu ikka iseenda ümber. Kui Raphael lõbusta-tuna sellest lapselikust stseenist tahtis jätkata lugemist ning haaras mahakukkunud lehe järele, mida polnud enam olemas, kostis siiras rõõmus naerurõkatus kui

linnusillerdus.

«Ma olen ajalehe peale armukade,» ütles Pauline, pühkides pisaraid, mis veeresid tal silmist selle lapseliku naeru mõjul. «Kas see pole reetmine,» jätkas ta, muutudes äkki jälle naiseks, «lugeda minu juuresolekul vene proklamatsioone ja eelistada keiser Nikolai proosat* armusõnadele ja -pilkudele!»

«Ma ei lugenud, mu armas ingel, ma vaatlesin sind.»

Samal hetkel kostsid kasvuhoone läheduses aedniku rasked sammud, kelle rautatud saapad panid liiva krudisema.

«Andke andeks, härra markii, samuti ka armuline proua, kui teid tülitan, aga ma toon teile ühe imeliku asja, milletaolist ma pole kunagi näinud. Võttes äsja teie lahkel loal kaevust pangega vett, tõmbasin ma välja selle isevärki meretaime. Siin ta on. Ta peab olema väga harjunud veega, sest ta pole sugugi vettinud ega märg. Ta oli kuiv nagu puu ja polnud sugugi limane. Et härra markii on kahtlemata enam õpetatud kui mina, siis arvasin ma, et see asi tuleb temale viia, et see oleks talle huvitav.»

202

Ja aednik näitas Raphaelile halastamatut šagrään-nahka, mille pinna suurus oli veel vaevalt kuus ruut-tolli-

«Tänan, Vaniere,» ütles Raphael. «See asi on väga huvitav.»

«Mis sul on, mu ingel? Sa oled muutunud kahvatuks!» hüüdis Pauline. «Võite minna, Vaniere.»

«Sinu hääl kohutab mind,» jätkas Pauline. «Ta on sul kuidagi imelikult muutunud. Mis on sinuga? Kuidas sa ennast tunned? Mis sul valutab? Sa oled haige! Arsti!» hüüdis ta. «Jonathas, appi!»

«Rahustu, mu Pauline,» vastas Raphael, kes sai enesevalitsemise tagasi. «Lähme siit ära. Siin on minu läheduses mingi lill, mille lõhn mind häirib. Võib-olla on see raudürt.»

Pauline sööstis süütu taime kallale, haaras sellel varrest kinni ning viskas ta aeda.

«Oo, mu ingel!» hüüdis ta, haarates Raphaeli süle-lusse, mis oli niisama tugev kui nende armastus, ja ulatas talle rauge koketsusega oma punased huuled suudluseks. «Kui nägin sind kahvatavat, siis mõistsin ma, et ma ei ela sind üle; sinu elu on minu elu. Mu Raphael, pane oma käsi minu seljale. Ma tunnen seal ikka veel närvilist värinat ja külmajudinaid. Sinu huuled on tulised. Ja sinu käsi? . . . külm kui jää!» lisas ta.

«Ah, lollus!» hüüdis Raphael.

«Aga miks see pisar?» küsis neiu. «Las ma joon selle.»

«Oo, Pauline, Pauline, sa armastad mind liiga!»
«Sinus toimub midagi ebaharilikku, Raphael. Ole siiras, varsti saan ma niikuinii teada sinu saladuse. Anna mulle see,» ütles ta ning võttis šagräännaha.
«Sina oled minu timukas!» hüüdis noormees, heites talismanile hirmunud pilgu.
«Kuidas su hääl on muutunud!» lausus Pauline ning Pillas maha saatuse pahaendelise sümboli.
«Kas armastad mind?» küsis Raphael.
«Kas ma sind armastan? Sa veel küsid?»
«Siis jäta mind, mine ära!» Vaeseke läks.
«Kuidas!» hüüdis Raphael, kui ta oli jäänud üksi.
203
«Meie valgustatud sajandil, kus me teame, et teemandid on süsiniku kristallid; ajastul, millal kõik saab oma seletuse, millal politsei viiks uue Messia kohtu ette ning annaks tema imeteod Teaduste Akadeemia kätte uurida; ajal, millal me usume veel vaid notariaalseid allkirju, usun mina mingisugust mene, tekel, ufarsin'it. Ei, jumala eest! Ma ei usu, et kõrgemale olendile võiks pakkuda lõbu piinata ausat ning korralikku inimest. Tuleb minna õpetlaste jutule.»
Ta saabus pea Veinituru, selle tohutu suure vaatide lao ja Salpetriere'i, selle joomatõve ääretu taimelava vahele väikese tiigi kaldale, kus pladistas kõige harulda-semaist tõugudest parte, kelle sillerdavad värvid, sarnased katedraalide akende omadega, sätendasid päikese käes. Kogu maailma pardid olid siin koos, prääksudes, pladistades ja kukerpallitades; nad moodustasid nagu mingi partide parlamendi, mis oli kokku kutsutud nende tahtmise vastaselt, ent õnneks ilma harta ja poliitiliste printsiipideta, ja elasid siin kokku sattumata küttidega, looduseuurijate silme all, kes neid juhuslikult vaatlesid.
«Härra Lavrille on seal,» ütles valvur Raphaelile, kes soovis kokku saada selle suure zooloogiatuusaga.
Markii nägi väikest meest, kes oli vajunud sügavasse mõtiskellu, vaadeldes kahte parti. Sel keskealisel õpetlasel oli leebe nägu, mida mahendas veelgi tema lahke ilme. Aga kogu tema isikus valitses suur andumus teadusele: tema parukas, mida ta lakkamatult sügas ja viimaks veidralt üles kergitas, paljastas riba halle juukseid ning ilmutas avastustega seotud pinevuse ägedust, mis sarnaselt kõigi kirglike harrastustega kisuvad meid nii võimsalt eemale selle maailma maiste asjade juurest, et me minetame omaenda mina. Olles ise teadusmees ning uurija, imetles Raphael seda naturalisti, kelle uneta ööd olid pühendatud inimsoo teadmiste laiendamisele ja kelle eksimusedki suurendasid Prantsusmaa kuulsust. Mõni edev naisolend oleks kahtlemata naernud selle vaheriba üle, mis tuli nähtavale õpetlase pükste ja triibulise vesti vahel; aga muide oli see vahemaa kombekal* kaetud särgiga, mida ta oli tublisti kortsutanud oma zoo-geneetiliste vaatluste huvides kord kummardudes, kord jälle end sirgu ajades.
204
Pärast esimesi viisakuslauseid pidas Raphael tarvilikuks ütelda härra Lavrille'ile labane kompliment tema partide kohta.
«Oo, partide poolest me oleme rikkad!» vastas looduse-uurija. «See tõug, nagu te kahtlemata teate, on kõige levinum sõudjalaliste liigist. Ta algab luigega ja lõpeb z i n z i n-pardiga, hõlmates sada kolmkümmend seitse täiesti erinevat alaliiki, millest igaühel on oma eri nimi, oma eri kombed, oma kodumaa, oma isikupärane välimus ja mis ei sarnane mõne teise alaliigiga rohkem kui mingi valge tõug neegriga. Tõepoolest, härra, kui me sööme pardipraadi, ei aimagi me enamasti, kui laialt levinud ...»
Ta katkestas oma jutu, märgates väikest ilusat parti, kes ronis tiigi pervele.
«Siin te näete kaelusluike, vaest Kanada last, kes on tulnud väga kaugelt, et näidata meile oma pruunikas-halli sulestikku, oma väikest musta kaelasidet! Vaadake, ta sügab

ennast.. . Näete, seal on kuulus ebehani ehk hahk, kelle udusulgede all magavad meie edevad naisolendid. Kui ilus ta on! Kes ei imetleks tema punaka varjundiga valget kõhualust, tema rohelist nokka? Alles äsja, mu härra, olin ma ühe paaritamise tunnistajaks, mida ma seni ei julgenud lootagi,» jätkas ta. «Paaritus teostus üsna õnnelikult, ja nüüd ootan ma suure kannatamatusega selle tulemusi. Ma hellitan lootust, et saavutan saja kolmekümne kaheksanda alaliigi, millele võibolla antakse kord minu nimi. Vaadake, seal see noorpaar ongi,» ütles ta kahele pardile osutades. «Ühelt poolt naeruhani (anas albifrons) ja teiselt poolt suur vilepart (anas ruffina, Buffoni järgi). Ma kõhklesin kaua vile-pardi, valgekulmu ja luitsnokk-pardi (anas clypeata) vahel. Vaadake, seal on luitsnokk-part, see paks mustjaspruun võrukael, kelle kaelus on rohekas ja nii kelmikalt vikerkaarevärviline. Kuid vilepart, mu härra, oli tutiga, ja siis te mõistate, et mul ei võinud olla enam mingit kahtlust. Meil puudub siin vaid musta peaga pardi liik. Meie härrad looduseuurijad kinnitavad üksmeelselt, et see part olevat vaid kõvera nokaga rägapardi teisend. Mis aga puutub minusse, siis . . . (Ta tegi toreda žesti, mis ilmutas samal ajal nii malbust kui ka õpetlase

205

uhkust; uhkust täis jonnakust ja malbust täis enesekindlust.) Mina ei arva seda,» lisas ta. «Nagu näete, mu härra, me ei viida siin aega niisama. Ma töötan käesoleval ajal partide sugukonna monograafia kallal. . . Aga muide, olen teie teenistuses.»

Nad suundusid üsna ilusa maja poole Buffoni tänavas ja Raphael andis šagräännaha härra Lavrille'i kätte uurida.

«See toode on mulle tuttav,» lausus teadlane, kui oli vaadanud talismani läbi luubi. «Ta on olnud mingi laeka kaaneks. Šagrään on väga vana! Tänapäeval eelistavad vutlaritegijad gatuchafd ehk tigriini. Tigriin on, nagu te kahtlemata teate, raja sephen'\, ühe Punase mere kala nahk...»

«Aga mis see siin on, mu härra, kui te juba olete nii võrratult lahke? ...»

«See,» jätkas õpetlane Raphaeli katkestades, «on hoopis teine asi. Tigriini ja šagrääni vahel, mu härra, on niisama suur vahe kui ookeani ja maa, kala ja neljajalgse vahel. Ometi on kalanahk tugevam kuivamaa-loorna omast. See siin,» ütles ta talismanile osutades, «on, nagu te kahtlemata teate, üks kõige huvitavam toode zooloogias.»

«Aga mis nimelt?» hüüdis Raphael.

«See, mu härra,» vastas õpetlane sügavamale tugitooli vajudes, «on eesli nahk.»

«Ma tean seda,» ütles noormees.

«Pärsias elab,» jätkas loodusteadlane, «erakordselt haruldane tõug eesleid; muistsete rahvaste juures kandis ta nime onager, equus asinus, tatarlastel kulan. Pallas on teda uurinud ning andnud ta teadusele. Tõepoolest on seda looma kaua aega peetud muinasjutuliseks. Nagu te teate, on ta tuntud juba pühakirjas. Mooses oli keelanud teda paaritada omatõulistega. Aga onager on veel kuulsam selle poolest, et teda kasutati prostitutsiooni otstarbel, nagu sellest jutustavad sageli piibli prohvetid. Pallas, nagu te kahtlemata teate, kirjutab oma «Aeta Acad. Petropolitana» teises köites, et säärased veidrad ekstsessid on pärslaste ja nogailaste juures veel praegugi usu läbi pühitsetud kui parim ravivahend neeru-haiguste ja ishiase vastu. Meie, vaesed pariislased, ei

206

aima kõigest sellest midagi. Meie Muuseumis puudub onager. Milline suurepärane loom!» jätkas õpetlane. «Ta on täis salapärasust; tema silm on varustatud peegeldava kilega, millele hommikumaalased omistavad võlumise võimet; tema nahk on peenem ning siledam kui meie kõige ilusamail hobuseil; see on üleni kirjatud mitmes varjundis kollakaspunaste vöötidega ning sarnaneb väga sebra nahaga. Tema karvkate on pehme, laineline ja kompamisel kuidagi rasvane. Nägemine on tal selguse ja täpsuse poolest võrdne inimese omaga. Onager on veidi suurem kui meie paremad kodueeslid ja ta on harukordselt vapper. Kui talle juhtumisi kallale tungitakse, kaitseb ta end tähelepanuväärse üleolekuga isegi kõige verejanulisemate kiskjate vastu. Mis puutub

tema jooksu kiirusse, siis seda võib võrrelda ainult linnu lennuga; võiduajamisel, mu härra, oleks onager üle parimaist araabia ja pärsia hobustest. Niebuhr-isa väite järgi — nagu te kahtlemata teate, nutame me nüüd taga kohusetruu doktorist poja hiljutist surma — teeb see imeväärne loom hariliku käigu juures seitse tuhat geomeetrilist sammu1 tunnis. Meie mandunud eeslid ei suuda anda mitte kujutlustki sellest iseseisvast ning uhkest loomast. Onager on rühikas, elav, targa kavala vaatega, meeldiva näoga, liigutustega täis mänglevat kelmikusi See on hommikumaa zooloogiline kuningas! Türgi ja pärsia ebausk omistab talle veel saladusliku põlvnemise ja Saalomoni nimigi on segatud lugudesse, mida tiibeti ja tatari jutustajad on loonud neile üllaile loomadele kuuluvaist vägitegudest. Olgu veel öeldud, et taltsutatud onager maksab tohutu suuri summasid; on peaaegu võimatu teda kinni püüda mägedes, kus ta hüppab kui metskits ja näib lendavat nagu lind. Muinasjutt tiivulistest hobustest, meie peegasusest on kahtlemata pärit neist maadest, kus karjused on võinud sageli näha, kuidas onager hüppab ühelt kaljult teisele. Ratsaeeslid, keda Pärsias saadavat märaeesli paaritamise teel ona-geriga, olevat muistset pärimust mööda punased. See komme ongi võib-olla saanud aluseks meie vanasõnale: «Tige nagu punane eesel.» Ajastul, millal loodusteadus

1 Geomeetriline samm = 1 m 62 cm.

oli Prantsusmaal väga hooletusse jäetud, võis mõni rändur, nagu ma arvan, tuua kaasa ühe neist huvitavaist loomadest, kes taluvad väga vaevaliselt vangipõlve. Sealt siis see kõnekäänd! Nahk, mida te mulle näitasite,» jätkas õpetlane, «on onageri nahk. Selle nime päritolu tõlgitsetakse mitmeti. Ühed oletavad, et Sagri on türgi sõna; teised arvavad, et Chagri on linn, kus need zooloogilised jäänused saavad keemilise töötluse osaliseks, mida üsna hästi kirjeldab Pallas, ja see menetlus annabki nahale erilise teralise pinna, mida me imetleme; härra Martellens kirjutas mulle, et Chäagrl on mingi oja.»

«Ma tänan teid, mu härra, teie teatmete eest, mis võiksid olla oivaliseks materjaliks mõnele dominus Calmefle märkmete jaoks, kui oleks veel olemas benediktlasi; aga mul on au juhtida teie tähelepanu seigale, et sel naha-tükil oli esialgu suurus, mis võrdus . . . selle geograafilise kaardiga,» ütles Raphael, näidates Lavrille'ile lahtist atlast, «kuid kolme kuu vältel on see märksa kokku tõmbunud ...»

«Jah, ma mõistan,» vastas õpetlane. «Kõik elusate organismide jäänused, mu härra, alluvad loomulikule kõdunemisele, mis on kergesti mõistetav ja mille kulg on sõltuv atmosfäärilistest mõjudest. Isegi metallid paisuvad või tõmbuvad kokku tunduval viisil, sest insenerid on pannud tähele üsna tõhusaid vahesid suurte kivide vahel, mida esialgu hoidsid koos raudlatid. Teadus on avar ning lai, inimese elu aga üürike. Seepärast ei ole meil pretensioone tunda looduse kõiki nähtusi.»

«Mu härra,» jätkas Raphael peaaegu hämmelduses, «andestage, et esitan teile veel ühe küsimuse. Kas te olete päris kindel, et see nahk allub üldistele zooloogia seadustele, et ta võiks ka laieneda?»

«Oo, kindlasti! . . . Ah, kurat võtaks!.» torises härra Lavrille, katsudes venitada talismani. «Aga, mu härra,» jätkas ta, «kui te läheksite õige kuulsa mehhaanikapro-fessori Planchette'i juurde, tema leiaks kindlasti vahendi, kuidas mõjutada seda nahka, teda pehmendada ning laiemaks venitada.»

«Oo, mu härra, te päästate minu elu!»

Raphael jättis õpetatud loodusteadlasega hüvasti ja

tõttas Planchette'i juurde. Hea Lavrille jäi oma kabinetti, mis oli täis purke ja kuivatatud taimi. Ise seda teadmata valdas Raphael pärast seda visiiti kogu inimlikku teadust — nomenklatuuri! See kena mees Lavrille sarnanes Sancho Pansaga, kui too

jutustas Don Qui-jotele kitsede lugu; ta lõbustas end sellega, et loendas loomi ning nummerdas neid. Jõudnud haua äärele, tundis ta vaevalt väikest murdosa sellest loendamatust karjast, kelle jumal on mingil teadmatul eesmärgil laiali pildunud mööda maailmade ookeani. Raphael oli rahul.

«Küll ma hoian oma eeslit ohjas!» hüüdis ta.

Juba enne teda oli öelnud Sterne: «Säästkem oma eeslit, kui tahame elada vanaks.» Aga lojus on nii tujukas!

Planchette oli pikk kuivetu mees, toeline poeet, süvenenud lakkamatusse vaatlemisse, alatasa tegevuses põhjatu kuristiku silmitsemisega, mille nimeks on liikumine. Labased inimesed peavad hullumeelseiks sääraseid ülevaid vaime, neid mittemõistetud olendeid, kes elavad imestusväärses ükskõiksuses toreduse ja seltskonna vastu, kes tervete päevade viisi imevad kustunud sigarit või ilmuvad salongi, ilma et oleksid alati korralikult ühendanud oma riiete nööpe nööpaukudega. Ühel päeval, pärast seda kui nad on kaua aega mõõtnud tühjust või kuhjanud x-e Aa — Gg alla, kui nad on analüüsinud mõnd loodusseadust ja lahutanud komponentideks mingi lihtsaima algpõhjuse, imetleb rahvamass mingisugust uut masinat või veovankrit, mille lihtne ehitus meid hämmastab ja segadusse viib! Malbe õpetlane naeratab ning ütleb oma imetlejaile: «Mida ma siis õieti olen loonud? Midagi! Inimene ei leiuta mingit jõudu, ta vaid juhib seda, ja kogu teadus seisneb looduse jäljendamises.»

Kui Raphael astus sisse mehhaaniku juurde, seisis too liikumatult kahel jalal ja nägi välja kui poodu, kes on kukkunud otse võlla alla ning jäänud püsti. Planchette uuris ahhaatkuulikest, mis pöörles mööda päikesekella numbrilauda, oodates, millal see seisma jääb. Vaesel mehel polnud ordenit ja ta ei saanud pensioni, sest ta ei osanud oma arvutusi kirevaks värvida. Tundes end

209

õnnelikuna oma peidikus, kust ta jälgis mingi avastuse kujunemist, ei hoolinud ta kuulsusest, maailmast ega iseenesest, vaid elas teadusele, teaduse pärast.

«See on seletamatu!» hüüdis ta. — «Ah, mu härra,» jätkas ta, märgates Raphaeli, «olen teie teenistuses. Kuidas käib teie ema käsi? ... Külastage ka minu naist.»

«Minagi oleksin võinud elada nõnda!» mõtles Raphael, kes äratas õpetlase mõtiskelust, küsides temalt, mis vahenditega saaks mõjutada talismani, mida ta näitas.

«Te võite küll naerda minu kergeusklikkuse üle, mu härra,» lõpetas markii, «aga ma ei varja teie eest midagi. Mulle näib, et sellel nahal on säärane vastupanuvõime, mida miski ei suuda võita.»

«Mu härra,» vastas Planchette, «seltskonnainimesed käitlevad alati teadust üsna vabalt, vestluses meiega meenutavad nad kõik toda uskumatut, kes ütles astronoom Lalande'ile, olles toonud tema juurde pärast päikesevarjutust mõned daamid: «Olge nii kena, korrake seda veel!» Missugust mõju te tahate saavutada? Mehhaanika eesmärgiks on rakendada liikumise seadusi või neid neutraliseerida. Mis aga puutub liikumisse iseeneses, siis avaldan ma teile alandlikult: me oleme võimetud seda defineerima. Võtnud selle eelduseks, me märkame mõningaid püsivaid nähtusi, mis juhivad tahkete ja vedelate kehade avaldusi. Kutsudes esile nende nähtuste algpõhjusi, võime kanda kehi ühest paigast teise, anda neile liikumapaneva jõu vastavuses ettenähtud kiirusega, neid visata, neid lihtsalt jaotada või jagada lõpmata väikesteks osadeks, sõltuvalt sellest, kas me neid purustame või pihustame; me võime neid kehi väänata, panna neid pöörlema; võime neid muundada, kokku suruda, panna paisuma, neid laiendada. See teadus, mu härra, tugineb üheleainsale faktile. Te näete seda kuulikest,» jätkas ta. «Ta seisab sellel kivil. Aga juba on ta seal. Kuidas me nimetame seda füüsikaliselt nii loomulikku toimingut, mis aga inimese mõistusele on käsitamatu? Liikumiseks, siirdumiseks, kohavahetuseks? Aga milline tühjus peitub nende sõnade taga! Kas siis nimetus on juba küsimuse lahendus? Ja ometi ongi siin kogu teadus.

Meie masinad kas kasutavad või lahutavad komponentideks seda mõju, seda fakti. Kui seda tähtsusetut

210

nähtust kohaldada massiliselt, lendaks õhku kogu Pariis. Me võime suurendada kiirust jõu kulul ja jõudu kiiruse kulul. Aga mis on jõud ja kiirus? Meie teadus ei oska sellele vastata, samuti kui ta ei suuda luua liikumist. Liikumine, olgu ta missugune tahes, on tohutu suur energia, inimene aga ei ole võimeline leiutama energiat. Energia on ühtne, samuti kui liikuminegi, mis kujutab endast energia olemust. Kõik on liikumine. Mõte on liikumine. Loodus on rajatud liikumisele. Surm on liikumine, mille otstarve on meile tundmatu. Kui jumal* on igavene, siis, uskuge, temagi on alatasa liikumises. Jumal ongi võib-olla liikumine. Just selle pärast ongi liikumine seletamatu nagu jumal, sügav nagu tema, ääretu, käsitamatu, mittekombitav. Kes on kunagi puu-dutanud, käsitanud, mõõtnud liikumist? Meie tunneme tema tulemusi, ilma et näeksime teda ennast. Me võime teda isegi eitada, nagu me eitame jumalat. Kus on ta? Ja kus pole teda mitte? Kust lähtub ta? Kus on tema algus? Kus on tema lõpp? Ta ümbritseb meid, ta kiirustab meid ja lipsab minema meie käest. Ta on silmanähtav kui fakt, tume kui abstraktsioon, samal ajal põhjus ja tagajärg. Ta vajab nagu meiegi ruumi. Aga mis on ruum? Ainult liikumise kaudu saab see tajutavaks; liikumiseta on ta vaid tühipaljas sõna. See on lahendamatu probleem; sarnaselt tühjusega, sarnaselt maailma loomisega ja lõpmatusega viib liikumine segadusse inimmõistuse, ja kõik, mis on antud inimesele mõista, on see, et ta ei mõista seda iialgi. Iga punkti vahel, mida järjestikku läbib ruumis see küülike,» jätkas õpetlane, «peitub inimmõistuse jaoks kuristik, kuristik, kuhu sattus Pascal. Et avaldada mõju tundmatule substantsile, mida te tahate allutada tundmatule jõule, peame enne uurima seda substantsi; sõltuvalt oma loomupäraseist omadustest ta kas puruneb löögi all või osutab vastupanu; kui ta laguneb tükkideks, teie kavatsuseks aga polnud teda jagada, ei saavuta me etteseatud eesmärki. Kui te tahate teda kokku suruda, on vaja anda võrdne liikumine substantsi kõigile osakestele, nii et ühtlaselt väheneksid neid osakesi lahutavad vahed. Kui soovite teda laiendada, peame püüdma anda igale molekulile võrdse keskpageva jõu, sest ilma selle seaduse täpse järgimiseta me

211

tekitame pidevuse katkemise. On olemas liikumise lõpmatuid mooduseid, ääretuid kombinatsioone, mu härra. Missugust tulemust taotlete teie?»

«Mu härra,» lausus Raphael kärsitult, «ma tahaksin saavutada nii tugevat survet, mis suudaks selle naha lõpmatuseni välja venitada ...»

«Substantsil on piirid,» vastas matemaatik, «ja seepärast ei saa teda lõpmatuseni välja venitada; kuid surve suurendab paratamatult tema pinda paksuse arvel; teda võib õhendada, kuni piisab ainet...»

«Saavutage see tulemus, mu härra, ja te teenite miljoneid!» hüüdis Raphael.

«Ma varastaksin siis teie raha,» vastas professor flegmaatiliselt nagu hollandlane. «Ma tõestan teile paari sõnaga masina võimalikkusest, mis lömastaks isegi jumala enda nagu kärbse. See masin on võimeline litsuma inimese õhukeseks nagu kuivatuspaber, inimese ühes saabaste ja kannustega, kaelasideme ja kübaraga, kulla, kalliskivide ja kõige muuga ...»

«Milline hirmus masin!»

«Selle asemel et oma lapsi vette visata, peaksid hiinlased neid nõnda ära kasutama,» jätkas õpetlane, ilma et oleks mõtelnud inimese austusele oma järelsoo vastu.

Täiesti oma idee võimuses, võttis Planchette tühja lillepoti, millel oli auk põhjas, ja asetas selle päikesekella numbrilauale; seejärel läks ta ja tõi aianurgast peotäie sitket savi. Raphael oli võlutud nagu laps, kellele amm jutustab imeväärset muinasjuttu. Pannud savi kiviplaa-dile, võttis Planchette taskust kõvera aednikunoa, lõikas kaks

leedripuuoksa ja hakkas nende südameid välja urgitsema, lastes seejuures vilet, nagu polekski Raphaeli olemas.
«Siin on masina osad,» lausus ta.
Ta kinnitas savist voolitud kooldtoru abil ühe neist puust tõrukestest lillepoti põhja külge nõnda, et selle auk oli kohastikku poti auguga. Meisterdatud ese meenutas tohutu suurt piipu. Siis tegi ta kiviplaadile labida-kujulise savist aseme, asetas lillepoti selle laiemale osale ja kinnitas leedripuust tõrukese osa külge, mis sarnanes labidavarrega. Lõpuks matsis ta peotäie savi leedripuust tõrukese teise otsa juurde, ja torganud sel-
212
lesse samasuguse tõrukese täiesti vertikaalselt, ühendas • selle veel ühe kooldtoru abil horisontaalse tõrukesega, nõnda et õhk või vedelik saaks liikuda selles improviseeritud masinas ning voolata vertikaalsest tõrukesest läbi vahemise kanali suurde tühja lillepotti.
«See aparaat, mu härra,» ütles ta Raphaelile akadeemiku tõsidusega, kes esineb avakõnega, «on kindlaimaks tõendiks selle kohta, et suur Pascal omab õigust meie austavale imetlusele.»
«Ma ei mõista ...»
õpetlane naeratas. Ta päästis ühe viljapuu küljest lahti väikese pudeli, millega tema apteeker oli saatnud talle mingit kleepuvat vedelikku, kuhu sipelgad kinni jäid; ta lõi pudelil põhja alt, tegi sellest lehtri, pistis selle horisontaalse tõrukesega ühendatud vertikaalsesse leed-ripuutorukesse; horisontaalne tõruke omakorda oli ühenduses suure reservuaariga, mille moodustas lillepott. Siis valas ta kastmiskannust niipalju vett, et see tõusis ühele tasemele suures anumas ja lodjapuutorukeses. Raphael mõtles oma šagräännahale.
«Mu härra,» ütles mehhaanik, «vett peetakse veel tänapäevalgi kokkusurumatuks aineks, ärge unustage seda põhiprintsiipi; kõigest hoolimata laseb ta end kokku suruda, aga nõnda vähesel määral, et me võime märkida tema kokkusurutavuse nuluga. Kas näete, kui kõrgele on tõusnud veepind lillepotis?»
«Jah, mu härra.»
«Oletagem nüüd, et see veepind on tuhat korda suurem pinnast, mille moodustab leedripuust tõrukese suu, kuhu ma valasin vett. Vaadake, ma kõrvaldan lehtri.»
«Hästi.»
«Ja nüüd, mu härra, kui ma mingil moel suurendan selle massi kogust, valades veel vett peenikesse torusse, siis vedelik, olles sunnitud siin langema, hakkab tõusma reservuaaris, milleks meil on lillepott, kuni nii ühel kui teisel pool on saavutatud sama kõrgus.»
«See on selge!» hüüdis Raphael.
«Kuid vahe seisab selles,» jätkas õpetlane, «et kui peenike veesammas, mis valatakse väikesse vertikaalsesse torukesse, kujutab endast jõudu, mis võrdub näiteks ühe naela raskusega, siis tema surve kandub täpselt
213
üle vedeliku kogu massile ja rõhub igale punktile veepinnal lillepotis; siin on tuhat veesammast, mis püüavad tõusta, nagu suruks neid jõud, võrdne sellega, mis sunnib langema vee püstloodis leedripuutorukeses; ja nõnda moodustavad nad siin,» sõnas Planchette, osutades Raphaelile lillepoti õõnt, «tuhat korda suurema jõu kui see jõud, mis tuli peene toru kaudu sisse.»
Ja õpetlane osutas markiile sõrmega puust toru, mis oli pistetud püsti savisse.
«See kõik on väga lihtne,» ütles Raphael.
Planchette naeratas.
«Teiste sõnadega,» jätkas ta matemaatikuile loomuomase loogilise visadusega, «et tagasi tõrjuda vee sisse-voolamist, tuleb suure pinna igas osas kasutada jõudu, mis

võrdub vertikaaltorus peituva veesurvejõuga; ent selle vahega, et kui veesamba kõrgus torus tõuseb ühele jalale, siis suure pinna tuhat väikest sammast näitavad ainult väga väikest tõusu. Nüüd,» ütles Planchette, lüües kergelt puust tõrukeste pihta, «asendame selle veidra väikese aparaadi vastavas suuruses ning tugevuses metalltorudega; kui me katame suure reservuaari pinna tugeva liikuva metallplaadiga ja paralleelselt selle plaadiga asetame teise, liikumatu vastupanuvõimelise, tugeva plaadi, kusjuures aga meil jääb võimalus lisada pidevalt vett vedelale massile väikese vertikaalse toru kaudu, — siis peab ese, mis asetseb kahe tugeva plaadi vahel, paratamatult järele andma tohutule jõule, mis teda lõpmatuseni rõhub. Menetlus, kuidas väikese toru kaudu pidevalt vett lisada, samuti kui vedela massi energiat liikuvale plaadile edasi anda, on mehhaanikas tühiasi. Piisab kahest kolvist ja mõnest sulgklapist. Kas on nüüd arusaadav, mu armas härra,» ütles Planchette, võttes Valentinil käe alt kinni, «et ei ole olemas mingit ainet, mis asetatuna nende kahe piiramatult suureneva jõu vahele, ei laseks end laiaks litsuda?»

«Kuidas! «Provintsi kirjade» autor on leiutanud? ...» hüüdis Raphael.

«Ainult tema, mu härra. Mehhaanika ei tunne midagi lihtsamat ning kaunimat. Vastupidisele printsiibile - vee paisumisele — on rajatud aurumasin. Ent vesi paisub vaid teatava piirini, kuna tema kokkusurumatus

214

moodustades omamoodi negatiivse jõu, on paratamatult lõpmatu.»

«Kui see nahk venib laiaks,» ütles Raphael, «tõotan ma teile püstitada Biaise Pascalile hiiglasuur mälestussammas, asutada saja tuhande frangine preemia mehhaanika tähtsaimate probleemide lahendamise eest iga kümne aasta vältel, anda kaasavara teie nõbudele ja nõotütardele ja ehitada varjupaik mõistuse kaotanud või vaeseks jäänud matemaatikute jaoks.»

«See oleks väga kasulik,» vastas Planchette. «Mu härra,» jätkas ta inimese rahuga, kes elab täiel määral intellektuaalses sfääris, «mingem homme Spieghalteri juurde. See silmapaistev mehhaanik on äsja valmistanud minu plaanide järgi, viimisteldud masina, mille abil laps võib mahutada oma kübarasse tuhat sületäit heinu.»

«Homseni, mu härra.»

«Homseni.»

«Vaat kus alles mehhaanika!» hüüdis Raphael. «Kas pole see toredaim kõigist teadustest? Lavrille oma ona-geridega, oma liikidega, partidega, tõugudega ja purkidega täis ebardeid kõlbab vahest ainult avalikku piljardisaali mängupunktide märkijaks.»

Järgmisel päeval läks Raphael üpris rõõmsana Pian-chette'i järele ja nad- läksid üheskoos Tervise tänavale, missugune nimi juba oli kuidagi heaendeline. Spieghalteri juures sattus Raphael_ hiiglasuurde töökotta, kus tema pilk langes hulgale lõõmavpunaseile ning vuhise-vaile ääsidele. Tema ümber oli tulede vihm, naelte uputus, kolbide, vintide, kangide, kantpalkide, viilide, mutrite ookean, valuraua, puidu, sulgklappide ja teraslat-tide meri. Viilipuru tungis kurku. Rauda oli õhus, raud kattis inimesi, kõik lehkas raua järele; raud elas oma elu, ta oli organiseeritud, ta muutus vedelaks, ta liikus, mõtles, võttes igasuguseid vorme, alistudes kõigile tujudele. Läbi lõõtsade vuhisemise, vasarate crescendo ja treipinkide vilistamise, mis panid raua vinguma, saabus Raphael suurde puhtasse ning õhurikkasse ruumi, kus ta võis oma tahtmise järgi uurida hiiglasuurt pressi, millest talle oli rääkinud Planchette. Siin imetles ta valurauast torusid ja raudseid latte, mis olid ühendatud Purustamatute poltidega.

215

«Kui te pöörate kiiresti seitse korda seda vänta,» ütles Spieghalter, näidates talle poleeritud rauast balanssiiri, «lendab teraslatt tuhandeks killuks, mis tungivad teile jalgadesse nagu nõelad.»

«Kurat võtaks!» hüüatas Raphaël.

Planchette pistis omaenda käega šagräännaha kõikvõimsa pressi kahe plaadi vahele, ja täis seda julgeole-kutunnet, mida annab teaduslik veendumus, pööras kiiresti vänta.

«Heitke kõik pikali, muidu me oleme surnud!» hüüdis Spieghalter kõuehäälega ja viskus ise põrandale maha.

Töökojas kuuldus kohutav vingumine. Masinas olev vesi purustas malmi, moodustas ääretult võimsa joa, mis õnnelikul kombel suundus vana ääsi pihta. Ta paiskas selle pikali, käänas kummuli, pani pöörlema, nagu tuulekeeris mähib end maja ümber ning viib selle endaga kaasa.

«Ohoo,» tähendas Planchette rahulikult, «šagrään on terve nagu minu silmamuna. Meister Spieghalter, malmis pidi olema mõra või mingi pragu suures torus.»

«Ei, ei, mina tunnen oma malmi. Härra võib oma riistapuu ära viia, selles istub kurat.»

Sakslane haaras sepavasara, viskas naha alasile ja virutas kõigest jõust, mille annab raev, talismani pihta hirmsaima hoobi, mis kunagi on kõmanud tema töökodades.

«Mitte vähimatki märki!» hüüdis Planchette, silitades mässulist šagrääni.

Töölisi jooksis kohale. Meister võttis naha ning viskas selle ääsi kivisütele. Seistes poolsõõris tule ümber, ootasid kõik kannatamatusega hiiglalõõtsa tegevuse mõju. Raphaël, Spieghalter ja professor Planchette moodustasid selle musta tähelepanelikult jälgiva meestesalga südamiku. Vaadeldes kõiki neid helendavaid silmi, raua-tolmust mustunud nägusid, musti ning läikivaid riideid ja karvaseid rindu, arvas Raphaël end olevat sattunud saksa ballaadide öisesse fantastiiisse maailma. Meister kahmas pihtidega naha, pärast seda kui oli jätnud selle kümneks minutiks ääsitulle.

«Andke ta minule,» ütles Raphaël.

Meister ulatas ta naljapärast Raphaelile. Markii käsitses

216

hõlpsasti sõrmedega nahka, mis oli külm ning painduv. Kostis hirmukarjatus, töölised jooksid laiali, Valentin jäi üksinda Planchette'iga tühja töökotta.

«Selles nahas on kindlasti midagi saatanlikku!» hüüdis Raphael meeleheitliku häälega. «Ja ükski inimlik vägi ei suuda mulle anda ainustki päeva rohkem!»

«Ma eksisin, mu härra,» vastas matemaatik kahetseva ilmega, «me oleksime pidanud panema selle kummalise naha lamendavate valtside alla. Kus olid mu silmad, kui ma soovitasin teile pressi!»

«Mina ise palusin seda teilt,» ütles Raphael.

õpetlane ohkas nagu süüalune, kelle kaksteist vandemeest on õigeks mõistnud. Aga olles ometi huvitatud imelikust probleemist, mille seadis see šagräännahk, mõtles ta hetke ja lausus:

«Oleks vaja proovida selle tundmatu aine kallal reaktiivide toimet. Lähme Japhet' juurde, võib-olla on keemia õnnelikum kui mehhaanika.»

Lootes, et ta leiab kuulsa keemiku veel tema laboratooriumis, kihutas Valentin oma hobusega kiires traavis.

«Noh, vana sõber,» ütles Planchette, märgates Japhefd istumas tugitoolis ning vaatlemas mingit sadestust, «kuidas keemia käbarad käivad?»

«Ta on uinumas. Pole midagi uut. Akadeemia on muide siiski tunnustanud salitsiini olemasolu; kuid salit-siin, asparagiin, vokeliin ja digitaliin pole veel mingid avastused.»

«Näib nii, et olles võimetud avastama uusi aineid,» tähendas Raphael, «te olete sunnitud leiutama uusi nimetusi.»

«Jumala eest, noormees, see on tõsi!»

«Kuule,» ütles professor Planchette keemikule, «katsu meile lahustada see aine. Kui sa leiad siit mingi elemendi, siis nimetan ma selle juba ette diaboliiniks, sest tehes katset teda kokku suruda, lõhkusime äsja hüdraulilise pressi.»

«Vaatame, vaatame,» hüüdis keemik rõõmsalt, «võib-°Ha osutub see mingiks uueks algaineks!»
«Mu härra,» ütles Raphael, «see on lihtsalt tükike eeslinahka.»
217
«Härra ...!» lausus seepeale kuulus keemik tõsiselt.
«Ma ei naljata sugugi,» vastas markii, ulatades talle šagräännaha.
Parun Japhet puudutas nahka oma tundlike närvidega keeleotsaga, mis oli nii osav ära tundma igasuguseid sooli, leeliseid, gaase, ja ütles pärast mõnda katset:
«Ei mingit maitset! Noh, joodame talle siis veidi fluorhapet.»
Šagräännaha kallal prooviti selle aine toimet, mis nii kiiresti lagundab iga elavkoe, kuid talismanis ei toimunud mingeid muutusi.
«See pole šagrään!» hüüdis keemik. «Käidelgem seda saladuslikku tundmatut kui mineraali ja andkem talle veidi nina pihta. See tähendab, me pistame ta tiigMsse, tulekindlasse sulatusanumasse, kus mul parajasti on punane potassium.»
Japhet väljus ja tuli varsti tagasi.
«Lubage mul, härra, võtta tükike sellest kummalisest ainest, see on nii harukordne,» ütles ta Raphaelile.
«Uks tükike?» hüüatas Raphael. «Mitte juuksekarva-võrdki. Aga muide, eks katsuge,» lisas ta ühtaegu kurva ja pilkava ilmega.
Õpetlane murdis habemenoa, püüdes nahka pisut lahti lõigata. Siis katsus ta seda purustada tugeva elektrilaenguga, pani ta Volta samba mõju alla — kuid kõik teaduse välgud pidid alla vanduma sellele hirmsale talismanile. Oli kell seitse õhtul. Planchette, Japhet ja Raphael ei pannud tähele, kuidas lendas aeg: nad ootasid ühe viimase katse tulemusi. Kuid šagrään tuli võidukana välja hirmsast kokkupuutest tubli annuse kloo-rislämmastikuga.
«Olen kadunud!» hüüdis Raphael. «See on jumala tahe. Ma pean surema.»
Ta jättis kohkunud õpetlased sinnapaika ja läks.
«Me ei tohi jutustada sellest juhtumusest Akadeemias, meie kolleegid naeraksid meid välja,» ütles Planchette keemikule pärast pikka pausi, mille kestel nad silmitsesid teineteist, ilma et kumbki oleks julgenud avaldada teisele oma mõtteid.
Mõlemad õpetlased sarnanesid kristlastega, kes on tõusnud hauast, aga ei leia mingit jumalat taevas. Tea-
218
dus? Võimetu! Happed? Selge vesi! Punane potassium? Häbistatud! Volta sammas ja elektrilaeng? Kaks mänguasja!
«Hüdrauliline press purunes nagu leivaviil!» lisas planchette.
«Ma usun kuradisse,» ütles parun Japhet vähese vaikimise järel.
«Ja mina jumalasse,» vastas Planchette.
Mõlemad püsisid oma osas. Mehhaanikule on universum masin, mis vajab töölist; keemiale, sellele deemoni teole, mis lahustab kõik, on maailm gaas, mis omab lii-kumisvõimet.
«Me ei saa eitada fakti,» jätkas keemik.
«Häh, meie lohutuseks on härrad doktrinäärid loonud selle uduse aksioomi: «Rumal nagu fakt.»»
«Mulle näib,» vastas keemik, «et see sinu aksioom on ise rumal.»
Nad pahvatasid naerma ja asusid rahulikult lõunat sööma nagu inimesed, kes ei näe imeski midagi muud kui nähtust.
Kui Valentin koju jõudis, valdas teda meeletu külm raev; ta ei uskunud enam millessegi, tema mõtted läksid segi, pöörlesid ja värelesid nagu igal inimesel, kes on seatud võimatu fakti ette. Ta oleks tahtnud meeleldi uskuda mingit salaviga Spieghalteri masinas, teaduse ja tule võimetus ei hämmastanud teda; kuid naha pain-duvus, kui ta seda peos hoidis, samal ajal aga selle kõvadus, kui selle Vastu olid

suunatud kõik inimese käsutuses olevad hävitusvahendid, sisendas talle hirmu. See vaieldamatu fakt pani tema pea pööritama.
«Ma olen hull,» mõtles ta endamisi. «Kuigi ma hommikust saadik olen söömata, ei tunne ma nälga ega janu; minu rinnus põleb nagu ääsituü.»
Ta riputas šagräännaha endisele kohale, tõmbas punase tindiga talismani ümber selle praegused piirjooned ja istus tugitooli.
«Juba on kell kaheksa!» hüüatas ta. «Tänane päev on läinud kui unenägu.»
Ta toetus küünarnukkidega tugitooli käetugedele, naJatas pea vasakule käele ja vajus nukrasse meditat-

siooni, painajalikku mõtiskellu, mille saladuse viivad enesega kaasa surmamõistetud.
«Ah, Pauline,» hüüdis ta, «vaene laps! On olemas kuristikke, mida ei suuda ületada isegi armastus, hoolimata tema tiibade tugevusest.»
Samal hetkel kuulis ta selgesti summutatud ohet ja tundis ära oma Pauline'i hingamise ühe kõige liigutavama eesõiguse abil, mis on omane armastusele.
«Oo,» mõtles ta, «see ongi minu surmaotsus! Kui ta tõesti oleks siin, tahaksin surra tema käte vahel.»
Siiras ning rõõmus naerurõkatus sundis teda pöörama pead oma voodi poole. Läbi õhukese eesriide nägi ta PaulineM nägu, kes naeratas nagu laps oma õnnestunud kavaluse üle. Tema kaunid juuksed langesid tuhandeis kiharais õlgadele. Ta oli seal kui bengaali roos keset valgete rooside hunnikut.
«Meelitasin sinu Jonathas' ära,» ütles ta. «Kas ei kuulu see voodi minule, sinu naisele? Ära tõrele minuga, mu kallis, ma tahtsin vaid magada sinu lähedal, sind üllatada. Andesta mulle mu rumal temp.»
Ta kargas kassi liigutusega voodist välja, ilmus säravana oma valges musliinis ja istus Raphaeli põlvedele.
«Mis kuristikust rääkisid sa äsja, mu arm?» küsis ta, ja tema näole tekkis murelik ilme.
«Surmast.»
«Sa teed mulle haiget,» vastas Pauline. «On olemas teatavaid mõtteid, mille juures me, vaesed naised, ei tohi peatuda, nad tapavad meid. Kas tuleb see armastuse suurusest või julguse puudusest — ma ei tea. Surm ei kohuta mind,» jätkas ta naerdes. «Surra sinuga koos kas või homme hommikul, viimne suudlus huulil, see oleks õnn. Mulle tunduks siis, et olen elanud rohkem kui sada aastat. Mis tähendab meile päevade arv, kui me üheainsa öö, üheainsa tunni jooksul oleme ammendanud kogu elu täis rahu ja armastust?»
«Sul on õigus, sinu kauni suu läbi kõneleb taevas ise. Lase mul teda suudelda, ja surgem siis,» ütles Raphael.
«Surgem!» vastas Pauline naerdes.
Hommikul kella üheksa paiku tungis päev sisse läbi varbkardinate pilude; kuigi mahendatud musliineesriiete tõttu, ei varjanud valgus ometi vaipade eredaid värve ja

siidiga kaetud mööblit toas, kus puhkasid kaks armastajat. Siin-seal sätendas kullatis. Üks päikesekiir langes pehmele udusulgedest tekile, mis keset armumänge oli heidetud põrandale. Pauline'i kõrgele trümoole riputatud kleit paistis nagu ähmane nägemus. Tibatillukesed kingad olid jäetud voodist eemale. Ööbik oli laskunud aknalauale; tema korduvad laksutused ja tiibade äkiline sirutus, kui ta lendu tõusis, äratasid Raphaeli.
«Kui mulle on määratud surra,» lõpetas ta oma juba unes tärganud mõtte, «peab minu organismis, selles lihast ja luudest mehhanismis, mis on hingestatud minu tahtest — see kõik teebki minust indiviidi — olema mingi tõsine vigastus. Arstid peavad

tundma elu ohustavaid sümptoome ja võivad mulle ütelda, kas ma olen terve või haige.»

Ta vaatles oma uinunud naist, kelle üks käsi hoidis hellalt tema pead, ilmutades nõnda veel uneski armastuse õrna hoolitsust. Veetlevalt välja sirutatud kui väike laps, nägu pööratud tema poole, näis Pauline ikka veel temale otsa vaatavat, ulatades tema poole oma rahuliku puhta hingusega poolavatud suud. Tema väikesed otsekui portselanist hambad toonitasid värskete huulte puna, millelväreles naeratus. Tema näol oli ere jume ja tema valge nahk oli, kui nii tohiks öelda, sel hetkel veel valgem kui päevaaja kõige armuküllasemail tundidel. Tema veetlev sundimatus täis usalduslikkust lisas tema armastajale omasele sarmile veel uinunud lapse võlu. Isegi kõige siiramad naised on päevaajal teatavate seltskondlike tavade kammitsais, mis aheldavad nende hinge naiivseid puhanguid; uni aga näib neile nagu tagasi andvat tundmuste vahendituse, mis on ehteks lapseeale. Pauline ei punastanud millegi üle, nagu üks neist kalleist ning taevalikest olendeist, kelle juures mõistus pole veel peitnud tagamõtet žestidesse ega saladust pilkudesse. Tema profiil joonistus selgesti patjade peenel batistil; ohtrad pitsrüüšid segunesid korratuses juustega, andes talle vallatu ilme. Ent ta oli uinunud naudingus, tema pikad ripsmed olid langetatud, nagu tahtes varjata vaadet liiga ereda valguse eest või selleks, et aidata keskenduda hingel, kui ta püüab pikendada täiuslikku, «nt põgusat armurõõmu; tema väike armas roosakas

221

valge kõrv, mida raamisid juustekiharad ja mis joonistus belgia pitside vahel, oleks teinud armastusest hulluks kunstniku, maalija, rauga ja oleks võib-olla andnud tagasi mõistuse hullumeelsele. Näha magavat armastatut, kes naeratab unes, lebades rahulikult teie kaitse all, armastades isegi unehõlmas, seisundis, milles iga elus olend näib nagu lakanud olemast; näha, kuidas ta ikka veel ulatab teile oma huuli, mis sõnatult kõnelevad teile viimasest suudlusest; näha usaldavat poolalasti naist, kes aga on mähitud oma armastusse kui katvasse linikusse ja kes on vooruslik keset voodi korratust; vaadelda heldimusega tema laialipillatud riideid, ühte siidsukka, mis toona teie rõõmuks nii kähku oli jalast kistud; tema vallandatud vööd, mis kinnitab lõpmatut usaldust teie vastu, — kas pole see rõõm, mille väljendamiseks puuduvad sõnad? See vöö on terve poeem; naist, keda ta kaitses, pole enam olemas, ta kuulub teile, ta on saanud osaks teist endast; siitpeale teda veel petta tähendaks solvata iseennast. Liigutatuna vaatles Raphael seda tuba, mis oli küllastatud armastusest, täis mälestusi, kus isegi päevavalgus omandas ihara värvingu, ja pööras pilgu jälle selle puhaste nooruslike vormidega ikka veel armastava naise poole, kelle tundmused kuulusid jäägitult temale. Ta oleks tahtnud elada igavesti. Kui tema vaade langes Pauline'ile, avas see äkki silmad, nagu oleks neid puudutanud päikesekiir.

«Tere hommikust, mu sõbrake,» ütles ta naeratades. «Kui ilus sa oled, va paha!»

Need kaks pead olid täis veetlust, mida annab armastus ja noorus, ning moodustasid poolvalguses ja vaikuses ühe neist jumalikest, piltidest, mille põgus võlu kuulub vaid kire esimesile päevile, samuti kui naiivsus ja süütu puhtus on omased lapsepõlvele. Paraku peavad need armastuse kevadised rõõmud samuti kui meie noo-ruspäevade naerudki meie eest põgenema ja jääma edasi elama veel vaid mälestustes, et meid kas meeleheitele viia või siis hoovata meile vastu mingit lohutavat aroomi vastavalt meie salajaste mõtiskelude tujudele.

«Miks sa ärkasid?» küsis Raphael. «Mul oli nii suur rõõm vaadelda sind, kui sa magasid, see pani mind otse nutma . . .»

222

«Ka mina nutsin sel ööl,» vastas Pauline, «vaadeldes, kuidas sa magasid; aga ma ei nutnud rõõmu pärast. Kuule, mu Raphael, kuule mind! Kui sa magad, ei ole sinu hingamine vaba, sinu rinnas kostab midagi, mis-inulle hirmu teeb. Une ajal on sul just samasugune kerge kuiv köha nagu minu isal, kes on tiisikusse suremas. Sinu kopsude

kahinas tundsin ma ära mõned selle haiguse tunnused. Peale selle oli sul palavik, selles olen kindel, sinu käsi oli niiske ja tuline ... Kallis! Sa oled noor,» ütles ta võpatades, «sa võid veel paraneda, kui mitte õnnetus ... Aga ei,» hüüdis ta rõõmsalt, «pole mingit õnnetust, haigus on ju nakkav, ütlevad arstid.»

Ta põimis kaks kätt ümber Raphaeli kaela, haaras tema hinguse sellise suudlusega, millega antakse kaasa kogu hing.

«Ma ei taha elada vanaks,» ütles ta. «Surgem mõlemad noorelt ja mingem taevasse, käed täis lilli.»

«Säärased mõtted tulevad alati, kuni ollakse täiesti terve,» vastas Raphael, kaevates oma sõrmed Pauline'i juustesse. Aga siis tuli talle hirmus köhahoog, selline raske ning äge köha, mis näib tulevat hauast ja paneb kahvatama haigete palge, tekitades neis värinaid ja kattes neid üleni higiga, — sel määral pingutab see närve, vapustab keha, väsitab seljaaju ja valab soontesse mingit erilist raskust. Kahvatuna ning rammestununa vajus Raphael aeglaselt asemele, nõrkenuna kui inimene, kes on kulutanud viimases pingutuses kogu oma jõu. Pauline vaatas talle ainiti otsa hirmust suurenenud silmadega ning jäi liikumatuks, kahvatu ja sõnatu.

«Ei maksa enam teha meeletusi, mu ingel,» ütles ta viimaks, püüdes varjata Raphaeli eest hirmsaid eelaimusi, mis teda ärevusse viisid.

Ta kattis näo kätega, sest ta nägi oma silme ees SURMA võigast luukeret. Raphaeli nägu oli muutunud sinkjashalliks ning põsed lohku vajunud, meenutades surnukoljut, mis on välja kaevatud kuskilt kalmistu sügavusest teadusliku uurimise eesmärgil. PaulineMle meenus eileõhtune Valentini hüüatus ja ta mõtles endamisi:

«Jah, on olemas kuristikke, millest armastuski ei suuda üle pääseda, vaid peab enda sinna matma.»

223

Mõni päev pärast seda ahastuslikku stseeni istus Raphael ühel märtsikuu hommikul tugitoolis, ümbritsetud neljast arstist, kes olid asetanud ta magamistoa akna alla valguse kätte ja kordamööda katsusid tal pulssi, komplesid teda ja küsitlesid teda näiva huviga. Haige püüdis aimata nende mõtteid, tõlgitseda nende liigutusi ja vähimaidki kortse, mis tekkisid nende laubale. See konsultatsioon oli tema viimne lootus. Need kõrged kohtunikud pidid langetama tema kohta otsuse: kas elu või surm. Selleks et kiskuda välja inimliku teaduse viimane sõna, oli Valentin kokku kutsunud moodsa arstiteaduse oraaklid. Tema rikkuse ja tuntud nime tõttu olid nüüd tema ees kolm süsteemi, mille vahel kõikusid inimlikud teadmised. Kolm neist doktoreist olid enestega kaasa toonud kogu meditsiinilise filosoofia, esindades võitlust, mis käis spiritualismi, analüüsi ja mingisuguse pilkava eklektilise suuna vahel. Neljas meedik oli Horace Bianchon*, igakülgsete teadmistega suure tulevikuga inimene, võib-olla esileküündivaim kõigi uute arstide seas, õpihimulise noorsoo tark ning malbe esindaja, selle noorsoo, kes valmistub omandama rikast pärandit, mida viiekümne aasta vältel on kogunud Pariisi ülikool, ja kes vahest ehk püstitab monumendi, mille jaoks eelnevad sajandid on nii ohtrasti mitmesugust materjali kokku kandnud. Rastignaci ja Raphaeli sõbrana oli ta viimast juba mõnda päeva ravinud ning aitas tal nüüd vastata kolme professori küsimustele, kellele ta aeg-ajalt teatava kangekaelsusega püüdis seletada tunnuseid, mis tema arvates lubasid oletada kopsutiisikust.

«Te olete kahtlemata sageli andunud liialdustele, olete elanud priiskajaelu? Või te olete tegelnud pingelise vaimse tööga?» küsis üks neist kuulsaist arstidest, kelle neljakandiline pea, lai nägu ja energiline rüht näisid tõendavat kõrgemaid vaimuandeid kui tema vasta-

seil.

«Ma tahtsin end tappa ohjeldamatu eluviisiga pärast seda, kui ma kolme aasta vältel olin töötanud suure teose kallal, millega teie võib-olla ühel päeval tutvute,» vastas talle Raphael.
Suur arst noogutas rahulolu märgiks ja nagu öeldes iseendale:
224
«Selles olin ma kindel!»
See arst oli kuulus Brisset, orgaanilise koolkonna juht, Cabanisi ja Bichat' järglane, üks neist positivistliku ning materialistliku mõtteviisiga meedikuist, kes näevad igas inimeses lõplikult väljakujunenud, ainuüksi omaenda organisatsiooni seadustele alluvat olendit, kusjuures tema normaalne seisund või elu ohustavad anomaaliad on alati seletatavad silmanähtavate põhjustega.
Saanud vastuse, vaatas Brisset vaikides otsa keskmist kasvu mehele, kelle purpurpunane nägu ja põlevad silmad näisid kuuluvat mõnele antiiksele saaturile ja kes vastu aknaorva nurka najatudes silmitses tähelepanelikult ning sõnagi lausumata Raphaeli. Doktor Cameristus, eksalteeritud ning usklik inimene, vitalistide juht, van Helmonti abstraktsete doktriinide poeetiline kaitsja, nägi inimese elus teatavat ülevat algpõhjust, seletamatut nähtust, mis mõnitab lõikenuga, tüssab kirurgiat, väldib farmatseutilisi medikamente, algebralisi ikse, anatoomilisi demonstratsioone ja irvitab meie jõupingutuste üle; temale oli elu isesugune mittekombitav nähtamatu leek, mis allub mingile jumalikule seadusele, püsides sageli meie poolt surmale määratud kehas, samuti kui ta lahkub vahel kõige elujõulisemast organismist.
Sardooniline naeratus mängles kolmanda arsti, doktor Maugredie huulil. See õpetlane oli erakordselt tark inimene, kuid äärmine skeptik ning pilkaja, kes uskus ainult skalpelli, möönis koos Brissefga, et inimene võib surra parima tervise juures, ja toetas Cameristusi oletust, et inimene võib elada veel pärast surmagi. Igas teoorias leidis ta midagi head, kuid ei võtnud neist ühtegi omaks, kinnitades, et parimaks arstiteaduslikuks süsteemiks on mitte omada süsteemi, vaid piirduda üksnes faktidega. See kõikide arstiteaduslike koolide Panurge, vaatluse kuningas, suur uurija ja suur pilkaja, kõige meeleheit-likumate katsete söandaja, uuris nüüd šagräännahka.
«Tahaksin meeleldi olla ühtesattumise tunnistajaks, mis valitseb teie soovi ja selle naha kokkutõmbumise vahel,» ütles ta markiile.
«Milleks?» hüüatas Brisset.
«Milleks?» kordas Cameristus.
225
«Ah teie olete siis ühel arvamusel!» vastas Maugredie.
«See kokkutõmbumine on täiesti lihtne asi,» jätkas Brisset.
«Ta on üleloomulik,» tähendas Cameristus.
«Tõepoolest,» lausus Maugredie, teeseldes tõsist ilmet, ja andis šagräännaha Raphaelile tagasi. «Naha kõvaks ja krobeliseks muutumine on seletamatu tõik ja ometi loomulik nähtus, mis juba maailma loomisest saadik viib meeleheitele arstiteadust ja ilusaid naisi.»
Uurides kolme arsti, ei märganud Valentin üheski neis kaastunnet oma haiguse puhul. Kõik kolm kuulasid vaikides ära tema vastused, mõõtsid teda osavõtmatu pil-guga ja küsitlesid teda vähimagi haletsustundeta. Täielik muretus paistis läbi nende viisakusest. Tuli see nüüc enesekindlusest või järelemõtlemisest, aga nad olid nii sõnaahtrad ning loiud, et taoti arvas Raphael neid hoopis millelegi muule mõtlevat. Vahetevahel vastas ainult Brisset: «Hüva! Nõndaks!» — kõigi kartusttekitavate tunnuste puhul, mille olemasolu oli tõestanud Bianchon. Cameristus oli vajunud sügavasse mõtiskellu. Maugredie sarnanes komöödiakirjanikuga, kes uurib kahte veidrikku, et neid siis tõetruult lavale tuua. Horace'i nägu reetis sügavat muret ning valulist osavõtlikkust. Ta oli alles liiga lühikest aega arst, et olla tundetu kannatuste vastu ja ükskõikne surivoodi juures. Ta ei osanud veel tagasi tõrjuda oma silmis

sõbrapisaraid, mis takistavad inimesel näha selge pilguga ning tabada nagu väejuht soodsat hetke võiduks, ilma et ta kuuleks surijate valukarjeid. Olles viibinud umbes pool tundi kohal, et võtta nii-ütelda mõõtu haiguselt ja haigelt, nagu rätsep võtab mõõtu noormehelt, kes tellib talt pulma-ülikonda, vahetasid arstid mõne kulunud fraasi, rääkisid isegi viimastest uudistest; siis aga soovisid nad minna Raphaeli kabinetti, et aru pidada ja sõnastada otsus.

«Mu härrad, kas ma ei võiks viibida teie nõupidamise juures?» küsis neilt Valentin.

Brisset ja Maugredie protestisid ägedasti selle vastu ja hoolimata haige tungivast palvest keeldusid arutelust tema juuresolekul. Raphael alistus sellele tavale ning

226

arvas, et ta võib lipsata ühte koridori, kust saab hästi pealt kuulata kolme professori varsti algavat meditsiinilist diskussiooni.

«Mu härrad,» ütles Brisset sisse astudes, «lubage mul kohe kiiresti avaldada teile oma arvamus. Ma ei taha seda teile peale sundida ega ka teie vastuväiteid kuulda: esiteks on see selge ning täpne ja järeldub täielikust sarnasusest ühe minu haige ja selle isiku vahel, kelle seisundit me oleme kutsutud uurima; teiseks oodatakse mind haiglas. Juhtumi tähtsus, mis nõuab minu kohalviibimist, olgu mulle vabanduseks, et ma võtsin sõna esimesena. Isik, kellega me tegeleme, on võrdsel määral väsinud nii vaimsest tööst kui ka . . . Mille kallal ta õieti töötas, Horace?» küsis ta noore arsti poole pöördu-des.

«Tahte teooria kallal.»

«Ah, tont võtaks, see on lai aine. Ta on väsinud, ütlen ma, liiga pingelise mõtlemise, õigest elurežiimist kõrvalekaldumise ja ülemäära tugevate ergutusvahendite ohtra tarvitamise tagajärjel. Liiga suur kehaline ja vaimne pingutus on kahjustanud kogu organismi talit lust. On kerge ära tunda, mu härrad, näo ja keha teatavais sümptoomides mao tugevat ärritust, sümpaatilise närvisüsteemi neuroosi, «südamealuse» ülitundlikkust ja kõhualuse kitsenemist. Kas te märkasite maksa paiste-tust ning laienemist? Ja lõpuks on härra Bianchon pide vait uurinud oma haige seedimist ja meile öelnud, et see toimub raskesti ning on takistatud. Lühidalt öeldud, magu kui niisugust pole enam olemas; inimene on kadunud. Intellekt on atrofeerunud, sest et inimene ei seedi enam toitu. Ülakõhu, elu keskuse progresseeruv muundumine on häirinud kogu süsteemi. Siit tuleneb pidev ning märgatav valude kiirgumine; närvide põimingu tõttu on korratus tõusnud ajudeni, sellest siis mainitud organi üliärrituvus. On tekkinud monomaania. Haiget rõhub kinnisidee. Tema kujutluses tõmbub see šagrään-nahk tõepoolest kokku, kuigi see võib-olla alati on olnud selline, nagu meie teda nägime; vähenegu ta või mitte, aga see šagrään on temale selleks kärbseks, mida keegi suurvesiir nägi alati oma ninal. Pange kiiresti verekaane ülakõhu peale, rahustage selle organi

227

ärrituvust, milles peitub õigupoolest kogu inimene, pidage haiget režiimi all — ja monomaania lakkab. Ma ei ütle enam midagi muud doktor Bianchonile; ta peab ise läbi mõtlema ravimenetluse tervikuna ja üksikasjades. Võib-olla on haigusel tekkinud komplikatsioone, vahest on hingamisteed samuti häiritud; kuid mina pean soolestiku ravi palju tähtsamaks, palju hädavajalikumaks ning pakilisemaks kui kopsude ravi. Visa vaimne töö abstraktsete ainete kallal ja mõnesugused tormitsevad kired on tekitanud raskeid rikkeid selles elumehha-nismis. Kõigest hoolimata pole veel hilja parandada vedrusid, sest ei nähtu eriti tugevaid vigastusi. Nii et te võite suuremate raskusteta päästa oma sõbra,» lõpetas ta Bianchoni poole pöördudes.

«Meie õpetatud kolleeg vahetab tagajärje põhjusega,» vastas Cameristus. «Jah, organismi muutused, mida ta nii hästi on tähele pannud, on tõesti haige juures olemas, kuid mitte maost pole vähehaaval tekkinud organismis see ärritus, mis levivat ajude suunas, samuti kui mõrast aknaruudul hargnevad kiired. Ruudu purustamiseks oli vaja

hoopi. Aga kes lõi selle hoobi, kas me teame seda? Kas me oleme küllaldasel määral uurinud haiget? Kas me tunneme kõiki tema elujuhtumusi? Minu härrad, haige juures on kahjustatud eluline närv, van Helmonti arheios; vitaalsus kui selline on halvatud oma põhiolemuses; jumalik säde, vahendaja mõistus, mis on nagu siirdemehhanism masinas ja mis loob tahte, selle eluteaduse, on lakanud reguleerimast iga organi mehhanismi ja funktsioonide igapäevaseid nähtusi ja talitlusi. Siit tulenevad kõik need häired, mida nii õigesti on ära märkinud minu õpetatud ametivend. Liikumine pole kulgenud mitte ülakõhu piirkonnast peaajuni, vaid ajust kõhu suunas. Ei,» hüüdis ta, lüües endale tugevasti vastu rinda, «ei, mina pole mitte mõni inimeseks saanud magu! Ei, see pole veel kõik. Ma ei söandaks ütelda, et kui mul ön hea kõht, siis kõik muu on ebaoluline. Me ei või mitte,» jätkas ta leebemini, «seletada ühe ning sama füüsilise põhjusega tugevaid vapustusi, mis ühel või teisel määral puudutavad erinevaid isikuid, ja neile ette kirjutada ühesugust ravimenetlust. Ükski inimene ei sarnane teisega. Igaühel meist on olemas teatavad organid, mis

on erineval viisil ärritatavad ja erinevalt toidetavad, millel võib olla isesugune ülesanne ja mis omamoodi, teostavad meile tundmata maailmakorra ning asjade käigu täiustamise eesmärki. Osa suurest tervikust, mis mingil kõrgemal tahtel on määratud toimima ning ülal hoidma meis hingestatnse nähtust, ilmneb igas inimeses omamoodi ja muudab ta näiliselt lõplikuks olendiks, mis aga mingis ühes punktis koeksisteerib lõpmatu põhjusega. Seepärast peame iga isikut vaatlema eraldi, tungima tema olemusse, teadma, milles seisneb tema elu ja missugune on tema jõud. Märja käsna pehmuse ja pimsskivi kõvaduse vahel on olemas lõpmatuid vahepealseid üleminekuastmeid. Nõnda on ka inimesega. Tegemata vahet lümfaatikute käsnja kehaehituse ja mõnede teiste inimeste tugevate teraslihaste vahel, mille tõttu viimastele on. antud kaua elada, — milliseid vigu ei tee ühine halastamatu süsteem, mis ravivahendina kasutab inimese jõudude nõrgestamist, kurnamist; need jõud aga te arvate olevat alati ärritatud seisundis! Ja nõnda tahaksin ma antud juhtumil näha moraalset ravimenetlust, sisemaailma süvendatud uurimist. Otsigem haiguse põhjusi hinge sisemuses, mitte aga keha sisikonnas! Arst on äravalitu, kellele jumal on kinkinud erilise ande — võime lugeda elulistes organites, samuti nagu ta prohveteile on andnud silmad tuleviku nägemiseks, poeedile võime esile manada loodust, muusikule oskuse seada helid harmoonilisse korda, mille eeskuju on võibolla pärit kõrgemast maailmast! . . .»

«Alati ta oma absolutistliku, monarhistliku ja religioosse arstiteadusega!» pomises Brisset.

«Mu härrad,» katkestas teda kiiresti Maugredie, tõtates summutama Brisset' hüüatust, «ärgem kaotagem silmist haiget. . .»

«Siis niisugune on teadus!» mõtles Raphael nukralt. «Minu paranemine kõigub siis roosikrantsi ja kaanidest palvenööri, Dupuytreni kirurgilise noa ja vürst Hohenlohe palvuse vahel! Ja piiril, mis lahutab fakti sõnast, mateeriat vaimust, seisab Maugredie oma kahtlustega. Inimlik «jah» ja «ei» jälitab mind kõikjal! Ikka ja alati too Rabelais' Carymary, Carymara. Olen haige vaimselt — Carymary; või haige kehaliselt — Carymara! Kas

jään ma elama? Nad ei tea seda. Planchette oli vähemalt palju avameelsem, kui ta mulle ütles: «Ma ei tea».»

Sel hetkel kuulis Valentin doktor Maugredie häält.

«Haige on monomaan. Hea küll, olen nõus!» hüüdis ta. «Aga tal on kakssada tuhat franki rendist. Säärased monomaanid on üpris haruldased, ja meie peame talle vähemalt nõu andma. Mis puutub küsimusse, kas üla-kõht on avaldanud mõju ajule või aju ülakohule, siis seda saame vahest teada, kui ta on surnud. Seega tehkem

kokkuvõte. Ta on haige, see fakt on vaieldamatu. Ta vajab mingisugust ravi. Jätkem kõrvale doktriinid. Pangem talle kaanid, et rahustada soolestiku ärritust ja neuroosi, mille olemasolu kohta me oleme ühel arvamusel; seejärel aga saatkem ta tervisvetele: nõnda me tegutseme korraga kahe süsteemi järgi. Kui ta aga on kopsuhaige, ei suuda me teda päästa. Nõnda siis . . .»

Raphael lahkus kiiresti koridorist ja istus uuesti oma tugitooli. Varsti väljusid neli arsti kabinetist. Sõna anti Horace'ile, ja tema ütles Raphaelile:

«Need härrad on üksmeelselt otsustanud, et on vaja otsekohe panna teie kõhu peale kaane ja kiiresti asuda ühtaegu teie kehalisele ja hingelisele ravimisele. Kõigepealt dieet, et rahustada teie organismi ärritust.»

Siinkohal tegi Brisset heakskiitva peanoogutuse.

«Seejärel hügieeniline režiirn, et mõjutada teie hingelist seisundit. Sellega seoses soovitame teile üksmeelselt rninna tervisvetele Aix'i Savoias või Mont-Dor'i Auvergne'is, kui eelistate seda paika. Õhk ja maastik on Savoias meeldivam kui Cantalis, aga teie toimige oma maitse järgi.»

Nüüd tegi doktor Cameristus omakorda nõustuva žesti.

«Need härrad,» jätkas Bianchon, «on leidnud kergeid häireid teie hingamisaparaadis ning peavad kasulikuks minu varem tehtud ettekirjutusi. Nad on arvamusel, et te peagi paranete ja et see sõltub nende mitmesuguste ravivahendite õigest vahelduvast kasutamisest... Ja sellepärast.. .»

«Ja sellepärast on teie tütar jäänud tummaks*,» ütles Raphael naeratades ja tõmbas Horace'i oma kabinetti, et anda tema kätte honorar selle kasutu konsiiliumi eest.

230

«Nad on loogilised,» vastas talle noor arst. «Cameristus tunneb, Brisset uurib, Maugredie kahtleb. Kas pole inimesel olemas hing, keha ja mõistus? Uks neist kolmest algpõhjusest tegutseb meis enam või vähem tugevasti ja inimlikus teaduses avaldub alati inimene. Usu mind, Raphael, meie ei ravi sind, me vaid aitame sul terveks saada. Brisset' ja Cameristusi arstiteaduse vahel asub veel äraootav arstiteadus; aga et seda edukalt kohaldada, on vaja tunda oma haiget kümme aastat. Nagu kõigil teistel teadustel on arstiteaduselgi põhialuseks eitus. Niisiis püüa elada mõistlikult, tee katset reisiga Savoiasse; kõige parem on ja saab alati olema usaldada end looduse kätte.»

Kuu aega hiljem ühel ilusal suveõhtul pärast jalutuskäiku olid mõned Aixis tervisvetel viibivad inimesed kogunenud kuursaali. Raphael istus kaua üksinda akna juures, seljaga seltskonna poole. Ta oli vajunud nagu mingisse masinlikku unelusse, mille kestel meie mõtted sünnivad, moodustavad üksteise järel aheliku ja valguvad jälle laiali, omandamata mingit vormi, ja mööduvad meist kui kerged õrnalt värvitud pilved. Nukrus on siis leebe, rõõm uduselt ähmane ja hing peaaegu nagu uinunud. Andunud sellele meelelisele elule, kümbles Valentin ohtu leiges atmosfääris, nautides mägede puhast ning lõhnavat õhku, õnnelik sellest, et ta ei tundnud mingit valu ja et ta oli lõpuks sundinud vaikima selle ähvardava šagräännaha. Hetkel, kui loojuva päikese punased värvitoonid kustusid mäetippudel ja õhk muutus jahedaks, tõusis Raphael oma kohalt ja sulges akna.

«Mu härra,» ütles talle keegi vana daam, «kas te ei oleks nii kena ega suleks mitte akent. Me lämbume.»

See lause otsekui torkas läbi Raphaeli trummikile mingi erilise dissoneeriva teravusega. Ta oli kui sõna, mille pillab mõtlematult inimene, kelle sõprusse me tahtsime uskuda ja kes hävitab meie tundmuste magusa illusiooni, ilmutades inimliku egoismi kuristikku. Markii neitis vanale daamile külma, osavõtmatu diplomaadi-Pügu, kutsus teenri, ja kui see tuli, ütles talle kuivalt:

«Avage see aken!»

Nende sõnade juures peegeldus kõigi nägudel ebatavaline hämmastus. Seltskond hakkas sosistama,

vaadeldes haiget enam või vähem tähendusrikka ilmega, nagu oleks too saanud hakkama mingi suure jultumusega. Raphael, kes polnud veel täielikult vabanenud noorukile omasest ujedusest, tundis piinlikkust. Aga ta raputas endalt kohmetuse, sai oma endise energia tagasi ja püüdis endale selle kummalise stseeni kohta aru anda Äkiline mõttesähvatus käis tal läbi pea, selge nägemusena kerkis tema silme ette minevik, ja siis joonistusid talle tundmuse põhjused, mida ta sisendas, reljeefselt nagu veenid laibal, mille kõige peenemadki juussooned looduseuurijad teatava oskusliku süstimisega värviliseks muudavad. Selles põgusas pildis tundis ta ära iseenda, jälgis selles oma elu päevast päeva, mõttest mõttesse. Oma imestuseks, avastas Raphael, et ta on sünge ning hajameelne selle lõbusa, naeruhimulise seltskonna keskel; mõeldes alatasa oma saatusele, tegeldes üha oma haigusega, näis ta põlgavat kõige tühisematki vestlust, vältides seda lühiajalist sõprust, mis nii kergesti tekib reisijate vahel, tõenäoliselt selle tõttu, et ei loodeta tulevikus enam kohtuda. Ta nägi end ükskõiksena teiste suhtes, lühidalt — ta sarnanes kaljuga, mis on ühteviisi tundetu nii lainete õrnade kallistuste kui ka nende rae-vutseva möllu vastu. Talle omane harukordne intuitsioonivõime lubas tal lugeda kõigi ümbritsejate hinges. Kui ta avastas kandelaabri valguses kellegi rauga kollase kolba ja sardoonilise profiili, meenus talle, et ta oli võitnud mängus tolle raha, ilma et oleks pakkunud talle revanši. Veidi eemal märkas ta ilusat naist, kelle ahvatluste vastu ta oli jäänud külmaks. Igal näol luges ta etteheidet mingis näiliselt tühises eksimuses, mille süü aga peitub alati enesearmastusele löödud nähtamatus haavas. Tahtmatult oli ta puudutanud kõigi nende tühist edevust, kes teda ümbritsesid. Neid, kes olid olnud tema piduvõõraiks või kellele ta oli pakkunud kasutamiseks oma hobuseid, õrritas tema rikkus. Puudutatud nende tänamatusest, säästis ta neid edaspidi seda laadi alandustest. Nüüd aga arvasid nad endid põlatavat ja süüdistasid teda aristokratismis. Tungides nõnda sügavale südameisse, võis ta lugeda kõige salajasemaid mõtteid Teda valdas hirm seltskonna ees, selle ees, mis oli varjul tema viisakuse ja välise läike all. Ta oli rikas ja

232

ebatavaliselt tark, seepärast kadestati ja vihati teda. Oma vaikimisega pettis ta uudishimulike lootusi, tema malbus tundus neile väiklastele ja pealiskaudseile inimestele kõrkusena. Ta aimas varjatud ning andestamatut roima, milles ta oli nende ees süüdlane: ta vältis nende keskpärasuse kohtumõistmist. Mässumeelne nende inkvisii-torliku despotismi vastu, oskas ta läbi saada ilma nendeta. Kättemaksuks selle varjatud ülimuslikkuse eest olid kõik vaistlikult liitunud, et anda talle tunda oma võimu, panna ta omamoodi põlu alla ja näidata talle, ei nemadki võivad saada läbi ilma temata. Esialgu sisendas seltskonna selline pale talle haletsustunnet, peagi aga võpatas ta, tajudes endas läbinägelikkuse võimet, mille abil ta võis kergitada kehalise loori, kuhu alla oli maetud vaimne maailm; ta sulges silmad, et mitte midagi enam näha. Järsku tõmmati kui must kate peale sellele süngele tõe fantasmagooriale, Raphael aga jäi hirmsasse üksindusse, mis ootab kõiki võimsaid ja vägevaid. Samal hetkel tabas teda äge köhahoog. Kaugel sellest, et talle oleks osaks saanud üksainuski neist olgugi ükskõikseina tunduvaist sõnadest, mis vähemalt teesklevad midagi viisaka kaastunde taolist heast seltskonnast inimeste juures, keda juhus on kokku toonud, — ta kuulis vaid vaenulikke hüüatusi ja tasasel häälel pomisetud hädaldusi. Seltskond ei vaevunud enam end tema pärast isegi maskeerima, võib-olla mõistes, et Raphael oli ta niikuinii läbi näinud. «Tema haigus on nakkav.»

«Klubi esimees peaks talle ära keelama saali ilmuda.» «Tõepoolest, pole sünnis nõnda köhida.» «Kui inimene on nii haige, ei peaks ta tulema vetele.» «Ta peletab mu siit minema.»

Raphael tõusis üles, et pääseda üldise sajatamise eest, ja hakkas mööda saali kõndima. Lootuses leida mingit kaitset, sammus ta ühe üksinda seisva noore daami

juurde kavatsusega lausuda talle mõni meelitus. Ra-phaeli lähenedes aga pööras daam talle selja ning teeskles, et vaatleb tantsijaid. Raphael kartis, et selle õhtu jooksul on ta oma talismani veelgi kulutanud. Tal polnud ei soovi ega julgust alustada vestlust, ta lahkus saalist ning põgenes piljardiruumi. Seal ei kõnetanud

233

ega tervitanud teda keegi, ei vaadanud tema poole veidigi heasoovliku pilguga. Tema loomu poolest mõtisklev vaim avastas peagi intuitiivselt tema poolt sisendatud vastumeelsuse üldise ning mõistuspärase põhjuse. See väike maailm allus, võib-olla seda isegi teadmata, suurele seadusele, mis valitseb kõrgemas seltskonnas ja mille halastamatu moraal sai nüüd Raphaelile lõplikult selgeks. Tagasihaarav pilk nägi selle seltskonna täiuslikku tüüpi Foedoras. Siin ei võinud ta leida rohkem osavõttu oma haigusele kui kunagi varem Foedora juures oma armupiinadele. Kõrgem seltskond eemaldab oma rüpest õnnetud, samuti kui tugeva tervisega inimene heidab välja oma kehast kõik haigusetekitajad. Seltskond põlgab häda ja viletsust, kardab neid kui nakkust; ta ei kõhkle kunagi valiku juures nende ja pahede vahel; pähegi on luksus. Olgu õnnetus nii ülev kui tahes, seltskond oskab seda alandada, pilkelausega naeruvääristada. Ta joonistab karikatuure, et visata kukutatud kuningaile näkku solvanguid, mida ta arvab olevat kunagi nende poolt taluma pidanud. Sarnaselt noorte roomlannadega tsirkuses ei anna ta kunagi armu mahapaisatud gladiaatorile; ta elab kullast ja mõnitusest. Surm nõrka d e 1 e! — see on selle ratsanikeseisusele vastava ordu tõotus, selle ordu, mis on tekkinud kõigi maailma rahvaste juures, sest igal pool tõusevad kõrgele rikkad; ja see otsus on kirjutatud südameisse, mis on kujundatud külluses ja toidetud aristokratismist. Vaadake lapsi koolis. See on seltskonna pilt vähendatud kujul, aga kaugelt õigem, sest ta on palju naiivsem ja avameelsem Siin te leiate alati vaeseid heloote, kannatavaid ja kurbi olendeid, kes seisavad pidevalt põlguse ja kaastunde vahel. Evangeelium tõotab neile paradiisi. Laskuge allapoole organiseeritud elusolendite redelil. Kui mõni tiivuline haigestub endataoliste hulgas linnuhoovis, kiusavad teised teda nokahoopidega, kitkuvad tema sulgi ja tapavad ta viimaks. Ustavana sellele egoismihartale on seltskond karmuse poolest helde õnnetute vastu, kes söandavad rikkuda tema pidutuju, häirida tema lõbusid. Igaüks, kes põeb ihu või hinge poolest, kel puudub raha või võim, on paaria. Jäägu ta oma kõrbesse. Kui ta astub üle selle piiride, leiab ta igal pool eest kõleda talve:

234

külmad pilgud, külma suhtumise, külmad sõnad, külmad südamed. Onn veel, kui ta ei lõika teotust seal, kus talle peaks tärkama lohutus. Surijad, jääge hüljatuina oma asemeile! Raugad, istuge üksinduses oma kustunud kolde ääres! Vaesed kaasavarata tütarlapsed, külmetage ja vaevelge leitsakus oma üksildasis pööningu kambreis! Kui seltskond talub mõnd õnnetust, siis kas mitte selleks, et kohandada seda oma huvidele, et sellest kasu ammutada, seda koormata, väljastada, saduldada, talle selga istuda, temast lõbu saada? Pirtsakad seltsidaamid, tehke endile lõbus nägu pähe, taluge oma niinimetatud heategijanna kapriise; kandke süles tema koeri; võistelge tema inglise grifoonidega, lõbustage teda, püüdke aimata tema soove, ja — vaikige! Ja sina. livreeta lakeide kuningas, jultunud manuline, jäta oma enesearmastus koju; lase leiba luusse, kui sinu Amfit rüon leiba luusse laseb, nuta, kui nutab tema, naera, kui temal on naerutuju, lase endale meeldida tema epigramme; kui tahad teda laimata, siis oota, kuni ta on langenud! Nõnda austab kõrgem seltskond õnnetust: ta kas tapab selle või peletab eemale, alandab teda või nuhtleb.

Säärased mõtted tulvasid Raphaeli südames poeetilise inspiratsiooni kiirusega. Ta vaatas enese ümber ja tundis seda sünget külma, mida eritab seltskond, et õnnetuid eemale peletada, ja mis haarab hinge kiiremini, kui kõle detsembrituul jõuab muuta jäiseks keha. Ta pani käed risti rinnale, toetas selja vastu seina ja vajus sügavasse melanhooliasse. Ta mõtles sellele, kui vähe õnne võimaldab seltskonnale see kohutav

kord. Ja mis seal on? Meelelahutused ilma lõbuta, lõbusus ilma rõõmuta, pidu-söömingud ilma mõnuta, meeletus ilma kireta; lühidalt — puud või tuhk kaminas, aga ainsagi tulesädemeta. Raphael tõstis pea ning nägi, et ta on üksinda: mängijad olid kadunud.

«Mul oleks tarvitsenud vaid ilmutada neile oma võimu, la nad oleksid hakanud minu köha hardalt jumaldama!» ütles ta endale.

Selle mõttega heitis ta põlguse nagu mantli enese ja seltskonna vahele.

Järgmisel päeval külastas Raphaeli terrisvete arst,

235

ilmutades õrna hoolitsust tema tervise vastu. Kuuldes arsti sõbralikke sõnu, millega teda kõnetati, tundis Raphael rõõmsat erutust. Ta leidis, et arsti näos on rohkesti leebust ja headust, et tema valge paruka lokkidest hoovab inimesearmastust, et tema ruudulisest riidest ülikonna lõikest, tema pükste voltidest, tema laiadest kingadest, milliseid kannavad kveekerid, — kõigest kuni puudrini, mis oli tema paruka palmikust sõõrikujuliselt pudenenud veidi vimmas seljale, paistis välja apostli iseloom, peegeldus tõeline kristlik halastus ja inimese ennastsalgav andumus, kes innukast hoolitsusest oma haigete eest oli sundinud end nendega nii hästi visti ja triktrakki mängima, et ta alati nende raha võitis.

«Härra markii,» ütles ta, kui oli Raphaeliga kaua aega vestelnud, «ma võin kahtlemata hajutada teie kurbuse. Nüüd tunnen ma küllalt hästi teie kehaehitust ning võin kinnitada, et Pariisi arstid, kelle suured anded on mulle tuttavad, on eksinud teie haiguse iseloomu suhtes. Kui ei juhtu mingit ootamatust, härra markii, võite elada Metuusala eani. Teie kopsud on tugevad kui sepalõõtsad ja teie kõht teeks häbi isegi jaanalinnu omale. Aga kui te jääte veel edasi mägede kliimasse, siis riskite sattuda otsemat teed ning kiiresti pühasse maamulda. Härra markii, te mõistate mind paarist sõnast. Keemia on tões tanud, et inimese hingamine pole midagi muud kui põle mine, mille suurem või väiksem intensiivsus sõltub põleva aine tihedusest või hõredusest, mis koguneb iga indiviidi erisuguse organismi kaudu. Teil on seda põlevat ainet ülikülluses; teie olete, kui nii tohib väljenduda, ülehapnikustatud oma tulise konstitutsiooni tõttu, mis on omane suurte kirgedega inimestele. Hingates sisse värsket ning puhast õhku, mis kiirendab elulist protsessi lõdva konstitutsiooniga inimeste juures, soodustate teie nõnda veel enam põlemist, mis niigi juba on kiire. Seega on üheks teie olemasolu tingimuseks lehmalauda ja orgude tihe õhk„Jah, elulist õhku inimesele, keda kurnab vaimne pinge, võib leida Saksamaa lopsakail karjamaadel, Baden-Badenis, Teplitzis. Kui te ei karda Inglismaad, siis selle udune õhustik jahutaks teie sisemist hõo gumist, meie tervisveed aga, mis asetsevad tuhande jala kõrgusel Vahemere pinnast, on teile hukatuslikud. See

236

on minu arvamus,» lõpetas ta, tehes alandliku näo, «mille ma avaldan teile meie huvide vastaselt, sest kui te seda järgite, saab meile osaks õnnetus teid kaotada.»

Kui mesimagus tohter poleks lausunud neid viimaseid sõnu, oleks Raphael lasknud end võrgutada tema võltsisist südameheadusest; aga ta oli selleks liiga tähelepanelik vaatleja, et selle isiku hääletoonist, liigutustest ja pilkudest, mis saatsid seda kergelt naljatlevat lauset, mitte aimata ülesannet, mis kahtlemata oli pandud selle väikese inimese peale lõbusate haigete kamba poolt. Ja nõnda siis olid need õitsva jumega jõudeulajad, igavust tundvad vanaeided, ringihulkuvad inglased, oma meeste juurest minema lipsanud ning armukeste saatel vetele ilmunud eputised ette võtnud kihutada minema kuurordist vaene nõrk põdur surija, kes ilmselt polnud suuteline vastu panema igapäevastele tagakiusamistele. Raphael võttis vastu väljakutse, lootes saada sellest intriigist meelelahutust.

«Et minu ärasõit teid võiks kurvastada,» vastas ta arstile, «püüan ma saada kasu teie heast nõuandest siia .jäädes. Juba homme hakkan ma ehitama maja, kus me reguleerime õhustiku vastavalt teie juhendeile.»

Tõlgitsedes õigesti mõru ning pilkavat naeratust, mis väreles Raphaeli huulil, ei leidnud arst vastuseks ainustki sõna. Ta piirdus lahkumiskummardusega ja läks.

Bourget' järv on suur karikas mägedes, sakiliste ser vadega karikas, kus seitsme-kaheksasaja jala kõrguses Vahemere pinnast särab suur sinine veetilk, milletaoliselt sinine pole ükski veekogu maailmas. Kassihamba kõrgustikult vaadatuna paistab järv kui kellegi poolt kaotatud türkiis. Selle kauni veetilga ümbermõõt on üheksa ljööd ja sügavus kohati ligi viissada jalga. Kui kaunis on viibida seal venes keset veevälja selge taeva all ja kuulda ainult aerulööke, vaadeldes kauguses vaid pilvedesse mähitud mägesid, imetella Prantsuse Mau-rienne'i sätendavat lund, sõuda mööda kord sõnajala-sametiga kaetud graniidikaljudest, kord kääbuspõõsaist, kord lõbusaist künkaist, ühel küljel kõrb, teisel rikas loodus — nagu vaene mees rikka mehe söömaaega pealt vaatamas. Kui palju harmooniat ja samal ajal ebakõla on selles vaatepildis, kus kõik on suur ja samal ajal

väike! Mägedes on oma erilised optika ja perspektiivi tingimused: saja jala pikkune kuusk näib pilliroona, laiad orud paistavad kitsaste jalgradadena. See järv on ainuke paik, kus süda võib avaneda südamele. Siin on hea mõtiskella ja armastada. Kuskil pool pole olemas kaunimat kooskõla vee, taeva^ mägede ja maa vahel. Siin võib leida palsamit elu kõikide kriiside vastu. See paik varjab kannatuste saladust, annab neüe lohutust, leevendab neid; ta teeb armastuse kuidagi tõsiseks, keskendunuks, millest kirg muutub sügavamaks ning puhtamaks, suudlus tähendusrikkamaks. Aga eelkõige on see järv mälestuste järv; ta soodustab neid, andes neile oma lainete värvingu; need lained moodustavad peegli, kus kõik vastu helgib. Raphael suutis kanda oma koormat ainult selle kauni maastiku keskel; siin võis ta olla muretu, unelev ning soovideta.

Peale arsti külaskäiku läks ta jalutama ning laskis end sõuda kauni kõrgustiku üksikule neemele, millel asetseb Saint-Innocenfi küla. Sellelt kõrgelt neemelt ulatub pilk haarama Bugey mägesid, mille jalamil voolab Rhone, ja järve põhja. Aga eriti armastas Raphael siit vaadelda vastaskallast, Haute-Combe'i nukrat kloostrit, Sardiinia kuningate hauakambreid, mis on otsekui kummargil maas mäejalamite ees, meenutades palverändureid, kes on lõpetanud oma teekonna.

Äkki häirisid selle paiga vaikust rahulikud ning rütmilised aerulöögid ning täitsid selle monotoonse hää lega, mis kostis kui munkade salmilaulmine. Olles üllatunud, kohates lõbusõitjaid järve selles osas, mis harilikult oli inimestest tühi, vaatles ikka veel unistuste vallas viibiv markii paadis istuvaid inimesi ja märkas selle päras vana daami, kes temaga eelmisel õhtul nii karmis toonis oli kõnelnud. Kui paat möödus Raphaelist, tervitas teda vaid selle daami seltsipreili, vaene aadlipiiga, keda markii arvas nägevat esimest korda. Mõni viiv hiljem, kui paat oli kiiresti neeme taha kadunud ja Raphael juba unustanud järvel sõudvad daamid, kuulis ta enda lähedal kleidi sahinat ja kergeid samme. Ta vaatas tagasi ja nägi seltsidaami, kelle nõutust ilmest ta aimas, et too tahab temaga kõnelda. Raphael astus talle vastu. Umbes kolmekümne kuue aastane, pikk ja kohn, kuiv ja

külm, peegeldus tema pilgus nagu kõigil vanapiigadel häbelikkus, mis pole enam kooskõlas nõtkuseta kõnnaku ebakindluse ja kohmakusega. Samal ajal vana ja noor, ilmutas ta teatava väärika hoiakuga seda kõrget hinda, mida ta omistas oma väärtomadustele ning täiuslikkusele. Seejuures olid tal hunnalikult tagasihoidlikud liigutused, omased naistele, kes on üle kandnud iseendale kogu oma naisesüdame kulutamata õrnuse.

«Mu härra, teie elu on ohus, ärge ilmuge enam klubi-ruumi,» ütles ta Raphaelile, taganedes paar sammu, nagu oleks tema voorus juba kompromiteeritud.

«Aga jumala pärast, preili, seletage lähemalt, kui te juba olete võtnud vaevaks siia tulla,» vastas Valentin naeratades.

«Ah,» ütles preili, «ilma tähtsa põhjuseta, mis mind siia toob, poleks ma riskinud sattuda proua krahvinna viha alla, sest kui ta saaks kunagi teada, et ma olen teid hoiatanud . . .»

«Aga kes siis võiks seda talle ütelda?» hüüdis Raphael.

«See on tõsi,» vastas vanapiiga, vaadates talle otsa päikese kätte sattunud öökulli pilkuvate silmadega. «Kuid mõtelge enese peale,» jätkas ta, «mõned noormehed, kes tahavad teid tervisvetelt minema ajada, lubasid teid provotseerida, sundida teid kahevõitlusele.»

Kaugelt kostis vana daami hääl.

«Preili,» ütles markii, «ma tänan teid ...»

Aga juba oli tema kaitsja läinud, kuuldes oma käski-janna häält, kes jälle kriiskas kuskil kaljude vahel.

«Vaene piiga! Õnnetud mõistavad ja abistavad alati üksteist,» mõtles Raphael, istudes puu alla.

Kõigi teaduste võtmeks on vastuvaidlematult küsimärk. Suurema osa tähtsamaist leiutustest me võlgneme küsimusele «kuidas?». Ja elutarkus seisneb võib-olia selles, et me igal juhtumil küsime «miks?». Aga see kunstlikult väljatöötatud etteteadmine hävitab meie illusioonid. Ja nõnda Valentin, kes ilma mingi filosoofilise kaalutluseta oli pöördunud oma uitavais mõtteis vanapiiga heateo juurde tagasi, leidis selle olevat täis sappi.

«Et mingisugune seltsidaam minusse armunud on,» Mõtles ta endamisi, «selles pole midagi erakordset: ma

239

olen kahekümne seitsme aastane, oman tiitlit ja kakssada tuhat franki rendist! Aga et tema käskijanna, kes veekartuses võistleb kassidega, sõidutas tolle piiga minu juurest mööda paadis, kas see pole juba midagi kummalist ning imeväärset? Need kaks naist, kes on tulnud Savoiasse, et siin magada nagu koopaoravad, ja kes tavatsevad südapäeval küsida, kas päike on juba üleval, tõusid täna äkki enne kella kaheksat, et juhuslikul! minu peale sattuda!»

Peagi muutus see vanapiiga kogu oma neljakümneaastase süütu naiivsusega Raphaeli silmis veel üheks õela ning riiaka seltskonna erivormiks, tema armetu kavaluse, kohmakate salasepitsuste ja preestreile või naistele omase väiklase norimise kehastuseks. Kas oli duell väljamõeldis või taheti teda ainult hirmutada? Jultunud ja tüütavad nagu kärbsed, olid need väikesed hinged osanud puudutada tema enesearmastust, äratada tema uhkust, üles piitsutada tema uudishimu. Soovimata olla nende poolt ninapidi veetud või omandada pelguri kuulsust ja leides võib-olla meelelahutust selles väikeses draamas, ilmus ta juba samal õhtul kuursaali klubi-ruumi. Toetudes kaminamarmorile, seisis ta rahulikult keset peasaali, olles otsustanud mitte anda vähimatki ajendit tüliks; aga ta uuris tähelepanelikult nägusid ja trotsis seltskonda juba oma valvsusega. Nagu dogi, kes on kindel oma jõus, ootas ta võitlust, ilma et oleks asjata haukunud. Õhtu lõpul jalutas ta mööda mängusaali välisuksest kuni piljarditoa ukseni, heites aeg-ajalt pilgu noormeestele, kes seal mängisid. Teinud mõne tiiru, kuulis ta mainitavat orna nime. Kuigi kõneldi tasase häälega, aimas Raphael, et ta oli muutunud mingi vaidluse objektiks, ja püüdis lõpuks kinni mõned valjusti öeldud laused.

«Sina?»

«Jah, mina!»

«Olen kindel, et sa ei tee seda!»

«Veame kihla!»

«Oo, ta läheb!»

Hetkel, kui Valentin, kel oli suur uudishimu teada saada, mille puhul kihla veetakse, peatus, et kuulatada tähelepanelikult kõnelust, väljus piljardisaalist keegi

240

suur ning tugev hea välimusega noormees, kel oli terav ning jultunud pilk, mis on omane inimestele, kes toetuvad mingile materiaalsele jõule, ning pöördus Raphaeli poole.

«Mu härra,» ütles ta rahuliku tooniga, «ma olen võtnud enda peale teha teile teatavaks üks asjaolu, mida teie ei näi teadvat: teie nägu ja kogu teie isik ei meeldi siin kellelegi ja minule eriti... Te olete selleks küllalt hästi kasvatatud, et ohverdada end üldise hüvangu heaks, ja seepärast palun ma teid mitte enam ilmuda klubiruumi.»

«Mu härra, see nali, mida tehti juba Impeeriumi ajal paljudes garnisonides, on tänapäeval muutunud halvaks tooniks,» vastas Raphael külmalt.

«Ma ei naljata,» jätkas noormees, «ma kordan: teie tervis võiks saada tugevasti kannatada teie viibimisest siin. Kuumus, valgus, salongi õhk ja seltskond on kahju-likud teie haiguse puhul.»

«Kus te olete õppinud arstiteadust?» küsis Raphael.

«Ma olen saanud bakalaureuseks Lepage'i lasketiirul Pariisis ja doktorikraadi omandanud floretikuninga Grisier' juures.»

«Teil on jäänud omandada veel üks viimane kraad,» vastas Valentin. «Õppige ära viisakusreeglid, ja teist saab täielik džentelmen.»

Sel hetkel väljusid noormehed, kes naerdes, kes vaikides, piljardiruumist. Teised mängijad muutusid tähelepanelikuks, viskasid kaardid käest ning jäid kuulatama tüli, mis neile erutavat meelelahutust pakkus. Üksinda keset neid vaenulikke inimesi, püüdis Raphael säilitada külma verd ja mitte teha vähimatki vääratust. Kui aga tema vastane lubas endale terava pilke, milles teotus oli peidetud ülimal määral salvavasse ning vaimukasse vormi, vastas Raphael talle tõsiselt:

«Mu härra, tänapäeval pole enam lubatud anda kõrvakiilu, aga mul pole sõnu, millega häbimärgistada teie alatut käitumist.»

«Küllalt! Küllalt! Homme te selgitate oma vahekorrad,» hüüdsid mõned noormehed vastaste vahele asudes.

Tunnistatud süüdlaseks solvamises, väljus Raphael saalist, olles võtnud vastu väljakutse. Kahevõitlus pidi

241

toimuma Bordeau lossi lähedal väikesel kallakul aasa! hiljuti rajatud maantee ääres, kustkaudu võitja võis pääseda Lyoni. Raphaelil jäi üle kaks võimalust, kas haigena voodisse heita voi lahkuda Aixi tervisvetelt. Seltskond võidurõõmutses.

Järgmisel päeval kella kaheksa paiku hommikul saabus Raphaeli vastane esimesena kahevoitlusepaigale, kaasas kaks sekundanti ja kirurg.

«Siin on väga meeldiv koht. Ja ilm on oivaline kahevõitluseks!» hüüatas ta rõõmsalt, vaadeldes sinist taevavõlvi, järve vett ja kaljusid pilguga, mis ei ilmutanud vähimatki kahtlusevarju ega nukrust. «Kui ma haavan teda õlasse,» jätkas ta, «kas panen ma ta üheks kuuks, voodisse? Mis te arvate, doktor?»

«Vähemalt,» vastas kirurg. «Kuid jätke see väike paju rahule, muidu te väsitate_ oma käe ega valitse enam oma lasu üle. Te võite nõnda veel tappa oma vastase,, selle asemel et teda haavata.»

Kostis sõiduki mürin.

«Seal ta tuleb,» ütlesid sekundandid, kes nägid varsü maanteel tõlda, mille ees oli neli hobust, keda ajasid kaks ratsakutsarit.

«Küll on veider isik, sõidab posthobustega ennast: tappa laskma!» hüüdis Valentini vastane.

Duellil, samuti nagu mänguski, avaldavad kõige tühisemad seigad mõju asjaosaliste kujutlusele, kes on kõige enam huvitatud sellest, millega asi lõpeb. Seepärast ootas noormees teatava rahutusega tõlla saabumist,, mis peatus maanteel. Vana Jonathas astus sellest esimesena raskelt maha, et aidata Raphaelil väljuda. Ta. toetas teda oma nõrkade kätega, ilmutades hoolitsust igas pisimaski asjas nagu armastaja oma armukese puhul. Nad mõlemad kadusid vahepeal silmist jalgrajal, mis lahutas maanteed paigast, kus pidi toimuma võ.itlus, ja ilmusid alles pika aja järel uuesti nähtavale: nad sammusid aeglaselt. Selle kummalise stseeni neli pealtvaatajat tundsid sügavat erutust, nähes Valentini toe-tuvatoma teenri käele: kahvatuna ja kõhnana kõndis ta nagu podagrahaige, sõnatult ja norguspäi. Oleks võinud arvata, et need on kaks ühteviisi rammestunud vanakest, kellest ühe on hävitanud aeg, teise mõte; esimese

242

vanus oli kirjutatud tema valgeile juukseile, teisel aga polnudki enam vanust.

«Mu härra, ma pole öösi maganud,» ütles Raphael oma vastasele.

Need jäised sõnad ja Raphaeli hirmus pilk panid võpatama duelli tõelise algataja; ta oli teadlik oma süüst ning häbenes salaja oma käitumist. Raphaeli hoiakus, hääletoonis ja liigutustes oli midagi imelikku. Markii tegi pausi, ja tema eeskujul vaikisid kõik. Rahu tus ja ootuseärevus olid tõusnud haripunkti.

«Poie veel hilja,» jätkas ta, «anda mulle rahuldust vabandamise teel; tehke seda, mu härra, vastasel korral te surete. Teie loodate ikka veel nüüdki oma osavusele, te ei loobu mõttest kahevõitlusele, kus te arvate omavat kõiki eeliseid. Siis teadke, mu härra, et ma olen suuremeelne, ma hoiatan teid oma üleolekus. Minu käes on hirmus võim. Et hävitada teie osavus, looritada teie pilgu selgus, panna värisema teie käed ja peksma teie süda, isegi et teid tappa, — kõigeks selleks pole mul tarvis midagi muud kui ainult soovida. Ma ei taha olla sunnitud kasutama oma võimu, see läheks mulle endale liiga kalliks maksma. Te poleks ainuke, kes sellest sureb. Kui te aga siiski keeldute minu ees vabandamast, lendab teie kuul sinna mägikoske, hoolimata teie mõr-vamisoskusest, kuna minu oma tabab teid otse südamesse, ilma et mul tarvitseks sihtidagi.»

Sel hetkel katkestasid segased hääled Raphaeli. Lausudes neid sõnu, puuris markii pidevalt oma vastast talumatult selge ning läbitungiva pilguga. Ta oli end sirgu ajanud, tundetu ilme näos, mis sarnanes õela hullu omaga.

«Sunni ta vaikima,» ütles noormees ühele sekundanti-dest, «tema hääl pöörab mul sisikonna segamini!»

«Lakake, härra! Teie sõnad on kasutud,» hüüdsid Raphaelile kirurg ja sekundandid.

«Mu härrad, ma täitsin oma kohuse. Kas see noormees on avaldanud oma viimse soovi?»

«Küllalt! Küllalt!»

Markii seisis liikumatult paigal, laskmata hetkekski silmist oma vastast, kes oli haaratud mingist peaaegu maagilisest võimust, otsekui lind mao pilgu ees. Sun

243

nitud taluma seda mõrtsukalikku pilku, püüdis ta seda vältida, aga sattus ikka jälle tahtmatult selle mõju alla.

«Anna mulle vett, mul on janu,» ütles ta oma sekundandile.

«Kas sa kardad?»

«Jah,» vastas Charles. «Selle inimese silmad põlevad ja nõiuvad mind.»

«Kas tahad vabandust paluda?»

«On juba hilja.»

Vastased asetati viieteistkümne sammu kaugusele teineteisest. Kummalgi oli kaks püstolit, ja duelli tingimuste kohaselt pidid nad tulistama oma suva kohaselt kaks korda, aga alles pärast sekundantide vastavat märguannet.

«Mis sa teed, Charles!» hüüdis noormees, kes oli Raphaeli vastase sekundandiks. «Sa laed kuuli ilma püssirohuta!»

«Ma olen surnud mees!» vastas too. «Te olete asetanud mu vastu päikest.»

«Päike on teie selja taga,» ütles talle Valentin tõsise ning piduliku häälega, laadides aeglaselt oma püstolit, tundmata rahutust sellest, et signaal oli juba antud ja vastane hoolega tema pihta sihib.

Selles üleloomulikus kindluses oli midagi kohutavat, mis oli vallanud isegi kahte ratsakutsarit, keda julm uudishimu oli ligi meelitanud. Mängides oma võimuga või tahtes seda proovida, kõneles Raphael Jonathas'ga ning vaatas tema poole hetkel, kui tema vastane teda tulistas. Charles'i kuul murdis paju oksa ja kukkus riko-šetiga vette. Tulistades huupi, tabas Raphael oma vastast otse südamesse; ja pööramata tähelepanu sellele, et noormees langes, tõmbas ta kähku šagräännaha välja, et näha, kui kalliks talle oli läinud maksma inimese elu. Talisman polnud enam suurem väikesest tammelehest.

«Noh, mis te siin veel vahite, kutsarid? Kiiresti teele!» ütles markii.

Saabunud samal õhtul Prantsusmaale, võttis ta otsekohe suuna Auvergne'i peale ning sõitis Mont-Dori tervisvetele. Selle teekonna ajal tekkis tal äkki üks neist mõtteist, mis tungivad hinge, nagu päikesekiir läbi paksude

244

pilvede tungib hämarasse orgu. Halastamatu tarkuse nukrad helgid! Nad valgustavad juba toimunud sündmusi, paljastavad meie vigu ning jätavad meid andestuseta meie eneste kätte. Tal tekkis äkki mõte, et võimu omamine, olgu see nii tohutu suur kui tahes, ei õpeta veel seda kasutama. Valitsuskepp on mängukanniks lapsele, sõjakirves Richelieu'le, ja Napoleoni "käes muutub ta hoovaks, mille abil võib kummutada maa-ilma. Võim jätab meid sellisteks, nagu me oleme loomu poolest, ja teeb suureks üksnes suuri. Raphael oleks võinud teha kõik, kuid polnud teinud midagi.

Mont-Dori tervisvetel leidis ta eest seltskonna, kes ikka jälle eemaldus temast samasuguse tõtlikkusega, nagu loomad põgenevad omasuguse eest, kes on lõpnuna siruli maas, olles haistnud teda eemalt. See vihkamine oli vastastikune. Tema viimane juhtumus oli sisendanud talle sügava põlguse seltskonna vastu. Seepärast oli tema esimeseks mureks leida endale kõrvaline varjupaik tervisvete ümbruskonnas. Ta tundis vaistlikult vajadust läheneda loodusele, võltsimata tundmustele ja sellele vegeteerivale elule, millele me nii meelsasti andume keset välju. Järgmisel päeval peale saabumist ronis ta mitte ilma vaevata Sancy mäetippu ja vaatas üle mägiorud, õhurikkad lagendikud, tundmatud järved ja Mont-Dori talupojahurtsikud, mille karm ning metsik võlu hakkab ahvatlema meie kunstnike pintsleid. Aeg-ajalt võib siin leida imekauneid maastikke täis veetlust ning värskust, mis moodustavad võimsa kontrasti nukrate mägede sünge ilmega. Ligikaudu poole ljöö kaugusel külast sattus Raphael paika, kus lapse kombel vallatu ning rõõmus loodus näis leidvat lõbu selles, et peita oma varandusi. Nähes seda maalilist ning lihtsat varjulist kohakest, otsustas ta siia elama asuda. Siin pidi elu olema rahulik, loomulik, taimeline — nagu viljal puu otsas.

Kujutelge ümberpööratud koonust, ent graniidist koonust, mis on tugevasti laiendatud; midagi karika taolist, mille servad on veidralt hambulised: siin tasane, sile taimekasvuta sinakas pind, millel päikesekiired libisevad kui peeglil; seal kuristikkudega läbiuuristatud lõhandikkudega kaljud, kust ripuvad alla laava pangad,

245

mille varisemist olid aegamööda ette valmistanud vihmaveed; kaljud, mida sageli kroonivad mõned tuule rebitavad kääbuspuud; siin-seal hämaraid ning jahedaid orge, kust kerkib esile seedrikõrguste kastanipuude salku, kus kollakad koopad avavad oma musta sügava kurgu, mis on ümbritsetud põldmarjapõõsaist, lilledest ja kaunistatud roheluseribaga. Selle karika põhjas, mis on võibolla muistse vulkaani kraater, asetseb tiik, mille selge vesi hiilgab kui teemant. Selle sügava veekogu ümber, mis oli

ääristatud graniidi, pajude, kuremõõkade, saarepuude ja tuhandete lõhnavate, tollal õitsvate taimedega, laius roheline aas, meenutades inglise muruplatsi; selle peent ning ilusat rohtu niisutasid kaljude lõhedest nirisevad veed ja väetas taimkõdu, mida marud paiskasid lakkamatult kõrgeilt mäeharjadelt oru põhja. Ebakorrapärase hambulise piirjoonega nagu kleidi ääris, võis tiigi pinnamõõt olla ligikaudu kolm arpaani. Sõltuvalt kaljude lähenemisest veele oli heinamaa laius kas üks või kaks arpaani; mõnes paigas jäi vaevalt ruumi lehmade läbipääsuks. Teatavas kõrguses lakkas taimestik. Üleval õhus võttis graniit kohati kõige veidrama kuju ning ebamäärase uduse värvingu, mis teeb kõrged mäed kuidagi sarnaseks pilvedega. Orukese sulnile pildile moodustasid vastandi paljad ning tühjad kaljud oma metsiku ning viljatu mahajäetuse ilmega, varisemisohuga ja nõnda tujukate vormidega, et ühte neist kaljudest nimetatakse Kaputsiiniks, sest ta sarnaneb nii väga mungaga. Järgides päikese kulgu või õhustiku tujusid, omandades kord kuldse helgi, siis jälle purpurse värvingu või muutudes ereroosaks, tuhmiks ja halliks, lõid need teravad kaljunõelad, uljad kivisambad, õhulised koopad vahetevahel üksteise järel helendama. Mäetipud pakkusid pidevalt vahelduvat vaatepilti ning küütlesid vikerkaarevärviliselt nagu tuvikaelad. Sageli tungis koidikul või loojangul ere päikesekiir, pääsedes läbi kahe hangunud laavalaine, mis tundusid lõhestatud kui kir-vehoobiga, selle rõõmsailmelise korvitaolise tiigini, kus ta mängles tiigi vetes nagu kuldne vööt, mis on pääsenud läbi aknaluugi prao ning pugenud hispaania tuppa, mis on hoolikalt suletud pealelõunaseks puhkuseks. Kui aga päike hõljus vana kraatri kohal, mis oli täitunud

246

veega mingi veeuputuseelse kummutuse tagajärjel, muutusid kaljuseinad kuumaks, kustunud vulkaan otsekui süttis ja selles soojuses tärkasid kiiremini võrsed, eostus taimestik, värvusid õied ja küpsesid selle tundmatu väikese maanurgakese viljad.

Kui Raphael siia saabus, nägi ta aasal paari lehma söömas. Teinud mõned sammud tiigi poole, märkas ta selles paigas, kus maariba oli kõige laiem, väikest graniidist majakest, millel oli puust katus. Maastikuga har-moneeriva onnitaolise majakese katust kaunistasid samblad, luuderohi ja lilled, mis reetsid ehituse kõrget iga. Peenike suitsujuga, mis ei heidutanud enam linde, kerkis lagunenud korstnast. Ukse juures seisis suur pink kahe tohutu suure kuslapuupõõsa vahel, mis punetasid õitest ning lõhnasid meeldivalt. Vaevalt paistsid seinad viinapuuokste, rooside ja jasmiinide girlandide vahelt, mis kasvasid huupi ning häbenemata. Onni elanikud ei ilmutanud mingit hoolt selle maaelu ehte suhtes ning jätsid loodusele tema neitsiliku vallatu veetluse. Sõstrapõõsale riputatud mähkmed kuivasid päikese käes. Kass lamas kanepilõugutil, ja selle all keset kartulikoori seisis äsja küüritud vaskkatel. Teispool maja märkas Raphael kuivanud okaspõõsaist tara, mis ilmselt oli määratud selleks, et takistada kanadel rüüstamast puu-ja juurvilju. Näis, nagu oleks siin maailma lõpp. See onn sarnanes nende linnupesadega, mis nii osavasti on kinnitatud kaljuõõnte külge täis kunstipära ja hooletust ühel ajal. See oli ürgne tubli loodus, tõeliselt metsik, ent poeetiline, sest ta õitses tuhande ljöö kaugusel meie klanitud luulest, polnud sarnane ühegi ideega, sündis vaid iseenesest, nagu tõeline juhuse triumf. Hetkel, kui Raphael siia saabus, heitis päike parajasti oma kiiri paremalt poolt vasakule ning pani hiilgama taimestiku värvid; ja selles nõiduslikus valguses tulid selgesti nähtavale varju kontrastid, hallikaskollased kaljud, lehtede mitmesuguse varjundiga haljus, siniste, punaste, valgete lillede massid, ronitaimede tüved ühes nende kellukestega, sammalde sillerdav samet, kanarbiku purpursed kobarad, eriti aga selge veepind, milles peegeldusid tõetruult graniitharjad, puud, maja ja taevas. Ses imekaunis pildis oli kõigel oma sära, alates sätendavast vilgukivist

247

ja lõpetades valkja rohututiga, mis oli peidetud mahedasse poolhämarusse. Koik tundus siin silmale harmooniline: nii läikiva karvaga kirju lehm kui ka narmastena

häilu ääristavad haprad veelilled, mille kohal sumise-sid asuursinised ja smaragdrohelised putukad; samuti puujuured, mis kroonisid liivaga kaetud juuste kombel vormitut ränikivist pead. Vete, lillede ja koobaste mahedad lõhnad, mis täitsid seda üksildast peidupaika, äratasid Raphaelis peaaegu mingi magusa iharustunde.

Majesteetliku vaikuse, mis valitses selles maksukoguja poolt tõenäoliselt unustatud ning nimestikku kandmata salus, katkestas äkki kahe koera haukumine. Lehmad pöörasid pead orukese sissekäigu poole, näitasid Raphaelile oma niiskeid koonusid, ja olles vaadelnud teda juhmi pilguga, hakkasid jälle rohtu sööma. Nagu nõiduse väel rippusid ühel kaljul kits koos tallega; nad tegid õhuhüppeid kaljult kaljule ja peatusid viimaks tasasel graniidipinnal Raphaeli lähedal, silmitsedes teda küsiva pilguga. Koerte klähvimise peale ilmus majast paks poiss, kes tardus paigale ammuli sui; lapsele järgnes pea keskmist kasvu valgepealine vanamees. Need kaks olendit olid kooskõlas maastiku, õhu, lillede ja majaga. Tervist tulvas selle lopsaka looduse keskel, nii vanadus kui ka lapsepõlv oli siin kaunis. Lühidalt, kõigist elusolendeist hoovassiin ürgset muretut minnalaskmist, harjumuspärast õnne, mis kummutab meie labased filosoofilised jutlused ning ravib südame tema ülespuhutud kirgedest. Vanake kuulus Schnetzi mehise pintsli armastatud modellide hulka: tõmmu nägu, mille rohked kortsud näisid krobelistena kõvad; sirge nina, etteulatuvad põsesarnad, üleni kaetud punaste veresoontega nagu vana viinapuuleht; teravad kontuurid — kõik jõule iseloomulikud jooned isegi seal, kus see jõud juba oli kadunud; mõhnalised käed, kuigi nad enam ei töötanud, kaetud heledate harvade karvadega. Tema tõeliselt vaba inimese hoiak äratas mõtte, et Itaalias oleks temast saanud võib-olla röövel — suurest armastusest oma kalli vabaduse vastu.

Lapsel, tõelisel mägilasel, olid mustad silmad, mis võisid pilutamata vaadata vastu päikest, tumepruun näovärv ja pruunid sassis juuksed. Ta oli väle ja kindel.

248

loomulik oma liigutustes nagu lind. Tema kehva kehakatte rebendite vahelt paistis valge värske nahk. Mõlemad seisid vaikides teineteise kõrval, haaratud samast tundmusest, ja nende pilk kõneles nende ühesuguse jõudeelu täielikust samasusest. Vanamees oli võtnud üle lapselt tema mängud, laps aga vanamehelt tema tujud nagu mingi kokkuleppe teel kahesuguse nõrkuse vahel — lõpukorral oleva jõu ja alles kujunema hakkava jõu vahel.

Varsti ilmus ukselävele umbes kolmekümneaastane naine. Ta korrutas käies lõnga. See oli overnlanna. Tal oli tõmmu jumekas rõõmsailmeline aval nägu, milles särasid valged hambad, — tõeline overnlanna nägu; overnlanna rüht, overnlanna soeng ja seelik, overnlanna kõrged rinnad ja overni murrak. Ta oli oma maanurga tööka eluviisi, vaimupimeduse, säästlikkuse ja südamlikkuse täielik ideaalkuju.

Ta teretas Raphaeli; nad alustasid vestlust. Koerad rahunesid. Vanamees istus päikese kätte pingile ja laps käis ema kannul, vaikivana, ent kuulatavana, uurides teraselt võõrast.

«Kas te ei karda siin, kulla perenaine?»

«Aga mida peaksime kartma, härra? Kui me tõkestame sissekäigu, kes pääseb siis veel siia? Oh, me ei karda midagi! Pealegi,» jätkas ta, paludes markiid maja suurde tuppa, «mida olekski varastel meie juurest võtta?»

Ta osutas käega suitsust tahmunud seintele, mille ainsaks ilustuseks olid need sinise, punase ja rohelise värviga maalitud pildid, mis kujutasid «Pattulangemist», «Jeesuse Kristuse kannatusi» ja «Keiserliku kaardiväe grenadere». Siis oli toas veel vana sambakestega pähklipuust voodi, kõverate jalgadega laud, mõni taburet, leivamohk, lae alla riputatud seapekk, pott soolaga, praepann, ja kamina äärel kollaseks tõmbunud ja värvitud kipskujukesi. Majast väljudes märkas Raphael kaljude keskel meest, kes hoidis käes kõblast ja kummargil asendis vaatas uudishimulikult maja poole.

«Härra, see on peremees,» ütles overnlanna ja tema naole ilmus talunaistele omane naeratus. «Tema rühmab seal ülal tööd teha.»

249

«Ja see vanake — kas ta on teie isa?»

«Vabandust, härra, see on meie peremehe vanaisa. Ta on juba saja kahe aastane. Ja alles hiljuti viis ta meie jõnglase jala Clermonfi! See oli sitke mees; nüüd ta küll ei tee enam muud midagi kui sööb, joob ja magab. Mängib teine alati väikese jõmpsikaga. Mõnikord veab väikemees teda üles mägedele, ja ei midagi, lähebki teine.»

Otsekohe tegi Valentin otsuse jääda elama selle rauga ja selle lapse lähedusse, hingata sedasama õhku, süüa nende leiba, juua nende vett, magada nende und, koguda soontesse samasugust verd nagu nendel. Surija tujud! Olla kui tigu selle kalju küljes, päästa mõneks päevaks oma karp, halvates endas surma tööd, — see mõte oli saanud tema individuaalse moraali algkujuks, inimliku olemasolu ainsaks eesmärgiks, elu kauniks ideaaliks, ainuõigeks eluks, tõeliseks eluks. Sügav egoistlik mõte haaras tema südame ja neelas enesesse kogu maailma. Tema silmis polnud enam universumit, kogu universum peitus temas endas. Haigetele algab maailm nende voodi peatsis ja lõpeb jalutsis. See org sai Raphaelile selleks haigevoodiks.

Kes ei oleks kordki elus jälginud sipelga käike ja askeldusi, pistnud kõrt ainsasse avausse, mille kaudu hingab heledavärviline nälkjas, uurinud hapra kiili veidrat lendu, imetelnud rohkeid värvilisi soonekesi, mis kerkivad esile noore tamme punaka põhjaga lehtedel nagu gooti katedraali aknaornament? Kes poleks võlutuna kaua vaadelnud vihma ja päikese mängu pruunil kivikatusel või silmitsenud kastepiisku, lillede kroon-lehti ja nende õietuppede mitmekesist ehitust? Kes poleks süvenenud neisse materiaalseisse unelmaisse, mure-tuisse, ent ometi keskendunuisse, sihituisse, mis kõigest hoolimata viivad mingile mõttele? Kes poleks lõpuks elanud vahel uuesti lapsepõlveelu, laiska elu, metslase elu, maha arvatud tema tööd ja vaevad?

Nõnda elas Raphael palju päevi, muret tundmata, soovideta, tundes end imehästi, nautides harukordset heaolu, mis vaigistas tema rahutust, leevendas tema kannatusi. Ta ronis kaljudele, istus kuhugi mäetipule, kus tema silmadele avanes ääretu maastik. Sinna jäi ta terveiks

250

päevadeks nagu taim päikese kätte, nagu jänes urgu. Või siis kodunedes taimelise elu nähtustega, taevas toimuvate muutustega, jälgis ta tähelepanelikult looduse loomingu kujunemist maa peal, vees ja õhus. Ta püüdis liituda looduse sisemise eluga ning võimalikult täielikumini ühte sulada tema passiivse alistumisega,, et sattuda võimsa ning kaitsva seaduse alla, mis juhib instinktiivset elu. Ta ei tahtnud enam iseendagi koormat kanda. Sarnaselt nende ennemuistsete kurjategijatega, kes kohtumõistmise jälitatuina pääsesid karistusest, kui nad suutsid põgeneda altari varju, püüdis Raphael end poetada oleluse pühamusse. Ta saavutas seda, et muutus kogu ääretu ning võimsa viljakandva looduse koostisosaks; ta harjus ilmamuutustega, käis kõigis kaljude õõntes, õppis tundma kõigi taimede kombeid ja harjumusi, uuris vete lähtmeid ja nende voolu ja tegi tutvust loomadega. Lühidalt, ta oli nii täielikult liitunud selle hingestatud maaga, et oli mõningal määral mõistnud tema hinge ja tunginud tema saladustesse. Looduse kõigi valdkondade lõpmatud vormid olid temale- ühe ning sama põhiolluse mitmesuguseiks arenemisvormi-deks, ühe ning sama liikumise eri kombinatsioonideks, mingi hiiglasliku olendi hingamiseks, kes tegutses, mõtles, kõndis, kasvas ja kellega koos temagi tahtis kasvada, kõndida, mõtelda, tegutseda. Fantastilisel viisil oli ta liitnud oma elu selle kalju eluga, oli sellega ühte kasvanud. Tänu sellele salapärasele kirgastumisele ja petliku paranemise tõttu, mis sarnaneb nende vaheaegadega valuhoogude vahel, mida loodus kingib kannatajale kosutava tundetuse näol, nautis Valentin teise lapsepõlve rõõme, alates esimesest päevist, mis ta veetis selle naeratleva maastiku keskel. Ta käis ringi, mõteldes välja igasuguseid

tühiasju, alustas tuhat üritust, lõpetamata neist ühtegi, unustas juba homme eilsed kavatsused; muresid tundmata oli ta õnnelik ning arvas enese olevat päästetud.

Ühel hommikul oli ta juhuslikult südapäevani voodisse Jäänud, vajunud sesse ärkveloleku ja unega segatud unelemisse, mis annab tõelisusele fantastilise ilme ja ^rnmutustele tõsielu reljeefsuse. Äkki kuulis ta, esialgu isegi tajumata, kas ta ei viibi ikka veel unehõlmas,

251

esmakordselt kogu aja jooksul perenaise aruannet tema tervise kohta Jonathas'le, kes oli tulnud seda temalt kuulama nagu iga päev. Kahtlemata arvas overnlanna, et Valentin alles magab, ega madaldanud oma mägilase-hääle diapasooni.

«Ei parem ega pahem,» ütles naine. «Jälle köhis ta kogu öö, et kas või hing seest välja. Ta köhib ja sülgab verd, see meie kallis härra, et haledus tuleb peale. Me ei jõua ära imestada, mina ja peremees, kust võtab ta selle jõu nõnda köhida. See lõhestab otse südant. Mis neetud haigus see küll temal peaks olema? Ei, tema asjad pole sugugi head! Mul on alati lausa hirm, et leian ta ühel hommikul sängist surnuna. Ja kahvatu on teine tõepoolest kui Jeesuse vahakuju! Ma ju näen teda, kui ta tõuseb voodist, tema keha on lahja nagu raudnael! Ja lehkabki teine juba pahasti! Aga temale ei loe see midagi; ta kulutab ennast ringi joostes, nagu oleks, tal tervist ülearu palju. Mehisust tal jätkub ometi, ei ta kurda ega kaeba. Aga tõepoolest oleks tal parem olla musta mulla all haljal aasal, sest ta kannatab ju nagu Kristus ristil! Ega meie küll seda soovi, härra, see poleks ju meile kasuks. Isegi kui ta ei annaks meile nii palju, me armastaksime teda ikka: mitte omakasu ei aja meid taga. Ah, mu jumal,» jätkas ta, «ainult pariis-lastel võib olla sääraseid jõledaid haigusi! Kust nad neid küll ometi võtavad? Vaene noormees! On kindel, et tema asi hästi ei lõpe! Ja kuidas see palavik, kas teate, teda uuristab, puurib ning hävitab! Tema aga ei aima midagi. Ta ei tea kõige vähematki, härra. Ta ei märka midagi . .. Aga nutta selle pärast ei maksa, härra Jona-thas! Peab ütlema endale, et ta saab olema õnnelik, kui lõpevad tema kannatused. Te peaksite tellima kirikus jumalateenistuse tema tervise pärast. Ma olen oma silmaga näinud, kuidas inimesed on palvega ilusasti terveks saanud. Ma maksaksin meelsasti ühe vahaküünla eest, et päästa nii tasane, nii hea inimene, kes on vagur kui paasatall.»

Raphaeli hääl oli muutunud liiga nõrgaks, et enff kuuldavaks teha, ja nõnda oli ta sunnitud taluma seda hirmsat lobisemist. Ometi ajas kärsitus ta viimaks voodist välja ja ta ilmus ukselävele.

252

«Sa vana nurjatu!» kisendas ta Jonathas'le. «Kas sa tahad siis saada minu timukaks?»

Talunaine arvas nägevat viirastust ja jooksis minema.

«Ma keelan sul,» ütles Raphael jätkates, «tunda vähimatki rahutust minu tervise pärast!»

«Jah, härra markii,» vastas vana teener pisaraid pühkides.

«Ja sa teed väga hästi, kui sa edaspidi ei tule siia ilma minu käsuta.»

Jonathas tahtis sõna kuulda ning lahkuda, kuid enne äraminekut heitis ta markiile truu ning kaastundliku pilgu, millest Raphael luges välja oma surmaotsuse. Jõudnud äkki õigele arusaamisele olukorra kohta, istus Valentin lootusetuna ukselävele, pani käed risti rinnale ning langetas pea. Kohkunult lähenes Jonathas oma isandale.

«Härra ...»

«Kasi minema! Kasi minema!» karjus talle haige.

Järgmisel hommikul ronis Raphael kaljudele ja istus sammaldunud mäelõhesse, kust paistis kitsas jalgrada, mis viis tervisveeasulast tema elukoha juurde. All kalju jalamil märkas ta Jonathas'd jälle vestlemas overnlan-naga. Terav läbinägelikkuse võime seletas talle salakavalalt selle naise peavangutusi, lootusetuid žeste, kogu tema pahaendelist lihtsameelsust; vaikuses kandis tuul temani isegi saatuslikke sõnu.

Haaratud õudusest, põgenes ta kõige kõrgemaile mäetippudele ja jäi sinna kuni õhtuni, ilma et oleks suutnud eemale peletada süngeid mõtteid, mida nii õnnetul kombel oli äratanud tema südames julm uudishimu tema isiku vastu. Äkki kerkis overnlanna õhtuhämaruses ise tema ette kui tume vari; poeedi veidra kujutlusega leidis ta, et talunaise musta-valge vöödiline kleit meenutab kuidagi surma kuivanud roideid.

«Juba langeb õhtune kaste, mu kallis härra,» ütles naine. «Kui jääte siia, juhtub teiega sedasama mis riknenud puuviljaga. On aeg koju minna. Pole kasulik tervisele udust niiskust sisse hingata; liiatigi pole te hommikust saadik midagi hamba alla saanud.»

«Tabagu teid jumala välk, vana nõid!» karjus Raphael. *Ma käsin teil lasta mul elada oma tahtmist mööda, või

muidu lähen ma siit minema. Küllalt juba sellestki, et te igal hommikul mulle hauda kaevate, ärge kaevake seda vähemalt õhtul!»

«Teile hauda, härra! Kaevata teile hauda!... Kus ta siis on, see teie haud? Tahaksin näha, et elaksite niisama vanaks kui meie vanaisa, aga mitte sugugi hauas lamavana! Haud! . .. Hauda me jõuame alati ülearu kiiresti!»

«Küllalt!» ütles Raphael.

«Toetage end minu käele, härra.»

«Ei!»

Tundmus, mis on inimesel kõige raskem taluda, on kaastunne, eriti veel, kui ta seda tõepoolest väärib. Viha on ergutav tegur, ta annab elujõudu, ta sisendab tasu-iha; kaastunne aga tapab, ta nõrgendab veelgi meie nõrkust. See on halbus, mis tuleb meelitajana, see on põlgus õrnuse näol või õrnus solvamises. Raphael tajus saja-aastase rauga kaastundes võidurõõmu, lapse omas uudishimu, naise haletsuses pealetükkivust, tema mehe omas kasuhuvi; aga ükskõik mis kujul see tundmus end avaldaski, alati kõneles ta surmast. Poeet loob kõigest poeemi, kas sünge või rõõmsa, sõltuvalt sellest, missugused kujutused teda on rabanud; tema vaimustuv hing heidab kõrvale mahedad nüansid ning valib alati eredad ja teravasti eraldatavad värvid. See haletsus teda ümbritsevate inimeste poolt lõi Raphaeli südames kurbuse ja melanhoolia kohutava poeemi. Kui ta ihkas läheneda loodusele, polnud ta kahtlemata uneski aimanud, kuivõrd otsekohesed on loomulikud tundmused. Kui ta arvas end istuvat üksinda puu all visa köhahoo võimuses, mille järel ta tundis end alati rusutuna ning maha-löödunа sellest hirmsast võitlusest, nägi ta äkki väikese poisi säravaid ning vilavaid silmi, kes luuras rohu sees kui metslane ning uuris teda selle lapseliku uudis-himuga, milles peitub samal määral naljategemise tahtmist kui lõbu ja mingit tuimusega segatud põnevust. Munkade-trapistide1 hirmsad sõnad: «Vend, peab surema», näisid alati olevat kirjutatud talupoegade silmadesse, kelle juures Raphael elas. Ta ei teadnud

' Trapistid — mungad, kes on andnud tõotuse igavesti vaikida

isegi, mida ta kartis rohkem, kas nende lihtsameelset juttu või nende vaikimist; kõik neis ängistas teda.

Ühel hommikul nägi Raphael kahte mustas riides meest, kes luusisid tema ümber, nagu haistsid teda ja püüdsid teda vargsi uurida. Teeseldes hiljem, et nad on tulnud siia jalutuskäigule, pöördusid nad Raphaeli poole labaste küsimustega, millele too lühidalt vastas. Raphael tundis neis ära tervisvete arsti ja küree, kes olid ilmselt kas Jonathas' poolt siia saadetud, pererahva pooli kutsutud, või oli neid siia meelitanud peatse surma lehk. Ja siis nägi ta vaimusilmaga omaenda matuseid, kuulis preestrite laulu, loendas vahaküünlaid ja tajus veel vaid läbi leinaloori selle rikka looduse kaunidusi, mille rüpes ta arvas olevat tagasi võitnud elu. Kõik see, mis alles hiljuti oli tõotanud talle

pikka iga, ennustas talle nüüd peatset lõppu. Järgmisel päeval sõitis ta Pariisi, pärast seda kui oli üle puistatud melanhoolsete ning südamlikult kaeblike soovidega, millega pererahvas teda teele saatis.

Olles sõitnud kogu öö, ärkas Raphael ühes Bourbonnais' kõige rõõmsailmelisemas orus, mille maastik ja vaated pöörlesid tema ees, kadudes kiiresti kui unenäo ähmased kujud. Loodus seadis end tema silme ees nähtavale otse julma koketsusega. Kord rullis Allier' jõgi keset rikkalikku maastikku lahti oma voolava ning sätendava paela; kord näitasid väikesed külad, mis olid taga sihoidlikult peidetud kollakate mäekurude vahele, oma kirikutornide teravaid tippe; kord ilmusid pärast üksluiseid viinamägesid äkki nähtavale väikese oru veskid, ja alatasa kerkis silme ette lõbusaid losse, mäenõlvadel rippuvaid külasid või majesteetlike paplitega palistatud maanteid; ja lõpuks lõi Loire hiilgavate teemantidega ülekülvatud pika veeväljana särama keset kuldset liiva. Ahvatlusi ilma lõputa! Elevil loodus, eluküllane kui laps, suutes vaevu taltsutada oma juunikuu armukirge ja mahlu, kütkestas saatuslikult haige kustuvaid pilke. Ta sulges tõlla aknaeesriided ja uinus-Peagi jälle.

Õhtu eel, kui ta oli jätnud selja taha Cosne'i, äratas 'eda lõbus muusika — ta oli sattunud külapeo keerisesse. Postijaam asus otse küla väljaku ääres. Kuni

255

postipoisid hobuseid vahetasid, vaatles Raphael selle lõbusa rahva tantse, lilledega ehitud ilusaid ülemeelikuid tütarlapsi, elevil noormehi ja elatanud talupoegade veinist uljalt õhetavaid lõustu. Väikesed lapsed vallatlesid, vanad naised vestlesid naerdes. Ümberringi valitses rõõmukära, lõbus meel oleks nagu kaunistanud isegi riideid ja kaetud laudu. Väljakul ja kirikul oli õnnekuse ilme; tundus, nagu oleksid küla katused, aknad ja uksed samuti pidulikult ehitud. Nagu kõigile surijaile oli Raphaelile talumatu vähimgi kära; ta ei suutnud endas alla suruda sünget hüüatust; ta oleks tahtnud panna vaikima need viiulid, sundida peatuma selle liikumise, summutada kisa, ajada laiali kogu selle ülbe peo. Kurvana istus ta tõlda. Kui ta uuesti pilgu väljakule heitis, nägi ta, et rõõm oli minema peletatud, et talunaised jooksevad laiali, et pingid on jäänud tühjaks. Orkestri poodiumil jätkas ainult pime külamoosekant veel klarnetil oma kriiskavat tantsulugu. Muusika ilma tantsuta, üksik morni profiiliga räbalais vanamees, kes sasipea-lisena seisis pärnapuu varjus, oli kui Raphaeli soovi fantastiline kehastus. Sadas kui oavarrest seda jämedat vihma, mida juunikuu elektriküllased äikesepilved kallavad äkki alla ja mis niisama ootamatult lakkab. See kõik oli nii loomulik, et Raphael, olles jälginud, kuidas tuul ajab taevas valendavaid pilvi, ei taibanudki heita pilku šagräännahale. Ta toetus tõlla nurka, mis peagi veeres mööda maanteed.

Järgmisel päeval oli ta juba kodus, oma toas, oma kamina ääres. Ta oli lasknud teha suurema tule, tal oli külm. Jonathas tõi talle vahepeal saabunud kirjad; kõik need olid Pauline'ilt. Kiirustamata avas ta esimese ümbriku, laotas laiali kirja, nagu oleks see mõni maksuameti poolt saadetud hallikast paberist meenutussedel. Ta luges algusest:

«Ära sõitnud! Aga see on ju põgenemine, mu Raphael! Kuidas siis nõnda! Keegi ei tea mulle ütelda, kus sa viibid. Ja kui ei tea seda mina, kes peaks seda siis veel teadma?»

Ta ei tahtnud enam edasi lugeda, võttis külma ükskõiksusega kirjad, viskas nad kaminasse ja jäi tuhm' ning osavõtmatu pilguga jälgima tuleleegi mängu, mis

256

kägardas lõhnastatud paberit, muutis seda krobeliseks, käänas kummuli, rebis tükkideks.

Tuhal rullus kirjade katkendeid, kust võis näha kord lause algust, kord üksikuid sõnu; vilksatas poolpõlenud mõtteid, mida Raphael hakkas lugema masinliku huviga.

«... Istusin Sinu ukse juures .. . ootasin ... Kapriis . -. alistun . . . Võistlejannad ... mina, ei! . . . Sinu Pauline . . armastab... niisiis Pauline'i pole enam?... Kui Sa oleksid

tahtnud minust lahkuda, poleks Sa mind nõnda hüljanud . . . Igavene armastus . . . Surra . . .»

Need sõnad tekitasid temas midagi südametunnistusepiina taolist, ta haaras tangid ning päästis tule käest ühe kirja viimase räbala.

«. . . Olen nurisenud,» kirjutas Pauline, «kuid ma pole kurtnud, Raphael! Jättes mind eemale Sinust, oled Sa kahtlemata tahtnud mind säästa mingist rõhuvast murest. Võib-olla Sa tapad mu ühel päeval, kuid Sa oled selleks liiga hea, et mind piinata. Ära enam kunagi nõnda ära sõida. Tea, et suudan taluda suurimaid kannatusi, aga ainult Sinu kõrval. Mure, mille tekitaksid mulle Sina, polekski enam mure: mul on südames veel palju rohkem armastust, kui olen seda Sulle näidanud. Ma suudan taluda kõik, ainult mitte nutta kaugel Sinust ja mitte teada, mida sa . ..»

Raphael pani tulest mustunud paberitüki kamina äärele, siis aga viskas selle äkki jälle tulle. See paber oli tema armastuse ja saatusliku elu liiga eredaks kujutuseks.

«Mine kutsu härra Bianchon siia,» ütles ta Jonathas'le.

Horace tuli ning leidis Raphaeli voodist.

«Mu sõber, kas sa võiksid mulle segada mingit veidi oopiumi sisaldavat jooki, mis hoiaks mind pidevalt une-taolises seisundis, ilma et selle vedeliku vahetpidamatu tarvitamine minu tervist kahjustaks?»

«Pole midagi hõlpsamat,» vastas noor arst. «Kuid siiski on vaja päeva jooksul mõneks tunniks üles tõusta, et süüa.»

«Mõneks tunniks?» katkestas teda Raphael. «Ei, ei, ma ei taha tõusta kauemaks kui kõige rohkem tunniks.»

«Aga mis on sinu eesmärk?» küsis Bianchon.

«Magada, see tähendab ikka veel elada!» vastas haige.

«Ära lase mitte kedagi sisse, olgu see kas või preili Pauline de Vitschnau,» ütles Valentin JonathasMe, sel ajal kui arst retsepti kirjutas.

«Kuidas on, härra Horace, kas on veel mingit lootust?» küsis vana teener noorelt arstilt, keda ta saatis paraadtrepini.

«Võib venitada veel kaua, aga võib surra ka juba täna õhtul. Tal on võrdsed väljavaated nii elada kui ka surra. Ma ei suuda siin midagi mõista,» vastas arst, tehes peaga kahtleva žesti. «Oleks vaja pakkuda talle meelelahutust.»

«Meelelahutust! Te ei tunne teda, härra. Hiljuti tappis ta inimese, ilma et oleks silmagi pilgutanud! Miski ei paku talle meelelahutust.»

Kunstliku une abil lebas Raphael nüüd mitu päeva nagu mingis olematuses. Oopiumi materiaalse jõu tõttu, mis avaldab toimet meie immateriaalsele hingele, langes see nii võimsalt aktiivse kujutlusvõimega inimene nende laiskade loomade tasemele, kes vedelevad metsade põues nagu taimne kõdu, sammugi astumata, et tabada kerget saaki. Ta oli kustutanud isegi taevase valguse, päikese kiired ei pääsenud enam tema juurde. Kella kaheksa paiku õhtul tõusis ta voodist. Pooleldi ebateadlikus seisundis kustutas ta nälja ja heitis seejärel otsekohe jälle magama. Need külmad tusased tunnid tõid talle vaid ähmaseid pilte, üksnes nägemusi, ainult hele-tumedaid kujutusi mustal taustal. Ta oli matnud enda sügavasse vaikimisse, liikumise ja mõtte eitamisse. Ühel õhtul ärkas ta palju hiljemini kui harilikult ega leidnud oma lõunasööki eest. Ta helistas Jonathas'le.

«Võid ära minna,» ütles ta temale. «Ma olen teinud su rikkaks, sa võid veeta õnnelikult oma vanu päevi; aga ma ei taha sul kauemini lasta mängida minu eluga. Kas mõistad, sa vilets lurjus, mul on nälg! Kus on mu lõunasöök? Vasta!»

Jonathas näol mängles rahulolev naeratus; ta võttis küünla, mille tuli vilkus üksikelamu tohutute ruumide sügavas pimeduses, ja talutas oma isanda, kes jälle oli muutunud kõige vastu ükskõikseks, avarasse vahekäiku

ja avas äkki selle ukse. Raphael oli otse pimestatud valgusest, mis teda üle ujutas, rabatud ennenägematust vaatepildist. Kroonlühtreis särasid küünlad, tema kasvuhoone kõige haruldasemad lilled olid saalis kunstipäraselt laiali asetatud, kaetud laud sätendas hõbedast, kullast, pärlmutrist ja portselanist; kuningliku söömaaja auravad isuäratavad road ärritasid suulae närve. Raphael nägi pidulauas oma sõpru istumas läbisegi hurmavate ehitud naistega, kel olid paljad rinnad, katmata õlad, juuksed täis lilli ja säravad silmad. Kõik nad olid omamoodi iludused, ahvatlevad oma iharais maske-raadikostüümides. Ühe kütkestavaid vorme kriipsutas alla iiri jakike, teine jälle kandis andaluusia himurat baskiini[7]; see siin oli poolalasti nagu naiskütt Diana, too seal jälle malbe ning armuküllane preili de La Välliere'i kostüümis; aga kõik nad olid võrdsel viisil andunud joobumusele. Kõigi külaliste pilkudes säras rõõm, armastus, nauding. Hetkel, kui Raphaeli kooljanägu ilmus uksele, kostis äkki rõõmsaid tervitushüüdeid, sillerdavaid kui selle improviseeritud peo küünlatuled. Hääled, lõhnad, valgus, erutavalt kaunid naised otse rabasid kõiki tema meeli, äratasid tema eluiha. Ühte kõrvalsaali peidetud mahe muusika kattis harmooniatulvana selle joobnud möllu, täiendades omalt poolt seda kummalist nägemust. Raphael tundis, et tema kätt surub kõditav käsi, õrn naisekäsi. See oli Aquilina, kes oli valmis põimima tema ümber oma pehmed valged käfivarred. Raphael mõistis äkki, et see pilt polnud mingi ähmane ning fantastiline nägemus tema uduseis unelmais, ta karjatas võikalt, virutas järsult ukse kinni ja teotas oma vana teenrit, lüües teda vastu nägu.

«Peletis! Sa oled siis tõotanud mind surma saata!» karjus ta.

Värisedes üleni mõttest ohule, millesse ta äsja oli sattunud, leidis ta endas veel sel määral jõudu, et tagasi komberdada magamistuppa, rüüpas tubli annuse unerohtu ja heitis voodisse.

«Kurat võtaks!» lausus Jonathas toibudes. «Härra Bianchon käskis ju mul ometi tema meelt lahutada.»

259

Oli umbes südaöö paiku. Sel tunnil puhkes magava Raphaeli nägu jälle kaunilt õitsele — mingi füsioloogilise kapriisi tõttu, mis täidab hämmastusega ja samal ajal viib meeleheitele meditsiinilisi teadusi. Ere puna varjundas tema kahvatuid palgeid. Tema õrn laup, mis oli nagu noore neiu oma, ilmutas geniaalsust. Elu õitses sel rahulikul puhkaval näol. See oli kui lapse nägu, kes on uinunud ema kaitsva tiiva all. Ta magas sügavat, kosutavat und; tema erepunase suu kaudu käis ühetasane ning puhas hingus; ta naeratas, kahtlemata nägi ta und mingist kaunist elust. Võib-olla nägi ta end saja-aastase raugana oma lapselaste keskel, kes soovisid talle pikka iga; võib-olla ilmus talle unes, et ta istub päikesepaistel halja lehestiku varjus lihtsal pingil ning aimab nagu prohvet kõrgelt mäetipult õnnistuslikus kauguses tõotatud maad.

«Siin sa siis oledki!»

Need hõbedasel häälel lausutud sõnad hajutasid Raphaeli unelmate udused kujud. Lambivalgusel nägi ta oma voodi äärel istuvat oma Pauline'i, ent Pauline'i, kes oli muutunud veelgi kaunimaks lahusolust ning hingevalust. Raphaeli otse rabas see helendav nägu, mis oli valge kui vesiroosi õieleht ja mida pikad mustad juuksed veel enam esile tõstsid. Pisarad olid jätnud tema põskedele hiilgavaid jälgi ning jäänud peatuma, valmis kukkuma vähimagi liigutuse juures. Üleni valges, alla-painutatud peaga, nii kerge, et vaevalt vajutas voodit, näis ta kui taevast allalaskunud ingel, kui nägemus, mida võib hajutada kerge hingatus.

«Ah, ma olen kõik unustanud!» hüüdis ta hetkel, kui Raphael avas silmad. «Minu hääl on veel vaid selleks, et ütelda sulle: «Olen sinu!» Jah, minu süda on ainus armastus. Oo, iialgi, mu elu ingel, pole sa olnud nii kaunis! Sinu silmad on kui välk . .

---

[7] Hispaanlannade uhkesti ilustatud seelik.

. Aga ma aiman kõik, kõik! Sa otsisid tervist ilma minuta, sa kartsid mind .. Mis siis ikka .. .»
«Põgene, põgene! Jäta mind!» vastas Raphael viimaks kõlatul häälel. «Mine siis ometi! Kui sa jääd siia, suren ma. Kas sa siis tahad näha minu surina?»
«Sinu surma?» küsis vastu Pauline. «Kas sa siis võid surra ilma minuta! Surra, aga sa oled ju nii noor! Surra,
260
aga ma armastan ju sind! Surra!» lisas ta juurde sügava rinnahäälega, haarates otsekui hullunu liigutusega kinni Raphaeli kätest.
«Külmad,» lausus ta. «Või tundub see mulle ainult?»
Raphael tõmbas padja alt šagräännaha raasukese, mis oli habras ning väike kui igihaljaleht, näitas seda Pau-HneMle ning ütles:
«Pauline, minu kauni elu kaunis kehastus, me peame ütlema teineteisele jumalaga.»
«Jumalaga?» kordas Pauline imestunud ilmel.
«Jah. See siin on talisman, mis täidab kõik minu soovid ja kujutab minu elu. Vaata, mis mulle tast on jäänud. Kui sa veel korra minu peale vaatad, suren ma . . .»
Noor neiu arvas, et Valentin on kaotanud mõistuse Ta võttis talismani ja tõi lambi lähemale. Virvendava tule paistel, mis valgustas ühteviisi Raphaeli ja talismani, uuris ta väga tähelepanelikult oma armastatu nägu ja maagilise naha viimast raasu. Nähes, kui kaunis on Pauline hirmust ja armastusest, ei suutnud Raphael enam oma mõtteid valitseda: mälestused õrnadest stseenidest ja kireuima tormilistest rõõmudest pääsesid võidule tema ammu uinunud hinges ning lõid lõkkele nagu tuha all hõõgunud tuli.
«Pauline, tule! Pauline!»
Kohutav karjatus kostis noore neiu rinnast, tema silmad läksid suureks; kirjeldamatus ahastuses valuliselt kokkukistud kulmud tõusid hirmust kõrgele: ta luges Raphaeli silmist sellist pöörast kirge, mis kunagi oli täitnud ta uhkustundega; aga sedamööda kuidas kasvas see iha, tõmbus šagräännahk kokku, kõditades tal kätt. Millelegi mõtlemata jooksis Pauline kõrvaltuppa ja lukustas enda järel ukse.
«Pauline! Pauline!» hüüdis surija talle järele joostes. «Ma armastan sind, jumaldan sind, tahan sind! Nean su ära, kui sa ei ava mulle! Ihkan surres kuuluda sinule!»
Ebatavalise jõuga, mis oli kui elu viimne sähvatus. Paiskas ta ukse maha ja nägi oma armastatut poolalasti diivanil visklemas. Pauline oli püüdnud asjata endal rjnda lõhestada, ja et kiiremini surra, katsus ta end saluga kägistada.
261
«Kui suren mina, jääb tema elama!» ütles ta, püüdes asjata silmust kokku pigistada.
Tema juuksed olid lahti pääsenud, õlad paljad, riided korratuses; ja selles võitluses surmaga, silmad pisarais, õhetava näoga, väänelde hirmsas ahastuses, pakkus ta armastusest joobunud Raphaelile tuhat veetlust, mis suurendasid veelgi tema pöörasust. Raphael sööstis röövlinnu kergusega neiu kallale, rebis katki salli ja tahtis haarata Pauline'i oma embusse.
Surija otsis sõnu, et väljendada oma soovi, mis oli hävitanud kogu tema jõu; kuid ainult lämmatatud korin kostis tema rinnast, mille iga hingetõmme tungis üha sügavamale ning näis tulevat kui südame põhjast. Suutmata viimaks kuuldavale tuua ainustki häält, hammustas ta Pauline'i rinda. Kohkunud temani kostvaist kar-jeist, ilmus Jonathas ja püüdis vabastada laipa noore neiu sülelusest, kes oli ühes nurgas kummargil selle peal1.
«Mida te tahate?» küsis neiu. «Ta on minu, mina olen ta tapnud! Kas polnud ma seda ennustanud?»

EPILOOG

«Ja mis sai Pauline’ist?»

«Ah Pauline'ist? Olgu siis. Kas olete kunagi vaiksel talveõhtul istunud kodus kolde ees, andunud hurmavaile mälestustele armastusest või noorusest, vaadeldes, kuidas tuli joonistab tammehalule vööte? Siin maalib leek malelaua punaseid ruute, seal küütleb halg sametina; miilavail sütel jooksevad, hüplevad ja mänglevad väikesed sinised tulekeeled. Äkki ilmub tundmatu kunstnik, kes kasutab leeki maalimiseks; ainulaadse meisterlikkusega joonistab ta sellele violetseis või purpurseis värvides leegitsevale taustale üleloomulikult kauni näo täis enneolematut hurma, põgusa ilmutuse, mis enam kunagi ei kordu. See on tuules lehvivate juustega naine, kelle profiilis peegeldub joovastav kirg — tuli tules! Ta naeratab, ta haihtub, te ei näe teda iialgi enam. Hüvasti, tuleleegi õis, hüvasti, ootamatult ilmunud ja lõplikult

262

välja kujunemata ürgaine, mis on tekkinud kas liiga vara või liiga hilja, et kauniks teemandiks muunduda!» «Aga Pauline?»

«Te ei saanud aru? Ma algan uuesti. Andke teed! Andke teed! Ta tuleb, ta ongi siin, meie unelmate kuninganna; naine, kes möödub kui põgus suudlus, naine, kes on elav nagu välk ja välgu kombel põlevana sähvatab taevast, ebamaine loomata olend, kehastunud vaim, kehastunud armastus. Ta ilmub mingi leegitseva keha kujul, või on tema jaoks leek ise hetkeks hingestunud! Tema vormide jooned on nõnda puhtad, et te arvate ta tulnud taevast. Kas ei hiilga ta nagu ingel? Kas ei kuule te õhus tema tiibade kahinat? Kergemini kui lind laskub ta teie kõrvale ning võlub teid oma kohutavate silmadega; tema mahe, ent võimas hingus tõmbab mingi nõidusliku väega ligi teie huuli; ta sööstab minema ja viib teid endaga kaasa, te ei tunne enam maad enda all. Te tahate ainsa korragi oma kallistava käega, oma fanatismini joovastatud käega puudutada seda lumivalget ihu, sasida tema kuldseid juukseid, suudelda tema säten-davaid silmi. Mingi udu joobnustab teid, mingi hurmav muusika võlub teid. Kõik teis väriseb, te olete ainus kehastunud iha, ainus kehastunud kannatus. Oo õnn, millel puudub nimi! Te olete puudutanud suudluses selle naise huuli! Kuid äkki äratab teid poörane valu. Ah! Te olete löönud pea vastu voodi nurka, te olete suudelnud pruuni mahagonipuud, külma küllalist, mingisugust pronkseset või vasest aamorit.»

«Aga Pauline, mu härra?»

«Ikka veel vähe! Siis kuulake! Ühel kaunil hommikul sõitis keegi noormees laevaga «La Ville d'Angers» Tours'ist välja, hoides oma käes kauni naise kätt. Nõnda üheskoos imetlesid mõlemad kaua aega Loire'i laiade vete kohal valget kuju, mis oli äkki esile kerkinud udust nagu vee ja päikese sünnitisena või pilvede ja õhu kapriisina: Kord undiinina, kord sulfiidina hõljus see kerge olend õhus nagu asjata otsitud sõna, mis keerleb mälus, laskmata end tabada. Nägemus ujus saarte vahel, kõigutas pead üle kõrgete paplite; siis, muutunud hiiglasuureks, laskis ta särada oma kleidi tuhandel voldil või näitas oma hiilgavat oreooli, mille päike oli joonistanud

263

tema näo ümber. Ta hõljus külakeste ja küngaste kohal ja näis takistavat aurikul möödumast Usse lossi juurest. Oleks võinud arvata, et see on Antoine de la Salle'i kujutatud ilusate nõoste Daami viirastus, kes tahab kaitsta oma maad moodsa aja sissetungi eest.»

«Olgu peale, ma mõistan, see on Pauline. Aga Foedora?»

«Oh, Foedora! Temaga te puutute veel kokku. Eile oli ta Itaalia teatris, täna õhtul läheb ta Ooperisse. Ta on igal pool. Ta on, kui soovite, — seltskond.

Pariis. 1830—1831.

2. PIKA EA ELIKSIIR

Oma uhkes Ferrara lossis võõrustas don Juan Belvidero kord talvisel õhtul üht d'Estede suguvõsasse kuuluvat vürsti. Sel ajastul muutus selline pidu imeväärseks vaatepildiks, mida suutis korraldada ainult kuninglik rikkus või mõne üliku vägevus. Istudes lõhnavate küünaldega valgustatud laua ümber, vahetasid seitse lõbusat naist leebeid sõnu oivaliste meistriteoste vahel, mille valge marmor kerkis esile punase kipskrohviga kaetud seintel ning mis moodustasid kontrasti rohkete türgi vaipadega. Ehitud kalliskividega, mis särasid vähem kui nende silmad, ilmutasid kõik need atlass-siidi riietatud ja kullast sätendavad naised tugevaid kirgi, mis aga olid erinevad nagu nende ilugi. Nad ei erinenud üksteisest ei sõnade ega mõtete poolest, ent paljas näoilme, üksainus pilk, mingi žest või häälevarjund tõlgitses nende sõnades kombelõtvust, iharust, melanhooliat või pilget.

Üks neist näis ütlevat: «Minu ilu suudab soojendada raukade jäiseid südameid.»

Teine: «Mulle meeldib lamada patjadel ning joobumusega unistada neist, kes mind jumaldavad.»

Kolmandale olid sellised peod alles uudiseks ja tema punastamine oleks nagu öelnud:

«Sügaval südame põhjas tunnen ma kahetsust ning hingepiina! Ma olen katoliiklane ja kardan põrgut. Kuid teid armastan ma nõnda, oh, nii väga, nii väga, et võin ohverdada teile ka oma hingeõnnistuse!»

Neljas tühjendas karika Chio veini ja hüüdis: «Elagu lõbu! Iga koiduga uueneb minu elu! Unustades möödunu, alles joobunud eilseist võitudest, joon ma jälle tühjaks terve elukarika täis armastust!»

Naine, kes istus Belvidero kõrval, vaatles teda leegitseva pilguga. Ta vaikis. Tema silmad ütlesid: «Ma ei jää

267

lootma bravo'de[8] peale, et tappa oma armuke, kui ta mu hülgab!» Siis naeris ta, aga tema kramplik käsi muljus imeväärselt vermitud kullast kompvekikarpi.

«Millal saad sa suurhertsogiks?» küsis kuues naine vürstilt, kiskjalik rõõm huulil ja bakhiline poörasus silmades.

«Millal kord sureb sinu isa?» küsis seitsmes naerdes, visates don Juanile hurmava liigutusega täis ülemeelikust oma lillekimbu. See süütu tütarlaps oli harjunud mängima kõigi pühadustega.

«Ah, ärge rääkige mulle temast!» hüüdis noor ning ilus don Juan Belvidero. «Maailmas on olemas ainult üks igavene isa, ja õnnetuseks kuulub ta just minule!»

Seitse Ferrara kurtisaani, don Juani sõbrad ja isegi vürst tõid kuuldavale hirmukarjatuse. Kakssada aastat hiljem, Louis XV ajal, oleksid seltskonnainimesed naernud sellise nalja üle. Aga võib ka olla, et orgia alguses olid meeled alles liiga selged. Hoolimata küünalde tuledest, kirglikest hüüdeist, kuld- ja hõbevaasidest, veinide aurudest, hoolimata sellest, et silmad vaatlesid kõige veetlevamaid naisi, — oli nende südamete põhjas võibolla veel säilinud veidi seda aukartust inimlike ja jumalike asjade vastu, mis võitleb seni, kui orgia ta sätendava viina viimaseisse laineisse uputab. Ometi olid lilled juba muljutud, silmad muutunud nürimeelseks — joobumus oli tunginud, nagu ütleb Rabelais, kuni sandaalideni. Just sel vaikuse hetkel avanes uks, ja jumal andis ennast tunda nagu Belsatsari pidusöömingu ajal, ilmutades ennast vana valgejuukselise teenri näol, kes astus sisse, kulm kortsus, väriseval sammul. Tema kurvast ilmest ja tema tuhmist pilgust närtsisid pärjad, kaotasid läike hõbekarikad ja puuviljade püramiidid, tuhmus peo hiilgus, kahvatas imestunud nägude purpurne jume ja patjade eredad värvid, mida muljusid naiste valged käsivarred. Lühidalt, ta tõmbas nagu leina loori üle selle meeletuse, lausudes õõnsa häälega need sünged sõnad:

---

[8] Palgatud mõrvar (itaalia k.).

«Armuline härra, teie isa on suremas.»
268
Don Juan tõusis üles ja pöördus oma külaliste poole liigutusega, mida võis tõlgitseda nõnda: «Palun mind vabandada, sääraseid asju ei juhtu iga päev.»

Kas ei üllata isa surm sageli noori inimesi keset hiilgavat elu, mõne orgia meeletuste rüpes? Surm oma tujukuses on niisama ootamatu kui mõni kurtisaan oma rahulolematuses; ainult et surm on ustavam, ta pole veel kunagi kedagi petnud.

Kui ta oli sulgenud enda järel saali ukse ja mööda kõledaid pimedaid vahekäike sammus, püüdis don Juan võtta sobiva teatraalse hoiaku, sest katsudes sisse elada poja rolli oli ta koos suurätiga heitnud kõrvale oma lõbususe. Öö oli pime. Vaikiv teener, kes saatis noormeest surija magamistoa poole, valgustas oma isandale üsna halvasti teed, nii et külma, vaikuse ja pimeduse, aga võib-olla ka viinauimast tekkinud reaktsiooni abiga leidis SURM mahti poetada selle pillaja hinge mõningaid mõtisklusi. Noormees laskis oma elul silme eest mööduda ning muutus mõtlikuks nagu inimene protsessi eel, kui ta on teel kohtusse.

Don Juani isa Bartolomeo Belvidero oli üheksakümne-aastane rauk, kes oli kulutanud suurema osa oma elust äritegevusele. Sõitnud korduvalt risti ja põiki läbi võlu-võimelised idamaad, oli ta hankinud tohutuid rikkusi ja teadmisi, mis olid, nagu ta ütles, hinnalisemad kui kuld ja briljandid, mis teda siis enam üldse ei huvitanud. «Ma eelistan üht hammast rubiinile ja võimu teadmisele,» hüüdis ta vahel naeratades. See hea isa armastas kuulata, kui don Juan jutustas talle oma kergemeelseist ncorukitempudest, ja ta tavatses ütelda oma pojale naljatoonis, puistates teda üle kullaga: «Mu kallis laps, ära tee midagi muud peale rumaluste, mis sind lõbustavad!» See oli ainus rauk, kellele noore mehe nägemine rõõmu tegi; isaarmastus pettis tema vanadusnõrkust, kui ta vaatles nii haiguslikku elu. Kunagi kuuekümneaastasena oli vana Belvidero armunud inglisse, kes kehastas leebust ja ilu. Don Juan oli selle hilise ning põgusa armastuse ainus vili. Juba viisteist aastat nuttis vana veidrik taga oma kalli Juana kaotust. Tema arvukad teenijad ja poeg panid selle raugaliku kurvastuse arvele leed kummalised harjumused, mis Belvidero oli omandanud.
269
Tõmbunud tagasi oma palee kõige ebamugavamasse tiiba, väljus Bartolomeo sealt väga harva, ja isegi don Juan ei tohtinud tungida oma isa tubadesse ilma sellekohase loata. Kui see vabatahtlik erak liikus sinna ja tänna lossis või kõndis mööda Ferrara tänavaid, näis ta nagu otsivat midagi, mis tal puudus. Ta sammus unistavana, kõhklevana, endasse süvenenult, nagu inimene, kes peab võitlust mingi ideega või mälestusega. Samal ajal kui noormees korraldas uhkeid pidusid ja loss kajas tema rõõmurõkatustest, kui hobused tammusid õuel ja kui paažid tülitsesid, mängides treppide astmeil täringumängu, sõi Bartolomeo seitse untsi leiba päevas ja jõi vett. Kui ta vahel nõudis veidi linnuliha, siis vaid selleks, et anda luud mustale puudlile, oma ustavale seltsilisele. Ta ei kaevanud kunagi müra üle. Kui tema haiguse ajal sarvehääl ja koerte haukumine äratasid ta unest, piirdus ta vaid sõnadega: «Aa, don Juan on jahilt tagasi!» Mitte iialgi pole siin maa peal nähtud nii mõnusat ning sallivat isa; seepärast omas noor Belvidero, kes oli harjunud oma isa kohtlema ilma igasuguse tseremooniata, kõiki hellitatud lapse puudusi; ta elas Bartolomeoga nagu mõni kapriisne kurtisaan vanamehest armastajaga, sundides naeratusega andestama jultumust, kaubitsedes oma hea tujuga, lubades end armastada. Taastades mõttes pilti oma noorusaastaist, veendus don Juan, et tal oleks raske leida isa headuses ainustki kriimu. Tundes oma hinges tärkavat midagi südametunnistuspiina taolist, sel ajal kui ta läks läbi vahekäigu, ta peaaegu andestas isale, et too oli nii kaua elanud. Tas tekkis jälle pojalik austus, samuti nagu varas kavatseb hakata ausaks inimeseks, nähes ette võimalust kasutada kõrvaletoimetatud miljonit. Peagi astus noormees kõrgeisse ning külmadesse saalidesse, mis moodustasid tema isa elutoad. Pärast seda kui ta oli

saanud tunda ruumide niiskust, sisse hinganud kopitanud õhku, mõrkjat hõngu, mida levitasid vanad seina-vaibad ja tolmuga kaetud kapid, leidis ta enese viimaks rauga antiiksest magamistoast iiveldama panevalt lehkava voodi eest peaaegu kustunud kolde ääres. Vanaaegsele gooti stiilis lauale asetatud lamp heitis aeg-ajalt kord eredamaid, kord nõrgemaid valgusvihke voodile,

270

näidates nõnda rauga nägu üha erineval ilmel. Vilistades puhus tuul läbi halvasti suletud akende, ja pekstes vastu aknaruute tegi lumesadu tasast sahinat. See pilt moodustas nii terava kontrasti tolle stseeniga, mille don Juan alles äsja oli maha jätnud, et ta ei suutnud alla suruda võpatust. Kui ta siis lähenes voodile ja tugev tuuleiil puhus parajasti eredamaks lambitule, mis valgustas tema isa pead, tundis ta otse külmajudinaid: näojooned olid kõhnunud, nahk liibunud tugevasti luude vastu ning omandanud roheka värvingu, mille võikust suurendas veel enam kontrast surija pea all oleva valge padjaga; valust kõverdunud poollahti hambutust suust kostis läbilõikavaid oigeid, mille jubedust nagu toetas veel omalt poolt väljas ulguv maru. Hoolimata läheneva lõpu märkidest ilmutas see nägu otse uskumatut võimukust. Kõrgemad vaimsed jõud pidasid seal võitlust surmaga. Tõvest aukuvajunud silmad olid säilitanud ebatavalise teravuse. Näis, nagu tahaks Bartolomeo oma surijapilguga surmata tema voodi jalutsis istuva vaenlase. Läbitungiv ning külm pilk oli seda kohutavam, et tema pea püsis liikumatuna, meenutades kolpa, mis lebab arsti laual. Vooditeki all joonistus selgesti keha, andes tunnistust rauga jäsemete samasugusest jäikusest. Kõik oli surnud, välja arvatud silmad. Hääled, mis kostsid suust, tundusid kuidagi mehhaanilised. Don Juan tundis teataval määral häbi, et on ilmunud oma sureva isa voodi ette, rinnal ikka veel kurtisaanilt saadud lillekimp, tuues endaga kaasa peosaali lõhnu ja veinide hõngu.

«Sa lõbutsesid!» hüüdis rauk, märgates oma poega.

Just samal hetkel kuuldus lauljatari puhas ning kerge hääl, kes vaimustas pidulisi. Laulu toetasid vioola akordid, millel ta end saatis; muusikahelid kostsid üle maru ulgumisest ja kajasid siia süngesse tuppa. Don Juan oleks tahtnud teha kuulmatuks selle pöörase kinnituse, mis oli vastuseks isa küsimusele.

Bartolomeo lausus:

«Ma ei tee sulle etteheiteid, mu poeg.»

Need sõnad täis leebust tegid don Juanile valu, sest ta ei suutnud isale seda masendavat headust andestada.

271

«Kuidas mu südametunnistus mind piinab!» ütles ta isale silmakirjalikult.

«Vaene Juanino,» jätkas surija kumeda häälega, «ma olen alati olnud sinu vastu nii leebe, et sa ei võinud soovida minu surma!»

«Oo,» hüüatas don Juan, «kui oleks võimalik teile elu tagasi anda, loovutades selleks osa minu omast!» («Sääraseid sõnu kõlbab alati ütelda,» mõtles pillaja, «see on niisama hea kui lubada oma armukesele kogu maailma!»)

Vaevalt oli ta seda mõtelnud, kui vana puudel haugatas. Don Juan võpatas sellest arukast haukumisest, talle tundus, nagu oleks koer teda mõistnud.

«Ma teadsin, mu poeg, et võin loota sinu peale,» hüüdis surija. «Ma jään ellu. Jah, sa saad olema rahul. Ala jään elama, aga ilma et see rööviks ainustki sinu päeva.»

«Ta jampsib,» mõtles don Juan endamisi. Siis lisas ta kuuldavalt: «Jah, mu kallis isa, te elate veel kindlasti niisama palju kui mina, sest teie kuju püsib lakkamatult minu südames.»

«Jutt pole mitte sellest elust,» ütles vana magnaat, võttes kokku kogu oma jõu, et end istukile upitada, sest teda kihutas tagant üks neist kahtlustest, mis tärkavad vaid surijate peas. «Kuula mind, mu poeg,» jätkas ta sellest viimasest jõupingutusest nõrkenud häälega, «mu! on niisama vähe tahtmist surra kui sinul loobuda armukestest, viinast, hobustest, jahikullidest, koertest ja kullast.»

«Usun seda meeleldi,» mõtles poeg voodi peatsi ette põlvili langedes ja Bartolomeo elutut kätt suudeldes. «Kuid, mu isa, mu kallis isa,» jätkas ta kuuldavalt, «peab alistuma jumala tahtele.»

«Jumal olen mina!» pomises rauk vastuseks.

«Ärge teotage jumalat!» hüüdis noormees nähes, kui ähvardava ilme võttis isa nägu. «Hoidke end, teile on saanud osaks viimne võidmine, ja ma oleksin lohutamatu, kui näeksin teid surevat patusena.»

«Kuula mind ometi!» hüüatas surija hambaid kiristades.

Don Juan jäi vait. Valitses hirmus vaikus. Läbi raske lumetuisu vilistamise kajasid ikka veel vioola akordid

272

ja hurmav lauluhääl, nõrgana kui varane koidukuma. Surija naeratas.

«Ma tänan sind, et sa kutsusid peole lauljatare, tellisid kohale muusika! Pidu, noored ning kaunid naised, valge nahk ja mustad juuksed! Kõik elu naudingud. Käsi neil jääda siia, ma otsekui sünnin uuesti.»

«Sonimine on tõusnud haripunkti,» mõtles don Juan.

«Ma olen avastanud vahendi, kuidas surmatõvest paraneda. Kuule! Otsi laua laekast, ava see vajutusega sala-vedrule.»

«Saan aru, isa.»

«Võta sealt väike mäekristallist pudelike.» «Siin ta on.»

«Ma kulutasin kakskümmend aastat, et...» Sel hetkel tundis rauk oma lõpu lähenemist ja pingutas kogu oma jõudu, et ütelda: «Niipea kui mu rinnust kostab viimne ohe, hõõrud sa mind otsekohe üleni selle vedelikuga, ja ma ärkan jälle ellu.»

«Siin on teda vähevõitu,» vastas noormees.

Kuigi Bartolomeo ei suutnud enam kõnelda, suutis ta veel kuulda ja näha; poja sõnade peale pöördus tema pea võikalt kiire liigutusega don Juani poole, tema kael jäi keerdu kui marmorkujul, mis kujuri kavatsuse järgi on määratud vaatama kõrvale, suurenenud silmad tardusid õudsesse liikumatusse. Ta oli surnud, kaotades surres oma ainsa, oma viimse illusiooni. Otsides pelgupaika oma poja südames, oli ta leidnud seal sügavama haua kui need, mida inimesed tavaliselt kaevavad oma surnuile. Ja nõnda olid jäänud tema juuksed hirmust turri ja tema tardunud pilk kõneles veel. See oli oma hauakambrist raevuga tõusnud isa, kes nõudis kättemaksu jumalalt.

«Vaata imet, vanamehel on toss väljas!» hüüdis don Juan.

Tõtates saladuslikku kristallpudelikest lambi valgusse viima, nagu napsitaja uurib pudelit vastu valget söömaaja lõpul, polnud ta märganud, kuidas tuhmusid isa silmad. Lõuad ammuli, vaatas koer vaheldumisi oma surnud isandat ja eliksiiri, samuti kui don Juan silmitses kordamööda oma isa ja rohupudelit. Lamp heitis sillerdavat valgust. Valitses sügav vaikus, vioola oli

273

jäänud vait. Belvidero võpatas, talle tundus, nagu oleks isa end liigutanud. Heidutatud tema süüdistavate silmade jäigast ilmest, sulges ta need, nagu suletakse aknaluuk, mida kolistab sügisöine tuul. Don Juan seisis püsti, liikumatuna, süvenenud peas tulvavaisse mõtteisse. Äkki katkestas vaikuse kriiskav heli, mis sarnanes roostetanud vedru kääksumisega. Üllatusest ehmunud don Juan oleks peaaegu pillanud käest rohupudeli-kese. Ta kattus üleni higiga, mis oli külmem kui pistoda teras. Värvitud puust kukk kerkis seinakella kohale ja laulis kolm korda. See oli üks neist nupukaist masinavärkidest, milliste abil tolle ajastu õpetlased lasksid end äratada ajal, millal neil oli vaja asuda oma tööde kallale. Koit värvis juba punaseks aknaruudud. Don Juan oli veetnud kümme tundi mõtteid mõlgutades. Vana seinakell sooritas ustavamalt oma ülesandeid, kui tema täitis oma kohuseid Bartolomeo vastu. See mehhanism koosnes puidust, plokkidest, nööridest, hammasrattaist, kuna temal aga oli see inimesele eriomane mehhanism, mille nimeks on süda. Et mitte enam riskida

saladusliku vedeliku kaotusega, asetas skeptiline don Juan selle tagasi väikese gooti laua laekasse. Sel pühalikul hetkel kuulis ta galeriides summutatud kära, ebaselgeid hääli, tagasihoitud naeru, kergeid samme, siidi sahinat — lühidalt, lõbusa seltskonna müra, kes püüab tasakesi lähedale hiilida. Uks avanes ja sisse astusid vürst, don Juani sõbrad, seitse kurtisaani ja lauljatarid, ilmudes nähtavale selles veidras korratuses nagu tantsijad ballil, keda üllatab äkki hommikune valgus, kui päike peab võitlust küünalde üha kahvatavate tuledega. Nad kõik olid tulnud, et noorele pärijale kombekohaselt kaastunnet avaldada.

«Ohoo, vaene don Juan näib ju seda surma tõsiselt võtvat!» sosistas vürst Brambillale kõrva.

«Aga tema isa oli ju tõesti väga hea inimene,» vastas neiu.

Ometi olid don Juani öised mõlgutelud vajutanud tema näole nii rabava ilme, et see sundis kogu lõbusa salg^ vaikima. Mehed jäid liikumatult paigale. Naised, kelle huuled olid muutunud kuivaks veinist, kelle põsed olid laigulised suudlustest, laskusid põlvili ning hakkasid

274

palvetama. Don Juan ei suutnud alla suruda võpatust, nähes, kuidas toredus, rõõmus meel, naerurõkatused, laulud, noorus, ilu, võim — kogu kehastunud elu, langes põrmu surma ees. Aga selles hurmavas Itaalias sobisid liiderlikkus ja religioon nii hästi paari, et religioon muutus liiderlikkuseks ja liiderlikkus religiooniks! Vürst surus südamlikult don Juani kätt, seejärel manasid kõik näod esile ühesuguse pooleldi kurva, pooleldi ükskõikse grimassi ja see fantasmagooria haihtus, jättes saali tüh jaks. See pilt kujutas elu ennast! Treppidest alla minnes ütles vürst Rivabarellale:

«Hm, kes oleks arvanud, et don Juan võiks hoobelda jumalavallatusega? Ta armastab oma isa!»

«Kas panite tähele musta koera?» küsis Brambilla

«Küll on ta nüüd ääretult rikas!» tähendas Bianca Cavatolino ohates.

«Mis see minusse puutub!» hüüdis uhke Varonese, toosama, kes muljus puruks kompvekikarbi.

«Kuidas, mis see sinusse puutub?» hüüatas hertsog. «Oma eküüde tõttu on ta samasugune vägev vürst nagu mina.»

Don Juan, kelle peast käis läbi tuhat mõtet, kõhkles esialgu mitme otsuse vahel. Pärast seda aga, kui tema nõuandjaiks olid saanud isa kogutud rikkused, ilmus ta õhtu eel ruumi, kus lamas surnu, hing täis hirmuäratavat egoismi. Ta leidis selles saalis eest kõik oma lossi inimesed, kes olid ametis toreda aseme ehtimisega, millel kadunud monsenjöör pidi järgmisel päeval vaatamiseks välja pandama keset uhket ruumi täis küünalde sära — imeväärne vaatepilt, mida kogu Ferrara pidi tulema imetlema. Don Juan andis märku, ja tema teenrid tardusid värisedes paigale.

«Jätke mind siia üksi,» ütles ta muutunud häälega, «te tulete siia tagasi alles siis, kui ma siit väljun.»

Kui vana teenri sammud, kes lahkus viimasena, kajasid veel vaid nõrgalt kiviparketil, sulges don Juan kähku ukse. Kui ta oli kindel, et viibib siin üksinda, hüüatas ta:

«Proovigem!»

Bartolomeo keha oli asetatud pikale lauale. Et varjata kõigi silme eest jõledat vaatepilti laibast, mis äärmisest

275

igerikkusest ja kõhnusest oli muutunud luukere sarnaseks, olid balsameerijad katnud surnu linaga, millesse oli mähitud kogu keha nõnda, et paljaks oli jäänud vaid pea. See muumiataoline keha lebas keset tuba, pehme lina joonistas ebamääraselt selle vorme, lastes aimata, kui nurgeline, terav ning kõhn see on. Nägu katsid juba laiad lillad laigud, mis viitasid vajadusele lõpetada kiiresti balsameerimine. Hoolimata don Juanile

omasest skeptitsismist, värises ta ometi maagilist kristallpudeli-kest lahti korkides. Kui ta lähenes peale, oli ta isegi sunnitud hetkeks hinge tõmbama, nõnda tugevasti värises ta. Aga see noormees oli juba varakult ning põhjalikult rikutud lodeva õukonna kommete läbi; ja nõnda andis talle julgust üks kaalutlus, mis vääris Urbino hertsogit ja mida õhutas veel lisaks terav uudishimu; tundus koguni, nagu oleks deemon ise talle ette ütelnud need sõnad, mis kajasid vastu tema südames: «Niisuta üks silm!» Ta võttis lapi, niisutas selle otsa veidi kalli vedelikuga ja puudutas sellega kergelt laiba parema silma laugu. Silm avanes.

«Ahaa!» hüüdis don Juan, pigistades käes tugevasti pudelikest, nagu me unes hoiame kõvasti kinni oksast, mille otsas me ripume kuristiku kohal.

Ta nägi silma, mis oli täis elu, üht lapsesilma surnu peas, valgus väreles silma värskes vedelikus, ja ääristatud ilusate mustade ripsmetega, säras silm nagu üksik tuli, mida teeline pimedal talvisel õhtul märkab tühjal lagendikul. See leegitsev silm oleks nagu tahtnud söösta Don Juani kallale; ta mõtles, süüdistas, taunis, ähvardas, mõistis kohut, kõneles; ta kisendas, ta nagu hammustas. Temas toimisid kõik inimlikud kired. Ta ilmutas kõige härdamat anumist, aga samas ka kuninglikku viha, kord noore neiu armastust, kes palub halastust oma timukailt, siis jälle sügavat pilku, mille heidab inimestele inimene, tõustes tapalava viimasele astmele. Nü ohtrasti elu helendas selles elu riismes, et don Juan astus hirmunult sammu tagasi. Siis kõndis ta mööda tuba, julgemata vaadata seda silma, mida ta nägi põrandal, seinavaipadel. Kogu tuba oli üle külvatud punktidega täis tuld, elu ja taipu. Kõikjal särasid silmad, mis jälitasid teda kui haukuvad koerad ulukit.

276

«Ta oleks elanud veel sada aastat!» hüüdis don Juan tahtmatult sel hetkel, kui mingi saatanlik vägi vedas teda jälle isa juurde ja ta vaatles seda helendavat sädet.

Äkki sulgus mõistev silmalaug ja avanes jälle järsult nagu naisel, kes avaldab nõusolekut. Kui mingi hääl oleks hüüdnud: «Jah!», poleks don Juan olnud enam kohkunud.

«Mida teha?» mõtles ta. Tal oli vahvust teha katset sulgeda see valge laug. Tema jõupingutused olid kasutud.

«Välja pista? Kas ei tähendaks see vahest isatapmist?» küsis ta endalt.

«Jah,» vastas silm pilgutusega täis jubedat irooniat.

«Ahaa!» hüüdis don Juan. «Siin peitub mingi nõidus.»

Ta astus lähemale, et silm puruks litsuda. Üks suur pisar veeres mööda laiba aukuvajunud põske ja langes Belvidero käele.

«Kui kuum pisar!» hüüatas ta ja võttis istet.

See võitlus oli ta väsitanud, nagu oleks ta Jakobi kombel heidelnud ingliga.

Lõpuks tõusis ta üles ning ütles endale: «Kui ainult poleks verd!» Siis, võttes kokku kogu oma vahvuse, mis on vajalik selleks, et toime panna alatus, lömastas la silma, litsudes seda lapiga, ilma et oleks seejuures ise sinnapoole vaadanud. Ootamatult kostis võigas oigamine. Vaene puudel heitis ulgudes hinge.

«Kas temagi teadis seda saladust?» küsis don Juan endalt ustavat looma vaadeldes.

Don Juan Belviderot peeti aupaklikuks pojaks. Ta püstitas oma isa hauale valgest marmorist monumendi ja usaldas kujude teostuse kaasaja kõige kuulsamaile kunstnikele. Täieliku hingerahu saavutas ta alles päeval, kui isa kuju, põlvitamas Religiooni sümboli ees, rõhus kogu oma tohutu raskusega sellele hauale, mille põhja poeg oli matnud ainsa hingepiina, mis puudutas tema südant kehalise roidumuse hetkedel. Inventeerides otsatuid rikkusi, mida oli kokku kuhjanud vana orientalist, muutus don Juan ihnuriks: eks olnud tal ju vaja raha kahe inimelu jaoks. Tema sügavalt uuriv pilk tungis ühiskondliku elu olemusse ning haaras maailma seda enam, et ta nägi teda läbi hauataguse hämaruse. Ta

277

analüüsis inimesi ja asju, et lõpetada alatiseks minevikuga, mida esindab ajalugu, olevikuga, mida kujundab seadus, tulevikuga, mille saladuskatet kergitab religioon. Ta võttis hinge ja mateeria, heitis nad tiiglisse, ei avastanud selles aga midagi, ja siitpeale sai temast d o n J u a n!

Saanud elu illusioonide isandaks, sööstis ta noorena ja ilusana ellu, põlates ilma ja seda ometi oma tahte alla painutades. Tema õnn ei võinud piirduda selle väike-kodanliku hüvanguga, mis rahuldub üha korduva keedetud loomalihaga, hubase voodisoojendajaga talvel, öölambiga ja uute toatuhvlitega iga kolme kuu tagant. Ei, ta haaras kinni elust, nagu pärdik kahmab kätte kookospähkli ja sellega kaua mängimata vabastab vilja osavasti koorest, et asuda maitsva tuuma kallale. Luule ja inimliku kire merest läks ta läbi kuivade jalgadega. Ta ei korranud nende võimukate inimeste viga, kes vahel arvates, et väikesed hinged omavad usku suurtesse, võtavad endale pähe vahetada kõrged tulevikumõtted meie eluaegsete argielu pisimõtiskelude peenraha vastu. Muidugi võis temagi nende kombel kõndida, jalad kindlalt maas ja pea kõrgel taevas, kuid temale meeldis enam maha istuda ning kuivatada oma suudlustega enam kui ühe õrna naise värskeid ning lõhnavaid huuli; sest ükskõik kust ta sattuski mööduma, õgis ta nagu Surm häbitult kõik, nõudes lihalikku armastust, idamaist armastust pikkade ja kergete naudingutega. Kõigis naistes armastas ta vaid naist ja iroonia sai tema hinge loomupäraseks harjumuseks1 Kui tema armukesed kasutasid voodit vahendina, et tõusta taevasse, kus nad tahtsid leida unustust joovastavas ekstaasis, järgnes don Juan neile sinna samasuguse tõsiduse, ekspansiivsuse ja sii-rusega, millist oskab ilmutada saksa üliõpilane. Kuid ta ütles MINA, siis kui tema armuke pöörase ning meeletuna ütles MEIE! Ta oskas end oivaliselt lasta naise poolt kaasa kiskuda. Ta valitses alati sel määral enese üle, et pani naise uskuma, nagu väriseks ta tema ees samuti kui mõni noor lütseist, kes ütleb ballil oma esimesele tantsupartnerile: «Te armastate tantsida!» Aga ta oskas parajal hetkel ka möirata, tõmmata tupest võimas mõõk ning tappa komtuure. Tema lihtsuses peitus

273

irvitus ja pisarais oli varjul naer, sest ta oskas alati nutta samuti kui too naine, kes ütleb oma mehele: «Kingi mulle tõld, või muidu ma suren tiisikusse.» Suurkaup-meestele on maailm kaubapall või pakk ringlusel olevaid rahatähti, enamusele noorukeist on see naine, mõnedele naistele mees, teatavaile' teravmeelitsejaile salong, teatav oma seltskond, kvartal, linn; don Juanile oli universum tema ise! Meeldiva elegantsi ja noblessi, võrgutava vaimukuse eeskujuna oli ta valmis randuma igale kaldale; kui ta aga laskis end juhtida, läks ta ainult sinnamaale, kuhu ta tahtis olla viidud. Mida enam ta elas, seda enam ta kõiges kahtles. Inimesi uurides aimas ta sageli, et vaprus on vaid arulagedus; mõistlik ettevaatlikkus ainult argus; suuremeelsus aga lihtsalt kavalus; õigusemõistmine — kuritegu; delikaatne leebus — kohtlus; ausus — ettenägelikkus. Ja nagu mingi kummalise saatuslikkuse tõttu pani ta tähele, et tõe-poolest ausad, peenetundelised, õiglased, suuremeelsed, mõistlikud ja julged isikud pole inimeste juures vähimaski lugupidamises.

«Milline õel nali!» mõtles ta endamisi. «See ei või tulla jumalast.»

Ja siis, olles lahti ütelnud paremast maailmast, ei paljastanud ta kunagi oma pead, kuuldes lausutavat püha nime, ja pühakute kivist kujusid kirikuis pidas ta vaid kunstiteoseiks. Ent mõistes inimliku ühiskonna mehhanismi, ei solvanud ta kunagi liiga järsult eelarvamusi, sest ta polnud veel niisama võimas kui timukas; aga ta läks mööda ühiskondlikest seadustest samasuguse elegantsi ja vaimukusega, nagu see on hästi kujutatud stseenis härra Dimanche'iga*. Ta kujunes tõepoolest Moliére'i «Don Juani», Goethe «Fausti», Byroni «Manf-redi» ja Maturini «Melmothi» tüübiks. Suured kujud, visandatud Euroopa suurimate geeniuste poolt, kellel kunagi ei tule puudust ei Mozarti akordidest ega võib-olla ka Rossini lüürast! Need on hirmsad kujud, kes muutuvad igaveseks inimeses peituva kurja algmete tõttu ja kellest mõned koopiad

siirduvad sajandist sajandisse. Kord astub see kuju läbirääkimistesse inimestega, kehastudes Mirabeau's; kord rahuldub ta tegutsemisega vaikuses nagu Bonaparte; kord ahistab ta maailma irooniaga

279

nagu jumalik Rabelais; või sagedamini naerab ta inimolendite üle, selle asemel et irvitada seikade üle marssal de Richelieu kombel; aga veel sagedamini pilkab ta samal ajal nii inimesi kui ka olukordi nagu meie kuulsaim suursaadik. Kuid don Juan Belvidero sügav geenius ületas juba ette kõiki neid geeniusi. Ta tegi nalja kõige kulul. Tema elu kujunes mõnituseks inimeste, nähtuste, institutsioonide ja ideede üle. Mis puutub igavikku, siis selle üle oli ta poole tunni vältel üpris vabalt ning koduselt vestelnud paavst Julius Il-ga ja keskustelu lõpul ütelnud talle:

«Kui peab tingimata valima, eelistan ma uskuda pigemini jumalasse kui kuradisse: võim, ühendatud headusega, tõotab alati enam kasu kui kurjuse vaim.»

«Jah, aga jumal tahab, et inimesed siin maa pea! kahetseksid pattu ...»

«Alati te mõtlete vaid oma indulgentsidele!» vastas Belvidero. «Et kahetseda oma esimese elu patte, on mul varuks veel teine elu.»

«Ah, kui sa mõistad vanadust nõnda,» hüüdis paavst, «riskid sa sellega, et sind kuulutatakse pühakuks!»

«Pärast teie tõusmist paavstitoolile võib kõike oodata.»

Ja nad läksid vaatama töölisi, kes olid tegevuses pühale Peetrusele pühendatud tohutu suure basiilika püstitamisega.

«Püha Peetrus on geniaalne inimene, kes on kindlustanud meie kahekordse võimu,» ütles paavst don Jua-nile, «ta väärib seda monumenti. Aga mõnikord öösiti tekib mul mõte, et tuleb uus veeuputus, mis pühib selle ära nagu märja käsnaga ja tuleb jälle kõike otsast alata ...»

Don Juan ja paavst pahvatasid naerma, nad olid teineteist mõistnud. Mõni lollpea oleks läinud järgmisel päeval Julius Il-ga meelt lahutama Raffaeli juurde või vaimustavasse «Villa Madama'sse», Belvidero aga läks paavstlikule jumalateenistusele, et oma kahtlustele kinnitust leida. Priiskamise ajal oleks paavst võinud endale vastu rääkida ning hakata kommenteerima Johannese ilmutusraamatut.

Kuid see legend pole ära toodud selleks, et varustada materjalidega neid, kes tahavad kirjutada don Juani

280

elulugu; selle eesmärgiks on tõendada ausaile inimestele, et Belvidero pole surnud kahevõitluses kivikujuga, nagu seda kujutavad mõned litograafid. Kui don Juan Belvidero saavutas kuuekümneaastase eluea, kinnitas ta kanda Hispaanias. Seal naitus ta vanu igi noore ning veetleva andaluuslannaga. Kuid kaalutlusest polnud ta ei hea isa ega hea abikaasa. Ta oli pannud tähele;, et õrnalt armastavad meid ainult need naised, kellest me üldse välja ei tee. Donja Elvira, kes oli saanud vaga kasvatuse ühelt vanalt tädilt kuskil Andaluusia kolka lossis mõne ljöö kaugusel Sanlucarist, oli kehastunud andumus ja armsus. Don Juan aimas noores neius ühte sääraseist naistest, kes kaua võitlevad kirega, enne kui sellele alistuda, ja nõnda lootis ta säilitada teda vooruslikuna kuni surmani. See nali oli tal mõeldud tõsiselt, see oli nagu omamoodi malepartii, mille ta oli tahtnud endale varuda vanadeks päevadeks. Tuttav kõigi väärsammudega, mida oli sooritanud tema isa Bartolomeo, otsustas don Juan, et vanas eas peab iga vähimgi toiming kaasa aitama draama kordaminekule, mis kord lõpule jõuab tema surivoodil. Seepärast säilitas ta suuremat osa oma rikkustest maetuna keldritesse oma Fer-rara palee all, kuhu ta ilmus harva. Mis puutub tema varanduse teise poolesse, siis selle mahutas ta eluaegsesse rendisesse, selleks, et nii tema naine kui ka lapsed oleksid huvitatud tema pikast elueast, -—kavalus, mida oleks pidanud kasutama juba tema isa. Kuid selle mak-javellistliku spekulatsiooni järele polnud erilist vajadust. Noor Filippo Belvidero, tema poeg, kasvas samavõrra rangeks usklikuks hispaanlaseks, kuivõrd

tema isa oli jumalavallatu, võib-olla kinnituseks vanasõnale: ihnel isal on pillaja poeg. Hertsoginna Belvidero ja Filippo pihiisaks valis don Juan Sanlucari abee. See vaimulik oli püha mees, ilusat kasvu ja imeväärselt proportsionaalse kehaehitusega; tal olid kaunid mustad silmad, Tiberiust meenutav pale, närvetu Paastumistest ning kahvatu pidevast lihasuretamisest. Nagu kõigil erakuil tuli tal iga päev taluda kiusatusi. Võib-olla lootis vana senjöör, et suudab veel tappa ühe munga, enne kui saabub tema esimese elu tähtaeg. Aga olgu siis kas selle pärast, et abee oli niisama tugeva

281

tahtejõuga, kui don Juan suutis olla ise, või jälle seetõttu, et donja Elvira oli mõistlikult ettevaatlikum ning vooruslikum, kui see Hispaania naistel on tavaks, igal juhtumil oli don Juan sunnitud veetma oma viimased päevad nagu mõni vana külavaimulik, vaikselt, ilma nurjatusteta tema juures kodus. Aeg-ajalt meeldis talle avastada oma poja või naise juures eksimusi religiooni vastu ja ta nõudis võimukalt, et nad täidaksid kõik kohustused, mis on Rooma poolt peale pandud kiriku ustavaile liikmeile. Lühidalt öeldes — ta ei tundnud end kunagi nii õnnelikuna kui kuuldes Sanlucari galantset abeed, donja Elvirat ja Filippot mõtteid vahetavat mingi südametunnistusküsimuse üle. Aga hoolimata liigsest hoolitsusest, mida senjoor don Juan Belvidero osutas omaenda isikule, saabusid ometi vanadusnõrkuse päevad; aga koos selle hädisuse eaga tulid kuuldavale võimetuse hüüded, mis olid seda ahastuslikumad, mida eredamad olid mälestused tema pulbitsevast noorusest ja iharast küpsest east. See inimene, kelle irvituse kõrgeimaks astmeks oli teisi üles kutsuda uskuma seadustesse ja põhimõtteisse, mida ta ise mikski ei pidanud, uinus õhtuti lausudes: «Võib-olla!» See hea tooni eeskuju, see hertsog, jõuline orgiais, imetore armuseiklustes, võluv naiste läheduses, kelle südameid ta oma tahte alla painutas, nagu talupoeg väänab pajuvitsa,— see geniaalne inimene rögastas alalõpmata, kannatas piinavat ishiase valu, teda vaevas julm podagra. Ta nägi, kuidas tal kaovad hambad, samuti kui piduõhtu lõppedes lahkuvad üksteise järel kõige valgemad, kõige uhkemais ehteis daamid, jättes salongi tühjaks ning lagedaks. Lõpuks hakkasid värisema tema jultunud käed, vaaruma tema saledad jalad, ja ühel õhtul haaras ajurabandus oma konksjate jäiste sõrmedega tal kaelast. Sellest saatuslikust päevast alates muutus ta süngeks ning julmaks. Ta hakkas kahtlema oma poja ja naise ustavuses, kinnitades aeg-ajalt, et nende liigutav ning õrn hoolitsus sai talle nii ohtrasti osaks vaid sellepärast, et ta oli paigutanud kogu oma varanduse eluaegsesse rendisesse. Elvira ja Filippo valasid siis kibedaid pisaraid ja kahekordistasid õrnusi õela vanamehe vastu, kelle kähisev hääl muutus hellaks, kui ta neile ütles:

282

«Mu sõbrad, mu kallis naine, te ju andestate mulle, fcas pole nii? Ma piinan teid veidi. Paraku! Suur jumal! Sa kasutad mind oma tööriistana, et proovida neid kahte taevalikku olendit! Mina, kes peaksin olema nende rõõm, olen saanud nende nuhtluseks.»

Sel kombel aheldas ta nad oma voodi peatsi külge, pannes neid üheainsa tunniga, mille kestel ta kulutas nende peale ohtrasti oma armastusväärsuse ja võltsi õrnuse üha uusi aardeid, unustama kärsituse ja julmuse pikki kuid. See oli isalik süsteem, mis õnnestus kaugelt enam kui too, mida kunagi oli tema suhtes kasutanud tema isa. Lõpuks jõudis ta oma haiguse sesse järku, et tema magamapanemiseks tuli teda manööverdada nagu felukki[9], mis sõuab ohtlikus sõiduvees. Ja siis saabus viimaks surmapäev. Hiilgav skeptik, kellel kõige hirmsama lagunemise keskel oli säilinud veel vaid mõistus, käis käest kätte arsti ja pihiisa vahel, kes mõlemad olid talle antipaatsed. Aga ta oli nendega joviaalne. Kas polnud tema jaoks tulevikuloori taga peidus mrngi

[9] Surmahetkel (ladina k.).

helendav valguskiir? Sellel kattel, mis teistele oli tinaselt tuhm, temale aga läbikumav, mänglesid varjudena tema noorpõlve kergemeelsed hurmavad rõõmud.

Oli ilus suveõhtu, kui don Juan tundis surma lähenemist. Hispaania taevas oli imeväärselt selge, apelsinipuud täitsid õhku joovastavate lõhnadega, tähtedest immitses kirgast virvendavat valgust, näis, nagu annaks loodus talle kindlaid tagatisi elluärkamiseks; hardalt usklik ning kuulekas poeg vaatles teda armastuse ja austusega. Kella üheteistkümne paiku tahtis ta jääda üksi selle puhta hingega.

«Filippo,» ütles isa talle nii õrna ning südamliku häälega, et noormees võpatas ning puhkes õnnest nutma. Mitte kunagi veel polnud see kalk isa lausunud seda nime nõnda: Filippo! «Kuula mind, mu poeg,» jätkas surija. «Ma olen suur patune. Seepärast olen ma kogu oma elu vältel mõtelnud oma surmale. Kunagi vanasti olin ma suure paavsti Julius II sõber. Too hiilgav kirikupea kartis, et minu erakordne äkiline meel võiks vahest sundida mind sooritama mõnd surmapattu

Väike veesõiduk Vahemere-äärseil mail.

283

ajal, mis mulle on jäänud hingeheitmise ja püha salvi-mise vahel; ta kinkis mulle pudelikese püha veega, mis kunagi oli pursanud kõrbes kaljudest. Ma hoidsin salajas-seda kirikuvara raiskamist, aga mulle on antud luba ilmutada seda saladust oma pojale in articulo mortis[1] Sa leiad selle pudelikese gooti laua laekas, mis alati seisab minu voodi peatsis... Kallis kristall võib sulle veel osutada teene, mu palavalt armastatud Filippo. Tõota mulle oma hingeõnnistuse juures, et täidad täpipealt minu korraldused!»

Filippo vaatas oma isale otsa. Don Juan tundis liiga hästi inimlike tunnete ilmeid ning võis surra rahus, usaldades täiesti seda pilku, kuna tema isa aga oli surnud ahastuses, mõistes, et poja pilku ei või usaldada.

«Sa vääriksid teist isa,» jätkas don Juan. «Julgen-sulle tunnistada, mu poeg, et hetkel, kui auväärne San-lucari abee andis mulle viimset korda armulauda, mõtlesin ma, kui kokkusobimatud on kaks nii vägevat võimu kui kuradi ja jumala oma.»

«Oo, isa!»

«Ja ma ütlesin endale: kui saatan sõlmib rahu, siis. peab ta seadma tingimuseks andestuse oma pooldajaile, sest vastasel korral osutuks ta üpris viletsaks vennaks. See mõte jälitab mind. Ja seega läheksin ma põrgusse mu poeg, kui sina ei täida minu tahet.»

«Oh, isa, teatage see mulle kohe kiiresti!»

«Niipea kui ma olen sulgenud silmad,» jätkas don.. Juan, «võib-olla juba mõne minuti pärast, võtad sa minu alles sooja keha ning paned ta lauale lamama siiasamasse, keset seda tuba. Seejärel kustutad sa selle lambi, sulle peab piisama tähtede valgusest. Sa võtad mul riided seljast, ja lugedes «Pater noster'it» ja «Ave Maria't», tõstes seejuures oma hinge jumala poole, niisutad sa selle püha veega hoolikalt minu silmi, huuli, kogu pead esijärjekorras, siis järjestikku jäsemeid ja kogu keha. Kuid, mu kallis poeg, jumala vägevus on nõnda suur, et ei maksa millegi üle imestust tunda!»

Tundes samal hetkel surma lähenemist, lisas don Juan võika häälega:

284

«Hoia hoolikalt pudelikest!»

Seejärel heitis ta vaikselt hinge poja käte vahel, kes valas ohtraid pisaraid tema iroonilisele ning kaamele näole.

See oli umbes kesköö paiku, kui don Filippo Belvidero asetas oma isa laiba lauale. Olles suudelnud tema ähvardavat laupa ja halle juukseid, kustutas ta lambi. Mahedal kuupaistel, mille kummalised vastuhelgid valgustasid ümbritsevat tasandikku, võis vaga ning aukartliku Filippo silm ähmaselt seletada oma isa keha kui mingit valget eset keset hämarust. Noormees niisutas rätiku vedelikuga, ja lugedes hardaid palvesõnu, võidis ustavalt seda temale pühadusena tunduvat pead keset sügavat

vaikust. Ta kuulis selgesti sõnulseletamatuid kummalisi kahinaid, aga omistas neid tuule lõõtsumisele puude ladvus. Kui ta aga oli niisutanud parema käsivarre, tundis ta äkki, kuidas tema kaelast haaras tugevasti kinni noor ning tugev käsi, tema isa käsi! Ta karjatas südantlõhestavalt ja pillas maha pudelikese, mis purunes. Vedelik haihtus. Lossi teenrid jooksid kokku, hoides käes kandelaabreid. See karjatus oli neid kohutanud ja hämmastanud, nagu oleks viimse kohtupäeva pasun pannud vappuma kogu maailma. Ainsa hetkega oli saal rahvast täis. Hirmust värisev rahvahulk nägi, et don Filippo lamab teadvusetuna maas ja teda hoiab isa võimas käsi, pigistades tal kaela. Ja siis panid kohalolijad tähele midagi üleloomulikku: don Juani pea oli niisama noor, niisama kaunis kui Antinousel — juuksed mustad, silmad säravad, suu punane — ja kõigutas end jubedalt, suutmata liigutada luustikku, mille küljes ta oli.

Üks vana teener hüüdis:

«Ime!»

Ja kõik hispaanlased kordasid: «Ime!»

Liiga vaga ning usklik selleks, et möönda maagia imesid, saatis donja Elvira Sanlucari abee järele. Kui vaimulik nägi omaenda silmadega imet, siis — taibukas inimene, nagu ta oli — otsustas ta sellest kasu ammutada. Ja mida võiski üks abee tahta enamat kui suurendada oma tulusid? Ta kuulutas otsekohe, et senjoor don Juan tunnistatakse ilmtingimata pühakuks, ja määras

pühitsemise tseremoonia, apoteoositavandi oma kloostrisse, mis edaspidi pidi nimetatama, nagu ta ütles, San-lucari Püha Juani kloostriks. Nende sõnade juures tegi pea üpris kentsaka grimassi.

Hispaanlaste armastus seda laadi pidustuste vastu on nii üldtuntud, et pole raske uskuda neid usulisi võlu-mänge, millistega Sanlucari klooster pühitses püha don Juan Belvidero põrmu üleviimist tema kirikusse. Mõni päev pärast selle kuulsa senjoori surma levis imelugu tema osalisest elluärkamisest sellise kõmulisusega külast külla enam kui viiekümneljöölise raadiusega ümber Sanlucari, et oli juba lausa naljanumber, kuidas uudishimulikke tõttas mööda kõiki teid; neid voolas kokku igast kandist peibutatuina «Te Deum'ist», mida lauldi tõrvikute paistel. Sanlucari kloostri vanaaegne mošee, imeväärne mauride ehitatud hoone, mille võlvid juba kolme sajandi vältel olid kuulnud Jeesuse Kristuse nime Allahi asemel, ei suutnud mahutada rahvamurdu, kes oli kokku jooksnud, et vaadata tseremooniat. Hunnikus nagu sipelgad, seisid sametmantleis hidalgod, uhked mõõgad vööl, püsti sammaste ümber, sest neil, kelle põlved paindusid ainult kirikus, polnud enam kohta, kus põlvitada. Veetlevad taluneiud, kelle kirevad lühikesed seelikud toonitasid nende ahvatlevaid vorme, talutasid käe alt kinni hoides valgejuukselisi rauku. Leegitsevate silmadega noorukeid oli näha ehitud vanaeitede kõrval. Siis oli seal veel mõnutundest värisevaid paarikesi, uudishimust põlevaid mõrsjaid, keda olid kohale toonud nende kallimad, värskeid noorpaare, lapsi, kes hoidsid pelglikult üksteisel käest kinni. Kogu rahvahulk tungles seal rikkalikes värvides, säravais kontrastides, ehitud lilledega, kirendav, tehes tasast müra öises vaikuses. Kiriku laiad uksed avanesid. Hilinejad jäid välja ning silmitsesid eemalt läbi kolme avatud portaali vaatepilti, millest meie moodsate ooperite õhulised dekoratsioonid õrna kujutlustki ei suuda anda. Vagatsejad ja patused, kes kärsitusega tõttasid uue pühaku soosingut võitma, läitsid tema auks tuhandeid vahaküünlaid selles avaras kirikus — omakasupüüdlik kuma, mis andis maagilise ilme kogu sellele monumentaalsele ehitusele. Mustendavad kaarestikud, sambad ja nende kapiteelid, kullast

ja hõbedast säravad sügavad kabelinišid, galeriid, saratseeni nikerdised, selle imepeene skulptuuri veetlevaimad mustrid — kõik see joonistus selles rikkalikus val-guses, samuti kui kumavas lõkketules moodustuvad kummalised kujud. Selles tulede

ookeanis kerkis esile kiriku sügavuses kullatud kooril peaaltar, mille ausära võis võistelda tõusva päikese hiilgusega. Tõepoolest, kuldsete lampide ja hõbedaste kandelaabrite, kirikulippude, rippuvate tupsude, pühakujude ja ex-voto'de' sätendus kahvatas pühakusäilmete kirstu ees, kus lamas don Juan. Jumalasalgaja keha sädeles kalliskividest, lilledest, kristallist, briljantidest, kullast, linnusulgedest, mis olid niisama valged kui seeravi tiivad, ning asendas altaril Kristuse pilti. Tema ümber põlesid arvutud küünlad, levitades õhus leegitsevaid laineid. Sanlucari auväärt abee, ehitud ülempreestri rüüga, peas kalliskividega kaunistatud mitra, preestriornaadis ja kuldrist kaelas, istus nagu koorialtari kuningas tugitoolis, mis oli uhke kui keisritroon. Ta istus keset kogu oma vaimulikkonda; see koosnes hõbepäistest osavõtmatuist raukadest, kes kandsid peeni preestrikuubi. Need ümbritsesid teda kui pühakud, keda maalikunstnikud tavatsevad kujutada rühmana igavese isa ümber. Ülemkanter ja kloostrisaalide aukandjad, dekoreeritud oma vaimuliku seisuse auahnuse hiilgavate aumärkidega, liikusid edasi-tagasi viiru-kisuitsu pilvedes nagu tähed taevavõlvil. Kui oli saabunud kõrgeimate auavalduste tund, äratas kellade helin ümberkaudseil väljadel vastukaja ja see tohutu rahvakogu paiskas jumala poole esimese hõiskava kiidulaulu, millega algab «Te Deum». Milline ülev hõiskamine! Puhaste ning õrnade ekstaasis naiste häältega segunesid sügavad ning jõulised meestehääled, kostis tuhandeid vägevaid hääli, mida ei suutnud katta orel, nii võimsalt kui üürgasidki tema viled. Ainult kooripoiste noorte häälte kriiskavad noodid ja mõnede esimeste basside vabad ja puhtad helid äratasid hurmavaid mõtteid, meenutasid lapsepõlve ja jõudu keset seda vaimustavat inimhäälte kontserti, mis sulasid kokku ühises armastustundes.

1 Annetused tõotuse järgi (ladina k.).

«Te Deum laudamus[1]!»

Katedraali rüpest, mis mustendas põlvitavaist naistest ja meestest, voolas laul nagu valgusjuga, mis äkki helendab ööpimeduses, ja vaikuse katkestasid otsekui kõuekärgatused. Hääled tõusid üles kõrgele ühes viiru-kipilvedega, mis heitsid läbipaistva sinaka loori fantas-tilistele arhitektuuri imedele. Kõikjal rikkus, joobnustavad lõhnad, särav valgus ja meloodilised helid. Hetkel, kui see armastuse ja tänuavalduse muusika tõusis altarini, don Juan, liiga viisakas selleks, et ilmutada tänamatust, ja liiga vaimukas, et mitte mõista pilkamist, vastas hirmuäratava naerurõkatusega ning seadis end hooletult laabakile oma pühitsetud kirstus. Aga et kurat sisendas talle mõtte, nagu võiks teda ähvardada oht võita päris tavalise inimese kuulsust, et teda võidaks pidada mõneks pühakuks, mingiks heasüdameliseks lollikeseks või pantalooneks, häiris ta seda armastuse meloodiat ulgumisega, millega ühines tuhat põrguhäält. Maa õnnistas, taevas needis. Lõid kõikuma kiriku muistsed alusmüürid.

«Te Deum laudamusl» hüüdis kogunenud rahvahulk.

«Käige kus kurat, te lollid lojused! Aina jumal ja jumal! Carajos demonios2, elajad, ogarad olete oma jumalaätiga!»

Ja valla pääsis sajatuste valing nagu põleva laava oja Vesuuvi purskamise puhul.

«Jumal Seebaott! ... Seebaott!» kisendasid kristlased.

«Te teotate põrgu ülevust!» vastas don Juan hambaid kiristades.

Varsti kerkis kirstust välja elustunud käsi ning ähvardas kokkuvoolanud rahvamassi liigutustega täis meeleheidet ja irooniat.

«Pühak õnnistab meid!» ütlesid vanaeided, lapsed ja peiud-mõrsjad, kergeusklikud inimesed.

Vaat kuidas me eksime sageli, kui kedagi austavalt imetleme. Suur inimene pilkab neid, kes teda ülistavad, ja ülistab vahel neid, kelle üle ta südamepõhjas irvitab.

Hetkel, kui abee altari ees põlvitades laulis: «Sancte Johannes, ora pro nobis[1]!» — kuulis ta üsna selgesti: «O coglione[2]!»
«Mis seal üleval ometi toimub?» hüüdis aseprior, märgates pühakusäilmete kirstus mingit sagimist.
«Pühak teeb põrgut,»-vastas abee.
Siis kiskus elus pea enda ägeda liigutusega lahti surnud keha küljest ja kukkus jumalateenistust pidava preestri kollasele kolbale.
«Meenuta donja Elvirat!» hüüdis pea, lüües hambad abeele pähe.
Too tõi kuuldavale hirmsa karjatuse, mis katkestas tseremoonia. Kõik preestrid jooksid kokku ja piirasid ümber oma kõrgema ülemuse.
«Lollpea, ütle nüüd, kas jumal on olemas?» kostis hääl sel hetkel, kui ajudesse hammustatud abee heitis hinge.

Pariis, oktoober 1830.

Püha Johannes palveta meie eest (ladina k-)

3. PUNANE VÕÕRASTEMAJA

Härra markii de Custitie'ile.

Ma ei mäleta enam, mis aastal see oli, kui keegi Pariisi pankur, kes omas väga laialdasi ärisidemeid Saksamaal, võõrustas üht oma ammust tundmatut sõpra, keda suurkaupmeestele sigineb siin-seal kirjavahetuse teel. Too ärisõber, mingi üsna tähtsa Nürnbergi firma juht, oli mõnus paks sakslane, hea maitsega ning haritud inimene, kõva piibumees, kel oli meeldiv lai' nürn-berglasenägu ja neljanurgeline kiilas laup, mida raamib sid üsna hõredad blondid juuksed. Ta esindas selle vooruslikult puhta ning õilsa Saksamaa poegade tüüpi, tollesama auväärsete iseloomude poolest rikka: Saksamaa, kelle rahuarmastavaid kalduvusi pole kunagi kahtluse alla seatud, isegi pärast seitset vägivaldset sisse-; tungi. Välismaalane naeris lihtsameelselt, kuulas tähe-; lepanelikult, jõi üpris vahvasti ning näis šampanjast vahest niisama palju lugu pidavat kui kahvatukollaseist Johannisbergi veinidest. Tema nimi oli Hermann; nagu peaaegu kõigil sakslastel, kes on esinenud kirjanduses. Inimesena, kes ei oska midagi teha pealiskaudselt, istus ta raskelt pankuri laua ääres, sõi selle teutooni isuga, mis on nii tuntud kogu Euroopas, tehes hüvastijätuks oma põhjalikkusega au suure Careme'i köögile. Oma külalise auks oli majahärra kutsunud lõunale mõned oma lähedased sõbrad — kapitalistid või kommersandid —-ja mitmed ilusad meeldivad daamid, kelle veetlev vadin ja sundimatu käitumine olid kooskõlas saksapärase südamlikkusega. Tõepoolest, kui .teil nagu minul oleks; olnud õnn näha seda heatujuliste inimeste koosviibimist, kes olid peitnud oma ahnitsevad küünised, et, mõelda ^aid elu mõnudele, oleks teil olnud raske vihata liigkasuvõtjate röövprotsente või needa pankrotte. Inimene
293
ei suuda alatasa kurja teha. Seepärast peab vist küll mereröövlite seltskonnaski vahel juhtuma vaikseid tunde, millal te nende võikal laeval viibides arvate end õõtsuvat nagu võrkkiiges.
«Loodan, et härra Hermann jutustab veel meile hüvastijätuks ühe jubeda saksa loo, mis meile hirmujudinad peale ajab.»
Need sõnad lausus desserdi juures nooruke kahvatu blond olend, kes kahtlemata oli lugenud Hoffmanni lugusid ja Walter Scotti romaane. See oli pankuri ainus tütar, veetlev neiu, kes lõpetas oma haridust Gymnase'i teatris, armastades kirglikult

näidendeid, mida seal mängiti. Sel hetkel viibisid külalised selles õnneküllases laisa mõnuleva vaikuse seisundis, millesse meid viib oivaline lõuna, kui me oleme veidi ülehinnanud oma see-dimisvõimeid. Toetudes seljaga vastu toolikorju, käsi kergelt laua serval, mängis iga külaline loiult oma kullatud desserdinoaga. Kui selline lõunasöök läheneb lõpule, tavatsevad mõned lauasistujad mängida pirni-seemnega, teised jälle veeretavad pöidla ja nimetissõrme vahel leivast kuulikesi, armunud koostavad puuviljajää-nuseist vormituid initsiaale, ihnurid loendavad oma söödud fruktide kivikesi ja reastavad neid oma taldrikul, nagu näitejuht paigutab oma statiste lava sügavuses. Need on väikesed   gastronoomilised rõõmud, millised Brillat-Savaririnil, kes muide on üpris põhjalik autor, tema raamatus silmapaari vahele on jäänud. Teenrid olid kadunud. Desserdi jäänused olid nagu eskaader pärast võitlust, kui kõik on segi paisatud, rüüstatud, rüvetatud. Liuad ekslesid korratuses laual, hoolimata visadusest, millega majaproua püüdis neid oma kohale asetada. Mõned külalised vaatlesid Šveitsi maastikke, mis rippusid sümmeetriliselt söögisaali hallidel seintel. Kellelgi polnud igav. Me pole veel juhtunud kohtama inimest, kes oleks nukras meeleolus sel ajal, kui ta seedib oivalist lõunat. Siis on mõnus jääda teatavasse vagurasse   vaikusse, , omamoodi   kuldsele   keskteele mõtiskleja unelemise ja mäletseva lojuse täissöönud rahuldustunde vahel, mida võiks nimetada gastronoo-miliseks materiaalseks melanhooliaks. Seepärast käändusid kõik külalised spontaanselt mõnusa sakslase poole,

294

vaimustatud lootusest kuulda saada mingit ballaadi, olgu see kas või vähe huvitav. Sellise õndsaliku vaikuse hetkel tundub jutustaja hääl meie tuimenenud meeltele alati meeldiv ning loob mingi negatiivse õnneaistingu. Otsides kõikjal maalilist, vaatlesin ma imetlusega neid naeratusest lõbusaid nägusid, mis helendasid küünalde säras ja mis hüva roog oli värvinud purpurpunaseks; nende erinevad ilmed lõid teravaid efekte keset kandelaabreid, portselanist korve, puuvilju ja kristalli.

Äkki haaras minu kujutluse oma võimusesse külalise välimus, kes istus täpselt minu vastas. See oli keskmist kasvu üsna paks isand, naeruhimuline inimene, kel oli börsimaakleri tegumood ja käitumine ja kes näis omavat üpris piiratud mõistust. Seni polnud ma talle tähelepanu pööranud; sel hetkel aga näis mulle, et tema nägu, ilmselt petliku valguse mõjul, oli muutunud; see oli tõmbunud mullakarva halliks ning kattunud lillakate laikudega, meenutades surmaheitluses inimese laibanägu. Tema nürimeelsed silmad olid tardunud kristallkorgi sätendavaile tahkudele, nagu maalitud kujudel dioraamis, kuid ilmselt ei loendanud ta neid, vaid näis süvenenud mingi fantastilise tuleviku- või minevikunäge-muse vaatlemisse. Kui ma olin kaua uurinud seda kohtlast nägu, äratas see minus mitmesuguseid mõtteid: «Kas ta on haige? Kas ta on ülemäära joonud? Kas ta on laostunud riigilaenupaberite kursi languse tõttu? Kas kaalub ta, kuidas tüssata oma võlausaldajaid?»

«Vaadake!» ütlesin ma oma lauanaabrile, osutades tundmatu näole. «Kas pole see kehastunud pankrot?»

«Oo, siis oleks ta palju lõbusam!» vastas noor daam. Ja vangutades võluvalt pead, lisas ta: «Kui temasugune peaks kunagi laostuma, tuleks sellest kuulutada kogu maailmale! Ainult maavaldustesse on tal mahutatud terve miljon! Ta on endine keiserlike armeede moona-hankija, üsna omapärane inimene. Arvestusest on ta abiellunud teist korda, ja kõigest hoolimata on ta teinud oma naise erakordselt õnnelikuks. Tal on ilus tütar, keda ta kaua aega ei tahtnud omaks tunnistada. Poja surm aga, kes langes õnnetul kombel duellil, sundis teda võtma tütarlapse enda juurde, sest ta ei võinud enam lapsi Saada. Ja nõnda on vaene kaasavaratu muutunud üleöö

295

üheks Pariisi kõige rikkamaks pärijaks. Ainsa poja kaotus on tekitanud selle toreda inimese hinges sügava kurvastuse, mida ta mõnikord ei suuda varjata.»

Sel hetkel vaatas hankija mulle otsa, tema pilk pani mu võpatama: sel määral oli see sünge ning mõtlik. Kahtlemata peegeldus selles pilgus kogu tema elu. Kuid järsku muutus tema nägu lõbusaks, ta võttis kätte kris-tallkorgi, pani selle masinliku liigutusega karahvinile, mis oli vett täis ning seisis tema taldriku ees, ja pööras pea naeratades härra Hermanni poole. See gastronoo-milistest rõõmudest õnnis inimene oli kahtlemata kõlupea ja ilmselt ei mõtelnud ta millelegi. Seepärast oli mul isegi kuidagi häbi, et ma olin raisanud oma mõistatamis-kunsti nii-ütelda in anima vili[10] mingisuguse totra rahajõmmi peale. Sel ajal kui ma kasutult frenoloogilisi vaatlusi olin teinud, oli tubli sakslane pistnud ninasse näpu-täie nuusktubakat ja alustas nüüd oma lugu. Mul oleks üsna raske seda edasi anda samade sõnadega, jutustaja sagedaste pausidega ja sõnaohtrate kõrvalekaldumistega. Seepärast panin ma selle kirja omal kombel, jättes keele-vead nürnberglasele ja võttes üle vaid selle, mis võiks olla luuleline ning huvitav, tehes seda kirjanike tavalise puhtsüdamlikkusega, kes unustavad märkida oma raamatu pealkirja alla: «Tõlgitud saksa keelest.»

MÕTE JA TEGU

«Vabariikliku ajastu VII aasta vandemjääri lõpul, praeguse kalendri järgi 20-ndal oktoobril 1799 saabusid kaks noormeest, kes olid hommikul Bonnist välja sõitnud, õhtuhämaruses Andernachi, väikese Reini jõe vasakul kaldal asetseva linna lähistele mõne ljöö kauguse! Koblenzist. Tol ajal manööverdas Prantsuse armee kindral Augereau juhatusel austerlaste silma all, kes olid hõivanud jõe parema kalda. Vabariikliku diviisi peakorter asus Koblenzis; üks tema poolbrigaadidest, mis kuulus Augereau korpuse koosseisu, oli majutatud Andernachi. Mõlemad teelised olid prantslased. Nähes nende siniseid valgega kanditud mundreid punasest sametist

296

revääridega, nende mõõku, eelkõige aga nende rohelise vahariidega kaetud ning kolmevärvilise suletutiga ehitud kiivreid, oleksid isegi saksa talupojad neis aimanud sõjaväearste, auväärseid teadusmehi, kes olid enamasti armastatud mitte ainult armees, vaid isegi maades, mis olid anastatud meie vägede poolt. Paljud heast perekonnast noormehed, kes olid eemale kistud nende meditsiinilisest praktikast äsjase nekrutivõtmise seaduse põhjal, mille oli viinud läbi kindral Jourdan, eelistasid tol ajal loomulikult jätkata oma meditsiinilisi õpinguid lahinguväljal, selle asemel et kanda sõjalist riviteenis-tust, mis sobis vähe ühte nende haridusega ning rahuarmastava elukutsega. Patsifistlike ning abivalmis tea-dusjüngritena tegid need noormehed mõningal määral head keset nii rohket häda ja viletsust ning suhtusid kaasatundvalt mitmesuguste maade õpetlastesse, kust käis üle Vabariigi halastamatu tsivilisatsioon. Varustatud sõidutunnistusega ja sõjaväe asearstiks määramise käskkirjaga, mis kandis Coste’i ja Bernadotte'i allkirja, olid mõlemad noorukid teel poolbrigaadi juurde, mille koosseisu nad olid arvatud. Mõlemad noormehed olid pärit Beauvais' linnakese kodanlikest perekondadest, mis polnud küll eriti rikkad, ent sellised, kus kõlbeline puhtus ja provintsi ausus kanduvad edasi põlvest põlve nagu osa vanemate pärandist. Saabunud sõjategevuse piirkonda enne nende teenistusseastumise tähtpäeva, tegid nad noortele inimestele nii omasest uudishimust aetuina postitõllas sõidu kuni StrasbourgMni. Kuigi nende emade mõistlik ettevaatlikkus lubas neil kodust kaasa võtta vaid väikese rahasumma, pidasid nad endid rikkaiks oma paari luidooriga, mis moodustasid terve varanduse ajal, kui assignaadid olid langenud oma väärtuses äärmise piirini ja kuld oli tõusnud palju kallimaks paberrahast. Mõlemad abiarstid, kes olid alles kahekümne aastased, tajusid oma uue olukorra luulet nooruse kogu vaimustusega. Teel Strasbourg'ist Bonni olid nad külastanud kuurvürstide lossi ja imetelnud Reini kaldaid kunstnikena, filosoofidena ja vaatlejaina. Omades teaduslikku

---

10 Madala elusolendi kallal (ladina k.).

kutsumust, ollakse selles vanuses tõepoolest väga mitmekülgsed. Isegi armuseiklustes või reisil viibides peab noor asearst koguma tähelepanekute näol sugemeid oma
297
tulevasele edule ja kuulsusele. Ja nõnda siis andusid need kaks noorukit sellele sügavale imetlusele, millest tavaliselt on haaratud haritud inimesed, nähes Reini kaldaid ja Švaabi kauneid maastikke Mainzi ja Kölni vahel. Loodus on siin võimas ning viljakas, tugevasti künklik, üle külvatud feodaalsete mälestusmärkidega; kuigi ümberringi kõik haljendab, on ometi igas paigas säilinud tule ja mõõga jälgi. Louis XIV ja Turenne on kunagi kõrvetanud seda imekaunist maakohta. Siin ja seal annavad varemed tunnistust Versailles' kuninga kõrkusest või vahest ka ettenägelikkusest, kes laskis lammutada imetlusväärsed lossid, mis kunagi olid ehtinud Saksamaa seda osa. Nähes seda suurepärast metsadega kaetud maad, kus leidub ohtrasti keskaja maalilisi, ent varemeis mälestisi, te käsitate saksa vaimu tema unelmate ja müstitsismiga. Ometi oli kahe sõbra Bonnis viibimisel ühtaegu eesmärgiks nii teadus kui ka lõbu. Prant-suse-Hollandi armee ja Augereau diviisi peahospidal oli sisse seatud just samasse kuurvürstide lossi. Algajad asearstid läksid sinna külastama oma kamraade, esitama oma ülemustele soovituskirju ja tutvuma oma töökohustuste esimeste muljetega. Aga ka seal nagu mujalgi loobusid nad mõningaist meie eriti juurdunud ning visadest eelarvamustest, millele me oleme jäänud nii kauaks ustavaks meie sünnimaa mälestusmärkide ja looduslike kauniduste eeliste osas. Nad imetlesid marmorsambaid, mis kaunistavad kuurvürstide paleed, ja liikusid edasi, hämmastunud saksa ehituskunsti grandioossusest; nad leidsid igal sammul üha uusi antiikseid või kaasaja kunstiaardeid. Aeg-ajalt viis tee, mida mööda sõbrad Andernachi poole suundudes ratsutasid, neid graniidist kaljurahnu teravale tipule, mis tõusis kõrgemale teistest. Seal nägid nad läbi metsasihi või kaljulõhe mõnd vaatepilti Reinist, mis oli raamitud liivakivide vahele või ehitud lopsaka taimestiku rippvanikutega. Orud, teerajad ja puud levitasid seda sügisest hõngu, mis loob uneleva meeleolu; metsasalude tipud hakkasid kollendama, omandasid paiguti selle sooja pruuni värvitooni, mis on vanaduse tunnus; lehti langes, ent taevas oli alles kaunilt asuurne ja kuivad teerajad kerkisid esile kollaste joontena maastikul, mida valgustasid loojuva päikese
298
kaldkiired. Poole ljöö kaugusel Andernachist liikusid kaks sõpra keset sügavat vaikust, nagu poleks olnudki seda kaunist maad laastavat sõda, ja käänasid kitsede poolt läbi sinaka graniidi kõrgete müüride tallatud teerajale; sealsamas kaljude vahe! pulbitses Rein. Varsti laskusid nad mööda mäekuru nõlvakut alla jõe kaldale selles paigas, kus asub sobiv sadam jõelaevadele. Samas paistab väike linnake, mis paikneb koketselt jõe kaldal.

«Saksamaa on üpris kaunis maa!» hüüdis üks noorukeist, nimega Prosper Magnan, märgates Andernachi mitmevärvilisi maju, mis olid hunnikus kui pühademunad korvis ning eraldatud üksteisest puude, aedade ja lillepeenardega. Siis jäi ta viivuks imetlema teravatipu-lisi katuseid, väljaulatuvaid talasid, puutreppe, rühmades üksteise vastu liibuvaid rahuküllaseid elamuid ja sadamas laineil õõtsuvaid venesid ...»

Hetkel, kui härra Hermann lausus Prosper Magnani nime, haaras endine hankur karahvini, kallas klaasi vett ja jõi selle ühe sõõmuga ära. See liigutus äratas minu tähelepanu, ma arvasin märkavat, kuidas selle raha-mehe käed kergelt varisesid ja tema laubale tekkis higi.

«Kuidas on selle endise moonahankija nimi?» küsisin ma oma lahkelt lauanaabrilt.
«Taillefer,» vastas too.

«Te tunnete end halvasti?» hüüdsin ma, nähes seda kummalist inimest kahvatavat.

«Ei, sugugi mitte,» vastas ta, tänades mind tähelepanu eest viisaka naeratusega. «Ma kuulan,» lisas ta, tehes pealiigutuse külalistele, kes kõik püörasid pilgud korraga tema poole.

«Ma olen unustanud teise noormehe nime,» ütles härra Hermann. «Aga Prosper Magnani usalduslikust jutust sain ma teada, et tema teekaaslane oli võrdlemisi kõhn rõõmsameelne brünett. Kui lubate, siis nimetan ma ta Wilhelmiks, et anda enam selgust oma jutustusele.»

Olles nõnda ristinud prantsuse asearsti saksa nimega, vähimagi austuseta romantismi ja tema kohaliku koloriidi nõude vastu, jätkas tubli sakslane oma loo jutustamist.

299

«Hetkel, kui kaks noormeest saabusid Andernachi, valitses juba pime öö. Eeldades, et nad kaotavad palju aega, kui hakkavad otsima oma ülemusi, et neile esineda ning saada peavarju kuskil sõjaväe juures linnas, mis oli soldateid täis, otsustasid nad veeta oma viimase teenistusest vaba öö Andernachist saja sammu kaugusel asuvas võõrastemajas, mida nad olid imetelnud kõrgeilt kaljudelt ja mille värvirikkust olid omalt poolt veelgi kaunistanud loojuva päikese tuled. See üleni punaseks värvitud võõrastemaja lõi terava efekti ümbritsevas maastikus, olgu siis kas seepärast, et ta eraldus linna üldisest majade massist, või siis jälle vastandades oma laia purpurpunase laigu mitmesuguste lehestikkude rohelusega ja oma eredad värvid jõevee hallikate toonidega. See maja võlgnes oma nime välisele võõbale, mille ta ilmselt juba igivanal ajal oli saanud oma asutaja tuju tõttu. Mingi äriline ebausk, mis on üsna loomulik selle Reini laevnike ja paadimeeste peres nii tuttava asutuse mitmete järgnevate omanike juures, sundis neid hoolikalt säilitama maja välist ilmet.

Kuuldes hobuste kabjaplaginat, ilmus «Punase võõrastemaja» omanik ukselävele.

«Jumala eest, mu härrad,» hüüdis ta, «veel veidi hiljem te oleksite pidanud ööbima lageda taeva all nagu suurem osa teie kaasmaalasi, kes on asunud välileeri teispool Andernachi. Minu juures on kõik toad täis! Kui te soovite ilmtingimata magada pehmes voodis, siis võin ma teile loovutada vaid omaenda toa. Mis puutub teie hobustesse, siis lasen ma neile puistata aluspõhku kuhugi õuenurka. Täna on mul isegi tall magavat ristirahvast täis. Kas härrased tulevad Prantsusmaalt?» jätkas ta pärast väikest pausi.

«Bonnist,» hüüdis Prosper. «Ja hommikust saadik pole me midagi söönud!»

«Oo, mis söögipoolisesse puutub, siis olge mureta!» ütles võõrastemajapidaja ning lõi pea püsti. «Kümne ljöö kauguselt ümberkaudu tullakse «Punasesse võõras-temajja» pidu pidama. Kostitan teid vürstlikult Reini kalaga! Sellega on kõik öeldud!» Jätnud oma väsinud ratsud peremehe hooleks, kes hõikas asjata oma sulaseid, astusid asearstid võõrastemaja ühissaali. Paksud valkjad

300

suitsupilved, mida puhusid välja arvukad siia kogunenud piibumehed, ei lubanud neil esialgu näha, mis laadi inimeste sekka nad olid sattunud; kui nad aga olid istunud laua äärde selliste filosoofiliste rändurite harjunud kannatlikkusega, kes on ära tundnud kära tõstmise kasutuse, hakkasid näd läbi tubakasuitsu vähehaaval seletama tavalise saksa võõrastemaja tunnuslikke päraldisi: ahju, seinakella, laudu, õllekruuse, pikavarre-lisi piipe. Siin ja seal paistis silma kirjuid inimkujude rühmi — juute, sakslasi, ja siis veel mitmeid laevnike tuuldunud nägusid. Rohkete Prantsuse ohvitseride epo-letid sätendasid selles uduvines ja kivipõrandal kajas lakkamatult kannuste kõlin ja mõõkade tarin. Ühed mängisid kaarte, teised jälle kas vaidlesid, vaikisid, sõid. jõid või kõndisid mööda tuba. Väike paks naine, ilmselt asutuse perenaine, kui otsustada tunnuste järgi, mis on omased kõigile saksa võõrastemajade perenaistele, nagu must sametist tanu, hõbedaga tikitud pihik, lõngakera, võtmekimp, hõbepross, palmitsetud juuksed ümber pea ja kogu kostüüm, mida muide nii täpselt on kujutatud rohkeil gravüüridel, et seda ei tasu enam kirjeldada, — see matsakas naine

oskas otse imeväärse osavusega kord rahustada kahte sõpra, kord jälle piitsutada nende kannatamatust. Vähehaaval vaibus müra, teelised läksid laiali oma tubadesse ja suitsupilv hajus. Kui asearstide laud oli kaetud ja nähtavale ilmus klassikaline Reini karpkala, lõi kell üksteist ja saal jäi tühjaks. Öövaikuses kostis ähmaselt, kuidas hobused krompsutasid heinu ja tammusid, kuuldus Reini voogude vulin ja seda laadi ebamäärane müra, mis elustab täiskiilutud võõrastemaja, kui kõik seavad endid magama. Uksed ja aknad avanesid ja sulgusid, kõmisesid ebaselged hääled, kajas üksikuid hõikeid magamistubades. Keset öövaikust ja võõrastemaja sagimist jäid mõlemad prantslased ja peremees, kes usinasti üles kiitis Andernachi, oma õhtueinet, oma reinveini, vabariiklikku armeed ja oma naist, teatava huviga kuulatama paadimeeste rämedaid hääli ja sadamas randuva lodja kolinat. Kõrtsmik, kellele nende paadimeeste kurguhääleliscd hõiked ilmselt tuttavad olid, sööstis kiiresti välja. Varsti tuli ta tagasi ning tõi kaasa väikese paksu mehe, kelle taga sammusid kaks

301

laevnikku, kandes rasket kohvrit ja mõnd väikest kauba-palli. Kui pakid olid saalis ära paigutatud, võttis väike paksuke ise oma kohvri, jättis selle enda juurde ning istus luba küsimata laua äärde kahe asearsti vastu.

«Minge oma lotja magama,» ütles ta paadimeestele, «sest võõrastemaja on rahvast täis. Nii on igas suhtes parem.»

«Härra,» ütles peremees uustulnukale, «see on kõik, mis mul on jäänud toidukraamist.» Ja ta osutas prantslaste jaoks lauale toodud õhtusöögile.

«Majas pole enam leivaraasu ega paljast konti.»

«Aga kas hapukapsaid on?»

«Mitte sõrmkübaratäitki! Ja nagu mul oli juba au teile ütelda, pole mul teile anda muud magamisaset kui see tool, millel te istute, ja teist tuba peale üldise saali.»

Nende sõnade juures heitis väike mees peremehele, mõlemale prantslasele ja üle kogu saali pilgu, milles peegeldus võrdselt ettevaatlikkus ja hirm.

Siinkohal olgu tähendatud,» ütles härra Hermann oma juttu katkestades, «et me ei saanud kunagi teada selle tundmatu õiget nime ega tema elulugu. Tema pabereist, kus ta oli võtnud nimeks Walhenfer, selgus, et ta on tulnud Aachenist ja tal oli Neuwiedi lähedal üsna suur nööpnõelatööstus. Nagu kõik selle maakoha töösturid, kandis ta jämedast kalevist pikk-kuube, tumeroheli sest sametist pükse ja vesti, säärsaapaid ja laia nahkvööd. Tema nägu oli täiesti ümmargune, käitumine avameelne ja südamlik. Sel õhtul aga oli tal ilmselt väga raske täiesti varjata mingit salajast kartust, aga võib-olla ka mingeid piinavaid muresid. Võõrastemajapidaja arvamus oli hiljem ikka, et see saksa suurärimees oli pagenud oma maalt. Hiljem sain ma kuulda, et tema vabrik oli maha põletatud õnnetu juhuse läbi, mida sõjaolukorras nii sageli esineb. Hoolimata tema üldisest murelikust ilmest, peegeldas tema nägu suurt südameheadust, tema näojooned olid meeldivad, ja eriti paistis silma tema jäme kael, mille valget värvitooni rõhutas tugevasti must kaelaside, nii et Wilhelm juhtis naljatades sellele Prosperi tähelepanu . . .»

Siinkohal jõi härra Taillefer jälle klaasi vett.

302

«Prosper tegi töösturile viisakalt ettepaneku võtta osa nende õhtusöögist, ja Walhenfer nõustus lihtsalt nagu inimene, kes tunneb end võimelisena kompenseerida seda viisakat lahkust. Ta pani oma kohvri põran-I dale, asetas jalad selle peale, võttis kübara peast, nihu-| tas end lauale lähemale, tõmbas kindad käest ja kaks püstolit vöö vahelt. Peremees tõi talle kiiresti katte lauale ja kolm külalist hakkasid vaikides oma nälga kustu-I tarna. Öhk oli saalis nõnda palav ja kärbseid täis, et Prosper palus peremeest avada aken, mis oli vastu sadamat, et saada värsket õhku. See aken oli kaitstud raudlatiga, mille mõlemad otsad käisid aknaorva külgedesse tehtud pesadesse. Suurema julgeoleku mõttes kinnitati luugid seestpoolt kahe poldiga, mis   mutritega

kinni kruviti. Juhuslikult märkas Prosper, missugust menetlust kasutas peremees akna avamiseks.

Aga et ma jutustan teile tegevuspaigast,» ütles meile härra Hermann, «siis pean ma teile kirjeldama võõrastemaja tubade asetust, sest koha täpsest tundmisest sõltub selle loo parem mõistmine. Saalil, kus sõid õhtust kolm tegelast, kellest ma teile jutustan, oli kaks ust. Üks viis välja Andernachi maanteele, mis kulgeb piki Reini. Sealsamas võõrastemaja ees oli mõistagi väike valgma, kuhu tööstur oli kinnitanud oma veesõiduks üüritud paadi. Teise ukse kaudu pääses võõrastemaja õue. Kõrge müüriga piiratud õu oli sel ööl peremehe kariloomi ja hobuseid täis, sest laudad ja tallid kubisesid magavaist inimestest. Suured väravad olid allfs äsja nii hoolikalt barrikadeeritud, et suurema kiiruse mõttes oli peremees lasknud töösturi ja paadimehed sisse saaliukse kaudu, mis on vastu tänavat. Olles avanud Prosper Magnani soovi kohaselt akna, hakkas ta nüüd sulgema seda ust, lükkas raudlatid pesadesse, kinnitas kruvidega poldid. Peremehe tuba, kus pidid magama mõlemad asearstid, asus ühissaali kõrval ja oli üsna õhukese vaheseinaga eraldatud köögist, kus tõenäoliselt pidid veetma öö perenaine koos oma mehega. Teenijatüdruk oli äsja väljunud, et otsida endale ööbimisaset kuskil sõimes, üleval lakas või mõnes muus paigas. Nüüd °n selge, et ühissaal, peremehe tuba ja köök olid mõningal määral eraldatud võõrastemaja teistest ruumidest.

303

Õues peeti kahte suurt koera, kelle sügav haukuv bass tõendas, et need öövahid olid väga valvsad ning üpris vihased.

«Milline vaikus ja milline kaunis öö!» ütles Wilhelm taevast vaadates, kui peremees oli valmis saanud ukse sulgemisega. Sel hetkel oli kuulda vaid Reini lainete loksumist.

«Mu härrad,» ütles tööstur prantslastele, «lubage mul pakkuda teile mõni pudel veini, et ujutada teie karpkala. Veini rüübates me puhkame päevasest väsimusest. Teie väsinud ilmest ja riiete seisundist märkan ma, et teil nagu minulgi on täna pikk tee seljataga.»

Mõlemad sõbrad nõustusid, ja peremees väljus köögiukse kaudu, et minna alla keldrisse, mis ilmselt asetses hoone selle osa all. Kui peremehe toodud viis tõhusat pudelit olid laual, jõudis perenaine lõpule toitude serveerimisega. Ta heitis saalile ja roogadele hoolitseva perenaisepilgu, ja jõudnud veendumusele, et oli ennetanud kõik teeliste soovid, läks tagasi kööki. Neli lauakaaslast, sest peremeeski oli palutud lauda, ei kuulnud, kuidas ta magama heitis; hiljem aga, lühikesil vaikimis-. hetkil, mis katkestasid vestlust veiniklaasi juures, pani võimas norskamine, mis oli seda kõlavam, et perenaine oli pugenud harvade vahelaudadega kolikambrisse, muigama sõbrad, eriti aga peremehe. Kesköö paiku, kui lauale oli jäänud veel vaid biskviite, juustu, pähkleid' ja head veini, muutusid lauakaaslased, peamiselt mõlemad noored prantslased, üpris seltsivaks. Nad jutustasid oma kodumaast, oma õpinguist, sõjast. Lühidalt, vestlus kujunes elavaks. Pagenud töösturi silmis lõid hiilgama pisarad, kui Prosper Magnan oma pikardlast avameelsuse ja hea ning õrna loomuse naiivsusega hakkas valjusti mõtisklema, mida võiks parajasti teha tema ema sel tunnil, kui tema ise viibib Reini kaldal.

«Ma näen teda nii selgesti,» ütles ta, «lugemas õhtupalvet enne magamaheitmistl Muidugi ei unusta ta mindki ja küllap vist küsib endalt: «Kus küll viibib nüüd minu vaene Prosper?» Kui ta aga täna on kaardimängus võitnud mõne sou mõnelt naabrinaiselt — sinu emalt võib-olla,» lisas ta, müksates küünarnukiga Wilhelmi, «siis paneb ta need ilusasti suurde savipotti,

304

kuhu ta kogub vähehaaval tarvilikku rahasummat kolmekümne arpaani suuruse maariba ostmiseks, mis tungib kiiluna tema väikesse Lescheville'i maavaldusse. Need kolmkümmend arpaani maksavad ligikaudu kuuskümmend tuhat franki. Aga millised

toredad heinamaad seal on! Ah, kui mul õnnestuks ühel heal päeval need omandada, veedaksin ma kogu oma eluea Lescheville'is, jättes kõrvale kõik auahned püüdlused! Kui palju kordi oli mu isa unistanud neist kolmekümnest arpaanist ja ilusast ojast, mis siugleb läbi nende aasade. Ja lõpuks surigi ia, ilma et oleks 'suutnud neid osta. Lapsepõlves mängisin ma seal sageli.»

«Aga kas teil, härra Walhenfer, on ka olemas oma hoc erat in votis1?» küsis Wilhelm.

«Oo jaa, mu härra, oli küll! See kõik teostus juba, kuid nüüd . . .»

Oma lauset lõpetamata jäi see südamlik paksuke vait.

«Mina aga,» lausus peremees, kelle nägu oli veinist kergelt punaseks tõmbunud, «sain alles mullu osta kopli, mida ma ihkasin juba kümme aastat.»

Nõnda vestlesid nad inimeste kombel, kelle keelepaelad viin on vallandanud, ja hakkasid üksteise vastu tundma seda põgusat sõbralikkust, mille suhtes me pole kitsid reisil, nii et hetkel, kui nad asutasid magama heitma, pakkus Wilhelm tööstурile isegi oma voodit.

«Te võite päris rahuliku südamega selle ettepaneku vastu võtta,» ütles ta, «sest meie Prosperiga võime magada koos. See pole esimene ega kindlasti ka mitte viimane kord. Teie olete meie hulgas kõige vanem ja me peame austama vanadust.»

«Oot-oot,» ütles peremees, «minu naise voodis on mitu madratsit, ühe võib põrandale maha panna.»

Arukast ettevaatusest sulges ta akna, tehes seejuures kolinat, mis kaasnes selle toiminguga.

«Olen nõus,» ütles tööstur. «Pean tunnistama,» lisas ta häält tasandades ja mõlemale sõbrale otsa vaadates, «ma isegi soovin seda. Minu paadimehed tunduvad mulle veidi kahtlased. Mulle on koguni meeltmööda veeta see

' See oli (minu) ihalduseks (ladina k.).

öö kahe vahva ning meeldiva noormehe, kahe prantsuse sõjaväelase seltskonnas. Mul on selles kohvris sada tuhat franki kullas ja briljantides!» Peenetundeline tagasi-hoidlikkus, millega mõlemad noorukid selle ettevaatamatu avameelsuse vastu võtsid, rahustas heasüdamlikku sakslast. Peremees aitas oma öömajalistel ühte voodeist valmis seada; ja kui kõik oli võimalikult paremini korraldatud, soovis ta neile head ööd ja läks magama. Tööstur ja asearstid tegid nalja oma isevärki patjade üle. Prosper pani oma ja Wilhelmi arstiriistade-kasti peatsisse oma madratsi alla, selleks et seda kõrgemaks teha ning nõnda asendada puuduvat diivanirulli, samal ajal kui Walhenfer teatavas ettevaatusehoos asetas oma kohvri endale peatsisse padjaks.

«Nüüd me heidame mõlemad magama oma varanduse peale: teie oma kullale, mina oma riistadekastile. Näis, kas minu arstinoad toovad mulle niipalju kulda, kui teie seda olete saavutanud.»

«Te võite seda loota,» ütles tööstur. «Töö ja aususega jõuab ikka mäele, ainult kannatust peab olema.»

Varsti uinusid Walhenfer ja Wilhelm. Kas oli nüüd selle põhjuseks liiga kõva ase või äärmine väsimus või siis mingi saatuslik hingeseisund, aga Prosper Magnan ei saanud uinuda. Tema mõtted võtsid vähehaaval halva suuna. Ta mõtles üha saja tuhandele frangile, millel magas tööstur. Temale olid need sada tuhat franki tohutu suur varandus ning see summa oleks talle kõigiti teretulnud. Ta hakkas mõttes kasutama seda raha tuhandel viisil, ehitades õhulosse, nagu me kõik seda teeme nii suure õnnetundega hetkel, mis eelneb meie uinumisele, sel tunnil, millal meie teadvusse kerkib ähmaseid kujusid ja öövaikuse tõttu mõte sageli omandab maagilise mõju. Ta täitis oma ema ammused soovid, ostis kolmkümmend arpaani heinamaad, naitus kellegi Beauvais' preiliga, kelle kätt paluda seni oli keelanud nende varanduslik ebavõrdsus. Selle

summaga lõi ta endale üpris rõõmuküllase elu, nägi end õnnelikuna, perekonnaisana, rikkana, lugupeetavana oma maakonnas ja võibolla koguni Beauvais' meerina. Tema pikardlasepea võttis tuld, ta hakkas otsima vahendeid, kuidas muuta pettekujutelmi tõelisuseks. Erakordse innuga hakkas ta

306

kaalutlema roima, esialgu alles teoorias. Üha unistades töösturi surmast, nägi ta vaimusilmaga selgesti kulda ja briljante. Tema silmad olid neist otse pimestatud. Tema süda peksis. Kahtlemata.oli säherdune arutelugi juba kuritegu. Võlutud sellest kullahunnikust, uimastas ta end moraalselt mõrvarlike kaalutlustega. Ta küsis endalt, kas on sel vaesel sakslasel ilmtingimata vaja elada, ja mõtles välja, et ta polegi üldse kunagi eksisteerinud. Lühidalt, ta hakkas kaalutlema roima ja viisi,* kuidas kindlustada endale selle sooritamisel karistamatus. Reini teine kallas oli hõivatud austerlaste poolt, akende all valgma juures oli lodi ühes paadimeestega; ta võis läbi lõigata selle inimese kõri, heita keha Reini, kaduda kohvriga läbi akna, anda paadimeestele kulda ja pageda Austriasse. Ta läks niikaugele, et hakkas kalkuleerima, kas ta on omandanud küllalt osavust kirurgiliste riistade käsitsemises ja kas ta suudab lõigata oma ohvril pea otsast, nii et too ei jõuaks kuuldavale tuua ainustki karjatust . . .»

Siinkohal pühkis härra Taillefer laubalt higi ja rüüpas jälle vett.

«Prosper tõusis aeglaselt ja vähimatki müra tegemata. Olles veendunud, et ta polnud kedagi äratanud, riietus ta ja läks ühissaali. Selle saatusliku taibukusega, mille inimene endas äkki leiab, selle õige vaistuga ja tugeva tahtega, mis vangidel ja kuriteo sooritajail oma plaanide teostamisel kunagi ei puudu, kruvis ta seejärel raudlatid lahti, tõstis need vähimagi kolinata nende pesadest välja, asetas nad vastu seina ja avas luugid, rõhudes seejuures tugevasti hingedele, et vältida kääksumist. Kuu heitis oma kahvatut valgust üle kogu ruumi ja võimaldas tal ähmaselt eraldada esemeid toas, kus magasid Wilhelm ja Walhenfer. Sel hetkel, nagu ta mulle hiljem jutustas, tardus ta viivuks paigale. Tema südamelöögid olid nii tugevad, nii ägedad, nii kuuldavad, et ta otse kohkus. Siis kartis ta veel, et ei suuda toimida külmavereliselt. Tema käed värisesid ja talle tundus, "agu seisaks ta paljaste jalataldadega hõõguvail sütel. ^ seni oli tema plaani teostamisega käinud kaasas nii °hke edu, et ta nägi selles juhuse abistamises teatavat aatuse ettemääratust. Ta avas akna, tuli tagasi maga-

307

mistuppa, võttis riistadekasti ja valis oma kuriteo sooritamiseks sobivaima instrumendi.

«Kui ma lähenesin voodile,» jutustas ta mulle, «palusin ma masinlikult jumala abi.» Hetkel, kui ta kogu oma jõudu kokku võttes tõstis käe, kuulis ta endas nagu mingit häält ja oleks otsekui näinud silme ees helendavat vai-gust. Ta viskas instrumendi oma asemele, jooksis teise ruumi ja jäi akna ette seisma. Seal haaras teda suurim hirm iseenda ees, ja tundes kõigest hoolimata, et vooruslik vastupanujõud on temas alles liiga nõrk, kartes uuesti sattuda kiusatusse, mille võimuses ta oli äsja olnud, hüppas ta kähku aknast välja ja hakkas kõndima edasi-tagasi mööda teed piki Reini kallast, mängides nagu tunnimeest võõrastemaja ees. Oma tõtlikul sammul jõudis ta korduvalt Andernachini, vahel sattus ta ka nõlvakule, kust ta õhtul oli alla laskunud, et tulla võõraste-majja. Aga öövaikus oli nii sügav, ta usaldas kõik nii julgelt õuekoerte hooleks, et aeg-ajalt kaotas silmist akna, mille ta oli lahti jätnud. Tema eesmärgiks oli end väsitada ning meelitada endale sügavat und. Vahepeal, kui ta nõnda kõndis pilvitu taeva all, vaadeldes imetlusega ilusaid tähti, võib-olla ka kainestatud öö kargest õhust ja jõevoogude nukrast loksumisest, vajus ta une-lusseisundisse, mis vähehaaval viis ta tervete moraali-printsiipide juurde. Mõistus hajutas lõpuks täielikult tema hetkelise meeletuse. Tema kasvatusest saadud õpetused, usureeglid, eriti aga — nii jutustas ta mulle — kujutelmad malbest elust, mis ta siiani oli veetnud isamaja katuse all,

võidurõõmutsesid kurjade mõtete üle. Kui ta pärast kauast mõtiskelu virgus jälle hurmast, millele ta oli täielikult andunud Reini kaldal, toetudes küünarnukkidega kaljurahnule, oleks ta võinud, nagu ta ütles, mitte ainult magada, vaid koguni valvata mil; jardilise kullahunniku juures. Hetkel, kui tema ausus tuli uhkena ning tugevana väljo sellest võitlusest, langes õndsalikus ekstaasis põlvili ning tänas hardalt jumalat. Ta tundis end õnnelikuna, tema süda oli nii kerge, nii rahul nagu esimesel armulauapäeval, millal talle näis, et ta on inglite vääriline, sest ta oli veetnud päeva patusta; mata nii sõnades, tegudes kui ka mõtteis. Ta läks tagaSl võõrastemajja, sulges akna, kartmata teha kolinat, ja

308

peitis otsekohe voodisse. Hingelise ja kehalise väsimuse tõttu vajus ta jäägitult unehõlma. Vaevalt oli ta pannud pea madratsile, kui ta langes sesse esimesse fantastiliste kujutelmadega poolunne, mis alati käib sügava une eel. Kõik meie meeled nagu nürinevad siis, elu lakkab neis vähehaaval; mõtted muutuvad ähmaseks ja meie teadvuse viimased võpatused on juba omamoodi unenäod. «Kui raske on õhk,» ütles endale Prosper. «Mulle tundub, nagu hingaksin ma sisse rõsket auru.» Tema teadvusest käis läbi hämar mõte, et see õhustiku mulje on tingitud erinevusest, mis on toatemperatuuri ja väljade puhta õhu vahel. Aga varsti kostsid temani korrapärased helid, väga sarnased nendega, mida tekitavad veekraanist langevad tilgad. Haaratud paanilisest hirmust, tahtis ta tõusta ning hõigata peremeest, äratada töösturi või Wilhelmi. Aga siis meenus talle — tema õnnetuseks — puust seinakell, ja arvates neis helides olevat ära tundnud kellapendli tiksumise, uinus ta otsekohe selles ähmases, segases tajumuses .. .»

«Kas te soovite vett, härra Taillefer?» küsis majahärra, märgates, et endine moonahankija haarab masinlikult karahvini järele.

See oli tühi.

Pärast väikest pausi, mille oli põhjustanud pankuri vahemärkus, jätkas härra Hermann oma jutustust:

«Järgmise päeva hommikul — nii rääkis ta — oli Prosper Magnan ärganud mingi suure müra peale. Talle paistis, nagu oleks ta kuulnud valje läbilõikavaid hääli ja ta oli tundnud tugevat närvide vapustust, mida me kogeme, kui meil ärkamisel kestab edasi mingi ängistav aisting, mis meid oli vaevanud unes. Sellises seisundis toimub meis teatav füsioloogiline protsess, mingi «raputus», kui kasutada lihtlabast väljendit, — nähtus, mis pole veel küllaldasel määral uuritud, kuigi selles peitub seiku, mis peaksid teadusele huvi pakkuma. See hirmus hingeahastus, mis võib-olla oli põhjustatud meie kahesuguse olemuse liiga äkilisest ühendusest, mis peaaegu alati on lahutatud uneseisundis, on harilikult põgus; yaese asearsti juures aga püsis ta, suurenes koguni äkki Ja tekitas temas kohutavaid hirmuvärinaid, kui ta märkas vereloiku oma madratsi ja Walhenferi voodi vahel.

309

Vaese sakslase pea lebas põrandal, kuna keha oli jäänud voodisse. Kogu veri oli voolanud välja peata kaela kaudu. Nähes neid alles lahtisi tardunud silmi ja verd, mis oli määrinud linad ja isegi käed, tundes ära oma kirurginoa, mis lebas voodil, langes Prosper Magnan minestusse ning kukkus põrandale Walhenferi vere lõiku. «See oli karistuseks minu mõtete eest,» ütles ta mulle. Kui ta teadvusele tuli, nägi ta, et viibib ühissaalis. Ta istus toolil, ümbritsetud prantsuse soldateist, ja tema ees tungles tähelepanelik ning uudishimulik rahvahulk. Ta silmitses nürimeelselt vabariiklikku ohvitseri, kes kuulas üle tunnistajaid ja ilmselt koostas protokolli. Ta tundis ära peremehe, tema naise, kaks paadimeest ja võõrastemaja teenri. Kirurginuga, mida oli kasutanud mõrvar ...»

Siinkohal köhatas härra Taillefer, tõmbas taskurätiku taskust, nuuskas nina ja pühkis laupa. Neid kõigiti loomulikke liigutusi panin tähele ainult mina, kõik külalised

vaatasid põnevusega jutustaja poole ning kuulasid teda ahne tähelepanuga. Varustaja toetas küünarnukid lauale, asetas pea paremale käele ja vaatas ainiti Hermannile otsa. Siitpeale ei ilmutanud ta enam ainustki erutuse või huvi märki, aga tema nägu jäi mõtlikuks ja mullakarvaliseks nagu siis, kui ta mängis karahvini kristallkorgiga.

«Kirurginuga, mida oli kasutanud mõrvar, oli laua! koos kasti, rahatasku ja Prosperi dokumentidega. Rahvahulk silmitses vaheldumisi asitõendeid ja noormeest, kes näis poolsurnud ja kelle kustunud silmad nagu ei näinud midagi. Segane kära ja müra, mis kostis õuest, tõendas, et mõrvateade, aga võib-olla ka soov näha mõrtsukat, oli suure rahvamassi võõrastemaja juurde meelitanud. Ühissaali akna ette väljapandud tunnimeeste sammud ja nende püsside kolksatused kajasid üle rahvahulga jutukõmina; võõrastemaja aga oli suletud, tühjas õues valitses vaikus. Suutmata taluda protokolli koostava ohvitseri pilku, lõi Prosper Magnan silmad maha, siis aga äkki tundis ta, kuidas keegi surub tema kätt, ning tõstis silmad, et vaadata, kes on tema kaitsja selle vaenuliku rahvahulga seas. Mundri järgi tundis ta ära Andernachi majutatud poolbrigaadi peakirurgi. Kuid selle inimese

310

pilk oli seevõrra läbitungiv, nõnda karm, et vaene noormees hakkas sellest üleni värisema ja tema pea vajus tooli korjule. Uks soldat andis talle nuusutada kanget äädikat, ja otsekohe tuli ta jälle teadvusele. Ometi näisid tema meeletud silmad nii elutud ning nürimeelsed, et arst, olles katsunud Prosperi pulssi, ütles ohvitserile:

«Kapten, praegusel hetkel on võimatu seda inimest üle kuulata ...»

«Olgu peale, viige ta minema!» vastas kapten kirurgi katkestades ja pöördudes kaprali poole, kes seisis ase-arsti taga.

«Neetud argpüks!» ütles talle tasakesi kapral. «Katsu vähemalt kindlal sammul mööda astuda neist saksa lurjustest! Päästa niigi palju Vabariigi au!»

Need sõnad nagu äratasid Prosper Magnani, kes tõusis püsti ja astus mõne sammu, kui aga avanes uks, kui talle hoovas näkku välisõhk ja kui ta nägi rahvahulka endale vastu sööstvat, ütlesid tema jõud üles, tema põlved nõtkusid, ta lõi vankuma.

«See vilets joodijüri väärib kahekordset surma! Noh, mine, mine juba!» laususid kaks soldatit, kes toetasid teda käe alt.

«Ohoo! Seal see nurjatu on! Näe, sealt ta tuleb! Vaata, vaata!»

Talle tundus, nagu oleksid need hüüded kostnud üheainsa tohutu suure olendi suust, kelle hääles sulasid ühte kogu käratseva rahvahulga hääled, raevutseva rahvahulga, kes teda sajatustega saatis ja ise iga sammuga üha suuremaks paisus. Kogu vahemaa vältel võõrastemajast kuni vanglani sammude müdin ja kära, mida tegi rahvas ja soldatid edasi liikudes, mitmesuguste arutluste jutukõmin, sinine taevas, värske õhk, Andernachi vaatepilt ja Reini voogude lainetus, — kõik see lõi asearsti hinges hämaraid, ähmaseid muljeid, mis olid tuhmid nagu kõik tema tundmused ärkamishetkest alates. Aeg-ajalt oli tundunud talle — nii jutustas ta mulle —, et ta ei elagi enam. ..

Just sel ajal olin ma vangistuses,» ütles härra Hermann jutulõnga katkestades. «Entusiastina, nagu me oleme kõik kahekümneaastastena, tahtsin ma kaitsta oma kodumaad ja juhatasin üht partisanide üksust, mille ma

311

olin ise organiseerinud Andernachi ümbruskonnas. Mõni päev varem olin ma sattunud ööpimeduses ühe kaheksasaja mehe suuruse Prantsuse väesalga keskele. Meid oli kõigest kakssada meest. Minu luurajad olid mu reetnud. Mind heideti Andernachi vanglasse. Mind taheti siis hoiatuseks kogu ümbruskonnale maha lasta. Prantslased rääkisid samuti repressaalidest, kuid mõrv, mida nad tahtsid minu kallal kätte tasuda, polnud sooritatud kuurvürsti valdkonnas. Minu isal õnnestus saavutada hukkamise edasilükkamine kolmeks päevaks, et tal oleks võimalik sõita kindral Augereau juurde mulle armu paluma. Mulle anti armu. Ja nõnda nägingi ma Prosper Magnani hetkel, kui teda Andernachi vanglasse toodi, ja otsekohe äratas ta minus

kõige sügavama kaastunde. Kuigi ta oli kahvatu, kurnatud ja verega määritud, peegeldas tema nägu hingelist puhtust ning süütust, mis mind otse rabas. Mulle meenutas ta Saksamaad oma pikkade blondide juuste ja siniste silmadega. Ta oli kui minu allasurutud kodumaa tõeline kehastus, ta tundus mulle ohvrina, mitte aga mõrvarina. Kui ta möödus minu aknast, oli tema näol mingi mõru ning nukker naeratus nagu hullumeelsel põgusa selguse hetkel. Mõrtsukas poleks kindlasti nõnda võinud naeratada. Kui juhtusin nägema vangivalvurit, küsitlesin ma teda uue vangi kohta.

«Sest ajast, kui ta on oma kongis, pole ta lausunud ainustki sõna. Istub teine, pea käte vahel, ja magab või mõtleb oma asja üle järele. Prantslased räägivad, et homme hommikul peetakse tema üle kohut ja kahekümne nelja tunni jooksul lastakse ta maha.»

Õhtul veetsin ma kogu aja, mis mulle oli lubatud jalutamiseks õuel, uue vangi akna all. Me vestlesime ja ta jutustas mulle puhtsüdamlikult oma juhtumuse, vastates seejuures küllaltki täpselt ning arukalt minu mitmesugustele küsimustele. Pärast seda esimest keskustelu ei kahelnud ma enam tema süütuses. Ma palusin ja ma sain loa jääda mõneks tunniks tema juurde. Nõnda nägin ma teda mitut puhku, ja vaene poiss pühendas mu avameelselt kõigisse oma mõtteisse. Ta pidas end ühtaegu süütuks ja süüdlaseks. Meenutades hirmsat kiusatust, millele ta oli suutnud vastu panna, kartis ta, et oli

sooritanud kuutõbisena uneseisundis roima, millele ta ilmsi oli mõtelnud. «Aga teie kaaslane?» küsisin mina. «Oo!» hüüatas ta tuliselt. «Wilhelm pole võimeline...»

Ta isegi ei lõpetanud. Nende liigutavate sõnade peale täis noorustuld ja puhtust surusin ma tal kätt.

«Kahtlemata oli Wilhelm ärgates nõnda kohkunud,» jätkas ta, «et kaotas pea ning põgenes.»

«Äratamata teid,» ütlesin mina. «Aga siis on ju teil kerge end kaitsta, kui Walhenferi kohver pole varastatud.»

Äkki puhkes ta nutma.

«Oo, jah, ma olen süütu!» hüüdis ta. «Ma pole tapnud. Mulle meenus praegu minu unenägu. Ma mängisin oma kolledžikaaslastega tagumist paari. Ma ei võinud lõigata sel töösturil pead otsast, nähes unes, et ma jooksen tagumist paari.»

Siis aga, hoolimata sähvatavaist lootuskiirtest, mis aeg-ajalt talle veidi hingerahu andsid, masendasid teda üha südametunnistuspiinad. Ta oli ikkagi tõstnud käe, et lõigata töösturil pea otsast. Ta mõistis karmilt enda üle kohut, ta ei võinud pidada puhtaks oma südant, pärast seda kui oli sooritanud roima mõttes.

«Ja kõigest hoolimata olen ma hea!» hüüatas ta. «Oo, mu vaene ema! Võib-olla mängib ta sel hetkel rõõmsas meeles oma naabrinnadega kaarte oma väikeses seinavaipadega kaetud salongis. Kui ta vaid teaks, et ma olen tõstnud käe kavatsusega mõrvata inimene ... Ooh, ta sureks! Ja mina olen vanglas, mind süüdistatakse selles, et olen toime pannud roima. Kui ma tõepoolest pole tapnud seda inimest, siis oma ema tapjaks saan ma kindlasti!» Nende sõnade juures ei nutnud ta, aga haaratud äkki ägedast raevust, mis on nii iseloomulik Pikardlastele, sööstis ta seina juurde, ja kui ma poleks temast kinni haaranud, oleks ta purustanud oma pea.

«Jääge ootama kohtuotsust,» ütlesin ma talle. «Teid mõistetakse õigeks, te pole ju süüdlane. Ja teie ema ...»

«Minu ema,» hüüdis ta ägedasti, «tema saab kõige ynne teada, milles mind süüdistati. Väikestes linnades on see kombeks, ja vaene naine sureb kurvastusest. Pealegi

pole ma ju päris süütu. Kas tahate teada saada kogu tõtt? Mulle tundub, et ma olen kaotanud oma südametunnistuse puutumatu puhtuse.»

Pärast neid hirmsaid mõtteid võttis ta istet, asetas käed ristamisi rinnale, laskis pea longu ning vaatles põrandat sünge ilmega. Sel hetkel ilmus vangivalvur ja käskis mul tagasi minna oma kambrisse. Tundes kahju, et pean oma kaasvangi maha jätma sellisel momendil, kus tema lootusetus tundus mulle nii sügav, haarasin ma ta sõprustundega embusse.

«Olge kannatlik,» ütlesin ma talle, «võib-olla läheb kõik veel hästi. Kui ühe ausa inimese hääl suudab vaikima sundida teie kahtlused, siis teadke, et ma austan ja armastan teid. Võtke vastu minu sõprus ja usaldage minu südant, kui teie enda südames puudub rahu.»

Järgmisel päeval kella üheksa paiku tulid asearsti järele üks kapral ja neli soldatit. Kuuldes soldatite sammude müdinat, astusin ma oma akna juurde. Minnes üle vanglaõue, heitis noormees mulle pilgu. Mitte iialgi ei unusta ma seda vaadet täis mõtlikkust, eelaimust, alis-tumust ja mingit nukrat, kurba leebust. See oli kui sõnatu, ent ometi mõistetav testament, milles üks sõber pärandab oma kaotatud elu oma viimasele sõbrale. Kahtlemata oli veedetud öö olnud talle väga raske, kui hüljatuna pidi ta end tundma! Aga võib-olla rõhutas sügav kahvatus tema näol ka stoitsismi, mida ta oli ammutanud mingis uues lugupidamises enda vastu. Võib-olla oli tema hing puhastunud südametunnistuspiinades ja ta lootis lunastada oma süü hingevaevas ja häbis. Ta astus kindlal sammul; hommikuks oli ta maha pesnud vereplekid, millega ta end kogemata oli määrinud. «Saatusliku juhuse tõttu olin ma magades kastnud oma käed verre, sest minu uni on alati hirmus rahutu,» oli ta mulle ütelnud eelmisel päeval hirmu ja lootusetusega hääles. Ma sain kuulda, et ta viidi sõjakohtu ette. Ülejärgmisel päeval pidi diviis edasi liikuma, ja poolbri-gaadi ülem ei tahtnud lahkuda Adernachist enne, kui oli kohut mõistetud kuriteo üle samas paigas, kus see oli sooritatud . . . Kogu aja, millal kestis kohtuistung, viib'" sin ma otse surmaahastuses. Lõpuks südapäeva paik" toodi Prosper Magnan vanglasse tagasi. Ma tegin siis

parajasti oma tavalist jalutuskäiku õues, Ta märkas mind ja sööstis mu embusse.

«Kadunud!» ütles ta. «Olen lootusetult kadunud! Ja siin jään ma kõigi inimeste silmis mõrvariks.» Ta tõstis uhkelt pea. «Säärane ülekohus andis mulle täielikult tagasi minu süütustunde. Minu elu jääb igaveseks tumes-tatuks, minu surm aga olgu laitmatu. Aga kas on olemas tulevane elu?»

Kogu kaheksateistkümnes sajand väljendus selles ootamatus küsimuses. Prosper jäi mõtlikuks.

«Aga mida siis lõpuks teilt küsiti? Ja kuidas te neile vastasite?» küsisin ma. «Egas te ometi naiivselt neilegi kõike jutustanud nagu minule!»

Ta vaatas mulle viivu ainiti otsa, ja siis, pärast seda jubedat pausi, vastas mulle mingi palavikulise tõtlikku-sega:

«Nad küsisid minult algul: «Kas te väljusite öösi võõrastemajast?» Mina vastasin: «Jah.» — «Kustkaudu?» Ma punastasin ja vastasin: «Läbi akna.» — «Niisiis te avasite selle?» — «Jah,» vastasin mina. -1 «Te tegite seda väga ettevaatlikult: võõrastemajapidaja polnud midagi kuulnud!» Neist sõnust rahatuna jäin ma vait. Paadimehed tunnistasid, et olid näinud mind jalutamas kord Andernachi, kord metsa poole. Nende jutu järgi olin ma teinud selle käigu mitut puhku, ja küllap matnud kuhugi maa sisse kulla ja briljandid. Kohver on ju leidmata! Ja siis olin ma kogu aja sõjajalal oma südametunnistuspiinadega. Kui ma tahtsin rääkida, end õigustada, hüüdis mulle mingi halastamatu hääl: «Sa ju kavatsesid roima!» Kõik oli minu vastu, ka mina ise! . . . Nad küsitlesid mind minu seltsimehe kohta, ja ma kaitsesin teda täielikult. Siis ütlesid nad mulle: «Süüdlast tuleb otsida ainult teie, teie seltsimehe, võõ-rastemajapidaja ja tema naise hulgast. Hommikul olid kõik aknad ja uksed suletud!»... Kohtuniku selle märkuse peale,» jätkas ta, «jäin ma tummaks, tardusin hingetuks, mu jõud ütlesid üles. Olles kindlam oma sõbra kui iseenda peale, ei võinud ma teda

süüdistada. Ma taipasin, et meid mõlemaid peeti võrdselt mõrva kaas süüdlasteks, seejuures aga mind vähem osavaks. Ma tahtsin kaitsta oma sõpra ning seletada roima oma

315

võimaliku kuutõbise-seisundiga ja hakkasin siis segast jampsi ajama. Ma hukutasin enda. Ma lugesin oma kohtunike silmis tauniva otsuse: nad ei varjanud oma umb-usklikku naeratust. Kõik on öeldud. Pole enam kahtlust. Homme lastakse mind maha . . . Ma ei mõtle enam endale,» jätkas ta, «vaid oma vaesele emale!» Ta peatus, vaatas üles taevasse ega valanud enam ühtegi pisarat. Tema silmad olid kuivad ja laud tõmblesid kramplikult ... Frederic! Ah, teise nimi oli Frederic, jah — Frederic! Just see oli tema nimi!» hüüdis härra Hermann võidurõõmsa ilmega.

Minu lauanaaber tõukas jalaga minu jalga ning andis märku, osutades härra Tailleferile. Endine varustaja pani hooletu liigutusega käe silmadele, aga meile tundus, nagu paistaks tema sõrmede vahelt pilgu võigas tuli.

«Aga mis siis,» sosistas mu naaber mulle kõrva, «kui tema nimi on Frederic?»

Ma vastasin talle vargsi heidetud pilguga nagu öeldes: «Vaikige!»

Hermann jätkas kohe oma jutulõnga.

««Frederic on mu alatult maha jätnud!» hüüdis ase-arst. «Nähtavasti lõi kartma. Võib-olla on võõrastemajas kuskil redus, sest meie mõlemate hobused olid sel

hommikul alles.

Milline käsitamatu saladus!» lisas ta pärast hetkelist vaikimist. «Kuutõbi! Kuutõbi... Ainult üks kord on see ilmnenud minu elus, ja pealegi kui ma olin alles kuue aastane... Kas lahkun ma siit,» jätkas ta jalaga vastu maad lüües, «viies endaga kaasa kõik selle, mis siin maa peal suudab anda sõprus? Kas tuleb mul siis surra kaks korda, kaheldes vennalikus sõpruses, mis meil oli tekkinud viieaastases vanuses ja kestis kolledžis ja ülikoolipõlves? Kus sa oled, Frederic?» Ja ta puhkes nutma. Nagu näha, on tundmused meile kallimad kui elu.

«Lähme sisse,» ütles ta mulle, «ma eelistan olla oma kongis. Ma ei taha, et mind nähtaks nutvana. Ma lähen mehiselt vastu surmale, kuid praegu pole sobiv hetk kangelast mängida: pean tunnistama, mul on kahju oma ilusast noorest elust. Möödunud ööl ei saanud ma silma

316

kinni; mulle meenus üha pilte lapsepõlvest ja ma nägin end aasadel jooksmas — mälestus neist aasadest ongi võib-olla minu hukkumise põhjuseks . .. Mul seisis ees tulevik,» ütles ta end katkestades. «Ja nüüd! — kaksteist soldatit ja üks nooremleitnant, kes annab käskluse: «Püssid palge! Tuld!» Trummipõrin ja — teotus! See on nüüd minu tulevik. Oh, jumal peab olemas olema, või muidu oleks see kõik liiga rumal!» Siis haaras ta mu embusse ja surus tugevasti oma rinnale. «Te olete vii-mane inimene, kellele ma võisin puistata oma hinge. Teie vabanete, teie saate näha oma ema! Ma ei tea, kas te olete rikas või vaene, aga mis tähtsus sel on! Teie esindate minule nüüd kogu maailma. Nad ei jää igavesti sõdima, need vastased. Noh, ja kui rahu on jälle sõlmitud, sõitke Beauvais'sse. Kui minu ema suudab üle elada saatusliku uudise minu surmast, leiate teie ta sealt. Ütelge talle need lohutavad sõnad: «Ta oli süütu!» Ta usub teid,» jätkas ta. «Ma tahan talle kohe kirjutada; teie aga viite temale minu viimase silmavaate, te ütlete talle, et te olete viimane inimene, keda ma olen sülelnud. Ah, kuidas ta hakkab teid armastama, see vaene naine, teid, kes olite minu viimne sõber.» Pärast hetkelist vaikimist, mille vältel ta oli nagu masenduses oma mälestuste koorma all, ütles ta: «Siin on kõik ülemused ja soldatid mulle tundmatud, ja kõigile neile sisendan ma jälestust. Ilma teieta jääks minu süütus saladuseks taeva ja minu vahel.»

Ma tõotasin talle pühalikult täita tema viimsed soovid. Minu sõnad, minu ülevoolav südamlikkus liigutasid teda. Veidi aega hiljem tulid soldatid jälle talle järele ning

viisid ta sõjakohtu ette. Ta mõisteti surma mahalaskmise läbi. Mul pole teada, missugused formaalsused kaasnesid selle esimese otsusega või pidid sellele järgnema, ja ma ei tea ka, kas noor kirurg kaitses oma elu kõigi reeglite kohaselt, aga ta ootas, et järgmisel hommikul viiakse ta hukkamisele, ja veetis öö emale kirja kirjutades.

«Me saame mõlemad vabaks,» ütles ta mulle naeratades, kui ma järgmisel päeval teda vaatama läksin. «Ma kuulsin, et kindral on kirjutanud alla teie armuandmisele.»

317

Ma vaatlesin teda vaikides, püüdes vajutada oma mälusse tema näojooned. Siis tegi ta põlgliku näo ja ütles:

«Ma olin haledal viisil arg! Kogu öö palusin ma neilt vanglamüüridelt armu.» Ja ta osutas oma kongi seintele. «Jah, jah,» jätkas ta, «ma ulgusin ahastusest, ma tõstsin mässu, ma vaevlesin kõige hirmsamas hingelises surmaheitluses .. . Aga siis olin ma üksi! Nüüd mõtlen ma sellele, mida ütlevad inimesed . .. Mehisus on nagu ülikond seljas. Ma pean surma minema sündsal viisil... Seepärast...»»

KAKS ÕIGUSEMÕISTMIST

«Oo, ärge lõpetage!» hüüdis nürnberglast järsult katkestades toosama noor daam, kes oli palunud teda jutustada ühe jubeda loo. «Ma tahan jääda teadmatusse ning loota, et ta pääsis. Kui ma kuulen täna, et ta lasti maha, ei saa ma sel ööl und silma. Homme te jutustate mulle loo lõpuni.»

Me tõusime lauast. Toetades oma käe härra Hermanni ulatatud käele, küsis minu lauanaaber temalt:

«Ta lasti maha, kas pole nii?»

«Jah. Ma olin hukkamise tunnistajaks.»

«Kuidas te võisite seda, härra .. .?!» hüüatas daam.

«Tema ise soovis seda . . . On kuidagi õudne liikuda elusa inimese matuserongis, inimese, kes on armas ja kes hukkub süütult! See vaene nooruk vaatas lakkamatult mulle otsa. Näis, nagu elaks ta veel vaid minus! Ta soovis — nii oli ta mulle ütelnud —, et ma viiksin tema emale tema viimse hingetõmbe.»

«Ja kuidas jäi, kas nägite ema?»

«Pärast AmiensM rahu sõlmimist sõitsin ma Prantsusmaale, et anda emale edasi need ilusad sõnad: «Ta oli süütu.» Hardusega võtsin ma ette selle palverännaku. Kuid proua Magnan oli juba surnud kurvastusest närbu-des. Sügava meeleliigutusega põletasin ma kirja, mille viijaks ma olin. Te naerate võib-olla minu saksa tundlikkuse üle, mina aga nägin üleva melanhoolia draamat selles igaveses saladuses, mis jäi maetuks hüvastijätu-hüüdesse kahe haua vahel ja mida ei kuule ükski

318

elusolend, samuti kui tühjas kõrbes keegi ei kuule ränduri karjatust, kelle kallale sööstab lõvi.»

«Aga kui teid seataks silm silma vastu ühega selles salongis viibivaist inimestest, öeldes teile: «See on mõrtsukas!» — kas see poleks jälle draama?» küsisin mina teda katkestades. «Ja mida teeksite siis?»

Härra Hermann võttis kübara ja lahkus.

«Noore inimesena te toimite väga tormakalt,» ütles mulle minu lauanaaber. «Vaadake ometi Taillefer'i! Näete, ta istub pehmes tugitoolis kamina ääres ja preili Fanny ulatab talle tassi kohvi. Ta naeratab. Kas mõrvar, kes selle juhtumuse jutustamisel oleks pidanud olema kui piinapingis, suudaks ilmutada nii suurt rahu? Kas tal pole otse patriarhaalne välimus?»

«Seda küll, aga eks küsige temalt, kas ta oli sõja ajal Saksamaal.»

«Miks mitte küsida?»

Ja selle julgusega, mis harva puudub naistel, kui mingi üritus neile nalja teeb, või kui nad on haaratud uudishimust, astus minu lauanaaber endise moonavarustaja juurde.

«Kas te olete käinud Saksamaal?» küsis ta temalt.
Taillefer pidi peaaegu alustassi maha pillama.
«Mina, proua? Ei, mitte kunagi.»
«Mis sa nüüd, Taillefer!» katkestas teda pankur. «Kas sa polnud toidumoona hankijaks Wagrami sõjaretke ajal?»
«Ah jaa!» vastas härra Taillefer. «Sel puhul käisin ma küll seal.»
«Te eksite, see on mõnus vanamees,» ütles minu lauanaaber minu juurde tagasi tulles.
«Olgu peale!» hüüdsin ma. «Enne õhtusöögi lõppu kisun ma mõrtsuka välja mudast, kus ta end varjab!»
Iga päev toimub meie silme ees üks hämmastava sügavusega moraalne nähtus, mis ometi on liiga lihtne, et seda tähele pandaks. Kui kuskil salongis puutuvad kokku kaks inimest, kellest üks omab õigust põlata või vihata teist, olgu siis kas põhjusel, et ta tunneb mingit intiimset ning häbiväärset fakti teise elus, on tunginud tolle loomuse salajasse olemusse või koguni haub talle mingit kättemaksu, — need kaks inimest haistavad teineteist
319
ning aimavad kuristikku, mis neid lahutab või saab neid lahutama. Nad vaatlevad teineteist vargsi, tegelevad teineteisega, nende pilgud, nende liigutused lasevad ebamääraselt aimata nende salajasi mõtteid, mingi magnet tõmbab neid teineteise poole. Ma ei tea, mille külgetõmbejõud on tugevam, kas tasuihal või roimal, vihal või auhaavamisel. Sarnaselt preestriga, kes ei saanud pidada liturgiat kurja vaimu juuresolekul, on nad mõlemad hämmeldunud, umbusklikud; üks on viisakas, teine sünge — mine võta kinni, kumb; üks punastab või kahvatab, teine väriseb. Sageli on kättemaksja niisama arg kui tema ohver. Vähestel inimestel on julgust anda hoopi isegi vajaduse korral ja paljud isikud vaikivad või andestavad lihtsalt vastumeelsusest tekkiva kära vastu või kartusest mingi traagilise lõpplahenduse ees. Säärases meie hingede ja tundmuste segunemises kujunes salapärane võitlus endise varustaja ja minu vahel. Alates minu esimesest küsimusest, millega ma tema poole pöördusin härra Hermanni jutustamise kestel, vältis ta minu pilku. Võib-olla vältis ta teistegi külaliste pilke! Ta vestles elukogemusteta Fannyga, majahärrast pankuri tütrega, tundes kahtlemata kõigi kurjategijate kombel vajadust süütu olendi läheduse järele, lootes leida tema juures hingerahu. Aga kuigi olin temast eemal, kuulatasin ma tema juttu ja minu läbitungiv pilk röövis tema rahu. Kui ta vahel arvas võivat mind ohutult luurata, puutusid meie pilgud kokku ja otsekohe lõi ta silmad maha. Väsinud sellest piinast, tõttas Taillefer sellele lõppu tegema kaardilauda istudes. Ma vedasin kihla tema vastase võidu peale, soovides ise, et kaotaksin oma raha. See minu soov läks täide. Kaotaja lahkus mängust ja ma asusin tema asemele ning sattusin silm silma vastu mõrtsukaga ...
«Härra,» ütlesin ma talle, sel ajal kui ta mulle kaarte jagas, «kas te ei suvatseks demarkeerida?»
Ta tõstis tõtlikult oma žetoonid vasakult paremale. Minu lauanaaber oli ilmunud minu juurde ja ma heitsin talle tähendusrikka pilgu.
«Kas te pole mitte härra Frederic Taillefer, kelle omak-seid ma Beauvais's hästi tundsin?» küsisin ma varustaja poole pöördudes.
320
«Jah, härra,» vastas ta.
Ta pillas käest kaardid, kahvatas, haaras pea käte vahele, palus üht külalistest enda asemele mängima ja tõusis üles.
«Siin on hirmus kuum!» hüüdis ta. «Ma kardan .. .» Ta ei lõpetanud. Tema näol peegeldus äkki hirmus kannatus ja ta väljus kiiresti toast. Majahärra järgnes Tailleferile, ilmselt elavalt kaasa tundes tema seisundile. Mina ja mu lauanaaber

vaatasime teineteisele otsa, aga ma märkasin, et tema nägu tumestas kuidagi mingi mõru kurbuse vari.

«Kas võib käituda nii halastamatult?» küsis ta, viies mind ühte aknaorva, pärast seda kui ma olin kaotanud ja tõusnud mängulauast. «Kas tahate omandada võime lugeda kõigis südameis? Miks mitte lasta tegutseda inimlikul kohtul ja samuti jumalikul? Kui me suudame vältida ühte, siis teise eest ei pääse me iialgi! Kas siis kriminaalkohtu eesistuja privileegid on nõnda meelitavad? Te täitsite peaaegu timuka ametikohustusi.»

«Te ise jagasite ning ergutasite minu uudishimu, ja nüüd loete mulle moraali!»

«Te sundisite mind järele mõtlema,» vastas ta.

«Järelikult rahu roimareile, sõda õnnetuile ja jumaldagem aga kulda! Aga muide, jätkem see,» lisasin ma naerdes. «Vaadake palun seda noort neiut, kes astub praegu salongi.»

«Noh, ja siis?»

«Ma nägin teda kolme päeva eest ballil Naapoli suursaadiku juures; ma olen temasse pööraselt armunud. Halastuse nimel, ütelge mulle tema nimi! Keegi ei võinud .. .»

«See on preili Victorine Taillefer!»

Ma olin otse rabatud.

«Selle neiu võõrasema,» seletas mulle minu lauanaaber, kelle häält ma vaevalt kuulsin, «oli võtnud ta hiljaaegu kloostrist, kus ta veidi hilinenult lõpetas oma kasva-tuse. Kaua aega keeldus isa teda omaks tunnistamast. Siin viibib ta esmakordselt. Ta on väga ilus ja üpris rikas.»

Neid sõnu saatis pilkav naeratus. Sel hetkel kuulsime äkki ägedat, aga summutatud karjumist. See näis kostvat ühest naabruses asetsevast ruumist ja kajas nõrgalt aias.

321

«Kas see pole mitte härra Tailleferi hääl?» hüüatasin ma.

Me kuulatasime tähelepanelikult ja meie kõrvu kostsid hirmsad oiged. Pankuri naine tormas meie juurde ja sulges akna.

«Püüdkem vältida draamat,» ütles ta meile. «Kui preili Taillefer kuuleb oma isa, võib ta saada närviataki!»

Pankur astus salongi, otsis seal VictorineM üles ja ütles talle midagi tasa. Seepeale kiljatas noor neiu, sööstis ukse poole ja kadus. See juhtumus tekitas suurt segadust. Mängijad lõpetasid partiid. Igaüks küsitles oma naabrit. Jutukõmin suurenes, hääled paisusid, külalistest moodustus gruppe.

«Kas härra Taillefer...?» küsisin ma.

«... on pannud toime endamõrva?» hüüdis minu pilke-himuline lauanaaber. «Ma arvan, et te taluksite üsna rõõmsa meelega seda leina!»

«Aga mis siis temaga on juhtunud?»

«Vaene mees,» vastas majaproua, «põeb mingit haigust, mille nime ma pole suutnud meeles pidada, kuigi härra Brousson on mulle üsna sageli seda ütelnud. Äsja tabas teda selle haiguse hoog.»

«Mis laadi haigus see on?» küsis äkki üks kohtuuurija.

«Oo, see on hirmus haigus!» vastas majaproua. «Arstid ei tea selle vastu mingit rohtu. Näib, et kannatused selle puhul on hirmsad. Kord, kui see õnnetu Taillefer viibis meie juures maal, tabas teda haigushoog; ma pidin siis minema ühe oma naabritari poole, et mitte kuulda tema karjumist. Ta kisendas hirmsasti, tahtis end tappa; tema tütar oli siis sunnitud laskma teda siduda voodi külge ja talle hullusärgi selga panema. See vaene inimene väidab, et tal on peas mingisugused loomad, kes närivad tal ajusid, et tal käivad kohutavad valuhood nagu mingi saagimine, et igas närvis tunneb ta hirmsaid valulisi tõmblusi. Tal tekivad vahel nii tugevad valud, et ta ei tundnud kord isegi naha kõrvetamist, mida kohaldati tema juures, et leevendada neid piinu teise valuga. Kuid härra Brousson, kes on tema koduarst, keelas selle menetluse väites, et tegemist on närvihaigusega,

322

närvide põletikuga, mille puhul on vaja panna verekaane kaelale ja oopiumikompresse pea ümber. Ja tõepoolest, haigushood on jäänud harvemaks, ilmudes veel vaid kord aastas sügise lõpul. Pärast toibumist Taillefer aina kordab, et meelsamini, laseks ta end rattale tõmmata, kui et jälle taluda sääraseid hirmsaid valusid.»

«Siis peavad tal olema küll kohutavad kannatused,» tähendas börsimaakler, salongide teravmeelitseja.

«Oo,» kinnitas majaproua, «mullu pidi ta peaaegu surema! Ta oli sõitnud üksinda mingi pakilise asjaajamise pärast oma mõisa. Võib-olla abi puudumise tõttu lamas ta kakskümmend kaks tundi kangestunult maas nagu surnu. Teda päästsid vaid väga kuumad vannid.»

«See on siis nagu mingi kangestuskramptõvi?» küsis börsimaakler.

«Ma ei tea,» vastas küsitav. «Juba ligi kolmkümmend aastat põeb ta seda haigust, mille ta oli saanud sõjaväes teenides. Tema enda sõnade järgi oli talle kunagi terav puukild tunginud pähe paati kukkumisel. Aga Brousson loodab teda terveks ravida. Räägitakse, et inglased olevat leiutanud ohutu vahendi selle haiguse vastu sini-happe kohaldamise näol.»

Sel hetkel kostis veel läbilõikavam karjumine kui seni ja kohkumusest tekkisid meil külmavärinad ihule. ,

«Just nõnda karjus ta kogu aeg meil tookord maal,» jätkas pankuri naine. «See pani mind toolil lausa võpatama, nii hellaks tegi karjumine minu närvid. Aga kummaline lugu! Vaesel Tailleferil käivad otse ennekuulmatud valud, ometi on need haigushood täiesti ohutud elule. Kui see kohutav piin laseb tal mõne tunni hinge tõmmata, sööb ja joob ta nagu tavaliselt. (Inimloomus on tõesti veider!) Keegi saksa arst olevat talle öelnud, et see haigus olevat midagi podagra taolist peas; see arvamus on üsna kooskõlas Broussoni omaga.»

Ma eemaldusin rühmast, mis oli moodustunud majaproua ümber, ja väljusin koos preili Tailleferiga, kellele üks teener järele tuli . ..

«Oh mu jumal, mu jumal!» hüüdis ta nuttes. «Mis küll m'nu isa on teinud, et ta nõnda taeva on ära vihastanud n'ng ära teeninud nii ränki kannatusi? ... Nii hea inimene, nagu ta on!»

323

Ma läksin temaga koos trepist alia ja aitasin ta tõlda. Seal nägin ma tema isa valust kõverana istumas. Preili Taillefer püüdis summutada isa oigeid, kattes tema suud taskurätiga, õnnetuseks märkas isa mind, tema nägu moondus veel enam krampides, õhus kajas tema läbilõikav karjumine; ta heitis mulle hirmsa pilgu ja tõld sõitis minema.

See lõuna ja see õhtupoolik avaldasid julma mõju minu elule ja minu tunnetele. Ma armastasin preili Taillefer'! võib-olla just sellepärast, et autunne ja korralikkus keelasid mind lähenemast mõrvarile, nii hea isa ja nii hea abikaasa, kui ta oligi. Mingi uskumatu saatuslik vägi vedas mind neisse majadesse, kus ma teadsin võivat kohata Victorine'i. Sageli, kui olin andnud endale sõna loobuda teda nägemast, viibisin ma juba samal õhtul tema läheduses. Minu õndsus oli ääretu. Minu kõigiti õigustatud armastus täis fantastilisi südametunnistuspiinu omas teatavat kuritegeliku kire värvingut. Ma põlgasin ennast, et tervitasin Taillefer'i, kui ta juhuslikult ilmus kuhugi seltskonda koos tütrega. Aga ikkagi ma tervitasin teda! Ja lõpuks on Victorine õnnetuseks mitte ainult ilus tüdruk, ta on peale selle ka veel haritud, mitmekülgsete annetega; ta on täis armsust, vähimagi pedantsuseta, ilma igasuguse eputamise varjundita. Ta kõneleb tagasihoidlikult, ja tema iseloomule on omane teatav melanhoolne veetlus, millele keegi ei suuda vastu seista. Ta armastab mind või vähemalt ta lubab mul seda arvata. Tal on mingi eriline naeratus, mis on määratud

ainult minule; ja kui ta kõneleb minuga, muutub tema leebe hääl veelgi mahedamaks. Oo, ta armastab mind! Aga ta jumaldab oma isa, ta aina ülistab mulle tema headust ja leebust, tema oivalisi omadusi. Tema kiidukõned on mulle nagu noahoobid südamesse. Ühel päeval olin ma peaaegu saamas kuriteo kaasosaliseks, millele on rajatud Tailleferide perekonna rikkus: ma tahtsin paluda Victorine'i kätt. Ja siis põgenesin ma tema eest, läksin reisima, käisin Saksamaal, Ander-nachis. Aga ma tulin tagasi. Jälle nägin ma Victorine'i. ta oli kahvatu, kõhnunud. Kui ma oleksin ta leidnud eest endiselt õitsva tervise juures, lõbusa ning elavana, oleksin ma olnud päästetud. Minu kirg lõi ebatavalise

324

ägedusega lõkkele. Kartes, et minu hingepiinad võiksid areneda monomaaniaks, otsustasin ma kokku kutsuda puhaste hingede sünedrioni1, et heita mõningat valgust sellele kõrge moraali ja filosoofia probleemile. Pärast minu tagasitulekut oli küsimus veel keerukamaks läinud. Ja nõnda kogusin ma üleeile enda juurde need oma sõpradest, kellele ma omistan kõige enam ausust, tunnete-peenust ja aumehelikkust. Ma kutsusin külla kaks inglast, ühe suursaatkonna-sekretäri ja ühe puritaani; siis veel ühe endise ministri, küpse poliitilise mõtlemisega inimese; mõned noorukid, kellele on alles omane süütuse õlu; ühe raugaeas preestri; siis minu endise hooldaja, lihtsameelse inimese, kes mulle kunagi oli esitanud usaima ning täpseima hooldusaruande, mida Hooldus-õukogu üldse mäletab; ühe advokaadi, ühe notari, ühe ohtuniku, — lühidalt, ühiskonna arvamuse kõige erinevamad esindajad, tegeliku vooruse kehastajad. Alustasime tubli lõunasöögiga, mille vältel me elavalt vestlesime, kärarikkalt vaidlesime; siis hiljem, desserdi juues jutustasin ma puhtsüdamlikult oma loo ning palusin ead arukat nõu, varjates muidugi oma äravalitu nime.

«Andke mulle nõu, mu sõbrad,» ütlesin ma neile õpetades. «Kaaluge küsimust põhjalikult, nagu oleks õue all mingi seaduseelnõu. Teile tuuakse urn ja piljardikuulid, ja te hääletate kas minu abiellumise poolt või vastu, kõigi salajase hääletuse nõuete kohaselt.»

Äkki tekkis sügav vaikus. Notar kuulutas enda mitte-kompetentseks, ta taandus. «Siin on ju mängus abieluleping,» ütles ta. Vein oli teinud vaikseks minu endise hooldaja; nüüd tuli ta ise võtta hoolduse alla, et tal koduteel ei juhtuks mõnd õnnetust.

«Ma mõistan!» hüüatasin ma. «Mitte avaldada oma arvamust, eks tähenda see mulle kõige kindlamal viisil ütelda, mida ma pean tegema.» Külaliste hulgas tekkis liikumine. Üks kinnisvaraomanik, kes oli annetanud korjandus-lehe järgi kindral Foy* laste ja hauasamba heaks, hüüdis:

' Vanaajal juutide kõrgem kohus Jeruusalemmas.

325

«Nii voorusel kui roimalgi on erinevad astmed!»

«Lobiseja!» ütles mulle endine minister tasa, müksa-tes mind küünarnukiga.

«Milles peitub siin raskus?» küsis keegi hertsog, kelle rikkused koosnesid pärast Nantes'i edikti tühistamist pagenud hugenottide konfiskeeritud varandustest.

Advokaat tõusis püsti.

«Juriidilisest vaatepunktist ei valmista meile arutada antud juhtum vähimatki raskust. Hertsogil on õigus!» hüüdis see seaduse hääletoru. «On ju olemas aegumise mõiste. Kuhu me siis kogu oma ühiskonnaga välja jõuaksime, kui hakkaksime otsima kõigi rikkuste tekki-mislugu! Kõnesolev juhtum on südametunnistuse asi. Kui te tahate tingimata selle küsimuse kohtu ette viia, pöörduge vaimulike instantside poole.»

Seepeale vaikis too kehastunud seaduste-koodeks, istus kohale ning jõi klaasi šampanjat. Siis tõusis hea preester, inimene, kelle kompetentsi kuulus evangeeliumi tõlgitsemine.

«Jumal on meid loonud nõrkadena,» lausus ta veendunult. «Kui te armastate kurjategija pärijat, naituge temaga, kuid rahulduge seejuures emapoolse pärandiga ning annetage vaestele, mis pärineb isalt.»

«Kuid lubage,» hüüdis üks neist halastamatuist tülinorijaist, keda nii sageli võib kohata seltskonnas, «võib-olla on isa teinud näitudes hea partii ainult sellepärast, et oli enne juba rikastunud. Kas pole tema vähimgi samm haljale oksale tõusmisel ikkagi olnud roima vili?»

«See vaidlus ise juba tähendab otsust! On olemas asju, mille üle korralikud inimesed ei vaidle,» hüüdis minu endine hooldaja, kes lootis valgustada koosviibijaid oma joobnud aju mõtteteraga.

«Jah!» tähendas suursaatkonna-sekretär.

«Jah!» hüüatas preester.

Need kaks inimest ei mõistnud teineteist.

Püsti tõusis konstitutsioonilise monarhia doktrinäär, kellel jäi puudu ainult sada viiskümmend häält saja viiekümne viiest, et pääseda parlamenti.

«Mu härrad, see ebatavaline juhtum on intellektuaalset laadi ning kuulub sääraste hulka, mis ulatuvad kaugele

326

välja ühiskonnale seatud normaalseist raamidest,» ütles ta. «Ja seepärast peab meie poolt langetatav otsus olema meie südametunnistuse ettekaalutlemata hääleks, suundaandvaks arvamuseks, meie sisemise arusaama põgusaks varjundiks, mis on üsna lähedane tundmusi ja maitseid peegeldavaile sähvatustele. Asugem hääletama.»

«Asugem hääletama!» hüüdsid minu külalised.

Ma käskisin anda igaühele kaks palli, ühe valge, teise punase. Valge, neitsiliku puhtuse sümbol, pidi keelama naitumise, punane aga selle heaks kiitma. Delikaatsusest jäin mina ise hääletusest eemale. Minu sõpru oli koos seitseteist inimest, seega moodustas absoluutse enamuse üheksa. Igaüks astus pajuvitstest punutud kitsa kaelaga korvi juurde ning laskis sinna sisse oma palli. See oli sama korv, milles segati nummerdatud piljardi-palle, kui mängijad tõmbasid liisku oma mängu järjekorra kohta. Me kõik olime elevil üsna suurest uudishimust, sest selle ülimalt moraalse küsimuse otsustamine hääletuse teel oli omamoodi algupärane asi.

Häälte lugemisel leidsin ma üheksa valget palli! See tulemus ei üllatanud mind; aga mul tekkis mõte loendada kõik umbes minuvanused noored inimesed, kes olid minu poolt valitud kohtunike hulgas. Selliseid kasuiste sain ma üheksa, ilmselt olid nad kõik olnud samal arvamusel.

«Oi, oi!» mõtlesin ma endamisi. «On olemas kaks salajast üksmeelset seisukohta minu naitumise poolt ja vastu! Kuidas pääseda kimbatusest?»

«Kus elab sinu tulevane äiapapa?» küsis tormakalt üks minu kolledžikaaslasi, kes oli vähem kinnine kui teised.

«Äiapapat pole teps mitte olemas!» hüüdsin ma. «Alles hiljaaegu kõneles minu südametunnistus nii selget keelt, et tegi ülearuseks teie otsuse. Ja kui nüüd tema hääl on muutunud üpris tasaseks, siis on minu arguse põhjuseks Järgmine asjaolu: kaks kuud tagasi sain ma selle ahvatleva kirja.»

Ma võtsin rahataskust välja alljärgneva kutsekaardi Ja näitasin seda kõigile.

327

«Teid palutakse osa võtta

HÄRRA Jean Frédéric TAILLEFER'i põrmu ärasaatmisest, matusetalitusest ja muldasängitamisest. Kadunu oli firma Taillefer ja Ko. peaosanik, endine sõjaväe moona-hankija, Auleegioni ja Kuldkannuse ordeni kavaler, Pariisi rahvuskaardi teise leegioni grenaderide esimese kompanii kapten. Surnud 1. mail oma üksikelamus (Joubert'i tänavas). Põrmu väljakandmine toimub ... jne.

nimel .... jne.»

«Mida siis nüüd teha?» jätkasin ma. «Ma tahaksin asetada teile selle küsimuse väga laialt. Kahtlemata peitub preili Tailleferi mõisates terve verelomp, tema isa pärand kujutab endast laia verevälja — Hatseldaamat*. Ma tean seda. Kuid Prosper Magnan ei jätnud pärijaid, ka ei õnnestunud mul leida Andernachis mõrvatud nööp-nõelatöösturi omakseid. Kellele anda tagasi varandus? Ja kas peab andma kogu varanduse? Kas oman ma õigust panna suure kella külge üht hämmastavat saladust, suurendada veel ühe maharaiutud pea võrra noore mitte milleski süüdi oleva neiu kaasavara, põhjustada talle halbu unenägusid, röövida tema ilusad illusioonid, tappa tema isa teistkordselt, öeldes talle: «Iga teie eküü on määritud verega!» Ma laenasin ühelt vanalt vaimulikult «Südametunnistusküsimuste sõnastiku» ega leidnud sealt mingit lahendust oma kahtlustele. Rajada kiriklik sihtasutus Prosper Magnani, Walhenferi ja Tailleferi hinge mälestuseks? Aga me elame ju üheksateistkümnendal sajandil! Ehitada varjupaik või asutada vooruse auhind? Vooruse auhind antakse ju sulidele. Mis aga puutub enamikku meie varjupaikadest, siis tundub mulle, et nad on tänapäeval kujunenud pahede taimelavaks! Pealegi tekib küsimus, kas need auahnusele enam või vähem kasulikult tehtud investeeringud suudavad anda hüvitust. Ja kas ma olen kõigeks selleks kohustatud? Ma ju armastan, armastan kirglikult. Minu armastus on minu elu ! Kui ma asja ees, teist taga kee-litaksin noort neiut, kes on harjunud luksuse ja elegantsiga, eluga täis rohkeid kunstilisi elamusi, noort neiut, kes armastab rauges poosis kuulata Itaalia Ooperis R°s" sini muusikat — kui ma keelitaksin teda loobuma

328

poolteise miljoni frangi suurusest summast nürimeelsete raukade või kärnaste pättide kasuks, pööraks ta mulle naerdes selja ja tema seltsidaam peaks mind jõhkardiks. Kui ma armastuse ekstaasis hakkaksin talle ülistama keskpärase elu võlusid ja oma väikest maja Loire'i kaldal, kui paluksin teda ohverdada Pariisi-elu meie armastuse nimel, tähendaks see eelkõige vooruslikku valet, ja siis saaksin ma võib-olla mõnede üpris kurbade kogemuste osaliseks: ma kaotaksin selle noore neiu südame, kes on armunud ballidesse ning on hull ehete ja esialgu ka minu järele. Minult rööviks ta sale elegantne ohvitser, kes kannab kähardatud vurrusid, mängib salongides klaverit, ülistab Byronit ja on oivaline ratsutaja. Mida teha? Halastuse nimel, mu härrad, andke mulle nõu! ...»

Puritaani tegumoega aus inimene, üsna sarnane Jenny Deansi isaga*, inimene, kellest ma teile juba kõnelesin ja kes seniajani polnud lausunud ainustki sõna, kehitas õlgu ning ütles mulle:

«Sa tola, milleks oli sul vaja temalt küsida, kas ta on pärit Beauvais'st?!»

Pariis, mai 1831.

4. MEISTER CORNELIUS

Härra krahv Georges Mniszechite.

Nähes sel leheküljel hiilgamas üht vanimat ning kuulsaimat sarmaadi nime, võiks mõni kadestaja arvata, et ma püüan samal viisil, nagu see on tavaks kullassepakunstis, tõsta mingi uue töö väärtust, kinnitades temasse vanaaegse juveeli vastavalt nüüdisaja moe tujule. Kuid Teie, kallis krahv, ja mõni teine inimene veel, teate, et ma püüan siinkohal tasuda oma võla Talendile, Mälestusele ja Sõprusele.

Aastal 1479 kõigi pühakute päeval, ajal, millal algas see lugu, oli õhtujumalateenistus Tours'i toomkirikus lõpule jõudmas. Bourdeilles' peapiiskop Helie tõusis oma toolilt, et isiklikult õnnistada usklikke. Jutlus oli kestnud kaua, jumalateenistuse vältel oli saabunud õhtu ja- pilkane pimedus valitses selle ilusa kiriku

mõningais osades, mille kaks torni polnud tollal veel lõpetatud. Ometi põles pühakute auks rohke arv küünlaid kolmnurkseil küünlaaluseil, need olid määratud nende vagade andide jaoks, mille väärtust või tähendust pole õieti kunagi küllaldasel määral osatud seletada. Kõigi altarite õlilambid ja kõik koori kandelaabrid olid süüdatud. Ebaühtla-selt laialipillatud sammaste ja võlvkaarte metsas, mis kandsid katedraali kolme löövi, suutsid need rohked valgusallikad vaevalt valgustada tohutu suurt toomkirikut, sest heites kolonnide tugevaid varje kogu hoone vahekäikudele, toonitasid nad oma tuhande kummalise helgiga veel enam hämarust, millesse olid maetud käärulised võlvkaared ja külgmised kabelid, kus juba päise Päeva ajal valitses pimedik. Rahvahulk pakkus vaatepilti, mis polnud vähem maaliline. Mõned kujud joonistusid ähmaselt hämaruses, nii et neid võis pidada viiras-

333

tusteks, kuna paljud teised aga, tabatud hajuvil valguskiirtest, köitsid tähelepanu nagu peakujud maalil. Skulptuurid tundusid elusaina, inimesed aga näisid nagu
677 kivistunud. Siin ja seal sammaste varjus hiilgasid silmad, kivikujud oleksid nagu
3 heitnud pilke, marmor näis kõnelevat, võlvid kajastasid ohkeid, kogu hoone elas. Rahvaste elus pole olemas pidulikumaid stseene ega ülevamaid hetki. Rahvahulgad vajavad alati liikumist poeetiliseks loominguks, kuid neil harda mõtiskelu tundidel, millal inimhinge rikkused ühinevad taevaliku majesteetlikkusega, on vaikus täis harukordset ülevust; painutatud põlvedes avaldub hirm, kokkupandud kätes peegeldub lootus. Tunnete lihtsus, mis kõiki hingi taeva poole püüdlema paneb, loob täiesti mõistetava nähtuse vaimsest jõust. Kokkukogunenud usklike müstiline eksal-tatsioon mõjub igaühesse neist ja kahtlemata kannavad need armastuse ja usu ookeani lained enestega kaasa ka kõige nõdrausulisema. Oma elektrilise jõuga haarab palvus nõnda endasse kogu inimese olemuse. Selles ebateadlikus kõigi koosviibijate tahte ühtsuses, kes on ühteviisi põrmus maas ja ühteviisi taevastesse kõrgustesse tõstetud, peitub kahtlemata maagilise mõju kogu saladus, mida omavad preestrite laul, oreli helid, viirukilõhn ja altari toredus, rahvahulga hääled ja tema vaikiv hardus. Seepärast ei tule imestada, et keskajal nii rohked armukired said alguse kirikus pärast pikki ekstaase, ja ehkki need kired kandsid sageli üpris vähe püha iseloomu, viisid nad nagu alati naisi lõppude lõpuks patukahetsusele. Religioosne tunne oli siis ilmselt teatavas suguluses armastusega, ta oli selle algus või ots. Armastus oli siis alles ise usundiks oma kauni fanatismiga, oma naiivse ebausuga, oma üleva andumusega, mis oli kooskõlas kristliku eneseohverdusega. Pealegi seletavad tolle ajastu kombed ja tavad religiooni seost armastusega. Kõigepealt puutus seltskond kokku vaid altarite ees. Ainult seal olid võrdsed nii läänihärrad kui ka vasallid, mehed ja naised. Ainult seal võisid armastajad üksteist näha ja ühendusse astuda. Lõpuks kujutasid kiriklikud pühad endast tollal vaatemänge, naise hing oli siis palju tugevamini erutatud katedraalide rüpes kui tänapäeval ballil või Ooperis. Eks vii ju

334

tugevad emotsioonid kõiki naisi armastusele? Segades end kõigesse, tungides kõigisse eluavaldustesse, oli usund teinud enda seega nii vooruste kui ka pahede kaasosaliseks. Religioon oli tunginud teadustesse, poliitikasse, ilukõnesse, kuritegudesse, troonidele, haige ja vaese luusse ja lihasse — ta oli kõikjal. Sellised poolteaduslikud vahemärkused kinnitavad võib-olla selle etüüdi tõepära, mille mõningad detailid võivad kollitada meie sajandi ülikõrget moraali, mis on, nagu igaüks seda teab, pisut liiga peps.

Hetkel, kui lakkas preestrite laul, kui oreli viimased helid segunesid kantrite tugevaist rindadest kostva lainetava «aameniga», kui kaugemate võlvide all kajas alles kerge ümin, viivul, kui kogunenud rahvahulk ootas vaikuses prelaadi õnnistavat sõna, üks linnakodanik, kel oli kibekiire kojujõudmisega, või kes kartis oma kukru pärast tunglemist rahvamurrus kirikust väljumisel, lahkus vargsel viisil, riskides

nõnda saada endale halva katoliiklase kuulsuse. Keegi aadlik, kes oli pugenud peitu ühe hiiglasuure samba varju, mis piirasid koori, ja kes seni polnud pimeduses nähtav, tõttas hõivama kohta, mille oli vabastanud ettevaatlik linnakodanik. Saabunud sinna, peitis ta kähku näo sulgedesse, mis ehtisid tema kõrget halli kübarat, ja põlvitas palvetoolile sellise sügava kahetsusilmega, mis oleks suutnud liigutada iga inkvisiitori südant. Olles üsna tähelepanelikult vaadelnud seda noorukit, näisid naabrid ta ära tundvat ja jätkasid palvetamist, tehes mõningaid žeste, millega nad väljendasid kõigile ühist mõtet, salvavat, pilkavat mõtet — tumma, sõnatut laimu. Kaks vanaeite vangutasid pead, heites teineteisele tähendusrikka pilgu. Palvetool, millel põlvitas noormees, asetses kahe samba vahele ehitatud kabeli sissekäigu juures, mis oli suletud raudvõrega. Kapiitel tavatses tollal üürida üsna kõrge maksu eest teatavaile feodaalhärrade perekondadele või isegi rikkaile linnakodanikele erandliku õiguse koos oma jeenijaskonnaga jumalateenistusest osa võtta külgmistes kabelites, mis asetsesid piki kahte katedraali ümber paiknevat löövi. Säärane äritsemine kestab edasi veel meie päevilgi. Mõnele daamile kuulus kirikus oma kabel, nagu ta tänapäeval üürib looži Itaalia Ooperis. Nende-

privilegeeritud paikade üürnike kohustuseks oli peale muu ka veel neile usaldatud pühapaiga korrashoid. Igaühe enesearmastuseks oli seega ehtida oma kabelit võimalikult suure toredusega, ja selle auahnusega oli kirik üpris rahul. Selles kabelis ja just raudvõre lähedal põlvitas keegi noor daam ilusal punasel kuldtupsudega sametpadjal, täpselt koha juures, kus äsja oli põlvitanud linnakodanik. Kullatud hõbelamp, mis rippus kabeli võlvi all imetoredasti kaunistatud altari ees, heitis kahvatut valgust palveraamatule, mida daam hoidis. Raamat hakkas tema käes ägedasti värisema, kui noormees tema lähedale ilmus.

«Aamen!»

Selle hüüde peale, mida laulis mahe, ent tugevasti erutatud hääl, mis aga õnneks kadus üldisse laulukajasse, lisas ta kiiresti tasasel sosinal:

«Te hukutate mu!»

Need sõnad olid lausutud tooniga täis süütust, mis oleks teinud kuulekaks peenetundelise inimese, sest see tungis otse südamesse; kuid tundmatu, ilmselt haaratud säärasest kiresööstist, mis lämmatab südametunnistuse, jäi oma toolile ja tõstis veidi pead, et heita põgus pilk kabelisse.

«Magab!» vastas noormees seevõrra summutatud häälega, et see vastus kostis noore daami kõrvus kui tasane kaja.

Daam kahvatas, ta tõstis hetkeks vargsi pilgu raamatu veläänpaberilt ja suunas raugale, keda noormees oli vaadelnud. Milline hirmus kaassüüdlus peitus juba selles sõnatus silmademängus! Kui noor daam oli vaadelnud rauka, ohkas ta sügavasti ja tõstis oma kauni palge, mille laupa ehtis hinnaline vääriskivi, maali poole, mis kujutas püha Neitsit. See lihtne liigutus, see asend ja niiske pilk kõnelesid ettevaatamatu naiivsusega kogu tema elust; pahelise naisena oleks ta osanud teeselda. Isik, kes sisendas nii suurt hirmu mõlemale armastajale, oli peaaegu täiesti kiilaspäine kurja välimusega väike küürakas vanamees. Ta kandis laia lehvikukujulist räpa-sevõitu hallikasvalget habet; Saint-Micheli rist hiilgaS tema rinnal. Tema karedad tugevad hallide karvadega viirutatud käed, mis algul olid ilmselt palves kokku

pandud, olid veidi koost lahti läinud une ajal, millesse rauk nii ettevaatamatult oli vajunud. Parem käsi oli peaaegu langemas pistodale, mille pide kujutas endast nagu suurt rauast nikerdistega ehitud merikarpi. Tema oda oli asetatud nõnda, et selle pea oli tal otse käe all. Kui käsi oleks õnnetul viisil juhtunud puudutama terariista, oleks vanamees kahtlemata otsekohe ärganud ning heitnud pilgu oma naisele. Tema huulte pilkav-mürgine joon ja tema kiuslikult ülestõstetud terav lõug kandsid salakavala ning

kõike külmalt ning julmalt ette-arvestava mõistuse iseloomulikke märke, mis lubas tal kõike ette mõistatada, sest ta oskas kõike oletada. Tema kollane laup oli kortsuline nagu isikuil, kes on harjunud mitte midagi uskuma, kõike hindama ja sarnaselt ihnureile, kes kaaluvad oma kuldmünte, otsima inimeste toimingute mõtet ja täpset tähendust. Tal oli tugevakondiline kehaehitus, ta näis olevat närviline ning kergesti ärrituv; lühidalt — ta oli nagu mõni äpardunud inimese-sööja muinasjutust. Seega ootas tolle hirmsa senjööri ärkamisel noort daami vältimatu oht. Armukadeda abikaasana oleks ta otsekohe märganud vahet temas mitte millegi poolest kahtlust äratanud vana linnakodaniku ja tolle asemele ilmunud saledarühilise elegantse noore õukondlase vahel.

«Libera nos a malo1,» lausus noor daam, püüdes halastamatut noormeest oma kartustest teadlikuks teha.

Too aga tõstis pea tema poole ning vaatas talle otsa. Noormehel olid silmis pisarad, armastuse ja meeleheite pisarad. Märgates neid, võpatas noor daam ja — hukutas enda. Ilmselt panid mõlemad juba ammust ajast vastu ega suutnud võib-olla enam vastu seista päevpäevalt üha kasvavale armastusele, mida süvendasid ületamatud takistused, mis küpses terrori õhustikus ja mida kindlustas noorustuli. Selle naise ilu oli keskpärane, aga tema kahvatu näovärv andis tunnistust salajastest kannatustest, mis tegid ta kuidagi huvitavaks. Tal olid muide imekaunid kehavormid ja ilusaimad juuksed maailmas. Valvatuna tiigri poolt inimese kujul, riskis ta võib-olla oma eluga, lausudes mõne sõna, luba-

Päästa meid kurjast (ladina k.).

des suruda endal kätt, püüdes kinni ühe pilgu. Mitte iialgi polnud armastus maetud sügavamale kahe südame põhja ning seal tekitanud joovastavamat naudingut, aga mitte iialgi pole ta ka olnud ohtlikum. Pole raske aimata, et nende kahe olendi jaoks olid õhk, helid, sammude kaja kiviplaatidel ja teistele inimestele kõige tühisemad pisiseigad täis tähendusrikkaid väärtusi, mingeid erilisi omadusi, mida nad aimamisi tundsid. Armastus tegi võib-olla nende ustavaks vahendajaks isegi vana preestri jäise käe, kellele nad käisid pihtimas oma patte või kellelt nad võtsid vastu armulaualeiba püha altari ees. See oli sügav armastus, armastus, mis tungib igaveseks hinge, nagu kehale jääb kogu eluajaks püsima haavaarm. Kui need kaks noort inimest vaatasid teineteisele otsa, näis naine nagu ütlevat oma armastatule: «Hukkugem, kuid armastagem teineteist!» Ja noormees oleks nagu vastanud: «Me saame teineteist ikka armastama ega hukku!» Siis osutas noor naine pealiigutusega täis vaikset nukrust vanale duenjale ja kahele paažile. Duenja magas. Mõlemad paažid olid noored ja näisid üsna muretud selle suhtes, mida head või kurja võiks juhtuda nende isandale.

«Ärge ehmuge välisukse juures ja ärge osutage vastupanu!»

Vaevalt oli noor aadlik lausunud tasase häälega need sõnad, kui vana läänihärra käsi libises mõõga käepidemele. Tundes terase külma, ärkas vanamees äkki; tema kollased silmad puurisid otsekohe oma naist. Mingi erilise ande tõttu, mis nii harva esineb isegi geniaalsed inimestel, muutus tema mõistus kaineks ja tema mõtted omandasid selguse, nagu polekski ta tukastanud. See oli armukadetseja. Kui noor kavaler ühe silmaga imetles oma armastatut, siis teisega kiikas ta selle meest. Enne kui vanamehe käsi jõudis teha liigutust, tõusis ta väledasti ja lipsas samba varju; siis kadus ta lõplikult, lennates minema nagu lind. Daam lõi kähku silmad maha, teeskles lugemist ja püüdis näida rahulik. Kuid ta ei saanud hoiduda punastamast ega takistada oma südant ebatavalise ägedusega peksmast. Vana senjöör kuulis tugevaid pulsilööke, mis kajasid kabelis, ja märkas erakordset puna, mis oli valgunud üle tema naise põskede, lauba

ja laugude. Ta vaatas targu ringi, kuid nägemata mõnd kahtlast kogu küsis ta:

«Millele te mõtlete, mu kullake?»
«Mul on halb viiruki lõhnast,» vastas naine.
«Nii et täna tundub see teile millegipärast paha,» imestas senjöör.
Hoolimata sellest märkusest, teeskles kaval vanamees, nagu usuks ta seda riugast, aga ta kahtlustas mingit salajast reetmist ja otsustas valvata veel terasemalt oma aarde järele.
Õnnistussõnad olid juba lausutud. Ära ootamata saecula saeculorum’i[1] lõppu, sööstis rahvahulk tulvaveena kiriku uste poole. Oma harjumuse järgi ootas läänihärra mõistliku ettevaatusega, kuni üldine tunglemine vaibub, siis väljus ta kabelist, käskis kõndida enda ees seltsidaamil ja nooremal paažil, kes kandis suurt laternat. Ta võttis oma naisel käe alt kinni ja käskis teist paaži sammuda nende taga. Hetkel, kui vana senjöör jõudis lahtise külgmise ukse juurde kloostriasula idapoolses osas, kustkaudu ta tavatses väljuda, eraldus üks haru suurest massist, mis ummistas peasissekäiku, paiskus tagasi väikese löövi suunas, kus viibis läänihärra oma inimestega, ja see tihe mass takistas teda kabelisse tagasi pääsmast. Tugev rahvahulga surve tõukas senjööri koos naisega välja. Mees püüdis minna ees, tirides naist tugevasti käest; aga nüüd suruti ta suure jõuga tänavale ja samal ajal tõmbas keegi võõras naise tema käest lahti. Võigas küürakas taipas otsekohe, et ta oli sattunud varem ettevalmistatud püünisesse. Kahetsedes, et ta oli nii kaua maganud, võttis ta kokku terve oma jõu, haaras ühe käega kinni oma naise kleidikäisest ja teisega klammerdus uksepiida külge. Kuid armastuse hõõguv ind sai võidu raevutseva kiivuse üle. Noor aadlik võttis oma armastatul piha ümbert kinni, viis ta enesega kaasa nii väledasti ja nii meeleheitliku jõuga, et kleidi kullaga läbikootud siidriie, brokaat ja vaalaluud kärinal rebenesid. Paljas käis jäi vanamehele pihku. Lõvi möirgamine kostis äkki üle rahvahulga kisa ja kohe

1 Igavesest ajast igavesti (ladina k.).

seejärel võis kuulda, kuidas hirmus hääl ulgudes hüüdis:
«Minu juurde, Poitiers!... Peasissekäigu juurde; kõik krahv de Saint-Vallier' inimesed! Appi! Siia!»
Ja krahv Aymar de Poitiers, Saint-Vallier' pärishärra, püüdis tõmmata mõõka tupest, et endale teed rajada; kuid ta nägi, et ta on ümber piiratud ning pihtide vahele surutud kolme- või neljakümne aadliku poolt, keda oli ohtlik haavata. Mitmed neist, kes olid üpris kõrgest seisusest, vastasid talle pilgetega, viies teda enestega kaasa kloostri värava poole. Välgukiirusel viis röövija krahvinna ühte avatud kabelisse, kus pani ta pihitooli taha puupingile istuma. Küünalde valgusel, mis põlesid pühaku kuju ees, kellele see kabel oli pühendatud, vaatasid nad viivu vaikides teineteisele otsa, surudes vastastikku käsi, mõlemad täis imestust oma hulljulgusest. Krahvinnal puudus julm mehisus teha noormehele etteheiteid tema jultunud uljuse pärast, millele nad võlgnesid selle esimese ohtliku õnnehetke.
«Kas tahate pageda minuga kuhugi naaberriiki?» küsis temalt noor aadlik õhinal. «Mul on siinsamas lähedal kaks inglise hobust, kes suudavad kihutada ühe ajuga kolmkümmend ljööd.»
«Ah!» hüüdis ta vaguralt. «Missuguses maailma nurgas te leiate pelgupaiga kuningas Louis XI tütrele?»
«See on tõsi,» vastas noormees jahmunult, sest ta polnud ette näinud seda takistust.
«Miks te ometi röövisite mu minu mehe käest?» küsis ta kuidagi hirmunult.
«Paraku,» vastas kavaler, «ei arvestanud ma seda suurt erutust, mida ma tunnen teie läheduses viibides, kuuldes teid minuga kõnelevat. Ma koostasin paar-kolm plaani, nüüd aga tundub mulle, nagu oleks kõik teostunud, sest ma näen teid.» «Aga mina olen

ju kadunud!» ütles krahvinna. «Me oleme päästetud,» vastas noor aadlik pimedas armutuhinas. «Pange minu sõnu hästi tähele.»

«See lugu maksab mul elu,» jätkas krahvinna, andes voli pisaraile, mis veeresid tema silmadest. «Krahv tapab mu võib-olla juba täna õhtul! Kuid minge kuninga juurde, jutustage talle neist piinadest, mida tema tütar

340

on pidanud taluma viie aasta vältel. Ta armastas mind väga, kui ma olin väike, ja hüüdis mind naljatades «õnnistusrikkaks Marie'ks», sest ma olin inetu. Ah, kui ta teaks, missugusele inimesele ta mu andis, satuks ta hirmsasse raevu! Halastusest krahvi vastu pole ma seni julgenud tema peale kaevata. Pealegi, kuidas oleks minu hääl kostnud kuningani? Sest isegi minu pihiisa on Saint-Vallier' nuhk. Seepärast lootuses võita endale kaitsja, nõustusingi ma kuritegeliku röövimisega. Aga kas võin ma end usaldada . .. Oh!» hüüatas ta äkki kähvatades ning end katkestades. «Vaadake — paaž!»

Vaene krahvinna pani käed loorina näo ette, et varjata end paaži eest.

«Ärge kartke midagi,» ütles noor senjöör, «ta on ära ostetud! Te võite kasutada tema abi täiesti julgelt, ta on mulle ustav. Kui krahv ilmub teie järele, hoiatab ta meid ette tema tulekust... Selles pihiruumis,» lisas ta sosinal, «viibib keegi kanoonik, üks minu sõpru, kes olekski nagu teid välja aidanud möllust ning toonud siia kabelisse oma kaitse alla. Nõnda on ette nähtud kõik, et viia eksiteele Saint-Vallier.»

Nende sõnade juures kuivasid krahvinna pisarad, kuid mingi nukruse ilme tumestas tema palet.

«Teda pole võimalik tüssata!» ütles ta. «Juba .täna õhtul saab ta kõik teada. Päästke mind tema kättemaksust! Sõitke Plessis'sse, püüdke kokku saada kuningaga, ütelge talle, et . .» Ta kõhkles. Ent mingi mälestus andis talle julgust paljastada oma abielu saladusi. «Noh, olgu siis!» jätkas ta. «Ütelge kuningale, et eesmärgiga mind oma tahte alla painutada laseb krahv mul mõlemast käest aadrit ning kurnab mind nõnda täielikult... Ütelge, et ta on lohistanud mind juustest; ütelge, et ma olen vang; ütelge, et...»

Tema süda paisus, nuuksatused tungisid tal kurgust, mõned pisarad veeresid silmist. Ärevuses lubas ta suudelda oma käsi noormehel, kes lalises seosetuid sõnu.

«Mitte keegi ei pääse täna kuninga jutule, mu vaeseke! Kuigi ma olen arbaletivägede ülema vennapoeg, Pole mul võimalik täna õhtul tungida Plessis'sse. Mu kallis daam, minu ilus käskijanna! ... Mu" jumal küll,

341

mis ta kõik on pidanud kannatama! Marie, lubage mul ütelda teile kaks sõna, või me oleme kadunud!»

«Mis meist saab?» lausus krahvinna.

Ta märkas mustal seinal neitsi Maarja maali, millele langes õlilambi valgus, ning hüüdis:

«Püha jumalaema, anna meile nõu!»

«Täna õhtul,» jätkas noor aadlik, «olen ma teie juures.»

«Aga mil viisil?» küsis krahvinna naiivselt.

Nad viibisid nii suures ohus, et nende kõige õrnemais sõnades näis puuduvat armastus.

«Täna õhtul,» jätkas noor aadlik, «lähen ma meister Corneliuse, kuninga varahoidja juurde, et hakata tema õpipoisiks. Mul õnnestus hankida soovituskiri ja selle põhjal võtab ta mu vastu. Tema elamu asub teie naabruses. Kui ma juba kord olen selle vana kitsipunga katuse all, küll ma juba siidredeli abil oskan leida tee teie eluasemesse.»

«Oo!» hüüdis noor daam hirmust tardudes. «Kui te mind armastate, ärge minge meister Corneliuse juurde!»

«Ah!» vastas noormees, surudes krahvinnat oma südame vastu kogu jõuga, mida annavad tundmused tema eas. «Niisiis te ikka armastate mind!»
«Jah,» ütles noor naine. «Te olete ju minu lootus. Te olete üllas aadlimees, teie kätte usaldan ma oma aul Muide,» jätkas ta, vaadates noormehele otsa täis väärikust, «ma olen liiga õnnetu, et te võiksite kuritarvitada minu usaldust. Aga milleks see kõik? Minge ära, laske mul pigemini surra, kui et te läheksite Corneliuse juurde! Kas te siis ei tea, et kõik tema õpipoisid ...»
«... poodi üles,» tähendas noor aadlik naerdes vahele. «Kas te ei arva viimaks, et mind ahvatlevad tema aarded?»
«Oh, ärge minge sinna, te langete seal mingi nõiduse ohvriks!»
«Ma olen valmis tasuma ükskõik millega õnne eest võida teid teenida,» vastas nooruk, heites daamile nii leegitseva pilgu, et too lõi silmad maha.
«Aga minu mees?» küsis daam.
«See siin uinutab ta magama,» kostis noormees, võttes vöö vahelt väikese pudelikese.
342
«Mitte ometi igaveseks?» küsis krahvinna värisedes. Vastuseks tegi noor aadlik jälestava žesti. «Ma oleksin ta juba ammu kahevõitlusele kutsunud, kui ta poleks nii vana,» lisas ta. «Hoidku mind jumal teid temast kunagi vabastamast mürgi abil!»
«Andestage.» punastas krahvinna, «ma olen julmalt karistatud oma pattude pärast. Kord meeleheitehetkel tahtsin ma tappa krahvi; ma kartsin nüüd, et teil võis olla sama soov. Mu südames on suur valu, et ma pole veel saanud pihtida seda kurja kavatsust; aga ma kartsin, et minu mõte tehakse talle teatavaks ja ta võiks kätte tasuda... Teil on häbi minu pärast,» jätkas ta solvununa noormehe vaikimisest. «Ma väärin teie laitust.»
Ta purustas pudelikese, visates selle kõigest jõust vastu põrandat.
«Ärge tulge!» hüüdis ta. «Krahv on kerge unega. Minu kohus on oodata abi taevast. Ja nõnda ma teengi!» Ta tahtis väljuda.
«Ah!» hüüatas noor aadlik. «Käskige, ja ma tapan ta. Te näete mind veel täna õhtul!»
«Ma toimisin mõistlikult, et hävitasin selle unerohu,» vastas naine häälega, mis oli kustunud õnnetundest, et teda nii hõõguvalt armastatakse. «Kartus äratada minu mees päästab meid meie eneste eest.»
«Ma pühendan teile kogu oma elu,» lausus noormees krahvinna kätt surudes.
«Kui kuningas tahab, võib paavst lahutada minu abielu. Siis me ühendame oma saatuse,» jätkas ta, heites noormehele pilgu täis hurmavaid lubadusi.
«Siia tuleb senjöör!» hüüdis paaž kohale joostes.
Imestunud, et ta nii vähe aega sai viibida oma armastatu läheduses, ja üllatunud vana krahvi kiirusest, röövis noor aadlimees suudluse, mida tema armastatu ei saanud talle keelata.
«Kuni õhtuni!» hüüdis noormees kabelist välja lipsa-tes.
Pimeduse katte all jõudis armunu peasissekäiguni, Joostes samba juurest samba juurde pikas varjude vöödis, mida heitsid jämedad kolonnid üle kiriku.
Äkki ilmus pihiruumist vana kanoonik, astus krahvinna juurde ja sulges tasa raudvõre, mille ees paaž
343
tähtsa ilmega ning raevukana edasi-tagasi kõndis. Ere valgus kuulutas krahvi saabumist. Saadetud mõne sõbra ja teenrite poolt, kes kandsid tõrvikuid, hoidis ta käes paljastatud mõõka. Tema sünged silmad näisid puurivat sügavat pimedust ning tuhnivat katedraali kõige tumedamais nurkades.
«Monsenjöör, proua krahvinna on siin,» ütles paaž oma isandale vastu astudes.

Krahv de Saint-Vallier leidis oma naise põlvitamas altari ees, kus kanoonik püsti seistes luges missaraa-matut. Seda vaatepilti nähes raputas krahv ägedasti võret, nagu andes voli oma raevule.
«Mida te otsite kirikust, paljastatud mõõk käes?» küsis kanoonik.
«Mu isa, see härra on minu mees,» vastas krahvinna.
Preester võttis käisest võtme ja avas kabeli. Peaaegu tahtmata heitis krahv pilgu ümber pihiruumi ja astus sinna isegi sisse; siis jäi ta katedraali vaikust kuulatama.
«Mu härra,» ütles talle naine, «te võlgnete tänu sellele lugupeetavale kanoonikule, kes mulle siin kaitset andis.»
Krahv de Saint-Vallier kahvatas vihast, ei julgenud otsa vaadata oma sõpradele, kes olid tulnud siia pigemini tema üle irvitama kui teda abistama, ja vastas lühidalt: «Olgu tänatud jumal, küllap leian viisi, mu isa, kuidas teile seda tasuda!»
Ta võttis oma naisel käe alt kinni, ja laskmata tal lõpetada reveranssi kanoonikule, andis ta märku oma teenreile ning väljus kirikust, lausumata sõnagi teda saatnud aadlikele. Tema vaikimine oli kuidagi raevukas. Kannatamatu kiiremini koju jõudma, otsides mõtteis vahendeid, kuidas jõuda tõe jälile, asus ta teele mööda käänulisi tänavaid, mis lahutasid tollal katedraali Kantseleihoone peasissekäigust, kus kõrgus taeva poole alles hiljaaegu kantsler Juvenal des UrsinsM poolt ehitatud ilus loss muistse kindluse asupaigas, maa-alal, mille Charles VII oli annetanud sellele ustavale teenrile tänutäheks tema kuulsusrikaste tööde eest. Siit algas tänav, mis sestsaadik kandis Pitsatikoja tänava nime selle
344
mälestuseks, et siin kaua aega hoiti riigi pitsatit. See tänav ühendas vana Tours'i Châteauneufi äärelinnaga, kus asus kuulus Saint-Martini klooster, milles nii paljud kuningad olid olnud varem lihtsaiks kanoonikuiks. Juba sada aastat tagasi ning pärast pikki vaidlusi oli see eeslinn ühendatud linnaga. Paljud Pitsatikoja tänava lähedased tänavad, mis moodustavad tänapäeval Tours'i keskosa, olid tollal juba oma majadega olemas; kuid kõige kaunimad lossid, millest eriti mainitav on varahoidja Xancoings'i oma, hoone, mis püsib tänapäevani Commerces tänavas, kuulusid Châteauneufi kogukonda. Just siitkaudu valgustasid krahv de Saint-Vallier' tunglakandjad teed oma isandale eeslinna selle osa suunas, mis käib vastu Loire'i. Senjöör järgnes masinlikult oma teenreile, heites aeg-ajalt sünge pilgu oma naisele ja paažile, et tabada nende vahel mõnd mõistvat pilku, mis võiks heita teatavat valgust sellele murettekitavale juhtumusele. Lõpuks saabus krahv Mûrier' tänavale, kus asus tema elamu. Kui tema saatjaskond oli majja sisenenud ja raske uks kinni paugatanud, tekkis sügav vaikus sel kitsal tänaval, kus elasid tollal mõned senjöörid, sest see uus linnajagu oli otse vastu Plessis'd, kuninga tavalist residentsi, kuhu õukondlased võisid nõnda ilmuda viivitamata. Selle tänava viimane maja oli ühtlasi viimane maja linna ääres ning kuulus meister Cornelius Hoogworstile, vanale brabandi suurärimehele, kes oli kuningas Louis XI usaldusmeheks raha-lisis tehinguis, mida kuningas oma kurikavala poliiti-kaga seoses oli sunnitud sooritama väljaspool oma kuningriigi piire. Kaalutlustel, mis olid vastavuses türanniaga, mille all ta oma naist pidas, oli krahv de Saint-Vallier kunagi elama asunud lossi meister Corneliuse maja naabrusse. Selle paiga kirjeldus seletab, missuguseid eeliseid see asukoht võis pakkuda armukadet-sejale. Krahvi maja juurde, mis kandis Poitiers' lossi nime, kuulus põhja poolt müüri ja kraaviga piiratud aed, kindlusmüür moodustas kaitse vanale Châteauneufi eeslinnale, piki kraavi kulges veel Louis XI poolt hiljaaegu Tours'i ja Plessis' vahele ehitatud vall. Sellest küljest kaitsesid koerad ligipääsu majale, mida ida poolt lahutas naabermajadest suur õu ja mis lääne pool
345
ulatus meister Corneliuse elamu lähedale. Peafassaa-diga oli hoone vastu lõunat. Umbuskliku ning kavala senjööri kolmest küljest eraldatud üksikelamusse võisid sisse

tungida vaid brabandi maja asukad, sest selle maja katused ja kivist veerennid puutusid kokku Poitier' lossi omadega. Vastu tänavat asetsevad kitsad kiviseina raiutud aknad olid kaitstud raudvõredega, sissekäik, madal ning võlvitud nagu meie vanimail vanglail, omas äraproovitud vastupidavust. Värava juures asetses kivipink, mida kasutati hobuse selga istumiseks. Silmitsedes nende hoonete profiili, milles elasid meister Cornelius ja krahv de Poitiers, oli kerge aimata, et mõlemad majad olid ehitatud sama arhitekti poolt ning määratud türannidele. Mõlemad hooned sarnanesid oma sünge ilme poolest väikeste kindlustega ja oleksid võinud kaua edukalt vastu panna raevutsevale rahvamassile. Nurkadelt olid nad kaitstud väikeste tornidega, nendetaolistega, milliseid antiiksuste harrastajad märgivad ära teatavais linnades, kuhu pole veel tunginud lammutajate vasarad. Kitsad avad seintes andsid imeväärse vastupanuvõime rautatud luukidele ja ustele. Noii segaseil aegadel nii sagedased mässud ja kodusõjad õigustasid täiel määral kõiki neid ettevaatusvahendeid.

Kui Saint-Martini kloostri kiriku kell lõi kuus, möödus krahvinna armastatu parajasti Poitiers' lossi eest, peatus seal hetkeks ja kuulis alumisel korrusel kära, mida tegid krahvi teenrid õhtulauas. Olles heitnud pilgu kambri poole, kus oletuste kohaselt pidi viibima tema südamedaam, sammus ta edasi naabermaja ukse poole^ Kõikjal kogu teel kuulis noor senjöör linna majades püha puhul peetavate söömingute lõbusaid hääli. Kõik poolikult suletud aknaluugid poetasid valguskiiri, korstnad suitsesid, ja praeköökide meeldiv lõhn tungis isuäratavalt tänavaile. Pärast jumalateenistuse lõppu hakkas kogu linn lõbutsema ning tõi kuuldavale käratsevaid hääli, milliseid kergem on kujutella kui sõnadega kirjeldada. Selles paigas aga valitses sügav vaikus, sest mõlemas majas elutsesid kaks kirge, mis kunagi ei tundnud millestki rõõmu. Taamal laiusid vaikivad väljad, siin, Saint-Martini abtkonna kellatorni varjus, sarna-

346

nesid need kaks samuti tumma vaikusse vajunud maja leprosooriumiga, olles eraldatud teistest majadest ning seistes tänava kaugeimas käänulises lõpus. Hoone, mis asetses nende vastas, kuulus riiklikele kurjategijaile ning oli sekvestri all. On kergesti mõistetav, et noor inimene pidi saama rabava mulje sellest äkilisest kontrastist. Seepärast jäi aadlimees, kes juba oli valmis sööstma kohutavalt ohtlikku avantüüri, üpris mõtlikuks selle rahamehe maja ees, meenutades kõiki jubedaid lugusid, milleks oli andnud ainet meister Corneliuse eluviis ja mis olid teinud pöörast hirmu krahvinnale. Sel ajastul värises sõjamees — ja isegi armunu — sõna ees maagia. Vähe oli tollal neid, kes olid umbusklikud kummaliste nähtuste vastu või jäid külmaks igasuguste imelugude puhul. Noormees, kes armastas krahvinna de Saint-Vallier'd — üht Louis XI tütardest, kelle kuningas oli soetanud Dauphines proua de Sosse-nageMga, — nii julge kui ta oligi, jäi üsna kõhklevalt seisma, enne kui söandas astuda majja, kus kuulu järgi pidid elama kurjad vaimud.

Meister Cornelius Hoogworsti lugu seletab täielikult selle julgeolekutunde, mida vana rikas rahamees oli sisendanud krahv de Saint-Vallier'le oma naabrusega; ta seletab samuti krahvinna ilmutatud õudustunde ja kõhkluse, mis sundis seisatama noore aadlimehe. Kuid et teha täiesti mõistetavaks üheksateistkümnenda sajandi lugejaile, kuidas näilikult üsna tavalised sündmused said äkki üleloomuliku tähenduse, ja lasta neil osa saada endiste aegade hirmudest, on vaja katkestada see lugu ning heita põgus pilk meister Corneliuse seiklustele.

Cornelius Hoogworst, üks kõige rikkamaid Genti kommersante, oli saanud Burgundia hertsogi Charles'i vihaaluseks ja leidnud varjupaiga ning võitnud soosingu Louis XI õukonnas. Kuningas taipas seda kasu, mida ta võiks saada inimesest, kel on sidemeid Flandria, Venectsia ja Vahemeremaade esimeste perekondadega. Ta tõstis põgeniku aadliseisusse, tegi ta oma riigi kamaks, hellitas igati meister Corneliust — nähtus, mida juhtus Louis XI juures harva. Muide meeldis monarh samal määral ka flaamlasele, kui flaamlane

347

meeldis monarhile. Mõlemad olid kavalad, umbusklikud, ihned; mõlemad osavad poliitikud, võrdselt haritud. Seistes mõlemad kõrgemal oma ajastust, mõistsid nad teineteist oivaliselt. Ühesuguse kergusega heitsid nad endast ja võtsid siis jälle omaks — üks oma südametunnistuse, teine oma vagaduse. Nad ilmutasid ühesugust maitset, üks veendumusest, teine selleks, et olla meelepärane. Lühidalt, kui uskuda Olivier le Daim'ii* ja Tristani* kadedaid jutte, käis kuningas rahamehe majas lõbutsemas, aga nõnda, nagu tavatses lõbutseda Louis XI. Ajalugu on hoolitsenud selle eest, et meile on saanud teatavaks selle monarhi liiderlikud kalduvused, kellele patuelu polnud mitte vastumeelt. Vana bra-bantlane sai kahtlemata nii lõbu kui ka kasu, alistudes oma kuningliku kliendi tujukaile meelelahutustele. Cornelius elas Tours'i linnas juba üheksa aastat. Nende aastate vältel sündis tema majas ebatavalisi asju, mis tegid ta üldise jälestuse objektiks. Linna saabumisel kulutas ta oma majas üsna tõhusaid summasid, et kindlustada oma aardeile julgeolek. Kavalad leiutised, mis linna lukksepad välja nuputasid salaja tema jaoks, veidrad ettevaatusvahendid, mida ta kasutas neid lukkseppi oma majja sisse tuues sellisel viisil, et see tahtmatult kindlustaks nende saladusepidamise, — kõik see oli kaua aega lõpmatute imelugude aineks, mis vaimustasid videvikutundidel Tours'i elanikke. Vanamehe kummalised riukad panid neid oletama, et ta on tohutute idamaiste rikkuste omanik. Seetõttu siis selle maanurga jutupuhujad — aga eks ole ju Touraine prantsuse muinasjutu kodumaa — sisustasid flaamlase toad puhta kulla ja kalliskividega, unustamata seejuures omistada selle ääretu varanduse allikat maagilistele sobingutele. Meister Cornelius oli kunagi ammu endaga kaasa toonud kaks flaami teenrit, ühe vana naise ja ühe õpipoisi, leebe meeldiva näoga nooruki. See noormees oli talle sekretäriks, kassapidajaks, abiliseks — faktootumiks ja kulleriks. Esimesel Corneliuse Tours'is asumise aastal pandi tema juures toime suurem vargus. Kohtulik juurdlus tõestas, et kuritegu võis olla toime pandud vaid isiku poolt, kes elab samas majas. Vana ihnur laskis heita vanglasse oma kaks teenrit ja noorukese õpipoisi. Noomees

348

oli nõrga tervisega, ta hukkus juurdlusel teostatud piinamiste tagajärjel, kinnitades üha oma süütust. Piinamiste vältimiseks võtsid kaks teenrit süü omaks; kui aga kohtunik küsis neilt, kuhu nad varastatud raha on peitnud, vaikisid nad.. Neid piinati, nende üle peeti kohut, nad mõisteti surma ja poodi. Tapalavale tõustes .kinnitasid nad visalt oma süütust, mida muide tavatsevad teha kõik poodavad. Tours'i linnas oli see kummaline lugu kaua aega elavaks jutuaineks. Kurjategijad olid flaamlased, seepärast kaastunne, mida olid äratanud need kaks õnnetut ja nooruke õpipoiss, vaibus ometi varsti. Noil ajul tõid sõjad ja mässud kaasa alalisi erutusi ja tänane draama pani kahvatama eilse. Enam kurvastatud suurest rahalisest kaotusest kui oma kolme teenija surmast, jäi meister Cornelius üksinda vana flaamlannaga, kes oli tema õde. Ta sai kuningalt armuliku loa kasutada oma eraasjus riiklikke kullereid, pani oma muulad ühe naabruses asuva muulaajaja talli ja hakkas sellest ajast peale elama kõige rangemas üksinduses, puutus kokku ainult kuningaga, sooritades oma ärioperatsioone juutide kaudu, kes olid osavad ning taibukad ja teenisid teda ustavalt, et võita tema kõik-võimsat soosingut.

Mõni aeg pärast seda sündmust soetas kuningas ise oma vanale «võlameistrile» abiliseks ühe noore orvu, kelle saatusest ta elavalt osa võttis. Louis XI hüüdis meister Corneliust sõbramehelikult selle vanaaegse nimega, mis Louis Püha valitsemisajal tähendas liigkasuvõtjat, maksude kogujat, inimest, kes pressis rahva käest raha välja kõige julmemate vahenditega. Sõna «võlameister» oli kõlalt väga sarnane «võllameistri» nimetusega, mis püsis kaua kohtukeeles piinamisi sooritava timuka tähenduses. Vaene noormees andus suurima hoole ning usinusega laenuandja asjaajamistele, oskas talle meeldida ning võitis tema poolehoiu. Ühel talvisel ööl

varastati Corneliusele Inglise kuninga poolt saja tuhande eküü suuruse laenu kindlustuseks panditud briljandid. Kahtlus langes vaesele orvule. Louis XI ilmutas noormehe suhtes seda suuremat karmust, et ta oli vastutanud tema aususe eest. Ja nõnda poodi õnnetu nooruk pärast ülemkohtuniku poolt üsna pealiskaudselt

349

teostatud ülekuulamist. Mitte keegi ei julgenud enam meister Corneliuse juurde pangandust ja rahavahetuse kunsti õppima minna. Ometi leidus Tours'i linnas kaks noort ausat kodanikku, kes ihkasid saada haljale oksale ja astusid järgemööda tema teenistusse. Nende asumisega «võlameistri» majja langesid ühte mõned suuremad vargused. Nende kuritegudega seotud asjaolud ja viis, kuidas nad teostati, tõendasid selgesti, et varastel oli salajane kokkulepe mõne majas elava isikuga. Oli päris võimatu mitte süüdistada uustulnukaid. Muutunud üha enam umbusklikuks ja tasuhimuliseks, tegi brabant-lane jalamaid selle teo teatavaks Louis Xl-le, kes määras oma ülemkohtuniku asja uurijaks. Mõlema noormehega käis juurdlus kähku ja veel kiiremini tehti otsus. Tours'i linna patrioodid mõistsid salaja hukka ülemkohtunik Tristani sellise kiirustamise. Süüdlased või mitte, aga mõlemaid noormehi peeti süütuiks ohvreiks ja Corneliust timukaks. Mõlemad leinavad perekonnad olid lugupeetud ja nende kurtmisi võeti kuulda. Vähehaaval, oletuselt oletusele, õnnestus neil panna rahvast uskuma kõigi nende süütust, keda kuninga rahaasjade peaintendant oli aegade jooksul saatnud võllasse. Ühed väitsid, et julm ihnur matkis kuningat, püüdes end kaitsta rahva eest hirmu ja võllastega; et mitte iialgi polnud teda varastatud; et need kurvad hukkamised olid külma kaalutluse viljaks: ta tahtis olla muretu oma aarete pärast. Selle rahva kumu esimeseks tagajärjeks oli Corneliuse vältimine: Tours'i elanikud kohtlesid teda kui pidalitõbist. Nad hakkasid teda hüüdma «võlla-meistriks» ja panid tema asupaigale nimeks Kurjamaja. Kui liigkasuvõtjal oleks õnnestunudki leida mõni hulljulge võõras, kes oleks olnud valmis tema majja teenistusse astuma, oleksid kõik linna elanikud üksmeelselt takistanud seda oma kuulujuttudega. Nende arvamus, kes omistasid Corneliusele mingit müstilist võimu, oli veel kõige heatahtlikum, ühtedele sisendas ta vaistlikku hirmu, teistele seda sügavat aukartust, mida tuntakse piiramatu võimu ja raha ees; paljude inimeste jaoks oli tal salapärasuse võlu. Tema eluviisid, tema välimus ja kuninga soosing nagu kinnitasid kõiki neid kuulujutte, mille aineks ta oli. Pärast tema tagakiusaja Burgundia

350

hertsogi surma tegi Cornelius üsna sageli reise võõraile maile, ja tema äraoleku ajal käskis kuningas valvata pankuri maja oma šoti kompanii meestel. Kuninga säärane hoolitsus pani õukondlasi oletama, et vanamees on testamendiga määranud oma varanduse Louis XI-le. «Võlameister» väljus oma kodust väga harva, aga õukonna senjöörid tegid talle sageli visiite: ta laenas neile üsna avakäeliselt raha. Kuid ta oli tujukas: mõnel päeval ei nõustunud ta neile andma mitte punast krossigi, järgmisel päeval aga pakkus ta neile tohutuid summasid — teadagi kõrgete protsentidega ja tõhusa kindlustuse vastu. Hea katoliiklasena käis ta korrapäraselt jumalateenistusel ja ilmus Saint-Martini kirikusse alati väga varakult. Et ta oli ostnud endale katedraalis eluaegse kabeli, oli ta seal nagu mujalgi eraldatud teistest kristlastest. Tol ajal liikus Tours'is kaua rahvasuus järgmine kõnekäänd: «Sa oled liigkasuvõtja juurest mööda läinud, sind tabab õnnetus.» Sõnad «Sa oled liigkasuvõtja juurest mööda läinud ...» seletasid äkilisi haigusi, alateadlikku nukrust ja igasugust ebaõnne. Isegi kuningakojas omistati Corneliusele seda saatuslikku mõju, mille kohta itaalia, hispaania ja aasia ebausk ütleb — «kuri silm». Ilma Louis XI hirmsa võimuta, mis nagu kaitsev kate oli laotatud üle selle maja, oleks rahvahulk esimesel vähimalgi põhjusel lammutanud Mûrier'[11] tänava Kurjamaja. Ja ometi oli Cornelius see, kes istutas Tours'is esimesed

[11] Mûrier tähendab prantsuse keeles mooruspuud.

mooruspuud, ja Tours'i elanikud vaatasid siis temale kui heale vaimule. Eks usaldage siis veel rahva poolehoidu! Mõned senjöörid, kes sattusid meister Corneliusega kokku väljaspool Prantsusmaad, olid üllatatud tema heast meeleolust. Tours'is aga oli ta alati sünge ja mõtlik, ja ometi tuli ta ikka sinna tagasi. Mingi seletamatu vägi vedas teda oma tumedasse majja Mûrier' tänavas. Nagu tigu, kelle elu on nii tihedasti seotud oma karbiga, tunnistas ta kuningale, et ta tunneb end hästi ainult oma väikese Bastille' maalitud kivimüüride ja riivide taga, kuigi teadis, et niipea kui sureb Louis XI, muutub see paik talle kõige ohtlikumaks nurgaks maailmas.

351

«Kurat teeb paha nalja meie va «võlameistri» kulul,» ütles Louis XI oma habemeajajale mõni päev enne kõigi pühakute püha. «Ta kurdab jälle, et teda on varastatud. Aga nüüd pole tal enam kedagi puua peale iseenda. Ja see vana hulgus käis veel minult küsimas, kas ma ei võtnud eile kogemata kaasa üht rubiinidest kaelakeed, mida ta kavatses mulle müüa! Ma siis ütlesin talle: «Paastu jumala nimel, ma ei varasta seda, mida võin

niisama võtta!»»

«Kas ta lõi kartma?» küsis habemeajaja.

«Ihnurid kardavad ainult ühte asja,» vastas kuningas.

«Minu vader «võlameister» teab väga hästi, et ma ei
nüli teda asjata, vastasel korral oleksin ma ebaõiglane;
mina aga olen alati teinud vaid seda, mis on õiglane ja
tarvilik.»

«Aga ometi küsib see vana röövel teilt nii palju ette,» tähendas habemeajaja.

«Kas sina tahaksid siis, et ma tõepoolest... mis?» ütles kuningas, heites habemeajajale salakavala pilgu.

«Kurat võtaks, kuninglik kõrgus, oleks mõistlik, kui te saaksite osa pärandist kätte enne, kui kõik läheb saatanale!»

«Küllalt!» vastas kuningas. «Ära anna mulle kurja nõu. Minu «võlameister» on ustavam inimene kui kõik need, keda ma olen üle puistanud heategudega; võibolla sellepärast, et ta ei võlgne mulle midagi.»

Ja nõnda elas meister Cornelius juba kaks aastat üksinda oma vana õega, keda peeti nõiaks. Keegi naabruses elav rätsep kinnitas, et oli teda sageli näinud öösiti katusel ootamas tundi, millal lennata luua seljas sabatile. See seik näis seda eriskummalisem, et vana ihnuskoi tavatses lukustada oma õde kambrisse, mille aknad olid kaitstud raudvõredega. Alatasa varastatud, kartis Cornelius vananedes aina, et teda tüssatakse; ta hakkas vihkama kõiki inimesi peale kuninga, keda ta väga austas. Ta muutus äärmiseks misantroobiks, aga nagu enamasti ihnurite juures, sai kullakirg, kogu tema olemuse samastumine selle metalliga, vähehaaval ikka loomuomasemaks ja kasvas koos vanadusega. Isegi õde äratas temas kahtlusi, kuigi too oli võib-olla veel kitsim ning säästlikum kui vend ja ületas teda igasuguste

352

ihnuse vormide leiutamises. Kõige selle tõttu oli nende olelemine kuidagi mõistatuslik ja salapärane. Vanaeit võttis nii harva pagari juurest leiba, käis nii harva turul, et isegi kõige vähem kergeusklikud nägijad pidid lõppude lõpuks omistama neile kahele veidrale olendile mingi elusaladuse tundmist. Inimesed, kel oli tegemist alkeemiaga, väitsid, et meister Cornelius oskab teha kulda. Õpetlased kinnitasid, et ta on leiutanud mingi universaalse ravimi kõigi haiguste vastu. Paljud maainimesed pidasid Corneliust, kellest linnaelanikud neile olid jutustanud, mingiks lummutuslikuks olendiks, ja mõned neist tulid uudishimust aetuina vaatama tema üksikelamu fassaadi.

Võtnud istet pingil maja ees, mis asetses meister Cor-neliuse elamu vastas, vaatles noor aadlimees vaheldumisi Poitiers' lossi ja Kurjamaja. Kuu toonitas oma valgusega

nende eendeid, tõstis varjude ja valguse vaheldumisega esile nende skulptuuride õõsi ja kumerusi. Selle helenduse heitlik mänglus andis mõlemale hoonele pahaendelise ilme; näis, nagu oleks loodus ise end mugandanud ebausuga, mis hõljus siins.e eluaseme kohal. Noormees meenutas järgemööda kõiki rahvajutte, mis tegid Corneliusest samal ajal uudishimu sisendava ja hirmuäratava isiku. Kuigi ta leegitsevast armastusest aetuna oli otsustanud tungida sellesse majja ja jääda sinna ajani, mis on vajalik tema plaanide teostamiseks, kõhkles ta riskida otsustavat sammu, kuigi ometi teadis, et ta selle ikkagi astub. Aga kes poleks oma elu kriitilistel hetkedel jäänud kuulatama eelaimusi ning kõikunud tuleviku kuristikkude kohal? Armastajana, kes vääris armastust, kartis noormees surra, ilma et oleks saanud krahvinnalt armutasu. See salajane mõtiskelu oli nii julmalt huvitav, et nooruk ei tundnud kõledat tuult, mis vilistas tema jalgade ümber ja vingus majade eendite kallal. Corneliuse majja astudes pidi ta salgama oma nime, samuti kui ta oli juba loobunud °ma ilusast aadlikuülikonnast. Mingi õnnetuse puhul Polnud tal võimalik toetuda oma sünnieesõigustele või °ma sõprade eestkostele, kui ta ei tahtnud igaveseks hukutada krahvinna de Saint-Vallier'd. Kui vana senjöör oleks kahtlustanud armukese öist visiiti, oleks ta olnud võime-

line surmama oma naise raudpuuris aeglasel tulel või piinama teda iga päev kuskil lossi keldris. Vaadeldes oma armetuid riideid, mille alla ta oli enda maskeerinud, tundis noor aadlimees häbi iseenda pärast. Vöötatud musta nahkvööga, jalas jämedast nahast kingad ja lühikesed vatlast puhvpüksid, seljas hall villane vammus,— nõnda sarnanes ta kõige vaesema kohtutäituri kirjutajaga. Viieteistkümnenda sajandi aadlikule tähendas puruvaese linnakodaniku osa etendamine ja oma seisuse eesõigustest loobumine niisama hästi kui surma. Kuid ronida maja katusele, milles nuttis tema armastatu, laskuda alla korstna kaudu või joosta mööda rõdusid ja ühe vihmaveetoru juurest teise juurde, tungida tema kambri akna juurde, riskida eluga, et olla tema lähedal siidpadjal käreda kaminatule ääres sel ajal, kui tema julm mees magab, kahekordistades nende rõõmu oma norskamisega; trotsida taevast ja maad, vahetades kõige julgemaid suudlusi; lausuda teineteisele sõnu, millest igaühe tagajärjeks oleks võinud olla surm või vähemalt verine taplus, — kõik need iharad kujutelmad ja selle ürituse romantilised surmaohud õhutasid noormeest. Nii kasin kui töötaski olla tasu tema püüdluste eest, kas või vaid võimalus veel ainus kord suudelda krahvinna kätt, ometi otsustas ta kindlasti õnne katsuda, ergutatud selle ajastu rüütellikust ning kirglikust meelest. Pealegi oletas ta, et krahvinna ei julge talle keelata kõige õrnemat armurõõmu keset nii rohkeid surmaohte. Seiklus tundus liiga hukatuslik, liiga teostamatu — kuidas võis siis selle ees taganeda!

Äkki hakkasid lööma kõik linna tornikellad, kuulutades tulede kustutamise tundi — iganenud seadus, mida ometi järgiti provintsis, kus kõik muutub aeglaselt. Kuigi tuled polnud veel kustunud, käskisid linnajagude valveülemad tänavaid sulgevad ahelad ette tõmmata. Paljud uksed olid juba suletud, kaugel kajasid mõne hilinenud linnakodaniku sammud, kes kõndisid rühmas oma hambuni relvastatud ja suuri laternaid kandvate teenritega. Varsti seejärel näis uinuvat kogu linn, mis oli nagu kinni köidetud, ja pahategijate sissetunge võis veel karta vaid katuste kaudu. Noil ajul olid majade katused öösiti üpris käidavad teed. Provintsilinnades

ja isegi Pariisis olid tänavad nii kitsad, et vargad hüppasid ühe katuse äärelt teisele. See ohtlik toiming oli kaua aega olnud kuningas Charles IX-le meelelahutuseks tema noorpõlves, kui uskuda kaasaegsete memuaare. Kartes ilmuda liiga hilja meister Corneliuse juurde, tahtis aadlimees juba lahkuda oma kohalt, et minna koputama Kurjamaja ukse pihta, kui ta sinnapoole vaadates märkas äkki midagi viirastuse taolist, mida tolle aja kirjanikud oleksid nimetanud paharettideks. Ta hõõrus silmi, et paremini

näha, ja tuhat mitmesugust tundmust käis tema hingest läbi selle nägemuse ees. Ukse kummaski pooles paistis üks nägu kahe raudvarva raamis nagu mingis laskeavas. Esialgu pidas ta neid nägusid kivisse raiutud veidrateks maskideks — seevõrra kortsunud, nurgelised, moondunud, teravad, liikumatud, tumedavärvilised, nii-ütelda tõmmud olid nad. Kuid õhtune jahedus ja kuupaiste lubasid tal märgata kergeid valgeid pilvi, mis tulid hingamisel kahest lilla- . kast ninast. Lõpuks nägi ta kummaski aukuvajunud näos kulmude varjus kahte fajanss-sinist silma, mis heitsid eredat tuld ning sarnanesid võsasse pugenud hundi omadega, kui too arvab kuulvat jahikoerte kilkamist. Nende silmade rahutu helk oli seevõrra ainiti noormehele suunatud, et pärast seda, kui tema pilk nendega kokku puutus hetkel, kui ta vaatles seda kurn? malist nägemust, tundis ta end kui lind, kelle kohal on peatunud linnukoer. Ta tajus oma hinges palavikulist värinat, millest ta aga kiiresti jagu sai. Need kaks pin* guldatud ning umbusklikku nägu kuulusid kahtlemata Corneliusele ja tema õele. Siis hakkas noor aadlimees teesklema, nagu uuriks ta paika, kus ta viibib, otsides maja, mille number oli märgitud tal taskust võetud kaardikesele, püüdes seda lugeda kuupaistel. Seejärel sammus ta otseteed «võlameistri» ukse juurde ja koputas sellele kolme löögiga, mis kajasid maja sisemuses nii tugevasti kui tühjas keldris. Nõrk valgus langes võlvitud esikusse ja läbi väikese erakordselt tugeva raudvõre lõi särama üks silm.

«Kes seal on?»

«Oosterlincki sõber Brüggest.»

«Mida te soovite?»

355

«Sisse astuda.»

«Teie nimi?»

«Philippe Goulenoire.»

«Kas teil on olemas soovituskiri?»

«Siin ta on.»

«Pistke see kirjakasti pilusse.»

«Kus see asub?»

«Vasakul.»

Philippe Goulenoire laskis kirja prao vahelt raudlae-kasse, mille kohal asetses laskeava.

«Kurat võtaks!» mõtles ta. «On kohe näha, et kuningas käib siin, sest siin on niisama palju igasuguseid ettevaatusvahendeid, nagu ta neid Plessis's tarvitusele võtab!»

Ta ootas tänaval ligikaudu veerand tundi. Selle ajavahemiku möödudes kuulis ta, kuidas Cornelius ütles oma õele:

«Sea rebaserauad nii, et ta kinni ei jääks.»

Trepile kostis ahelate kõlinat ja raua kolksumist. Philippe kuulis, kuidas lükati lahti riivid ja kolisesid lukud. Viimaks avanes väike madal rautatud uks just niipalju, et moodustas teravnurga, mille kaudu pääsis sisse sale inimene. Riskides lõhki käristada oma riideid, Philippe pigemini puges kui astus Kurjamajasse. Hambutu vanapiiga, kelle nägu oli kui karikatuur ja kulmud kui kaks pajasanga, kelle kõver nina ja konksjas lõug ulatusid nii lähedale kokku, et sarapuupähkelgi poleks mahtunud nende vahele; kahvatu ning kõhetu piiga, aukuvajunud oimudega, paljas luu ja nahk, juhatas vaikides selle niinimetatud välismaalase ühte alumise korruse saali, kuna Cornelius sammus ettevaatusest taga.

«Istuge sinna,» ütles vanaeit Philippe'ile, osutades kolmejalgsete taburetile suure nikerdistega kaunistatud kamina ääres, mille puhtas koldes polnud tule jälgegi.

Teisel pool kaminat seisis kõverdunud jalgadega pähklipuust laud, kus lebas taldrik, millel paistis üks muna ja kümmekond väikest ning kuivanud äärmise kitsidusega

lõigatud leivaviilu. Kaks väikest pinki, millest ühele istus vanaeit, olid laua ääres; see tõendas, et ihnurid

356

olid külalise saabudes parajasti õhtulauda asumas. Cornelius käis vahepeal ära ning lükkas kokku kaks raudluuki, ilmselt eesmärgiga sulgeda vaateavad, kust ta nii kaua oli tänavale piilunud. Seejärel tuli ta oma kohale tagasi. Niinimetatud Philippe Goulenoire nägi siis, kuidas õdet-venda kordamööda väärikalt oma leivatükke vedelasse munasse kastsid, samasuguse täpsusega, nagu soldatid võrdsete vaheaegade järel oma lusika ühisesse katlasse pistavad. Seejuures puudutati vaevalt muna, arvestusega, et selle sisu kõigile leivatükkidele ette lööks. Seda toimingut sooritati vaikuses. Üha süües piidles Cornelius oma ebaõpipoissi nii tähelepanelikult ning teravalt, nagu oleks ta kaalunud vanu kulunud kuldmünte. Philippe tundis nagu jäist mantlit oma õlgadel. Tal oli suur kiusatus ringi vaadata, aga taipliku kavalusega, mida nõuab ohtlik armuseiklus, hoidus ta heitmast kõige põgusamatki pilku seintele; ta teadis, et kui Cornelius tabab sellise pilgu, ei jätaks ta uudishimulikku noormeest oma majja. Ja nõnda rahuldus ta sellega, et pidas malbelt oma pilku kord munal, kord vana-piigal ja aeg-ajalt vaatles oma tulevast peremeest.

Louis XI varahoidja sarnanes väliselt selle monarhiga ja oli temalt üle võtnud isegi teatavad liigutused, nagu seda üsna sageli juhtub inimestega, kes elavad naabruses ning on kuidagiviisi üksteisele lähedased. Flaamlase tihedad kulmud katsid peaaegu täielikult tema silmi, aga neid veidi kergitades heitis ta terava pilgu, mis oli läbitungiv ja võimukas, nagu kunagi inimese pilk, kes on harjunud vaikusega ja kellele tema sisemiste jõudude keskendamine on saanud loomuomaseks. Tema peened huuled, kurdudega nagu kroogitud, andsid talle otse uskumatult kavala ilme. Näo alumine osa sarnanes kuidagi nagu rebase koonuga, kuid kõrge kumer kortsudega uuristatud laup näis ilmutavat suuri ning kõrgeid omadusi, mingit hingeüllust, mille lennukust olid pidurdanud kogemused ja mida elu karmid õppetunnid olid ilmselt alla surunud selle kummalise inimese kõige varjatumaisse südamesoppidesse. Kindlasti polnud ta mingi tavaline ihnur, ja tema kirg peitis kahtlemata mingeid sügavaid naudinguid ja mitte kellelegi avaldatavaid salajasi mõtteid.

357

«Missuguse kursiga on käibel Veneetsia tsekiinid?» küsis ta järsku karmi tooniga oma tulevaselt õpipoisilt.

«Kolmveerandiga Brügges, ühega Gentis.»

«Missugune on prahiraha Scheldel?»

«Kolm Pariisi soud.»

«Mida on Gentis uudist?»'

«Lieven-d'Herde'i vend on laostunud.»

«Säh sulle!»

Toonud kuuldavale selle hüüatuse, kattis rauk oma põlved pika rüü hõlmaga: ta kandis mingit mustast sametist kohtumantlit, mis oli eest lahti, laiade käistega ning ilma kraeta ja mille uhke riie helkles. See oli jäänus toredast kostüümist, mida ta kunagi oli kandnud vara-jaotuse kohtu eesistujana. Selle ameti ülesandeis oligi ta tõmmanud endale Burgundia hertsogi viha. Kunagisest mõjusast ametikuuest olid säilinud veel vaid räbalad. Philippe ei tundnud külma, ta higistas oma halli vammuse all, hirm uute küsimuste ees pani tema südame värisema. Oma hea mälu tõttu oli ta kindlalt omandanud kokkuvõtlikud juhendid, mis talle oli andnud eelmisel päeval keegi juut, kelle elu ta kunagi oli päästnud. Too juut tundis oivaliselt Corneliuse kombeid ja harjumusi, seepärast olid tema õpetused seni olnud piisavad. Ent aadlik, kes oma plaanide esimeses õhinas polnud varem milleski kahelnud, hakkas aimama oma hullu tembu kõiki raskusi. Hirmsa flaamlase pidulik tähtsus ja külmavere-lisus

mõjusid temasse. Pealegi tundis ta end olevat luku taga ja nägi kõiki ülemkohtuniku võllanööre meister Corneliuse käsutuses.

«Kas olete õhtust söönud?» küsis rahaasjade intendant tooniga, mis tähendas: «Ärge sööge õhtust!»

Hoolimata oma venna küllaltki ilmekast toonist, võpatas vanapiiga; ta vaatas noormehe poole, nagu mõõtes selle kõhu mahtu, mida temal oleks tulnud täita, ja ütles siis, et midagi ütelda, võltsi naeratusega:

«Teil on tõesti paslik nimi[12] — juuksed ja vurrud mustemad kui vanakuradi saba ...!»

«Ma olen õhtust söönud,» vastas aadlik Corneliusele.

«Tubli! Te tulete minu juurde uuesti homme,» ütles

358

ihnur. «Juba ammu olen ma harjunud läbi ajama ilma õpilase abita. Pealegi toob öö mulle asja kohta selgust.»

«Oo, püha Bavoni* nimel, härra! Ma olen flaamlane, ma ei tunne siin mitte kedagi, tänavatele on ahelad juba ette tõmmatud, ma satun vanglasse ... Aga muidugi,» jätkas ta, kohkunud oma sõnade ägedusest, «kui see on teie soov, ma lahkun.»

Bavoni nime mainimine avaldas vanasse flaamlasse kummalist mõju. «Hüva, hüva! Püha Bavoni nimel te ööbite siin.» «Aga ...!» lausus ehmunud õde.

«Ole vait!» vastas talle Cornélius. «Oosterlinck vastutab oma kirjas selle noormehe eest.» Ja siis sosistas ta oma õele kõrva: «Meie käes on ju sada tuhat liivrit Oosterlincki raha! See on hea kautsjon.»

«Aga kui ta varastab sinu baieri juveelid? Eks vaata ise, ta on pigemini varga kui flaamlase nägu.»

«Kuss!» ütles vanamees kõrva teritades.

Mõlemad ihnurid jäid kuulatama. Hetk pärast seda «kussi» hakkas vaevalt tajutavalt kostma mitme inimese sammude müdin, kajades kaugelt, sealtpoolt linna piiravaid kraave.

«Plessis' patrull teeb oma ringkäiku,» tähendas õde. «Hea küll, anna mulle õpilaste kambri võti,» käskis Cornélius.

Vanapiiga sirutas käe lambi järele.

«Kas tahad meid üksinda pimedasse jätta?» hüüdis Cornélius tähendusrikka häälega. «Kas sa ei tea ikka veel vanas easki, kus see võti sul seisab? Kas teda on siis nii raske leida käsikaudu?»

Vanaeit taipas nende sõnade taha peidetud mõtet ja väljus. Saates pilguga seda iselaadi olendit kuni ukseni, sai Philippe Goulenoire oma õpetaja märkamata libistada põgusalt silmad üle saali. Altpoolt olid seinad kaetud tammepaneeliga, ülaltpoolt aga tapeeditud mustade arabeskidega kaunistatud kollase nahaga. Kõige enam aga hämmastas teda pika päästikupidemega varustatud süütenööriga püstol. See uudne hirmus relv oli Corneliuse läheduses.

«Kuidas te loodate elatist hankida?» küsis temalt «võlameister».

359

«Raha on mul vähe,» vastas Goulenoire, «aga ma tean mõningaid häid võtteid, kuidas hankida tulusid. Kui te nõustuksite andma mulle vaid ühe sou iga marga pealt, mis ma teil võimaldan teenida, oleksin ma rahul.»

«Ühe sou, ühe sou...» kordas ihnur. «Aga see on ju liiga palju.»

Seepeale ilmus vana sibülla.

«Lähme,» ütles Cornelius Philippe'ile.

[12] üoulenoire — umbes Mustlõust.

Nad väljusid esikusse ja hakkasid üles minema kivist keerdtreppi mööda, mille ümmargune trepikoda asetses ühes kõrges tornikeses saali kõrval. Teisel korrusel peatus noormees.

«Ei, ei!» ütles Cornelius. «Kurat võtaks! See urgas on paik, kus kuningas teeb oma vallatusi.»

Arhitekt oli ehitanud õpilaste ruumi torni teravatipulise katuse alla, kuhu viis välja keerdtrepp. See oli väike ümmargune paljaste kiviseintega tuba, külm ja ilma igasuguste kaunistusteta. See torn asetses keset hoovipoolset fassaadi, hoov aga, nagu ikka provintsis, oli kitsas ning hämar. Oue kaugemas otsas paistis läbi võretatud kaarestiku üsna armetu aed, kus kasvas vaid moo-ruspuid, mille eest arvatavasti hoolitses Cornelius ise. Kõike seda märkas noor aadlimees läbi treppi valgustavate kitsaste akende kuu paistel, mis õnneks heitis eredat valgust. Vilets koiku, üks pink, üks kruus ja lõhki-kuivanud kirst moodustasid selle kongi kogu sisustuse. Päevavalgus tungis siia vaid läbi väikeste ruuduliste avade, mis asetsesid tõenäoliselt kindlate vahemaade järel piki torni välist valli, kujundades kahtlemata ornamente vastavalt selle elegantse arhitektuuri laadile.

«Siin on teie tuba. Ta on lihtne, kindel, ta sisaldab kõik, mida magamiseks vaja. Head ööd! Ärge lahkuge sellest nii nagu teie eelkäijad.»

Heitnud oma õpilasele viimase pilgu, mis varjas tuhat mõtet, keeras Cornelius ukse kaks korda lukku, võttis võtme kaasa ja läks trepist alla, jättes aadlimehe samasugusesse rumalasse seisundisse kui kellavalaja, kes leiab eest tühja valamisvormi. Üksi, ilma valguseta, istumas pingil selles pööningukambris, kust tema neli eelkäijat olid lahkunud vaid selleks, et minna võllasse, tundus aadlimees endale püünisesse sattunud metsloo

mana. Ta kargas pingile, ajas end kogu pikkuses sirgu, et küündida väikeste ülemiste avadeni seinas, kust paistis kahvatu valgus. Ta nägi Loire'i, ilusaid Saint-Cyri künkaid ja pimedusse vajunud Plessis' lossi toredusi, kus paaris-kolmes aknasüvendis särasid tuled. Eemal laiusid Touraine'i kaunid tasandikud ja jõe hõbedane veeväli. Kuu värelev kuma andis selle kauni looduspildi vähimalegi üksikasjale harukordse võlu: aknaruudud, jõevesi ja majakatuste harjad särasid kui kalliskivid. Noore senjööri hinge valdas tahtmatult mingi magusa nukruse tunne.

«Kas pole see vahest viimne «hüvasti»?» küsis ta endalt.

Ta jäi akna juurde, nautides juba ette hirmsaid erutusi, mida tõotas talle tema seiklus, ja kartis kõike nagu vang, kes pole veel kaotanud viimast lootuskiirt. Iga uue takistusega muutus tema armastatu kuju üha kaunimaks. Tema jaoks polnud ta enam lihtsalt naine, vaid mingi üleloomulik olend, keda ta ähmaselt aimas läbi ihalduse leegitseva lõkketule. Kerge karje, mis tema arvates kostis Poitiers' lossist, tõi ta taas teadvusele oma tõelisest seisundist. Heites oma viletsale koikule, et järele mõtelda kujunenud olukorra üle, kuulis ta kergeid samme, mis kajasid trepil; ta kuulatas tähelepanelikult, ja siis kostsid tema kõrvu vanaeide lausutud sõnad: «Ta heidab magama!» Hoone mingi juhusliku omaduse tõttu, mida arhitekt polnud arvestanud, kajas vähimgi müra vastu õpilase toas, nii et eba-Goulenoi-re'ile ei jäänud teadmatuks tema järel luurava ihnuri ja tolle õe ainuski liigutus. Ta riietus lahti, heitis voodisse, teeskles, nagu oleks ta uinunud, ja kasutas aega, mille vältel pererahvas jäi trepiastmeile valvama, võimaluste kaalumiseks, kuidas pääseda vangistusest Poitiers' lossi. Veendunud, et õpilane magab, läks Cornelius koos õega kella kümne paiku õhtul tagasi oma ruumidesse. Aadlimees kuulatas tähelepanelikult kauget ning summutatud müra, mida tegid mõlemad flaamlased, ja arvas aimavat nende tubade asetust; nende kasutuses näis olevat kogu kolmas korrus. Nagu selle ajastu kõigis majades, ulatusid selle korruse aknad katusepin-nast välja ning olid rikkalikult kaunistatud ehisviilu-

dega. Katus oli ääristatud isesuguse balustraadiga, see varjas renne, mis olid määratud vihmavee ärajuhtimiseks. Vihmaveetorude kaudu, mis all lõppesid krokodillilõugadena, voolas vesi tänavale. Aadlik, kes oli uurinud kogu vajalikku topograafiat niisama hoolikalt, nagu seda oleks teinud kass, lootis leida väljapääsu tornist katusele ja tungida proua de Saint-Vallier' juurde rennide ja vihmaveetoru kaudu. Ta ei teadnud aga, et tema torni aknaavad olid nii väikesed, et nendest oli võimatu läbi pugeda. Seepärast otsustas ta ronida katusele akna kaudu, mis valgustas kolmanda korruse trepikoda. Selle hulljulge plaani teostamiseks oli vaja väljuda oma kongist. Cornelius aga oli võtme kaasa võtnud. Ettevaatuse mõttes oli noor senjöör igaks juhtumiks relvastunud pistodaga, sellisega, millega noil ajul löödi halastav surmahoop elu ja surma peale peetavail kahevõitlustel, kui haavatud vastane anus teha talle lõpp. Selle hirmsa relva tera oli ühelt poolt vahe kui habemenuga, teiselt poolt aga hambuline nagu saag, kusjuures hambad olid vastupidised suunale, milles pistoda tungib ihusse. Aadlimees lootis pistoda abil saagida välja ukse luku. Temale õnneks oli luku karp seestpoolt nelja suure kruviga ukse külge kinnitatud. Pistoda abil õnnestus tal mitte ilma suure vaevata lahti kruvida lukk, mis teda vangistuses hoidis; kruvid pani ta hoolikalt kirstule. Kesköö paiku oli ta juba vabaduses, ja võtnud kingad jalast, hiilis trepist alla, et tutvuda lähemalt tegevuspaigaga. Ta oli väga imestunud, nähes pärani ust ühes koridoris, mille kaudu pääsis paljudesse tubadesse ja mille lõpus oli aken vastu seda kohta, kus Poitiers' lossi ja Kurjamaja katused kokku jooksid nagu isesugust orgu moodustades. Kuivõrd suur oli tema rõõm, seda võib järeldada seigast, et ta andis neitsi Maarjale tõotuse tellida tema auks missa Tours'i kuulsas Escrignoles'i kirikus. Olles uurinud Poitiers' lossi kõrgeid ning laiu korstnaid, tuli ta sama teed tagasi oma pistoda järele. Siis aga äkki märkas ta hirmust värisedes eredat valgust trepil ja nägi seejärel Corneliust ennast pikas sametmantlis koridori sissekäigu juures viirastusena nähtavale ilmuvat, lamp käes ja pärani avatud silmade tardunud pilk suunatud koridori.

362

«Kui avada aken ja hüpata katusele, kuuleb ta mind!» mõtles aadlik.

Ja hirmus Cornelius lähenes üha, lähenes, nagu läheneb kurjategijale surmatund. Sellises äärmises kitsikuses leidis Goulenoire armastusest innustatuna jälle kogu oma meelekindluse: ta sööstis ühte ukseavasse, surus enda nurka ja jäi ootama ihnuri möödumist. Kui vana liigkasuvõtja, kes hoidis enda ees õlilampi, jõudis aadliku lähedale, kustutas too puhudes lambi. Cornelius pomises mingisuguseid segaseid sõnu ja tõi kuuldavale hollandikeelse sajatuse, aga pööras jalapealt tagasi. Siis jooksis aadlik oma kambrisse, võttis oma relva, tuli tagasi päästva akna juurde, avas selle tasa ja hüppas katusele. Pääsnud lageda taeva alla vabadusse, tundis ta äkki nõrkust — seevõrra õnnelik oli ta. Võib-olla põhjustas tema erutuse äärmine ärevus, mille temas oli tekitanud oht, või ürituse hulljulgus; võit on sageli niisama ohtlik kui võitlus ise. Ta toetus vastu veerenni, võpatas õnnetundest ja küsis endalt: «Missuguse korstna kaudu pean ma tema juurde alla laskuma?» Ta vaatas nad kõik üle. Armastus teritas tema vaistu ja ta kompas korstnaid, et teada saada, missugune neist on alles äsjasest kütmisest soe. Jõudnud otsusele, torkas hulljulge aadlik oma pistoda kahe kivi vahele, kinnitas selle külge oma nöörredeli, viskas teise otsa korstnasuust sisse ning hakkas vahvasti oma armastatu juurde alla laskuma, usaldades end oma tubli pistoda tera tugevuse hooleks. Ta ei teadnud, kas Saint-Vallier on ärkvel või magab, aga ta oli kindlasti otsustanud suruda krahvinna oma embusse, maksku see kas või mõlema mehe elu. Ta laskis jalad tasakesi soojale tuhale, veel tasemini kummardus ta alla ja nägi krahvinnat tugitoolis istumas, õlilambi valgusel kahvatuna õnnest, värisevana, osutas pelglik naine sõrmega Saint-Vallier'le, kes magas voodis temast kümne sammu kaugusel. Uskuge, €t nende hõõguv suudlus oli hääletu ning kajas vastu Vaid nende südameis!

Järgmisel päeval kella üheksa paiku hommikul, hetkel, kui Louis XI väljus pärast missat oma kabelist, kohtas ta teel meister Corneliust.

363

«Head õnne, va kavalpea!» ütles ta koduselt, kohendades oma kübarat.

«Kuninglik kõrgus, ma maksaksin meeleldi tuhat eküüd kullas, et saada teilt ainult hetkeks audientsi, sest ma olen avastanud rubiinkee ja kõigi juveelide varga ...»

«Lase kuulda,» ütles Louis XI, väljudes Plessis' õue, saadetuna oma varahoidja, oma ihuarsti Coictier', Oli-vier le Daimi ja oma šoti kaardi kapteni poolt. «Jutusta mulle oma asi. Niisiis kavatsed sa jälle kedagi puua. Hallo, Tristan!»

Ülemkohtunik, kes jalutles õues edasi-tagasi, lähenes aeglasel sammul, nagu koer, kes mõnuleb oma truuduses. Rühm peatus puu all. Kuningas istus pingile ja õukondlased moodustasid tema ees poolsõõri.

«Kuninglik kõrgus, keegi isik, kes nimetab end flaamlaseks, on mind üpris osavasti alt vedanud,» ütles Cor-nelius.

«Siis peab ta küll väga kaval olema,» lausus Louis XI pead vangutades.

«Oh jaa!» vastas «võlameister». «Ma arvan, et ta oleks suutnud viia eksiteele isegi teid. Kuidas võisin ma umbusaldada üht vaest näljarotti, keda mulle oli soovitanud õpilaseks Oosterlinck, inimene, kes usaldas minu kätte sada tuhat liivrit! Seepärast võin ma kihla vedada, et juudi allkiri on võltsitud. Lühidalt, kuninglik kõrgus, täna hommikul avastasin ma, et on röövitud juveelid, mis olid nii kaunid, et teiegi neid imetlesite. Nad on varastatud, kuninglik kõrgus! Varastada Baieri kuurvürsti juveelid! Pole neil hulgustel ka millegi vastu austust. Nad varastavad isegi teie kuningriigi, kui te pole valvas. Jalamaid läksin ma üles tuppa, kus oli see õpilane, kellel on kindlasti meistripaberid varguse alal. Seekord pole meil puudu asitõendeist. Ta on lahti kruvinud luku karbi; aga kui ta tagasi tuli, polnud enam kuuvalgust ja ta ei leidnud enam kõiki kruvisid. Õnneks tundsin ma tuppa astudes ühte kruvi oma jala all. Ta magas, see hulgus, ta oli väsinud. Mõtelge ometi, mu härrad, et ta on laskunud alla minu kabinetti korstna kaudu. Homme, ei juba täna õhtul lasen ma sellele raud-võre ette panna. Varastelt on alati midagi õppida. Tal

364

oli varuks siidredel ja tema riided tõendavad lausa, et ta 0n roninud mööda katuseid ja läbi korstna. Ta plaanitses jääda minu juurde, mind laostada, lurjus sihuke! Kuhu mattis ta kalliskivid? Maainimesed olid näinud teda vara hommikul katuseid mööda minu juurde tagasi tulevat. Tal oli kaassüüdlasi, kes ootasid teda paisul, mille teie ehitasite. Ah, teie kuninglik kõrgus, te olete varaste kaassüüdlane, kes tulevad siia paatides, krah-mavad saagi ja lahkuvad jälgi jätmata! Aga nüüd on nende ninamees meil peos, hulljulge kelm, uljas vembumees, kes teeks au aadliku emale. Ah, see on üks tore võllaroog, ja kui teda pisut piinata, saame teada kõik! Eks nõua seda juba teie valitsemisaja kuulsus! Meil ei tohiks üldse olla vargaid niisuguse suure kuninga all!»

Kuningas ei kuulanud teda juba ammu. Ta oli vajunud süngeisse mõtiskeludesse, nagu seda juhtus sageli tema viimseil elupäevil. Tekkis sügav vaikus.

«See puutub sinusse, vennas,» ütles ta viimaks Tristanile, «uuri seda asja põhjalikult!»

Ta tõusis pingilt, astus mõne sammu eemale, ja õukondlased jätsid ta üksi. Siis märkas ta, kuidas Corne-lius istus oma muula selga ja hakkas koos ülemkohtuni-kuga ära minema.

«Aga tuhat eküüd?» küsis kuningas.

«Ah, teie kõrgus, teie olete liiga suur kuningas! Pole olemas sellist rahasummat, mis võiks tasuda teie õigusemõistmise . . .»

Louis XI naeratas. Õukondlased kadestasid vana varahoidja vaba kõnelemisviisi kuningaga ja tema privileege ning jälgisid, kuidas ta kadus kiiresti Tours'i ja Plessis' vahele istutatud mooruspuude alleel.

Väsimusest rammetuna magas noor aadlik tõepoolest sügavaimat und. Naastes oma armuteekonnalt, ei tundnud ta enam julgust ja tulisust, millega ta sööstis huka-tuslikesse naudinguisse, kui mõtles, et peab end kaitsma kaugete või kujuteldud ohtude eest, millesse ta võib-olla enam ei uskunudki. Seepärast lükkas ta järgmisel päeval edasi oma määrdunud riiete puhastamise ega hoolitsenud selle eest, et kõrvaldada oma õnne jäljed. See oli suur viga, mida aga kõik seigad soodustasid. Kuni ta pi-

365

das oma armupidu, oli kuu jõudnud loojuda, ja tal lihtsalt puudus kannatus, et otsida pimeduses üles kõik selle neetud luku kruvid. Inimese muretusega, kes on täis rõõmu või vaevatud väsimusest, usaldas ta enda oma õnneliku saatuse hooleks, mis teda senini nii ustavalt oli soosinud. Ta sõlmis endaga omamoodi lepingu, mille järgi ta pidi ärkama aovalgel, kuid kõik päeva sündmused ja öised ärevused ei lubanud tal pidada endale antud sõna. Onn on nõrga mäluga. Cornelius ei tundunud enam nii hirmuäratav noorele senjöörile, kui ta heitis kõvale koikule, kust nii paljud õnnetud olid tõusnud vaid selleks, et minna hukkamisele, — ja see muretus sai talle hukatuseks. Seni kui kuninga rahaasjade intendant tuli tagasi Plessis-les-Tours'ist, kaasas ülemkohtunik ja selle hirmuäratavad vibukütid, valvas eba-Goulenoire'i Corneliuse vana õde, kes kudus vennale sukka, istudes keerdtrepi astmel, laskmata end häirida külmast.

Noor aadlik viibis ikka veel selle hurmava öö salajaste rõõmude mõju all, midagi teadmata õnnetusest, mis lähenes talle kihutavas kapakus. Ta nägi und. Tema unenäod, nagu ikka nooruses, olid nii eredais värvides, et ta ei teadnud enam, kus algasid pettekujutused ja kus lõppes tõelisus. Ta nägi -end istumas padjal krahvinna jalge ees; tema pea toetus armastusest kuumadele põlvedele, ja nõnda kuulas ta jutustust tagakiusa-mistest ning üksikasju hirmuvalitsusest, mille all krahv oma naist kuni tänase päevani pidas. Ta oli heldinud krahvinna saatusest, kes oli tõepoolest Louis XI lemmik-tütar tema vallastütarde hulgast; noormees lubas oma armastatule minna kohe järgmisel päeval ning paljastada kõik sellele hirmu sisendavale isale; nad olid veen-dunud, et võidavad eneste poole kuninga, kes annab nõusoleku abielulahutuseks ja heidab vangitorni mehe. Ja samal ajal võis mees vähimagi hääle peale ärgata ja nad võisid saada tema mõõga ohvriks. Nüüd unenäos oli õlilambi valgusel, nende silmade leegitsusel, kangaste ja seinavaipade värvidel palju suurem eredus. Ööriideist kerkis erutavamat lõhna, õhus tundus rohkem armastust, nende ümber hõljus enam lõõma, kui kõike seda oli tõelisuses. Nõnda oli siis, et unenägude-Marie suutis vähem vastu seista neile raugeile pilkudele, vaguraile

366

palveile, küsitluste maagilisele mõjule, osavaile vaiki-mistele, iharaile püüdlustele ja sellele võltsile suuremeelsusele, mis kõik teevad armukire esimesed hetked nii lõõmavaks ja valavad üha uudset joobumust hingedesse armastuse iga uue edusammu puhul. Järgides tolle ajastu armastuse «jurisprudentsi», andis Marie de Saint-Vallier oma armastatule vaid tillukesi õigusi. Ta lubas tal meelsasti suudelda jalgu, kleiti, käsi, kaela; ta soosis tema armastust, nõustus sellega, et armastatu pühendab talle oma hoolitsuse ja kogu oma elu, ta lubas tal surra tema eest, ta andus joobumusele, mida sütitas veel enam see karm, sageli julm poolvooruslikkus. Aga ta jäi järeleandmatuks, tõotades talle anda armastuse kõrgeimat tasu vaid tema vabastamise hinnaga. Noil ajul tuli selleks, et lahutada abielu, sõita Rooma, võita enda poole mõned kardinalid ja ilmuda siis tema pühaduse paavsti ette varustatuna kuninga nõusolekuga. Marie tahtis saada vabaduse armastuses, et seda siis pühendada inimesele, kellele kuulusid tema õrnad tundmused. Peaaegu kõigil naistel oli tollal küllalt võimu, et vallutada mehe süda, äratada temas säärast kirge, mis täitis mehe kogu elu. Prantsusmaal aga kuulus daamidele üldiselt säärane austus, nad tundsid endid nii võimukama, olid täis nõnda kaunist uhkust, et pigemini kuulusid mehed seal oma armukestele kui armukesed meestele. Sageli maksid mehed oma armastuse eest verega, ja et kuuluda oma

südamedaamile, tuli sattuda rohkeisse ohtudesse. Kuid unenägude-Marie, halastavam kui tõeline ja enam liigutatud oma armastatu truust andumusest, kaitses end halvasti ilusa aadlimehe tormilise armastuse vastu. Aga kumb Marie oli tõeline? Kas nägi see ebaõpilane unes tõelist naist? Kas polnud ta vahest Poitiers' lossis näinud daami, kes kandis voorusemaski? Küsimus on delikaatne, seepärast nõuab daamide au, et ta jääks lahendamata.

Hetkel, kui unenägude-Marie oli küps, nagu näis, unustama oma kõrget südamedaami kutsumust, tundis tema kallike äkki, kuidas teda haaras kellegi raudne käsi, ja ülemkohtuniku magushapu hääl ütles talle:

«Noh, tubli südaöökristlane, kes otsis jumalat kobamisi, kas pole juba aeg ärgata?»

367

Philippe nägi Tristani musta nägu ja tundis ära tema pilkava naeratuse. Siis märkas ta trepiastmeil Corne-liust, tema õde ja nende taga ülemkohtu valvureid. Selle vaatepildi juures, kõigi nende saatanlike nägude nägemisel, millel peegeldus vihkamine või see sünge uudishimu, millega timukad vaatavad oma poomisele mõistetud ohvreid, tõusis Philippe Goulenoire oma asemel istukile ning hõõrus silmi.

«Jumala eest,» hüüdis ta, kahmates padja alt pistoda, «on tulnud aeg mõõk tööle pannal»

«Ohoo! Kohe võib ära tunda aadlimehe,» vastas Tristan. «Mulle näib, et minu ees on Georges d'Estoute-ville'i, arbaletivägede ülema vennapoeg.»

Kuuldes Tristani suust oma õiget nime, mõtles noor d'Estouteville vähem endale kui ohule, mis ähvardas tema õnnetut armastatut, kui teda tõesti peaks ära tuntama. Et hajutada kõik kahtlused, hüüdis ta:

«Ei anna alla, saatana nimel! Minu juurde, hulgused!»

Pärast seda hirmsat hüüdu, mis tuli tõepoolest meeleheitel oleva inimese suust, tegi noor õukondlane tohutu hüppe ja sööstis, pistoda käes, trepiplatvormile. Aga ülemkohtuniku käsilased olid harjunud sääraste kokkupõrgetega. Kui Georges d'Estouteville oli trepiastmeil, haarasid nad ta osavasti kinni, pööramata tähelepanu tugevale pistodahoobile, mille ta virutas ühele neist ja mis õnneks küll vaid libises üle valvuri soomusturvise. Seejärel võtsid nad talt relva, sidusid kinni tema käed ja paiskasid ta tagasi voodisse oma ülema silma all, kes seisis mõtlikult liikumatuna paigal.

Tristan vaatles vaikides vangi käsi, sügas habet ja ütles Corneliusele, osutades vangi kätele:

«Tal pole sugugi hulguse või õpipoisi käed. See on keegi härrasmees!»

«Ütelge parem härrasvaras!» hüüdis «võlameister» kaeblikult. «Mu hea Tristan, olgu ta aadlik või ori, ta on mu laostanud, see nurjatu! Ma ei läbe oodata, millal hakatakse tal käsi ja jalgu soojendama või pitsitama teie ilusais väikestes saabastes. Pole kahtlust, et ta on nende nähtamatute või nähtavate kuradite leegioni ninamees, kes teavad kõiki minu saladusi, avavad minu lukud, röövivad mind ja võtavad mul hinge seest. Nad

368

on väga rikkad, vennas! Ah, seekord on nende aarded meil käes, sest sel siin on ju päris Egiptuse kuninga tegumood. Ma saan nüüd tagasi oma kallid rubiinid ja tõhusad rahasummad. Varsti on meie austusväärsel kuningal eküüsid jalaga segada...»

«Oo, meie peiduurkad on kindlamad kui teie omad!» lausus Georges naeratades.

«Ah, neetud röövlinägu! Ta võtab õigeks!» hüüdis ihnur.

ülemkohtunik oli ametis Georges d'Estouteville'i riiete ja luku tähelepaneliku uurimisega. «Kas sina keerasid lahti kõik kruvid?» Georges vaikis.

«Oh, vaiki aga pealegi, kui tahad. Varsti pihid sa pühas piinapingist pihitoolis,» tähendas Tristan. . «Vaat see oli hästi öeldud!» hüüdis Cornélius.

«Viige ta minema!» käskis ülemkohtunik.

Georges d'Estouteville palus luba riietuda. Oma juhi märguande peale riietasid relvamehed vangi osava väle-dusega, nagu amm, kes tahab mähkmete vahetamiseks kasutada hetke, kui põngerjas on rahulik.

Tohutu rahvahulk ummistas Mûrier' tänava. Rahva rahulolematu mõmin üha paisus, näis, nagu oleks käärimas mäss. Juba hommikust saadik levis üle linna uudis vargusest. Kõikjal oli õpilane, kelle kohta kõneldi, et ta olevat noor ja ilus, äratanud üldist poolehoidu ja õhutanud veel enam viha Corneliuse vastu. Ja nõnda polnud siis linnas auväärsete emade poegi ega ilusate kingade ja värskete nägudega (mida tasus rahvale näidata) noori naisi, kes poleks tahtnud näha ohvrit. Kui Georges tuli nähtavale ülemkohtuniku valvuri saatel, kes ratsa hobuse seljas hoidis käe ümber mässitud tuge-vat nahkrihma, millega ta pidas kinni kokkuseotud kätega vangi, tõusis hirmus kära. Kas soovist näha Philippe Goulenoire'i või siis selleks, et teda vabastada, surusid tagumised esimesi ratsapiketi peale, kes seisis Kurjamaja ees. Sel hetkel sulges Cornélius õe kaasabil onia ukse ja luugid väledusega, mida annab paaniline hirm. Tristan, kes polnud harjunud austama tollal alles suveräänsusele jõudmata rahvast, ei tundnud vähimalgi määral muret vastuhaku pärast.

369

«Suruge nad tagasi, litsuge peale!» hüüdis ta oma meestele.

Oma ülemuse käsu peale kihutasid ammukütid ratsude seljas tänava sissekäigu juurde. Nähes, kuidas paar uudishimulikku hobuste kapjade alla kukkusid ja mõned teised nii tugevasti vastu seinu suruti, et pidid peaaegu lämbuma, tegi kokkuvoolanud rahvamass mõistliku otsuse koju tagasi minna.

«Tehke teed kuninglikule kohtule!» karjus Tristan. «Mida teil siin vaja on? Kas tahate, et teid pooma hakataks? Minge aga koju, mu sõbrad, teie praed kõrbevad! Hei, naine, su mehe püksitagumik on lausa auke täis; otsi nõel ja õmble paigad peale!»

Kuigi need sõnad tõendasid, et ülemkohtunik oli heas tujus, panid ka kõige agaramad plehku otsekui musta katku eest. Kui suurem rahvahulk laiali valgus, oli Georges d'Estouteville otse rabatud, nähes ühel Poitiers' lossi aknaist oma kallist Marie de Saint-Vallier'd lõbusasti naervana krahvi kõrval. Ta irvitas oma vaese ustava armukese üle, kes tema pärast läks surma! Aga võib-olla tegi talle nalja, kuidas ammukütid oma relvadega inimestel kübaraid maha lõid. Peab olema kahekümne kolme aastane, täis rohkeid illusioone, peab uskuma naise armastusse ja ise armastama oma hinge kogu jõuga, peab olema naudinguga riskinud eluga ühe suudluse pärast, et mõista, kui palju raevu, vihkamist ja meeleheidet tundis Georges d'Estouteville oma südames, nähes oma naervat armukest, kes heitis talle külma, ükskõikse pilgu. Ilmselt oli ta akna juures juba ammu, sest ta toetus küünarnukkidega padjale; ta tundis end siin üpris mugavalt ja tema vanamees näis olevat rahul. Tema naeris samuti, va neetud küürakas! Mõned pisarad veeresid noormehe silmist. Kui aga Marie de Saint-Vallier nägi teda nutvat, tõmbus ta järsku tagasi. Siis aga kuivasid Georges'i pisarad otsekohe: ta märkas musti ja punaseid sulgi temale ustava paaži kübaral. Krahv ei märganud selle ettevaatliku teenri ilmumist, kes sammus kikivarvul. Kui paaž oli ütelnud mõne sõna krahvinna kõrva, tuli Marie tagasi akna juurde. Vargsi oma türanni igavese luuramise eest õnnestus tal heita Georges'ile pilk, milles säras naise

370

kavalus, kes oskab tüssata oma Argost, pilk täis armasust ja lootuse rõõmu.

«Ma valvan sinu üle.» Kui ta oleks hüüdnud need sõnad, poleks nad suutnud väljendada kõike seda, mida ütles see ainus pilk, kus peegeldus tuhat mõtet, sähvatasid kõik hirmud, naudingud ja nende mõlema seisundit varitsevad ohud. See oli niisama hea kui laskuda taevast alla martüüriumi ja martüüriumist jälle tõusta üles taevasse. Seepärast läks noor senjöör kerge südamega ning rahulolevana rõõmsal meelal piinamisele vastu, leides, et kõik teda ootavad kannatused on tühised tema armastuse

rõõmude kõrval. Kui Tristan oli lahkumas Mûrier' tänavalt, peatusid tema mehed, märgates šoti kaardi ohvitseri, kes kihutas tuhatnelja nende poole.
«Mis on juhtunud?» küsis ülemkohtunik.
«See ei puutu teisse,» vastas ohvitser põlglikult. «Kuningas saatis mu krahv ja krahvinna de Saint-Vallier' järele, ta kutsub neid lõunale.»
Vaevalt oli ülemkohtunik astunud Plessis' paisule, kui krahv koos naisega, mõlemad ratsa, krahvinna valge muula, tema mees hobuse seljas, saatjaiks kaks paaži, jõudsid järele ammuküttidele, et üheskoos nendega sõita sisse Plessis-lès-Tours'i. Kõik liikusid edasi üsna aeglaselt. Georges läks jala kahe valvuri vahel, kellest üks hoidis teda kogu aja rihma otsas. Tristan, krahv ja krahvinna olid loomulikult ees, ja kurjategija käis nende järel. Segunenud ammuküttidega, küsitles paaž neid ja kõneles aeg-ajalt ka vangiga, nii et tabas osavasti soodsa juhuse ning sosistas talle tasa:
«Ma hüppasin üle aiamüüri ja toimetasin Plessis'sse kirja, mille proua oli kirjutanud kuningale. Ta pidi peaaegu surema, kui kuulis vargusest, milles süüdistatakse teid. Julgust! Ta tahab kõnelda teist.»
Juba oli armastus laenanud oma jõudu ja kavalust krahvinnale. Kui ta naeris akna juures, võlgnes ta oma hoiaku ja naeratuse sellele heroismile, mida ilmutavad naised oma elu kriitilistel hetkedel. .
Hoolimata «Quentin Durward'i»* autori kummalisest jantaasiast, kes oli paigutanud Plessis-lès-Tours'i kuningliku lossi kõrgustikule, tuleb see jätta sinna, kus 'a tol ajal oli, — nõos, mida kaitsesid kahest küljest
371
Cher ja Loire, kaugemal ka veel Sainte-Anne'i kanal, mis oli saanud selle nime Louis Xl-lt tema lemmiktütre preua de Beaujeu auks. Ühendades kaks jõge Tours'i linna ja Plessis' vahel, moodustas see kanal samal ajal tugeva kaitse kindlustatud lossile ja tähtsa veetee kaubandusele. Brehemonfi poolt küljest, selle avara ning viljaka lausikmaa poolt kaitses parki kraav, mille jäljed veel tänapäevalgi kõnelevad selle tohutust laiusest ja sügavusest. Ajastul, millal suurtükiväe võimsus oli alles lapsekingades, võis pidada Louis XI poolt ammust ajast tema puhkepaigaks valitud Plessis' positsiooni ligipääsmatuks. Tellistest ja kividest ehitatud loss ei pakkunud midagi tähelepanuväärset, aga teda ümbritsesid ilusad varjuküllased puud ja tema aknaist avanes läbi Plexitium'i pargi maailma kauneimaid vaateid. Peale selle polnud läheduses ainustki võistlevat hoonet, ja täpselt keset väikest tasandikku seisis see üksildane loss, kus kuningas oli kaitstud nelja hirmusisendava vesikind-lustuse poolt. Kui uskuda pärimusi, kasutas Louis XI lossi läänepoolset tiiba ja võis oma toast näha samal ajal Loire'i vete voolu, teispool jõge ilusat orgu, mida niisutasid Choiselle'i vood, ja osa Saint-Cyri künkaid. Lisaks hõlmas pilk vastu õue asetsevaist aknaist kindluse sissekäiku ja paisu, mille abil kuningas oli loonud ühenduse oma lemmikresidentsi ja Tours'i linna vahel. Selle monarhi umbusklik iseloom annab neile oletustele teatava aluse. Muide, kui Louis XI oleks oma lossi ehitamisel luksuse mõttes arhitektuuris olnud niisama pillav, kui hiljem oli Francois I Chambord'is, oleks Touraine jäänud alatiseks Prantsusmaa kuningate residentsiks. Piisab selle imetlusväärse asupaiga ja tema võluvate looduspiltide nägemisest, et veenduda tema üleolekus kõigi teiste kuninglike losside asendiga võrreldes.
Louis XI oli tollal jõudnud viiekümne seitsmendasse eluaastasse, talle oli jäänud veel vaevalt kolm aastat elada. Ta tundis juba surma lähenemist teda kurnava haiguse hoogude järgi. Vabanenud oma vaenlastest, üritas ta suurendada Prantsusmaa piire kõigi Burgundia hertsogite valduste liitmise teel kroonimaadega troonipärija ja Burgundia printsessi Marguerite'i abielu
372
kaudu, mida valmistas osavalt ette Desquerdes, kuninglike vägede juhataja Flandrias. Kindlustanud kõikjal oma võimu, kaalutelles kõige kasulikumaid uuendusi, märkas

kuningas, kuidas tal aeg käest kaob ja talle jäävad veel vaid tema eaga seotud vaevad. Teda olid petnud kõik, isegi tema soosikud, ja seepärast olid kurvad kogemused veel enam suurendanud tema loomupärast umbusaldust. Elutahe oli temas kujunenud kuninga egoismiks, kes on kehastunud oma rahvas, ja ta ihkas pikendada oma elu, et suuta teostada oma laialdasi plaane. Kõik need muudatused monarhistlikus süsteemis, mida hiljem kehtestas publitsistide kaine mõistus ja revolutsioonide geenius, mõlkusid Louis XI-1 meeles. Maksustamise ühtsus, riigialamate võrdsus seaduse ees (tollal tähendas seadus valitsejat) — kõik see oli tema julgete püüdluste aineks. Kõigi pühakute päeva eelpäe-vaks oli ta kutsunud enda juurde kõige osavamad kullassepad, et kehtestada Prantsusmaal mõõtude ja kaalude ühtsus, nagu ta oli sisse seadnud juba võimu ühtsuse. Nõnda hõljus see suure mõtte kehastaja kotkana oma kuningriigi kohal, aga samal ajal hakkas Louis XI lisaks kõigile ettevaatusvahendeile, mis on omased kuningale, ilmutama veel kõrgel seisvatele inimestele loomuomaseid veidrusi. Mitte kunagi varem polnud see suur kuju olnud nii poeetiline ning kaunilt omapärane. Ebatavaline vastandite ühteliitumine! Suur võim kiduras kehas; umbusklik meel maiste asjade suhtes, usklik usundiliste kommete täitmisel; inimene, kes pidas võitlust kahe võimuga, mis olid tugevamad tema omast, — olevik ja tulevik; tulevik, milles ta kartis piinu, mis sundisid teda tegema nii ohtraid annetusi kirikule; olevik ehk tema elu ise, mille nimel ta oli kuulekas Coictier'le*. See kuningas, kes oli võimeline rõhuma kõike, oli ise rõhutud südametunnistuspiinade, aga veel enam oma haiguse poolt keset kogu seda luulet, mis tekib umbusklike kuningate ümber, kes kehastavad endas võimutäiust. See oli hiiglaslik ning alati suurepärane võitlus, võimuka 'nimese võitlus looduse enda vastu.

Oodates lõunasöögiks määratud tundi, einet, mida tol aJastul söödi kella üheteistkümne ja südapäeva vahel, 'stus lühikeselt jalutuskäigult tagasitulnud Louis XI

373

suures väljaõmmeldud riidega kaetud tugitoolis kamina ääres oma magamistoas. Olivier le Daim ja arst Coictier seisid aknaorvas ning vaatasid sõnagi lausumata teine-teisele otsa, et mitte häirida oma käskija und. Ainuke müra, mis siia kostis, tuli esimeses saalis jalutleva kahe kammerhärra, Montresori härra ja Montbazoni isanda Jean Dufou sammudest. Need kaks Tours'i senjööri vaatasid aeg-ajalt šoti kaardi kapteni poole, kes oma harjumuse järgi oli arvatavasti tugitoolis magama jäänud. Kuningas näis olevat suigatanud. Tema pea oli vajunud rinnale, laubale nihkunud kübar varjas peaaegu täiesti silmi. Istudes säärases poosis oma kõrges tugitoolis, mille kõrgel korjul ilutses kuningakrooni kujutis, näis ta kössi vajunud nagu inimene, kes on uinunud keset mingeid mõtisklusi.

Sel hetkel sõitis Tristan oma saatjaskonnaga Sainte-Anne'i sillale, mis asus kahesaja sammu kaugusel Plessis' sissekäigust kanali peal. «Kes see on?» küsis kuningas. Mõlemad üllatunud õukondlased vaatasid küsival pilgul teineteisele otsa.

«Ta näeb und,» ütles Coictier üsna tasa. «Paastu jumala nimel!» lausus Louis XI. «Kas peate mind õige hulluks või? Üle silla tuleb inimesi! Ma olen, tõsi küll, kamina ääres ja peangi kuulma müra selgemini kui teie seal. Seda looduse nähtust peaks olema võimalik kord kasutada.»

«Missugune inimene!» tähendas le Daim. Louis XI tõusis üles ja astus akna juurde, kust võis vaadata linna; siis tundis ta ära ülemkohtuniku ja ütles:

«Ahaa! Seal ta vennas on oma vargaga. Ja seal on samuti mu väike Marie de Saint-Vallier. Aga mina olin päris unustanud kogu selle asja.»

«Olivier,» jätkas ta oma habemeajaja poole pöördudes, «mine ütle härra de Montbazonile, et ta käsiks anda meile lõunaks head Bourgueil' veini. Ja vaata järele, et kokk ei unustaks silmusid; need on kaks asja, mida proua krahvinna väga armastab.»

«Kas ma võin süüa silmusid?» lisas ta pärast väikest pausi, vaadates rahutu ilmega Coictier' poole.

Vastuse asemel hakkas arst oma kõrge käskija nägu uurima. "Kahekesi moodustasid need inimesed tõelise maali.

Romaanikirjanikud ja ajaloolased on teinud kuulsaks pruunist kamlotist laia kuue ja samast riidest puhv-püksid, mida tavatses kanda Louis XI; tema tinast medalitega ilustatud kübar ja Saint-Micheli ordu kaelakee pole mitte vähem kuulsad; kuid ükski kirjanik, ainuski maalikunstnik pole kujutanud selle hirmsa monarhi nägu tema viimaseil elupäevil — haiglast, aukuvajunud, kollakaspruuni nägu, mille kõik jooned väljendasid sapist kavalust, külma irooniat. See mask omas suure inimese laupa, mida uuristasid sügavad kortsud ja mis ilmutas kõrgeid mõtteid; tema põskedes aga ja huulte juures oli midagi labast ning harilikku. Tema näo mõningate joonte järgi oleks võinud teda pidada vanaks ohjeldamatuks viinamarjakasvatajaks või ihneks äritse-jaks, ent läbi selle ebamäärase sarnasuse ja surija rauga nõtruse pääsis maksvusele kuningas, võimu- ja teoinimene. Tema helekollased silmad näisid kustunud, aga neis hõõgus vapruse ning viha säde ja vähimagi kokkupõrke puhul võisid nad pursata lõõmavat leeki. Arst oli paks linnakodanik, õitsva terava ahne näoga, ta kandis musta ülikonda ja mängis tähtsat isikut. Raamistuseks neile kahele tegelaskujule oli pähklipuuga paneelitud ja flandria seinavaipadega kaetud magamistuba, mille nikerdistega kaunistatud talad olid juba nõest mustunud. Voodi ja kogu mööbel, inkrusteeritud inglistinast arabeskidega, näiksid tänapäeval võib-olla hinnalisemad, kui nad olid tegelikult noil ajul, millal kunstid hakkasid looma nii rohkesti meistriteoseid.

«Silmud ei kõlba teile,» vastas füüsik.

See tol ajal värskelt käibele läinud nimetus, mis sõna «mürrimeister» asemele tuli, on jäänud arstidele tänini vaid Inglismaal; siis aga kuulus see meedikuile kõikjal.

«Ja mida ma siis pean sööma?» küsis kuningas alandlikult.

«Vaerast soolaga. Muidu tekib teil liikumisel nii °ntrasti sappi, et te võite surra juba surnute päeval.»

«Täna!» hüüdis kuningas hirmust haaratuna.

375

«Oh, kuninglik kõrgus, rahustuge,» lausus Coictier, «mina olen ju siin. Püüdke vältida igasuguseid erutusi ja katsuge leida meelelahutust.»

«Ah! Selles raskes ülesandes oli kunagi edu minu tütrel,» vastas kuningas.

Seejärel koputas tasakesi kuninga uksele Imbert de Bastarnay, Montrésori ja Bridoré isand. Kuninga loal astus ta sisse, et teatada krahv ja krahvinna de Saint-Vallier' saabumisest. Louis XI andis märku. Ilmus Marie oma vana abikaasa saatel, kes ta ette laskis.

«Olge tervitatud, mu lapsed,» ütles kuningas.

«Kuninglik kõrgus,» vastas daam oma isa suudeldes, «ma sooviksin teiega kõnelda nelja silma all.»

Louis XI tegi näo, nagu poleks ta kuulnud. Ta käändus ukse poole ning hüüdis õõnsa häälega:

«Hei, Dufou!»

Dufou, Montbazoni härra ja sellele lisaks Prantsusmaa kuninga veinivalaja, ilmus suure kiiruga kohale.

«Mine ütle ülemteenrile, et mulle tuleb anda lõunaks vaerapraadi. Siis mine proua de Beaujeu juurde ning teata talle, et ma soovin täna lõunatada üksinda.»

«Kas teate, proua,» jätkas kuningas kerget pahameelt teeseldes, «et te olete mu päris hooletusse jätnud! Varsti saab juba kolm aastat, kus ma teid pole näinud. Noh, tulge lähemale, kullake,» lisas ta istet võttes ja tütre poole käsi sirutades. «Te olete muutunud väga kõhnaks! ... Ja miks te lasete tal nõnda kõhnuda?» küsis Louis XI karmilt krahv de Poitiers' poole pöördudes.

Armukadetseja heitis oma naisele nii hirmunud pilgu, et tollel hakkas temast peaaegu hale.
«See on kõik suurest õnnest, kuninglik kõrgus,» vastas krahv.
«Ahaa! Te armastate liiga teineteist,» ütles kuningas, hoides tütart otse enda ees põlvede vahel. «Noh, ma näen, et mul oli õigus, kui panin sulle nimeks «Õnnis-tusrikas Marie». — Coictier, jätke meid üksi! — Mida te siis minult soovite?» küsis ta oma tütrelt hetkel, kui arst oli lahkunud. «Kui te juba saatsite minu juurde oma ...»
Sel ohtlikul hetkel pani Marie julgesti oma kae kuninga suule ning sosistas talle kõrva:
376
«Ma olen teid alati pidanud diskreetseks ja teravapilguliseks ...»
«Saint-Vallier,» lausus kuningas naerdes, «ma arvan,, et Bridore tahab vestelda sinuga millegi üle.»
Krahv väljus, aga ta tegi õlgadega liigutuse, mida tundis hästi tema naine, kes aimas võika armukadetseja mõtteid, ja otsustas ennetada tema halbu kavatsusi.
«Ütle mulle, mu laps, kuidas sa leiad mu olevat? Noh, kas ma olen väga muutunud?»
«Kuninglik kõrgus, kas te soovite kuulda puhast tõtt või tahate, et ma teid petaksin?»
«Ei,» vastas too tasase häälega, «mul on vaja teada, kuidas on minu seisund.»
«Sel juhtumil ütlen ma, et te näete täna väga halb välja. Aga ärgu kahjustagu minu tõearmastus minu taotluse kordaminekut.»
«Mis taotluse?» küsis kuningas kulme kortsutades ja käega üle lauba tõmmates.
«Siis teadke, kuninglik kõrgus,» ütles krahvinna, «et noormees, kes teie käsul on areteeritud teie varahoidja Corneliuse juures ja kes nüüd on teie ülemkohtuniku võimuses, on süütu Baieri hertsogi juveelide varguses.»
«Kuidas sina seda tead?» ütles kuningas.
Marie langetas pea ja punastas.
«Pole tarvis vist küsidagi, kas siin pole vahest tegemist armastusega,» tähendas Louis XI, tõstes õrnalt üles oma tütre pea ja silitades tema lõuga. «Kui sa ei pihi igal hommikul, mu tüdruk, siis lähed sa põrgusse.»
«Kas te võiksite mulle osutada heateo, puudutamata seejuures minu salajasi mõtteid?»
«Aga mis lõbu minul sellest siis on?» hüüdis kuningas, nähes selles loos endale meelelahutust.
«Ah, kas te siis tahate, et teie lõbu valmistaks minule kurvastust?»
«Oo, kavalpea, kas sul pole siis usaldust minu vastu?»
«Kui nõnda, siis käskige lasta see aadlik vabadusse.»
«Ah see on keegi aadlik!» hüüdis kuningas. «Ta pole siis mingi õpipoiss?»
«On täiesti kindel, et ta pole milleski süüdi,» vastas tütar.
377
«Mina vaatan asjale teise pilguga,» ütles kuningas külmalt. «Ma olen oma riigi suur õigusenõudja ning pean karistama pahategijaid...»
«Mis te nüüd! Ärge tehke niisugust murelikku nägu ja kinkige mulle selle noormehe elu!»
«Kas see tähendab, et tahad oma «varandust» tagasi saada?»
«Kuninglik kõrgus, ma olen mõistlik ning vooruslik! Te pilkate ...»
«Noh siis ei mõista ma küll midagi kogu selles loos,» ütles Louis XI, «las Tristan selgitab selle asja . . .»
Marie de Sassenage kahvatas, ta tegi suure jõupingutuse ning hüüdis:
«Kuninglik kõrgus, ma kinnitan teile, et see viiks teid kunagi meeleheitele: kahtlustatav süüdlane pole midagi varastanud. Kui te lubate mulle anda talle armu, avaldan ma teile kõik, kuigi te võiksite mind siis karistada!»

«Ohoo, asi läheb tõsiseks!» hüüdis Louis XI, lükates oma kübara ühele kõrvale. «Räägi, mu tütar.»
«Olgu siis,» jätkas krahvinna tasase häälega, pannes huuled oma isa kõrva juurde. «See aadlik viibis kogu öö minu juures.»
«Ta võis väga hästi olla viibinud sinu juures ja ühtlasi varastada paljaks Corneliuse, sooritada nõnda kaks röövimist.. .»
«Kuninglik kõrgus, minu soontes voolab teie veri, ja ma pole selline, et võiksin armastada hulgust. See aadlik on teie arbaletiküttide ülema vennapoeg.»
«Olgu peale!» ütles kuningas. «Sinu pihtimine läheb üpris visalt.»
Nende sõnade juures lükkas Louis XI oma üleni väriseva tütre endast eemale, jooksis kikivarvul hääletult oma magamistoa ukse juurde. Viivu vältel, kui ta vestles krahvinnaga, lubas teisest saalist akna kaudu langev päikesepaiste, mis valgustas uksealust, näha kellegi uudishimuliku jalgade varju, mis langes tema toa põrandale. Ta avas järsku rauaga ülelöödud ukse ning tabas krahv de Saint-Vallier' kuulatamas.
«Paastu jumala nimel,» hüüdis ta, «see on jultumus, mis väärib kirvest!»
378
«Kuninglik kõrgus,» vastas Saint-Vallier uhkelt, «ma eelistan kirvehoopi pähe abielumehe-kaunistusele laubal!»
«Te võite saada nii ühe kui teise,» ütles Louis XI. «Keegi teist, mu härrad, pole kindel nende kahe õnnetuse eest. Eemalduge teise saali . . . Conyngham,» jätkas kuningas oma ihukaitse kapteni poole pöördudes, «kas te magasite? Kus siis on härra Bridore? Kuidas te ometi lasete mulle niiviisi ligi tikkuda? Jumal hoidku, iga viimane Tours'i linnakodanik on ümbritsetud suurema hoolitsusega kui mina!»
Olles nõnda tõrelnud, läks Louis XI oma magamistuppa tagasi, aga ta tõmbas hoolikalt ette ukse vaip-kardina, mis moodustas toa sees nagu teise ukse. See oli määratud mitte niipalju põhjatuulte vingumiste vaigistamiseks kui kuninga sõnade summutamiseks.
«Niisiis, mu tütar,» jätkas ta mõnu tundes, mängides krahvinnaga nagu kass hiirega, «eile oli Georges d'Estouteville sinu armuke?»
«Oh ei, kuninglik kõrgus!»
«Ei! Ah, püha Carpioni nimel! Ta väärib surma! Kas selle kelmi meelest polnud minu tütar võib-olla küllalt ilus?»
«Oo, mitte selles pole asi!» hüüdis krahvinna. «Ma kinnitan teile, et ta suudles minu jalgu ja käsi sellise tulisusega, mis oleks liigutanud vooruslikematki kõigist naistest. Ta armastab mind tõsiselt, tal on ausad kavatsused.»
«Sa pead mind küll vist Louis Pühaks, kui arvad, et ma usun säherdust loba. Noor poiss, pealegi tema välimuse juures, oleks küll riskinud oma eluga, et suudelda sinu kingi või käiseid! Niisugust juttu ära tule minule rääkima!»
«Oh, kuninglik kõrgus, see on tõsi! Aga ta tuli veel teisel ajendil.»
Nende sõnade juures tundis Marie, et ta oli pannud kaalule oma mehe elu, sest otsekohe küsis Louis XI elavalt:
«Ja missugusel?»
See seiklus tegi talle lõpmata palju nalja. Ja kindel on, et ta ei oodanud neid kummalisi ülestunnistusi, mida
379
tütar talle lõpuks tegi, pärast seda kui ta oli välja tinginud andestuse oma mehele.
«Ahaa, härra de Saint-Vallier, niisiis te valate kuninglikku verd!» hüüdis Louis XI, kelle silmad süttisid raevust.
Sel hetkel lõi Plessis' tornikell, kuulutades kuninga lõunatundi. Toetudes oma tütre käsivarrele, ilmus. Louis XI kortsus kulmul oma ukse lävele ja leidis kõik teenrid oma kohtadel. Ta heitis krahv de Saint-Vallier'le isesuguse ebamäärase pilgu, mõteldes sellele, missugune* otsus tema kohta langetada. Tekkinud sügava vaikuse katkestasid

äkki Tristani sammud, kes tuli üles peatreppr mööda. Ta ilmus otse saali, ja astudes kuninga ette,, teatas:

«Kuninglik kõrgus, asi on selgitatud.»

«Kuidas? Kõik on juba lõpetatud?» lausus kuningas

«Meie noormees on nüüd munkade käes. Pärast lühikest piinamist tunnistas ta üles oma varguse.»

Krahvinna ohkas sügavasti, kahvatas, kaotas isegi' kõnelemisvõime ja vaatas kuningale otsa. Selle pilgu tabas Saint-Vallier, kes lausus tasa:

«Ma olen reedetud, varas on tuttav minu naisega.»

«Vait!» käratas kuningas. «Siin viibib keegi, kes tahab nähtavasti, et ma kaotaksin kannatuse... Tee kiiresti korraldus, et see hukkamine edasi lükataks!» jätkas ta peakohtuniku poole pöördudes. «Sina vastutad oma peaga selle kurjategija eest, vennas! See asi nõuab põhjalikumat juurdlust, ma tahan ise selle käsile võtta. Esialgu lase süüdistatav vabadusse! Küll ma juba tean, kust teda võib tabada, neil varastel on meelepäraseid redupaiku, urkaid, kuhu nad peitu poevad. Teata Corne-liusele, et ma tulen täna õhtul tema juurde, ma kavatsen teostada isiklikult juurdlust... Härra de Saint-Vallier,» ütles kuningas talle ainiti otsa vaadates, «teie kohta on mul mõningaid uudiseid. Kogu teie veri ei suuda lunastada ühteainust tilka minu verd — kas te seda teate? Clery jumalaema nimel! Te olete süüdi majesteedi solva-' mises. Kas selleks andsin ma teile naiseks nii veetleva olendi, et ta muutuks kahvatuks ning sigimatuks? Nüüd minge otsemaid koju ja valmistuge pikaks teekonnaks!» Nende sõnade juures peatus kuningas, vastavalt oma

380

julmale harjumusele inimesi piinata, ja lisas siis mõne aja pärast: «Juba täna õhtul te asute teele, et kohapeal järele vaadata, kuidas aetakse minu asju Veneetsia harrastega. Oma naise pärast olge päris rahulik, täna õhtul võtan ma ta oma Plessis' lossi, küllap siin juba on tema julgeolek kindlustatud. Edaspidi valvan ma tema järele paremini, kui ma olen tema eest hoolitsenud teie abiellumisest saadik.»

Neid sõnu kuuldes surus Marie vaikides oma isa kätt, nagu tänutäheks tema halastuse ja armuliku suhtumise .eest. Mis aga puutub Louis Xl-sse, siis too naeris habemesse ning lõbustas end oivaliselt.

Louis Xl-le meeldis väga segada end oma alamate asjadesse, ja talle tegi heameelt oma kuninglikku majesteetlikkusse eraelu pisiküsimusi sisse tuua. See kalduvus, mõnede ajaloolaste poolt karmilt taunitud, polnud ometi midagi muud, kui omamoodi kirg mängida inkognitot, mis pakub üht suurimat lõbu kroonitud peadele, teatavat hetkelist troonist loobumist, mis lubab neil oma ühetooniliselt igavasse ellu, kus keegi neile vastupanu ei osuta, tuua teatavaid lihtrahva elu elemente, ainult et Louis XI mängis inkognitot avalikult. Seda laadi kokkupuutumistel oli ta muide mõnus mees ja püüdis meeldida kolmanda seisuse inimestele, kellest ta oli teinud oma liitlased feodaalide vastu. Aga juba ammu polnud tal enam juhust mängida lihtinimest ning siduda end mõne isiku erahuvidega, mõne kange protsessija kohtuasjadega, nii et ta võttis elavalt osa meister Corne-liuse muredest ja tegi oma südameasjaks krahvinna 'de Saint-Vallier' salajased kurvastused. Lõunalauas ütles ta mitut puhku oma tütrele:

«Aga kes siis ometi võis varastada seda va Corneliust? Need näppamised on kaheksa aasta jooksul tõusnud enam kui miljoni kahesaja tuhande eküüni... Miljon kakssada tuhat eküüd, mu härrad!» jätkas ta senjööride poole vaadates, kes laua ääres teda teenisid. «Püha jumalaema! Selle summa eest võiks saada rohkete pattude andestust Rooma kuurialt! Ma võiksin, paastu jumala nimel, omandada Loire'i või veel parem vallutada Piemonte, ilusa kindluse, mis on otsekui loodud meie kuningriigi jaoks.»

381

Kohe pärast lõunasööki lahkus Louis XI koos oma tütre, ihuarsti ja ülemkohtunikuga. Saadetuna relvastatud auvalve poolt, ilmus ta Poitiers' lossi, kus ta

oma oletuste kohaselt leidis veel eest senjöör de Saint-Vallier', kes ootas oma naist, vahest selleks, et talle ots peale teha.

«Mu härra,» ütles talle kuningas, «ma käskisin teil võimalikult kiiremini teele asuda. Ütelge jumalaga oma naisele ja tõtake piirile; teid saadab auvalve. Mis puutub teie instruktsioonidesse ja volituskirjadesse, siis need saabuvad Veneetsiasse enne teid.»

Louis XI andis ühele šoti kaardi leitnandile käsu — koos mõningate salajaste instruktsioonidega — võtta rühm mehi ja saata kuninglik saadik kuni Veneetsiani. Saint-Vallier andis oma naisele külma suudluse, mille ta meelsasti oleks tahtnud teha surmavaks, ja sõitis suure kiiruga minema. Kui krahvinna oli läinud tagasi koju, sammus Louis XI Kurjamaja poole, tõtates otsima lahendust kurvale farsile, mis toimus tema «võla-meistrist» vaderi juures, hellitades lootust, et ta kuningana omab küllaldasel määral vaimuteravust varaste saladuste avastamiseks. Cornelius vaatas mõninga kartusega oma käskija saatjaskonda.

«Kas kõik need inimesed võtavad osa tseremooniast?» küsis ta kuningalt tasa.

Louis XI ei suutnud alla suruda naeratust, märgates ihnuri ja tema õe hirmu.

«Ei, vennas,» vastas ta, «rahustu. Nad söövad meiega koos õhtust minu juures, meie aga üksinda hakkame asja uurima. Mina olen nii osav juurdleja, et võin kihla vedada kümne tuhande eküü peale —ma avastan kurjategija!»

«Me leiame ta, kuninglik kõrgus, kuid kihla me ei vea.»

Nad siirdusid otsekohe kabinetti, kus «võlameister» tavatses hoida oma aardeid. Siin käskis Louis XI kõigepealt näidata endale puukirstu, kus olid Baieri kuurvürsti juveelid, seejärel korstnat, mille kaudu oletatav varas pidi olema alla laskunud, ja suutis brabantlast kergesti veenda tema oletuste paikapidamatuses, arvestades, et koldes polnud sugugi näha nõge, kuigi seal, tõsi küll, harva tuld tehti; aga ka korstnas endas ei

avastanud nad mingeid jälgi, ja pealegi oli korsten katusel peaaegu ligipääsmatus paigas. Lõppude lõpuks pärast kahetunnilist otsimist, kusjuures ilmnes kogu taibukus ning vaimuteravus, mis olid omased Louis XI umbusklikule meelele, sai talle kindlalt tõestatuks, et mitte keegi ei võinud tungida tema «võlameistri» varamusse. Vähimaidki vägivallamärke polnud näha ei lukkudel ega raudkirstude juures, kus hoiti kulda, hõbedat ja rikaste laenuvõtjate poolt antud hinnalisi pante.

«Kui varas avas selle kirstu,» ütles Louis XI, «siis miks võttis ta ainult Baieri juveelid? Mis põhjusel pole ta puudutanud seda pärlikeed? Kummaline roimar!»

Selle kaalutluse juures muutus vaene «võlameister» kaameks; kuningas ja tema vaatasid viivu jooksul teineteisele otsa.

«Hea küll, kuninglik kõrgus, aga mida tuli minu juurest otsima varas, kelle te olete võtnud oma kaitse alla, ja mis põhjusel luusis ta siin kogu öö ringi?» küsis Cornelius.

«Kui sa seda ise ei taipa, vennas, siis käsin ma sul ses suhtes jääda edaspidigi teadmatusse. See on üks minu saladusi.»

«Noh siis peab minu majas olema kurat,» lausus ihnur haletsusväärselt.

Iga muu olukorra juures oleks kuningas võib-olla naernud oma varahoidja hüüatuse üle, kuid ta oli vajunud mõttesse ja heitis meister Corneliusele neid läbis-tavaid pilke, mis on nii omased andekaile ja võimu omavaile inimestele. Seepärast oli brabantlane kohkunud, kartes, et ta on kuidagi pahandanud oma hirmsat käskijat.

«Kas ingel või kurat, aga kurjategija on mul käes!» hüüdis Louis XI äkki. «Kui sind täna öösi varastatakse, siis tean ma homme, kes seda teeb. Kutsu siia see vana ahvinägu, keda sa nimetad oma õeks!» lisas ta.

Cornelius kõhkles peaaegu, kas jätta kuningas üksi oma varakambrisse, aga ta väljus siiski, võidetud mõru naeratuse võimust, mis eksles Louis XI luitunud huulil. Aga hoolimata osutatud usaldusest, püüdis ta ometi koos vanaeidega kiiresti tagasi tulla.

«Kas teil on jahu?» küsis kuningas.

383

«Aga muidugi, me hankisime ju oma varud talveks!»

vastas naine.

«Hea küll! Siis tooge seda veidi siia,» ütles kuningas.

«Mida te tahate teha meie jahuga, kuninglik kõrgus?» hüüdis vanaeit kohkunult, seejuures vähimagi hämmelduseta kuningliku majesteetlikkuse ees, sarnanedes ses suhtes kõigi inimestega, kes on mingi tugeva kire küüsis.

«Vana hull, kas sa täidad juba meie armulise kuninga käsu!» hüüdis Cornelius. «Kas sinu arvates on kuningal jahust puudus või?»

«Osta siis veel head jahu!» torises vanaeit trepil. «Ah,

mu jahu!»

Ta tuli tagasi ja ütles kuningale:

«Teie kõrgus, kas see on kellegi kuninga asi tahta uurida minu jahu!»

Lõpuks ilmus ta, käes üks neist lõuendist kottidest, mida TouraineMs igipõlistest aegadest tarvitatakse selleks, et viia turule või tuua sealt pähkleid, frukte, teravilja. Kotis oli poolest saadik jahu. Ihne perenaine avas koti ja näitas seda pelglikult kuningale, kellele ta heitis neid metsikuid ning kiireid pilke, mille kaudu vanapiigad näivad tahtvat paisata mürki kõigile meestele.

«Ta maksab kuus soud mõõt,» ütles vanaeit.

«Mis tähtsus sellel on!» vastas kuningas. «Puistake jahu põrandale. Eriti hoolitsege selle eest, et põrandale saaks temast hästi ühtlane kiht, nagu oleks sadanud värsket lund.»

Vanapiiga ei saanud millestki aru. See ettepanek rabas teda rohkem, kui seda oleks teinud maailma lõpp.

«Minu jahu, kuninglik kõrgus! ... Põrandale maha ... aga ...»

Meister Cornelius hakkas taipama, kuigi ähmaselt, kuninga kavatsusi, võttis koti ja puistas jahu ettevaatlikult põrandale. Vanaeit võpatas, aga ta sirutas käe välja oma koti järele; ja kui tema vend oli selle talle tagasi andnud, lahkus õde sügavasti ohates. Cornelius võttis sulgedest tolmuharja, ja vähehaaval taganedes hakkas ta kabineti ühest otsast alates tasandama jahu kihti, m's moodustas otsekui lumevaiba, saadetud kuninga P00'|j kellele see toiming näis rohkesti nalja tegevat. Kui nad jõudsid ukseni, ütles Louis XI oma vanale sõbrale:

384

«Kas sel lukul on veel teine võti?»

«Ei, kuninglik kõrgus.»

Kuningas silmitses ukse ehitust, mis oli kaetud suurte terasplaatidega ja kinnitatud raudlattidega; selle soo-muskatte üksikud osad jooksid kõik kokku salamehha-nismiga lukku, mille võti oli Corneliuse käes. Kõik põhjalikult järele uurinud, laskis Louis XI kutsuda kohale Tristani ja käskis tal ööseks välja panna mõned valvepostid oma relvakandjaist suurima saladuskatte all, olgu siis kas kuhugi mooruspuude otsa paisu äärde või naabermajade katustele vihmaveerennide juurde, kogu kuninglik eskort aga viia Plessis'sse, et jätta mulje, nagu ei viibiks kuningas meister Corneliuse juures õhtu-söögil. Seejärel käskis ta ihnuril kõigepealt sulgeda hoolikalt oma aknaluugid, et nende vahelt ei pääseks läbi ainuski valguskiir, ja korraldada kerge õhtueine, et ei võidaks arvata, nagu ööbiks kuningas seal. Kuningas lahkus tavandi kohaselt saadetuna paisu kaudu ja tuli siis salaja, ainult kahe inimese saatel, kindlusmüüri värava kaudu oma «võlameistrist» vaderi juurde tagasi. Kõik oli hästi korraldatud, ja nii naabrid, linnaelanikud kui ka õukondlased arvasid, et kuningal oli tekkinud mõte minna tagasi Plessis'sse ja ta oli lükanud õhtusöögi oma varahoidja juures edasi järgmisele päevale. Corneliuse õde kinnitas seda oletust veel sellegagi, et ostis vaid rohelist sousti poeputkast Rohelise väljaku ääres, mis hiljem sai Beaune'i väljaku nimetuse oma

oivalise valgest marmorist purskkaevu tõttu, mille õnnetu Semb-lan§ay (Jacques de Beaune) oli tellinud Itaaliast oma kodunurga pealinna ehtimiseks.

Kella kaheksa paiku õhtul, hetkel, kui kuningas sõi õhtust oma arsti, Corneliuse ja šoti kaardi ülema seltsis, jutustades lõbusaid lugusid ning unustades, et ta on Louis XI, pealegi haige, peaaegu surija, — valitses väljas sügav vaikus, ja möödaminejad, isegi mõni varas nende hulgas, oleksid võinud pidada Kurjamaja mingiks asustamata hooneks.

«Ma loodan,» ütles kuningas naeratades, «et täna öösi tulevad «võlameistrile» vargad ja minu uudishimu leiab rahulduse. Ja seepärast, mu härrad, ärgu lahkugu keegi

385

homme oma toast ilma minu korralduseta, vastasel korral langeb ta ränga karistuse alla.»

Seejärel heitsid kõik magama. Järgmisel hommikul väljus Louis XI esimesena oma ruumist ja seadis sammud Corneliuse varamu poole; aga oma suureks imestuseks märkas ta, et maja koridorid ja trepid olid täis suuri jalajälgi. Astudes ettevaatlikult, et mitte ära tallata neid hinnalisi jalajäljendeid, sammus ta varakambri ukse poole ning leidis selle olevat lukustatud ilma vähimagi sissemurdmise märgita. Ta uuris jälgede suunda, aga et need muutusid kord-korralt üha tuhmimaks ja viimaks kadusid täiesti, oli võimatu näha, kustkaudu oli põgenenud varas.

«Kuule, vennas,» hüüdis kuningas Corneliusele, «sind on jälle varastatud, nii kummaline kui see ongi!»

Nende sõnade peale väljus vana brabantlane, haaratud teesklematust kohkumusest. Louis XI viis ta vaatama põrandail hästi nähtavaid jalajälgi. Ja nüüd neid uuesti uurides heitis kuningas juhtumisi pilgu ihnuri tuhvleile ning avastas nende taldade sarnasuse põrandaplaati-dele vajutatud rohkete jäljenditega. Ta ei lausunud sõnagi, ja mõtte juures kõigile neile süütuile, kes olid poodud, kadus tema huulilt naeratus. Ihnur sammus kiiresti oma varamu poole. Käskides teha oma jalaga uue jäljendi nende kõrvale, mis juba olid olemas, veenis kuningas teda, et varas polnud keegi muu kui tema ise.

«Pärlikee on vajaka!» hüüdis Cornelius. «Siin peitub mingi nõidus. Mina pole ju väljunud oma kambrist.»

«Kohe saame kõik teada,» lausus kuningas, kelle muutis veel enam mõtlikuks tema varahoidja ilmne siirus.

Otsekohe käskis ta kutsuda oma ruumi relvastatud valvurid nende peidikuist ja küsis neilt:

«Noh, mida te nägite tänase öö jooksul?»

«Ah, kuninglik kõrgus, me nägime mingit nõiakunsti vaatepilti!» ütles leitnant. «Teie kõrguse rahaasjade intendant ronis kui kass mööda majaseina, ja nõnda väledasti, et me pidasime teda algul varjuks.»

«Mina?!» hüüdis Cornelius, kes pärast neid sõnu tardus vaikivana paigale, nagu inimene, kelle jäsemeid on tabanud halvatus.

386

«Võite minna,» ütles kuningas ammuküttide poole pöördudes, «ja teatage härradele Conynghamile, Coictier'le, Bridorele kui ka Tristanile, et nad võivad tõusta oma voodeist ja tulla otsekohe siia ... Sina oled ära teeninud surmanuhtluse,» lausus Louis XI külmalt bra-bantlasele, kes teda õnneks ei kuulnud. «Sinu südametunnistusel lasub vähemalt kümme hinge!»

Siinkohal tõi Louis XI kuuldavale sõnatu naeru ning tegi väikese pausi.

«Aga rahustu,» jätkas kuningas, märgates kummalist kahvatust, mis oli levinud üle ihnuri palge. «Kasulikum on sul aadrit lasta kui sind tappa! Ja tõhusa rahatrahvi abil minu kassa kasuks võid sa pääsu leida minu õigusemõistmise küüsist; kui sa aga ei lase ehitada vähemalt kabelit neitsi Maarja auks, ootab sind igavikus liiga kuum paik.»

«Miljon kakssada kolmkümmend tuhat eküüd ja kaheksakümmend seitse tuhat eküüd teevad miljon kolmsada seitseteist tuhat,» vastas oma arvutustesse süvenenud Cornelius masinlikult. «Miljon kolmsada seitseteist tuhat eküüd viltu löödud!»

«Ta on need kuhugi urkasse peitnud,» ütles kuningas, kellele see summa hakkas paistma kuninglikult ilusana. «See on magnet, mis tõmbas teda alatasa siia: ta haistis oma vara.»

Seepeale astus sisse Coictier. Sel ajal kui kuningas jutustas talle sündmusest, too, nähes, missuguses seisundis on Cornelius, vaatles teda asjatundliku pilguga.

«Kuninglik kõrgus,» vastas arst, «selles loos pole midagi üleloomulikku. Meie «võlameister» omab võimet käia unes. Siin puutun ma kolmandat korda kokku selle kummalise haiguse juhtumiga. Kui te tahaksite pakkuda endale meelelahutust, olles selle haiguse avalduste tunnistajaks, võiksite juba esimesel ööl, kui teda tabab haigushoog, näha, kuidas see rauk vähimagi ohuta kõnnib katuste äärel. Kahe inimese juures, keda ma olen uurinud varem, oli mul võimalus märgata kummalist seost selle haiguse öiste avalduste ja nende isikute päevaste toimingute ja tegevuse vahel.»

«Oo, isand Coictier, sa oled ju päris õpetlane!»

«Kas ma pole siis teie arst?» lausus füüsik ülbelt.

387

Selle vastuse juures tegi Louis XI žesti, mis oli talle omane, kui tal tekkis mingi hea idee, — ta kergitas kiiresti kübarat.

«Sellises olukorras,» jätkas Coictier oma mõtet arendades, «sooritavad inimesed oma toiminguid magadeski. Et meie haigele on üpris meelepärane rahakogumine, andub ta vaikselt oma armastatuimale harjumusele. Seepärast peavad tal käima säärased haigushood iga kord, kui ta päeva jooksul tundis ärevust oma aarete pärast.»

«Paastu jumala nimel, millised aarded!» hüüdis kuningas.

«Aga kus nad siis on?» küsis Cornelius, kes meie loomuse isesuguse omaduse tõttu kuulis nii arsti kui ka kuninga sõnu, kuigi viibis nagu mingis tardumuses oma mõtete ja õnnetuse tõttu.

«Ah,» naeris Coictier valju saatanlikku naeru, «kuu-tõbistel pole pärast ärkamist mingit aimu oma toiminguist ja liikumistest!»

«Jäta meid kahekesi,» ütles kuningas.

Kui Louis XI oli jäänud üksi «võlameistriga», vaatas ta tollele otsa külma pilkava naeratusega.

«Monsenjöör Hoogworst,» jätkas ta sügava kummardusega, «kõik peidetud varad kuuluvad Prantsusmaal kuningale.»

«Jah, kuninglik kõrgus, kõik kuulub teile, ja teie olete piiramatu isand meie elude ja varanduste üle, kuid tänini te olite nii armuline, et võtsite ainult seda, mis teile oli vajalik.»

«Kuule, va vennas: kui ma aitan sul otsida seda varandust, võid sa julgesti ning igasuguse kartuseta jagada selle minuga.»

«Ei, kuninglik kõrgus, ma ei taha teda jagada, vaid jätta see teile täielikult peale minu surma. Aga missugune oleks teie vahend varanduse leidmiseks?»

«Mul oleks ainult vaja endal sind jälgida sinu öiste käikude ajal. Iga teine peale minu oleks ohtlik.»

«Ah, kuninglik kõrgus,» hüüdis Cornelius Louis Xl jalge ette viskudes, «te olete ainus inimene kuningriigis, kelle kätte ma tahaksin end usaldada selles asjas, ja ma oskaksin teile tõendada oma sügavat tänulikkust armulikkuse eest, mida te olete ilmutanud oma alandlikule

388

teenrile; ma tahan panna kõik rattad käima, et teostuks abielu monsenjöör dofääni ja Burgundia trooni-pärijanna vahel. See alles oleks ilus varandus! Mitte eküüde poolest, vaid maavalduste näol, mis muudavad teie kuningriigi piirid ilusasti ümmarguseks.»

«Nonoh, flaamlane, sa tüssad mind,» ütles kuningas kulme kortsutades, «või sa oled seni mind halvasti teeninud!»
«Kuidas, kuninglik kõrgus, te võite kahelda minu ustavuses, teie, ainus inimene, keda ma armastan?!»
«Ainult tühjad sõnad!» lausus kuningas brabantlasele otsa vaadates. «Sa poleks mitte pidanud ootama seda juhust, et olla mulle kasulik. Sina müüd mulle oma protektsiooni, paastu jumala juures! Minule, Louis Üheteistkümnendale! Kas sina oled isand ja mina olen teener?»
«Ah, kuninglik kõrgus,» vastas vana «võlameister», «ma tahtsin teid meeldivalt üllatada uudisega kokkuleppest Gentiga, mida ma teie huvides olin osavasti ette valmistanud; selle kohta ootasin ma kinnitust Ooster-lincki õpilaselt. Aga mis sai temast?»
«Küllalt!» ütles kuningas. «Uus viga. Mulle ei meeldi, kui segatakse end omavoliliselt minu asjadesse. Küllalt! Ma tahan kõige selle üle järele mõtelda.»
Noorusliku väledusega jooksis meister Cornelius alumisse saali, kus viibis tema õde.
«Ah, Jeanne, mu kallis hing, meil on siin kuskil salajane varakamber, kuhu ma olen peitnud miljon kolmsada tuhat eküüd! Ja mina, mina ise olen varas!»
Jeanne Hoogworst kargas püsti oma istmelt, nagu oleks see tulisest rauast. See vapustus oli nii tugev vanapiigale, kes oli harjunud end pikkade aastate vältel kurnama vabatahtliku paastumisega, et ta hakkas kogu kehast värisema ning tundis hirmsat valu seljas. Ta kahvatus kord-korralt ikka enam, ja tema nägu. milles oli nii raske kortsude vahel märgata muutusi, moondus üha rohkem, sel ajal kui tema vend seletas talle haigust, mille ohvriks ta oli langenud, ja veidrat olukorda, millesse nad mõlemad olid sattunud.
«Meie Louis Xl-ga oleme jõudnud niikaugele, et valetame teineteisele näkku nagu kaks nõiarohtudega kaubitsejat.
389
Sa mõistad mind, mu laps, et kui ta hakkab minu järel valvama, saaks ta üksinda teada minu vara peiduurka saladuse. Kuningas üksi kogu maailmas võib jälgida minu õisi käike. Ma ei tea, kas kuninga südametunnistus, kuigi ta ise on nii lähedal surmale, suudab vastu panna miljoni kolmesaja tuhandele eküüle. On vaja teda ennetada, munad pesast välja võtta ja saata kõik meie varandused Genti. Ja sina üksinda ...»
Cornelius vaikis äkki, nagu kaaludes selle kroonitud pea südant, kes juba kahekümne kahe aastasena plaanitses isatapmist. Kui rahaasjade intendant oli langetanud oma otsuse Louis XI kohta, tõusis ta järsku nagu inimene, kes kiirustab põgenema ohu eest. Selle liigutuse peale tema õde, liiga nõrk või liiga tugev säärase vapustuse jaoks, kukkus äkitselt maha: ta oli surnud. Meister Cornelius haaras oma õest kinni ja hakkas teda ägedasti raputama, rääkides talle:
«Pole õige aeg surra ... Küll jõuad hiljemgi. Oo, kõik on otsas! See vana pärdik pole kunagi osanud midagi teha õigel ajal!»
Ta sulges õe silmad ja pani ta põrandale pikali. Siis aga ärkasid temas kõik tema üllad ja head tunded, mis peitusid sügaval tema hinge põhjas, ja unustades peaaegu oma teadmatult peidetud aarded, hüüdis ta südamevaluga:
«Mu vaene seltsiline, niisiis olen ma su kaotanud, sinu, kes sa mind nii hästi mõistsid! Oo, sa olid mu tõeline aare! Siin ta nüüd on, see aare. Koos sinuga lahkub mu südamerahu ja kaovad kõik mu kiindumused. Kui sa oleksid vaid teadnud, kui suurt kasu oleks tähendanud elada veel ainult kaks ööd, poleks sa mitte surnud, juba ainuüksi sellepärast et mulle meeldida, mu vaene väike! Oo, Jeanne, miljon kolmsada seitseteist tuhat eküüd! Ah, kui juba see ei suuda sind äratada ... Ei. Ta on surnud!»
Seejärel istus ta maha ega lausunud enam sõnagi, aga kaks suurt pisarat langesid tema silmist ja veeresid mööda tema aukuvajunud põski. Siis ägas ta ja ohkas mitu

korda sügavasti, ta lukustas saali ja läks jälle üles kuninga juurde. Louis XI oli rabatud kurvastusest, mida peegeldas tema vana sõbra pisaraist märg nägu.

390

«Mis on juhtunud?» küsis ta.

«Ah, kuninglik kõrgus, üks õnnetus toob ikka kaasa teise. Minu õde suri praegu. Ta jõuab enne mind sinna alla,» lausus rauk hirmuäratava liigutusega põrandale osutades.

«Küllalt!» hüüdis Louis XI, kes ei armastanud kõnelusi surmast.

«Ma määran teid oma pärijaks. Mulle on nüüd kõik siin maa peal tühine. Siin on minu võtmed. Pooge mind üles, kui see on teie armulik tahe, võtke kõik endale, puistake maja läbi, ta on kulda täis. Ma annan teile kõik...»

«Mis sa nüüd, vader,» ütles Louis XI, kes oli peaaegu liigutatud selle kummalise hingevalu avaldusest, «ühel ilusal ööl me leiame aarded, ja nii suurte rikkuste nägemine annab sulle tagasi elutahte. Sel nädalal tulen ma jälle sinu juurde .. .»

«Millal vaid soovite, kuninglik kõrgus ...»

Louis XI tegi mõne sammu oma toa ukse poole, aga selle vastuse juures pöördus ta järsult ümber. Ja siis vaatasid need kaks inimest teineteisele otsa säärase ilmega, mida pole võimalik edasi anda ei pintsli ega sõnadega.

«Jumalaga, vader!» lausus Louis XI lõpuks järsult ning kohendas kübarat.

«Kaitsku teid jumal ja püha Neitsi!» vastas «võla-meister» kuningat saates alandlikult.

Pärast nii pikaajalist sõprust tundsid need kaks inimest, et nende vahele on kerkinud umbusalduse ja raha lahutav vahesein, kuigi nad seni olid hästi sobinud just rahasse suhtumise ja üldise umbusklikkuse tõttu. Aga nad tundsid teineteist nii hästi, nad olid teineteisega seevõrra harjunud, et kuningas pidi aimama hääletooni järgi, millega Cornelius oli lausunud ettevaatamatu: «Millal vaid soovite, kuninglik kõrgus,» vastumeelsust, mida varahoidjas edaspidi pidid põhjustama tema visiidid, samuti kui ihnur tundis ära sõjakuulutuse kuninga •auses: «Jumalaga, vader». Seepärast lahkusid Louis XI ja tema «võlameister» teineteisest üsna suures kimbatuses, teadmata, kuidas nüüd vastastikku käituda. Tõsi küll, monarhil oli teada brabantlase saladus; too

391

aga jälle võis oma suhete tõttu kindlustada edu ilusaimale vallutusele, millest kunagi oli unistanud Prantsuse kuningas, nimelt Burgundia dünastiale kuuluvate valduste omandamisele, mis tollal äratas kadedust kõigis Euroopa monarhides. Kuulsa Marguerite'i abielu sõltus Genti inimestest ja flaamlastest, kes teda ümbritsesid. Corneliuse kuld ja tema mõju pidid tõhusalt soodustama läbirääkimiste kulgu, mida oli alustanud Des-querdes, kindral, kellele Louis XI oli usaldanud Belgia piirile paigutatud armee juhatamise.

Need kaks kavalat rebast olid niisiis nagu kaks duel-lanti, kelle jõud osutusid juhuslikult võrdseks, tehes võitluse tulemuse viigiliseks. Olgu siis kas sellepärast, et samast hommikust saadik oli Louis XI tervis veelgi halvenenud, või põhjusel, et Cornelius oli kaasa aidanud Burgundia Marguerite'i tulekule Prantsusmaale, kes tõepoolest saabus Amboise'i juulikuus aastal 1483, et abielluda dofääniga, kellega ta lossikabelis kihlati, — vahest neil asjaoludel ei tõstnud kuningas kaebust oma varahoidja vastu, ei alustanud mingit kohtulikku menetlust; ometi jäid nad vastastikku mingi relvastatud rahu ebamäärasesse seisundisse. «Võlameistrile» õnneks levis Tours'is kuuldus, et tema õde oli sooritanud kõik vargused ja Tristani poolt salaja hukatud. Vastasel korral, kui teatavaks oleks saanud tõde kogu loo kohta, oleks kogu linn tõstnud mässu ning lammutanud Kurjamaja enne, kui kuningal oleks võimalik olnud sinna kaitset saata. Kui kõigil neil ajaloolistel oletustel Louis XI tegevusetuse kohta on teatav alus, siis hoopis teistsugune oli lugu meister Cornelius Hoogworstiga. «Võlameister» veetis esimesed päevad, mis järgnesid sellele saatuslikule hommikule, pidevas tegevuses. Nagu kiskja puuris käis ta edasi-tagasi, haistes oma maja igas

nurgas kulda; ta uuris hoone kõiki õõsi, otsis läbi kõik seinad, nõudis oma aardeid aiapuudelt, maja alusmüüridelt ja tornikeste katuseilt, maalt ja taevalt. Sageli jäi ta terveiks tundideks kuhugi seisma, haarates silmadega kõike korraga või suunates pilgu tühjusse. Taotelles endas esile kutsuda ekstaasi imesid ja nõiavõimu, püüdis ta näha oma rikkusi läbi vahemaade ja takistuste. Teda rõhus pidevalt mingi rusuv mõte, näris tugev iha, mis põletas tal

392

hinge, aga veel rängemini vaevas teda piinav kahevõitlus, mida ta iseendaga lõputult pidas, sest ajast kui tema kullakirg oli pöördunud tema enda vastu; see oli midagi pideva enesetapmise taolist, mis sisaldas kõiki elu ja surma kannatusi. Mitte kunagi veel polnud pahe võtnud end ise nii tugevasse haardesse; sest ihnur, kes on end ettevaatamatult sulgenud maa-alusesse peidikusse, kus on varjul tema kuld, tunneb Sardanapalose kombel naudingut sellest, et sureb oma rikkuste rüpes. Ent Cornelius, samal ajal varas ja varastatu, tundmata nii ühe kui ka teise saladust, omas rikkusi ega omanud neid ka — enneolematu piin, otse veider piin, aga hirmus oma pidevuses. Olles mõnikord peaaegu mälu kaotanud, jättis ta avatuks oma värava luugi, ja siis võisid möödakäijad näha seda juba täiesti rammestunud inimest seismas täielikus liikumatuses keset oma hooletusse jäetud aeda. Neile, kes teda vaatlesid, heitis ta terava pilgu, mille talumatu helk pani nad jubedusest tarduma. Kui ta juhuslikult sattus Tours'i tänavaile, oleks teda võinud pidada võõrsilt tulnuks: ta ei teadnud kunagi, kus ta viibib, ega märganud sedagi, kas paistab päike või kumab kuu. Sageli küsis ta möödaminejailt teed, arvates end viibivat Gentis, ja näis, nagu oleks ta alatasa oma kadunud varanduse otsingul. Mõte, kõige elujõulisem ning kõige enam materialiseerunud kõigist inimlikest mõtteist, mõte, mille kaudu inimene kujutab end ise, luues endast väljaspool selle täiesti fiktiivse mõiste, mis kannab omandi nime, — see vaimne deemon torkas talle iga minut oma teravad küünised südamesse. Ja siis, keset seda piina tõstis pead Hirm koos kõigi nende tundmustega, mis moodustavad tema saatjaskonna. Tõepoolest oli olukord selline, et kaks inimest omasid saladust, saladust, mida ta isegi ei tundnud. Louis XI või Coictier võisid panna valvama inimesi, et jälgida tema uneskäimist ning välja uurida, missugusesse tundmatusse kuristikku ta oli pildunud °ma rikkused keset nii rohkete süütute ohvrite verd. Kõik hirmutunded ei suutnud summutada ka Südame-hinnistuspiina. Et mitte lasta röövida oma eluajal neid teadmata kuhu peidetud aardeid, võttis ta kohe esimestel Päevadel pärast teda tabanud

õnnetust tarvitusele kõige

393

rangemaid ettevaatusvahendeid oma une vastu; pealegi lubasid tema ärisuhted tal hankida kõige tõhusamaid antinarkootikume. Need öised valvamised pidid olema hirmsad; ta oli üksinda oma võitluses ööga, vaikusega, südametunnistuspiinaga, hirmuga, kõigi nende mõtetega, mis inimene on kõige enam isikustanud, vaistlikult võib-olla, alistudes nõnda moraalsele tõele, mil puuduvad alles tajutavad tõendid. Lõpuks pidi see nii võimukas inimene, see poliitilisest ja ärilisest elust kalestu-nud süda, see ajaloos tundmatu geenius, varisema hirm-saist piinadest, mis ta ise endale oli loonud. Võidetud mõtteist, mis olid tapvamad nendest, millele ta tänini oli suutnud vastu seista, lõikas ta endal habemenoaga kõri läbi. Tema surm langes peaaegu ühte Louis XI surmaga, nii et Kurjamaja rüüstati põhjalikult rahvamassi poolt. Mõned Touraine'i põliselanikud on kinnitanud, et keegi riigirentnik nimega Bohier oli leidnud «võla-meistri» varandused ja kasutades oma leidu hakanud püstitama ehitusi Chenonceaux's — imeväärset lossi, mis hoolimata mitme kuninga rikkustest ja Diane de Poitiers' kui ka tema võistleja Caterina di Medici kirglikust huvist ehituskunsti vastu on alles tänini lõpetamata.

Marie de Sassenage'i õnneks suri krahv de Saînt-Vallier teatavasti oma saadikuks olemise ajal. See suguvõsa ei hääbunud. Krahvinnal sündis pärast krahvi ärasõitu poeg, kelle saatus on tuntud meie Prantsusmaa ajaloos kuningas François I valitsemise ajal. Tolle mehe päästis tema tütar, kuulus Diane de Poitiers, Louis Xl ebaseaduslik lapselapsetütar, kes sai hiljem Henri II palavalt armastatud sõbratariks, ebaseaduslikuks abikaasaks, sest vallaslapselisus ja armuvahekorrad olid selles üllas perekonnas pärilikud.

Saché lossis, november ja detsember ¡831.

5. TUNDMATU MEISTRITEOS

I GILLETTE

1612-nda aasta lõpul, ühel kõledal detsembrikuu hommikul jalutles keegi väga kerges riietuses noormees ühe maja ukse ees Grands-Augustins'i tänaval Pariisis. Olles üsna kaua nõnda mööda seda tänavat kõndinud, kõhklevalt kui armastaja, kes ei söanda ilmuda oma esimese armukese juurde, nii leplik kui see olekski, astus noormees viimaks üle selle ukse läve ja küsis, kas maestro Francois Porbus* on kodus. Saanud jaatava vastuse vanalt naiselt, kes pühkis parajasti esikut, hakkas noormees aeglaselt trepist üles minema, igal astmel peatudes nagu mõni värske õukondlane, kes tunneb rahutust mõtte juures, missugune vastuvõtt talle kuninga poolt võiks osaks saada. Kui ta mööda keerdtreppi üles jõudis, jäi ta trepikojas hetkeks seisma, kõheldes võtta kätte kummalist koputushaamrit, mis kaunistas ateljee ust, kus pidi töötama Henri IV õuemaalija, kelle Maria di Medici Rubensi kasuks unarusse oli jätnud. Noorukit erutas see sügav tunne, mis alati on pannud värisema suurte kunstnike südamed, kui nad täis noorustuld ja kunstiarmastust lähenevad geniaalsele inimesele või mõnele meistriteosele. Kõigil inimlikel tundmustel on olemas esimene, ülla vaimustuse tekitatud õitseaeg, mis järk-järgult vaibub, kuni ükskord õnn on veel vaid mälestus ja kuulsus on saanud valeks. Nende mööduvate tundeelamuste hulgas ei sarnane miski sel määral armastusega kui tärkav kunstnikuvaimustus, mis esma-kordselt kogeb hurmavaid kannatusi oma kuulsusrikkal Ja õnnetusrohkel eluteel, kirg täis vaprust ja samal ajal kartlikkust, ähmast usku ja paratamatuid pettumusi.

Sellel, kes rahanappuse ajastul, oma geeniuse noorukieas pole sügavast erutusest värisenud suure meistri ette ilmudes, jääb igaveseks vajaka üks südamekeel, mingi pintslitõmme, mingi loominguline tunne, teatav poeetiline varjund. Kui mõned ülespuhutud hooplejad usuvad liiga vara oma suurt tulevikku, siis on nad vaimusuu-rused vaid rumalate meelest. Ses suhtes näis kõik kõnelevat noore tundmatu kasuks, kui mõõta annet selle esialgse kartlikkuse, selle väljendamatu ujeduse järgi, mida kuulsusele määratud inimesed nii kergesti oskavad minetada oma kunstiga tegeldes, nagu ilusad naised kaotavad pikapeale häbelikkuse oma koketeerimisvõt-teid kasutades. Harjumine saavutatud võitudega vähendab kahtlust, aga võib-olla ongi häbelikkus üks kahtluse liik.

Rõhutuna vaesusest ja üllatatuna sel hetkel oma ülbest julgusest poleks vaene algaja siiski söandanud sisse astuda maalikunstniku juurde, kellele me võlgneme Henri IV imetlusväärse portree, kui erakordne juhus talle poleks appi tulnud. Trepist tuli üles keegi vanamees. Tema ülikonna veidruse, pitskrae toreduse ja tähtsa, enesekindla kõnnaku järgi aimas noormees selles isikus kas maalikunstniku soosijat või sõpra. Ta astus trepikojas sammu tagasi, et anda teed raugale, keda ta seejuures uudishimulikult uuris, lootes temas leida kunstniku loomupärast headust või kunstiarmas-taja abivalmis iseloomu; kuid selles näos märkas ta midagi saatanlikku, eriti aga veel midagi sellist,

mis on ahvatlev kunstnikupintslile. Kujutelge endale kõrget kumerat paljakutega laupa, mis kerkib esile väikese lameda ülespidi otsaga nina kohal nagu Rabelais'l või Sokratesel; naeruhimulist ning kortsulist suud; lühikest kõrgilt ülestõstetud lõuga, mida ehtis hall teravaks lõigatud habe; merirohelisi silmi, mis näisid nagu luitunud kõrgest east, mis aga kontrastiks pärlmutrilisele valgele, kus liikus silmatera, võisid mõnikord vihahoos või suures vaimustuses veel magnetilisi pilke pilduda. See nägu näis muide erakordselt närbunud east tingitud väsimusest, aga veel enam neist mõtteist, mis kurnavad võrdselt nii hinge kui ka ihu. Silmadel polnud enam ripsmeid ja vaevu võis märgata kumerail kulmukaartel

398

kergeid udemeid. Asetage see pea põdurale ning nõrgale kehale, ümbritsege ta pitsidega, mis sätendavad valevusest ning on erakordselt peenelt välja töötatud, heitke rauga mustale vammusele raske kuldkett, ja te saate teatava kujutluse sellest isikust, kellele trepi nõrk valgustus andis veel lisaks mingi fantastilise värvingu. Oleks võinud arvata, et mõni Rembrandti maal on ilma raamita ning vaikivana liikumas mustal taustal, mida eelistas see suur kunstnik. Vanamees heitis noorukile läbinägeva pilgu, koputas kolm korda uksele ning ütles umbes neljakümneaastasele haiglasele mehele, kes avas ukse: «Tere, maestro.»

Porbus tegi aupakliku kummarduse ja laskis sisse ka noormehe, arvates, et rauk oli ta kaasa toonud, ega pööranud talle enam mingit tähelepanu, seda enam et noor kunstijünger sattus selle võlu mõju alla, mida peavad vist kogema kõik sünnipärased maalijad, nähes esmakordselt ateljeed, kus nad võivad tutvuda mõningate kunstialaste menetlustega. Lahtine aken võlvitud laes valgustas meister Porbusi ateljeed. Valgus oli koondatud molbertile kinnitatud lõuendile, mida oli puudutanud vaid kolm või neli valget pintslitõmmet, ega küündinud selle avara ruumi nurkadeni, kus valitses pimedus; ent mõned ekslevad vastuhelgid läitsid selles ruskes hämaruses hõbedasi litreid ühe seinale riputatud rüütliturvise kumerustel, viirutasid ereda valgusvöödiga antiikse nõudekapi nikerdatud ning poleeritud karniisi, mis oli täis kummalisi nõusid, või tikkis heledate punktidega paari vana kuldbrokaadist kardina teralist kangakude suurtes langevates voltides, mis ilmselt oli siin modelliks mingile maalile.

Anatoomilisi «muskelmanne», antiiksete jumalataride fragmente ja torsosid, mida armastavalt olid lihvinud sajandite suudlused, oli kuhjatud riiuleile ja konsoolidele. Arvutud visandid, kolme pliiatsiga, sangviini või sulega tehtud etüüdid, katsid seinu kuni laeni. Värvide kastid, õlide ja essentside pudelid, ümberpaisatud taburetid jätsid vaid kitsa tee, et pääseda kõrge värvilise ktaasakna alla, mille kiirtepärg langes otse Porbusi kahvatule näole ja kummalise rauga nagu elevandiluust

399

kolbale. Noormehe tähelepanu köitis varsti erakordselt üks maal, mis neil segaseil revolutsiooniaegadelgi oli juba saanud kuulsaks ja mida käisid vaatamas mõned neist kangekaelseist inimestest, kellele me võlgneme püha tule säilitamise rasketel aegadel. See kaunis kunstilehekülg kujutas Egiptuse Mariat, kui ta valmistub tasuma paadiga üleviimise eest. Selle Maria di Medidle määratud meistriteose müüs mainitud naine hiljem oma viletsuspäevil.

«Sinu püha naine meeldib mulle,» ütles rauk Porbu-sile, «ja ma maksaksin sulle tema eest kümme kuld-eküüd üle kuninganna poolt lubatud hinna; aga eks mine temaga võistlema!... Kurat võtaks!»

«Teile meeldib see asi?»

«Hm-hm, kas ta mulle meeldib?» lausus rauk. «Jah ja ei. Sinu ilus naiskuju pole pahasti valmis meisterdatud, kuid temas pole elu. Teie kunstnikud puha arvate, et olete teinud kõik, kui olete joonistanud korralikult mingi figuuri ning asetanud iga asja oma kohale anatoomia seaduste järgi! Te värvite visandi ihuvärvi tooniga, mis on ette valmis segatud teie paletil, kusjuures te püüate ühe külje teha tumedamaks teisest, ja et

te aeg-ajalt vaatate alasti naist, kes seisab teie ees laual, arvate end olevat jäljendanud loodust; te kujutlete, et olete kunstnikud ning olete näpanud jumala saladuse! ... Prrr! Selleks et olla suur poeet, ei piisa süntaksi põhjalikust tundmisest ja sellest, et ei tehta keelevigu! Vaata oma püha naist, Porbus! Esimesel pilgul näib ta imetlusväärne, kui aga vaatad teda teist korda, siis märkad, et ta on nagu kleebitud lõuendi külge ja et pole võimalik teha ringkäiku ümber tema keha. See on vaid siluett üheainsa näopoolega, ainult väljalõigatud kuju, naise pilt, mis ei oskaks end ümber pöörata ega oma asendit muuta. Ma ei tunne õhku nende käte ja maali tausta vahel, puudub vahemaa ja sügavus, ometi on kõik ilusasti perspektiivis ja õhuline kaugus on täpselt silmas peetud. Ent hoolimata kõigist neist kiiduväärseist pingutustest ei suuda ma uskuda, et seda ilusat keha võiks hingestada elu soe hingus. Mulle tundub, et kui ma paneksin käe sellele nii ümmargusele rinnale, oleks see külm kui marmor! Ei, mu sõber, veri ei voola selle elevandiluust keha

400

naha all, elu ei valgu purpurse kastena laiali veenide ja soonekeste kaudu, mis põimuvad võrgukesena oimude ja rinna läbipaistva ambravärvi naha all. See koht osutab elusat värinat, teine aga on liikumatu, elu ja surm peavad võitlust igas maali osas: siin on tõeline naine, seal 0n vaid raidkuju, veel kaugemal aga lausa laip. Sinu teos on ebatäiuslik. Sa oled suutnud puhuda ainult osa oma hingest oma hellalt armastatud teosesse. Prome-teuse tõrvik on enam kui üks kord kustunud sinu käes ja sinu maali paljusid kohti pole puudutanud taevane leek.»

«Aga miks, mu kallis õpetaja?» küsis Porbus raugalt aupaklikult, samal ajal kui noormees nägi kurja vaeva, et alla suruda tugevat tungi talle rusikatega kallale tormata.

«Vaat miks!» vastas väike vanamees. «Sina hõljusid kõhklevalt kahe süsteemi vahel, joonistuse ja värvi, vanade saksa meistrite nokitseva loiduse, nende puise täpsuse ja itaalia meistrite hurmava kirglikkuse, õnnis-tusliku ülevoolavuse vahel. Sa tahtsid samal ajal jäljendada Hans Holbeini ja Tiziani, Albrecht Dürerit ja Paolo Veroneset. Muidugi mõista oli see oivaline püüdlus! Kuid mis juhtus? Sa ei saavutanud ei kuivuse karmi võlu ega hele-tumeda petlikku hurma. Nagu sula-pronks, mis purustab liiga hapra valuvormi, on vaat selles kohas Tiziani ohtrad ning eredad värvid lõhkunud Albrecht Düreri õrnad kontuurid, mille vahele sa nad oled valanud. Teistes kohtades on joonistus vastu pidanud ning talub veneetsia paleti oivalist ülikülllust. Nägu pole ei täiuslikult joonistatud ega täiuslikult maalitud ning kannab sinu õnnetu kõhklevuse jälgi. Kui sa ei tundnud endas küllalt jõudu, et oma geeniuse tules ühte sulatada need kaks võistlevat maneeri, oleksid pidanud kindlalt valima ühe või teise neist, et saavutada kas või seda ühtsust, mis reprodutseerib elava looduse ühte külge. Sina oled tõeline ainult keskmistes osades, sinu kontuurid on väärad, neil puudub reljeefne kumerus ja nende taga ei oska midagi oodata. Vaata siin °n tabatud tõtt,» ütles vanamees, osutades püha naise rinnale. «Siis veel siin,» jätkas ta, näidates punkti, kus Pildil lõppes õlg. «Siin aga,» tähendas ta, tulles tagasi

401

rinna keskosa juurde, «on kõik ebaõige. Ei maksa enam analüüsida, see viiks su meeleheitele.»

Vanamees istus väikesele taburetile, toetas pea kätele ja jäi vait.

«Maestro,» ütles talle Porbus, «ometi olen ma põhjalikult uurinud seda rinda alasti kehal, aga meie õnnetuseks esineb looduses tõelisi muljeid, mis pole enam usutavad lõuendil...»

«Kunsti ülesanne pole mitte kopeerida loodust, vaid teda väljendada! Sina pole mitte mõni vilets kopeerija, vaid poeet!» hüüatas rauk elavalt, katkestades Porbus! despootliku žestiga. «Muidu seisneks ju skulptori kogu töö selles, et valmistada naisest kipsmudel! Aga eks katsu teha oma armukese käest kipsist vorm ja aseta see enda ette. Sa leiaksid, et see on laiba hirmus käsi, mil puudub vähimgi sarnasus, ja sa peaksid

pöörduma kujuri poole, kelle peitel, tegemata täpset koopiat, annaks sellele liikumise ja elu. Meie ülesandeks on tabada asjade ja olendite vaimu, hinge ja ilmet. Muljed! Muljed! Aga need on ju vaid elu kõrvalised, juhuslikud seigad, mitte aga elu ise. Käsi — kui ma juba võtsin selle näite —, käsi ei ole ainult kehaosa, ta väljendab ja jätkab mõtet, mida on vaja tabada ning edasi anda. Ei maalikunstnik, poeet ega skulptor tohi lahutada välist muljet põhjusest, mis peituvad tihedasti teineteises! Siin ongi tõeline võitlus! Paljud kunstnikud pühitsevad võitu vaistlikult, ilma et nad oleksid teadlikud kunsti sellisest ülesandest/ Te joonistate naise, aga te ei näe teda. Mitte nõnda ei õnnestu tabada looduse suurt saladust. Ilma et te sellele mõtleksite, jäljendab teie käsi sedasama modelli, mis-sugust te olite kopeerinud oma õpetaja juures. Te ei tungi küllalt sügavale vormi olemusse, te ei otsi teda küllaldase armastuse ja visadusega tema põikeis ja taga-nemistes. Ilu on karm ning tujukas asi, mis ei lase end niisama hõlpsasti tabada, peab ootama tema sobivat tundi, teda luurama ja tabamisel tugevasti haardes hoidma, et sundida teda alistuma. Vorm on Proteus, aga palju tabamatum ja riukalisem kui Proteus müüdis. Alles pärast pikka võitlust võib teda sundida oma õiget nägu näitama. Te kõik rahuldute tema esimese ilmega, millega ta end teile näitab, või äärmisel juhtumil teise

või kolmandaga; mitte nõnda ei toimi võidukad võitlejad. Võitmatud maalikunstnikud ei lase end tüssata kõigi nende kõrvalteede poolt, nad ilmutavad visadust, kuni sunnivad loodust näitama end täiesti alasti ning oma tõelises olemuses. Nõnda toimis Raffael,» ütles vanamees, võttes peast oma musta sametmütsi, et avaldada austust, mida talle sisendas see kunsti kuningas. «Raf-faeli suur üleolek tuleneb tema tugevast sisemisest meelest, mis tema juures näib nagu tahtvat purustada vormi. Vorm on tema kujudes see, mis ta peaks olema meiegi juures, — vahendaja ideede, aistingute ja mitmekülgse luule edasiandmiseks. Iga kuju on terve maailm, portree, mille modell on ilmutanud end ülevas nägemuses valguskiirte värvituna, mingi sisemise hääle käsul kattest vabastatuna taevase sõrme poolt, mis on terves möödunud elus kätte juhatanud allikad väljendusvahendite leidmiseks. Te teete oma naistele ilusaid riideid lihast, kauneid drapeeringuid juustest, aga kus on veri, mis sünnitab rahu või tekitab kirge ning põhjustab hoopis erisuguseid muljeid! Sinu püha naine on brünett, aga vaata, mu vaene Porbus, need värvid kuuluvad blondiinile! Seega on teie loodud kujud vaid värviliseks võõbatud kahvatud viirastused, mida te lasete mööduda reas meie silme eest, ja seda te nimetate maalikunstiks, üldse kunstiks! Ainult sellepärast, et te olete valmistanud mingi asja, mis sarnaneb enam naisega kui majaga, te arvate olevat jõudnud eesmärgile, ja olles uhked sellele, et teil pole enam vajadust kirjutada oma kujude kõrvale currus venustus1 või pulcher homo2 nagu esimestel maalikunstnikel, arvate teie end olevat oivalised meistrid! Ha-haa! ... Ei, te pole seda veel mitte, mu tublid ametivennad; teil tuleb veel palju pliiatseid kulutada, rohkeid lõuendeid värviga katta, enne kui jõuate mäele. Kindlasti hoiab naine pead nõnda, ta tõstab sellisel viisil oma seelikut, raugus tema silmades peegeldub just säärases alistunud leebuses, tema ripsmete värelev vari hõljub just nõnda tema põskedel. Kõik see on nii, ja ometi mitte uü! Mis siin siis puudub? Ei midagi, aga see miski on

' Tore sõjavanker (ladina k.);
Ilus inimene (ladina k.).

kõik. Te tabate elu välise ilme, kuid te ei väljenda tema pulbitsevat küllust, seda ebamäärast, mis moodustabki võib-olla hinge ja mis hõljub pilvena välise kesta kohal. Teiste sõnadega, te ei väljenda seda elu õitsvat hurma, mida on tabanud Tizian ja Raffael. Kui lähtuda kõrgeimast punktist, kuhu olete jõudnud teie, võiks vahest luua

oivalisi maale, aga teie väsite liiga kiiresti. Labane keskpärasus imetleb, tõeline asjatundja aga naeratab. Oo Mabuse*, oo minu õpetaja!» jätkas see kummaline inimene. «Sina oled varas, sina oled viinud endaga kaasa elu! Ja kõige selle juures,» jätkas ta, «on see lõuend parem kui tolle Rubensist lurjuse maalid oma kinaver-punasega ülevõõbatud flaami lihamägedega, oma puna-juukseliste koskedega ja kriiskavate värvidega. Vähemalt on teil siin olemas koloriit, tundmus ja joonistus — Kunsti kolm olulist komponenti.»

«Aga see püha naine on ju vaimustav, mu hea härra!» hüüdis .noormees valju häälega, ärgates nagu sügavast unelusest. «Mõlemas näos, nii püha naise kui ka paadi-mehe omas, on märgata mingit kunstikavatsuse peenust, mis on tundmatu itaalia meistreile. Ma ei tea neist mitte ainustki, kes oleks suutnud leiutada sellise kõhkleva ilme paadimehele.»

«Kas see väike kelm on teie oma?» küsis Porbus vanamehelt.

«Paraku mitte, maestro! Andestage minu julgust!» vastas algaja kunstnik punastades. «Ma olen tundmatu, pintseldan vaistu järgi, ja saabusin alles hiljuti siia linna, kõigi kunstide allikale.»

«Siis tööle!» ütles talle Porbus, andes talle punase pliiatsi ja paberilehe.

Tundmatu nooruk kopeeris osavate joontega kiiresti

Maria kuju.

«Ohoo!» hüüatas vanamees. «Teie nimi?»

Noormees kirjutas joonistuse alla: Nicolas Poussin*.

«Pole .paha algaja kohta,» lausus too veider isik, kes nii meeletult oli arutelnud kunsti üle. «Ma näen, et sinu juuresolekul võib kõnelda maalikunstist. Ma ei laid3 sind, et sa vaatlesid imetlusega Porbusi püha naist. Kõigi meelest on see meistriteos, ja ainult need, kes on

pühendatud kunsti kõige sügavamaisse saladustesse, suudavad avastada, mis suhtes ta patustab. Aga et sina väärid õppetundi ning oled võimeline käsitama, siis tahan ma sulle näidata, kui vähe on vaja selleks, et muuta see teos täiuslikuks. Terita nüüd oma silma ning keskenda tähelepanu, teist sellist juhust õppimiseks ei avane sul võib-olla kunagi. Sinu palett, Porbus!»

Porbus läks paletti ja pintsleid tooma. Väike vanamees kääris järsu krampliku liigutusega oma käised üles, pistis pöidla läbi kirju ning mitmesuguste värvitoonidega kaetud paleti, mille Porbus talle ulatas; ta pigemini kiskus kui võttis viimase käest peotäie igasuguses suuruses pintsleid ja tema teravaks lõigatud habe tudises äkki neist ähvardavaist jõupingutustest, mis ilmutasid kirgliku fantaasia kärsitust. Kastes pintslit värvi sisse, torises ta aina läbi hammaste:

«Need värvid oleksid parajad aknast välja visata koos oma segajaga; nad on otse vastikult kriiskavad ning võltsid — kuidas nendega maalida?!»

Seejärel kastis ta palavikulise kiirusega pintsli otsa mitmesuguseisse värvidesse, mille kogu gammast ta aeg-ajalt üle käis väledamini kui toomkiriku organist üle oma oreli klahvistiku lihavõttehümni «0 Filib mängimisel.

Porbus ja Poussin seisid liikumatult lõuendi kummalgi pool, süvenenud suurima õhinaga vaatlusse.

«Kas näed, noormees,» ütles rauk pead pööramata, «kas näed, kuidas kolme-nelja pintslitõmbega ja kerge sinaka vaabaga võib panna hõljuma õhu selle vaese püha naise pea ümber, kes ilmselt oli lämbumas ning tundis ängistust selles umbses õhustikus! Vaata, kuidas need riidevoldid nüüd lendlevad ja kuidas on märgatav, et kerge tuulepuhang neid kergitab! Varem näis, et see on tärgeldatud lõuend, mida hoiavad üleval nööpnõelad. Kas sa märkad, kuidas atlasspehme helkiv valendus, mille ma äsja andsin rinnale, väljendab hästi noore neiu °aha mahedat elastsust ja kuidas punakaspruuni ja põletatud ookri värvisegu muudab soojaks selle suure laia Varjutatud

külma halluse, kus veri oli hüübinud, selle asemel et voolata. Noormees, noormees, seda, mis ma s'nule siin näitan, ei suuda sulle õpetada ükski meister.

Ainult Mabuse tundis saladust, kuidas kujudele elu anda. Mabuse'il oli vaid üksainus õpilane, ja see olen mina. Minul aga pole olnud õpilasi, ja ma olen juba vana. Sa oled küllalt taibukas, et mõista kõike muud, millele ma vihjan.»

Üha kõneldes puudutas kummaline vanamees pintsliga mitmest kohast maali: siin paar tõmmet, seal üksainus, aga alati nii tabavalt, et oleks võinud arvata, nagu oleks valminud uus maal, kujunenud uus maalikunst täis elavat valgust. Ta töötas sellise kirgliku innuga, et higi pärlendas tal paljakutega laubal; ta töötas nii nobedasti väikeste järskude kärsitute liigutustega, et noorele Poussinile tundus, nagu oleks selle veidra isiku kehas mingi deemon ning sunniks tema enda tahte vastaselt liikuma selle käsi oma tuju järgi. Silmade üleloomulik sära, kramplikud liigutused, mis näisid nagu osutavat mingit vastupanu, andsid sellele mõttele isegi mingi tõepõhja, mis pidi avaldama mõju nooruslikule kujutlusvõimele. Vanamees jätkas oma tööd, aina rääkides:

«Trahh! Trahh! Trahh! Vaat kuidas seda määritakse, noormees! Tulge appi, mu väikesed pintslitõmbed, tehke veidi sooja sellele jäisele kõledusele! Noh nõnda! Nii, nii, nii!» ütles ta, elustades need kohad, kus ta oli osutanud mingile tuimale elutusele, kaotades mõne värvilaiguga ebakõla temperamendis ja luues ühtsuse toonis, mis vastaks tulisele egiptlannale.

«Kas näed, mu väike, ainult viimased pintslitõmbed omavad tähendust. Porbus on teinud neid sada, mina aga tegin ainult paar. Mitte keegi ei ütle meile aitäh selle eest, mis peitub all. Pea seda hästi meeles!»

Lõpuks peatus see deemon, ja pöördudes imetlusest tummaks jäänud Porbusi ja Poussini poole, ütles neile:

«See ei saa veel minu «Belle-Noiseuse'i'» vastu, aga ometi võib juba panna oma nime sellesarnase teose alla-Jah, ma kirjutaksin alla sellele maalile,» lisas ta üles tõustes, et võtta kätte peegel, milles ta hakkas pilti vaatlema. «Nüüd aga lähme einetama,» ütles ta. «Tulge palun mõlemad minu poole. Mul on suitsusinki ja head veini! He-hee, hoolimata raskeist aegadest me vestleme

l Ilus Nägeleja (prantsuse k.).

maalikunstist! Me moodustame siiski mingi jõu! Siin on kena noormees, kel ei puudu anded,» lisas ta Nicolas poussin'i õlale patsutades.

Märgates siis normandlase viletsat kuube, tõmbas vanamees oma vöö vahelt nahkkukru, tuhnis selles, võttis välja kaks kuldraha, ulatas need noorukile ning ütles:

«Ma ostan ära sinu joonistuse.»

«Võta aga peale,» ütles Porbus Poussinile, kui märkas, kuidas too võpatas ja punastas häbist, sest noores Kunstijüngris tõstis häält vaese inimese uhkus. «Võta ometi, sest tema paunas on ju rohkem kui kahe kuninga lunaraha!»

Nad väljusid kolmekesi ateljeest ja sammusid sõbralikult kunsti üle vesteldes ilusa puumaja juurde, mis asetses Saint-Micheli silla lähedal ja mille ornamendid, koputushaamer, aknaraamid ja arabeskid viisid vaimustusse Poussini. Tulevane maalikunstnik sattus äkki saali, lõõmava kaminatule juurde, laua äärde, mis oli koormatud isuäratavate roogadega. Ja mingi ennekuulmatu õnne tõttu viibis ta kahe suure sõbralikult suhtuva kunstniku seltskonnas.

«Noormees,» ütles talle Porbus, nähes teda hämmastusest tardununa ühe maali ees, «ärge vaadelge liiga teraselt seda lõuendit, sest see võib teid meeleheitele viia.»

See oli «Aadam», pilt, mille Mabuse oli maalinud, et vabaneda vanglast, kus teda võlausaldajad nii kaua kinni pidasid See Aadama kuju oli tõepoolest täis nii võimsat

reaalsust, et Nicolas Poussin hakkas sellest hetkest mõistma vanamehe lausutud ebaselgete sõnade tõelist tähendust. Too ise aga vaatas pilti rahuldusil-mega, ent ilma erilise vaimustuseta, nagu tahtes öelda:

«Mina maalin paremini!»

«Selles on elu,» ütles ta, «minu vaene õpetaja on siin ületanud iseenda, kuid lõuendi sügavuses on veel veidi puudu tõest. Inimene ise on väga eluline, ta otsekui tõuseks üles ja hakkaks meie poole tulema. Kuid õhku, mida me hingame, taevast, mida me näeme, ja tuult, mida me tunneme, pole seal olemas. Ja siis on inimene seal ainult 'nirnene! Ometi peaks olema selles ainsas inimeses, kes alles äsja on tulnud jumala käte alt, midagi jumalikku;

407

see aga puudub. Mabuse ise tunnistas seda pahameelega, kui juhtus vahel olema kaine.»

Poussin vaatas vaheldumisi vanamehele ja Porbusile otsa teatava rahutu uudishimuga. Ta lähenes viimasele nagu selleks, et küsida temalt nende võõrustaja nime. Kunstnik aga pani salapärase ilmega endale sõrme huultele, elavalt huvitatud noormees jäi vait, lootes, et varem või hiljem mingi juhuslik sõna lubab tal aimata majahärra nime, kelle rikkus ja hiilgavad anded olid leidnud küllaldasel määral tunnistust sellest austusest, mida Porbus talle osutas, ja suurepäraseist teoseist, millega oli täis kuhjatud see saal.

Nähes tumedal tammepaneelil suurepärast naiseport-reed, hüüdis Poussin:

«Milline kaunis Giorgione!»

«Ei,» vastas rauk, «te näete ühte minu esimestest soperdistest!»

«Tont võtaks! Ma viibin siis ju maalikunsti jumala juures,» ütles Poussin naiivselt.

Rauk naeratas kui inimene, kes ammust ajast oli harjunud selliste ülistustega.

«Maestro Frenhofer,» lausus Porbus, «kas te ei tahaks mulle saata veidi oma head reinveini?»

«Kaks vaati,» vastas rauk. «Ühe tasuks lõbu eest, mille osaliseks ma täna hommikul sain sinu ilusat patustajat vaadeldes, ja teise sõpruse täheks.»

«Ah, kui ma poleks alatasa haige,» jätkas Porbus, «ja kui te lubaksite mul vaadata oma «Belle-Noiseuse'i», looksin ma mingi üleva maali, avara ja sügava, kus kõik figuurid oleksid loomulikus suuruses.»

«Näidata oma teost!» hüüdis rauk suurimas erutuses. «Ei, ei, ma pean teda veel viimistlema. Eile õhtu eel,» ütles ta, «arvasin ma, et olen ta lõpetanud. Tema silmad tundusid mulle niisked, ihu oli kui elustatud. Tema juuksepalmikud oleksid nagu liikunud. Ta otse hingas! Kuigi ma olen leiutanud menetluse kujutada lamedal lõuendil looduse reljeefi ja kumerusi, mõistsin ma täna hommikul päevavalgel oma viga. Ah, et jõuda hiilgavale tulemusele, uurisin ma põhjalikult suuri koloriidimeist-reid, ma analüüsisin ja otsekui kergitasin kiht-kihijt Tiziani, selle valguse kuninga pilte; selle suurima maalikunstniku

408

kombel visandasin ma esialgselt näo heledas värvitoonis pehme paksu võõbaga, sest et vari on vaid juhuslikkus. Pea seda meeles, noormees! Siis asusin, ma jälle oma töö kallale, ja pooltoonide kui ka glasuuri abil, mille läbipaistvust ma üha rohkem vähendasin, andsin ma edasi kõige tugevamaid varje, kõige sügavamaid kuni mustani; sest keskpäraste maalikunstnike juures on varjud teise iseloomuga kui valgustatud kohad: see võib olla puu, pronks, ükskõik mis soovite, kuid mitte ihu varjus. Tekib tunne, et kui nende kujud muudaksid asendit, varjulised kohad ei muutuks selgeks, ei omandaks heledat, valgustatud tooni. Ma vältisin seda viga, mida on teinud paljud isegi kuulsaimate meistrite hulgast, ja minu juures on ka kõige tumedama varju alt tunda valevust! Ma ei joonistanud oma kuju väliseid kontuure kuivade teravate joontega, nagu seda teevad nii rohked võhiklikud kunstnikud, kes kujutlevad, et nad

joonistavad õigesti ainult sellepärast, et tõmbavad hoolikalt ning siledasti iga joone; ka ei tõsta ma esile pisimaid anatoomilisi detaile, sest et inimlik keha pole lõplikult edasiantav joontega. Selle poolest võivad skulptorid enam läheneda tõele kui meie, maalikunstnikud. Loodus koosneb ümaruste reast, mis tungivad üksteise sisse. Täpsemini öeldes — joonistust kui niisugust pole olemas! Ärge naerge, noormees! Nii kummalised kui need sõnad teile näivadki, kunagi te saate aru nende mõttest. Joon on vahend, millega inimene annab endale aru valgustuse mõjust esemeile; kuid pole olemas jooni looduses, kus kõik on täidlaselt kumer: ainult modelleerimisel tehakse joonistus; see tähendab, et eraldatakse esemed keskkonnast, kus nad asuvad. Ainult valguse jaotus annab välisilme kehadele! Seepärast pole ma rangelt fikseerinud piirjooni, ma olen peitnud kontuurid heledate ning soojade pooltoonide uttu, nii et minu juures poleks võimalik panna sõrme täpselt sinna kohta, kus kontuurid puutuvad kokku taustaga. Lähedalt näib see töö nagu «karvane», tundub, nagu puuduks tal täpsus; kui aga taganeda paari sammu kaugusele, muutub kõik kindlaks, ilmekaks ning reljeefseks; kehad pöörlevad, vormid omandavad kumeruse, ümberringi oleks nagu tunda hõljuvat õhku. Ja ometi pole ma veel rahul, mind

piinavad kahtlused. Võib-olla ei peaks tõmbama ainustki joont ja oleks õigem asuda figuuri kallale keskelt, võttes kõigepealt käsile kõige enam valgustatud kumerused, et alles seejärel siirduda tumedamate osade juurde. Kas nõnda ei toimi päike, see universumi jumalik maalikunstnik. Oh loodus, loodus! kellel on kunagi õnnestunud tabada sinu põgusat ilmet? Kas pole nii, et liigne teadmine, samuti kui teadmatuski, viib eitamiseni. Ma kahtlen oma teoses!»

Rauk tegi pausi, siis jätkas ta: «Juba kümme aastat, noormees, töötan ma; aga mis on kümme lühikest aastat, kui tegemist on võitlusega looduse vallutamiseks! Me ei tea, kui palju aega tarvitas suur Pügmalion oma ainsa kuju loomiseks, mis muutus elusaks!»

Rauk vajus sügavasse; mõtiskellu, vaatas ainiti ühte punkti ning mängis masinlikult oma noaga. .

«Ta vestleb oma Vaimuga,» ütles Porbus tasasel häälel. .

Nende sõnade juures tundis Nicolas Poussin end mingi seletamatu kunstniku-uudishimu võimuses. See luitunud silmadega rauk, samal ajal terane ja kuidagi tardunud) muutus tema jaoks kellekski enamaks kui inimene, tundus temale kui mingi kummaline vaim, kes elas kuskil tundmatus sfääris. Ta äratas hinges tuhat ähmast mõtet. Seda laadi võluseisundi hingelist nähtust pole samuti võimalik täpselt määratella, nagu pole võimalik tõlgitseda meeleliigutust, mille tekitab pagulase südames kodumaad meenutav laul. Halvustus, mida see vana mees näis ilmutavat kunsti kõige kaunimate taotluste suhtes, tema rikkus, tema maneerid, Porbusi aupaklikkus tema vastu, tema nii kaua salajas hoitud teos, teos, mis oli suure kannatuse vili ja kahtlemata geniaalne, kui seda uskuda jumalaema pea visandi järgi, mida noor Poussin oli nii siiralt imetelnud ja mis oli väga kaunis isegi Mabuse'i «Aadama» kõrval, — kõik see kõneles ületamatust meistrikäest, maalikunsti kuningast, mistõttu iga joon selles raugas näis ulatuvat üle inimliku loomuse piiride. Selles üleloomulikus isikus sai Nicolas Poussini elavale kujutlusvõimele selgeks ning tajutavaks tolle sünnipärase kunstnikuloomuse täiuslik kuju, selle

meeletu kunstnikuloomuse, kelle kätte on usaldatud nii suur võim ja kes seda pahatihti kuritarvitab, viies endaga I kaasa lihtsate inimeste ja isegi mõningate kunstiarmas-tajate külma mõistuse läbi tuhande kivise tee, kus need ei leiaks midagi, samal ajal kui see valgetiivaline neitsi oma ülemeelikus kujutluses avastab seal terveid epopöasid, vanu losse, kunstiteoseid. Samal ajal pilkehimuline ja hea iseloom, ohtralt viljakas ja vaene! Poussini-tao-lise entusiasti jaoks muutus see rauk nõnda mingi

äkilise muundumise teel kunstiks endaks, kunstiks selle saladuste, vaimustushoogude ja unelmatega.

«Jah, mu kallis Porbus,» jätkas Frenhofer, «kuni käesoleva ajani pole mul õnnestunud kohata laitmatult kaunist naist, keha, mille kontuurid oleksid täiuslikult ilusad ja nahavärv ... Aga kust leida ta elusana,» ütles ta end katkestades, «see võrratu muistne Venus, keda me nii agarasti otsime ja kelle ilust me leiame vaevalt hajuvil mõningaid sugemeid? Oo, et näha ühe hetke vältel, üksainus kord jumalikult kaunist loodust, täiuslikku ilu, ühesõnaga ideaali, annaksin ma kogu oma varanduse. Ma läheksin sind otsima paradiisi eeskambrisse, oo taevalik ilu! Nagu Orfeus laskuksin ma alla kunstide põrgusse, et tuua sealt tagasi elu.»

«Me võime siit lahkuda,» ütles Porbus Poussinile, «ta ei kuule ega näe meid enam!»

«Lähme tema ateljeesse,» vastas noormees võlutuna.

«Oo, see vana kala on osanud sulgeda sissepääsu sinna. Tema aarded on liiga hästi kaitstud, et me võiksime tungida nende lähedale. Püüan seda saladust mõistatada juba ammu, enne kui tulite teie oma ettepaneku ja tahtmisega.»

«Siin on siis mingi saladus?»

«Jah,» vastas Porbus. «Vana Frenhofer on ainuke inimene, kelle Mabuse oli soovinud teha oma õpilaseks. Saanud tema sõbraks, tema päästjaks, tema isaks, oli Frenhofer ohverdanud suurema osa oma rikkustest Mabuse'i kirgede rahuldamiseks; vastutasuks aga oli Mabuse pärandanud talle reljeefi saladuse, oskuse anda oma kujudele see erakordne elulisus, see kaunis looduslik hõng, mida nie kõik alatasa meeleheitlikult taotleme; Mabuse aga valitses seda nii meisterlikult, et ühel päeval,

olles müünud ja maha joonud lillelise damastsiidi, millesse ta pidi riietuma Charles V piduliku troonileastumise puhul, saatis ta oma valitsejat damastsiidiks maalitud puuvillases riietuses. Mabuse'i seljas oleva kanga erakordne toredus äratas keisri enda tähelepanu, kes tahtes selle puhul teha komplimendi vana joomari soosijale, avastaski nõnda pettuse. Frenhofer on meie kunstile kirglikult andunud inimene, kes näeb kõrgemale ja kaugemale kui teised maalikunstnikud. Ta on sügavalt järele mõtelnud värvide üle, joonte absoluutse tõepära üle, ent innukate otsingute mõjul on ta jõudnud niikaugele, et on hakanud kahtlema isegi oma otsingute objektis. Neil •meeleheitehetkil väidab ta, et joonistust kui sellist pole olemas ja et joontega võib edasi anda üksnes geomeetrilisi figuure. See on muidugi täiesti väär, sest on võimalik ainult joontega, must-valgel, see tähendab ilma värvideta-luua kuju. Mainitud seik tõendab, et meie kunst koosneb samuti kui looduski lõpmatuist elementidest: joonistus loob luustiku, värvid annavad elu, kuid elu ilma luustikuta on midagi ebatäiuslikumat kui luustik ilma eluta. Ja lõpuks on olemas üks asi, mis on õigem kui kõik muu: nimelt on kogemused ja vaatlusvõime maalikunstnikule kõik; ja kui kaalutlus ja poeesia on sõjajalal pintsliga, jõutakse välja kahtlusteni nagu meie veider vanake, kes on samal määral hull kui maalikunstnik. Tema kui oivalise kunstniku õnnetuseks oli sündida rikkana, sest see asjaolu lubas tal anduda segaseile targutustele. Ärge võtke temast eeskuju! Töötage! Maalikunstnikud peavad mõtisklema vaid pintsel käes.»

«Me tungime sinna ruumi!» hüüdis Poussin Porbus'i enam kuulamata ja milleski enam kahtlemata.

Porbus naeratas nooruki vaimustuse üle ning lahkus, öeldes Poussinile, et ta tuleks teda vahel vaatama.

Nicolas Poussin läks aeglasel sammul tagasi Harpe'i tänavale ja möödus, ilma et ta seda ise oleks märganud, tagasihoidlikust hotellist, kus ta elas. Rahutu tõtlikku-sega astus ta trepist üles ja ilmus tuppa, mis asus üleval väljaulatuvate sarikatega katuse all, — vana Pariisi majade lihtlabane kaitsevari. Selle kambri ainsa ning ähmase akna juures märkas ta noort tütarlast, kes ukse

kääksatuse peale äkki püsti kargas — armastus aitas tal kunstniku ära tunda viisist, kuidas too ukselingile vajutas.

«Mis sinuga on?» küsis neiu.

«Minuga ...» hüüdis ta rõõmust hingeldades, «minuga on juhtunud niisugune lugu, et ma tundsin end maalikunstnikuna! Kuni tänase päevani kahtlesin ma endas, täna hommikul aga tekkis mul usk endasse! Ma võin saada suureks meheks! Küll näed, Gillette, me saame veel rikkaks, õnnelikuks! Neis pintslites peitub kuld!»

Kuid äkki jäi ta vait. Tema tõsiselt ning energiliselt näolt kadus rõõmuilme, kui ta võrdles oma suuri lootusi oma kasinate aineliste võimalustega. Seinu katsid pliiatsiga joonistatud visandid odaval paberil. Tal polnud mitte nelja puhast lõuenditki. Värvid olid tollal väga kallid ja vaese aadlimehe palett oli peaaegu tühi. Säärase vaesuse rüpes omas ta ning tajus endas uskumatuid hingelisi rikkusi ja mingi hävitava geniaalsuse pulbitsevat tulva. Meelitatud Pariisi ühe oma sõbra, kellegi aadliku poolt, aga võib-olla õigemini omaenda ande tõttu, oli ta siin juhuslikult leidnud endale armastatu, ühe neist üllaist ning suuremeelseist hingedest, kes on valmis kannatama suure inimese kõrval, seovad end viletsusega, püüavad mõista tema tujusid ja jäävad tugevaks vaesuses ja armastuses, samuti kui teised on vaprad kandma luksuse koormat ja uhkeldavad oma tundetusega. Gillette'i huulil ekslev naeratus kuldas seda pööningukambrit ning võistles taevase heledussäraga Päike ei paistnud alati, kuna tema aga oli ikka siin, andunud oma kirele kogu hingejõuga, köidetud oma õnne külge, kiindunud oma kannatustesse, lohutamas geniaalset inimest, kes oli üle pea sukeldunud armastusse, enne kui ta asus vallutama kunsti. «Kuule, Gillette, tule siia.»

Kuulekas ning rõõmus neiu kargas kunstnikule põlvedele. Ta oli armsuse ja ilu kehastus, kaunis kui kevad, ehitud kõigi naiseliku hurma rikkustega, mida helendas tema ülla hinge tuli.

«Oh jumal,» hüüdis nooruk, «ma ei julge iialgi talle utelda .. .»

«Mingi saladus?» küsis neiu. «Ma tahan seda teada.»

413

Poussin jäi mõtlikuks. «Räägi ometi.»

«Gillette, mu vaene kallis hing!»

«Oo, sa tahad minult midagi?»

«Jah.»

«Kui sa soovid, et ma jälle poseeriksin sinule nagu tookord,» ütles neiu veidi jonnaka ilmega, «siis ei nõustu ma sellega enam iialgi, sest sel hetkel ei ütle sinu silmad mulle enam midagi. Sa ei mõtle siis enam minule, kuigi sa vaatled mind.»

«Kas sulle meeldiks enam, kui mulle poseeriks mõni teine naine?»

«Võib-olla,» vastas neiu, «muidugi kui ta oleks väga inetu.»

«Hea küll,» jätkas Poussin tõsises toonis, «aga kui minu tulevase kuulsuse nimel, kui selleks, et minust saaks suur maalikunstnik, sul tuleks minna poseerima kellelegi teisele?»

«Sa tahad mind proovile panna,» ütles neiu. «Sa tead väga hästi, et ma ei lähe.»

Poussin kallutas pea rinnale kui inimene, kes on vajunud kokku suure õnnekoorma all või mingi tema hingele liiga raske kurvastuse mõjul.

«Kuule,» lausus Gillette, tõmmates Poussin'i tema kulunud vammuse käisest, «ma olen öelnud sulle, Nick, et ma annaksin sinu eest oma elu, aga ma pole sulle kunagi lubanud elusana loobuda oma armastusest.» «Loobuda armastusest?» hüüatas Poussin. «Kui ma näitaksin end nõnda kellelegi teisele, ei armastaks sa mind enam. Ja ka ise leiaksin ma siis, et ma ei vääri sind. Alistuda sinu tujudele, kas pole see üsna loomulik ning lihtne asi? Kõigest hoolimata täidan ma õnnetundega, isegi uhkusega sinu kallist tahet. Kuid teise jaoks... Milline jõledus!»

«Andesta, mu Gillette,» ütles kunstnik põlvili langedes. «Ma eelistan pigem olla armastatud, kui saada kuulsaks. Minule oled sa kallim rikkusest ja kuulsusest. Noh,

viska minema minu pintslid, põleta ära need visandid. Ma Olen eksinud. Minu kutsumuseks on armastada sind! Ma pole kunstnik, olen armastaja. Kadugu kunst kogu oma saladustega!»

414

Gillette imetles teda, õnnelikuna, võlutuna. Ta võidutses, ta tundis vaistlikult, et kunst oli unustatud tema pärast ja heidetud tema jalge ette.

«Aga siiski, see on vaid rauk,» jätkas Poussin. «Ta, võib näha sinus ainult naiselikke vorme. Sa oled nii täiuslik!»

«Peab väga armastama,» hüüdis neiu, juba valmis tooma ohvriks oma häbelikkuse armastuses, «et tasuda oma armastatule kõigi ohvrite eest, mis ta temale on toonud. Aga,» jätkas neiu, «see tähendaks minu hukkumist. Ah, hukkuda sinu pärast! Ja see on väga ilus! Aga sina unustad siis mu. Oh, kui paha mõte sul ometi on tekkinud!»

«See mõte on mul tekkinud, aga ma armastan ju sind,» ütles noormees teatava kahetsusega. «Kuid ma, olen üks alatu inimene.»

«Küsime nõu paater Hardouinilt,» ütles Gillette.

«Gh ei, jäägu see saladuseks meie kahe vahele!»

«Hea küll, ma lähen, kuid sina ära tule minuga koos sisse,» lausus neiu. «Jää ukse taha oma põueodaga. Kui ma karjun, tule sisse ja tapa kunstnik.»

Nägemata enam midagi muud peale oma kunsti, surus Poussin Gillette'i oma embusse.

«Ta ei armasta mind enam!» mõtles Gillette, olles jäänud üksinda.

Ta kahetses juba oma otsust. Ent varsti haaras teda suur hirm, julmem kui tema kahetsus. Ta püüdis eemale-peletada üht hirmsat mõtet, mis tärkas tema südames. Talle näis, et ta armastab juba vähem kunstnikku, kaldudes teda pidama vähem austusväärseks kui varem.

II CATHERINE LESCAULT

Kolm kuud pärast Poussini ja Porbusi kokkusattumist külastas viimane maestro Frenhoferit. Too rauk vii-bis siis parajasti ühe säärase sügava ning äkilise julr gusekaotuse seisundis, mille põhjuseks, kui uskuda. meditsiiniala matemaatikuid, on halb seedimine, tuul,

415

kuumus või turse ülakõhus, spiritualistide järgi aga meie (hingelise struktuuri ebatäiuslikkus. Vaene mees oli lihtsalt väsinud oma salapärase maali lõpetamisest. Rammetuna istus ta avaras nikerdistega tammepuust tugitoolis, mis oli polsterdatud musta nahaga. Muutmata oma melanhoolset asendit, heitis ta Porbusile inimese pilgu, kes juba on kohanenud oma meelehärmiga.

«Noh, maestro,» ütles talle Porbus, «kas ultramariin, mida te käisite hankimas Brügges, osutus pahaks? Või teil ei õnnestunud peeneks hõõruda meie uut valget värvi? Või on teie õli vilets ja pintslid tõrksad?»

«Oh häda!» hüüdis vanake. «Hetkeks arvasin ma, et minu teos on lõpetatud, kuid ilmselt olen ma eksinud mõningais detailides, ja ma ei saa jääda rahule enne, kui olen selgitanud oma kahtlused. Ma olen otsustanud minna reisima, sõita Türgimaale, Kreekasse, Aasiasse, et otsida seal sobiv modell ja võrrelda minu maali igasuguste naiseilu tüüpidega. Võib-olla on mul seal üleval,» jätkas ta rahuloleva naeratusega huulil, «tõeline elav ilu ise. Mõnikord on mul isegi nagu kartus, et mingi hingus võiks selle naise ellu äratada ja ta võiks äkki kaduda.» Siis tõusis ta järsku üles, nagu kavatsedes juba teele

asuda.

«Ohoo,» vastas Porbus, «ma tulen just parajal ajal, et säästa teid reisi kuludest ja vintsutustest.»

«Mil moel?» küsis Frenhofer imestunult.

«Noort Poussin'i armastab naine, kelle võrratu ilu on vähimagi veata. Ainult, mu kallis õpetaja, kui ta nõustub seda naist teile modelliks laenutama, siis tuleb teil meile igatahes oma lõuendit näidata.»

Vanamees tardus liikumatuna paigale, otse juhm imestusest.

«Kuidas!» hüüdis ta viimaks hingevaluga. «Näidata oma kätetööd, oma abikaasat? Käristada katki linik, millega ma olen vooruslikult kinni katnud oma õnne? Aga see oleks ju otse hirmus prostitutsioon! Juba kümme aastat elan ma selle naisega ühte elu, ta kuulub minule, ainuüksi minule, ta armastab mind. Kas pole ta mulje vastu naeratanud iga pintslitõmbe juures, mis ma talle olen teinud? Tal on olemas hing, see hing, mille ma talle

416

olen andnud. Ta punastaks, kui mõned teised silmad peale minu omade temal peatuksid. Näidata teda! Kuid missugune abikaasa või armuke oleks nõnda alatu, et saata oma naine häbisse?! Kui sa maalid pilti kuningakojale, siis ei pane sa sellesse kogu oma hinge, sa müüd õukondlastele ainult värvitud mannekeene. Minu maal pole paljas maalikunst, ta on kehastunud tundmus;' ta on puhas kirg! Sündinud minu ateljees, peab ta jääma sinna neitsilikuna ja võib sealt väljuda vaid riietatuna. Luule ja naised ilmuvad alasti ainult oma armastatu ette! Kas me tunneme Raffaeli modelli, Ariosto Angeli-cat, Dante Beatricet? Ei! Meieni on jõudnud vaid nende naiste väline vorm. Minu teos aga, mida ma hoian üleval luku taga, moodustab erandi meie kunstis. See pole mitte lõuend, see on naine, naine kellega koos ma nutan, naeran, vestlen ja mõtisklen. Kas sa siis tahad, et ma äkki lahkuksin oma kümneaastasest õnnest, nagu heidetakse õlgadelt mantel? Et ma järsku lakkaksin olemast isa, armuke ja jumal! See naine pole mitte mõni lihtne kätetöö, ta on looming. Tulgu sinu noormees pealegi, ma annan talle oma aarded, annan talle Correggio, Michel-angelo, Tiziani maale, ma olen valmis suudlema tema jalajälgi põrmus; kuid teha temast oma võistleja — milline häbi minule! Ha-ha! Ma olen veel enam armuke kui kunstnik. Jah, mui piisab jõudu põletada oma «Belle-Noiseuse» oma viimse hingetõmbe juures; kuid sallida, et teda vaataks võõras mees, nooruk, maalikunstnik — ei! ei! Ma tapan juba järgmisel päeval selle, kes rüvetab teda oma pilguga! Ma tapaksin su jalamaid, sinu, oma sõbra, kui sa ei laskuks austuses tema ette põlvili! Kas sa tahad siis nüüd, et ma seaksin oma ebajumala külmade pilkude ja lollide totra kriitika alla? Ah! Armastus on müsteerium, ta elab vaid sügaval südame põhjas, ja kõik on kadunud, kui mõni mees ütleb kas või oma sõbrale: «Vaata, keda ma armastan!»»

Rauk näis nagu muutunud nooreks: tema silmad särasid ning olid täis elutuld, tema muidu kahvatuid põski kattis ere puna. Tema käed värisesid. Imestunud kirglikust ägedusest, millega need sõnad olid öeldud, ei teadnud Porbus, kuidas suhtuda samavõrra ebaharilikku kui ka sügavasse tundmusse. Kas on Frenhofer täie aru

417

juures või on ta hull? Kas on teda orjastanud mingi kunstnikufantaasia või olid tema avaldatud mõtted selle väljendamatu fanatismi tulemuseks, mis tekib inimeses suure teose pikaldasel loomisel? Kas on üldse lootust jõuda kunagi kokkuleppele veidrikuga, kes on säherduse kummalise kire võimuses?

Haaratud kõigist neist mõtteist, ütles Porbus vanamehele:

«Aga eks ole siin ju naine naise vastu! Kas ei saada Poussin oma armukest teie pilkude alla?»

«Ka mõni armuke!» vastas Frenhofer. «Varem või hiljem petab too teda. Minu oma aga jääb mulle igavesti truuks!»

«Mis siis ikka,» lausus Porbus, «ärgem kõnelgem sellest enam. Ainult et enne kui teil õnnestub leida isegi Aasias nii kaunis, nii täiuslik naine kui see, kellest ma räägin, te võib-olla surete, ilma et suudate lõpetada oma maali.»

«Oo, ta on lõpetatud!» ütles Frenhofer. «Igaüks, kes teda näeks, arvaks, et sametisel asemel lamab naine baldahhiini looride varjus. Tema lähedal levitab kullast kolmjalg magusaid lõhnu. Sul tekiks kiusatus haarata kinni eesriiet kandva nööri tupsust ja sulle tunduks, et sa näed Catherine Lescault', Belle-Noiseuse'iks kutsutud kurtisaani rinda, võid jälgida tema hingamise liigutusi. Aga ometi tahaksin ma olla kindel...»

«Eks mine siis Aasiasse,» vastas Porbus, märgates Frenhoferi pilgus teatavat kõhklust.

Ja Porbus astus mõne sammu saali ukse poole.

Sel hetkel saabusid Gillette ja Nicolas Poussin Frenhoferi elamu juurde. Kui noor neiu oli parajasti valmis sisse astuma, laskis ta kunstniku käest lahti ning tombus tagasi, nagu oleks teda haaranud mingi äkiline eelaimus.

«Aga milleks ma lähen sinna?» küsis ta oma armastatult sügava ning äreva hääletooniga ja vaatas talle ainiti otsa.

«Gillette, ma jätsin sulle õiguse ise otsustada ja tahan sulle alistuda kõiges. Sina oled minu südametunnistus ja minu kuulsus. Mine tagasi koju, ma olen võib-olla õnnelikum, kui et sa ...»

418

«Kas ma võin midagi otsustada, kui sa minuga nõnda kõneled? Oh ei, ma pole lihtsalt midagi muud kui vaid japs. Lähme,» lisas ta, ilmselt suurt jõupingutust tehes. «Kui seejuures meie armastus hävib ja kui minu südamesse jääb kauaks püsima kahetsus, eks saa siis sinu kuulsus tasuks selle eest, et ma alistusin sinu soovidele? Astugem sisse, see tähendab ikka veel elu, kui minust jääb mälestus sinu paletile.»

Maja ukse avamisel sattusid kaks armastajat kokku Porbusiga. Rabatuna Gillette'i ilust, kelle silmad olid pisarais, haaras too üleni väriseval neiul käest kinni, viis ta vanamehe ette ning ütles:

«Noh vaadake, kas ei vääri ta kõiki maailma meistriteoseid?»

Frenhofer võpatas. Gillette seisis naiivses ning lihtsas poosis, nagu orjakaupmehe ette toodud nooruke röövitud grusiinlanna, süütu ning pelglik. Häbelik puna jumes-tas tema nägu, ta lõi silmad maha, tema käed rippusid külgedel; näis, nagu ütleks tema jõud üles, ja pisarad avaldasid protesti vägivalla vastu, mida tarvitati tema häbelikkuse kallal. Sel hetkel needis Poussin meeleheitel iseennast selle eest, et ta oli toonud selle kauni aarde välja oma pööningukambrist. Armastaja sai temas võidu kunstniku üle ja tuhat kahtlust vaevasid tema südant, kui ta märkas rauga noorenenud pilku, kes kunstniku tava kohaselt nii-ütelda riietas lahti selle noore neiu, püüdes aimata tema kõige salajasemaid vorme. Noormees koges siis tõelise armastuse julma kiivust.

«Gillette, lähme ära!» hüüdis ta.

Selle hüüde, selle karjatuse peale tõstis tema armuke rõõmsad silmad noormehe poole, nägi tema ilmet ja sööstis tema embusse.

«Ah, sa armastad mind siiski!» vastas neiu nutma puhkedes.

Pärast seda kui ta oli ilmutanud vaprust, vaikides °ma hingevalust, polnud temas enam jõudu oma õnne varjamiseks.

«Oo, jätke ta mulle üheks hetkeks,» anus vana maalikunstnik, «ja te võite teda võrrelda minu Catherine'iga! Jah, ma olen nõus!»

419

Frenhoferi hüüatuses tundus ikka veel armastust. Jäi mulje, nagu edvistaks ta oma loodud naisekujuga, nautides eelrõõmu võidust, mille tema maalitud neitsi tõenäoliselt saavutab oma iluga elusa noore neiu üle.

«Ärge laske tal oma sõna tagasi võtta!» ütles Porbus, lüües PoussinM õlale. «Armastuse õied kaovad kiiresti, kunsti viljad aga on surematud.»

«Kas tõesti pole ma temale midagi muud kui vaid üks naine?» lausus Gillette, vaadeldes tähelepanelikult Poussin'i ja Porbus'i.

Ta tõstis uhkelt pea; siis aga, olles heitnud Frenhoferile põgusa särava pilgu, nägi ta, et tema armastatu vaatleb jälle imetlusega portreed, mida ta kord varem oli pidanud üheks Giorgione teoseks.

«Ah, lähme üles!» ütles neiu. «Nõnda pole ta mind kunagi vaadelnud.»

«Kuule, vanamees,» ütles Poussin, kelle Gillette'i hääl oli äratanud hardast mõtiskelust, «kas näed seda pistoda? Tütarlapse huulilt kostva esimese kaebehääle peale torkan ma selle sulle südamesse; ma pistan su majale tule otsa, nii et keegi ei pääse siit välja. Kas mõistad?»

Nicolas Poussin oli sünge. Tema sõnad sisendasid hirmu. Selline suhtumine ja eriti žestid, mis saatsid noore maalikunstniku sõnu, lohutasid Gillette'i, kes peaaegu andestas Nicolas'le, et too oli toonud ta ohvriks maalikunstile ja oma kuulsusrikkale tulevikule.

Porbus ja Poussin jäid ateljee ukse juurde seisma ning vaatasid vaikides teineteisele otsa. Esialgu lubas «Egiptuse Maria» autor endale mõningaid hüüatusi. «Ahaa, ta riietub lahti... Vanamees käsib tal end valguse poole pöörata ... Ta võrdleb teda . . .» Aga varsti jäi ta vait, märgates Poussini näol sügavat kurbust. Kuigi maalikunstnikud vanas eas on vabad sääraseist väikestest eelarvamustest, mis on tühiseH kunstiga võr-reldes, ometi imetles ta neid — sel mdäral olid nad naiivsed ning armsad. Noorukil oli käsi pistoda pidemel ja tema kõrv peaaegu liibus vastu ust. Seistes hämaras varjus, sarnanesid mõlemad nõnda kahe vandeseltsla-sega, kes ootavad parajat hetke, et anda hoop türannile.

«Astuge sisse, astuge sisse!» ütles neile rauk õnnest särades. «Minu töö on lõpetatud ja nüüd võin ma teda

420

uhkusega näidata. Maalikunstnik, pintslid, värvid, lõuend ja valgus ei suuda iialgi luua võistlejat minu Catherine LescaultMe, kaunile kurtisaanile.»

Haaratud teravast uudishimust, sööstsid Porbus ja Poussin keset avarat tolmuga kaetud ateljeed, kus kõik oli suurimas korratuses ja kus siin-seal oli näha seintele riputatud maale. Nad peatusid esmalt ühe loomulikus suuruses poolalasti naise pildi ees, millest sattusid vaimustusse.

«Oh, ärge pöörake sellele tähelepanu,» ütles Fren-hofer, «selle figuuri ma soperdasin vaid selleks, et uurida üht poosi; see pilt pole midagi väärt. Need siin on minu eksimused,» jätkas ta, näidates neile vaimustavaid kompositsioone, mis rippusid ümberringi seintel.

Nende sõnade juures Porbus ja Poussin, imestunud halvustusest selliste oivaliste tööde vastu, hakkasid otsima portreed, millest oli jutt, ilma et neil oleks õnnestunud seda leida.

«Näete, siin ta on!» ütles neile rauk, kelle juuksed olid sassis, nägu lõkendas mingist üleloomulikust erutusest, silmad särasid ja kes hingeldas kui armastusest joobunud nooruk. «Ahaa!» hüüatas ta. «Kindlasti te ei oodanud sellist täiuslikkust! Te seisate naise ees, aga otsite pilti! Selles lõuendis on nõnda palju sügavust, õhk on seal nii tõepärane, et te ei suuda seda enam eristada õhust, mis meid ümbritseb. Kus on kunst? Kadunud, haihtunud! Need on ju noore neiu tõelised vormid. Kas pole ma hästi tabanud värve, joonte elavust, mis näivad andvat viimistluse kehale? Kas ei kujuta endast esemed samasugust nähtust atmosfääris kui kalad vees? Imetelge, kuidas kontuurid eralduvad taustast.   Kas ei tundu teile, et te võiksite panna käe selle piha ümber? Niisiis pole ma seitsme aasta vältel asjata uurinud, mis muljeid loob valguse varjundite ühendamine esemetega. Ja need juuksed!   Kas pole nad üle ujutatud valgu-sest? . . . Aga mulle näis, et ta hingas! . .. See rind, vaadake! Ah, kes ei tahaks harduses laskuda tema ette põlvili! Elu tuksub kehas. Ta tõuseb kohe üles, oodake.»

«Kas te näete midagi?» küsis Poussin Porbusilt.

«Ei. Aga teie?»

«Mitte midagi.»

421

Mõlemad kunstnikud jätsid rauga tema ekstaasi ja hakkasid uurima, kas mitte valgus, langedes püstloodis lõuendile, mida vana Frenhofer neile näitas, ei hävitanud kogu efekti. Ja nõnda silmitsesid nad maali, asudes kord paremale, kord vasakule poole, kord otse selle vastu; kord laskusid nad kummargile, kord ajasid endid sirgu.

«Jah, jah, see on ikkagi maal,» ütles neile Frenhofer, olles eksiarvamusel selle põhjaliku uurimise eesmärgi suhtes. «Vaadake, siin on raam, molbert, ja siin lõpuks minu varrid, minu pintslid.»

Ja ta kahmas ühe pintsli, mida ta neile lihtsameelselt näitas.

«See vana landskneht pilkab meid,» ütles Poussin, astudes uuesti niinimetatud maali ette. «Ma ei näe siin midagi muud kui segaselt üksteise otsa kuhjatud värve koos suure hulga veidrate joontega, mis moodustavad otsekui värvidest müüri.»

«Me eksime, vaadake! ...» vastas Porbus.

Astudes lähemale, märkasid nad lõuendi ühes nurgas osakest paljast jalast, see paistis välja sellest värvide, toonide, ebamääraste varjundite kaosest, mis moodustasid mingisuguse vormitu udususe; ent see jalg oli võluv, ta otse elas! Nad jahmatasid im.etlusest selle katkendliku riisme ees, mis oli säilinud aeglasest ning üha edasiarenevast, otse uskumatust hävitusest. See jalg tundus siin nagu mingi Parose marmorist torso, mis on kerkinud esile mõne mahapõlenud linna rusude hulgas.

«Selle all peitub naine!» hüüatas Porbus, juhtides Poussini tähelepanu värvikihtidele, mida vana maalikunstnik oli järjestikku üksteise otsa kuhjanud, arvates nõnda oma maali viimistlevat.

Mõlemad kunstnikud pöördusid spontaanselt Fren-hoferi poole, sest neile hakkas koitma, kuigi ähmaselt, ekstaas, milles too elas.

«Ta usub seda siiralt,» ütles Porbus.

«Jah, mu sõber,» vastas rauk otsekui ärgates, «on vaja usku, usku kunstisse; ja peab elama kaua aega oma tööga, et luua selline teos. Mõningad neist varjutoon^ dest on
72 maksnud mul rohkesti vaeva. Vaadake, siin

422

põsel, silmade all on kerge poolvari, mis looduses, kui te pöörate talle tähelepanu, tunduks peaaegu edasiandmatu. Ja mis te arvate, kas see efekt pole nõudnud minult otse ennekuulmatuid jõupingutusi? Siis aga, mu kallis Porbus, vaata tähelepanelikult minu tööd, ja sa mõistad paremini seda, mis ma rääkisin sulle reljeefi ja kontuuride käsitlusviisi kohta. Pane tähele valgustust rinnal ja jälgi, kuidas - laikude rea ja hästi paksude pintslitõmmete abil mul on õnnestunud tabada tõelist valgust ning seda ühte sulatada valgustatud keha helkiva valendusega ja kuidas vastupidise menetlusega, kaotades värvi kühmud ja konarused, ma olen suutnud oma kuju kontuuri pideva silumise teel seal, kus ta on vajunud poolhämarusse, saavutada seda, et olen jäljetult kõrvaldanud joonistuse ja igasuguse kunstlikkuse ning andnud keha joontele otse looduspärase ilme ja ümaruse. Astuge lähemale, siis näete paremini seda teostust. Kaugelt vaadatuna läheb see kaduma. Vaadake, siin on see minu arvates väga tähelepanuväärne.»

Ja oma pintsli otsaga näitas ta mõlemale kunstnikule heleda värvi paksu kihti.

Porbus patsutas vanameest õlale, ja pöördudes Poussini poole, ütles:

«Kas teate, et me näeme temas tõepoolest väga suurt kunstnikku?»

«Ta on veel suurem poeet kui kunstnik,» vastas Poussin tõsiselt.

«Siin,» jätkas Porbus lõuendit puudutades, «lõpeb meie kunst maa peal. ..»

«Ja lähtudes siit kaob ta pilvedesse,» tähendas Poussin.

«Kui palju naudinguid sel lõuendi tükikesel!» hüüatas Porbus.

Mõtteisse vajununa ei kuulanud rauk neid ja naeratas sellele kujuteldavale naisele.

«Aga varem või hiljem märkab ta, et tema lõuendil pole midagi!» hüüdis Poussin.

«Minu lõuendil pole midagi?» küsis Frenhofer, vaadates vaheldumisi otsa mõlemale maalikunstnikule ja silmitsedes ühtlasi oma maali.
«Mida te tegite!» vastas Porbus Poussinile.
423
Vanamees haaras tugevasti noormehe kätest kinni ning ütles talle:
«Ah sina ei näe midagi, va maamats, kõrilõikaja, tühine null, rämps sihuke! Milleks sa üldse siia üles tulid?... Minu hea Porbus,» jätkas ta maalikunstniku poole pöördudes, «kas teiegi, teie samuti pilkate mind? Vastake! Ma olen teie sõber. Ütelge, kas ma olen siis tõesti rikkunud oma maali?»
Porbus kõhkles, ei julgenud midagi vastata, ent rauga kaamel näol peegeldus selline julm ärevus, et Porbus osutas lõuendile ning ütles:
«Eks vaadake ise!»
Frenhofer vaatles mõne hetke vältel oma maali ja lõi äkki vankuma.
«Midagi! Mitte kui midagi! Ja olla töötanud tema kallal kümme aastat!»
Ta istus maha ja puhkes nutma.
«Niisiis olen ma vaid arulage, totter inimene, hull! Seega pole mul ei annet ega võimeid, ma olen vaid rikas inimene, kes oma eluteed käies on ainult tühja tuult tallanud! Järelikult pole ma mitte midagi loonud.»
Ta vaatles oma lõuendit läbi pisarate. Äkki ajas ta enda uhkelt sirgu ning heitis mõlemale maalikunstnikule leegitseva pilgu.
«Kristuse ihu ja vere ning pea nimel te olete lihtsalt kadetsejad! Te tahate mind uskuma panna, et maal on rikutud, ainult eesmärgiga mult see varastada! Mina aga näen teda,» hüüdis ta, «ta on imeväärselt kaunis!»
Samal hetkel kuulis Poussin Gillette*! nuttu, kes oli unustatud kuhugi nurka.
«Mis sul on, minu ingel?» küsis temalt kunstnik, kes äkki oli saanud jälle armastajaks.
«Tapa mind!» ütles neiu. «Ma oleksin alatu, kui armastaksin sind veel endiselt, sest ma põlgan sind. Ma imetlen sind, aga sa oled mulle vastik. Ma armastan sind, ja juba on mul tunne, et ma sind vihkan.»
Sel ajal kui Poussin kuulas Gillette'i, kattis, Frenhofer oma Catherine'i kinni rohelise saržriidega, tehes seda samasuguse tõsise rahuga nagu juveliir, kes suleb oma laekaid, arvates end viibivat osavate kelmide seltskonnas. Ta heitis mõlemale kunstnikule sügava ning võikalt
424
õela pilgu, mis oli täis põlgust ja umbusku, ning saatis nad seejarel sõnagi lausumata mingi krampliku rutakusega oma ateljee ukseni. Siis ütles ta neile oma eluaseme lävel:
«Jumalaga, mu kenad sõbrakesed!»
See hüvastijatt pani mõlemad kunstnikud otse tarduma.
Järgmisel paeval läks Porbus, kes tundis rahutust Frenhoferi parast, vanakest vaatama ja sai kuulda, et too oli öösi surnud, olles enne seda põletanud kõik oma maalid.
Pariis, veebruar 1832.

6. ABSOLUUDI OTSINGUD

Proua Joséphine Delannoy'le, sündinud Doumercile.
Armuline proua. Annaks jumal, et sel teosel oleks pikem iga kui minul endal! Siis ka minu tänutunne Teie vastu, mis, nagu ma loodan, on võrdne Teie peaaegu emaliku suhtumisega minusse, püsiks üle meie tundmustele määratud aja piiri. Sellest ülevast eesõigusest pikendada nõnda südame elu meie teoste kaudu piisaks — kui olla kindel, et sellist eesõigust tõesti omatakse, — lohutuseks kõigis neis piinades, mida ta maksab neile, kelle auahneks püüdluseks on teda võita. Niisiis ma kordan: annaks jumal!

De Balzac.

Douai linnas Pariisi tänavas on olemas maja, mille väline ilme, sisemine jaotus ja detailid on enam kui ükskõik missugune muu elamu sälitanud vanade flaami ehituste iseloomu, mis nii naiivselt on kokku sobitatud selle maa patriarhaalsete tavadega. Aga enne kui teda kirjeldada, tuleks vahest kirjanike huvides põhjendada nende didaktiliste ettevalmistuste vajalikkust, mille vastu protestivad teatavad võhiklikud ahned inimesed, kes tahavad tundmusi ilma neid tekitanud algpõhjusteta, õisi ilma külvatud seemneta, last ilma raseduseta. Kuidas võiks kunsti pidada tugevamaks loodusest?

Inimelu sündmused, olgu ühiskondlikud või eraviisilised, on nii tihedalt seotud arhitektuuriga, et enamik vaatlejaid võib taastada rahvuste või üksikisikute elu kogu tema tavade tõepäras nende avalike hoonete jäänuste järgi või uurides nende kodude säilmeid. Arheoloogia on ühiskondliku elu jaoks sedasama, mis võrdlev anatoomia on orgaanilisele loodusele. Mingis mosaiigis

429

ilmneb terve ühiskond, samuti kui ihtüosauruse skeletis on peidus kõik loodud elusolendid. Nii ühest kui ka teisest otsast on kõik isekeskis sõltuvuses, üksteisega seostatud Põhjus lubab aimata tagajärge, samuti kui iga tagajärg võimaldab välja jõuda kuni põhjuseni. Õpetlane taas-elustab nõnda muistsete aegade ilme kuni nende soola-tüügasteni. Siit tulenebki kahtlemata erakordne huvi, mida äratab mingi arhitektuuriline kirjeldus, kui vaidt kirjaniku fantaasia ei moonuta selle aluseid. Eks või ju igaüks rangete järelduste teel siduda olevikupilti minevikuga; inimesele aga on minevik otse kummalisel viisil sarnane tulevikuga: jutustada talle sellest, mis oli, eks tähenda see peaaegu alati kõnelda sellest, mis tuleb. Lõpuks juhtub harva, et nende paikade pilt, kus kulgeb elu, ei meenutaks igaühele tema petetud ihaldusi või õitsvaid lootusi. Salajasi soove petva oleviku ja neid teostada võiva tuleviku võrdlemine on nukruse või magusa rahulduse ammendamatuks lätteks. Seepärast on peaaegu võimatu mitte sattuda kuidagi heldimusse flaami elu piltidest, kui selle üksikasjad on hästi edasi antud. Miks? Võib-olla sellepärast, et ta kõigist erinevaist elulaadidest kõige paremini suudab anda inimesele kindlusetunde. Ta pole mõeldav ilma nende pidudeta, kõigi nende perekondlike sidemeteta, rammusa jõukuseta, mis annab tunnistust pidevast hüvangust, puhkushetkist, mis sarnanevad õndsusega. Eriti aga väljendab ta naiivselt meelelise õnne rahu ning monotoonsust, kus vaibuvad leegitsevad ihad, sest nende rahuldamine on juba alati ette kindlustatud. Ükskõik missuguse hinna võikski kirglik inimene anda tundmuste tormidele, ei suuda ta kunagi meeleliigutuseta vaadata selle sotsiaalse looduse kujusid, kelle südamelöögid on nii korrapärased, et pealiskaudsed inimesed süüdistavad neid külmuses. Rahvahulk eelistab tavaliselt erakordset, üle ääre ajavat jõudu rahulikule ning visale jõule. Massil puudub nii aeg kui ka kannatus tutvuda tohutu suure võimuga, mis on peidus ühetaolise välise kuju taga. Seepärast siis, et rabada eluvoolust haaratud rahvahulka, on kirel samuti kui suurel kunstnikul olemas vaid ainus tegutsemisvahend — astuda üle tavalise pürL nagu toimisid Michelangelo, Bianca Capello, preili

430

de la Valliere, Beethoven ja Paganini. Ainuüksi suured arvestajad arvavad, et mitte kunagi ei tule astuda üle nüri, ja tunnevad austust vaid teostuse täiuslikkuse võimaluste vastu, mis annab igale teosele selle sügava rahu ja mille võlu suudab haarata ülevaid inimesi. Niisiis selle oma olemuselt säästliku flaami rahva poolt omaksvõetud elulaad vastab hästi õnnelikkuse tingimustele, millest unistavad massid kodaniku- ja koduse elu jaoks.

Flaami üldine elulaad kannab kõige valituma materiaalsuse pitserit. Inglise komfort pakub kuivi värvivarjundeid, karme toone, kuna aga Flandrias majade vanaaegne sisustus rõõmustab silma mahedate värvidega, tõelise hubasusega. Ta kõneleb tööst

ilma väsimuseta; piip viitab siin õnnelikule naapoliliku far niente[1] kohaldamisele. Lisaks rõhutab see sisustus kunsti rahulikku laadi; selle esimeseks eelduseks on kannatlikkus ja tema kauase püsimise eeltingimuseks kohusetruudus. Kogu flaami karakter peitub kahes sõnas: kannatlikkus ja kohusetruudus. Võib tunduda, et need mõisted tõrjuvad eemale luule rohked nüansid ning teevad selle maa kombed ja tavad niisama lamedaks, kui on tema laiad lagendikud, niisama külmaks, kui on tema udune taevas. Ometi pole see nõnda. Tsivilisatsioon on siin näidanud oma võimu, muutes sellel maal kõike, isegi kliima mõju. Kui vaadelda tähelepanelikult inimkäte kunstiloomingut maakera eri paikades, üllatab kõigepealt asjaolu, et parasvöötme teoseile on omased just hallid ja pruunikad värvitoonid, kuna aga kõige eredamad ning kirevamad värvid iseloomustavad sooje maid. Ilmselt peavad ka kombed kohanema selle loodusseadusega. Kogu Flandria, kus muiste valitsesid peamiselt tumedad toonid ja ilmnes kalduvus ühetooniliste värvide poole, on leidnud vahendeid, kuidas anda eredust nende tahma-värvilisele süngele atmosfäärile poliitiliste muutuste näol, mis allutasid nad järjestikku burgundlastele, hispaanlastele, prantslastele ja sundisid neid vennastuma sakslaste ja hollandlastega. Hispaanialt on nad omandanud sarlakpunase toreduse, läikiva atlassi, võimsate värviefektidega vaibad, linnusuled, mandoliinid ja pee-

1 Mittemidagitegemine (itaalia k.).

ned õuekombed. Veneetsialt said nad vahetuskaubana oma lõuendite ja pitside vastu neid fantastilisi klaastoo. teid, milles sätendab vein ning tundub naga parem Austrialt on neile jäänud see raskepärane diplomaatia^ mille põhimõtteks on «parem karta kui kahetseda»' Kaubavahetus Indiaga on toonud siia Hiina grotesekseid leiutisi ja Jaapanist pärinevaid imetegusid. Ometi hooli, mata nende kannatlikust valmisolekust kõike koguda, mitte midagi loovutada, kõike taluda tuli kogu Flandriat pidada nagu mingiks Euroopa üldiseks laoruumiks, ja seda kuni hetkeni, kui tubaka avastamine liitis suitsu abil ühte nende rahvusliku palge hajuvil jooned. Tollest ajast peale, hoolimata seigast, et maa oli tükeldatud, ühines kogu flaami rahvas piibu ja õlle kirglikus harrastuses.

Olles tänu oma mõõdutundele ja asjalikkusele omaks võtnud ja ühte sulatanud oma valitsejate ja oma naabrite rikkused ja ideed, lõi see looduse poolest nii ähmane ja luulelage maa omapärase elu, ilma et ta oleks siiski jätnud endale tumedat laiku orjaliku jäljendamise näol. Tema kunst, kujutades üksnes välist vormi, oli lage igasugusest idealiseerimisest. Seepärast ärge nõudke sellelt plastilise poeesia kodumaalt ei komöödia teravmeelsust, €i dramaatilist pinget, ei epopöa või oodi julget lennukust ega muusikalist geeniust. Aga ta on viljakas avastuste ja teaduslike arutluste poolest, mis nõuavad nii aega kui ka lambivalgust. Kõik kannab siin maiste rõõmude pitserit. Inimene näeb siin ainuüksi seda, mis on olemas, tema mõte painutab end nii püüdlikult eluvajaduste teenimise järgi, et mitte üheski oma teoses ei tõuse ta kõrgemale reaalsest maailmast. Ainus poliitiline tuleviku-idee, mis tärkas selles rahvas, oli ka tegelikult majanduslikku laadi; tema revolutsiooniline jõud kujunes peremehelikust ihast toetada küünarnukid vabalt lauale ja oma suva järgi toimetada oma latrite varikatuste all. Heaolutunne ja jõukuse sisendatud sõltumatusetung panid siin varem kui mujal idanema vabadusiha, mis hiljem erutas kogu Euroopat. Seepärast nende ideede püsivus ja visadus, mille annab flaamlastele kasvatus, tegid neist kunagi inimesed, kes olid kardetavad oma õiguste kaitsmisel. Selle rahva juures ei tehta midagi

pooliku!t: ei maju, mööbleid, tõkkepaise, ei põllutööd ega niässu. Seepärast säilitab ta monopoli igas asjas, mis ta ette on võtnud. Pitsitootmine, mis nõuab kannatust põllumehelt, aga veel enam käsitööliselt, samuti kui lõuendi valmistamine, pärandatakse põlvest põlve nagu isalt päritavad sugukonna rikkused. Kui oleks vaja

kujutada kõige puhtamat inimlikku püsivust, siis oleks vahest kõige õigem võtta selleks Madalmaade tubli pürjermeistri portree, kes on suuteline — nagu seda nii sageli on juhtunud — surema kodanlikult, ilma sõjakärata, hiilguseta oma Hansa liidu* kasude eest. Ent selle patriarhaalse elu leebet poeesiat leidub loomulikult maja kirjelduses, selle maja, mis oli ühena viimaseist säilitanud oma endise iseloomu Douai's ajal, millal algab käesolev jutustus.

Kõigist põhjadepartemangu linnadest on Douai see, mis — paraku! — moderniseerub kõige enam, kus uuendusvaim on saavutanud kõige kiiremaid võite, kus armastus ühiskondliku progressi vastu on kõige enam levinud. Päev-päevalt kaob siin vanu ehitusi ja kustuvad vanad tavad. Ülekaalus on Pariisi toon, moed ja maneerid, ja varsti pole Douai elanike juures säilinud vanast flaami elust midagi muud peale nende südamlikkuse ja külalislahkuse, hispaania viisakuse, hollandi rikkuse ja puhtuse. Valgest kivist elamud astuvad telliskivimajade asemele. Hollandi vormide uhkus taandub prantsuse uuenduste muutliku elegantsi ees.

Maja, kus toimusid selle jutustuse sündmused, asetseb peaaegu Pariisi tänava keskkohas ja kannab juba enam kui kakssada aastat Claeside maja nime. Van Claesid kuulusid vanasti nende kuulsaimate käsitöölisperekon-dade hulka, kellele Madalmaad võlgnevad mitmel tootmisalal esikoha, mida nad on säilitanud tänini. Kaua aega olid Claesid Genti linnas võimuka kangrute tsunfti juhtideks, pärandades selle ameti isalt pojale. Selle suure linna ülestõusu ajal Karl V vastu, kes tahtis kaotada tema privileegid, oli kõige rikkam Claes nii tugevasti kompromiteeritud, et nähes ette katastroofi ja olles sunnitud jagama oma seltsimeeste saatust, saatis ta salaja Prantsusmaa kaitse alla oma naise, lapsed ja rikkused, enne kui keisri sõjaväed piirasid ümber linna.

433

Kangrute vanema ettenägelikkus osutus õigeks. Tema samuti kui mitmed teised linnakodanikud, poodi kapitulatsioonitingimuste vastaselt mässajana, kuna tõeliselt ta oli Genti iseseisvuse kaitsja. Claesi ja tema saatuskaaslaste surm kandis vilja. Hiljem maksid need kasutud hukkamised Hispaania kuningale suurema osa. tema valdustest Madalmaadel. Kõigist maapõue külvatud seemneist on valatud märtriveri see, mis kõige kiiremini vilja kannab. Kuigi Philipp II, kes nuhtles mässajaid kuni teise põlveni, oma raudse valitsuskepi üle Douai sirutas, säilitasid Claesid oma suured rikkused, sõlmides hõimlussidemeid väga suursuguse de Molinade perekonnaga, kelle vanem haru, tollal alles vaene, rikastus seevõrra, et ostis tagasi Nourho krahvkonna, mis kuulus talle Leoni kuningriigis vaid tiitli järgi.

Üheksateistkümnenda sajandi algul, pärast rohkeid .ijutlikke sündmusi, mille kirjeldus ei paku midagi huvitavat, oli Claeside suguvõsa DouaFs asuv haru esindatud härra Balthazar Claes-Molina, Nourho krahvi isikus, kes eelistas end nimetada lihtsalt Balthazar Claesiks. Tohutu suurest varandusest, esivanemate pärandist, kes panid liikuma tuhandeid kangaspuid, oli Balthazarile jäänud ligikaudu viisteist tuhat franki tulusid maavaldustest Douai maakonnas ja Pariisi tänavas maja, mille sisustus muide vääris tervet varandust. Mis puutub valdustesse Leoni kuningriigis Hispaanias, siis nende pärast käis protsess Flandria Molinade ja selle suguvõsa Hispaaniasse jäänud haru vahel. Leoni kuningriigi Mölinad võitsid protsessi ja võtsid endile de Nourho krahvide tiitli, kuigi ainult Claesidel oli õigus seda tiitlit kanda. Ometi ületas belgia linnakodanike auahnus kastiilia kõrkuse: kui seati sisse perekonnaseisuaktid, heitis Balthazar Claes kõrvale hispaania aadliseisuse kaltsud oma Genti suure kuulsuse kasuks. Pagendatud perekondades valitsevad nii tugevad patriootlikud tunded, et kuni kaheksateistkümnenda sajandi viimaste päevadeni olid Claesid jäänud ustavaks oma traditsioonidele, kombeile ja tavadele. Nad sõlmisid abieluside-meid ainult kõige puhtamate linnakodanikega; oli nõutav teatav arv raehärrasid või pürjermeistreid mõrsja suguseltsis, et teda vastu võtta Claeside perekonda. Nad

kosisid oma naisi Brügges või Gentis, LiegeMs või Hollandis, et teha igipõliseks oma kodukolde tavad. Möödunud sajandi lõpuks piirdus nende üha enam kahanev sõprusring seitsme või kaheksa kohtuaadlisse kuuluva perekonnaga, kelle kombed, kelle laiade voltidega toogad, kelle mõjukas, pooleldi hispaanialik tähtsus oli kooskõlas nende harjumustega. Linnaelanikud tundsid isesugust harrast aukartust Claeside perekonna vastu, ja see oli kujunenud nagu mingiks juurdunud eelarva-museks. Claeside kõikumatu ausus, nende tumeda laiguta ustavus, nende muutumatu elukondlik siivsus — see kõik lõi nende ümber lausa jumaldava austuse-oreooli, mis oli niisama juurdunud kui Gayanfi püha* pidamine; seda piiritut austust peegeldab küllalt ilmekalt ütlus «Claeside sugu». Kõige puhtamat vana Flandria vaimu hoovas tervest Claeside majast, mis pakkus muinsuste harrastajaile tüüpilist pilti tagasihoidlikest elamuist, milliseid ehitas endale rikas linnakodanlus keskajal.

Fassaadi peakaunistuseks oli kahe poolega tammepuust uks, kaunistatud laiade malelauakujuliselt kinnitatud naelapeadega, mille keskkohale olid Claesid lasknud uhkelt nikerdada kaks ristamisi asetatud süstikut. Selle ukse liivakivist laotud avaus oli ülevalt võlvkaare-kujuline ja selle kohal kõrgus ristiga latern. Seal üleval paistis samuti püha GenevieveM kuju voki taga ketramas. Kuigi aeg oli jätnud oma võõba selle ukse ja laterna peenile kaunistustele, ometi lubas maja teenijaskonna äärmine hool möödujail märgata kõiki nende kaunistuste üksikasju. Nõnda olid sambakestest moodustatud uksepiidad säilitanud tumehalli värvingu ning hiilgasid, nii et võis arvata, nagu oleksid nad kaetud lakiga. Alumisel korrusel oli kummalgi pool ust kaks akent, mis sarnanesid maja kõigi teiste akendega. Nende valgest kivist raamistus lõppes aknalaua all rikkalikult kaunistatud teokarbiga, üleval aga kahe kaarestikuga, mida haldas risti püstjoon, jaotades akna neljaks ebavõrdseks osaks, sest et põikpuu, mis asetses vajalikus kõrguses, et moodustada risti, andis akna mõlemale alumisele Poolele peaaegu kahekordse suuruse võrreldes ülemiste, vÕlvkaarega ümardatud osadega. Kahekordne võlvkaar

oli ilustatud kolme üksteisele asetatud telliskividest reaga, kusjuures iga tellis vaheldumisi tungis esile või taandus seina sisse ligikaudu tolli võrra, moodustades kreeka ornamendi. Väikesed rombikujulised ruudud olid kinnitatud äärmiselt peentesse punaseks värvitud raud-raamidesse. Valge mördiga seotud tellistest laotud seinad olid korrapäraste vahemaade järel ja nurkadel tõestatud kividest vööga. Teisel korrusel oli viis akent; kolmandal vaid kolm, ja pööningule tungis valgus suure ümmarguse avause kaudu, mis koosnes viiest osast, oli ääristatud liivakividega ning asetses keset kolmnurkset frontooni, moodustades katuseviilu nagu gooti stiilis rosett katedraali portaali kohal. Katuseharjal kõrgus tuulelipp kedrusega värtna näol. Suure kolmnurga mõlemad küljed, mis moodustasid viilu, olid laotud täisnurksete sakkide kombel kuni teise korruse ülemise jooneni, kus maja paremalt ja vasakult poolt langesid vihmaveed alla fantastiliste elukate ammuli lõugade kaudu. Maja alumise ääre juurest kulges liivakivilade, moodustades astmestiku. Lõpuks — vanade tavade viimane jälg — mõlemal pool ust akende vahel oli vastu tänavat laiade raudlattidega kaetud puust luuk, kustkaudu pääsis keld-reisse. Maja ehitamisest saadik puhastati tema fassaadi hoolikalt kaks korda aastas. Kui kuskilt varises veidi krohvi, kaeti auk otsekohe kinni. Akendelt, aknalaudadelt, kivisambailt — igalt poolt pühiti tolmu korralikumalt kui Pariisis kõige kallimalt marmorilt. Nõnda polnud maja välises ilmes vähimatki allakäimise jälge. Hoolimata telliste vanadusest tingitud tumedast värvitoonist oli maja hästi säilinud, nagu seda võib olla mõni hästi hoitud vana maal, vana raamat, mis on kallis asjaarmastajale ja mis jääks alati uueks, kui ta ei oleks meie kliimas pidevalt gaaside toime all, mille kahjulikkus ähvardab meid endidki. Pilvine taevas, Flandria niiske õhk ja kitsa tänava tumedad varjud röövisid sageli selle hoone hiilguse, mis oli

omane tema piinlikule puhtusele, kuigi muide see puhtus ning korralikkus andsid majale kuidagi kõleda ja nukra ilme. Poeedile näiteks oleks meeldinud, kui kuskilt laterna prao vahelt oleks tunginud välja mõni rohututt või kuskil liivakivi lohus oleks haljendanud sammal, et tellisemüüris oleks leidunud

436

pragusid, et akende võlvide alla mõni pääsuke oleks ehitanud pesa keset kolmekordse ornamendi punaseid telliseid. Nõnda andis selle pidevast puhastamisest ärahõõrutud fassaadi viimisteldud ning klanitud ilme talle midagi kuiva ning korralikku, midagi kombekalt austusväärset, mis kindlasti oleks sundinud ära kolima romantiku, kui ta oleks elanud selle maja vastas. Kui külastaja tõmbas punutud traadist kellanööri, mis rippus piki uksepiita, ja kaugelt sisemistest tubadest ilmunud teeni-jatüdruk avas uksetiiva, mille keskel asetses väike võretatud aknake, tõmbas uks enda otsekohe oma raskusega käest lahti ning langes paukudes kinni, kusjuures tema kolin kostis avara kiltkividega sillutatud galerii võlvi all ja sügaval maja sisemuses raske ning valju kajana, nagu oleks uks olnud pronksist. See marmori imitatsioonina värvitud galerii, alati jahe ning kaetud peene liiva kihiga, viis suurde neljanurgelisse siseõue, mis. oli sillutatud laiade vaabatud rohekate kiviplaatidega. Vasakul pool asetses pesukamber, köök ja peretuba; paremal — puukuur, kivisöeladu ja maja kõrvalhooned, mille uksed, aknad ja seinad olid kaunistatud joonistustega ning peetud piinlikus puhtuses. Valgus, mis imbus õue nelja valgete vöötidega viirutatud punase teiliskivi-seina vahele, peegeldus vastu roosas värvitoonis, mis andis joonistatud kujudele ja nende vähimailegi detailidele mingi salapärase võlu ja fantastilise ilme.

Selle õue tagumises osas kõrgus esiküljega vastu tänavat asetseva majaga täiesti sarnane teine hoone, mis Flandrias kannab tagamaja nime ning mis kuulus ainuüksi perekonna kasutusse. Alakorrusel oli esimene tuba vastuvõturuum, mida kaks akent valgustasid õue poolt ja mille kaks teist akent olid vastu majaga võrdses laiuses aeda. Kaks paralleelset klaasust viisid — üks aeda, teine õue. Nad olid ühel joonel tänavale viiva uksega, ja nõnda, et võõras võis juba sisse astudes haarata pilguga kogu selle elamu tervikuna ja märgata 'segi rohelist lehestikku, mis moodustas aia tausta. Ees-mine hoone, mis oli määratud vastuvõttudeks ja mille kolmas korrus koosnes külalistele määratud tubadest, sisaldas mõistagi kunstiesemeid ja suuri kokkukuhjatud rikkusi. Ent miski polnud ei Claeside silmis ega asjatundja

437

hinnangu järgi võrreldav aaretega, mis kaunistasid ruumi, kus kahe sajandi vältel oli kulgenud perekonna elu. Claesil, kes suri Genti vabaduste nimel, käsitöölisel, kellest oleks liiga nõrk kujutlus, kui kroonika-kirjutaja jätaks ütlemata, et talle kuulus ligi nelikümmend tuhat marka hõbedas, mis ta oli teeninud purjede valmistamisega kõikvõimsa Veneetsia laevastiku vajaduste rahuldamiseks, — sellel Claesil oli sõbraks kuulus puuskulptor van Huysium Brüggest. Enam kui üks kord oli kunstnik ammutanud endale toetust käsitöölise kukrust. Mõni aeg, enne gentlaste ülestõusu oli vahepeal rikkaks saanud van Huysium nikerdanud salaja oma sõbrale massiivsest eebenipuust paneeli, mis kujutas tähtsamaid stseene Artewelde*, selle õllepruulija elust, kes oli mõnda aega kogu Flandria kuningaks. See kuuekümnest pannoost moodustatud puuvooderdis kujutas ligikaudu tuhat neljasada oma aja tähtsamat tegelast ja teda peeti van Huysiumi peateoseks. Kapten, kelle ülesandeks oli valvata linnakodanikke, keda Karl V oli otsustanud lasta puua päeval, kui ta astub oma sünnilinna, oli kuulu järgi andnud võimaluse van Claesil põgeneda, kui too annab temale van Huysiumi teose; kuid kangur oli juba saatnud selle pannoo Prantsusmaale. Vastu-võtusaal oli üleni kaunistatud nende pannoodega, mis van Huysium austusest hukatud märtri vastu isiklikult oli asetanud kuldniidikestega kaunistatud ultramariin-siniseks värvitud puuraamidesse. See teos on van Huysiumi täiuslikem meistritöö ja selle vähimadki tükikesed on tänapäeval hinnatavad peaaegu kulla kaaluga.

Kamina kohalt vaatas Tiziani maalitud van Claes oma varajaotuse erikohtu esimehe kostüümis ja näis nagu nüüdki veel juhtivat seda perekonda, kes austas tema isikus oma suurt esivanemat. Kõrge kamin, mis esialgu oli laotud lihtsaist kividest, oli möödunud sajandil kaetud valge marmoriga. Kaminal seisis vana kell ja kaks viieharulist maitsetut, ent massiivset hõbedast küünla-jalga. Neli akent olid dekoreeritud suurte punasest damastist ning mustade lilledega kardinatega valgel siidvoodril. Sama riidega oli kaetud mööbel, mis oij uuendatud Louis XIV ajal. Ilmselt uueaegne parkett koosnes suurist valgeist tammeribadega kanditud puu-

438

plaatidest. Mitmest ehisraamist moodustatud lagi, mille keskosas asetses van Huysiumi nikerdatud maskaroon, püsis austusest puutumatuna ning oli säilitanud hollandi tamme tumeda värvitooni. Saali neljas nurgas seisid postamendid samasuguste küünlajalgadega, kui olid kaminal. Keset saali seisis ümmargune laud. Piki seinu olid asetatud sümmeetrilises reas mängulauad. Sel ajastul, millal algab meie jutustus, asetses kahel valge marmoriga kaetud kullatud konsoollaual kaks veega täidetud klaaspalli, milles liivase põhja ja merikarpide kohal ujus punaseid, kuldseid ja hõbedasi kalu. See saal oli samal ajal hiilgav ja sünge. Lagi neelas paratamatult valguse, ilma et ta oleks seda sealt veidigi tagasi peegeldanud. Kui aia poolt voolas ohtrasti valgust, mis väreles eebenipuust nikerdistel, siis õuepool-sed aknad andsid seda nii vähe, et kuldsed joonekesed vastasseinal vaevalt särasid. Selles selge ilmaga nii suurepärases saalis valitsesid niisiis enamasti tuhmid ning mahedad värvid, kollakaspunased ning nukrad toonid, milliseid päike sügisel metsas puude latvadele kallab. On tarbetu jätkata Claeside maja kirjeldamist, mille teistes ruumides toimuvad mitmed selle loo stseenid; esialgu piisab tema üldlaadi tundmisest.

Augustikuu viimaseil päevil aastal 1812, ühel pühapäeval pärast õhtujumalateenistust istus üks naine sügavas pehmes tugitoolis akna all, mis oli vastu aeda. Päikesekiired langesid viltu majale, tungisid temasse küljelt, läbisid saali, surid kummalistes vastuhelkides paneelidel, mis katsid seinu õue poolt küljest, ja mähkisid selle naise purpursesse kumasse, mida heitis aknal rippuv darnastsiidist kardin. Isegi mõni keskpärane kunstnik, kui ta oleks sel hetkel maalinud selle naise portree, oleks kindlasti loonud silmapaistva teose, kujutades seda nägu täis hingevalu ja melanhooliat. Keha ja väljasirutatud jalgade asend ilmutas inimese rõhutud meeleolu, kes on nii keskendunult süvenenud ühteainsasse mõttesse, et on nagu kaotanud oma füüsilise mina taju. See mõte tungis oma kiirgusega tulevikku, nagu mererannal võib sageli näha päikesekiirt, mis läbistab Pilved ning joonistab silmapiiril helendava viiru. Naise käed rippusid alla tugitooli pehmeilt käetugedelt ja pea

439

oli vajunud seljatoele, nagu oleks ta ülemäära raske. Valgest perkalriidest väga lihtne kleit ei lubanud saada küllalt selget pilti keha proportsioonidest ja pihta katsid suure salli voldid, mis oli asetatud ristamisi rinnale ning hooletult sõlmitud. Isegi kui valgus poleks seadnud reljeefselt nähtavale tema nägu, mida päikesekiired näisid nagu tahtvat eelistatult esile tõsta kõige muuga võrreldes, oleks olnud täiesti võimatu temale mitte tähelepanu pöörata. Tema kestvas ning hõõguvaist pisaraist hoolimata kõledas hingelises ängistuses peegeldus säärane masendusmeeleolu, mis oleks rabanud isegi kõige muretumat last. Hirmsat vaatepilti pakub selline äärmine hingevalu, mis ajab üle ääre vaid harvadel hetkedel ja tardub näole nagu hangunud laava vulkaani ümber. Oleks võinud arvata, et surev ema on sunnitud jätma oma lapsed viletsuskuristikku, suutmata pärandada neile mingit inimlikku kaitset. Selle daami näos, kes oli umbkaudu neljakümne aastane, ent tollal kaunim kui kunagi oma nooruses, polnud midagi karakteerset flaami naisest. Paksud mustad juuksed langesid rullidena põski raamides õlgadele. Tema väga kumer ja oimude kohalt kitsas laup oli kollakas, aga selle all hiilgasid mustad leegitsevad silmad. Tema tõmmu ning eredate värvideta, rõugearmidest

rikutud puhthispaanialik nägu köitis tähelepanu oma ovaalse kuju täiuslikkuse poolest; selle kontuurid olid rikutud joontest hoolimata säilitanud mingi majesteetliku elegantsi peenuse, mis aeg-ajalt tuli täielikult nähtavale, kui mingi tugev hingeliigutus andis talle tagasi tema esialgse puhtuse. Ent kõige enam üllust andis sellele mehelikule näole kotka-nina; ja kuigi keskkohas liiga kõrge kumerus rõhutas selle nina ehituse puudusi, ülekaalu jäi ometi otse kirjeldamatu peenus; vahesein sõõrmete vahel oli nii õhuke, et selle läbipaistvus lubas valgusel seda märgatavalt roosaks värvida. Kuigi laiad ning rohkeis kurdudes huuled ilmutasid uhkust, mida sisendab kõrge päritolu, kandsid nad siiski loomupärase headuse pitserit ja neisi hoovas siivsust. Võis vaielda selle näo ilu üle, mis 0» samal ajal mehelikult jõuline ja naiselik, aga ta koiti-tähelepanu. See väike küürakas ning lombakas naine jäi seda kauemini piigaks, et teda visalt vaimuvaeseks

440

peeti; sellest hoolimata leidus mehi, keda liigutas tugevasti see lõõmav kirglikkus ja ammendamatu õrnus, mis peegeldus tema näos. Need mehed jäidki tema kummalise võlu alla, mis oli hämmastav nii rohkete puuduste juures. Ta sarnanes väga oma vanaisa hertsog Casa-Realiga, hispaania grandega. Tema näost hoovav võlu, mis kunagi vanasti nii võimsalt vallutas poeesiasse armunud hingi, oli nüüd veel tugevam kui ükskõik millal tema varasemas elus, aga see oli suunatud nii-ütelda tühjusse, ilmutades nõiavõimuga tahet, mis oli kõikvõimas küll inimeste suhtes, ent jõuetu saatuse ees. Kui ta pööras silmad klaaspallilt, kus ta oli vaadelnud kalakesi, neid nägemata, tõstis ta meeleheitliku liigutusega pilgu üles, nagu taevast appi hüüdes. Tema kannatused näisid sellised, mida võis usaldada vaid jumalale. Vaikust häirisid ainult kilgid ja mõned ritsikad, kes häälitsesid väikeses aias, kust hoovas leitsakut kui ahjust, samuti hõbenõude ja taldrikute kume kõmin kui ka toolide kolin saali kõrvaltoas, kus teener kattis lõunalauda. Sel hetkel jäi vaevatud daam kuulatama ja näis nagu teadvusele tulevat; ta võttis taskurätiku, pühkis pisarad, püüdis naeratada ja peletas eemale kurbuse ilme, mida kandsid kõik tema näojooned. Ta manas endale nii ükskõikse näo, et võis arvata, nagu oleks tema elu vaba igasugusest meelehärmist. Kas vahest harjumuse tõttu elada selles majas, kus teda põdurus ja vigasus vangis hoidis, oli talle antud tabada mõningaid tavalisi nähtusi, mis pole tajutavad teistele, ent on kallid neile, kes on erakordsete tundmuste kammitsais; võib-olla ka sellepärast, et loodus oli teda hüvitanud kehaliste puuduste eest, andes talle peenemaid aistinguid, kui omavad väliselt soodsamini kujundatud olendid, — kas nii või teisiti, aga see daam kuulis mehe-samme galeriis, mis oli ehitatud köökide ja maja teenijaskonnas määratud tubade peale ja mille kaudu eesmine maja oli ühendatud tagamajaga. Sammude kaja muutus kord-korralt kuuldavamaks. Varsti oleks ka inimene, kel puudub võime, millega selline kirglik olend nagu kõnesolev daam suudab sageli kaotada vahemaa, et ühineda oma teise minaga, — ka võõras oleks hõlpsasti kuulnud selle mehe samme trepil, mille kaudu

441

pääsis galeriist vastuvõturuumi. Nende sammude kajades oleks isegi kõige tähelepanematum olend olnud haaratud igasuguseist mõtteist, sest oli võimatu neid kuulata külma ükskõiksusega. Tõtlik või hüppeline kõnnak heidutab. Kui inimene kargab püsti ja karjub joostes: «Tulekahju!» — siis kõnelevad tema jalad niisama valjusti kui tema hääl. Kui nõnda, siis oma iseloomult vastupidine kõnnak peaks põhjustama mitte vähem tugevaid tundmusi. Selle mehe tähtis aeglus ja tema pikaldane samm oleksid kahtlemata teinud kannatamatuks inimesi, kes pole kalduvad mõtisklema; see-eest vaatlejaloomused või närvilised isikud oleksid tundnud midagi hirmutao-list, kuuldes neid mõõdetud samme, milles näis puuduvat elu ja mis panid praksuma põrandalauad, nagu oleks keegi nende pihta tagunud vaheldumisi kahe raudse kaalupommiga. Te oleksite selles kõnnakus ära tundnud rauga ebakindla ning raske sammu või siis mõtiskleja majesteetliku kõnnaku, kes kannab endaga kaasas ter-

veid maailmu. Astunud alla trepist ning toetades jalad kõhklevalt kiviplaatidele, jäi mees hetkeks peatuma suures trepikojas, kus lõppes koridor, mis viis peretuppa ja kust ühtlasi pääsis seinatahveldisega varjatud ukse kaudu nii saali kui ka söögituppa. Samal hetke! käis tugitoolis istuvast naisest läbi kerge võpatus, võrreldav sellega, mida põhjustab elektrisäde; aga ühtlasi elustas tema huuli õrnim naeratus; ja tema eelrõõmust erutatud nägu lõi särama kui mõnel kaunil itaalia madonnal. Otsekohe leidis ta endas jõudu alla suruda hinge põhjas peituvad kartused. Siis pööras ta pea pannoo poole, mille taga saali nurgas peitus avanev uks. Tõepoolest avas keegi selle, ja pealegi nii järsu liigutusega, et vaene naine otse võpatas.

Balthazar Claes ilmus äkki nähtavale, astus mõne sammu, ei vaadanud naist, või kuigi vaatas, ei näinud teda, ja jäi sirgena seisma keset saali, toetades parema käega veidi kallutatud pead. Hirmus kannatus, millega see naine ei suutnud harjuda, kuigi koges seda korduvalt iga päev, ängistas tal südant, hajutas naeratuse ja vajutas tema tõmmule laubale kulmude vahel selle vao, mis alatasa tekkides aja jooksul jääbki püsima tugevate tundmuste jäljena. Silmadesse valgusid pisarad, aga ta

442

kuivatas need kiiresti, vaadates Balthazarile otsa. Oli täiesti võimatu tagasi tõrjuda sügavat muljet, mille tekitas see Claeside perekonna pea. Noorena sarnanes ta tõenäoliselt tolle üleva märtriga, kes oli saatnud Karl V-le ähvarduse uuesti alustada Artewelde üritust. Nüüd aga näis ta vanemana kuuekümneaastasest, kuigi tõeliselt oli umbes viiekümnene, ja tema enneaegne vanadus oli hävitanud selle ülla sarnasuse. Tema kõrge kogu hoidus veidi vimma, olgu kas töörohkuse tõttu või sellepärast, et tema lülisammas oli kumerdunud pea raskuse all. Tal oli lai rind, tugev ülakeha; ent alumine kehaosa, kuigi lihaseline, oli nõrgalt arenenud. Säärane ebakõla kehaehituses, mis kunagi oli ilmselt olnud täiuslik, äratas uudishimu ja püüdu seletada sellise kummalise välimuse põhjusi mingi ebatavalise eluviisiga. Tema lopsakad heledad juuksed, mille eest vähe hoolitseti, langesid saksa kombe järgi õlgadele, ent korratuses, mis oli kooskõlas selle isiku üldise veidrusega. Pealegi olid tema laial laubal kühmud, kuhu Gall oleks mahutanud terveid poeesiamaailmu. Sügavsinised selged silmad olid täis äkilist elavust, millist võib märgata okultsete nähtuste innukate uurijate juures. Tema nina, mille vorm oli kunagi olnud ilmselt täiuslik, oli nüüd pikenenud ja sõõrmed näisid vähehaaval laienenud haistmisorganite tahtmatust pingutusest. Karvased põsesarnad ulatusid kaugele esile, mille tõttu tema juba närbunud põsed näisid seda enam õõnsad. Ilusa lõikega suu oli surutud nina ja lühikese järsult terava lõua vahele. Näokuju oli ometi pigemini pikk kui ovaalne; seepärast teaduslik süsteem, mis omistab igale inimnäole teatava sarnasuse mingi looma omaga, oleks leidnud veel ühe liigse kinnituse Balthazar Claesis, kelle nägu oleks võinud võrrelda hobuse omaga. Nahk oli tihedasti luudele liibunud, nagu oleks teda lakkamata kuivatanud mingi salajane tuli. Mõnikord, kui ta vaatas kaugusse, nagu otsides sealt teostumist oma lootustele, näis, nagu piiluks ta sõõr-meist leeki, mis hävitab tema hinge. Tema kahvatu, kortsudest tugevasti küntud nägu, samuti laup, kipras nagu vanal kuningal, kes on täis hoolt ja muresid, eriti aga sätendavad silmad, milles leegitses ideede türan-niast kantud kõlbeline puhtus ja avara mõistuse sisemine

443

põlemine, — lühidalt, kõik temas ilmutas sügavaid tundmusi, mis hingestavad suuri inimesi. Aukuvajunud silmad näisid olevat ümbritsetud mustade sõõridega nii uneta öödest kui ka alatasa nurjuvate ja ikka jälle uuesti tärkavate lootuste hirmsast mõjust. Kiivas fanatism,, mida sisendavad kunstid ja teadused, ilmnes selle inimese juures veel mingis püsivas ning kummalises hajameelsuses, millest andsid tunnistust tema riietus ja käitumine, olles kooskõlas tema suurepärase ning hirmusisendava välimusega. Tema laiad karvased käed olid räpased, pikkade küünte all paistsid mustad vöödid. Tema kingad olid kas puhastamata või neil puudusid paelad. Kogu

majas võis ainult peremees, lubada endale seda veidrat vabadust — olla nõnda lohakas. Mustast kalevist püksid, üleni plekkides, lahtiste nööpidega vest, viltu köidetud kaelaside, alatasa rebenenud rohekas kuub — kõik see täiendas kummalist ühendust viletsuse ja suuruse vahel, mis kõigi teiste juures oleks ilmutanud pahede põhjustatud vaesust, Balthazar Claesi juures aga tähendas geeniuse lohakust. Kui sagedasti pahe ja geniaalsus tekitavad samasuguseid tagajärgi, mis viivad eksiteele rahvamassi! Kas pole geniaalsuski pidev liialdus, mis hävitab aega, raha, keha ja mis viib veel kiiremini haiglasse kui hukatuslikud kired? Näib koguni, et inimestel on suurem austus pahede kui geniaalsuse ees, sest nad keelduvad talle krediiti andmast. On ilmne, et õpetlase salajaste tööde tulud on nõnda kaugel, et ühiskond kardab arvestada neid oma eluajal; ta eelistab tasuda talle oma auvõlga sellega, et ei andesta talle ei tema vaesust ega õnnetusi. Kuigi Balthazar Claes pidevalt tavatses unustada oleviku, siis vahel — kui ta jättis oma müstilised mõtisklevad vaatlused, kui teatav leebus ja seltsivus hingestasid tema mõtlikku nägu, kui tema terav pilk kaotas karmi helgi, väljendades südamlikku tundmust, kui ta vaatas enda ümber ringi, tulles jälle tagasi harilikku reaal-ellu, — oli ometi raske keelata tahtmatut austust selle näo kütkestavale ilule ja temas peegelduvale ülevale vaimule. Seepärast igaüks, kes teda nõnda nägi, kahetses, et see inimene ei kuulu enam seltskonnale, ning lausus: «Ta pidi olema väga ilus nooruses.» Tavaline

444

viga! Mitte kunagi polnud Balthazar Claes poeetilisem kui nüüd. Lavater oleks kindlasti tahtnud uurida seda nägu täis kannatlikkust, flaami ausust, puhast kõlblust, kus kõik oli avar ning suur, kus kirg tundus rahulik, sest ta oli tugev. Selle inimese kombed pidid oiema puhtad, sõna püha, sõprus püsiv, ustavus täielik; ent tahe, mis rakendab need omadused isamaa, seltskonna' või perekonna huvides, andis neile saatuslikult teise eesmärgi. See kodanik, kellele oleks olnud kohane valvata perekonnaõnne järele, suurendada varandust, suunata oma lapsi ilusa tuleviku poole, elas väljaspool neid kohustusi ja kiindumusi, nagu üksi mingi salapärase vaimuga, kes teda juhtis. Preestrile oleks ta tundunud inimesena täis jumala õnnistust, kunstnik oleks austanud teda kui suurt meistrit, mõni entusiast oleks pidanud teda Swedenborgi kiriku selgeltnägijaks.* Sel hetkel moodustas katkine, kohmakas, kulunud ülikond, mida kandis see mees, kummalise kontrasti teda nii valuliselt imetleva naise veetleva maitsekusega. Kehaliste puudustega inimesed, kes on targad või kauni hingesra, ilmutavad oma riietuses peent maitset. Nad kas riietuvad lihtsalt, mõistes, et nende veetlus on puhthingeline, või nad oskavad panna unustama oma kehalisi puudusi teatava elegantsiga oma riietuse üksikasjus, mis köidab silma ning annab tegevust mõistusele. Vähe sellest, et sel naisel oli üllas hing, ta armastas ka veel Balthazar Claesi selle naiseliku instinktiga, mis laseb aimata inglite tarkust. Kasvatatud ühes kuulsaimas belgia perekonnas, oleks ta saanud arendada oma maitset isegi siis, kui ta poleks seda omanud juba loomu poolest; ent juhendatud ihast alati meeldida mehele, keda ta armastas, oskas ta riietuda imetlusväärselt, ilma et tema elegants oleks tundunud sobimatu tema kahe kehalise defekti juures. Tema pihta rikkusid muide vaid õlad, millest üks oli märksa kõrgem teisest. Ta vaatas aknast siseõue, siis aeda, nagu selleks, et veenduda, kas nad on üksinda Balthazariga, ja heites talle pilgu täis alistumust, mis on omane flaamitaridele, sest juba ammu oli armastus tema juures minetanud hispaania grande kõrkuse, ütles ta mehele leebe häälega:

«Balthazar, sul on küll vist väga palju tegemist? ...

445

Juba kolmekümne kolmas pühapäev pole sa käinud ei missal ega õhtujumalateenistusel.»

Claes ei vastanud. Tema naine langetas pea, panj käed kokku ja ootas. Ta teadis, et see vaikimine ei tähendanud ei halvustust ega põlgust tema vastu, vaid seda, et mehe mõtted tegelesid pinevalt millegi muuga, Balthazar oli neid olendeid, kes

südamepõhjas kaua aega säilitab oma noorusliku delikaatsuse; ta oleks pidanud end roimariks, kui ta oleks väljendanud vähimagi solvava mõtte naisele, kes on rõhutud oma kehalise kohmakuse teadvusest. Meeste hulgas oli tema võib-olla ainuke, kes teadis, et üksainus sõna, üksainus pilk võivad tumestada aastaid täis õnne ja on seda julmemad, et nad on tugevaks kontrastiks tavalisele leebusele, sest meie loomusele on omane tunda suuremat valu dissonantsist õnnes, kui me tunneme rõõmu mingist lõbust keset suurt muret. Mõni hetk hiljem näis Balthazar nagu ärkavat, vaatas kiiresti ringi ning lausus:

«Õhtujumalateenistus? Ahah, lapsed on õhtujumala-teenistusel...»

Ta astus mõne sammu, et heita pilk aeda, kus kõikjal kasvasid oivalised tulbid. Aga siis seisatas ta äkki, nagu oleks sattunud vastu seina, ja hüüdis: «Miks ei toimu ühinemine määratud aja vältel?» «Kas tõesti ta läheb hulluks?» küsis naine endalt sügava kohkumusega.

Et teha huvitavamaks sellest olukorrast tekkinud stseen, on vajalik heita pilk Balthazar Claesi ja Casa-Reali hertsogi pojatütre eelnevale elule.

1783-nda aasta paiku, kui Balthazar Claes-Molina de Nourho oli kahekümne kahe aastane, võis teda pidada ilusaks meheks, nagu seda mõistetakse meil Prantsusmaal. Ta sõitis oma haridust lõpetama Pariisi, kus omandas oivalised maneerid proua d'Egmonti, krahv de Horni, vürst d'Arembergi, Hispaania suursaadiku ja Helvetiuse seltskonnas kui ka Belgiast pärinevate prantslaste peres või Belgiast tulnud isikute seas, keda nende kõrge päritolu või suurte rikkuste tõttu loeti võimukate ülikute hulka, kes noil aegadel olid tooniand-jaiks." Noor Claes leidis nende hulgas sugulasi ja sõpru, kes viisid ta suurmaailma parajasti ajal, kui see

suurmaailm seisis oma languse ees. Aga nagu enamikku noorukeid, kütkestasid teda esialgu rohkem kuulsus ja teadused kui tühine auahnus. Nõnda kuulas ta meelsasti õpetlasi, eriti Lavoisier'd, kes tollal äratas seltskonna tähelepanu enam oma riigimaksurentniku tohutute rikkustega kui avastustega keemia vallas, kuna aga hiljem suur keemik pani unustama temas väikese riigimaksurentniku. Balthazar innustus kirglikult Lavoisier' poolt arendatavast teadusest ning kujunes tema agaraimaks õpilaseks. Aga ta oli noor, ilus kui Helvetius, ja Pariisi naised õpetasid teda varsti destilleerima ainult teravmeelsust ja armastust. Kuigi ta algul pühendus tulise innuga teadusele, nii et Lavoisier lausus tema kohta mõnegi kiidusõna, ometi hülgas ta oma õpetaja, et kuulata peene maitse õpetajannasid, kelle juures noored mehed said oma viimase õppetunni seltskondlikus elukunstis ning kujundasid endid kõrgema seltskonna kommete järgi, kes moodustab Euroopas ühise pere. Joovastavad unelmad seltskondlikust menust ei kesta kaua; olles hinganud Pariisi õhku, lahkus Balthazar sealt väsinuna sellest tühisest elust, mis polnud vastavuses ei tema leegitseva hinge ega armastava südamega. Kodune elu, nii rahulik, nii vaikne, mis talle meenus juba ainult Flandria nime juures, näis enam sobivat tema iseloomule ja südamesoovidele. Ühegi Pariisi salongi kullatis polnud suutnud kustutada tema teadvusest saali veetle-vaid pruune toone ja väikest aeda, kus oli kulgenud tema nii õnnelik lapsepõlv. Peab olema kodukoldeta ja isamaata, et jääda Pariisi. Pariis on linn kosmopoliitidele või inimestele, kes end on sidunud seltskonnaga ja kes teaduse, kunsti või võimu jõuga teda pidevalt oma tugevas haardes hoiavad.

Flandria poeg naasis Douai'sse nagu La Fontaine'i tuvi oma pesasse. Ta nuttis rõõmust, kui saabus sinna Gayant'i pühal, millal toimub pidulik protsessioon. See püha, kogu linna ebauskliku õnne sümbol, flaami mälestuste triumf, muudeti tavaks Claeside perekonna Douai'sse siirdumise ajal. Pärast isa ja ema surma jäi Claeside maja tühjaks ja Balthazaril tuli moni aeg tegelda mitmesuguste asjaajamistega. Kui esimene kurvastus oli möödunud, tundis ta vajadust naituda, et teha

täiuslikuks õnnelik elu, mille ihalejaks kõik nähtu ta uuesti oli teinud. Ta tahtis järgida perekondlikke tavasid ning läks oma esivanemate eeskujul endale naist otsima kas Gentist, Brüggest või Antverpenist; kuid ükski kohatud neiudest ei sobinud temale. Kahtlemata olid tal mingid erilised vaated abielu kohta, sest juba noorusest alates süüdistati teda selles, et ta ei kõndinud tallatud radu. Kord ühe oma sugulase juures Gentis kuulis ta kõneldavat kellestki Brüsseli preilist, kes oli üsna elava vaidluse objektiks. Ühed leidsid, et preili de Temnincki ilu varjutasid tema kehalised puudused; teised jälle pidasid teda täiuslikuks hoolimata tema vigadest. Balthazar Claesi vana sugulane ütles külalistele, •et olgu ta ilus või mitte, aga see-eest on tal selline hing, et ta ise abielluks temaga, kui ta oleks veel naitumis-ealine. Ja ta jutustas, kuidas see neiu hiljuti oli loobunud oma isa ja ema pärandist, et korraldada orna nooremale vennale abielu, mis väärib nende nime, eelistades nõnda venna õnne enda omale ja pühendades talle kogu oma elu. Polnud arvata, et preili de Temninck võiks abielluda juba vanemana ja varanduseta, kui ta ei saanud teha partiid, olles suure varanduse noor pärija. Mõni päev hiljem palus Balthazar Claes preili de Temnincki kätt, kes tollal oli kahekümne viie aastane ja kellesse ta oli sügavasti armunud. Josephine de Temninck arvas, et ta on sattunud mingi juhusliku tuju ohvriks ning keeldus kuulamast härra Claesi juttu; aga kirg on nii nakkav ja vaesele vigasele ning lombakale neiule oli armastus, mida ta noorele ilusale mehele sisendas, sedavõrd ahvatlev, et ta lubas endaga kurameerida.

Nõuaks tervet raamatut, et põhjalikult kujutada noore neiu armastust, kes alandlikult on alistunud arvamusele, mis on kuulutanud ta inetuks, samal ajal kui ta ometi tunneb endas vastupandamatut võlu, mida tekitavad tõelised sügavad tundmused. Oleks vähe ainult mainida metsikut kiivust teiste õnne nägemisel, julma iha kätte tasuda võistlejannale, kes varastab ühe pilgu, — kõiki neid erutusi ja kartusi, mis on tundmatud enamikule naistele, oleks vaja vahest puudutada lähemalt. Kahtlus, mis on nii dramaatiline armastuses, oleks selle väga üksikasjalise analüüsi salavõtmeks, milles teatavad

olendid tunneksid ära oma esimeste meelehärmide kadunud, aga m'tte unustatud poeesia: need ülevad erutused, mis'on peidetud südame põhja ja mida näoilme iial ei reeda; kartus, et sind ei mõisteta, ja ääretu rõõm sellest, et sind siiski mõisteti; enesesse süvenerfud hinge kõhklused ja magnetilised helgid, mis annavad silmadele lõpmatuid varjundeid; endamõrvaplaanid, põhjustatud ühestainsast sõnast ja hajutatud intonatsioonist hääles, mis on niisama varjundirikas kui tundmus, mille püsivusest ta kõneleb kõigi kahtluste kiuste; kartlikud pilgud, mis lõõritavad hirmsat otsustavust; äkiline iha kõnelda ja tegutseda, mis surutakse alla omaenda ägeduse jõuga; intiimne ilukõne, mis avaldub tähtsuseta lauseis, ent tuuakse kuuldavale erutatud häälega; hinge ürgse ujeduse, jumaliku malbuse salapärased avaldused, selle hinge, mis sunnib suuremeelselt jääma varju ning annab peene maitse avaldamata tundmusele; lühidalt — kogu noore armastuse kaunidused ja tema võimu nõrkused.

Preili Josephine de Temninck oli koketne vaid hingesuurusest. Tema nähtava ebatäiuslikkuse tajumine tegi ta niisama kättesaamatuks kui kõige ilusama kaunitari. Kartus ühel heal päeval mitte meeldida äratas tema uhkuse, hävitas usalduslikkuse ja andis talle mehisust peita südame põhja need esimesed õnnetunded, mida teised naised armastavad ilmutada kõigi oma maneeridega ja millest nad teevad endile uhke ehte. Mida enam armastus teda Balthazari poole tõukas, seda vähem julges ta avaldada talle oma tundmusi. Kas ei muutunud tema juures alandavaiks armetuiks võtteiks need žestid, pilgud, vastused või küsimused, mis ilusa naise juures on meheie meelituseks? Ilus naine võib kartuseta olla tema ise, seltskond ei keela talle usaldust, andestab talle mõne rumaluse või kohmakuse, samal ajal kui ainus pilk peatab kõige oivalisema väljendi inetu naise huulil, teeb pelglikuks tema silmad, suurendab tema liigutuste

kohmakust, teeb ebakindlaks tema käitumise. Kas ta ei tea, et ainult temale on keelatud teha vigu, sest keegi ei usu, et ta võiks neid parandada, pealegi ei anna keegi talle selleks juhust. Kas vajadus olla igal ajal käitumiselt täiuslik ei lämmata tema võimeid, ei halva nende

449

arendamist? Selline naine võib elada vaid inglitaolise leebuse õhkkonnas. Aga kus on need südamed, kust voolab välja leebust ilma mõru ning solvava haletsuSe, värvinguta? Need mõtted, mis olid saanud talle omaseks, seltskonna hirmsa viisakuse tõttu ja nende tähelepanuavalduste kaudu, mis on julmemad kui solvangud, sest nad suurendavad õnnetust seda üha meenutades, — need mõtted rõhusid preili de TemninckM, põhjustasid temas pideva hämmelduse, mis tõrjus sügavale hingepõhja kõige hurmavamad muljed ning muutis jahedaks tema hoiaku, sõnad ja pilgud. Ta oli armunud salaja, ta julges olla ilukõneline või ilus vaid üksinduses. Õnnetu heledal päevavalgusel, oleks ta olnud hurmav, kui talle oleks olnud lubatud elada ainult öösel. Et panna proovile Claesi armastus, isegi riskides teda kaotada, heitis ta sageli kõrvale ehted, mis võisid osaliselt varjata tema puudusi. Tema hispaanlannasilmad muutusid kütkestavaks, kui ta märkas, et Balthazar leiab ta olevat ilusa ka ehteita. Ja ometi rikkus umbusk tal need harvad hetked, millal ta söandas anduda õnnele. Varsti küsis ta endalt, kas ei taha Claes temaga abielluda, et omada kodus orjatari, kas tal pole vahest mingeid salajasi puudusi, mis sundisid teda rahulduma vaese vigase piigaga. Need pidevad rahutused andsid mõnikord erakordse hinna neile tundidele, millal ta uskus armastuse kestvusse ja surusse, mis pidi saama tema kättemaksuks seltskonnale. Liialdades oma inetust, põhjustas ta delikaatseid diskussioone, et tungida sügavale oma armastatu südamesse, ja siis kiskus ta Balthazarilt välja temale endale vähe meelitavaid tõdesid. Aga talle meeldis mehe kimbatus, kui too oli sunnitud möönma, et kõigepealt armastatakse naises kaunist hinge ja seda truudust,, mis annab elupäevadele pideva õnne; et pärast mõnda abieluaastat on maailma hurmavaim naine oma mehele võrdne kõige inetumaga. Olles kuhjanud kokku kõik, mis-on õige ilu hinna vähendamist taotlevais paradoksides, märkas Balthazar äkki nende väidete ebasõbralikkust ja ilmutas kogu oma südameheadust neis delikaatseis mõtteavaldustes, millega ta oskas tõendada preili de Tem-ninckile, et tema jaoks on ta täiuslik. Ustavast andumusest, mis moodustab võib-olla naise armastuses kõr-

450

geima astme, polnud selle neiu juures puudust, sest ta kartis, et mehe armastus ei või olla püsiv; ent talle oli kiusatuseks võitluse perspektiiv, milles ilu pidi jääma alla tundmusele. Siis leidis ta suurust andumises armastusse uskumata. Ja lõpuks õnn, nii lühiajaline kui see olekski, pidi talle maksma liiga kallist hinda, et ta oleks võinud loobuda seda maitsmast. See ebakindlus, see sisemine võitlus andis sellele ülevale olendile veetluse ja ootamatu kirglikkuse, mis sisendasid Balthazarile peaaegu rüütelliku armastuse.

Nad abiellusid 1795. aasta algul. Noorpaar sõitis Douai'sse, et veeta oma kooselu esimesed päevad Clae-side patriarhaalses majas, mille aardeid täiendas preili de Temninck, kes tõi kaasa mõned ilusad Murillo ja Velasquezi maalid, oma ema briljandid ja oivalised kingid, mis talle saatis vahepeal Casa-Reali hertsogiks saanud vend. Vähesed naised on olnud õnnelikumad kui proua Claes. Tema õnn kestis viisteist aastat, ilma et seda oleks tumestanud kergeimgi murepilv; ja nagu ere valgus tungis see tema elu pisimaisse üksikasjadesse. Suuremal osal meestel leidub iseloomus konarusi, mis tekitavad alatasa lahkhelisid, nõnda röövivad nad oma koduse elu harmoonia, mis moodustab abielu kauni ideaali, sest enamikule meestele on omane väiklus, sellest väiklusest aga tekib tülisid. Üks on aus ja toimekas, kuid karm ja kiuslik; teine on hea, aga kangekaelne; see hakkab armastama oma naist, ent ilmutab tahtepuudust; too, haaratud auahnusest, armastab nõnda, nagu tasuks ta mingit võlga,

ja kui ta pakub naisele edevust rahuldavaid rikkuse hüvesid, röövib ta tema igapäevased lihtsad rõõmud; lühidalt — meie ühiskonnas on mehed oma olemuselt ebatäiuslikud, ilma et neile saaks seda eriti ette heita. Vaimuinimesed on muutlikud nagu baromeeter, tõeliselt hea on vaid geenius. Ja nõnda asub tõeline õnn vaimse redeli kahel äärmusel. Ainult lollikesed või geniaalsed inimesed on võimelised — ühed nõrkusest, teised oma jõu tõttu — säilitama seda ühtlast meelelaadi, seda pidevat leebust, milles lahustuvad kõik elu karmused. Ühtede juures on see lihtsalt ükskõiksus ja loidus, teiste juures on sallivus ja üleva mõttelaadi pidevus põhimõtteks, mida nad kohaldavad ka

451

igapäevases elus. Nii ühed kui ka teised on ühteviisi lihtsad ja naiivsed, ainult et ühe juures valitseb tühjus teise juures aga sügavus. Seepärast ilmutavad kavalad' naised kalduvust suure inimese puudumisel valida meheks lollpea kui võimalikest halbustest väiksema. Balthazar avaldas otsekohe oma hingesuurust kõige tühisemais elu pisiküsimustes. Ta tahtis näha abielulises armastuses nagu mingit oivalist kunstiteost, ja nagu see on omane ülevaile inimestele, kes ei talu midagi ebatäiuslikku, soovis ta seda arendada kogu tema ilus. Tema mõistus varjundas pidevalt nende õnnes valitsevat rahu, tema üllas iseloom ilmnes leebes järeleandlikkuses. Nii näiteks, kuigi ta jagas kaheksateistkümnenda sajandi filosoofilisi põhimõtteid, andis ta oma kodus kuni 1801. aastani peavarju katoliku preestrile — hoolimata ohtudest, millega revolutsioonilised seadused teda ähvardasid —, et mitte vastu astuda hispaanialikule fanatismile rooma-katoliku usundi suhtes, mille tema naine oli endasse imenud koos emapiimaga. Hiljem, kui Prantsusmaal usutalitused jälle ausse tõsteti, saatis ta iga pühapäev oma naist missale. Tema kiindumus ei kaotanud kunagi kirglikku laadi. Mitte iialgi ei andnud ta koduses elus tunda seda soosivat üleolekut, mis muide nii väga meeldib naistele, sest et tema naise suhtes oleks see sarnanenud haletsusega. Lühidalt — teravmeelseima meelitusega kohtles ta oma naist endaga võrdsena ja tusatses vahel armsasti tema peale, nagu seda lubab endale mees ilusa naise suhtes, tahtes näidata, et ta ei karda tema üleolekut. Tema huuli kaunistas alati õnnelik naeratus ja tema sõnad olid ikka täis leebust. Ta armastas oma Josephine'i nii tema kui ka enda pärast, armastas selle tulisusega, mis on pidevaks kiituseks naise väärtustele ja võludele. Abielutruudus, mis meestel sageli on tingitud seltskondlikust seisundist, usutundest või kaalutlusest, tundus tema juures millegi spontaansena ega olnud vaba neist arrrlsaist meelitustest, mis on omased armastuse kevadele. Kohusetäitmine oli ainus abielukohustus, mis oli tundmatu neile kahele võrdselt armastavale olendile, sest Balthazar Claes leidis preili de Temninckis oma lootuste pideva ning täieliku teostu-mise. Tema küllastamatu süda oli alati rahuldatud,

452

mehena oli ta ikka õnnelik. Hispaania veri ilmutas end Casa-Reali pojatütre juures, andes talle vaistliku oskuse varjundada lõpmatuseni naudingut; aga ta omas ka seda ääretut ustavust, milles avaldub tema soo geenius, nagu armsuses peitub kogu tema ilu. Ta armastas pimeda fanatismiga ja mehe ainsa pealiigutuse peale oleks ta rõõmuga läinud surma. Balthazari delikaatsus oli paisutanud tema juures kõige suuremeelsemaid naise-tundmusi ja sisendas talle käskivat vajadust anda enam kui vastu võtta. Vastastikune õnne vahetus, mida nad teineteise peale nii pillavalt kulutasid, seadis ilmselt tema elu kogu mõtte väljapoole teda ennast ja levitas üha kasvavat armastust tema sõnadesse, pilkudesse ja toiminguisse. Mõlemapoolne tänutunne viljastas ja varjundas nende südameelu, samuti nagu kindel teadmine, et sa oled armastatud inimesele kõik, tõrjus eemale väikluse, suurendades tähendusrikkaks nende elu iga tühiseima pisiseiga. Küürakas naine, keda tema mees peab sirgeks, lombakas naine, keda mees ei soovigi näha teistsugusena, või aastais naine, kes näib noor, — kas pole selline naine kõige õnnelikum kõigi naiste hulgast? ... Inimlik kirg ei

saa minna kaugemale. Kas pole kuulsuseks naisele teha imetlusväärseks seda, mis temas näib puudusena? Unustada, et lonkaja ei suuda käia sirgelt, tähendab hetkelist võlumõju; ent armastada teda sellepärast, et ta lonkab, tähendab tema vea jumalustamist. Võib-olla tuleks naiste evangeeliumi graveerida selline mõttetera: «õndsad on kehaliselt puudulikud, sest nende päralt on armastuse kuningriik.» Tõesti, ilu peab olema õnnetuseks naisele, sest et see põgus õitsemine mõjub liiga tugevasti tema poolt sisendatavale tundele; kas ei meenuta selline armastus abielu kaalutlusest? Seeest armastus, mida sisendab või väljendab naine, kel puuduvad need omad eelised, mille järel jooksevad aadamapojad, on tõeline armastus, tõesti müstiline kirg, hõõguv hingede kaisutus, tundmus, millele iialgi ei saabu pettumuse Päeva. Selline naine omab võlusid, mis on tundmatud maailmale, kelle kontrollile nad ei allu; ta on ilus sobival ajal, ja hetked, mis sunnivad unustama tema puudusi, tekitavad temas seevõrra uhke tunde, et la hakkab

pidevalt taotlema võitu. Seepärast peaaegu kõik kuu! saimad kiindumused ajaloos olid sisendatud naiste poolt, kelles mass oleks leidnud defekte. Kleopatra Naapoli Giovanna, Diane de Poitiers, preili de la Valliere' madam de Pompadour, lühidalt — suurem osa naisi' keda armastus on teinud kuulsaks, polnud veatud või kehaliste puudusteta, kuna aga suurem osa naisi, kelle ilu on ülistatud täiuslikuks, on lõpetanud oma armastuse õnnetult. Sel ilmsel veidrusel peab olema oma põhjus. Võib-olla tähendavad meestele rohkem tundmused kui naudingud? Võib-olla on ilusa naise puhtfüüsilisel võlul oma piirid, kuna keskpärase iluga naise põhiolemuselt hingeline veetlus on lõpmatu. Kas pole mitte sellele põhimõttele rajatud kogu sündmustiku arendus «Tuhande ja ühe öö» loos? Kui mõni inetu naine oleks juhtunud Henry VUI-le abikaasaks, oleks ta trotsinud kirvest ning võitnud oma isanda püsimatuse..

Kummalisel viisil, mis muide on üsna hõlpsasti seletatav hispaania päritoluga neiu juures, oli proua Claes harimatu. Ta oskas küll lugeda ja kirjutada, aga kuni kahekümnenda eluaastani, ajani, millal tema vanemad tõid ta ära kloostrist, oli ta lugenud vaid askeetilisi teoseid. Seltskonda astudes tundis ta algul janu suurmaa-ilma lõbude järele ja õppis vaid tühiseid oskusi riietu-miskunstis, aga ta oli nii sügavasti alandatud oma harimatusest, et ei julgenud osa võtta ühestki vestlusest, ja nõnda ei peetud teda kuigi taibukaks. Ometi oli selle vaga kasvatuse tulemuseks see, et ta säilitas temas jõulised tundmused ega rikkunud vähimalgi määral tema loomulikku mõistust. Seltskonna silmis rumal ning inetu nagu rikas pärijanna kunagi, muutus ta vaimseks ning ilusaks oma mehe jaoks. Balthazar püüdis oma abi elu esimesil aastail anda oma naisele teadmisi, mida ta vajas, et tunda end seltskonnas vabalt; aga ilmselt oli see liiga hilja: talle oli jäänud veel vaid südame mälu. Josephine ei unustanud midagi sellest, mida rääkis talle Claes nende mõlema kohta, ta mäletas pisimaidki seiku oma õnnelikust elust, aga ei suutnud järgmise päevani pidada meeles eile saadud teadmisi. Selline harimatus oleks põhjustanud suuri lahkhelisid teiste abielupaaride vahel, ent proua Claesil oli nii naiivne arusaam kirest,

ta armastas nii hardalt, nii pühalt oma meest, ja iha säilitada oma õnne tegi ta nii taiplikuks, et näis, nagu mõistaks ta alati oma meest, ja harva juhtus hetki, millal tema harimatus oleks olnud liiga ilmne. Pealegi kui kaks inimest armastavad teineteist sel määral, et iga päev on neile nagu nende kire esimene päev, leidub selles viljakas õnnes nähtusi, mis mõjutavad kogu elulaadi. Kas pole see siis nagu muretu lapsepõlv, mis tunneb huvi vaid kõige selle vastu, milles on naeru, rõõmu, lõbu? Ja süs, kui elu on väga tegevusrohke, kui tema kolded on väga hõõguvad, laseb inimene tal põleda, ilma et mõtleks sellele, vaidleks selle üle või kaaluks selle vahendeid ja eesmärke. Muide pole kunagi ükski eevatütar oma naisekutsumusest paremini aru saanud kui proua Claes. Talle oli omane flaamitari alistumus, mis teeb kodukolde nii ligitõmbavaks ja

millele tema hispaanlannauhkus andis veel suurema peenuse. Josephine äratas aukartust, oskas sisendada lugupidamist ainsa pilguga, milles hiilgas oma vääYtuse tunne ja teadlikkus kõrgest päritolust; Claesi ees aga oli ta alistuv; pikapeale seadis ta oma mehe nii kõrgele, nii lähedale jumalale, andes talle aru kõigist oma toiminguist ja vähimaistki mõtteist, et tema armastus omandas juba teatava harduse värvingu, mis tegi selle veel sügavamaks. Uhkusega võttis ta omaks koik flaami kodanluse tavad ja pani kogu oma enesearmastuse püüdesse teha kodune elu külluslikult õnnelikuks, pidada maja pisimadki esemed nende klassikalises puhtuses, omada vaid absoluutselt parima kvaliteediga majatarbeid, anda lauale ainult maitsvaimaid roogi ja viia kõik oma kodus kooskõlla südameeluga. Neil oli neli last — kaks poissi ja kaks tüdrukut. Vanim, nimega Marguerite, sündis 1796-ndal aastal. Viimane laps oli poiss nimega Jean Balthazar, nüüd kolme aastane. Proua Claesi ematunne oli peaaegu võrdne tema armastusega abikaasa vastu. Seepärast toimus tema hinges, eriti tema elu viimaseil päevil, hirmus võitlus kahe võrdselt võimsa tundmuse vahel, millest üks oli kuidagi teisega vaenujalal. Pisarad ja hirm, mis peegeldusid tema näol hetkel, millal algab jutustus kodusest draamast, mis idanes selles rahuküllases majas, oli põhjustatud kartusest, et ta oli toonud oma lapsed ohvriks mehele.

455

Aastal 1805 suri proua Claesi vend lapsi järele jätmata. Hispaania seadus ei tunnustanud õe õigust pärida venna maavaldusi, mis olid seotud sugukonna tiitli siir-dumisega pärijale. Ent hertsog pärandas talle testamendi järgi ligikaudu kuuskümmend tuhat tukatit, mida külispärijad ei vaidlustanud. Kuigi mingi kasutaotluse mõte ei tumestanud kunagi tundmust, mis sidus teda Balthazar Claesiga, tundis Josephine teatavat rahuldust, saades mehe omaga võrdse varanduse omanikuks, ning oli õnnelik võida ka omalt poolt pakkuda midagi mehele, pärast seda kui ta temalt oli nii suurejooneliselt ning üllalt saanud kõik. Nõnda kujunes juhuse tahtel see abielu, milles praktilised kaalutlejad nägid vaid meeletust, oivaliseks abieluks ka materiaalses mõttes. Selle summa kasutamist oli üsna raske otsustada. Claeside maja oli nii rikkalikult varustatud mööbliga, maalidega, kunstipäraste ning hinnaliste esemetega, et näis raske lisada midagi väärilist neile, mis seal juba olid olemas. Sellele perekonnale omase kunstihuvi tõttu oli sinna kuhjunud terveid varandusi. Üks Claeside põlvkond harrastas ilusate maalide kogumist, siis aga muutis vajadus komplekteerida alustatud kollektsiooni huvi maalikunsti vastu pärandatavaks. Sada maali, mis kaunistasid tagamaja eesmise maja teisel korrusel asetseva vastuvõturuumiga ühendavat galeriid, samuti kui viiskümmend teist lõuendit, mis olid paigutatud pidulikesse saalidesse, olid nõudnud kolm sajandit kannatlikke otsinguid. Seal leidus kuulsaid teoseid Rubensi, Ruysdaeli, van Dycki, Terborchi, Gerard Dow', Teniersi, Mierise, Paul Potteri, Wouwer-mani, Rembrandti, Hobbema, Cranachi ja Holbeini loomingust. Itaalia ja prantsuse maalid olid vähemuses, aga kõik ehtsad ning kapitaalsed. Ühel teisel põlvkonnal oli tuju koguda jaapani ja hiina portselani. Üks Claesi-dest oli innustunud mööblist, teine jälle lauahõbedast, lühidalt — igaühel neist oli oma maania, oma kirg, mis on flaamlaste iseloomu silmapaistvamaid jooni. Balthazari isa, kuulsa hollandi seltskonna viimane riise, oli jätnud ühe suurima kollektsiooni tuntud tulpidest. Peale nende päritavate rikkuste, mis kujutasid endast tohutut kapitali ja kaunistasid oivaliselt seda vana maja, mis oli väljastpoolt lihtne kui merikarp, aga samuti nagu

456

merikarp seestpoolt pärlmutriline ning sillerdav kõige mitmesugusemais värvustes, kuulus Balthazar Claesile ka veel Orchies' tasandikul maamaja. Kaugel sellest, et prantslaste kombel tasakaalustada kulutused tuludega, järgis ta vana hollandi kommet kulutada neist ainult veerandi; ja tuhat kakssada tukatit aastas seadsid ta kulutuste poolest võrdsele tasemele linna rikkaimate isikutega. Tsiviilkoodeksi avaldamine andis õigustuse sellele kainele mõistlikkusele. Nähes ette varanduse võrdset jaotust, oleks

peatükk pärimise kohta jätnud lapsed peaaegu vaeseks ja ühel heal päeval hajutanud Claeside vanaaegse muuseumi rikkused. Proua Claesi nõusolekul paigutas Balthazar tema varanduse nõnda, et igaühele nende lastest anda varaline seisund, mis oleks nende isa omaga sarnane. Claeside majapidamine püsis niisiis visalt oma tagasihoidlike eluviiside juures ja see võimaldas osta metsi, mis küll olid veidi kanna-tada saanud neist üle käinud sõdadest, aga mis hea hoolitsuse juures pidid aasta kümne pärast omandama tohutu hinna.

Douai kõrgem seltskond, kus härra Claes liikus, oli osanud nii hästi hinnata tema naise head iseloomu ja kõrgeid omadusi, et nagu mingil vaikival kokkuleppel oli ta vabastatud kohustustest, millele provintsi inimesed omistavad nii suurt tähtsust. Talvesesooni jooksul, mida ta tavatses veeta linnas, külastas ta harva seltskonda — seltskond tuli tema juurde. Tal oli vastuvõtt igal kesknädalal ja ta andis kolm pidulikku lõunasööki kuus. Igaüks mõistis, et ta tundis end mugavamini omas kodus, kus teda pealegi pidas kinni tema kirglik armastus oma mehe vastu ja hool, mida nõudis tema laste kasvatus.

Nõnda kulges kuni 1809-nda aastani selle perekonna elu, mis nii vähe sobis kokku tavaliste vaadetega. Nende kahe olendi elu, täis varjatud armastust ja rõõmu, oli väliselt sarnane iga teise omaga. Balthazar Claesi kirglik armastus oma naise vastu, mida too oskas teha kestvaks, näis, nagu ta ise sellele vihjas, kohaldavat tema sünnipärast püsivust õnne kultiveerimises; see vääris küllalt tulpide aretamist, mille vastu ta tundis kalduvust lapsepõlvest saadik, ja see vabastas ta vajadusest

457

silmapaistev inimene, ei märganud ohtu, kuni su naine pidi juhtima sellele sinu tähelepanu?... Aga ärgem, kõnelgem kõigest sellest enam,» jätkas ta, heites mehele naeratuse ja pilgu täis koketsust. Täna õhtul, mu Claes ärgu olgu meie õnn poolik.»

Järgmisel päeval pärast selle abielupaari elus nii tähendusrikast õhtut ei läinud Balthazar Claes, kellelt Josephine oli ilmselt saanud mõningaid lubadusi tema tööde katkestamise kohta, üldse üles oma laboratooriumi ning jäi kogu päevaks oma naise lähedusse. Päev hiljem hakkas perekond tegema ettevalmistusi sõiduks maale, kuhu jäädi ligikaudu kaheks kuuks ja kust tuldi tagasi linna vaid selleks, et teha eeltöid pidupäevale, millega Claes tahtis nagu vanasti pühitseda oma abielu aastapäeva. Päev-päevalt sai Balthazar tõendeid selle kohta, kui suurde korratusse olid sattunud nende asjad tema uurimistööde ja muretuse tõttu. Kaugel sellest, et osatada haava oma märkustega, leidis tema naine alatasa leevendust juhtunud hädadele. Seitsmest majateenijast, kes olid Claesidel nende viimasel vastuvõtupäeval, olid jäänud veel vaid Lemulquinier, köögitüdruk Josette ja vana toatüdruk nimega Martha, kes polnud lahkunud oina käskijanna juurest viimase kloostrist väljumisest saadik. Nii väikese arvu teenijatega oli ometi võimatu vastu võtta linna kõrgemat seltskonda. Proua Claes kõrvaldas kõik raskused, tehes ettepaneku tellida Pariisist kokk, välja õpetada teenriks nende aedniku poeg, laenata Pierquini teener. Nõnda poleks keegi veel märganud nende kitsikust. Kahekümne päeva vältel, millal tehti ettevalmistusi, oskas proua Claes osavasti täita oma mehe jõudeolekut: kord tegi ta talle ülesandeks valida välja haruldasi lilli suure trepi, galerii ja tubade kaunistamiseks; kord saatis ta teda Dunkerque'i, et hankida sealt mõned säärased kalakoletised, mis moodustavad põhjadepartemangudes pidusöömingute uhkuse. Selletaoline pidu, mida kavatses anda Claes, oli suurima tähtsusega üritus, mis nõudis rohkesti hoolt ja elavat kirjavahetust maakohas, kus külalislahkuse tava paneb kaardile kogu perekonna au, kus pidusööming on nagu lahing, mis nii pererahval kui ka teenijaskon-

500

nal tuleb võita külaliste üle. Austrid tulid Ostendenst, metsised telliti Sotimaalt, fruktid Pariisist. Lühidalt, tühiseimaiski pisiasjus ei tohtinud valeks tunnistada

pärilikku toredust. Pealegi olid Claeside majas antavad ballid omamoodi kuulsad. Et Douai oli tollal departemangu administratiivkeskuseks, siis selle suareega avati teataval määral talisesoon, ja see kujunes tooniandjaks kõigile ümberkaudseile ballidele. Seepärast oli Balthazar püüdnud viieteistkümne aasta vältel silma paista, ja see oli tal nii hästi õnnestunud, et iga kord kuuldi sellest piduõhtust kõneldavat ümberkaudu kahekümne ljöö kaugusel; räägiti tualettidest, kutsutud külalistest, vähimaistki detailidest, kuuldud-nähtud uudistest, kõigest, mis seal toimus.

Seega takistasid ettevalmistused pidupäevaks Claesil mõtiskella Absoluudi otsingute üle. Tulnud jälle oma koduse majapidamise mõtete ja seltskondliku elu juurde, sai õpetlane tagasi oma perekonnapea, flaamlase ja majahärra enesearmastuse ning talle meeldis hämmastada linna. Ta tahtis anda sellele piduõhtule erilise ilme mõningate uute väljamõeldistega ja valis luksuse kõigi fantaasiaküllaste vormide hulgast ilusaima, toredusli-kema, põgusaima, muutes oma maja haruldaste taimede saluks ja valmistades lillekimpe daamide jaoks. Peo muud üksikasjad vastasid sellele ennekuulmatule luksusele, ja näis, et miski ei suuda rikkuda selle efekti. Kuid pidupäeva pärastlõunal ilmus kahekümne üheksas bülletään ja levisid teated suure armee lüüasaamistest Venemaal ja katastroofist Berezinaal. Douai kodanikke haaras sügav ning siiras kurbus, ja patriotismitundest loobusid nad üksmeelselt tantsust. Kirjade hulgas, mis olid saabunud Douai'sse Poolast, oli üks Balthazarile. Härra Wierzchownia, kes, nagu ta teatas, oli Dresdenis suremas ühes viimases tulevahetuses saadud haavast, soovis pärandada isikule, kes oli osutanud temale külalislahkust, mõned oma ideed, mis tal nende kohtamisest saadik olid tärganud seoses Absoluudiga. Selle kirja mõjul vajus Claes sügavasse mõtiskellu, mis oleks võinud teha au tema patriotismile; kuid tema naist ei viinud see eksiteele. Josephine'ile muutus pidu kahekordseks leinaks. See piduõhtu, mil Claeside maja jälle kord

501

säras oma hiilguses, kandis seega mingi sünguse ja kurbuse pitserit, hoolimata nii rohkest toredusest ja kõigis[kokkukuhjatud haruldustest, mida olid kogunud kuUs sugupõlve, kellest igaühel oli oma eriline maania. Kõiki neid haruldusi imetlesid Douai inimesed nüüd viimset korda.

Päeva kuningannaks oli tollal kuueteistaastane Marguerite, kelle tema vanemad viisid seltskonda. Ta köitis kõigi tähelepanu ülima lihtsusega, oma tütarlapseliku puhta ilmega ja eriti oma välimuse kogumuljega, mis oli kooskõlas nende koduga. See oli noor flaami neiu; nagu neid on kujutanud oma maa maalikunstnikud: kauniltjoonistatud ümarik täidlane nägu, kastanpruunid siledad laukukammitud juuksed; roheliste sädemetega hallid silmad; kaunid käsivarred ja priskus, mis ei kahjusta ilu; uje näoilme, ent kõrgel siledal laubal otsusekindlus, mis on varjatud välise rahu ja leebuse taha. Ilmutamata kurbust või melanhooliat, näis ta vähe kal-
duv ka lõbususe poole. Järelemõtlikkus, korraarmastus.,
kohusetunne — flaami iseloomu kolm tähtsaimat põhiomadust — hingestasid seda esimese mulje järgi külma nägu, mis aga köitis vaadet isesuguse armsusega kontuurides ja rahuliku uhkusega, moodustades nagu pandi perekonnaõnnele. Kummalisel viisil, mida füsioloogid pole veel suutnud seletada, polnud temas ainustki joont oma emast või isast, küll aga oli ta nagu elus kehastus oma emapoolsele vanaemale, tollele Conyncksile Brüggest, kelle hoolikalt säilitatav portree tõendas seda sarnasust.

Õhtusöök andis pidupäevale mõninga elevuse. Kui armee lüüasaamine keelas tantsulõbu, siis arvas igaüks, et see ei tohi rikkuda söömingu mõnusid. Patrioodid lahkusid varsti pärast õhtusööki. Ükskõiksed jäid kohale koos mängijatega ja mõnede Claesi sõpradega; aga vähehaaval tuli vaikus sellesse säravalt valgustatud majja, kus alles äsja tunglesid kõik Douai linna tähtsad isikud; kella üheks öösi muutus tühjaks galerii, kord-korralt kustus valgus saalides. Lõpuks muutus pimedaks ning süngeks ka

siseõu, mis mõnda aega oli olnud nii kärarikas ja särav: prohvetlik tulevikupilt, mis ootas Claeside perekonda. Kui Claesid tulid tagasi oma

502

eluruumidesse, andis Balthazar oma naisele lugeda poolaka kirja. Kurva liigutusega ulatas too kirja mehele {agasi: ta aimas tulevikku.

Tõepoolest, sellest päevast peale varjas Balthazar halvasti teda rõhuvat muret ja igavust. Hommikuti pärast perekondlikku einet mängis ta viivu saalis oma poja Jeaniga, vestles mõlema tütrega, kes tegelesid õmblusega, tikkimisega või pitsikudumisega; aga varsti väsis ta neist mängudest ja vestlemisest, ta näis nagu täitvat vaid mingit kohustust. Kui tema naine pärast ümberriietumist ülevalt alla tuli, leidis ta Balthazari alati istumas tugitoolis ning vaatlemas Marguerite'i ja Felicie'd, täiesti ükskõiksena nende kääride tüütava klõbina vastu. Kui toodi ajaleht, luges ta seda aeglaselt nagu erru läinud kaupmees, kes ei tea, kuidas aega surnuks lüüa. Siis tõusis ta üles, vaatles läbi akna taevast, istus jälle tagasi, kohendas mõtliku ilmega kaminatuld, nagu inimene, kes oma mõtete türannia mõjul pole oma liigutustest teadlik. Proua Claes kahetses kibedasti oma puudulikku haridust ja kehva mälu. Talle tegi raskusi pikema aja jooksul huvitavat keskustelu ülal hoida. Pealegi kas oleks see olnud võimalik kahe olendi vahel, kes on teineteisele kõik öelnud ja kes on sunnitud otsima meelelahutusi väljaspool südameelu või kodust olustikku. Südameelul on oma sobivad hetked ja ta nõuab vastandamisi; argielu pisiseigad ei suuda kauaks köita kõr-gema vaimuga inimesi, kes on harjunud kiiresti otsustama; ja seltskondlik elu on talumatu armastavaile hingedele. Kaks üksildast olendit, kes tunnevad teineteist jäägitult, peavad seega otsima oma meelelahutusi mõtte kõige kõrgemas valdkonnas, sest on võimatu vastandada midagi väikest sellele, mis on tohutu suur. Ja siis, kui mees on harjunud tegelema suurte asjadega, pole võimalik lahutada tema meelt, kui ta ei säilita südamepõhjas seda lihtsameelsust, seda minnalaskmist, mis teeb geniaalseid inimesi nii veetlevalt lapselikuks; aga kas pole see südame lapselikkus inimlik nähtus, mis esineb väga harva nende juures, kelle kutsumuseks on kõike

näha, kõike teada, kõike käsitada?

Esimestel kuudel pääsis proua Claes sellest kriitilisest olukorrast erakordsete jõupingutustega, mida talle

503

sisendasid armastus ja hädavajalikkus. Kord tahtis ta ära õppida triktraki, mida ta kunagi ei osanud mängida. ja ennäe imet! — ta õppiski viimaks selle selgeks. Kord jälle äratas ta Balthazaris huvi oma tütarde kasvatuse vastu, paludes teda juhatada nende lugemist. Peagi olid need lätted ammendatud. Saabus hetk, millal Josephine seisis Balthazari ees samasuguses olukorras nagu proua de Maintenon Louis XIV ees; ainult selle vahega, et tal puudus oma suikuva isanda meelelahutuseks nii võimu hiilgus kui ka õukonna kavalus, õukonna, kes oskas mängida kometit samal kombel kui Siiami kuninga ja Pärsia sofi saatkond. Monarhil, kes, olles laostanud kogu Prantsusmaa, oli sunnitud aadlipojukeste kombel otsima äärmisi vahendeid endale raha hankimiseks, polnud enam noorust ega menu, ja ta tundis hirmuäratavat või-metust keset kogu oma suurust. Kuninglik lapsehoidja, kes oli osanud kiigutada lapsi, ei osanud igakord äiu-tada isa, kes kannatas sellepärast, et polnud arvestanud ei olukordi, inimesi, elu ega jumalat. Claes aga kannatas liigsest mõistuse vägevusest. Teda vallanud mõtte rõhumise all unistas ta pidupäevast teadusele, aa'deist inimkonnale, kuulsusest endale. Ta kannatas, nagu kannatab kunstnik vaesusega võideldes, või nagu kannatas templi sammaste külge köidetud Simson. Tagajärg oli sama mõlemale suveräänile, kuigi vaimne monarh oli rõhutud oma jõust, Louis aga oma nõrkusest. Mida suutis Pepita üksinda ette võtta selle isesuguse igatsuse vastu teaduse järele? Olles ammendanud kõik vahendid, mida pakkus tegelemine perekonnaga, kutsus ta endale appi seltskonna, andes kaks kohviõhtut nädalas.

Douai's asendasid kohviõhtud teeõhtuid. Kohviõhtu on koosviibimine, kus kutsutud külalised kogu õhtu jooksul joovad peeni veine ja likööre, mille ülikülluse all ägavad keldrid sel õnnistatud maal, söövad maiustusi, rüüpavad musta kohvi.või piimaga kohvi jäätisega. Samal ajal daamid laulavad romansse, arutavad tualetiküsimusi või jutustavad linna ülitähtsaid pisiuudiseid. Need on ikka samad Mierise või Terborchi maalid, ainult ilma punaste sulgedeta teravatipulistel hallidel kübarail. ilma kitarrideta ja kuueteistkümnenda sajandi ilusate kostüümideta. Ent jõupingutused, mida tegi Balthazar,

504

et hästi mängida oma majahärra-osa, tema laenatud lah-kus,,tema vaimukuse kunstlik ilutulestik — kõik ilmutas tema haige seisundi kogu sügavust roidumuse näol, mis teda vaevas järgmisel päeval.

Pidevad peod, need ajutised leevendusvahendid, tõendasid haiguse tõsidust. Oksad, mille vastu puutus Balthazar kuristikku kukkudes, tegid tema languse küll aeglasemaks, ent seda painavamaks. Ta küll ei kõnelnud kunagi oma endistest töödest, ei ilmutanud kahetsust, tundes võimatust olukorras, millesse ta oli sattunud, alustada, uuesti oma eksperimente, aga tema liigutused olid muutunud loiuks, hääl nõrgaks, ta tundis üldist rammestust nagu pärast raske haiguse läbipõdemist. Tema tüdimus paistis mõnikord välja isegi viisist, kuidas ta võttis tangid, et ehitada hajameelselt kaminatules mingit veidrat püramiidi kivisöe tükkidest. Ohtu saabudes tundis ta ilmset rahulolu; kahtlemata vabastas uni ta mingist talumatust mõttest; järgmisel päeval aga tõusis ta jälle nukrana, nähes enda ees pikka päeva, ja näis mõõtvat aega, mida tal oli vaja surnuks lüüa, nagu väsinud rändur vaatleb kõrbet, mille ta peab läbima. Proua Claes teadis selle nukra noruseisundi põhjust, kuid püüdis mitte märgata, kuivõrd ulatuslik oli selle laastav mõju. Täis julgust mõistuse kannatuste vastu, oli ta jõuetu südame suuremeelsuse suhtes. Ta ei julgenud küsitella Balthazari, kui too kuulas tütarde jutustusi või Jeani naeru inimese ilmega, kes tegeleb omade mõtetega; aga ta värises, nähes teda oma melanhooliat maha raputavat ja püüdvat mingi suuremeelse tundmuse ajendusel näida lõbus, et mitte kedagi kurvastada. Isa vallatlused oma kahe tütrega või mängud Jeaniga tegid märjaks Josephine'i silmad, kes väljus toast, et varjata meeleliigutust, mida temas tekitas naistele hinnalt nii tuttav ja nende südant nii valusasti puudutav heroism. Proua Claes oleks tahtnud siis ütelda: «Tapa mind ja tee mida tahad!»

Vähehaaval kaotasid Balthazari silmad oma elava tule ning omandasid selle hallikasrohelise värvingu, mis teeb nii kurvaks raukade silmad. Tema tähelepanuavaldused oma naisele, tema sõnad — kõik temas kandis mingi sunnituse pitserit. Need tunnused, muutunud

505

tõsisemaks aprillikuu lõpuks, kohutasid proua Claesi sel määral, et see vaatepilt muutus talle talumatuks, ja ta tegi endale juba lõputult etteheiteid, tundes imetlust selle flaami ustavuse vastu, millega tema mees oma sõna pidas. Ühel päeval, kui Balthazar näis talle rõhutumana kui kunagi varem, ei kõhelnud ta enam ohverdada kõik, et äratada ta jälle ellu.

«Mu sõber,» ütles ta oma mehele, «ma vabastan su tõotusest.»

Balthazar vaatas talle imestunult otsa.

«Sa ju mõtled oma eksperimentidele?» jätkas Josephine.

Mees vastas talle žestiga täis hirmuäratavat elevust: Kaugel sellest, et talle mõnd etteheidet teha, proua Claes, kes oli saanud mahti uurida kuristiku sügavust; kuhu nad mõlemad olid veeremas, võttis tema käe ja surus seda naeratades:

«Tänan sind, mu sõber, ma olen kindel oma võimus,» ütles ta, «sa oled mulle ohverdanud enam kui oma elu. Nüüd on minu kord tuua ohvreid! Kuigi ma olen juba müünud mõned oma briljandid, piisab neist, kui neile lisada minu venna omad, selleks,

et hankida sulle vajalikku raha sinu tööde jaoks. Ma määrasin need ehted meie tütardele, aga eks anna sinu kuulsus neile veel suuremat hiilgust. Pealegi kinr^d sa neile ühel päeval teemandid, mis on veel kaunimad kui need.»

Rõõm, mis äkilise helendusena pani särama tema mehe näo, viis Josephine'i meeleheite äärmise piirini. Kurvastusega nägi ta, et selle inimese kirg on tugevam kui ta ise. Claesil oli usku oma üritusse ja ta sammus kartuseta mööda teed, mis tema naisele tundus kuristikuna. Mehele usk, naisele kahtlus — raskeim koorem: kas ei kannata naine alati mõlema eest? Sel hetkel tahtis ta uskuda õnnestumisse, et õigustada enda ees oma kaassüüdlust nende varanduse võimalikus pillamises.

«Kogu minu elust on vähe selleks, et armastusega tasuda sinu andumust, Pepita,» ütles Claes iiigutatult.

Vaevalt oli ta lausunud need sõnad, kui Marguerite ja Felicie astusid tuppa ja ütlesid neile tere hommikust. Proua Claes lõi silmad maha ja jäi viivuks kohmetuses seisma oma laste ette, kelle varandus oli äsja röövitud

mingisuguse kimääri kasuks, kuna tema mees aga võttis 'utred, põlvedele ja vestles nendega lõbusasti, õnnelik, ct saab välja puistata teda vallanud rõõmu. Siitpeale astus proua Claes oma mehe hõõguvasse ellu. Laste tule-vjk ja nende isa lugupeetavus olid temale kaheks niisama võimsaks ajendiks kui Claesile kuulsus ja teadus, ja kui kõik perekonna briljandid olid müüdud Pariisis tema pihiisa abee de Solisi vahetalitusel ja keemiatoodete vabrikandid hakkasid jälle tegema saadetisi, polnud sel õnnetul naisel enam ainustki rahulikku tundi. Lakkamata ärevil teadusedeemoni pärast ja otsingute-hulluse tõttu, mis hävitasid tema meest, elas ta pidevas ootuses ja jäi nagu surnu terveiks päevadeks kinninae-lutatuna oma pehmesse tugitooli just oma soovide tuge-vuse jõul, mis vastandina Balthazari omadele, leidmata enestele toitu laboratooriumitöödes, piinasid tema hinge, suurendades tema kahtlusi ja kartusi. Tehes endale vahei etteheiteid sallivuse pärast ühe kire suhtes, mille eesmärk näis võimatu ja mida härra de Solis taunis, tõusis ta üles, läks akna juurde vastu siseõue ja vaatas hir-muga laboratooriumi korstna poole. Kui sealt tõusis suitsu, silmitses ta seda meeleheitega, kõige vastukäi-vamad mõtted erutasid tema südant ja meelt. Ta nägi oma laste varandust korstnasse lendavat, aga ta päästis nende isa elu: kas polnud tema esimeseks kohuseks teha teda õnnelikuks? See viimane mõte rahustas teda hetkeks. Ta sai loa minna laboratooriumi ja sinna jääda; aga peagi tuli tal loobuda sellest kurvast eesõigusest. Ta kannatas liiga tugevasti nähes, kuidas Balthazar temast väljagi ei tee ja kuidas tema sealviibimine teda sageli isegi häirivat näis; ta tundis seal kiivast kärsitust, raevukat iha terve maja õhku lasta; ta tajus seal tuhat enneolematut surmapiina.

Lemulquinier muutus talle siis omamoodi baromeetriks: kuuldes teda vilistades majas edasi-tagasi liikuvat, kui ta eineks või lõunaks lauda kattis, järeldas ta, et tema mehe eksperimendid olid õnnestunud, ja tal tärkas lootus peatseks eduks; kui aga vana teener oli morn ning sünge, heitis ta temale nukra pilgu: tähendab — Balthazar pole rahul. Lõppude lõpuks hakkasid majaproua ja teener teineteist mõistma, hoolimata ühe uhkusest

ja teise kõrgist alistumusest. Nõrk ning kaitsetu hirmsa hingelise ülirammestuse vastu, oli see naine kokku varisemas nende alaliste lootuse ja meeleheite vaheldumiste all, mis tema juures raskenesid veel armastava naise ärevuse ja oma perekonna pärast muret tundva ema rahutuse tõttu. Nukrat vaikust, mis kunagi tegi külmaks tema südame, suurendas nüüd veel ta ise, märkamata majas valitsevat süngust, kui terved pikad päevad kulusid selles saalis ainsagi naeratuseta, sageli koguni ainsagi sõnata. Mingi kurva emaliku ettenägelikkusega harjutas ta oma kahte tütart maast-madalast koduste majapidamistöödega ja püüdis neile õpetada küllaldast osavust mingis naiste käsitöös, et nad võiksid sellest elatuda vaesusse sattumise puhul. Selle maja välise rahu

all oli varjul hirmuäratav ärevus. Suve lõpuks oli Balthazar kulutanud vana abee de Solisi vahetalitusel Pariisis müüdud briljantide eest saadud' raha ja võlgnes peale selle veel kakskümmend tuhat franki Protez' ja Chiffreville'i firmale.

Augustikuus 1813, ligikaudu üks aasta pärast stseeni, millega algab käesolev lugu, kuigi Claes oli teinud mõned toredad eksperimendid, mida ta ise kahjuks alahindas, olid tema jõupingutused ometi tulemusteta just tema otsingute põhiosas. Päeval, kui ta lõpetas oma tööde seeria, masendas teda oma võimetuse tajumine: veendumus selles, et ta oli kasutult kulutanud tõhusaid' summasid, viis ta meeleheitele. See oli kohutav katastroof. Ta tuli oma pööningrlt pikkamisi alla saali, langes sügavasse tugitooli, ümbritsetud oma lastest, ja jäi sinna kauaks ajaks istuma nagu surnu, vastamata küsimustele, millega naine teda üle puistas. Pisarad tulid: tal silmi, ta põgenes oma tuppa, et tema ahastusel poleks tunnistajaid. Josephine läks talle järele ja viis-ta oma magamistuppa, kus Balthazar temaga kahekesi, olles andis vaba voli oma meeleheitele. Need mehepisa-rad, need julguse kaotanud kunstniku sõnad, need perekonnaisa kahetsevad halisemised olid nii hirmsad, täis-õrnust ja meeletust, et tegid proua Claesile enam haiget., kui seda olid teinud kõik möödunud aegade hingevalud. Ohver hakkas lohutama timukat. Kui Balthazar lausus hirmsa veendumusnoodiga hääles: «Ma olen vilets

508

inimene, ma mängin oma laste eluga, sinu omaga; ja et jätta teid õnnelikuks, on vaja, et ma tapaksin enda!» — siis tabasid need sõnad Josephine'i südant; ja et ta tundis oma mehe iseloomu, mis andis põhjust karta, et ta võiks otsekohe teostada selle ahastuses tehtud otsuse, sai tema hing säärase vapustuse osaliseks, mis halvab elu allikaid ja mis oli seda hukatuslikum, et Pepita püüdis alla suruda selle ägedat avaldumist petliku välise rahuga.

«Mu sõber,» ütles ta, «ma pidasin nõu mitte Pierquiniga, kelle sõprus pole nii suur, et ta ei tunneks mõningat salajast heameelt meie laostumisest, vaid raugaga, kes minu vastu on hea kui isa. Abee de Solis, minu pihiisa, andis mulle nõu, mis meid päästab laostumisest. Ta käis sinu maale vaatamas. Need, mis ripuvad galeriis, on nii kallihinnalised, et tasuvad kõik sinu kinnisvaradel lasuvad obligatsioonid ja sinu võlad Protez'le ja Chiffreville'ile, — sest kindlasti on sul seai tasuda mõni arve?»

Claes tegi kinnitava märgi, langetades pea, millel juuksed olid muutunud valgeks.

«Härra de Solis tunneb Happet ja Dunckerit Amsterdamist; need on hullud maalide järele, ja nagu tõusikud ikka, püüavad nad kiivalt nähtavale asetada toredust, mis sobib vaid vanadele perekondadele; meie maalide eest maksavad nad täie hinna. Nii me saame jälle tulusid ja sina võid summast, mis teeb välja ligi sada tuhat tukatit, võtta osa endale oma eksperimentide jätkamiseks. Sinu mõlemad tütred ja mina lepime piskuga. Aja jooksul, kui oleme säästlikud, asetame tühjadesse raamidesse uued maalid. Ja sinu elu muutub jälle õnnelikuks.»

Balthazar tõstis rõõmusegase kartusega pea oma naise poole. Osad vahetusid. Naine muutus mehe kaitsjaks. See nii õrnahingeline mees, kelle südamehääl oli kooskõlas Josephine'i omaga, hoidis oma naist embuses, märkamata hirmsaid krampe, mis panid ta võpatama, tema peanaha ja huuled närviliselt tõmblema.

«Ma ei julgenud sulle ütelda, et vaevalt üks juuksekarv lahutas mind Absoluudist. Et muuta gaasiks metalle, jääb mul veel vaid leida vahend, kuidas neid panna tohutu suure kuumuse mõju alla keskkonnas, kus

509

õhurõhumine võrdub nulliga, lühidalt — absoluutsesse tühjusse.»

Proua Claes ei võinud taluda selle vastuse egoism' Ta ootas kirglikke tänusõnu oma ohvrite eest, aga puu'" tus kokku vaid keemilise probleemiga. Ta lahkus järsult oma mehe juurest, läks alla saali ja vajus tugitooli oma kahe kohkunud tütre vahele, puhkedes kibedasti nutma Marguerite ja Felicie võtsid kumbki tema käe, põlvil' tasid

mõlemal pool tema tugitooli, nuttes nagu emagi teadmata tema kurvastuse põhjust, ja küsisid üha uuesti:

«Mis teil ometi on, emake?»

«Mu vaesed lapsed! Ma tunnen, mu surmatund on tulnud.»

See vastus pani Marguerite'i võpatama; esmakordselt märkas ta oma ema näol selle erilise kahvatuse jälgi, mis on omane tõmmu jumega inimestele.

«Martha! Martha!» karjus Felicie. «Tulge siia, mamma Vajab teid.»

Vana duenja jooksis köögist kohale, ja nähes rohekat kahvatust sel muidu tõmmul ning õitsvate värvidega näol, hüüdis ta hispaania keeles:

«Kristuse ihu juures! Proua hakkab surema!»

Ta jooksis kiiresti välja, käskis Josette'il jalavanni jaoks vett soojendada ja tuli jälle oma käskijanna juurde tagasi.

«Ärge hirmutage härrat, ärge ütelge talle midagi, Martha!» hüüdis proua Claes. «Vaesed kallid tütred,» lausus ta, Marguerite'i ja Felicie'd meeleheitliku liigutusega oma südamele surudes. «Ma oleksin tahtnud veel niikaua elada, et näha teid õnnelikena ja abielus. Martha,» jätkas ta, «ütelge Lemulquinier'le, et ta läheks härra de Sol:-;i juurde ning paluks teda minu nimel siia tulla,»

See pikselöök peegeldus kogu majas kuni köögini. Josette ja Martha, mõlemad ustavalt kiindunud proua Claesisse ja tema tütardesse, olid raskesti löödud, sest see oli nende ainus armastus. Need hirmsad sõnad: «Proua on suremas, härra on ta tapnud, tehke kiiresti kuum sinepivann jalgadele!» — sundisid Josette'i kuuldavale tooma mitmeid hüüatusi, mida ta paiskas välja Lemulquinier' aadressil. Külmana ning ükskõiksena

einetas Lemulquinier, istudes laua ääres akna all, kust oäevavalgus pääsis õuest kööki, milles kõik oli puhas Lgu mõne pepsi eputise buduaaris.

«Nõnda pidigi see lõppema,» ütles Josette, heites 0ilgu toapoisile, ja tõusis taburetile, et võtta kapiriiulilt j^atel, mis säras kui kuld. «Ükski ema ei saaks külma rahuga pealt vaadata, kuidas isa naljaviluks laseb korstnasse varanduse, ja missuguse varanduse veel!»

Josette, kelle rüüsidega ääristatud ümmarguse tanuga Ümbritsetud nägu sarnanes saksa pähklitangidega, heitis Lemulquinier'le sapise pilgu, mille tema väikeste välja-pööratud laugudega silmade roheline värvus tegi peaaegu mürgiseks. Vana toapoiss kehitas olgu liigutusega, mis oleks väärinud kärsituks muutunud Mirabeau'd; siis ahmis ta oma suurde suhu murulauguga võileiva-pala.

«Selle asemel et tüüdata härrat, oleks proua pidanud talle andma raha, siis me oleksime varsti kõik olnud nii rikkad, et oleksime lausa ujunud kullas! Ainult raasuke puudub meil veel, et leida . ..»

«Noh, teil endal on kakskümmend tuhat franki hoiukassas, miks ei paku te seda raha oma härrale? Tema on ju teie peremees! Ja kui te olete nii kindel tema vägitegudes ...»

«Teie ei taipa kõigest sellest mitte mõhkugi, Josette; pange oma vesi keema,» vastas flaamlane köögitüdrukut katkestades.

«Ma taipan küllalt, et teada ühte: majas oli tuhande marga eest lauahõbedat, teie aga koos oma härraga sulatasite kõik ära; ja kui lasta teil omapead talitada, siis teeksite nii puhta töö, et varsti oleks maja lage.»

«Ja härra piinab prouat,» tähendas Martha vahele, «et vabaneda niisugusest naisest, kes teda tagasi hoiab ega lase tal kõike tuulde pilduda^ Ta on saatana võimuses; seda juhtub vahel! Ja kõige vähem, mis teie, Mulquinier, kaalule panete teda aidates, on teie hinge-õnnistus, kui teil ikka on olemas hing, sest te olete külm kui jäätükk, samal ajal kui kõik teised on siin meeleheitel. Preilid nutavad ahastuspisaraid. Jookske ometi kiiresti härra abee de Solis’i kutsuma!»

511

«Mul on asjatoimetusi härra juures, pean koristama laboratooriumi,» lausus toapoiss. «Siit on liiga pikk tee Esquerchini kvartalini. Minge sinna juba ise!»

«Vaadake ometi seda peletistb hüüdis Martha. «Kes peab siis prouale jalavanni tegema? Kas tahate tal lasta ära surra? Tal on veri pähe tõusnud.»

«Mulquinier,» ütles Marguerite, ilmudes köögi kõrvaltoa lävele, «tagasiteel härra de Solisi juurest te palute tohtrist härra Pierquin'i kiiresti siia tulla.»

«Noh, ikka lähete!» ütles Josette.

«Preili, härra käskis mul laboratooriumi koristada,» vastas Lemulquinier, käänates end kahe naisteenija poole, keda ta silmitses despootliku pilguga.

«Isa,» ütles Marguerite härra Claesile, kes sel hetkel parajasti trepist alla tuli, «kas sa ei võiks Mu!quinier'd vabaks anda? Meil on vaja teda linna saata.»

«Sa lähed, va vastik hiinlaselõust!» ütles Martha, kuuldes härra Claesi Lemulquinier'd oma tütre käsutusse andvat.

Toapoisi vähesest ustavusest Claeside kogu perekonnale tekkis alatasa tülisid kahe naise ja Lemulquinier' vahel, kelle külma ükskõiksuse tagajärjeks oli, et Josette'i ja duenja kiindumus muutus seda suuremaks. See näilikult nii väiklane võitlus omas suurt mõju selle perekonna tulevikule, kui ta kunagi hiljem vajas abi õnnetuses. Balthazar oli jälle muutunud nii hajameelseks, et ei märganud isegi haiglast seisundit, milles viibis Josephine. Ta võttis Jeani põlvedele ja hüpatas teda masinlikult, mõteldes samal ajal probleemile, mida tal siitpeale oli võimalik hakata lahendama. Ta nägi, kuidas toodi jalavann tema naisele, kel polnud enam jõudu tõusta tugitoolist, kuhu ta oli vajunud, ja kes oli jäänud saali. Ta nägi isegi, kuidas tema mõlemad tütred askeldasid ema ümber, ilmutamata ometi huvi nende agara hoolitsuse põhjuste vastu. Kui Marguerite või Jean tahtsid midagi ütelda, käskis proua Claes neil vaikida, osutades Balthazarile. Selline stseen pani järele mõtlema Marguerite'i, kes asetatuna oma isa ja ema vahele oli küllalt suur, küllalt arukas, et otsustada isa käitumise üle. Saabub hetk perekonnaelus, millal lapsed tahes-tahtmata muutuvad kohtumõistjalks oma vane-

512

mate üle. Proua Claes mõistis selle seisundi ohtlikkust. Armastusest Balthazari vastu püüdis ta Marguerite'i silmis õigustada seda, mis aruka kuueteistaastase tütarlapse silmis võis näida isa juures väärana. Seepärast sügav austus, mida proua Claes säärases olukorras ilmutas Balthazari vastu, tema eest tagasi tõmbudes, et mitte häirida tema mõtisklusi, sisendas tema lastesse isesuguse harda aukartuse isa ülevuse ees. Aga nii nakkav kui oligi see truu andumus, suurendas ta veelgi imetlust, mida Marguerite tundis oma ema vastu, kellega teda sidusid enam igapäevase elu pisiasjad. See tundmus põhines teataval kannatuste aimamisel, mille põhjus pidi mõistagi noore neiu rahutuks tegema. Ükski inimlik vägi ei võinud takistada vahel mõnel Martha või Josette'i suust lipsanud sõnal paljastamast Marguerite'ile olukorra tekkimise põhjust, milles kogu perekond viibis juba neli aastat. Hoolimata proua Claesi diskreetsusest, avastas tema tütar vähehaaval, pikkamisi, üksikute niitide kaupa selle koduse draama salapärase kangakoe. Marguerite'ile oli määratud kujuneda nüüd oma ema toimekaks usaldusaluseks ja hiljem draama lõpplahendusel isa kõige karmimaks kohtumõistjaks. Seepärast püüdis proua Claes kogu hoolega Marguerite'ile üle kanda oma ustavuse Balthazarile. Iseloomukindlus ja kaine arukus, mida ta märkas oma tütre juures, pani ta hirmuga mõtlema võimalikule võitlusele Marguerite'i ja Balthazari vahel, kui pärast tema surma tütar tema asemel kodust majapidamist juhtima asub. Vaene naine oli jõudnud niikaugele, et värises enam oma surma tagajärgede kui surma enda pärast. Hoolitsus Balthazari eest ilmnes parimini tema äsjases otsuses. Vabastades oma mehe vara võlgadest, kindlustas ta tema sõltumatuse, ja lahutades laste tulud mehe omadest, vältis ta igasugused tülid. Ta lootis näha oma meest

õnnelikuna, enne kui saabub hetk, millal ta ise suleb silmad. Ka lootis ta anda oma südamepeenuse edasi Marguerite'ile, kel tuleks jätkata oma isa kõrval armastava kaitseingli osa etendamist, täites perekonnas eestkostja ja hoolitseja ülesandeid. Kas ei tähendanud see veel haua põh-jastki valada oma armastuse helendust nende üle, kes talle olid kallid? Kõigest hoolimata ei tahtnud ta oma

513

tütre silmis vähendada lugupidamist isa vastu, pühendades teda enneaegu kartustesse, mida temale endale sisendas Balthazari teaduslik kirg. Ta uuris Marguerite'i hinge ja südant, et saada selgust, kas noor neiu võiks oma vabal tahtel saada emaks oma vendadele ja õele leebeks ning õrnaks abikaasa asendajaks oma isale" Seega olid proua Claesi viimased päevad mürgisl tatud kaalutluste ja kartustega, mida ta ei julgenud usaldada kellelegi. Äsjane stseen andis talje surmahoobi nagu ta tundis, ja ta heitis mureliku pilgu tulevikku; samal ajal aga Balthazar, siitpeale tundetu kõige selle vastu, mis puudutas säästlikkust, rikkust ja perekonna-tundeid, mõtles vaid sellele, kuidas leida Absoluut. Saalis valitsevat sügavat vaikust häiris vaid Claesi monotoonne jala õõtsutamine, kes jätkas seda toimingut märkamata, et Jean oli juba ammu enda tema põlvelt alla libistanud. Istudes ema kõrval, kelle kahvatut ning kõhnunud nägu ta vaatles, käändus Marguerite aegajalt isa poole, pannes imeks tema tundetust. Varsti sulgus paukudes tänavapoolne välisuks ja perekond nägi abee de Solis'i oma vennapoja käele toetudes aeglaselt üle õue astuvat.

«Oo, ka härra Emmanuel on tulnudi» ütles Felicie.

«See kena noormees!» lausus proua Claes Emmanuel de Solis'i märgates. «Mulle on meeldiv teda jälle näha.»

Marguerite punastas, kuuldes ema suust lipsanud kiitust. Kaks päeva tagasi oli selle noormehe nägemine äratanud tema südames talle seni võõraid tundmusi ja pannud tema peas liikuma seni uinunud mõtteid. Pihiisa külaskäigu ajal oma pihtija juurde olid toimunud märkamatud sündmused, mis aga omavad suurt tähtsust elus ja mille tagajärjed on küllalt kaaluvad, et teha vajalikuks anda siinkohal pilt kahest uuest tegelasest, kes astusid perekondlikku ringi. Proua Claesi põhimõtteks oli täita usulisi talitusi salajas. Pihiisa, kes oli peaaegu tundmatu tema majas, ilmus siia täna alles teist korda. Aga nii siin kui igal pool mujalgi olid kõik kuidagi tahtmatult liigutatud lelle ja vennapoja nägemisel. Abee de Solis, kaheksakümneaastane hõbejuuk-seline rauk, oli kurnatud näoga, milles elu näis koondunud silmadesse. Tema käimine oli vaevaline, sest teine

514

tema peenikestest jalgadest lõppes hirmsasti moonutatud pöiaga, mis oli kaetud isesuguse sametkotiga. Vigane ialg nõudis kargu abi, kui käsi ei saanud toetuda venna-poja käsivarrele. Küürus selg ja kuivetu keha pakkusid pilti põdurast ning haprast kehaehitusest, mille üle valitses raudne tahe ja mida hoidis ülal kõlbeliselt puhas usklik vaim. See hispaania preester, silmapaistev oma mitmekülgsete teadmiste, ehtsa vagaduse ja väga laialdaste tutvuste poolest, oli olnud järjestikku dominikaani munk, kõrgem pihiisa Toledos ja Malines'i pea-piiskopkonna peavikaar. Kui poleks olnud Prantsuse revolutsiooni, oleks Casa-Realide protektsioon tõstnud ta kiriku kõrgeimate ametiteni; kuid kurvastus, mida talle põhjustas noore hertsogi, tema õpilase surm, täitis ta vastumeelsusega aktiivse elu vastu ja ta pühendas enda täielikult oma vennapoja kasvatamisele, kes oli väga noorena orvuks jäänud. Pärast Belgia vallutamist asus ta elama proua Claesi lähedale. Oma noorusest alates ilmutas ta suurt vaimustust püha Tereese vastu, mis — samuti kui tema vaimulaadki — viis ta ristiusu müstilise suuna juurde. Flandrias, kus preili Bourignon, samuti ka illuminaatide ja kvietistide kirjanikud* kõige enam pooldajaid leidsid, kohtas ta rohkesti katoliiklasi, kes uskusid tema kombel; ja ta jäi siia seda meelsamini, et teda austati kui patriarhi selles erikoguduses, kus endiselt järgitakse müstikute õpetust, hoolimata karmist tsensuurist,

mis tabas Fenelon'i* ja proua Guyon'i*. Tema eluviisid olid ranged, tema elu oli eeskujulik, ja teati rääkida, et tal käivad ekstaasihood. Kuigi nii range usklik peab end lahti ütlema selle maailma asjadest, pani armastus oma vennapoja vastu teda silmas pidama oma ainelisi huvisid. Kui kerkis esile mingi heategevuslik üritus, võttis rauk oma kiriku usklikelt kümnist, enne kui pöördus omaenda varanduse poole, ja tema patriarhaalne autoriteet oli nii üldtunnustatud, tema kavatsused seevõrra puhtad, tema läbinägelikkus peaaegu alati eksimatu, et igaüks austas tema palveid. Et saada kujutlus kontrastist, mis valitses lelle ja vennapoja vahel, tuleks rauka võrrelda oja kaldal kasvava vana õõnsa pajuga ja noormeest õitsva kibuvitsapõõ-saga, mille kaunid sirged oksad kerkivad esile paju

515

õõnest, nagu tahtes uuesti sirgu ajada puu sammalde nud tüve.

Rangelt kasvatatud oma lelle poolt, kes pidas teda enda lähedal, nagu matroon valvab neitsit, oli Emmanud täis seda hella tundlikkust, seda pooleldi unistuslikku süütut puhtust, mis igaühe nooruses loovad põgusaid õisi, ent on püsivad vaid hingedes, mida elustavad religioossed põhimõtted. Vana preester oli oma õpilases alla surunud ihalduse meeleliste rõõmude järele, valmistades teda lakkamatu tööga ja peaaegu kloosterliku distsipliiniga ette eluraskustele. Säärane kasvatus, mis pidi Emmanueli täielikus värskes puutumatuses seltskonnale üle andma ja ta õnnelikuks tegema, kui tal ei tule pettuda esimeses armastuses, ümbritses teda mingi inglile omase puhtusega, mis andis tema isikule otse tütarlapseliku veetluse. Tema ujedad silmad, mis aga varjasid tugevat ning mehist hinge, heitsid otsekui valgust; see leidis vastukaja hingedes, samuti kui helisev kristall levitab oma laineid, mis on tajutavad kuuldemeelega. Tema korrapärane, ent ometi ilmekas nägu oli joonistatud suure täpsusega kontuurides ja joonte õnneliku proportsiooniga ning peegeldas seda sügavat rahu, mille annab häirimata süda. Kõik selles oli harmooniline. Mustad juuksed, tumedad silmad ja kulmud tõstsid veel enam esile tema valget nägu ja eredat jumet. Hääl oli tal just selline, mida võis oodata nii kauni näo juures. Tema naiselikud liigutused olid kooskõlas meloodilise hääle ja pilgu õrna kirkusega. Näis, nagu ei aimaks ta ise, millist võlu hoovas tema pooleldi melanhoolsest tagasihoidlikust käitumisest, tema sõnaahtrusest ja aupaklikust hoolitsusest, mida ta ilmutas oma lelle vastu. Nähes teda jälgivat vana abee vaevalist sammu, püüdes kohaneda tema valuliste hälbimistega, et temal liikumist mitte takistada, nähes teda vältivat juba eemalt kõike seda, mis võiks tema jalgadele haiget teha, ja talutavat vanakest mööda parimat teed — oli võimatu I Emmanuelis mitte märgata suuremeelseid tundeid, mis teevad inimesest üleva olendi. Armastades oma lelle teda milleski arvustamata, olles talle kuulekas tema käskudele kunagi vastu rääkimata, ilmutas ta sellist hingesuurust, et igaüks oleks tahtnud näha saatuse ennet

516

leebes nimes, mille talle kunagi oli andnud ristiema. Kui rauk kas tema või teiste vastu oma dominiiklasedespotismi ilmutas, tõstis Emmanuel vahel nii ülla liigutusega pead, nagu oleks ta valmis jõuga protesteerima, kui tal oleks tegu mõne teise isikuga, nii et kõik tundliku südamega inimesed olid liigutatud, samuti kui seda on kunstnikud suure teose vaatlemisel, sest elu vahenditu tajumine võib äratada hinges mitte vähem kauni vastukaja kui selle kunstiline reprodutseerimine.

Emmanuel saatis oma lelle, kui too tuli oma pihtija juurde, et vaadata Claeside sugukonna maale. Saanud Marthalt kuulda, et abee de Solis on galeriis, otsis Marguerite, kes soovis näha seda kuulsat meest, ettekäände, et minna oma uudishimu rahuldamiseks ema juurde. Sisse astus ta üsna tormakalt, teeseldes kergemeelset ükskõiksust, mille taha noored tütarlapsed nii hästi oskavad peita oma ihaldusi, ja nägi äkki vana musta riietatud küüruvajunud, vimmas ja surnukahvatu rauga kõrval Emmanueli värsket kütkestavat nägu. Mõlema olendi võrdselt noored, ühteviisi

naiivsed pilgud väljendasid ühesugust imestust. Emmanuel ja Marguerite olid kahtlemata näinud teineteist juba oma unelmais. Mõlemad lõid silmad maha ja tõstsid need seejärel kohe jälle sama liigutusega, saates teineteisele ühesuguse tunnustuse. Marguerite võttis emal käe alt kinni, tegi temaga tasakesi juttu ning puges nii-ütelda ema tiiva alla varjule, sirutades luige liigutusega kaela, et jälle vaadata Emmanueli poole, kes omakorda toetas käe alt oma lelle. Kuigi galerii valgustus oli osavasti jaotatud, et iga lõuendit esile tõsta, ometi oli ta üsna nõrk ning soodustas neid põgusaid pilke, mis on rõõmuks ujedaile inimestele. Muidugi ei läinud kumbki neist, isegi mitte mõtteis, selle kinnitava «jaa»-sõnani, millega algavad kired; aga nad mõlemad tundsid seda sügavat hämmeldust, mis erutab südant ja mida noorus hoiab saladuses isegi enda ees, kas häbelikkusest või teda nagu maiuspala nautides. Kõigi noorte inimeste juures järgneb esimesele muljele, mis juba määrab ette kauapidurdatud tundmuste tulva, nõutu hämmastus ja peaaegu jahmumine, samasugune, mida laste juures

517

põhjustavad esimesed muusikahelid. Lastest ühed puhkevad naerma ja jäävad siis mõtlikuks, teised jälle mõtlevad enne ja alles siis hakkavad naerma; need aga, kelle hing on kutsutud elama luulest või armastusest, kuulatavad kaua ja nõuavad ikka jälle helisid pilguga, milles on juba süttinud rõõmutuli, milles koidab lõpma-tuseigatsus. Kui me tunneme vastupandamatut armastust paikade vastu, kus meid lapsepõlves pühendati harmoonia kaunidustesse, kui me rõõmuga meenutame muusikut ja isegi instrumenti, siis kuidas me võime keelata oma hingel armastamast olendit, kes esimesena ilmutab meile elu muusikat? Kas pole meile nagu isamaaks süda, kus me esmakordselt sisse hingasime armastust? Emmanuel ja Marguerite olid teineteisele selleks muusikaliseks hääleks, mis äratab tundmust, selleks käeks, mis kergitab pilvedest loorid ning näitab keskpäeva päikese-kiirtega üleujutatud kaldaid. Kui proua Claes peatas rauga Guido maali ees, mis kujutas inglit, õiendas Marguerite kaela, et näha Emmanueli muljet, ja noormees otsis pilguga Marguerite'i, et võrrelda lõuendi tumma mõtet elusas olendis kehastatud mõttega. See tahtmatu, ent hurmav meelitus leidis mõistmist ja tegi rõõmu. Vana abee kiitis tähtsalt seda ilusat kompositsiooni ja proua Claes vastas talle; mõlemad noored aga vaikisid. Selline oli nende kokkusattumine. Galerii salapärane valgus, maja rahu, omaste juuresolek — kõik aitas kaasa, et vajutada sügavamale südamesse sellel uduse nägemuse õrnu jooni. Tuhat ähmast mõtet, mis sadasid vihmana Marguerite'i hinge, valgusid seal laiali läbipaistva vedelikuna ning värvusid heledate kiirte all, kui Emmanuel lausus proua Claesile mõned sõnad hüvastijätuks. Värske sametpehme tämbriga hääl valas südamesse ennekuulmatut hurma, täiendas veelgi seda ootamatut ilmutust, mille oli tekitanud kohtumine Emmanueliga ja mida noormees pidi panema vilja kandma; sest mees, kelle saatus on valinud selleks, etl äratada noore neiu südames armastust, ei tea sageli, j missuguse mulje ta on tekitanud, ega vii oma ülesannet lõpule. Marguerite tegi kohmetuna reveransi ja koondas oma hüvastijätu sügavasse pilku, milles näis peegelduvat kahetsus selle puhta ning võluva nägemuse

518

kadumise üle. Nagu laps tahtis ta ikka jälle kuulata oma meloodiat. Hüvastijätt toimus vana trepi, all, saali ukse eeS; saali aknast saatis Marguerite pilguga lelle ja vennapoega, kuni tänavapoolne paraaduks sulgus. Proua Claesil oli peas liiga rohkesti tähtsaid mõtteid, mis olid tärganud tema nõupidamisel oma pihiisaga, et tal oleks olnud mahti jälgida tütre näoilmet. Hetkel, kui de Solis koos vennapojaga ilmus teistkordselt, oli ema alles nii suures segaduses vapustustest, et ei märganud punasta-mist, mis jumestas Marguerite'i nägu, ilmutades esimest neitsilikus südames mässavat rõõmu. Kui teatati vana abee saabumisest, võttis Marguerite jälle oma töö käsile ning näis sellele nii suurt tähelepanu pühendavat, et tervitas lelle ja vennapoega nende poole pilku tõstmata. Härra Claes vastas masinlikult abee de Solisi kummardusele ja väljus

kui inimene, kes on väga kinni. Vaga dominiiklane istus oma pihtija lähedale, heitis talle ühe neist sügavaist pilkudest, millega ta tungis hingedesse. Talle piisas härra Claesi ja tema naise paljast nägemisest, et aimata katastroofi.

«Mu lapsed,» ütles ema, «minge aeda. Marguerite, näita Emmanuelile isa tulpe.»

Veidi häbelikuna võttis Marguerite Felicie'1 käe alt kinni, vaatas otsa noormehele, kes punastas, ja väljus saalist, haarates viisakuse pärast kinni Jeani käest. Kui nad olid neljakesi aias, läksid Felicie ja Jean oma teed, jättes maha Marguerite'i, kes, jäänud peaaegu üksinda noore de Solisiga, viis ta tulbipuhma juurde, mida Lemulquinier igal aastal ikka samal viisil korrastas.

«Kas teile meeldivad tulbid?» küsis Marguerite pärast hetkelist sügavat vaikust, mida Emmanuel nähtavasti ei tahtnud katkestada.

«Need on kaunid lilled, preili, aga et nad meeldiksid^ peab kahtlemata olema nende suhtes arenenud maitsega, peab oskama hinnata nende ilu. Need lilled pimestavad mind. Ilmselt harjumuse tõttu töötada sünges väikeses toas, kus ma lelle juures elan, eelistan ma kõike seda, mis on pilgule mahe.»

Neid viimaseid sõnu lausudes vaatles ta Marguerite'i, aga ilma et see pilk täis ähmaseid soove oleks sisaldanud

519

vähimatki vihjet sellele, et mattvalge toon, rahulikkus ja õrnad värvid andsid neiu näole sarnasuse lillega.

«Niisiis te töötate palju?» jätkas Marguerite, viies Emmanueli roheliseks värvitud seljatoega puupingi juurde. «Siit,» ütles ta jätkates, «te näete tulpe eemalt, nõnda väsitavad nad teil vähem silmi. Teil on õigus, need värvid vilguvad ja neid on valus vaadata.»

«Mille kallal ma töötan?» vastas noormees pärast hetkelist vaikimist, mille jooksul ta silus jalaga aiatee liiva. «Ma töötan mitmesuguste küsimuste kallal. Minu lell tahab teha minust preestri . . .»

«Oo!» hüüdis Marguerite naiivselt. «Ma panin vastu, ma ei tundnud kutsumust. Aga nõudis palju mehisust, et töötada vastu minu onu soovidele. Ta on nii hea, ta armastab mind väga! Hiljuti palkas ta inimese, et päästa mind nekrutiksvõtmisest, mind, kes ma olen vaene orb.»

«Aga missuguse elukutse te ise olete endale valinud?» küsis Marguerite, kuid takerdus oma lausesse ning tegi hämmeldunud liigutuse: «Andestust, härra, te peate mind vist küll väga uudishimulikuks.»

«Oo, preili,» vastas Emmanuel, vaadates talle otsa pilguga täis imetlust ja õrnust, «mitte keegi peale minu lelle pole mulle veel seadnud seda küsimust! Ma õpin, et saada õpetajaks. Mis te arvate? Ma pole rikas. Kui ma võiksin saada juhatajaks kuskil Flandria kolledžis, võiksin ma elada tagasihoidlikult, ma naituksin lihtsa naisega, keda ma väga armastaksin. Säärast elu loodan ma tulevikus. Võib-olla sellepärast eelistan ma karika-kart, mida kõik tallavad Orchies' tasandikul, neile ilu-saile tulpidele täis kulda, purpurit, safiire ja smaragde, mis sümboliseerivad hiilgavat elu, samuti kui karikakrad esindavad vaikset ning patriarhaalset elu, vaese õpetaja elu, kelleks ma kord saan.»

«Ma olen alati kuni tänaseni nimetanud karikakraid maarjalilledeks ehk marguerite'ideks,» ütles neiu.

Emmanuel de Solis punastas sügavasti ja otsis vastust, tallates jalgadega liiva. Olles kimbatuses, missugune mõte valida kõigist neist, mis talle pähe tulvasid ja mis talle tundusid rumalad, siis veel kohmetusse viigud

520

sellest, et ta nii kaua ei leidnud vastust, ütles ta' viimaks:

«Ma ei julgenud lausuda teie nime. ..» ega lõpetanud.

«Õpetaja!» võttis neiu selle küsimuse uuesti üles.

«Oh, preili, ma hakkan õpetajaks vaid selleks, et omada teatavat seisust, aga ma kavatsen asuda tööde kallale, millega loodan võivat rohkem kasu tuua. Mulle meeldib väga töötamine ajaloo kallal.»

«Ah!»

See «ah» täis salajasi mõtteid tegi noormehe veel ujedamaks ja ta hakkas kohtlaselt naerma, öeldes:

«Te sunnite mind kõnelema endast, preili, kuna ma ometi teiega peaksin kõnelema vaid teist.»

«Ma arvan, et minu ema ja teie lell on lõpetanud oma jutuajamise,» ütles neiu, vaadates läbi akna saali.

«Mulle näib, et teie ema on väga muutunud.»

«Ta kannatab, ilma et tahaks meile ütelda oma kannatuste põhjust, ja meie peame omakorda aina kannatama tema hingeliste piinade pärast.»

Proua Claes oli tõepoolest äsja lõpetanud ühe delikaatse nõupidamise, kus oli kõne all üks südametunnistuse küsimus, mille võis otsustada vaid abee de Solis. Nähes ette täielikku laostumist, tahtis ta Balthazari teadmata, kes hoolis vähe oma asjadest, kinni pidada teatava tõhusa summa maalide hinnast, mis härra de Solis võttis enda peale Hollandis ära müüa. Oli otsustatud peita see raha ning säilitada Claeside perekonnale mustadeks päevadeks. Olles asja kainelt kaalunud ja hinnanud olukorda, milles viibis tema pihtija, kiitis vana dominiiklane selle mõistliku plaani heaks. Ta lahkus, võtnud enda peale selle müügi, mis pidi toimuma salajas, et mitte liiga kahjustada härra Claesi nime. Rauk saatis oma vennapoja koos soovituskirjaga Amsterdami, kus noormehel, kes oli vaimustatud võimalusest osutada teene Claeside perekonnale, õnnestus müüa galeriis rippunud maalid kuulsaile pankureile Happele ja Duncke-rile nominaalselt kaheksakümne viie tuhande hollandi tukati eest, millele lisaks tuli veel viisteist tuhat, mis pidi salaja üle antama proua Claesile. Maalid olid seevõrra kuulsad, et selle äritehingu sooritamiseks piisas

521

Balthazari vastusest kirjale, mille firma Happe ja Duncker talle saatis. Emmanuel de Solis oli Claesi poolt volitatud vastu võtma maalide eest raha, mille ta saatis oma volitajale salaja, et seda müüki Douai linnas varjata. Septembri lõpuks tasus Balthazar oma laenusummad, vabastas kinnisvarad hüpoteekidest ja asus uuesti oma tööde kallale. Aga Claeside maja oli lagedaks tehtud oma kõige kaunimast ehtest. Kirest pimestatud Claes ei tundnud millestki kahju, ta uskus nii kaljukindlalt võimalusse see kaotus peatselt hüvitada, et laskis teha selle müügi tagasiostu õigusega. Sada maalitud lõuendit polnud aga JosephineM silmis midagi koduse perekonnaõnne ja tema mehe rahulolu kõrval. Pealegi laskis ta täita galerii maalidega, mis rippusid vastuvõturuumides, ja tühjuse varjamiseks, mille nad jätsid eesmise maja seintele, muutis ta seal sisustuse. Tasunud oma võlad, sai Balthazar oma käsutusse ligi kakssada tuhat franki eksperimentide jätkamiseks. Härra abee de Solis ja tema vennapoeg olid proua Claesi poolt varutud viieteistkümne tuhande tukati säilitajad. Selle summa suurendamiseks müüs abee tukatid, mille väärtus oli tõhusalt tõusnud kontinentaalsõja sündmuste tõttu. Sada kuuskümmend tuhat franki eküüdes maeti abee de Solisi kasutuses oleva maja keldrisse. Proua Claesile sai osaks kurb rõõm näha, kuidas tema mees ligi kaheksa kuud pidevalt töötas. Aga kõigest hoolimata oli mehe löödud hoop liiga tugev, ta langes nukrasse apaatiasse, ja see haiglane seisund pidi paratamatult üha halvenema. Teadus neelas Balthazari nii täielikult, et ei Prantsusmaad tabanud saatuselöögid, Napoleoni esimene langemine ega Bourbonide tagasitulek ei kallutanud teda kõrvale tema töödest. Ta polnud ei abikaasa, isa ega kodanik, ta oli keemik. 1814-nda aasta lõpuks oli proua Claes jõudnud säärase rammetuse kraadini, mis ei lubanud tal tõusta voodist. Ta ei tahtnud virelda oma magamistoas, kus ta oli kunagi elanud õnnelikult, kus mälestused tema kadunud õnnest sisendasid talle tahtmatuid võrdlusi

teda äärmiselt masendava olevikuga, ja ta siirdus saali. Arstid toetasid tema südamesoovi, leides selle toa olevat õhuküllasema, rõõmsama ning sobivama tema seisundile, kui seda oli

522

magamistuba. Voodi, kus see õnnetu naine lõpetas oma elupäevi, paigutati kamina ja vastu aeda oleva akna vahele. Siin veetis ta viimsed päevad pühas tegevuses, täiustades oma kahe tütre hinge, kelle peale ta tahtis lasta paista oma hinge tuld. Nüüd nõrgemini avalduv abieluarmastus lubas enam esile tõusta emaarmastusel. Ematunded ilmnesid nüüd seda kaunimini, et nad kaua aega olid alla surutud. Nagu kõigile suuremeelseile inimestele, oli proua Claesile omane üllas tunnetepeenus, mida ta ise pidas südametunnistuspiinadeks. Arvates, et ta on oma lastelt röövinud mõned õrnused, mida ta neile võlgnes, püüdis ta nüüd lunastada oma kujuteldud süüd ja ilmutas nende vastu sellist tähelepanu ning hoolitsust, et muutus neile eriti lähedaseks ning armsaks; ta tahtis nad nii-ütelda panna elama oma südamesse, katta neid oma üha nõrgenevate tiibadega ning armastada neid ühe päeva kestel kõigi nende päevade eest, millal ta nad unarusse oli jätnud. Kannatused andsid tema hellitlevaile õrnustele, tema sõnadele heldinud soojuse, mida hoovas tema hingest. Tema silmavaade hellitas lapsi veel enne, kui tema headest soovidest ülevoolav hääl neid liigutada jõudis, ja tema käsi näis alatasa neile nagu õnnistust jagavat.

Kui Claeside majas varsti pärast seda, kui perekond oli uuesti alustanud endist luksuslikku elulaadi, ometi lõpetati külaliste vastuvõtud, kui eraldumine seltskonnast muutus veel täielikumaks, kui Balthazar ei korraldanud enam pidusid oma pulma-aastapäeval, siis ei olnud Douai linn sellest sugugi üllatunud. Eelkõige näis proua Claesi haigus küllaldaseks põhjenduseks säärasele muutusele, ja võlgade tasumine lõpetas keelepeksu; ja lõpuks Flandriale osaks saanud poliitiliselt rahutud ajad, Saja päeva sõda kui ka võõramaine okupatsioon viisid keemiku täielikku unustusse. Selle kahe aasta jooksul seisis linn nii sageli vallutamise eel, ta oli järjestikku okupeeritud kord prantslaste, kord vaenlaste poolt; siia valgus nii ohtrasti välismaalasi, pages nii rohkesti maaelanikke, nii paljude inimeste huvid olid puudutatud, nii mitmeid elusid ähvardas hukatus, nii sageli juhtus igasuguseid muutusi ja õnnetusi, et igaüks mõtles vaid endale. Abee de Solis ja tema vennapoeg

523

kui ka mõlemad vennad Pierquinid olid ainsad isikud kes külastasid proua Claesi; temale aga oli 1814.—1815' aasta talv kõige piinavamaks agooniaks. Tema mees tuli harva teda vaatama; ta jäi, tõsi küll, pärast lõunat mõneks tunniks naise juurde, aga et Josephine'il polnud enam jõudu pikka vestlust ülal hoida, ütles mees ühe või paar lauset, igavesti ühed ning samad, võttis istet, jäi vait — ja saalis tekkis hirmuäratav vaikus. Sesse monotoonsesse ellu tõid vaheldust vaid need päevad, kui abee de Solis koos oma vennapojaga veetsid õhtu Claeside juures. Sel ajal kui vana abee mängis Baltha-zariga triktrakki, vestles Marguerite Emmanueliga ema voodi juures, kes naeratas nende süütute rõõmude üle, ilmutamata, kuivõrd valus ja samal ajal veetlev tema äravaevatud hingele oli selle neitsiliku armastuse värske hoovus, mis lainetas tulvana kord ühes, kord teises sõnas. Mõni häälevarjund, mis hurmas neid kahte last, puudutas tal valusasti südant; ainus nende poolt vahetatud mõistev pilk viis tema, kes oli juba pooleldi surnud, mälestustesse oma õnnelikust noorusest, ja seda mõrumaks muutus olevik. Emmanuel ja Marguerite omasid peenetundelisust, mis sundis neid ohjeldama armastuse veetlevaid lapsikusi, et mitte haiget teha ühe naise valutavale südamele, mille haavu nad vaistlikult aimasid. Mitte keegi pole veel märganud, et tundmustel on oma eriline elu, et nende iseloom sõltub asjaoludest, mille keskel nad on tekkinud; nad säilitavad nende paikade ilme, kus nad on kasvanud, ja ideede pitseri, mis on mõjutanud nende arenemist. On olemas kirgi, mis kunagi ei kaota oma esialgset lõõma, ja selline oli proua Claesi kirglik armastus oma mehe vastu. Ka on tundmusi,

millele kõik naeratab, mis säilitavad alati oma hommikuse lõbususe; nende rõõmuvilja lõikus ei möödu kunagi naeru ja pidutsemiseta. Aga leidub ka armastust, mida saatuslikult ümbritseb nukrus, mida raamivad õnnetused. Tema rõõmud on valulised ja nende eest tuleb kallilt maksta; sellise armastuse rõõme tumestavad kartused, mürgistavad südametunnistuspiinad või meeleheide. Sügavale Emmanueli ja Marguerite'i südamesse peidetud armastus, millest kumbki veel ei mõistnud, et see on armastus, — see Claeside galerii

524

sünge võlvi all, vana karmi abee lähedal, vaikuse ja rahu hetkil õitselepuhkenud tundmus; nende tõsine ja ffla|be armastus, ent rikas õrnade varjundite ja varjatud ihalduste magususe poolest, mida nauditakse nagu varastatud viinamarjakobaraid viinapuuaia nurgas, — see nende armastus omandas pruuni värvi ja need hallid varjundid, mis teda ümbritsesid tema esimestest tundidest alates. Julgemata anduda mingile ägedale tund-mustcavaldusele selle murerohke surivoodi juures, suurendasid need kaks noorukest olendit eneste teadmata oma armurõõmu, keskendades tundmusi ning surudes neid oma südame põhja. Selliseks rõõmuks olid neile hoolitsused haige eest, millest Emmanuel armastas osa võtta, õnnelik võida ühineda Marguerite'iga, saades nii juba nagu ette selle ema pojaks. Melanhoolne tänu noore neiu huulil asendas armunute imalaid sõnu. Kui nad vahetasid pilke, erinesid nende südamepõhjast tulevad rõõmsad ohked vähe chkeist, mida kutsus esile ema vaevade nägemine. Kaudsete tunneteavalduste, poolikute lubaduste, allasurutud vaimustushoogude harvad õnnelikud hetked olid võrreldavad Raffaeli mustal taustal maalitud allegooriatega. Neis mõlemas peitus teatav kindelolek, mida nad vastastikku teineteisele ei tunnistanud. Nad teadsid, et üleval nende kohal särab päike, kuid nad ei teadnud, missugune tuul ajab laiali paksud mustad pilved, mis on kuhjunud nende peade kohale. Nad kahtlesid oma tulevikus, ja kartes, et nende saat-jaiks kujunevad alati kannatused, jäid nad pelglikult videviku "Varju, julgemata ütelda: «Kas me lõpetame päeva üheskoos?»

Õrnus, mida proua Claes ilmutas oma lastele, varjas üllalt kõike seda, millest ta vaikis iseendale. Tema lapsed ei põhjustanud talle ei hirmu ega õudust, nad olid talle lohutuseks; kuid nad ei moodustanud kogu tema elu; nende tõttu elas ta, Balthazari pärast aga oli ta suremas. Nii piinav kui oligi temale mehe juuresolek, kes terveiks tundideks jäi mõtlikuks ja heitis talle aegajalt ükskõikse pilgu, ometi unustas ta oma hingevalu ainult neil julrnil hetkil. Balthazari tundetus surija naise vastu oleks paistnud kuritegelik igale kõrvalisele pealtnägijale, kes oleks sattunud selle tunnistajaks; ent

525

proua Claes ja tema tütred olid sellega harjunud, nad tundsid selle inimese südant ning andestasid talle. Kui päeva jooksul proua Claesi tabas mõni ohtlik kriis, kui ta tundis end halvemini, kui näis, et ta hakkab surema, oli Claes ainuke inimene kogu majas ja kogu linnas, kes' seda ei teadnud. Lemulquinier, tema toapoiss, teadis seda; kuid nii tema tütred, kel nende ema oli käskinud vaikida, kui ka tema naine ei teatanud talle neist ohtudest, mis varitsesid seda kunagi nii palavalt armastatud olendit. Kui galeriis kajasid sammud Balthazari lõunale tulles, oli proua Claes õnnelik, et saab teda näha; ta kogus kokku oma jõud, et nautida seda rõõmu. Hetkel, kui mees sisse astus, omandas selle kahvatu ning poolsurnud naise nägu elavad värvid, talle oleks nagu tervis-tagasi tulnud. Õpetlane astus voodi juurde, võttis naise käe ja nägi teda petlikus valguses. Ainuüksi Balthazarile võis Josephine näida tervena. Kui ta küsis: «Mu kallis naine, kuidas te end täna tunnete?» — vastas too: «Paremini, mu sõber.» Ja see hajameelne inimene jäi uskuma, et homme tõuseb tema naine paranenuna voodist. Balthazari töömured olid nõnda suured, et haigust, mille kätte oli suremas tema naine, pidas ta lihtsaks haiglaseks seisundiks. Kõigile teistele surija, oli ta elua küllane oma mehele. Selle aasta tagajärjeks oli abikaasade täielik eraldumine. Claes magas oma naisest eemal, tõusis hommikul vara ja sulges enda oma laboratooriumi või kabinetti.

Ta nägi nüüd Josephine'i vaid oma tütarde või paari-kolme sõbra juuresolekul, kes olid tulnud teda vaatama, ning võõrdus temast. Kahel olendil, kes kunagi olid harjunud üheskoos mõtlema, oli nüüd veel vaid harva hingelähedasi kokkupuutumisi, sundimatuid kõnelusi, hingepuistamisi, mis moodustavad südameelu; ja saabus hetk, millal lakkasid needki harvad rõõmud. Kehalised kannatused tulid sellele vaesele naisele appi ning aitasid tal taluda tühjust, sest muidu, kui ta oleks olnud elujõuline, oleks see eemaldumine ise juba ta tapnud. Ta tundis nii ägedaid valusid, et oli mõnikord õnnelik, et nende tunnistajaks pole see ini-J mene, keda ta ikka veel armastas. Kui õhtuti mängiti triktrakki, vaatles ta Balthazari, ja teades ta olevat õnneliku oma soovi kohaselt, jagas ta ise seda õnne,

mille ta oli võimaldanud oma mehele. Talle piisas sellest nigelast naudingust, ta ei küsinud endalt enam, kas teda armastatakse, ta püüdis seda uskuda ja libises õhukest jääkihti mööda, julgemata sellele toetuda, kartes seda läbi murda ja uputada oma süda kohutavasse tüh jusse. Et mingi sündmus ei häirinud seda rahu ja et haigus, mis pikkamisi hävitas proua Claesi, soodustas seda sisemist rahu, hoides abieluarmastust passiivses seisundis, siis polnud haigel raske selles kurvas olukorras välja jõuda kuni 1816-nda aasta alguseni.

Veebruari lõpul lõi notar Pierquin hoobi, mis pidi tõukama hauda inglitaolise naise, kelle hing, nagu ütles abee de Solis, oli peaaegu patust puhas.

«Proua,» sosistas notar talle kõrva, tabades hetke, kui tema tütred ei võinud kuulda nende juttu, «härra Claes tegi mulle ülesandeks laenata kolmsada tuhat franki, pantides teie kinnisvarad. Võtke midagi ette oma laste varanduse päästmiseks.»

Proua Claes pani käed kokku, tõstis silmad taeva poole ja tänas notarit sõbraliku peanoogutuse ja kurva naeratusega, mis liigutas Pierquin'i. See lause oli pist-odalöögiks, mis tappis Pepita. Sel päeval andus ta nuk-raile mõtteile, mis tulvasid tema südames, ja sattus seisundisse, milles rändaja, olles kaotanud tasakaalu, kerge veerkivi tõugatuna langeb kuristiku põhja, mille kaldal ta kaua ning vapralt oli sammunud. Kui notar oli läinud, käskis proua Claes Marguerite'il anda talle kirjutusvahendid, võttis kokku oma jõud ja jäi mõneks ajaks tegevusse, koostades kirja, mis väljendas tema viimset tahet. Mitmel korral peatus ta, et heita pilk tütrele. Oli saabunud pihtimuste tund. Juhtides majapidamist ema haigusest saadik, oli Marguerite nii hästi õigustanud surija lootusi, et proua Claes vaatas oma perekonna tulevikule pilguga, milles polnud enam meeleheidet, nähes end edasi elavat selles armastavas ning tugevas inglis. Kahtlemata aimasid need kaks naist, missuguseid kurbi mõtteid neil tuleb vastastikku teineteisele usaldada; tütar vaatas emale otsa, niipea kui ema vaatas tema poole, ja mõlemal valgusid silmi pisarad. Mitmel korral, hetkel, kui proua Claes puhkas, ütles Marguerite: «Ema!» — nagu tahtes kõnelda. Siis peatus ta nagu

lämbudes, kuid ema, kes oli liiga süvenenud oma viirn-seisse mõtteisse, ei küsinud, mida tütar tahab ütelda. Lõpuks soovis proua Claes pitseerida oma kirja. Marguerite, kes hoidis talle küünalt, läks tagasihoidlikkusest eemale, et mitte vaadata pealkirja.

«Sa võid lugeda, mu laps!» ütles ema südantlõhes-j tavas toonis.

Marguerite nägi, kuidas ema kirjutas need sõnad: «Minu tütrele Marguerite'ile.»

«Ma puhkan veidi, siis räägime,» lisas Josephine, peites kirja padja alla.

Siis vajus ta padjale, nagu oleksid äsjased pingutused ammendanud tema jõud, ja uinus mõneks tunniks. Kui ta ärkas, põlvitasid tema kaks tütart ja kaks poega tema voodi ääres ning palvetasid harda õhinaga. Oli parajasti neljapäev, Gabriel ja Jean olid äsja kolledžist tulnud. Koju tõi nad Emmanuel de Solis, kes poole aasta eest oli määratud ajaloo ja filosoofia õpetajaks.

«Kallid lapsed, me peame ütlema üksteisele jumalaga,» hüüdis ta. «Teie juba mind ei unusta! Ja see, keda ma .. .»

Ta ei lõpetanud.
«Härra Emmanuel,» lausus Marguerite, nähes ema kahvatuks muutuvat, «minge ütelge minu isale, et mamma seisukord on muutunud halvemaks.»
Noor Solis läks trepist üles laboratooriumi juurde ja kutsus Lemulquinier' vahendusel välja Balthazari, et ütelda talle paar sõna. Noormehe tungiva palve peale vastas too:
«Ma tulen kohe.»
«Mu sõber,» ütles proua Claes Emmanuelile, kui noori mees tagasi tuli, «võtke kaasa minu kaks poega ja minge kutsuge minu juurde oma lell. Ma arvan, et on tulnud aeg anda mulle viimset sakramenti, ja ma sooviksin seda vastu võtta tema käest.»
Kui ta jäi üksi oma kahe tütrega, andis ta märku Marguerite'ile, kes sai aru ema soovist ning saatis ära Felicie.
«Minulgi on vaja teiega rääkida, kallis mamma,» ütles Marguerite, kes ei teadnud, et emal on nõnda halb, ja kes suurendas veelgi omalt poolt Pierquini löödud haava.
528
«Juba kümme päeva pole mul enam raha majapidamis-kulude katteks ja teenijaile on mul kuue kuu palk võlgu. Kahel korral tahtsin ma juba isalt raha paluda, aga ei julgenud. Te ei tea! Galerii maalid ja veinid keldrist on
müüdud.»
«Ta pole mulle sellest sõnagi lausunud!» hüüdis proua Claes. «Oo, mu jumal! Oigel ajal kutsud sa mind enda juurde. Mu vaesed lapsed, mis saab teist?» Ta luges leegitseva palve ja tema silmist helkis kahetsus-tuluke. «Marguerite,» jätkas ta, võttes peatsist kirja, «siin on kiri, mille te avate ja loete läbi pärast minu surma, kuid alles ja ainult siis, kui te satute suurimasse viletsusse, kui teil nii-ütelda pole enam tükikest leiba. Mu kallis Marguerite, armasta oma isa, aga hoolitse ka oma õe ja vendade eest. Mõne päeva pärast, võib-olla juba mõne tunni pärast, saad sa perenaiseks majas. Ole säästlik. Kui sul tuleb toimida isa tahte vastaselt — aga seda võib juhtuda, sest ta on kulutanud suuri summasid ühe saladuse otsimiseks, mille avastamine peab temale tooma kuulsust ja ääretuid rikkusi, ja ta kahtlemata vajab raha, mida ta võib-olla sinult küsib, — siis ilmuta kogu oma tütrelikku õrnust, püüa lepitada perekonna huvisid, kellele sa jääd ainsaks hooldajaks, kohustustega isa vastu, suure inimese vastu, kes ohverdab oma õnne, oma elu perekonna kuulsuseks. Kui ta peaks eksima, siis ainult välises vormis, tema eesmärgid jäävad alati üllaks, ta on nii oivaline inimene, tema süda on täis armastust. Te näete teda kord jälle heana ning õrnana — teie küll näete! Ma olin kohustatud ütlema sulle neid sõnu haua äärel, Marguerite. Kui sa tahad leevendada minu surmaeelseid kannatusi, siis tõotad sa mulle, mu laps, asendada mind oma isa kõrval, mitte põhjustada talle kurvastust. Ära heida talle midagi ette, ära mõista tema üle kohut! Lühidalt — ole leebeks ning lahkeks vahendajaks, kuni ta pärast oma suure töö lõpetamist saab jälle oma perekonna peaks.»
«Ma mõistan teid, mu kallis ema,» ütles Marguerite, suudeldes surija palavikulisi silmi, «ja toimin teie soovi kohaselt.»
«Ära abiellu, mu ingel, enne,» jätkas proua Claes, «kui Gabriel võib saada sinu järglaseks majapidamise juhti-
529

mises ja kõigi asjade ajamises. Kui sa läheksid mehe ei jagaks sinu abikaasa võib-olla sinu tundeid, toe perekonda tülisid ja valmistaks tuska sinu isale.» Marguerite vaatas emale otsa ja küsis: «Kas teil pole mingit muud soovi minu abielu suhtes?»
«Kas sul on kõhklusi, mu kallis laps?» hüüdis surija hirmunult.
«Ei,» vastas tütar, «ma tõotan teile olla kuulekas.»
«Vaene tütar, mina ei osanud ohverdada end teie heaks,» lisas ema kuumi pisaraid valades, «ja nüüd palun ma sind ohverdada end kõigi eest! Önn teeb egoistlikuks. Jah,

Marguerite, ma olin nõrgatahteline, sest j olin õnnelik. Ole tugev, säilita kainet arukust ka nenl eest, kes seda siin ei oma. Toimi nõnda, et sinu vennad ja sinu õde mind kunagi ei süüdistaks. Armasta oma isa ja ära talle vastu räägi... liiga.»

Tema pea langes padjale ja ta ei lisanud enai ainustki sõna; tema jõud ütlesid üles. Sisemine võithj Naise ja Ema vahel oli olnud liiga äge. Mõni viiv hilja ilmus vaimulikkond abee de Solisiga eesotsas ja saj täitus oma maja rahvaga. Kui algas pidulik kombetalitus, vaatas proua Claes, kelle tema pihiisa oli äratanud kõigile teda ümbritsevaile inimestele otsa ega näini nende hulgas Balthazari.

«Ja härra Claes?» küsis ta.

Need sõnad, kuhu oli koondunud nii tema elu kui k surm, olid lausutud nii kaeblikus toonis, et tekitasl kokkutulnuis hirmuvärina. Hoolimata oma kõrgest eal sööstis Martha noolekiirusel toast välja, jooksis trepil üles ja tagus tugevasti laboratooriumi ukse pihta.

«Härra, proua hakkab surema, ja teid oodataks pühale talitusele!» hüüdis ta nördinud ägedusega.

«Ma tulen alla,» vastas Balthazar.

Hetke pärast ilmus Lemulquinier ja teatas, et härr tuleb kohe. Proua Claes vaatas lakkamatult saali uksi poole, aga tema mees ilmus alles pärast seda, kui tserj moonia oli lõppenud. Abee de Solis ja lapsed piirasu ümber surija peatsi. Nähes oma meest sisse astuva] punastas Josephine ja mõned pisarad veeresid üle temj põskede.

«Sa lagundasid kahtlemata lämmastiku,» ütles ta ingli leebusega, mis pani kõik kohalviibijad võpatama.

«See on tehtud!» hüüdis mees rõõmsa ilmega. «Lämmastik sisaldab hapnikku ja veel mingit kaalutut substantsi, mis tõenäoliselt moodustab aluse . . .»

Tõusis hukkamõistev ümin, mis katkestas tema sõnad ja tõi ta teadvusele.

«Mis te ütlesite?» küsis ta. «Nii et sinul on halvem? Mis on juhtunud?»

«Juhtunud on see, armuline härra,» sosistas abee de Solis talle nördimusega kõrva, «et teie naine on suremas ja et teie olete ta tapnud.»

Vastust ootamata võttis abee de Solis Emmanuelil käe alt kinni ja väljus koos lastega, kes saatsid teda kuni õueni. Balthazar seisis nagu pikselöögist tabatuna ja vaatas oma naisele otsa, pillates mõne pisara.

«Sina sured, ja mina olen su tapnud!» hüüdis ta. «Mis ta ometi räägib?»

«Mu sõber,» lausus Josephine, «ma elasin vaid sinu armastusest, ja enese teadmata oled sa võtnud minu elu.»

«Jätke meid,» ütles Claes oma lastele, kui need tuppa astusid. «Kas ma olen siis ainuski hetk lakanud sind armastamast?» jätkas ta, istudes oma naise peatsisse, võttes tema käed ja suudeldes neid.

«Mu sõber, ma ei heida sulle midagi ette. Sa oled teinud mind õnnelikuks, liiga õnnelikuks; ma ei suutnud taluda võrdlust meie abielu alguse nii täiusliku kooselu ja nende viimaste aastate vahel, millal sina polnud enam sina ise ja elu muutus nii tühjaks. Hingeelul nagu füüsilisel elulgi on oma avaldused. Juba kuus aastat oled sa surnud armastusele, perekonnale, kõigele sellele, mis moodustas meie õnne. Ma ei räägi sulle õndsusest, mis on nooruse pärisosaks, see peabki lakkama elu hilissügisel; aga ta jätab vilja, millest saab toitu meie hing: ääretu usalduslikkus, õrnad harjumused. Sina aga oled röövinud minult need meie eluea aarded. Ma lahkun õigel ajal: meil polnud enam mingil moel ühiselu, sina varjasid minu eest oma mõtteid ja oma toiminguid. Kuidas ometi hakkasid sa mind pelgama? Kas olen ma sind kunagi laitnud mõne sõna, pilgu või žestiga? Olgu

peale, sa oled müünud oma viimased maalid, sa oled müünud tühjaks oma veinikeldrid ja teed jälle võlgu oma varanduse peale minule sellest sõnagi lausumata.

Ahi Nõnda lahkun ma elust, tundes selle vastu vaid tülgastust. Kui sa teed vigu, kui sa oled pimestatud võimatut taga ajades, kas pole ma sulle tõendanud, et minus on küllalt armastust, et võtta leebelt osa sinu vigadest, et sammuda alati sinu kõrval, isegi kui sa viiksid mind kuriteo teedele. Sa oled mind kunagi liiga armastanud; selles on minu uhkus ja mu valu. Minu haigus kestab kaua, Balthazar; ta algas sel päeval, kui samas paigas, kus ma suren, sa tõendasid mulle, et kuulud enam teadusele kui perekonnale. Nüüd on sinu naine elust lahkumas ja sinu varandus on kulutatud. Sinu varandus ja sinu naine kuulusid sinule, sina võisid nende üle käsutada; kuid päeval, kui mind enam pole, läheb minu vara meie lastele ning muutub sinule puutumatuks. Mis saab sinust siis? Nüüd, nüüd olen ma kohustatud ütlema sulle tõtt, ja surijate selge pilk näeb kaugele! Mis saab edaspidi vastukaaluks neetud kirele, millele sa oled rajanud oma elu? Kui sa juba ohverdasid minu, siis sinu lapsed saavad sulle kergeks takistuseks, sest ma pean tõele au andma ning tunnistama, et mind eelistasid sa ju kõigele. Kaks miljonit ja kuus aastat tööd on visatud sesse põhjatusse sügavikku, ja sa pole midagi leidnud ...»

Nende sõnade juures võttis Claes oma halli pea käte vahele ning peitis näo.

«Sa ei leia midagi muud kui häbi endale, vaesust ja viletsust oma lastele,» jätkas surija. «Juba hüütakse sind pilgates Claesiks-alkeemikuks, hiljem panevad nad sulle nimeks Hull-Claes! Minul on usku sinusse. Ma tean, et sa oled suur inimene, õpetlane, täis geniaalsust, rahvale aga on geniaalsus sarnane hullumeelsusega. Kuulsus on surnute päike; oma eluajal jääd sa õnnetuks nagu kõik suured inimesed ja sa laostad oma lapsed. Ma lahkun, ilma et saaksin rõõmu tunda sinu kuulsusest, mis oleks mind lohutanud õnne kaotuses. Nii, mu kallis Balthazar, et teha surm mulle vähem mõruks, on mul vaja olla selles kindel, et meie lastele jääb tükk leiba. Kuid miski, isegi mitte sina, ei suuda rahustada minu ärevust...»

«Ma tõotan,» ütles Claes, «et...»

532

«Ära tõota, mu sõber, et ei tuleks kunagi tõotust murda,» ütles Josephine oma meest katkestades. «Sa võlgnesid meile kaitset, aga ligi seitse aastat puudus see meil. Teadus on sinu elu. Suurel inimesel ei peaks olema ei naist ega lapsi. Käige üksinda oma viletsuseteed! Teie voorused pole samad, mis tavalistel inimestel, teie kuulute maailmale ega või kuuluda ühele naisele või ühele perekonnale. Teie ümber kuivab maa, samuti kui see kuivab suurte puude ümber! Mina, vaene taim, pole suutnud tõusta küllalt kõrgele, ma suren sinu elu poolel teel. Ma ootasin seda viimast päeva, et sulle välja ütelda need hirmsad mõtted, mis mul on tekkinud vaid kurvastuse ja meeleheite sähvatustel. Säästa minu lapsi! Jäägu need sõnad kajama sinu südamesse! Tahan sulle neid korrata kuni oma viimse hingetõmbeni. Kas sa näed, su naine on juba surnud? Pikkamisi, vähehaaval oled sa kustutanud tema tundmused, tema rõõmud. Paraku! Kas oleksin ma ilma selle julma hoolitsuseta, mida sa oled tahtmatult ilmutanud, nõnda kaua elanud? Aga mu vaesed lapsed ei hüljanud mind, ei — nemad mitte! Nad on kasvanud minu kannatuste lähedal, ja ema on minus elanud üle naise. Säästa, säästa meie lapsi!» «Lemulquinier!» hüüdis Balthazar kõuehäälega. Vana teener ilmus otsekohe.

«Minge üles ning hävitage seal kõik: masinad, aparaadid; toimige ettevaatlikult, aga purustage kõik! Ma loobun teadusest,» ütles Balthazar naisele.

«Liiga hilja,» vastas Josephine Lemulquinier'le otsa vaadates. «Marguerite!» hüüdis ta, tundes, et ta sureb.

Marguerite ilmus lävele ja karjatas läbilõikavalt, nähes ema silmi tuhmuvat. «Marguerite!» kordas surija.

See viimne hüüatus sisaldas nii tungivat pöördumist tütre poole, surija andis sellele nii käskiva tooni, et see sai otse testamendi tähenduse. Hirmunud perekond jooksis kokku ja nägi proua Claesi hinge heitvat — vestluses oma mehega oli ta ammendanud

oma viimse jõu. Balthazar ja Marguerite seisid liikumatult, tütar peatsis, isa jalutsis, ega suutnud uskuda selle olendi surma, kelle kõik voorused ja kogu ammendamatu õrnus olid tuttavad vaid neile. Isa ja tütar vahetasid pilgu täis raskeid

533

mõtteid: tütar mõistis kohut isa üle, isa kartis juba tütres kättemaksjat nägevat. Kuigi mälestused armastusest, millega naine oli täitnud tema elu, ründasid murruna tema mälu ja andsid surnu viimseile sõnadele pühaliku tähenduse, mis oleks pidanud igaveseks tema hinges kõlama jääma, kahtles Balthazar oma südame jõus: see oli liiga nõrk võitluseks tema kutsumusega; ja siis tundis ta oma sisimas mässuliselt tõusvat teaduse häält, mis tegi küsitavaks tema kahetsustunde jõu ja sisendas talle hirmu iseenda ees. Kui polnud enam seda naist, mõistis igaüks, et Claeside majal oli kunagi hing ja et seda hinge pole enam. Seepärast oli kurvastus perekonnas nii sügav, et saal, kus üllahingeline Josephine näis nagu edasi elavat, jäi lukustatuks, kellelgi polnud julgust sinna sisse astuda.

Seltskond ei ilmuta ühtegi neist voorustest, mida ta nõuab inimestelt; iga tund sooritab ta roimi, aga ta sooritab neid sõnades. Naljatlusega valmistab ta ette pahategusid, samuti kui ta alandab kauni naeruväärseks. Ta pilkab poegi, kes liiga oma isasid taga nutavad, taunib aga, kui neid küllalt taga ei nuteta. Ja siis lahutab ta meelt, vaagides laipu, enne kui need jõuavad jahtuda. Selle päeva õhtul, kui proua Claes hinge heitis, viskasid selle naise sõbrad kahe vistipartii vahel mõned lilled tema kirstule, avaldasid austust tema üllaile omadustele, käies välja ärtut ja potit. Pärast mõnda pisardatud fraasi, mis moodustavad kollektiivse leinameeleolu aabitsa ja mida lausutakse samasuguse intonatsiooniga ja mitte vähemate ega rohkemate tundmustega igal kellaajal kõigis Prantsusmaa linnades, asub igaüks selle päranditombu arvutamise kallale. Esimesena juhtis Pierquin selle sündmuse arutajate tähelepanu seigale, et selle oivalise naise surm oli talle endale õnneks — liiga palju kurvastust valmistas talle tema mees; aga et tema lastele on see surm veel suuremaks õnneks: ta poleks suutnud keelata oma mehele, keda ta jumaldas, oma varandust, kuna nüüd aga ei saa Claes seda enam käsutada. Ja kõik hakkasid hindama vaese proua Claesi pärandit, välja arvutama tema sääste (kas tal ikka oli neid? või polnud tal neid mitte?), inventeerima tema kalliskive, nähtavale asetama tema garderoobi, tuhnima

534

tema laekais, samal ajal kui ahastav perekond nuttis ja palvetas surivoodi ümber. Vannutatud varahindaja pilguga arvutas Pierquin, et proua Claesi pärusomand, kui tarvitada notari väljendit, tohiks olla puutumata ning peaks tegema välja ligi poolteist miljonit franki, mille moodustasid kas Waignies' metsad, kus puud kaheteistkümne aasta jooksul olid omandanud tohutu hinna (seejuures hakkas ta arvutama, kui palju oli palgimetsa, kui palju jäetud võsa, kui palju vanu puid, kui palju noort metsa), või Balthazari varad, kes oli alles suuteline tasuma oma lastele vaheraha, kui varanduse likvidatsiooni ei peaks võimaldama täita kohustusi nende vastu. Preili Claes oli seega, kui tarvitada endiselt Pierquini argood, neljasaja tuhande frangine mõrsja.

«Kui ta aga ei abiellu otsekohe,» lisas ta, «— abielu aga teeks ta sõltumatuks ja annaks talle õiguse müüa enampakkumise teel Waignies' mets, eraldada alaealiste vendade ja õe pärandiosa kui ka kasutada seda nõnda, et isa seda enda kätte ei saa, — on härra Claes võimeline oma lapsi laostama.»

Kõik hakkasid pead murdma, kes kohalikest noormeestest võiks arvesse tulla preili Claesi tulevase mehena, kuid keegi ei osutanud notarile seda au, et oleks teda selle vääriliseks pidanud. Notar ise aga leidis küllalt põhjusi tagasi tõrjuda iga esitatud partii kui Mar-guerite'ile mitteväärilise. Kaasvestlejad vaatasid üksteisele muiates otsa ja tundsid lõbu sellest provintslikust õelast naljast. Proua Claesi surmas nägi Pierquin oma nõudlustele soodsat sündmust ja ta tükeldas juba mõttes tema laipa.

«See hea naine oli uhke kui paabulind ega oleks kunagi andnud mulle oma tütart,» mõtles ta, kui oli koju jõudnud ja hakkas magama heitma. «Hehee! Miks ei peaks ma nüüd alustama oma manöövreid, et abielluda temaga? Papa Claes on oma süsinikust joobunud inimene ega tunne enam muret oma laste pärast. Kui ma palun tema tütre kätt, olles enne veennud Marguerite'i vajaduses kiiresti abielluda, et päästa tema vendade ja oe varandus, oleks isa rahul, vabanedes ühest lapsest, kes võiks talle tülikaks saada.»

535

Ta uinus, unistades abielurõõmudest, mis on kindlus-tatud lepinguga, kaaludes kõiki eeliseid, mida see plaat) talle pakub, ja missuguseid tagatisi ta võiks leida oma õnnele olendis, kelle abikaasaks ta kavatses hakata. Raske oli provintsis kohata noort neiut, kes oleks olnud veetlevamalt ilus ning saanud parema kasvatuse kui Marguerite. Tema malbus ja armsus oli võrreldav kauni lille omaga, mida Emmanuel ei julgenud mainida tema ees, kartes nõnda ilmutada oma salajasi südamesoove. Neiu tundmused olid püsivalt ehtsad, usulised veendumused kindlad, tast pidi saama kõlbeliselt puhas abi-kaasa; aga ta ei meelitanud ainult edevust, mida kõik mehed enamal või vähemal määral ilmutavad oma naise valimisel, ta rahuldas ka veel notari uhkust ääretu lugu-pidamise tõttu, mis sai osaks sellele kahekordselt suursugusele perekonnale Flandrias ja mida oleks jaganud ka tema mees. Järgmisel päeval võttis Pierquin oma kassast mõned tuhandefrangised rahapaberid ja ilmus neid sõbralikult Balthazarile pakkuma, et säästa teda rahalistest muredest ajal, kus ta oli sügavas leinas. Sel lest peenetundelisest hoolitsusest liigutatuna pidi Bai thazar kahtlemata oma tütre ees üles kiitma nii notari südameheadust kui ka kogu tema isikut. Kuid midagi sellist ei juhtunud. Härra Claesile ja tema tütrele tundus see žest kõigiti loomulik, ja nende kurvastus oli liiga sügav selleks, et mõtelda Pierquinile. Ja tõepoolest, Balthazari meeleheide oli nii suur, et isegi inimesed, kes kaldusid talle ette heitma tema käitumist, andestasid talle, mitte niipalju teaduse nimel, mis teda oleks võinud vabandada, kui tema kurvastuse pärast, mis enam midagi ei saanud heaks teha. Seltskond rahuldub silmakirjatsemisega; ta lepib sama mündiga, millega maksab ise, kontrollimata kulla proovi; temale on tõeline kurvastus vaatemäng, midagi meelelahutusetaolist, mille mõjul ta kaldub igaühte süüst vabastama, isegi kurjategijat. Oma elamustejanus mõistab ta vahet tegemata õigeks ntf neid, kes teda naerma ajavad, kui ka neid, kes teda nutma panevad, pärimata aru nende poolt kasutatavate vahendite kohta.

Marguerite oli just saanud üheksateistkümne aastaseks, kui isa andis tema kätte kogu majapidamise juhtimise.

536

Tema autoriteeti tunnustasid aukartlikult tema kaks venda ja õde, keda proua Claes oma elu viimseil hetkil oli maniitsenud vanema õe sõna kuulama. Lein tõstis esile tema näo valge värskuse, samuti kui kurvastus rõhutas tema leebust ja kannatlikkust. Juba esimestest päevadest peale andis ta rohkeid tõendeid sellest naiselikust vaprusest, sellest püsivast hingelisest kirkusest, mis peaks olema omane ingleile, kelle kutsumuseks on valada rahu üle inimeste, puudutades oma halja palmioksaga kannatavaid südameid. Aga kui ta oma kohustuste mõistmises nii varaküpsena harjus varjama oma muresid ja piinu, siis seda ägedamaks nad sellest muutusid. Väline rahulikkus polnud vastavuses tema tundmuste sügavusega: talle sai osaks varakult tundma õppida tundmuste hirmsaid plahvatusi, mida süda alati ei suutnud alla suruda; oma isa tõttu tuli tal lakkamata kannatada   kokkupõrkeist   noortele   hingedele omase suuremeelsuse ja hädavajaduse käskiva hääle vahel. Majapidamise arvestused, mis võtsid ta pihtide vahele juba järgmisel päeval pärast ema surma, viisid ta kokku-puutesse praktiliste elumuredega ajal, millal noored tütarlapsed tunnevad vaid elu lõbusid. Hirmus kannatuste kool, mis pole kunagi puudunud inglitaolistel loomustel! Armastus, mis toetub rahale ja edevale auahnusele, kujutab endast kõige visamat kirge,

ja seepärast ei viivitanud Pierquin, vaid alustas kohe pärijanna piiramist. Mõni päev pärast leina algust otsis ta juhust kõnelda Marguerite'iga ja alustas oma üritust osavusega, mis oleks võinud leinajat võrgutada. Aga armastus oli andnud neiule selgeltnägevuse ega lubanud tal lasta end petta välisel paistel, mis oleks seda enam võinud eksiteele viia, et kõnealusel juhtumil Pierquin pani mängu kogu talle tõesti omase headuse, notari headuse, kes arvab end armastavat, kui päästab eküüsid. Toetudes oma küsitavale sugulusele ning Claeside kujunenud harjumusele usaldada talle asjaajamisi ja perekonna-saladusi, veendunud isa austuses ja sõpruses tema vastu, kasutades osavasti õpetlase muretust, kel polnud mingit kindlat plaani oma tütre elu korraldamise suhtes, ja oletades, et Marguerite'i süda on vaba, ilmutas ta neiu ees oma taotlusi, sidudes varjamatult kirge kaalutlustega,

537

mis on kõige vastikumad noortele hingedele. Aga just Pierquin osutus naiivseks, kuna Marguerite püüdis teeselda. Notar arvas nimelt, et tal on tegemist kaitsetu tütarlapsega, ega taibanud, missuguseid eeliseid annab vahel nõrkus.

«Mu kallis sugulane,» ütles ta Marguerite'ile, kellega ta jalutles väikese aia teedel, «te tunnete minu südant ja teate, kuivõrd ma olen valmis austama kurvastust, mis teid rõhub käesoleval hetkel. Notari kohta on mul liiga tundlik hing, ma elan vaid südamega; ometi olen ma sunnitud pidevalt tegelema teiste inimeste aineliste huvidega, kuna ma ihaldaksin anduda õrnadele tundmustele, mis elu õnnelikuks teevad. Seepärast on mulle väga valus, et olen sunnitud teiega kõnelema plaanidest, mis pole kooskõlas teie hingelise seisundiga, aga see on hädavajalik. Viimaste päevade jooksul olen ma väga palju teie peale mõtelnud. Äsja sai mulle teatavaks, et kummalise juhuse tõttu ähvardab teie vendade, õe ja samuti teie enda varandust oht. Kas te tahate päästa oma perekonna täieliku laostumise eest?»

«Aga mida peab selleks tegema?» küsis neiu, pooleldi kohkunud neist sõnust. «Te peate abielluma,» vastas Pierquin. «Ei, ma ei abiellu!» hüüdis Marguerite. «Te abiellute,» jätkas notar, «kui olete kainelt kaalu-! nud kriitilist olukorda, milles te olete...» «Kuidas võiks minu abielu päästa . . .» «Selles see konks seisabki, kallis sugulane,» tähendas Pierquin vahele. «Abielu annab õiguspädevuse!»

«Aga milleks on mulle vaja seda õiguspädevust?» küsis Marguerite. (

«Selleks, et te võiksite saada varanduse valdajaks, mu kallis väike sugulane,» ütles notar võidurõõmsa ilmega. «Sel juhtumil te saate oma valdusse teile kuuluva osa ema pärandist. Selle üleandmiseks teile on vajalik varanduse likvidatsioon; likvidatsiooniks aga tuleb müüa enampakkumise teel Waignies' mets! Kui see on tehtud, hinnatakse kogu pärandi väärtus ümber kapitaliks ja teie isa on kohustatud hooldajana paigutama teie vendade ja õe osa nõnda, et see poleks enam kättesaadav keemiale.»

538

«Aga mis juhtub vastasel korral?» küsis neiu.

«Juhtub see,» vastas notar, «et teie isa jääb kogu teie varanduse valdajaks. Ja kui tal tekib jälle soov kulda valmistada, võib ta müüa Waignies' metsa ja jätta teid kõiki väikese Ristija Johannese kombel puupaljaks. Waignies' metsa hind on käesoleval hetkel ligi miljon nelisada tuhat franki; kui aga teie isa raiub ta lagedaks, ei maksa teie tuhat kolmsada arpaani mitte kolmesada tuhat frankigi. Kas poleks siis õigem püüda vältida seda peaaegu kindlat ohtu ja otsekohe teostada vara-jaotus teie sõltumatuks saamise teel? Nõnda te päästak-site kõik metsaraiumised, mida teie isa võiks hiljem teostada teie kahjuks. Praegusel hetkel aga, kuni keemia magab, paigutaks ta paratamatult likvidatsioonist saadavad rahasummad riigivõlapaberitesse. Riigivõlapaberid on nüüd käibel viiekümne üheksaga, seega hakkaksid kallid lapsed saama ligi viis tuhat franki rendist iga viiekümne tuhande frangi pealt; ja silmas pidades, et ei saa kasutada alaealistele kuuluvaid kapitale, kahekordistub teie vendade ja õe varandus nende täisikka jõudmiseni. Kuna aga vastasel korral, ausõna . .. Nii on

lood... Muide, teie isa on kärpinud teie ema varandust; kui suur on defitsiit, seda näitab inventuur. Kui ta jääb võlglaseks, võtate pantkirja tema vara peale ning võite nõnda midagi päästa.»

«Oh!» hüüdis Marguerite. «See tähendaks solvata minu isa. Alles liiga lühikese aja eest lausus mu ema oma viimsed sõnad, et ma võiksin need juba unustanud olla. Mu isa pole võimeline oma lapsi paljaks riisuma,» ütles ta ja puhkes kurvastusest nutma. «Te ei tunne teda, härra Pierquin.»

«Aga kui teie isa, mu kallis Marguerite, jälle asub keemia kallale, siis .. .»

«Me laostume, kas nii?»

«Oo, te laostute täiesti! Uskuge mind, Marguerite,» jätkas notar, võttes neiul käest kinni ja surudes selle oma südamele, «ma ei täidaks oma kohust, kui ma ei annaks teile tungivat nõu. Ainult teie huvid ...»

«Mu härra,» ütles Marguerite jahedalt, tõmmates ära °ma käe, «minu perekonna huvid nõuavad kindlalt, et ma ei abielluks. Mu ema otsustas nõnda.»

539

«Kallis sugulane,» hüüdis Pierquin rahamehe siira veendumusega, kes näeb ette terve varanduse kadu, «te ju panete toime enesetapmise, te viskate vette kogu oma ema pärandi. Noh, siis pean ma avaldama, millist era-kordset sõprust ma tunnen teie vastu! Te ei tea, kui väga ma teid armastan! Ma jumaldan teid sellest päevast saadik, kui nägin teid viimasel teie isa korraldatud ballilt Te olite lihtsalt hurmav. Te võite usaldada südamehäält kui ta kõneleb teie huvides, mu kallis Marguerite.»

Ta tegi pausi.

«Jah, me kutsume kokku perekonnanõukogu ja teema teid õiguspädevaks teilt selleks nõusolekut küsimata.»

«Mis see õieti tähendab — õiguspädevaks?»

«See tähendab, et te hakkate kasutama oma õigusi.»

«Kui ma võin saada oma õigused abiellumatagi, miks te siis soovite, et ma läheksin mehele? Ja kellele?»

Pierquin püüdis oma sugulasele õrna pilguga otsa vaadata, aga tema ilme moodustas nii tugeva kontrasti selle inimese kalkide silmadega, kes oli harjunud kõnelema rahast, et Marguerite aimas kaalutlust selles improviseeritud õrnuses.

«Te võiksite abielluda isikuga, kes teile hakkab meeldima . . . meie linnas . . .» jätkas ta. «Mees oleks teile hädavajalik, isegi asjaajamiste mõttes. Te jääte oma isa lähedale. Kas te suudate üksinda talle vastu seista?»

«Jah, härra, ma oskan kaitsta oma vendi ja õde, kui selleks saabub aeg.»

«Kurat võtaks, vaat kus lobiseja!» mõtles Pierquii* endamisi. «Ei, te ei suudaks talle vastu seista,» jätkas ta kuuldavalt.

«Jätkem see kõneaine,» ütles Marguerite.

«Jumalaga, kallis sugulane, ma püüan olla teilfl kasulik isegi teie tahtmise vastu, ja ma tõendan, kui väga ma teid armastan, kaitstes teid, kuigi te seda ei soovi, õnnetuse eest, mida näevad ette kõik inimese meie linnas.»

«Ma tänan teid hoolitsuse eest, mida te mulle osutate, aga ma anun teid mitte midagi sellist kavatseda võ ette võtta, mis võiks põhjustada vähimatki kurvastus minu isale!»

Marguerite jäi mõtlikuks, vaadates järele eemalduvale

540

Pierquinile. Tema metalset häält, liigutusi, millele 0Ü omane teatav vedrujas nõtkus, pilke, mis peegeldasid pigemini lipitsevust kui leebust, võrdles ta selle meloodiliselt sõnatu luulega, millesse olid mähitud Emmanueli tundmused. On olemas mingi imeväärne magnetism, mis lubab eksimatult otsustada kõige üle, mida keegi teeb või ütleb. Hääle tooni, pilku, armunud inimese kirglikke žeste on võimalik jäljendada, osav näitleja suudab petta noort tütarlast; kuid täieliku edu saavutamiseks peab ta olema ainuke. Kui selle noore neiu lähedal on hing, mis vibreerib kooskõlas tema

tundmustega, kas ei tunne ta varsti ära selles avalduvat tõelist armastust? Sel ajal viibis Emmanuel samuti nagu Marguerite'ki pilvede mõju all, mis nende kokkupuutumisest saadik olid loonud nende peade kohale saatuslikult sünge õhkkonna, nii et see varjas nende eest armastuse sinise taeva. Nooruk tundis oma äravalitu vastu seda jumaldamist, mis lootuste puudumise tõttu muutub nii leebeks ning salapäraseks oma hardais avaldumis-tes. Seistes vaesuse tõttu preili Claesist seltskondlikult liiga kaugel, suutmata talle pakkuda midagi peale hea ja tuntud nime, polnud tal mingeid eeldusi olla vastu võetud tema meheks. Ta oli alati oodanud mõningat julgustust Marguerite'ilt, mida too aga ei söandanud anda surija üha raugevate silmade all. Võrdsel viisil puhtad ning süütud, polnud nad nõnda siis lausunud teineteisele veel ainustki armusõna. Nende rõõmud olid jagamata rõõmud, milliseid õnnetud inimesed on sunnitud nautima üksinda. Nad värisesid lahus olles, kuigi neid ergutas samast lootusest lähtuv helendav kiir. Nad näisid kartvat iseendid, tundes juba liiga selgesti, et nad kuuluvad teineteisele. Seepärast kartis Emmanuel puudutada oma käskijanna kätt, kellele ta oli püstitanud Pühamu oma südames. Tühiseim puudutus oleks paisutanud temas liiga ägedaid kirgi, ta poleks enam suutnud valitseda oma ahelaist pääsnud meeletuid tundmusi. Aga kuigi nad polnud vahetanud neid õrnu ning suuri, süütuid, aga sügavaid tõendeid, mida lubavad endale kõige ujedamad armastajad, cmeti elasid nad nii sügaval teineteise südames, et mõlemad teadsid end olevat valmis suurimaiks ohvreiks, — ainus rõõm, mida nad võisid

541

nautida. Proua Claesi surmast saadik oli nende salajane armastus lämbumas leinalooride all. See sfäär, mil]es nad elasid, muutus tumedast mustaks, ja valgus kustus, seal pisaraisse. Marguerite'i reserveeritud olek kujunes peaaegu jaheduseks, sest ta oli kohustatud pidama emale antud tõotust; ja saanud endisest vabamaks, muutus ta karmimaks. Emmanuel jagas oma armastatu leina, mõistes, et vähimgi armastuse vihje, kõige tavalisem pealekäimine oleks vägivallaks südame seaduste vastu. See suur armastus muutus nõnda veel varjatumaks, kui ta kunagi oli olnud. Need kaks õrna hinge olid endiselt kooskõlas; kuid lahutatud kurvastuse tõttu, nagu nad olid seda varem noorusele omase ujeduse tõttu ja austusest surija kannatuste vastu, piirdusid nad pilkude imeväärse keelega, ustavast andumusest kõnelevate tegude tumma ilukõnega, pideva läbikäimisega, nooruse üleva harmooniaga, lapsekingades armastuse esimeste sammudega. Emmanuel käis igal hommikul kuulamas, kuidas Claesil ja Marguerite'il läheb, aga ta astus söögituppa ainult siis, kui ta tõi kirja Gabrielilt või kui Balthazar palus teda edasi tulla. Esimene noorele neiule heidetud pilk kõneles viimasele tuhandest temale kaasatundvast mõttest: sellest, et noormehele on piinav tagasihoidlikkus, mida temalt nõuab sündsus, et ta pole hüljanud Marguerite'i, et ta jagab tema kurva* tust, — lühidalt, ta valas oma pisarate kastet sõbratari südamesse pilguga, mida ei tumestanud mingi tagamõte. Kena noormees elas sel määral olevikus, kiindus nii väga õnnesse, mida ta pidas põgusaks, et Marguerite tegi endale vahel etteheiteid — miks ei ulata ta Emma-nuelile suuremeelselt kätt, öeldes: «Olgem sõbrad!»?

Pierquin jätkas oma pealekäimisi selle visadusega, mil kujutab endast rumala inimese mõtlematut kannatlikkust. Ta otsustas Marguerite'i üle mõõdupuu järgi, mida harilikult kasutatakse enamuse poolt naiste hindamisel. Ta arvas, et kui ta lausus tema kuuldes sõnu nagu «abielu», «vabadus», «rikkus», siis need löövad tema hinges idanema, panevad selles- õitsema ihalduse, mis võiks temale kasuks tulla, ja ta kujutles koguni, et. tema jahedus on teeseldud. Aga kuigi ta ümbritses Margue-rite'i hoolitsusega ja kavalerliku tähelepanuga, varjas

542

ta halvasti inimese despootlikke kombeid, kes on harjunud otsustama ühe ropsuga kõige tähtsamaid perekonnaelusse puutuvaid küsimusi. Noore neiu lohutuseks lausus

ta kulunud fraase, mis on omased tema kutseala inimestele, mis aeglaselt nagu tigu ronivad teise valutavasse hinge ning jätavad sinna kuivade sõnade lohiseva jälje, rüvetades nõnda leina pühadust. Tema õrnus oli õigupoolest lipitsemine. Ta heitis kõrvale oma teeseldud melanhoolia juba uksel, kui pani jalga kalosse või võttis kätte vihmavarju. Tooni, mida lubas tal võtta kauaaegne lähem tutvus, kasutas ta tööriistana üha sügavamale perekonnaringi tungimiseks ja Marguerite'i kallutamiseks abielule, millest ta kuulutas juba aegsasti ette kogu linnale. Tõeline, ustav, aupaklik armastus moodustas nõnda rabava kontrasti egoistliku ning kaalutleva armastusega. Kõik oli omamoodi terviklik mõlemas mehes. Üks teeskles kirglikku armastust ning relvastus oma vähimategi eelistega, et võida naituda Marguerite'iga; teine varjas oma armastust, kartes ilmutada oma ustavust. Mõni aeg pärast ema surma ja ühel ning samal päeval oli Marguerite'il võimalus võrrelda neid kahte ainust meest, kelle üle ta sel ajal saigi otsustada. Siiani oli ta mõistetud üksildusele, mis ei lubanud tal liikuda seltskonnas, ja olukord, milles ta viibis, ei võimaldanud isikuil, kes oleksid võinud paluda Marguerite'i kätt, Claeside majja pääseda. Kord aprillikuu esimestel päevadel, ühel kaunil hommikul pärast einet ilmus Emmanuel hetkel, kui härra Claes hakkas parajasti välja minema. Balthazar ei suutnud püsida oma majas ja tavatses veeta osa päevast jalutades piki linna valli. Emmanuel tahtis minna koos Balthaza-riga, aga kõhkles, näis nagu oma hingest jõudu ammutavat, vaatas Marguerite'ile otsa ja jäi paigale. Marguerite aimas, et õpetaja tahab temaga kõnelda, ja kutsus ta aeda. Ta saatis oma õe Felicie Martha juurde, kes töötas teise korruse eestoas. Siis istus ta aias pingile, kus teda võisid näha õde ja vana seltsidaam.

«Härra Claes on nõnda haaratud kurvastusest, nagu ta seda varem oli oma teaduslikest uurimistest,» lausus noormees, nähes Balthazari aeglaselt üle õue astuvat. «Kõik inimesed linnas tunnevad talle kaasa; ta kõnnib

nagu inimene, kes on endast ära; siis peatub ta naga mingi põhjuseta, jääb vaatama ega näe midagi. ..»

«Igaühe juures avaldub kurvastus isemoodi,» ütles Marguerite pisaraid alla surudes. «Mida te tahtsite mulle ütelda?» küsis ta pärast väikest pausi külma väärikusega.

«Preili,» vastas Emmanuel erutatud häälega, «kasi mul on õigus pöörduda teie poole sõnadega, mida te kohe kuulete? Palun teid näha minus vaid soovi olla teile kasulik ja lubage mul uskuda, et õpetaja võib olla elavalt huvitatud oma õpilaste saatusest ning tunda muret nende tuleviku pärast. Teie vend Gabriel sai nüüd viieteistkümne aastaseks, ta on juba kõrgemas klassis ja ilmselt on vaja suunata tema õpinguid vastavalt elukutsele, mille ta endale valib. Teie isa võib otsustada selle küsimuse; aga kui ta ei mõtle sellele, kas poleks see õnnetuseks Gabrielile? Aga kas poleks see ühtlasi solvav teie isale, kui te annate talle mõista, et ta ei hoolitse küllalt oma poja eest? Neil asjaoludel oleks vahest soovitav, kui te küsiksite, missugused on teie venna huvid, et ta võiks ise valida endale elukutse. Kui siis hiljem teie isa tahab tast teha kohtuametniku, administraatori, sõjaväelase, omaks Gabriel juba mõningaid erialaseid teadmisi. Ma ei usu, et see oleks meelepärane teile või härra Claesile, kui ta hakkaks elama jõudeelu .. .»

«Oh ei!» ütles Marguerite. «Ma tänan teid, härra Emmanuel, teil on õigus. Meie ema käskis meil õppida pitsitegemist, õpetas ise meile nii suure hoolikusega joonistamist, õmblemist, tikkimist, klaverimängu, ja ütles meile sageli, et ei või kunagi ette teada, mis elu meile toob. Gabriel peab saama iseseisvaks inimeseks ja omandama täieliku hariduse. Aga missugune elukutse oleks mehele kõige sobivam?»

«Preili,» ütles Emmanuel õnnest värisedes, «Gabriel ilmutab oma klassis parimaid võimeid matemaatikas. Kui ta tahab astuda Polütehnilisse Kooli, siis omandaks ta minu arvates teadmisi, mis on kasulikud igas elukutses. Selle lõpetamisel on tal

võimalus valida endale kõige meelepärasem tegevusala. Kuni sinnamaani tema tuleviku kohta midagi otsustamata on teil võimalus

544

võita aega. Isikud, kes lõpetavad selle kooli auhinnaga, on igal pool teretulnud. Ta on andnud administraatoreid, diplomaate, õpetlasi, insenere, kindraleid, meremehi, kohtunikke, tööstureid ja pankureid. Selles pole midagi erakordset, kui mõni nooruk rikkast või nimekast perekonnast töötab usinasti eesmärgil sinna pääseda. Kui Gabriel tahab seda, siis paluksin ma . .. kas te lubaksite mul... Ütelge jah!»

«Mida te soovite?»

«Olla tema repetiitoriks,» vastas noormees värisedes.

Marguerite vaatas härra de Solisile otsa, võttis tema käe ning ütles talle:

«Jah.» Ta tegi pausi ja lisas siis erutatud häälega: «Kui väga ma hindan teie delikaatsust! Te pakute mulle just seda, mida ma võin teilt vastu võtta. Selles, mis te äsja ütlesite, näen ma, kuivõrd hoolitsevalt te meile mõtlete. Ma tänan teid.»

Kuigi need sõnad olid öeldud päris lihtsalt, pööras Emmanuel pea kõrvale, et mitte näidata pisaraid, mis valgusid tal silmi rõõmust, et ta on suutnud olla Mar-guerite'ile meele järgi.

«Ma toon teie mõlemad vennad koju,» ütles noormees, kui oli veidi rahunenud, «homme on puhkepäev.»

Ta tõusis püsti, tegi lahkumiskummarduse Margue-rite'ile, kes läks teda saatma; ja kui noormees oli õuel, nägi ta neiut veel söögitoa uksel talle sõbralikult viipamas.

Pärast lõunat ilmus notar visiidiga Claësi juurde ja istus aias tema ja Marguerite'i vahele samale pingile, kus oli istunud Emmanuel.

«Kallis nõbu,» ütles ta, «ma tulin täna teie juurde, et kõnelda asjalikku juttu. Teie abikaasa surmast on möödunud nelikümmend kolm päeva.»

«Ma pole neid lugenud,» ütles Balthazar, pühkides pisaraid, mis tal tekkisid ametliku sõna juures «surm».

«Oo, härra,» hüüdis Marguerite notarile otsa vaadates, «kuidas te võite .. .»

«Aga meie ala inimesed, mu armas sugulane, on ju kohustatud silmas pidama tähtaegu, mis on seadusega kindlaks määratud. Asi puutub just teisse ja teie kaas-

545

pärijaisse. Et härra Claesi lapsed on alaealised, on ta sunnitud tegema inventuuri ning koostama oma varanduse nimistu neljakümne viie päeva jooksul pärast oma abikaasa surma, et kindlaks määrata ühisvalduses oleva varanduse väärtus. Kas poleks vaja teada, missuguses seisundis see on, heas või halvas, et seda vastu võtta, või astuda välja alaealiste pärijate seaduslike õiguste huvides.» Marguerite tõusis püsti.

«Jääge paigale, kallis sugulane,» ütles Pierquin, «need asjad puutuvad teisse ja teie isasse. Te teate, kui väga ma võtan osa teie muredest; aga on vaja juba kohe täna arutada läbi kõik asjaolud, sest vastasel korral võib teil, nii ühel kui ka teisel poolel, seista ees palju halba! Praegusel hetkel toimin ma perekonnanctari kohustes.»

«Tal on õigus,» ütles Claes.

«Tähtaeg lõpeb kahe päeva pärast,» jätkas notar, «ja seega pean ma juba homme hakkama tegema inventuuri kas või vaid selleks, et pikendada pärandimaksu tasumist, mida riigikassa teilt hakkab nõudma; riigikassal pole südant, tema ei arvesta tundmusi, tema paneb igal ajal oma käpa peale. Seepärast tuleb mul nüüd iga päev kella kümnest kuni neljani töötada siin koos oma kir- ; jutaja ja varahindaja härra Raparlier'ga. Kui lõpetame linnas, siirdume maale. Mis puutub Waignies' metsasse, siis sellest me veel räägime. Olles puudutanud seda küsimust, asume teise punkti juurde. Meil tuleb kokku kutsuda perekonnanõukogu, et määrata hooldaja asetäitja. Härra Conyncks Brüggest on seda puhku teie lähim sugulane, aga temast on saanud belglane! Teie, j härra Claes, peaksite talle selles asjas kirjutama, et saada selgust, kas see kena mees ei tahaks elama asuda Prantsusmaale, kus tal on ilusaid maavaldusi. Te võiksite keelitada teda

koos tütrega siirduma Prantsuse Flandriasse. Kui ta peaks keelduma, hoolitsen ma nõu-kogu kokkukutsumise eest suguluskraadide järgi.»

«Aga milleks on vaja teha inventuuri?» küsis Marguerite.

«Et kindlaks määrata õigused, varanduse väärtus, aktiva ja passiva. Kui kõige selle kohta on saadud selgust,

546

teeb perekonnanõukogu alaealiste huvides otsused, mis ta peab...»

«Pierquin,» ütles Claes pingilt tõustes, «asuge tegevusse selles suunas, nagu te peate tarvilikuks minu laste huvide kaitseks. Ainult säästke meid kurvastusest näha varanduse müümist, mis kuulus minu kallile...»

Ta ei lõpetanud, ta lausus need sõnad nii ülla ilmega ning nõnda liigutatud toonis, et Marguerite võttis isa käe ja suudles seda.

«Niisiis homseni,» ütles Pierquin.

«Tulge meiega einele,» ütles Balthazar.

Siis näis Claes pingutavat oma mälu ning hüüdis äkki:

«Aga minu abielulepingu järgi, mis oli koostatud Hainaut' tavade kohaselt, vabastasin ma oma naise inventarinimestikust, et talle mitte tüli teha, ja arvatavasti polnud ma ise samuti mitte kohustatud inventuuri tegema .. .»

«Ah, milline õnn!» hüüdis Marguerite. «See oleks põhjustanud meile nii rohkesti ebameeldivusi.»

«Hea küll, me uurime homme lähemalt teie abielulepingut,» vastas notar veidi hämmeldudes.

«Niisiis te pole tuttav lepingu sisuga?» küsis Marguerite.

Selle märkusega katkes vestlus. Notar oli liiga suures kimbatuses, et pärast seda veel arutlust jätkata.

«Vanakurat ise segab end siin vahele!» mõtles ta endamisi üle õue sammudes. «Sel nii hajameelsel inimesel tuleb kõik meelde parajasti hetkel, kui tal on vaja takistada tarvitusele võtmast ettevaatusvahendeid tema vastu. Tema lapsed röövitakse paljaks! See on niisama kindel kui kaks korda kaks on neli. Eks rääkige siis vee! asjalikku juttu üheksateistaastaste sentimentaalsete tütarlastega! Ma murdsin pead, kuidas päästa laste varandus, toimides seaduspäraselt ja kokkuleppel vana Conyncksiga .. . Seal see nüüd on! MargueriteM silmis olen ma kaotanud lugupidamise, sest ta küsib muidugi isalt, milleks nõuan mina inventuuri, mida tema peab ülearuseks. Ja härra Claes ütleb talle, et_ notaril on maania koostada akte, et me oleme eelkõige notarid

547

ja alles teises järjekorras hõimlased, sugulased või sobrad, — lühidalt, ta räägib kokku igasuguseid lollusi . ..»

Ta lõi paukudes ukse kinni, kirudes kliente, kes laosta-sid endid sentimentaalsusest. Balthazaril oli õigus. Mingit inventarinimestikku polnud vaja. Varalised suhted isa ja laste vahel jäid seega täiesti ebamääraseks. Kulus mitu kuud, ilma et Claeside majas miski oleks muutunud. Gabriel, keda juhendas tema kasvataja härra de Solis, töötas usinasti, õppis hoolega võõrkeeli ja valmistus ette sisseastumiseksameile Polütehnilisse Kooli pääsmiseks. Felicie ja Marguerite elasid väga tagasitõmbunult, suvekuudeks läksid nad kokkuhoiu mõttes elama oma isa maamajja. Härra Claes ajas oma asju, tasus võlad, olles teinud tõhusa laenu, pantides oma kinnisvarad, ja käis kohapeal Waignies' metsa vaatamas. 1817-nda aasta paiku andis tema kurvastus vähe-haaval järele, ja nii jäi ta oma üksinduses täiesti kaitsetuks elu üksluisuse vastu, mis oli talle rängaks koormaks. Esialgu võitles ta vaprasti temas vähehaaval pead tõstva Teaduse vastu ning keelas endal mõtlemise Keemiale. Siis aga hakkas ta sellele mõtlema. Aga ta ei tahtnud asuda selle kallale praktiliselt, ta tegeles sellega vaid teoreetiliselt. Pidev töö aga piitsutas üles tema kire, mis hakkas teda üha enam kiusama. Ta arutles, kas ta on andnud lubaduse oma otsinguid mitte enam jätkata, ja

talle meenus, et tema naine oli sellest tõotusest keeldunud. Kuigi ta oli lubanud iseendale mitte enam otsida oma probleemi lahendust, kas ei võinud ta muuta oma seisukohta, kui ta nägi ette kordaminekut?! Ta oli juba viiekümne üheksa aastane. Selles vanuses omandas teda vallanud idee terava kinnismõtte iseloomu, millest hakkab arenema monomaania. Kujunenud üldine olukord omalt poolt töötas tema kõikumalöönud kindluse vastu. Euroopas tekkinud rahu soodustas teaduslike avastuste ja ideede vahetust, mida sõja vältel olid saavutanud mitmesuguste maade õpetlased, kelle vahel ligi kakskümmend aastat polnud mingeid kokkupuuteid. Teadus oli vahepeal edasi sammunud. Claes leidis, et keemia progress oli keemikute eneste teadmata juhtinud seda teadust tema otsingute objekti suunas. Tõsisele teadusele

548

andunud isikud oletasid nagu temagi, et valgus, soojus, elekter, galvanism ja magnetism on sama algpõhjuse erinevad tagajärjed, et erinevus seni lihtaineik? peetud elementide vahel peab olema tingitud tundmatu algaine mitmesuguseist annuseist. Kartusest, et keegi teine võiks avastada metallide muundamise ja elektri koostise — need kaks avastust oleksid viinud keemilise Absoluudi probleemi lahendamisele —, kasvas temas veel enam see joon, mida Douai elanikud nimetasid hullu seks; ja see paisutas tema ihalduse paroksüsmini, mida käsitab iga kirglikult teadusele andunud inimene või see, kes on kogenud ideede türanniat. Ja seepärast vallutas Balthazari peagi tema kirg, mis oli nüüd seda ägedam, et ta oli pikemat aega uinunud. Marguerite, kes jälgis teraselt isa hingelise seisundi muutusi, avas seni suletud olnud saali uksed. Viibimine selles ruumis elustas kurbi mälestusi, mida oli põhjustanud ema surm, ja tõepoolest õnnestus Marguerite'il äratada isas kahetsus-tunnet ning nõnda edasi lükata tema langemist kuristikku, mis kõigest hoolimata varem või hiljem pidi juhtuma. Marguerite hakkas käima seltskonnas .ja sundis Balthazarigi otsima sealt meelelahutust. Mitmed tütrele avanenud head partiid köitsid mõneks ajaks Claesi tähelepanu, kuigi Marguerite oli talle kinnitanud, et ei abiellu enne kui kahekümne viie aastaselt. Hoolimata tütre jõupingutustest, hoolimata ägedast sisemisest võitlusest, alustas Balthazar talve saabudes salaja uuesti oma laboratoorseid töid. Aga raske oli varjata säärast tegevust uudishimulike naiste eest. Ja nõnda ütles Martha ühel päeval Marguerite'ile, kui aitas tal riietuda:

«Preili, me oleme kadunud! See peletis Mulquinier, kes on lausa kurat inimese näol, sest ma pole veel kunagi näinud teda ristimärki tegevat, on juba jälle roninud pööningule. Noh, ja ongi meie härrale põrgutee lahti. Annaks ometi taevas, et ta ei suretaks teid, nagu ta suretas kalli proua!»

«See pole võimalik!» ütles Marguerite.

«Tulge vaadake ise...»

Preili Claes sööstis akna juurde ja märkas tõepoolest kerget suitsu, mis tõusis laboratooriumi korstnast.

549

«Mõne kuu pärast saan ma kahekümne ühe aastaseks, mõtles ta, «ja ma võin panna piiri meie varanduse pilla misele.»

Andudes oma kirele, arvestas Balthazar nüüd mõistagi veel vähem oma laste huvisid, kui tal oli olnud lugupidamist oma naise huvide vastu. Moraalsed tõkked polnud enam nii kõrged, tema südametunnistus oli muutunud leplikumaks, tema kirg arenenud tugevamaks. Seepärast sammus ta oma kuulsuse rada, vaeva, lootuse ja viletsuse rada inimese poörasusega, keda juhib vääramatu veendumus. Kindel tulemustes, hakkas ta töötama ööd ja päevad ägedusega, mis hirmutas tema tütreid, kes ei teadnud, kui vähe kahjulik on inimesele meelepärane töö. Niipea kui isa jälle oma katseid alustas, loobus Marguerite igasugusest priiskamisest söögi alal, hakkas harrastama kokkuhoidu, mis oleks väärinud ihnurit, ja leidis selles otse imeväärset toetust Josette'i ja Martha poolt. Claes ei märganudki seda uuendust, millega kõik oli viidud rangelt hädavajalikuni.

Kõigepealt ei ilmunud ta hommikueinele, ta tuli oma laboratooriumist alla alles lõunaajaks; ja olles hiljem istunud mõne tunni saalis oma kahe tütre seltsis, ilma et oleks neile sõnagi lausunud, läks ta lõpuks magama. Kui ta lahkus oma tuppa, soovisid tütred talle head ööd ja ta laskis end masinlikult mõlemale põsele suudelda Isa selline käitumine oleks põhjustanud suurimaid perekondlikke õnnetusi, kui Marguerite poleks olnud ette valmistatud olema majas ema eest ja kindlustatud salajase armastusega õnnetuste vastu, mida nii suur vabadus oleks võinud kaasa tuua. Pierquin lakkas külastamast oma hõimlasi, nähes ette nende täielikku laostumist. Balthazari maavaldused, mis andsid kuusteist tuhat franki tulu ja maksid ligikaudu kakssada tuhat eküüd, olid juba koormatud hüpoteekidega kolmesaja tuhande frangi ulatuses. Enne keemia kallale asumist tegi Claes tõhusa laenu. Tuludest piisas parajasti protsentide tasumiseks; aga mõtlematusega, mis on oman? ideele pühendunud inimestele, loovutas ta oma renditulud MargueriteMle majapidamiskulude katteks. Notar oli teinud arvutuse, et kolme aastaga lendab kõik korstnasse, ja mida Balthazar ei suuda veel ära raisata, selle

550

neelavad kohtuametnikud. Marguerite'i külmus oli viinud Pierquini peaaegu vaenuliku ükskõiksuseni. Et jätta endale õigus loobuda taotlemast oma sugulase Margue-rite'i kätt, kui too jääb liiga vaeseks, rääkis ta Claeside kohta haletseva ilmega:

«Need vaesed inimesed on laostunud. Ma tegin kõik inis suutsin nende päästmiseks. Aga mis sinna parata: preili Claes loobus kõigist seaduslikest kombinatsioonidest, mis oleksid kaitsnud neid vaesuse eest.»

Onu eestkostel oli Emmanuel määratud Douai kolledži direktori ametikohale, mida ta oma kõrgete vaimsete ja moraalsete omaduste tõttu kõigiti vääris. Ja nüüd tavatses ta iga päev õhtuti külastada mõlemat noort neiut, kes kutsusid ikka eneste juurde vana seltsidaami, niipea kui nende isa oli heitnud magama. Noore de Solisi tasane haamrilöök ukse pihta ei lasknud end kunagi kaua oodata. Julgustatuna juba kolm kuud kestnud lahkest ning sõnatust tänulikkusest, millega Marguerite tema hoolitsust vastu võttis, oli noormees muutunud enesekindlamaks. Tema teemantpuhtast hingest säras vastu pilvitu kiirgus, ja Marguerite võis hinnata selle jõudu ning püsivust nähes, kuivõrd ammendamatu on selle allikas. Noor neiu jälgis imetlusega, kuidas üksteise järel puhkevad õied, mille lõhnu ta oli sisse hinganud juba varem. Iga päev teostas Emmanuel Marguerite'i mõne lootuse ja pani hiilgama armastuse võlutud valdkonnas üha uusi valgusallikaid, mis peletasid eemale pilved, muutsid selgeks nende taeva ja värvisid eredaks siiani pimedusse mattunud rohked rikkused. Tundes end nüüd vabamini, võis Emmanuel enam ilmutada oma südameihaldusi, mis seniajani olid malbelt peidetud: seda ülevoolavat nooruslikku lõbusust, seda lihtsust, mida annab õpingutega täidetud elu, seltskonna poolt rikkumata peene vaimu aardeid, kogu seda süütut nalja-himu, mis sobib nii hästi armastavaile noortele. Veel suuremaks muutus nende hingeline kooskõla, nad tungisid vastastikku teineteise südamesse ja leidsid seal ühtesid ning samu mõtteid — samasuguse säraga pärleid, mõtteid täis sulnidust ning värsket harmooniat nagu need kooskõlad, mis merepõhjas võluvat sukeldu-vaid pärliotsijaid. Nad õppisid teineteist lähemalt

551

tundma, vahetades mõtteid, avastades seda mõlemapoolset uudishimu, mis nende juures võttis kõige kaunima tundmusteavalduse vormi. Kõik see oli ilma valehäbita, mitte aga vastastikuse koketeerimiseta. Kaks tundi, mis Emmanuel igal õhtul veetis koos mõlema noore neiu ja Marthaga, andsid Marguerite'ile jõudu taluda seda talle saabunud elujärku täis ängistusi ja loobumusi. See naiivselt üha kasvav armastus oli talle toeks. Emmanueli armastuse avaldumise viisis oli seda nii võluvat loomulikku meeldivust, seda leebet ning peent mõistust, mis varjundab tundmuse ühetoonilisust, nagu tahud lisavad ilu kalliskivi üksluisele särale, pannes mängima kõik helkivad

tuled. See oli imetlusväärne viis, mille saladus- kuulub armastavaile südameile ja kindlustab naise truuduse sellele, kes leiab ikka uusi väljendusviise oma tunnetele, häälele, mis ei korda kunagi ühte ning sama lauset, värskendamata teda üha uute modulatsioonidega. Armastus pole ainult tundmus, ta on samuti ka kunst. Mõnes lihtsas sõnas, mingis tähelepanuavalduses, mingis tühises seigas tunneb naine ära suure ning üleva kunstniku, kes on suuteline puudutama tema südant seda rammestamata. Mida enam kulus aeg, seda veetlevamalt ilmutas Emmanuel oma armastust.

«Teel siia jõudsin ma ette Pierquinist,» ütles ta kord õhtul Marguerite'ile. «Ta tuleb siia paha uudisega, parem juba teatan ma selle teile ise. Teie isa on müünud teie metsa spekulantidele, kes selle osakaupa on edasi müünud. Puud on juba maha raiutud, kõik palgid ära veetud. Härra Claes olevat saanud kolmsada tuhat franki sularahas, millega ta olevat tasunud oma võlad Pariisis; ja et kustutada võlad täielikult, olnud ta sunnitud saja tuhande frangi väljamaksmise üle kandma ostjatele, kellelt on saada veel sada tuhat eküüd.»

Pierquin astus sisse.

«Noh, kallis sugulane,» ütles ta, «oletegi laostatud! Ma ennustasin teile seda, aga teie ei võtnud mind kuulda. Teie isal on hea isu. Esimese suutäiena on ta neelanud teie metsad. Teie asehooldaja härra Conyncks viibib käesoleval ajal Amsterdamis, kus ta lõpetab oma varanduse likvideerimist, ja Claes on tabanud

552

selle paraja momendi, et anda löök. See on paha. Ma kirjutasin äsja vanale Conyncksile, aga kui tema kord siia saabub, on kõik läbi löödud! Teil tuleb esitada hagi oma isa vastu; protsess ei tule pikk, aga ta kujuneb häbistavaks, ja härra Conyncks ei saa keelduda protsessi alustamast, sest seda nõuab seadus. See kõik on teie kangekaelsuse vili. Kas tunnistate nüüd, kui ettenägelik ma olin, kuivõrd ustav olin ma teie huvidele?»

«Mina aga toon teile hea uudise, preili,» ütles noor de Solis oma mahega häälega. «Gabriel on vastu võetud Polütehnilisse Kooli. Kõik tema vastuvõtmise ette kerkinud takistused on kõrvaldatud.»

Marguerite tänas oma sõpra naeratusega ja ütles:

«Minu säästud leiavad otstarbe! Martha, juba homme hakkame korraldama Gabrieli pesu ja riideid. Vaene Felicie, meil tuleb tublisti töötada,» lisas ta oma õde laubale suudeldes.

«Homme tuleb ta siia kümneks päevaks; Pariisis peab ta olema viieteistkümnendal novembril.»

«Mu sugulane Gabriel on teinud kiiduväärse otsuse,» ütles notar kolledžidirektorit pilguga mõõtes. «Tal tekib vajadus endale ise varandust koguda. Kuid, kallis Marguerite, asi puutub perekonna au päästmisse. Kas seekord te tahaksite mind ära kuulata?»

«Ei,» vastas neiu, «kui jälle tuleb jutt abielust.»

«Aga mida te siis kavatsete ette võtta?»

«Mina? Mitte midagi, mu sugulane.»

«Te olete ometi täisealine.»

«Jah, mõne päeva pärast,» vastas Marguerite. «Kas teil on minule mingi ettepanek, mis võiks lepitada meie huvid kohustustega isa vastu ja perekonna auga?»

«Me ei või midagi ette võtta ilma teie onuta. Arvestades seda, tulen ma uuesti, kui ta on tagasi.»

«Jumalaga, härra,» ütles Marguerite.

«Mida vaesemaks ta jääb, seda pirtsakamalt eputab,» mõtles notar.

«Jumalaga, preili,» ütles ta valjusti. «Härra direktor,

minu lugupidamine.»

Ja ta lahkus, tegemata välja Felicie'st ja Marthast.
«Juba kaks päeva uurin ma seaduste kogu ja ma konsulteerisin üht vana advokaati, minu lelle sõpra,» ütles
553
Emmanuel väriseva häälega. «Kui te lubate, sõidan ma homme Amsterdami. Kuulake mind, kallis Margue-rite...»
Seda sõna lausus ta esmakordselt ja neiu tänas teda selle eest niiske pilgu, naeratuse ja peakallutusega. Noormees peatus, osutades Felicie'le ja Marthale.
«Rääkige minu õe juuresolekul,» ütles Marguerite. «Selle kõnelusetagi on ta juba leppinud meie eluga täis loobumusi ja tööd, tema — nii leebe ja vapper! Aga ta peab teadma, kuivõrd see vaprus meile on hädavajalik.»
Öed võtsid teineteisel käest kinni ja vahetasid kallistuse, nagu kinnitades uuesti oma liitu ähvardava ohu ees.
«Jätke meid, Martha.»
«Kallis Marguerite,» jätkas Emmanuel, ja tema hääles kõlas õnn, mida ta tundis, olles võitnud endale needki väikesed õigused armastuseks, «ma hankisin ostjate nimed ja aadressid, kes võlgnevad veel kakssada tuhat franki maharaiutud metsa eest. Juba homme, kui te nõustute, üks advokaat, toimides härra Conyncksi nimel, kes kinnitab tema volitused, esitab ostjate vastu hagi. Kuue päeva pärast on teie vanaonu tagasi, ta kutsub kokku perekonnanõukogu ja Gabriel kuulutatakse õiguspädevaks, sest ta sai juba kaheksateistkümne aastaseks. Kui teie koos vennaga võite teostada oma õigusi, te nõuate oma osa metsa hinnast ja härra Claes peab teile välja maksma kakssada tuhat franki, millele teie nõudmisel pannakse peale arest. Mis puutub ülejäänud saja tuhandesse, mis kuulub veel teile, siis selle summa katteks te saate hüpoteegi maja peale, milles te elate. Härra Conyncks nõuab tagatist kolmesaja tuhandele frangile, mis moodustavad preili Felicie ja Jeani osa. Selles olukorras on teie isa sunnitud pantima oma Orchies' tasandiku valdused, millel lasub juba saja tuhande eküüne hüpoteek. Seadus annab pantimiste puhul alaealiste eesõigustele tagasiulatuva jõu; nõnda oleks kõik päästetud. Edaspidi oleksid härra Claesi käed seotud, teie maad ei kuulu võõrandamisele; tema enda maade peale ei saa ta enam laenu teha, sest nende vastu saadud võlasummad ületavad niikuinii nende hinna. Asi laheneb perekondlikult, ilma skandaalita, ilma
554
protsessita. Olukord sunnib teie isa olema mõistlikum oma katsetes, kui mitte koguni neid täiesti lõpetama.»
«Jah,» ütles Marguerite, «aga kust me hakkame saama tulusid? Saja tuhande frangine hüpoteek selle maja peale ei anna midagi, sest et me ise elame siin. Tulud isa valdustest Orchies' tasandikul lähevad kolmesaja tuhande frangi protsentide tasumiseks, mis isa võlgneb võõrastele. Millest me hakkame elama?»
«Kõigepealt,» ütles Emmanuel, «kui te paigutate Gabrieli osaks langevad viiskümmend tuhat franki riigi-võlapabereisse, saate nende pealt kehtiva kursi järgi enam kui neli tuhat franki aastatulu, millest piisab talle pansionimaksuks ja muidu elamiseks Pariisis. Gabriel ei või kasutada summasid, mis on saadavad tema isa maja peale antud pantkirja vastu, ega oma rendiste põhikapitali. Seega pole teil vaja karta, et ta võiks hakata raha raiskama, ja teil jääb üks mure vähemaks. Siis edasi, kas ei jää teie osaks sada viiskümmend tuhat franki?»
«Isa hakkab neid mult paluma,» lausus Marguerite ehmunult, «ja ma ei suuda talle vastu seista.»
«Mis siis ikka, kallis Marguerite, teil on veelgi võimalus neid päästa, loobudes nende kasutamisest. Paigutage nad riigikassasse oma venna nimele. See summa annab teile kaksteist kuni kolmteist tuhat franki aastatulu, millega te võite ära elada. Et õiguspädevad alaealised ikkagi ei saa oma vara kellelegi üle anda_ ilma

perekonnanõukogu nõusolekuta, siis nõnda te võidate kolm aastat rahuaega. Selle aja vältel on teie isa kas lahendanud oma probleemi või tõenäoliselt sellest loobunud. Saanud täisealiseks, annab Gabriel teile tagasi põhikapitalid, et korraldada rahaasjad teie kõigi nelja vahel.»

Marguerite palus endale täpsemini seletada seaduse eeskirju, mida ta esimese korraga ei mõistnud. See oli tõepoolest ebatavaline stseen: kaks armastajat uurimas koodeksit, millega oli end varustanud Emmanuel, et seietada oma armastatule alaealiste varalisi õigusi käsitlevaid seadusi. Peagi hakkas too neid käsitama naistele loomupärase taiplikkusega, mida armastus veelgi teritas.

Järgmisel päeval tuli Gabriel tagasi isamajja. Kui

555

härra de Solis viis ta Balthazari juurde, tehes teatavaks, et ta on vastu võetud Polütehnilisse Kooli, tänas isa käepigistusega direktorit ning ütles:

«Mul on väga hea meel, niisiis saab Gabrielist õpetlane.»

«Oo, mu vend,» ütles Marguerite, nähes Balthazari trepist üles oma laboratooriumi tagasi minevat, «tööta hoolsasti, ära raiska raha! Luba endale kõik, mida on tõesti vaja, aga ole säästlik. Puhkepäevadel Pariisis, külasta meie sõpru, meie sugulasi, et mitte omandada harjumusi, mis on laostavad noortele inimestele. Sinu pansion maksab ligi tuhat ekbüd, nii jääb sul tuhat franki veel pisikuludeks. Sellest peaks piisama.»

«Mina vastutan tema eest,» ütles Emmanuel de Solis oma õpilast õlale patsutades.

Kuu hiljem sai härra de Conyncks kooskõlastatult Marguerite'iga Claesilt kõik vajalikud kindlustused. Emmanueli poolt nii arukalt läbimõeldud plaanid leidsid täielikku heakskiitu ning teostati. Seaduse palge ees, oma sugulase juuresolekul, kelle karm ausus ei teinud järeleandmisi auküsimustes, alistus Balthazar, tundes häbi metsamüügist, millega ta oli nõustunud hetkel, kui tema võlausaldajad talle väga peale käisid, kõigile talle esitatud nõudmistele. Rahul sellega, et ta võib heaks teha oma lastele peaaegu tahtmatult tehtud kahjud, kirjutas ta dokumentidele alla teadusmehele omase hajameelsusega. Ta oli muutunud täiesti ettevaatamatuks, samuti nagu need neegrid, kes hommikul müüvad oma naise sõõmu viina eest ja õhtul teda taga nutavad. Ta ei heitnud pilku oma lähimale tulevikule, ta ei küsinud endalt, kust saab ta raha, kui ta on kulutanud oma viimase ekbü. Ta jätkas oma töid, tegi endiselt oste., arvestamata, et ta on nüüd vaid nimeliselt oma maja ja muu vara valdaja, et seaduste karmuse tõttu on tal võimatu hankida ainustki soud selle varanduse kindlustusel, mille omamoodi juriidiliseks hooldajaks ta nüüd veel on.

1818. aasta lõppes ilma mingi õnnetu sündmuseta. Mõlemad tütarlapsed tasusid vajalikud kulud seoses Jeani kasvatusega ja rahuldusid kõigis majapidamis-kuludes kaheksateistkümne tuhande frangi suuruse

556

rendisega, mis saadi Gabrieli nimele paigutatud summalt ja niis nende vend saatis neile kätte täpselt iga poolaasta. Sama aasta detsembris kaotas härra de Solis oma lelle.

Ühel hommikul sai Marguerite'ile Martha kaudu teatavaks, et tema isa oli müünud oma tulpide kollektsiooni, eesmise maja mööbli ja kogu lauahõbeda. Tal tuli osta tarvilikud lauanõud ja lasta need märkida oma monogrammiga. Kuni selle päevani oli ta vaikinud Balthazari riisumiste üle; sel õhtul pärast lõunasööki aga palus ta Felicie'd jätta ta üksi isaga; ja kui too oli oma harjumuse kohaselt võtnud istet saali kamina ääres, ütles Marguerite:

«Mu kallis isa, teil on õigus müüa siin kõik, isegi oma lapsed. Siin me alistume kõik teile nurisemata; kuid ma olen sunnitud teile teatavaks tegema, et me oleme ilma rahata, et meil on vaevalt millest elada selle aasta lõpuni. Meie Felicie'ga peame töötama ööd ja päevad, et tasuda Jeani pansioni eest rahaga, mille me saame meie poolt valmistatava pitskleidi müügist. Ma anun teid, kallis isa, lõpetage oma tööd!»

«Sul on õigus, mu laps, poolteise kuu pärast on kõik lõpetatud! Ma leian Absoluudi, või Absoluut pole üldse avastatav. Te kõik saate rikkaks, te saate miljoneid .. .»
«Jätke meile esialgu vähemalt tükike leiba,» vastas Marguerite.
«Kas meil pole leiba?» hüüdis isa ehmunult. «Claeside majas puudub leib?! ... Ja kõik meie varad?»
«Waignies's te laastasite metsa. Aga pinnas pole kändudest puhastatud ega kasvata veel midagi. Mis aga puutub teie Orchies' farmidesse, siis ei piisa nende tuludest protsentide tasumiseks teie laenusummade eest.»
«Millest me siis elame?» küsis isa.
Marguerite näitas talle oma nõela ja lisas:
«Gabrieli rendis abistab meid, kuid sellest pole küllalt. Ma saaksin sel aastal ots otsaga kokku, kui te ei koormaks mind oma ootamatute kaubaarvetega, te ju ei räägi mulle midagi oma ostudest linnas. Kui ma arvan, et mul piisab raha veerandaastaks ja kõik meie väikeses majapidamises on ära korraldatud, saabub mulle äkki arve sooda, potase, tsingi, väävli ja mine tea mille peale veel!»
557
«Mu kallis laps, veel poolteist kuud kannatust, pärast seda käitun ma mõistlikult. Sa saad imet näha, mu kallis Marguerite!»
«Oleks aeg juba oma rahaasjade peale mõelda. Te-olete kõik ära müünud^.maalid, tulbid, hõbeda. Meile pole enam midagi jäärrad; vähemalt ärge tehke enam uusi võlgu.»
«Ma ei tee enam uusi,» ütles rauk.
«Enam!» hüüdis tütar. «Niisiis teil on neid juba jälle?»
«Pole midagi, tühi tape,» vastas isa silmi maha lüües ja punastades.
Esmakordselt tundis Marguerite alandust selle üle, kui sügavale isa on langenud, ja kannatas nii väga, et ei julgenud teda enam küsitella.
Üks kuu pärast seda stseeni ilmus äkki kohalik pankur ning esitas kümne tuhande frangise veksli, mis kandis Claesi allkirja. Kui Marguerite palus pankurit päeva oodata, avaldades kahetsust, et ta polnud sellest maksukohustusest ette hoiatatud, tegi too talle teatavaks, et firmal Protez ja Chiffreville on veel üheksa vekslit ä kümme tuhat franki, mille tähtajad langevad järjestikku igale järgnevale kuule.
«Kõik on selge!» hüüdis Marguerite. «Tund on tulnud.»
Ta saatis isa järele ja kõndis sügavas ärevuses suurte sammudega mööda saali, endamisi kõneldes:
«Tuleb hankida sada tuhat franki, või muidu satub meie isa vanglasse! Mida teha?»
Balthazar ei tulnud ega tulnud. Väsinud teda ootamast, läks Marguerite üles laboratooriumi. Sisse astudes-nägi ta oma isa keset tohutu suurt tugevasti valgustatud tuba, mis oli täis igasuguseid masinaid ja tolmuga kattunud klaasnõusid. Siin-seal vedeles raamatuid, laudadele oli kuhjatud etikettidega varustatud ning nummerdatud keemilisi aineid. Kõikjal valitses õpetlase pideva tegevusega kaasnev korratus, mis oli nii teravas-vastuolus flaami harjumustega. Selle kolbide, retortide, metallide, kummalise värvinguga kristallisatsioonide, seintele riputatud või ääsidesse visatud proovide hulga keskel kõrgus Balthazar Claesi kogu, ilma kuueta, töölise kombel üleskääritud käistega, paljastatud rinnaga, mis oli kaetud samasuguste hallide karvadega, nagu olid
558
tema juuksed. Hirmuäratavalt ainiti uuris tema pilk pneumaatilist masinat. Selle kolvi peale oli kinnitatud kaksikkumer läätsklaas, mille sisemus oli täidetud piiritusega ja mis koondas sel hetkel pööningu ümmarguse katuseakna ühest jaotusest langevaid päikesekiiri. Kolb seisis eraldi alusel ja oli juhtmete abil ühendatud tohutu suure Volta sambaga. Lemulquinier, kes oli ametis selle liikuvale teljele monteeritud masinaaluse

pööramisega, et hoida teda pidevalt päikesekiirtega perpendikulaarses asendis, tõusis üles, nägu tolmust must, ja hüüdis:

«Pidage, preili, ärge tulge lähedale!»

Isa asend, kes näis peaaegu põlvitavat oma masina ees temale püstloodis langevate päikesekiirte all ja kelle sassis juuksed sarnanesid hõbeniitidega, tema kühmu-line kolp, tema hirmsast ootusest pinguldatud nägu, teda ümbritsevate esemete ebatavalisus, avara pööningu-ruumi hämarad nurgad, kust kerkisid esile kummalised masinad, — kõik see otse vapustas Marguerite'i, kes, ütles endale kohkumusega:

«Isa on hulluks läinud!»

Ta lähenes Balthazarile ning sosistas talle kõrva:

«Saatke Lemulquinier minema.»

«Ei, ei, mu laps, ma vajan teda; ma ootan ühe suurepärase eksperimendi tulemust, mida veel mitte kellelegi pole pähe tulnud teha. Juba kolm päeva me varitseme päikesekiirt. Mina oman vahendeid allutada metallid täielikus tühjuses kontsentreeritud päikesekiirte ja elektrivoolu toimele. Vaata, praegu kohe toimub tugevaim mõjuavaldus, mida suudab sooritada keemik, ja ainult mina ...»

«Ah, mu isa, selle asemel et muuta gaasiks metalle, peaksite neid pigemini oma vekslite tasumiseks jätma ... »

«Oota, oota!»

«Härra Mersktus käis siin, isa, kella neljaks on vaja talle tasuda kümme tuhat franki.»

«Jah, jah, otsekohe. Ma kirjutasin alla mõnele väikesele vekslile, mille tähtaeg on selles kuus, see on tosi. Ma arvasin, et leian Absoluudi. Mu jumal küll, kui mul oleks nüüd juulikuu päike, oleks minu eksperiment juba teostatud!»

Ta kiskus juukseid, istus viletsasse pilliroost tugitooli, ja silmist veeresid tal pisarad.

«Härral on õigus,» tähendas Lemulquinier. «Kogu häda on selles päikesenärukaelas; ta on liiga nõrk, see nurjatu laiskvorst!»

Isand ja teener ei pööranud enam Marguerite'ile tähelepanu.

«Jätke meid, Mulquinier,» ütles neiu.

«Ah, ma teen veel ühe uue katse!» hüüdis Claes.

«Oh isa, unustage oma katsed!» ütles tütar talle, kui nad olid üksi. «Teil on tasuda sada tuhat franki, ja meil pole mitte krossigi. Jätke oma laboratoorium, täna on mängus teie au. Mis saab teist, kui lähete vanglasse! Kas te tahate siis teotada oma valgeid juukseid ja Claesid nime häbiväärse pankrotiga? Ma panen sellele vastu. Mul on jõudu, et astuda võitlusse teie hullusega. Ku hirmus see oleks, näha teid oma eluõhtul tüki leivata Avage silmad, et näha meie olukorda, võtke ometi lõpuks aru pähe!»

«Hullus! Meeletus!» karjus Balthazar püsti tõustes ja end sirgu ajades ning suunas tütrele leegitseva pilgu. Ta pani käed ristamisi rinnale ja kordas sõna «hullus nii majesteetlikult, et Marguerite võpatas.   «Ah,   sinu ema poleks lausunud seda sõna!» jätkas ta. «Tema mõistis minu otsingute tähtsust, ta uuris teadust, et minust aru saada, ta teadis, et ma töötan inimkonna heaks, et minus pole midagi omakasupüüdlikku ega madalat. Ma näen, et armastava naise tundmus seisab kõrgemal tütrearmastusest. Jah, armastus on kauneim kõigist tundmustest! ... Võtta aru pähe!» jätkas ta endale vastu rinda lüües. «Kas mul siis puudub aru? Kas ma pole min ise? . . . Me oleme vaesed, mu tütar. Noh, mis siis ikka selline on minu soov. Ma olen teie isa, olge mulle kuulekad. Kui tahan, teen ma teid rikkaks. Teie rikkus aga see on ju lausa vaene viletsus! Kui aga mina avastan süsiniku lahustaja, täidan ma kogu teie saali teemantidega, ja see on alles tühiasi, sellega võrreldes mida ma otsin. Te võite väga hästi oodata, kui mina end tapan hiiglaslikes jõupingutustes.»

«Isa, mul pole õigust teilt aru pärida nelja miljoni kohta, mis te olete kasutult neelanud siin pööningul. Ma

ei hakka teile rääkima oma emast, kelle te tapsite. Kui niinul oleks mees, armastaksin ma teda kahtlemata samal määral, kui minu ema armastas teid, ja ma oleksin valmis ohverdama talle kõik, samuti kui ema ohverdas teile kõik. Tema soovi kohaselt pühendasin ma end täiesti teile; seda olen ma tõendanud sellega, et pole tänini abiellunud, ja seda soovist säästa teid hooldaja-aruandest. Kuid jätkem minevik, mõtelgem olevikule. Ma räägin ajendatuna hädavajadusest, mille te ise olete loonud. On vaja raha teie vekslite tasumiseks, kas mõistate? Meilt siin pole enam midagi võtta, kui vahest ainult meie esivanema van Claesi portree. Ma tulin siia oma ema nimel, kes ise osutus liiga nõrgaks, et kaitsta oma lapsi nende isa eest ja kes käskis mul teile vastu panna; ma tulin oma vendade ja õe nimel; ma tulin, mu isa, kõigi Claeside nimel nõudma, et te loobuksite oma eksperimentidest ega jätkaks neid enne, kui olete loonud endale varanduse. Kui te toetute oma isa-õigusele, mis avaldub vaid viisil, mis meile on hukatuslik, on minu poolt teie esivanemad ja au, nende hääled on valjemad kui keemia hääl. Perekond käib teaduse ees. Ma olen liiga kaua olnud vaid teie tütar!»

«Ja nüüd tahad sa saada minu timukaks,» lausus isa murdunud häälel.

Marguerite jooksis minema, et mitte loobuda osast, mille ta oli enda peale võtnud; ta arvas nagu kuulvat oma ema häält, kui too talle ütles: «Ära oma isale liiga vastu räägi . .. Armasta teda kõigest südamest.»

«Preili sai praegu üleval toreda tembuga hakkama!» ütles Lemulquinier, kui läks alla kööki einele. «Oleksime äärepealt saladusele käpa peale pannud, selleks jäi pisut puudu vaid juulikuu päikesest. . . On see meie härra alles mees! Päris nagu vanajumal ise! Mitte niigi palju,» ütles ta Josette'ile, plõksutades parema käe pöidla küünega hamba pihta, mida rahvasuus nimetatakse kihvaks, «— ja me oleksime saanud teada kõige olemasoleva algallika. Ja äkki prauhti! tuleb teine uksest sisse ja pistab kisama mingisuguste vekslinärude pärast.»

«Noh, eks tasuge siis need vekslid oma palgast!» ütles Martha.

«Kas pisut võid leiva peale panna polegi?» küsis Lemulquinier Josette'ilt.

«Ei tea kust see raha peab tulema?» salvas köögitüdruk vastu. «Kuidas siis nii, vana peletis, kui te teete kulda oma saatanaköögis, miks te siis ei tee ka pisut võid? See pole ju nii raske. Müüksite ta turul ja ajaksite saadud raha eest oma katla keema! Meie aga muudkui söögu kuiva leiba! Meie mõlemad preilid lepivad kuiva leiva ja pähklitega, kas teid siis peab paremini toitma kui härraseid? Preili ei taha kulutada kogu majapida-mise peale rohkem kui sada franki kuus. Peale lõunasöögi me enam muud toitu ei valmistagi. Kui te himustate maiuspalu, eks teil ole ju seal üleval oma ahjud-pliidid, kus te küpsetate pärleid, — turul muust ei rää-gitagi — eks küps&tage endile .seal kanapoegi!»

Lemulquinier võttis oma leiva ja läks minema.

«Läheb ostab midagi omaenda raha eest,» ütles Martha. «Seda parem, võime nõnda veidi kokku hoida. On aga teine kitsi, va hiinlane!»

«Tuleks teda murda näljaga,» arvas Josette. «Juba nädal aega pole ta mitte kuskil midagi pühkinud ega nuhkinud, mina muudkui tehku tema tööd, tema aga on alatasa üleval pööningul. Ta võiks mulle selle eest maksta või kostitada mõne heeringaga. Kui ta neid peaks tooma, küll ma nad tema käest ilusasti ära võtan!»

«Ah, ma kuulen, kuidas preili Marguerite nutabt» ütles Martha. «Tema isa, too vana nõid, pistab kinni kogu maja ega lausu ristiinimese kombel ainustki sõna. Nõid mis nõid! Minu kodumaal oleks sihuke juba ammu elusalt põletatud; aga siin pole inimestel rohkem usku kui Aafrika mooramеestel.»

Preili Claes suutis vaevu summutada nuukseid, sammudes läbi galerii. Ta läks oma tuppa, otsis üles ema kirja ja luges sellest järgmist:

«Mu laps, kui jumal tahab, tungib minu vaim sinu südamesse nende ridade lugemisel — nad on viimsed, mis ma kirjutan. Nad on täis armastust minu kalliste väikeste vastu, ühe deemoni meelevalla alla jäetud laste vastu, kelle isale mina ei suutnud vastu seista. Et sa loed seda kirja, siis järelikult on ta võtnud teie igapäevase

562

leiva, nagu ta on hävitanud minu elu ja isegi minu armastuse. Sa teadsid, mu kallis, kuidas ma sinu isa armastasin! Aga surres armastan ma teda juba vähem, sest ma võtan tema vastu tarvitusele ettevaatusvahendeid, mida ma oma eluajal poleks õigeks pidanud. Jah, oma haua põhjast annan ma teile veel viimset abi päeval, millal teid tabanud õnnetus on jõudnud viimse piirini. Kui ta on viinud teid vaesuseni, kui saab vajalikuks päästa teie au, siis, mu laps, leiad sa härra de Solisi juures, kui ta alles elab, vastasel korral tema vennapoja, meie hea Emmanueli juures, ligikaudu sada seitsekümmend tuhat franki, mis aitavad teil ära elada. Kui miski ei suuda taltsutada tema kirge, kui tema lapsed pole talle tugevamaks tõkkeks, kui seda oli minu õnn, ega ole võimelised peatama teda tema kuritegelikul teel, lahkuge oma isa juurest, elage vähemalt teie! Mina ei võinud teda hüljata, mul oli tema vastu kohustusi. Sina, Marguerite, päästa perekond! Andestan sulle kõik, mis sa iganes ette võtad Gabrieli, Jeani ja Felicie' kaitseks. Ole vapper, ole Claeside kaitseingliks. Ole kindel, ma ei julge ütelda — ole halastamatu; aga et võida hüvitada juba tehtud kahjusid, on vaja säästa pisutki vara, ja sa pead võtma hoiaku, nagu oleks viletsus teid juba tabanud: miski ei suuda peatada seda teadusehul-Iust, mis röövis minult kõik. Niisiis, mu tütar, muutu südametuks südamlike tunnete nimel. Kui tekib vajadus sinu isale valetada, siis saab sinu teesklus sulle auks. Nii laiduväärsed kui võiksidki näida sinu teod, muutuvad nad kõik sangarlikeks, olles sooritatud eesmärgil kaitsta perekonda. Seda ütles mulle vooruslik härra de Solis, ja kunagi pole kellegi inimese südame-tunnistus olnud puhtam ega selgeltnägevam kui temal. Isegi surres poleks ma leidnud endas jõudu ütelda sulle neid sõnu. Aga ometi ole alati aupaklik ja leebe selles julmas võitluses! Osuta vastupanu armastusega, keeldu leebusega. Nõnda siis on mulle määratud tundmatud pisarad ja hingevalud isegi pärast surma. Suudle ning emba minu nimel mu kalleid lapsi hetkel, kui võtad nad oma kaitse alla. Olgu sinuga jumal ja kõik pühakud!

Josephine.»

563

Sellele kirjale oli lisatud härrade de Solis'ide, lelle ja vennapoja võlatäht, millega nad kohustusid üle andma proua Claesi poolt nende kätte hoiule usaldatud summa sellele tema lastest, kes neile esitab selle võlatähe.

«Martha», hõikas Marguerite seltsidaamile, kes otse-| kohe kohale ilmus, «minge härra Emmanueli juurde ja paluge teda meile tulla.» «Üllas ning tagasihoidlik olend!» mõtles ta endamisi. «Ta pole mulle kunagi midagi ütelnud, minule, kelle meelehärmid ja mured on saanud ka tema omadeks.»

Emmanuel saabus enne, kui Martha tagasi jõudis.

«Teil on minu ees saladusi!» ütles ta noormehele võlatähte näidates.

Emmanuel laskis pea longu.

«Marguerite, te olete siis väga õnnetu?» lausus ta, ja pisarad valgusid talle silmi.

«Oh jaa! Olge mulle toeks, teie, kelle kohta ema ikka ütles meie hea Emmanuel,» vastas neiu talle kirja näidates ja suutmata alla suruda rõõmuilmet sel puhul, et ema oli tema valiku heaks kiitnud.

«Minu veri ja mu elu kuulub teile sellest päevast, kui ma teid galeriis nägin,» ütles Emmanuel, nuttes rõõmust ja kurvastusest, «aga ma ei teadnud, ma ei julgenud loota, et ühel päeval te võtate mind omaks. Kui te mind küllalt hästi tunnete, siis peate

teadma, et minu sõna on- püha. Andestage mulle, et ma nii täpselt alistusin teie ema tahtele, mulle ju ei sobinud otsustada tema kavatsuste üle.»

«Teie päästsite meid!» hüüdis Marguerite Emmanueli katkestades ja võttis tal käe alt kinni, et minna koos temaga alla saali.

Saanud kuulda selle rahasumma päritolust, mida hoidis enda juures Emmanuel, usaldas Marguerite talle kurva loo teravast puudusest, mis valitses majas.

«Vaja kiiresti tasuda vekslid,» ütles Emmanuel. «Kui nad kõik on alles Mersktuse käes, säästate lisakulud. Ülejäänud seitsekümmend tuhat franki annan ma teile üle. Minu vaene lell jättis mulle samasuguse summa tukateis; neid on kerge salaja siia transportida.»

564

«Jah,» vastas Marguerite, «tooge nad siia öösel. Kui isa magab, peidame nad kahekesi. Kui ta saab teada, et mul on raha, võib ta selle minu käest väevõimuga ära võtta. Oh, Emmanuel, mitte usaldada oma isa! . . .» lausus ta nuttes ja surus lauba noormehe südamele.

See kaunis ning nukker žest, millega Marguerite otsis kaitset, oli selle alatasa melanhooliasse mähitud, pidevalt kurvastuse õhkkonnast pidurdatud armastuse esimeseks väljenduseks. Aga kord pidi see tundmustest ülevoolav süda tõkked murdma, ja õnnetuse survel see juhtuski.

«Mida teha? Kuidas toimida? Ta ei näe midagi, ei tunne muret ei meie ega enda pärast. Ma ei mõista, kuidas võib ta elada seal pööningul, kus õhk on nii kohutavalt kuum!»

«Mida võib oodata inimeselt, kes iga hetk on valmis hüüdma Richard III kombel: Kogu minu kuningriik ratsu eest!» lausus Emmanuel. «Ta saab alati olema halastamatu, ja teie peate seda olema samal määral kui tema. Tasuge tema vekslid, andke talle, kui soovite, oma varandus; kuid teie õe ja vendade varandus ei kuulu ei teile ega temale.»

«Anda oma varandus?» ütles neiu Emmanueli kätt surudes ja heitis talle tulise pilgu. «Teie soovitate mulle seda, teie! Pierquin aga leidis tuhat valet, et ma vaid säilitaksin oma rikkused.»

«Paraku küll! Võib-olla olen minagi omamoodi egoistlik!» tähendas Emmanuel. «Vahel tahaksin ma, et teil puuduks varandus, mulle tundub, et siis te oleksite mulle lähedasem; mõnikord aga tahaksin ma, et te oleksite rikas, õnnelik, ja arvamus, nagu võiks meid lahutada rikkuse tühine suurus, tundub mulle nii armetult väiklane.»

«Kallis! ärgem kõnelgem meist. . .»

«Meist!» kordas noormees joobumuses. Siis lisas ta pärast pausi: «Häda on suur, aga mitte parandamatu.»

«Ainult meie võime seda parandada, Claesidel puudub perekonnapea. Minna niikaugele, et lakata olemast nii isa kui ka inimene, kaotada igasugune arusaam õig-lusest ja ebaõiglusest! Sest tema, kes oli nii üllas, nii suuremeelne, nii aus, pillas seadusvastaselt oma laste

565

varanduse, kelle kaitsjaks ta peab olema! Mis kuristikku ta küll on langenud? Mu jumal! mida ta ometi otsib?»

«Õnnetuseks, mu kallis Marguerite, ehkki ta toimib vääralt perekonnapeana, on tal õigus teaduse seisukohast, ja paarkümmend õpetlast Euroopas saavad teda imetlema, samal ajal kui kõik teised inimesed teda hullumeelseks peavad. Kuid teie võite igasuguse hingepiinata keelata talle tema laste varandust. Avastused on alati olnud juhused. Kui teie isale on määratud sattuda oma probleemi lahendusele, leiab ta selle ilma nii suurte kuludeta ja võib-olla koguni hetkel, kui ta on juba igasuguse lootuse kaotanud.»

«Mu vaene ema on õnnelik,» ütles Marguerite, «et ta hukkus juba esimesel kokkupõrkel teadusega, muidu oleks ta pidanud enne surma kannatama veel tuhat surmapiina. Aga sel võitlusel ei tule lõppu.»
«Lõpp tuleb siiski,» tähendas Emmanuel. «Kui teil pole enam midagi, ei saa härra Claes krediiti ja peab kõrk lõpetama.»
«Lõpetagu siis kohe täna!» hüüdis Marguerite. «Meie rahad on otsas.»
Härra de Solis läks veksleid välja ostma ja tõi need Marguerite'i kätte. Oma harjumuse vastaselt tuli Balthazar mõni hetk enne lõunat alla. Esmakordselt kahe aasta jooksul märkas tütar tema näos kurbuse märke, mida oli hirmus vaadata: ta oli muutunud jälle isaks, mõistus oli peletanud eemale teaduse. Ta heitis pilgu õue, aeda, ja kui ta oli kindel, et viibib siin oma tütrega üksi, tuli ta tema juurde ilmega täis nukrust ja headust.
«Mu laps,» ütles ta, võttes tütre käe ja surudes seda liigutava õrnusega, «andesta oma vanale isale... Jah, Marguerite, ma olen süüdlane. Ainult sinul on õigus. Kuni mul ei õnnestu midagi leida, olen ma lihtsalt vilets inimene! Ma lähen siit ära. Ma ei taha näha, kuidas müüakse van Claes,» lausus ta märtri portreele osutades. «Tema suri Vabaduse eest, mina suren Teaduse eest, tema kõigi poolt austatuna, mina vihatuna.»
«Vihatuna, isa? Ei,» vastas Marguerite, viskudes Balthazari rinnale, «me kõik jumaldame teid. Kas pole nii, Felicie?» lisas ta, pöördudes oma õe poole, kes samal hetkel sisse astus.
566
«Mis teiega on, kallis isa?» küsis tütarlaps tema käest kinni võttes. «Ma olen teid laostanud.»
«Oh!» hüüdis Felicie. «Küll juba meie vennad meile varandust teenivad. Jean on alati esimene õpilane klassis.»
«Vaadake, isa,» jätkas Marguerite, viies Balthazari veetleva ning hellitleva liigutusega kamina juurde, kus ta võttis kella alt mõned paberid, «siin on teie vekslid. Kuid enam ärge neile alla kirjutage, pole millegagi neid tasuda . ..»
«Sul siis on raha!?» sosistas Balthazar Marguerite'ile kõrva, kui oli üllatusest veidi toibunud.
Neist sõnadest jäi vapral neiul otse hing kinni: sel määral meeletust, pöörast rõõmu ja lootust peegeldas isa nägu, kes vaatas enda ümber ringi nagu otsides, kuhu on peidetud kuld.
«Isa,» ütles ta nukral toonil, «mul on ju oma isiklik varandus.»
«Anna see mulle!» lausus Balthazar ebateadliku haa-' ramisliigutusega. «Ma maksan sulle kõik sajakordselt tagasi.»
«Jah, ma annan selle teile,» vastas Marguerite, vaadeldes isa, kes ei mõistnud mõtet, mille tema tütar pani oma sõnadesse.
«Ah, mu kallis tütar,» ütles Balthazar, «sa päästad mu elu! Ma mõtlesin välja ühe viimase eksperimendi, millega kõik võimalused on ära proovitud. Kui seegi kord ma teda ei avasta, tuleb üldse loobuda otsimast Absoluuti. Anna mulle oma käsi, tule mu juurde, mu kallis laps, ma tahan teha su kõige õnnelikumaks naiseks maa peal; sa viid mu tagasi õnne juurde, kuulsuse juurde; sina annad mulle võimu teid üle külvata aare-tega, üle puistata vääriskividega, ümbritseda tohutute rikkustega!»
Ta suudles tütart laubale, haaras tema käed, surus neid. Ta ilmutas oma rõõmu hellitavate õrnustega, mis tundusid Marguerite'ile peaaegu orjalikult lipitsevad. Lõunalauas nägi Balthazar ainult teda, ta silmitses teda teenistusvalmilt, tähelepanuga, elevusega nagu armunu oma kallimat. Tütrel tarvitses vaid teha liigutus, kui
567
juba isa püüdis aimata tema mõtet, tema soovi ja tõusis püsti, et teda teenida. Marguerite'il hakkas piinlik; selles hoolitsevas suhtumises oli midagi nooruslikku, mis moodustas lahkheli isa enneaegse vanadusega. Kuid vastuseks neile meelitustele

kriipsutas Marguerite alla nende praegust kitsikust küll kahtlevate sõnadega, küll pilguga, mille ta heitis selle söögitoa nõudekappide tühjadele riiuleile.

«Kah asi!» hüüdis isa vastu. «Poole aasta pärast me täidame kõik kulla ja imede imedega. Sinust saab otse kuninganna. Oo! Kogu loodus saab meie omaks, me tõuseme kõrgemale kõigest... ja sinu tõttu . . . minu Marguerite . . . Margarita!» jätkas ta naeratades, «sinu nimi on prohvetlik ennustus, «Margarita» tähendab pärlit. Sterne ütleb seda kuskil. Kas sa oled lugenud Sterne'i? Kas tahad teda lugeda? Ta teeks sulle nalja.»

«Pärl, nii räägitakse, on haiguse vili,» tähendas Marguerite, «ja meie oleme juba küllalt kannatanud!»

«Ära ole kurb, sina lood õnne neile, keda armastad, sa saad väga võimsaks, väga rikkaks.»

«Preilil on nii hea süda,» ütles Lemulquinier, manades oma vahukulbina rõugearmilisele näole hädise naeratuse grimassi.

Õhtu ülejäänud tundidel ilmutas Balthazar oma mõlemale tütrele kõiki oma iseloomu veetlevaid omadusi ja oli sarmikas vestleja. Nagu ahvatleja-madu valas ta oma sõnade ja pilkudega välja magnetilist voolu, puistas pillavalt seda geeniuse võimsust, seda vaimset leebust, mis kunagi oli võlunud Josephine'i, ja sulges tütred nii-ütelda oma südamesse. Kui saabus Emmanuel de Solis, leidis ta üle hulga aja esmakordselt isa ja tütred ühise perena eest. Hoolimata oma ettevaatlikust tagasihoidlikkusest sattus noor kolledžidirektor selle stseeni mõju alla, sest Balthazari vestlus ja kogu käitumine omasid otse vastupandamatut kaasakiskuvust. Kuigi teadusega tegelevad inimesed on süvenenud põhjatusse mõttekuristikku ja lakkamatult uurivad vaimset maailma, ometi märkavad nad oma ümbritseva elu pisimaidki üksikasju. Pigemini mitteõigeaegsed oma toiminguis kui hajameelsed, pole nad kunagi kooskõlas oma ümbrusega, nad teavad kõik ja unustavad kõik; nad

otsustavad ette tuleviku üle, nad ennustavad iseendale, näevad ette sündmusi, enne kui need toimuvad, kuid ei räägi sellest kõigest midagi. Kui nad mõtiskluste vaikuses kasutavad oma võimet nende ümber toimuva mõistatamiseks, siis rahulduvad nad sellega, et on õigesti aimanud: töö kisub neid kaasa, ja peaaegu alati rakendavad nad vääralt eluliste küsimuste kohta omandatud kogemusi. Mõnikord, kui nad ärkavad oma apaatiast ühiskonna suhtes või kui nad langevad vaimsest maailmast alla tavalisse välismaailma, ilmuvad nad siia tagasi rohkete mälestustega ega ole millegi suhtes võõrad. Nõnda Balthazar, kes ühendas endas südame läbinägelikkust läbinägeva mõistusega, mõistis oma tütre kogu minevikku, tundis või aimas teda Emmanueliga ühendava salapärase armastuse vähimaidki sündmusi. Ta tõendas seda neile peenelt ning kiitis nende armastuse heaks, jagades seda nendega. See oli magusaim meelitus, mida võis teha isa, ja mõlemad armastajad ei suutnud sellele vastu panna. See õhtu oli imekaunis kontrasti tõttu, mille ta moodustas nende vaeste laste elu rõhuvate muredega. Kui Balthazar, pärast seda kui ta neid nii-ütelda oli küllastanud oma helendusega ning lasknud neil kümmelda oma isalikus õrnuses, oma tuppa tagasi tõmbus, tõi Emmanuel de Solis, kes senini oli olnud kuidagi hämmeldunud oma käitumises, välja kolm tuhat tukatit kullas, mida ta oli hoidnud oma taskuis, kartes kogu aeg, et neid võidaks märgata. Ta pani nad Marguerite'i töölauakesele, kes kattis nad kinni pesuga, mida ta parandas, ja läks ülejäänud raha järele. Kui Emmanuel tagasi tuli, oli Felicie juba magama läinud. Kell lõi üksteist, Martha, kes oli alles üleval, et aidata hiljem Marguerite'il lahti riietuda, talitas Felicie juures.

«Kuhu see peita?» küsis Marguerite, kes ei suutnud vastu panna mõnule puudutada sõrmedega mõningaid tukateid. See lapsemäng sai talle hukatuslikuks.

«Ma kergitan üles selle marmorsambakese, mille sokkel on õõnes,» ütles Emmanuel, «te pistke raharullid sinna alla, ja vanakuri ise ka ei tea neid sealt otsida.»

Hetkel, kui Marguerite tegi oma eelviimast käiku töölaua juurest sambakese juurde, kiljatas ta läbilõikavalt, pillas maha rullid, mille mündid karistasid katki paberi

569

ja veeresid mööda parketti laiali: isa seisis saali uksel ja tema nägu peegeldas otse hirmuäratavat ahnust.

«Mis te siin teete?» küsis ta, vaadates kordamööda otsa kohkumusest nagu paigalenaelutatud tütrele ja end järsult sirguajanud noormehele, kelle paljas seismine sambakese juures oli küllalt tähendusrikas.

Kullakõlin parketil oli hirmus ja rahade veeremine tundus kuidagi pahaendeline.

«Ma ei eksinud,» ütles Balthazar istet võttes, «ma kuulsin kullakõlinat.»

Ta pelnud vähem erutatud kui mõlemad noored, kelle südamed tuksusid nii ühises rütmis, et nende löögid kostsid nagu kellapendli tiksumine keset sügavat vaikust, mis äkki valitses saalis.

«Ma tänan teid, härra de Solis,» ütles Marguerite Emmanuelile, heites talle pilgu, mis tähendas: «Aidake mul päästa see raha!»

«Kuidas, see on kuld!?...» jätkas Balthazar, heites tütrele ja Emmanuelile pilgu täis kohutavat läbinäge-vust.

«Kuld kuulub härra de Solisile, kes oli nii hea, et laenas seHe mulle kõigi meie võlgade täielikuks kustutamiseks,» vastas Marguerite.

Härra de Solis punastas ja tahtis minna.

«Mu härra,» ütles Balthazar teda käest kinni pidades, «ärge hiilige kõrvale minu tänuavalduse eest.»

«Härra Claes, teie ei võlgne mulle midagi. See raha kuulub preili Marguerite'ile, kes laenas selle minult oma maade kindlustusel,» vastas Emmanuel, vaadates otsa oma armastatule, kes tänas teda silmalaugude vaevaltmärgatava liigutusega.

«Seda ma ei või lubada,» ütles Claes, võttes sule ja paberilehe laualt, mille taga harilikult kirjutas Felicie; ja pöördudes imestunud noorte poole, küsis ta:

«Kui palju siin on?»

Kirg oli teinud Balthazari kavalamaks kõige osavamast intendandist-kelmurist: ta oleks peaaegu saanud rahasumma oma valdusse. Marguerite ja härra de Solis kõhklesid.

«Loeme üle,» ütles Claes.

«Siin on kuus tuhat tukatit,» tähendas Emmanuel.

570

«Seitsekümmend tuhat franki,» lausus Claes.

Pilk, mille Marguerite heitis oma armastatule, andis tollele julgust.

«Mu härra,» ütles ta üleni värisedes, «teie võlakohustusel pole väärtust. Andestage mulle see puhttehniline väljend: täna hommikul laenasin ma preili Margue-rite'ile sada tuhat franki, et välja osta vekslid, mida teie polnud võimeline tasuma; seega ei saaks te minulegi anda mingit garantiid. Need sada seitsekümmend tuhat franki kuuluvad teie tütrele, kes võib nendega toimida oma suva järgi; aga ma laenan need talle ainult luba-duse vastu, et ta kirjutab alla kindlustusele tema osa peale Waignies's, maa-alal, kus hiljuti mets maha raiuti.»

Marguerite pööras pea kõrvale, et varjata talle silmi valgunud pisaraid: ta tundis Emmanuelile omast süda-mepuhtust. Kasvatatud oma lelle poolt ususeaduste kõige rangema järgimise vaimus, tundis noormees eriti vastumeelsust valetamise vastu. Olles andnud Margue-rite'ile oma elu ja südame, tõi ta nõnda talle ohvriks ka veel oma südametunnistuse.

«Jumalaga, mu härra,» ütles talle Balthazar. «Ma arvasin, et teil on rohkem usaldust inimese vastu, kes vaatab teile isa pilguga.»

Vahetanud Marguerite'iga kurva pilgu, lahkus Emma-nuel saadetuna Martha poolt, kes läks ühtlasi lukustama tänavapoolset välisust. Kui isa ja tütar jäid üksi, ütles Claes oma tütrele:
«Sa ju armastad mind, eks?»
«Ärge keerutage, isal Te tahate seda raha endale. Te ei saa seda mitte.»
Ta hakkas korjama tukateid. Vaikivana aitas isa neid põrandalt üles tõsta ja kogu mahapillatud summat üle lugeda. Marguerite lubas tal end abistada, ilmutamata vähimatki umbusaldust Kui kaks tuhat tukatit olid tul-padesse laotatud, ütles Balthazar meeleheitliku ilmega:
«Marguerite, ma vajan seda kulda!»
«See oleks vargus, kui te selle võtaksite,» vastas tütar külmalt. «Kuulge, isa, tapke meid juba parem ainsa hoobiga, kui et valmistada meile iga päev tuhat surmapiina. Keegi peab alla vanduma, kas teie või meie...»
571
«Niisiis te tahate tappa oma isa!» jätkas Balthazar.
«Me tasume kätte oma ema eest,» ütles Marguerit osutades paigale, kus oli surnud proua Claes.
«Mu tütar, kui sa teaksid, milles seisab asi, ei ütlek, sa mulle selliseid sõnu. Kuule, ma seletan sulle, missuguse probleemi ma pean lahendama . . . Aga sa ju ei mõista mind!» hüüdis ta meeleheitel. «Ühesõnaga — anna mulle raha! Usu kordki oma isasse! . . . Jah, ma tean, et valmistasin sinu emale rohkesti kannatusi, et pill asin, kui tarvitada harimata võhikute sõna, oma varanduse ja raiskasin teie oma; et te kõik olete sunnitud töötama selle tõttu, mida sina nimetad meeletuseks. Kuid, mu ingel, mu kullakallis, mu arm, mu Margue-rite, kuula mind ometi! Kui mul ei õnnestu, alistun ma kõiges sinule, ma olen sulle kuulekas, nagu sina peaksid olema minule; ma tahan teha kõik, mis sa nõuad, anda oma varanduse valitsemine sulle üle, loobuda hooldaja-ülesandeist oma laste üle, anda käest kogu oma võim. Tõotan seda sinu ema mälestuse nimel,» ütles ta pisaraid valades.
Marguerite pööras pea kõrvale, et mitte näha seda pisaraist märga nägu, ja Claes viskus oma tütre jalge ette põlvili, arvates, et too on valmis järele andma.
«Marguerite, Marguerite! Anna, anna see raha mulle! Mis on kuuskümmend tuhat franki igaveste südame-piinade kõrval! Ma ju suren, see tapab mu. Kuula mind! Mu sõna on püha. Kui katse ebaõnnestub, loobun ma oma tööst, lahkun Flandriast, isegi üldse Prantsusmaalt, kui sa seda nõuad; ma lähen kuhugi tööle käsitöölisena, et souhaaval jälle koguda varandust ning ühel heal päeval anda tagasi oma lastele kõik see, mis Teadus neilt on röövinud.»
Marguerite tahtis isa üles tõsta, aga too jäi põlvili maha ning rääkis nuttes edasi:
«Ole viimast korda leebe ja alistuv! Kui minu asi ebaõnnestub, annan ma ise sulle õiguse kohelda mind karmilt. Kutsu mind siis vanaks hullumeelseks! Nimeta mind pahaks isaks! Võid lõpuks koguni ütelda minu kohta «võhik ja käpard»! Ja kuuldes neid sõnu, suudlen mina sul käsi. Sa võid mind .lüüa, kui tahad; ja kui su hoop mind tabab, õnnistan ma sind parimana kõigist
572
tütreist, meenutades, et sa oled ohverdanud oma elu minu pärast!»
«Kui mul tuleks ohverdada ainult oma elu, siis teeksin ma seda!» hüüdis Marguerite. «Aga kas võin ma lubada teadusel paljaks röövida oma venda ja õde? Ei! . . . Lakake, lakake!» ütles ta pisaraid pühkides ja isa paitavaid käsi tagasi tõrjudes.
«Ainult kuuskümmend tuhat franki ja kaks kuud!» lausus isa raevuga püsti tõustes. «Ainult seda vajan ma veel; aga minu tütar seab end kuulsuse, rikkuse ja minu vahele. . . Olgu sa neetud!» lisas ta. «Sina pole ei tütar ega naine, sinul pole südant! Sinust ei pea saama ei ema ega abikaasat! . . . Luba mul võtta raha! Ütle jah, mu väike armas,

mu kullakallis lapsuke! Ma saan sind jumaldama,» lõpetas ta ning sirutas käe vihase energiaga kulla järele.

«Ma olen kaitsetu vägivalla vastu, aga jumal ja suur Claes näevad meid!» lausus Marguerite portreele osutades.

«Hea küll, eks katsu siis elada oma isa verega mää-rituna!» hüüdis Balthazar, heites tütrele võika pilgu.

Ta tõusis püsti, vaatas saalis ringi ja väljus pikkamisi. Ukselävel pöördus ta ümber ning sirutas kerjuse kombel käe anuvalt tütre poole, aga vastuseks raputas Marguerite pead.

«Jumalaga, mu tütar,» vastas Balthazar vaguralt, «püüdke õnnelik olla!»

Kui isa oli läinud, jäi Marguerite otsekui mingisse tardumusse, talle näis, nagu oleks ta eraldunud maast: ta nagu polnud enam selles saalis, ta ei tundnud enam oma keha, tal olid äkki nagu tiivad ja ta otsekui hõljus vaimses maailmaruumis, kus kõik on ääretu, kus mõte lähendab kaugused ja aja, kus mingi jumalik käsi kergitab tulevikku varjava katte. Talle näis, nagu kuluks terveid päevi isa iga sammu vahel, kui too trepist üles läks. Hetkel, kui ta kuulis teda astuvat oma magamistuppa, võpatas ta äkki kohkumusest. Juhitud eelaimusest, mis valgustas tema hinge terava välgusähvatusena sööstis ta valgust laitmata ning käratult noolekiirusel trepist üles ja nägi isa, kes sihtis parajasti endale püstoliga pähe.

573

«Võtke kõik!» hüüdis ta isa juurde tormates.

Ta langes tugitooli. Nähes, kui kahvatu ta on, puhkes' Balthazar nutma, nagu nutavad raugad. Isa muutus päris lapseks, ta suudles tütart laubale, lalises talle seoseta sõnu, oli valmis rõõmu pärast kargama ja näis nagu tahtvat temaga tembutada, nagu seda teeb armastaja oma armukesega, kui on saanud temalt õnne.

«Küllalt, küllalt, isa!» ütles Marguerite. «Mõtelge oma lubadusele! Kui teie katse ei õnnestu, peate olema mulle sõnakuulelik!»

«Jah>

«Oo, mu ema!» jätkas tütar proua Ciaesi toa poole pöördudes. «Teie oleksite andnud kõik, kas pole nii?»

«Maga rahulikult,» lausus Balthazar, «sa oled hea tütar.»

«Magada!» vastas tütar. «On kadunud minu nooruse, rahulikud ööd; te teete mu enneaegu vanaks, isa, nagu te panite vähehaaval närbuma minu ema südame.»

«Vaene laps, ma tahaksin sind julgustada, seletades-sulle minu äsja väljamõeldud suurepärase ekseperi-mendi tulemusi, siis sa mõistaksid ...»

«Ma mõistan vaid seda, et me oleme laostunud,» ütles-seepeale tütar ning läks ära.

Järgmise päeva hommikul — see oli parajasti kooli puhkepäev — tõi Emmanuel de Solis Jeani koju.

«Noh, kuidas on?» küsis noor direktor kurvalt, astudes-Marguerite'i lähedale.

«Ma andsin järele,» vastas neiu.

«Mu kallis elu,» ütles Emmanuel mingi nukra rõõmuga, «kui te oleksite vastu pannud, oleksite mulle sisendanud imetlust; aga nõnda, nõrgana te olete otse jumalik!»

«Vaene, vaene Emmanuel, mis jääb siis veel meile?»

«Laske mul tegutseda,» hüüdis noormees särava ilmega, «me armastame teineteist, kõik läheb hästi!»

Mõned kuud kulusid täielikus rahus. Härra de Solis tegi Marguerite'ile selgeks, et kasinate säästudega ei saa kunagi koguda varandust, ja soovitas tal elada lahedalt ning külluse säilitamiseks nende kodus võtta ülejäänud raha, mis oli tema käes hoiul. Sel ajavahemikul oli Marguerite haaratud muredest, mis kunagi olid teinud rahutuks tema ema samasuguses olukorras. Nii

umbusklik kui ta võiski olla, ometi hakkas ta lootma oma isa geniaalsuse peale. Esineb seletamatu nähtus, et paljud inimesed loodavad, ilma et neil oleks usku. Lootus on ihalduse õis, usk seevastu veendumuse vili. Margue-rite ütles endale: «Kui isa saavutab oma eesmärgi, saame õnnelikuks!» Ainult Claes ja Lemulquinier ütlesid: «Me saavutame selle!» Õnnetuseks muutus isa nägu päev-päevalt üha kurvemaks. Lõunale ilmudes ei julgenud ta mõnikord tütrele otsa vaadata, aga ometi juhtus vahel sedagi, et ta heitis talle võidutsevaid pilke. Marguerite kasutas oma õhtutunde selleks, et laskis noorel de Solisil seletada endale mitmesuguseid keerulisemaid seadusi. Ta puistas oma isa üle küsimustega nende perekondlike sidemete kohta. Seega lõpetas ta oma «mehele omast» haridust, ilmselt valmistudes ette teostama plaani, mida ta kaalus juhtumiks, kui isa veel kord peaks alla jääma oma kahevõitluses Tundmatuga (x-iga).

Juulikuu algul veetis Balthazar ühe terve päeva oma aias pingil istudes, vajunud nukrasse mõtiskellu. Mitmel korral heitis ta pilgu tühjale kumerale lillesõõrile, mis oli tulpidest lagedaks tehtud, ja oma naise magamistoa akendele. Kahtlemata kohkus ta mõtte juures, mis tema võitlus talle kõik maksma on läinud; tema liigutuste järgi võis otsustada, et mõttes viibis ta väljaspool teaduse valdkonda. Vähe aega enne lõunat istus Marguerite oma käsitööga isa juurde.

«Kuidas on, isa, kas ikka veel pole õnnestunud?»

«Ei, mu laps.»

«Ah, ma ei tee teile vähimatki etteheidet,» ütles Marguerite leebe häälega, «me oleme mõlemad võrdsel viisil süüdlased. Ma nõuan teilt vaid sõnapidamist; see peab olema püha, te olete ju Claes. Teie lapsed ümbritsevad teid armastuse ja austusega; kuid tänasest päevast peale te olete minu võimu all ja peate olema kuulekas. Olge päris rahulik, minu valitsemine saab olema leebe, ja ma koguni püüan hoolitseda selle eest, et see varsti lõpeks. Ma võtan endaga kaasa Martha ja sõidan ära teie juurest umbes üheks kuuks, et korraldada teie asju; sest teie olete ju minu laps,» lisas ta isa laubale suudeldes. «Homme hakkab majapidamist juhtima

575

Felicie. Vaene laps on alles seitsmeteistkümne aastane tema ei suudaks teile vastu seista. Olge suuremeelne' ärge küsige temalt ainustki soud, sest ta saab täpselt niipalju, kuipalju läheb majäpidamiskuludeks. Olge vapper, loobuge kaheks või kolmeks aastaks oma töödest ja kavatsustest. Teaduslik probleem küpseb, ma kogun vahepeal raha, mis on tarvilik selle lahendamiseks, ja te lahendate ta. Nüüd ütelge ise, kas pole teie kuninganna armuline!»

«Niisiis pole veel kadunud kõik!» ütles rauk.

«Ei, kui te jääte truuks oma sõnale.»

«Alistun teile, mu tütar,» vastas Claes sügava meele-š liigutusega.

Järgmisel päeval sõitis Marguerite'i vanaonu härra ConyncksCambrai'st oma õetütre tütre järele. Ta saabus reisitollas ja soovis jääda oma sugulase juurde vaid lühikeseks ajaks, seni kui Marguerite ja Martha valmistuvad teekonna vastu. Härra Claes võttis oma sugulase lahkelt vastu, kuid oli ilmselt kurb ning alandatud. Vana Conyncks aimas Balthazari mõtteid ja ütles talle, kui nad parajasti einetasid, jämedavõitu avameelsusega:

«Minu käes on mõned teie maalid, armas sugulane, mul on suur huvi ilusate maalide vastu. See on küll laostav kirg, aga eks meil ole igaühel oma hullus . . .»

«Kallis onu!» ütles Marguerite.

«Liiguvad kuuldused, et te olete laostunud, sugulane, aga ühel Claesil on alati aardeid siin,» tähendas külaline endale vastu laupa lüües. «Ja samuti siin, kas pole nii?» lisas ta oma südamele näidates. «Seepärast loodan ma teie peale! Ma leidsin oma paunas mõne eküü, annan need teie käsutusse.»

«Ah!» hüüdis Balthazar. «Tagasi annan ma teile terveid varandusi ...»

«Ainsad varandused, mida me Flandrias omame, kai--lis sugulane, on kannatlikkus ja töö,» vastas Conyncks karmilt. «Need kaks sõna on söövitatud meie esivanemale otsaette",» jätkas ta, osutades kohtueesistuja van Claesi portreele.

Marguerite suudles oma isa, ütles talle hüvasti, tegi oma korraldused Josette'ile ja Felicie'le ja sõitis posti-tõllas Pariisi.

576

Lesestunud vanaonul oli ainult üks kaheteistkümneaastane tütar, aga ta oli tohutu suure varanduse omanik ja seepärast polnud sugugi võimatu, et ta tahab veel abielluda. Ja nõnda arvasid Douai elanikud, et preili Claes abiellub oma vanaonuga. Kumu sellest rikkast peigmehest tõi notarist Pierquini Claeside juurde. Suuri muutusi oli toimunud selle oivalise arvestaja arusaamades. Kahe viimase aasta jooksul oli linna seltskond jagunenud kahte vaenulikku leeri. Aadel oli moodustanud ühtse kõrgema ringi, kodanlus aga teise, mis mõistagi oli väga vaenulik esimese vastu. See äkiline lahkulöömine toimus kogu Prantsusmaal ning jagas ta kahte vaenulikku rahvakihti, kelle vastastikune kiivas ärritu-mine üha kasvas, luues ühe peamise eelduse 1830-nda aasta Juulirevolutsiooni õnnestumisele provintsis. Nende kahe seltskonnakihi vahel, kellest üks oli ultramonarhist-lik ja teine ultraliberaalne, asetsesid ametnikud, kes sõl-tuvalt nende tähtsusest võeti vastu kas ühte või teise ringi ja kes legitiimse võimu langemise hetkel olid neutraalsed. Aadli ja kodanluse vahelise võitluse alguses harrastasid rojalistide kohvikud otse ennekuulmatut toredust ja võistlesid nii hiilgavalt liberaalide kohvikutega, et nende isesugused gastronoomilised peod, nagu kõneldakse, maksid paljude elu, kes sarnaselt halvasti valatud mortiiridega ei suutnud sellisele koormusele vastu panna. Loomulikult muutusid mõlemad ühiskonnakihid kinnisteks ning puhastusid kõrvalistest ollustest. Kuigi väga rikas provintsi inimese kohta, ei pääsenud Pierquin aristokraatide ringi ja ta tõrjuti tagasi kodanlaste juurde. Tema enesearmastus kannatas tugevasti mitmeist järjekordseist lüüasaamistest, mis teda tabasid, kui ta märkas end vähehaaval eemale tõrjutavat isikute poolt, kellega ta alles hiljuti suhtles. Ta sai neljakümne aastaseks, seega oli ta jõudnud vanusepiirini, kus naituda kavatsevad mehed võivad veel abielluda noore neiuga. Partiid, millele ta võis pretendeerida, kuulusid kodanlikku ringkonda; tema auahnus aga tüüris kõrgema seltskonna poole, kuhu talle pidi avama ligipääsu aristokraatlik abielu. Eraldumine, milles elas Claeside perekond, oli jätnud ta eemale toimunud seltskondlikust muutusest. Kuigi Claes kuulus

577

vanasse provintsiaadlisse, oli tõenäoline, et süvenenuna oma uurimistesse pole ta sattunud nende antipaatiate mõju alla, mis olid tekkinud seltskonna selle uue liigituse tõttu. Nii vaene kui oligi preili Claes, ometi andis ta oma mehele kaasavarana selle rahuldatud auahnuse, mida nii väga ihaldavad kõik tõusikud. Ja nõnda tuli Pierquin jälle tagasi Claeside juurde salajase kavatsusega tuua vajalikud ohvrid, et sõlmida abielu, mis nüüd rahuldas kõik tema auahned püüdlused. Margue-rite'i äraoleku ajal külastas ta Balthazari ja Felicie'd, ja kuigi hilinemisega, pidi ta tunnustama Emmanuel de Solisis ohtlikku võistlejat. Surnud abee pärandit arvati tõhusaks, ja inimese silmis, kes kõik elunähtused tavatses lihtsameelselt kanda üle arvudele, näis noor pärija võimsam oma raha tõttu kui südameahvat-luste poolest, mis Pierquinile kunagi muret ei teinud. See varandus andis de Solisi nimele tagasi kogu tema hinna. Kuld ja suursugune päritolu olid kui kaks kroonlühtrit, mis teineteist vastastikku valgustades kahekordistasid hiilgust. Siiras poolehoid, mida noor direktor ilmutas Felicie suhtes, keda ta kohtles kui oma õde, ergutas notaris võistlusvaimu. Ta püüdis varjutada Emmanueli oma moodsa žargooni ja pealiskaudse galantsuse väljenditega koos unistava ilme ja eleegilise murelikkusega, mis sobis nii hästi tema näole. Öeldes enese olevat pettunud kõiges siin maailmas, pööritas ta silmi Felicie poole, nagu vihjates, et ainult tema vahest võiks teda veel eluga lepitada. Felicie, kellele üks mees

esmakordselt komplimente tegi, kuulas neid sõnu, mis on alati nii meeldivad, isegi kui nad on valelikud. Tühjust pidas ta sügavuseks, ja tundes pakitsevat vajadust suunata kuhugi ähmaseid tundmusi, mis tulvasid tema südames, pööras ta tähelepanu oma sugulasele. Võibolla enese teadmata kiivas nende armunud tähelepanuavalduste pärast, mida Emmanuel nii ohtrasti jagas õele, tahtis temagi ilmselt olla Marguerite'i kombel mehe pilkude, mõtete ja hoolitsuse objektiks. Pierquin taipas hõlpsasti eelistust, mis talle Felicie poolt osaks sai Emmanueliga võrreldes, ja see andis talle põhjust, suurendada oma jõupingutusi, nii et ta mässis end sisse rohkem, kui ta seda ise oleks tahtnud. Emmanuel jälgis

578

selle tundmuse tekkimist, mis notari poolt oli vahest teeseldud, Felicie poolt aga lihtsameelselt siiras; tema kogu tulevik oli asetatud kaardile. Siis järgnesid Pier-quini ja Felicie vahel mõned õrnad vestlused, mõned Emmanueli selja taga sosistatud sõnad, ja lõpuks need väikesed pettused, mis annavad ühele pilgule, ühele sõnale varjundi, mille salakaval mahedus võib põhjustada lihtsameelseid eksitusi. Suhtlemise teel Felicie'ga püüdis Pierquin tungida Marguerite'i poolt ettevõetud teekonna saladusse, et teada saada, kas seal pole vahest tegemist abieluga ja kas ta ei peaks loobuma oma lootustest. Kuid hoolimata kogu oma suurest kavalusest, mida ilmutas notar, ei võinud ei Balthazar ega Felicie talle anda mingit selgust sel lihtsal põhjusel, et nad ise ei teadnud midagi Marguerite'i plaanidest, kes võimu haarates näis olevat järginud valitsejate põhimõtet vaikida oma kavatsustest. Süngeks ning igavaks muutusid õhtud Balthazari morni nukruse ja rõhutuse tõttu. Kuigi Emmanuelil õnnestus harjutada keemikut trik-trakki mängima, oli Balthazar mängu juures hajameelne; ja üldse jättis see nii kõrge intelligentsiga inimene nüüd enamasti juhmi mulje. Lootuse kaotanud, täis alandust seetõttu, et ta oli hävitanud kolm varandust, tundes end mängijana, kel puudub raha, paindus ta laostumise raskuse all, petetud, kuid mitte hävinud lootuste raskuse all. See geniaalne inimene, keda puudus oli kammitsenud, kes taunis end ise, pakkus tõeliselt traagilist vaatepilti, mis oleks liigutanud kõige tunde-tumatki inimest. Isegi Pierquin vaatles teatava austus-tundega seda lõvi puuris, kelle silmad täis allasurutud jõudu olid kurvastusest rahulikuks ning liiga eredast valgusest tuhmiks muutunud, kelle pilgud anusid almust, mida aga suu ei söandanud välja ütelda. Taoti käis kui välgusähvatus üle selle kõhna näo, mida elustas mõte mõnest uuest eksperimendist; vahel jälle, kui Balthazari silmad saalis ringi vaadates peatusid paigas, kus suri tema naine, veeresid üksikud pisarad kui hõõguvad liivaterad sellest kõrbest, mis paistis tema mõtteist paisunud silmateradest, ja tema pea vajus rinnale. Titaani kombel oli ta tõstnud üles maailma, ja see maailm rõhus veel rängemini tema rinda. See hiiglase nii mehiselt

579

tagasihoitud kurbus avaldas mõju Pierquinile ja Emmanuelile, kes mõnikord olid seevõrra liigutatud, et oleksid tahtnud pakkuda sellele inimesele vajaliku summa mõne katseteseeria sooritamiseks — seevõrra nakkav oli geeniuse veendumus! Mõlemad hakkasid mõistma, kuidas proua Claes ja Marguerite olid võinud heita miljoneid sellesse põhjatusse kuristikku. Aga varsti peatas kaine aru südame tuhina, ja nende meeieliigutus leidis väljapääsu vaid lohutussõnades, mis tegid veel suuremaks selle pikse rabatud titaani piinad. Claes ei teinud üldse juttu oma vanemast tütrest, ei ilmutanud rahutust tema eemalviibimise ega tema vaikimise pärast, sest Marguerite ei kirjutanud ei temale ega Felicie'le. Kui Solis ja Pierquin küsisid tema kohta uudiseid, näis Balthazar sellest ebameeldivalt puudutatud. Kas aimas ta, et Marguerite tegutseb tema vastu? Või tundis ta end alandatuna, et oli loovutanud oma kõrged isaõigused oma lapsele? Kas oli ta hakanud teda vähem armastama nüüd, kus tütrest oli saanud nagu isa ja tema oli muutunud lapseks? Võib-olla oli palju põhjusi ja palju neid väljendamatuid tundmusi, mis tumedate pilvede kombel sõuavad läbi hinge, selles

ebasoosingus, mille ta vaikimise rõhuva kattena Marguerite'i üle 'laotas. Nii suured kui võivadki olla tuntud või tundmatud, oma püüdlustes õnnelikud või õnnetud suured inimesed, siiski omavad nemadki väiklust, mis teeb neid tavaliste inimeste sarnaseks. Kahekordse õnnetuse tõttu kannatavad nad oma väärtomaduste pärast mitte vähem kui oma puuduste pärast; ja võib-olla oli Balthazar teinud tutvust haavatud enesearmastuse kannatustega. Elu, mida ta elas, ja õhtud, kui need neli inimest viibisid koos Marguerite'i eemaloleku ajal, kandsid seega nukruse pitserit, olid täis ähmaseid kartusi. Need olid viljatud päevad nagu kuivanud kõrb, kus nad kõigest hoolimata noppisid mõne õie — mõne harva lohutuse. Õhkkond tundus neile udune vanema tütre eemalviibimise tõttu, kellest oli kujunenud selle perekonna hing, lootus ja jõud. Nõnda kulus kaks kuud, mille vältel Balthazar ootas kannatlikult oma tütart.

Douai'sse tagasi tõi Marguerite'i tema vanaonu, kes jäi peatuma Claeside majja, selle asemel et Cambrai'sse

edasi sõita, ilmselt selleks, et siin oma autoriteediga toetada oma noore naissugulase kavatsetud riigipööret. MargueriteM naasmine kujunes väikeseks perekonna-peoks. Notar ja härra de Solis olid kutsutud lõunasöögile Felicie ja Balthazari poolt. Kui reisitõld peatus maja ukse ees, läksid kõik neli suurte rõõmuavaldus-tega teelisi vastu võtma. Marguerite näis rõõmus isamaja jälle nähes, tema silmis läikisid pisarad, kui ta sammus üle õue tagamaja saali poole. Ometi, kui ta embas isa, tundus noore neiu kallistuses mingi tagamõte; ta punastas nagu süüdlane abikaasa, kes ei oska teeselda. Aga tema silmad muutusid jälle selgeks, kui ta vaatas otsa härra de Solisile, kellelt ta näis ammutavat jõudu oma salajas kavatsetud ürituse lõpetamiseks. Hoolimata lõbususest, mis peegeldus nägudel ja kajas sõnadest, uurisid isa ja tütar lõunalauas teineteist teatava umbusalduse ja uudishimuga. Balthazar ei küsinud kõige vähematki Marguerite'ilt tema viibimise kohta Pariisis, kahtlemata isa väärikustundest. Emmanuel de Solis oli tema eeskujul selles küsimuses samuti tagasihoidlik. Pierquin aga, kes oli harjunud teada saama kõiki perekonnasaladusi, ütles Marguerite'ile, varjates oma uudishimu võltsi lihtsameelsusega:

«Noh, kallis nõbu, kas nägite nüüd hästi Pariisi, külastasite teatrietendusi...?»

«Mitte midagi ei näinud ma Pariisis,» vastas Marguerite, «ma'ei sõitnud sinna meelelahutusi otsima. Päevad kulusid seal minule kurvalt, suurima kannatamatusega ootasin ma, millal näen jälle Douafd.»

«Kui ma poleks päris kurjaks saanud, poleks ta tulnud minuga isegi Ooperisse, ja sealgi tundis ta muide igavust!» tähendas härra Conyncks.

Õhtu oli rusuv, kõik tundsid hämmeldust, naeratasid virilalt või teesklesid lõbusust, mille taha varjati tõelist ängistust. Marguerite ja Balthazar olid haaratud salajasest julmast kartusest, mis tegi rahutuks kõigi südamed. Mida hilisemaks muutus õhtutund, seda sunni-tumaks muutus isa ja tütre hoiak. Aeg-ajalt püüdis Marguerite naeratada, aga tema liigutused, pilgud ja hääle toon reetsid sügavat murelikkust. Härra Conyncks ja de Solis näisid teadvat salajase meeleliigutuse põh-

just, mis tegi rahutuks selle ülla neiu, ja nagu julgustasid teda tähendusrikaste pilkudega. Solvunud sellest, et teda polnud pühendatud otsusesse ja astutud sammu-desse, mis olid ette võetud tema pärast, eraldus Bal-thazar vähehaaval oma lastest ja sõpradest, püüdes vaikida. Kahtlemata pidi Marguerite varsti talle ilmutama, mis ta tema kohta oli otsustanud. Suurele inimesele, pealegi isale, oli see olukord talumatu. Jõudnud sesse ikka, kus oma laste eest enam midagi ei varjata, kus mõtete avarus annab jõudu tundmustele, muutus ta üha tõsisemaks, mõtlikumaks ja nukramaks, nähes lähenevat tema kodanliku surma hetke. Sel õhtul toimus üks neist perekonnaelu kriisidest, mida saaks seletada vaid piltlikult. Taevas kogunesid kõuepilved, väljadel aga kajas naer; kõigil oli leitsakus kuum, oli tunda äikest; ärevuses tõsteti pead ja

jätkati oma teed. Härra Conyncks läks esimesena magama ja Balthazar juhatas külalise talle määratud tuppa. Vahepeal lahkusid Pierquin ja härra de Solis. Väga sõbralikult jättis Marguerite hüvasti notariga; Emmanuelile ei ütelnud ta midagi, aga ta surus tal kätt ning heitis talle niiske pilgu. Ta saatis Felicie magama, ja kui Claes tuli tagasi saali, leidis ta sealt oma vanema tütre üksinda eest.

«Isa,» ütles Marguerite väriseva häälega, «ainult raske olukord, millesse me oleme sattunud, võis mind sundida lahkuma kodust; aga pärast rohkeid ärevusi ning olles võitnud erakordseid raskusi, tulin ma koju tagasi mõningate pääsmislootustega meile kõigile. Tänu teie nimele, vanaonu autoriteedile ja härra de Solisi protektsioonile õnnestus meil saavutada teile maksude vastuvõtja ametikoht BretagneMs; see annab, nagu räägitakse, kaheksateist kuni kakskümmend tuhat franki aastas. Meie vanaonu maksis sisse kautsjoni... Siin on teie määramise dokument,» jätkas ta, võttes käekotist kirja. «Elamine siin meie loobumuste ja ohvrite aastail kujuneks teile talumatuks. Meie isa peab jääma vähemalt sellega võrdsesse seisundisse, milles ta on elanud alati. Ma ei nõua midagi meile teie tuludest, te võite neid kasutada oma heaksarvamise järgi. Ainult ma otse anun teid mõtelda sellele, et meil pole krossigi rendist ja et me kõik hakkame elama sellest, mis Gabriel

582

meile oma tuludest annab. Linnas ei saada midagi teada meie sellisest kloostrielust. Kui te jääksite elama koju, oleksite takistuseks sellele, mis me koos õega tahame üritada meie perekonna hüvangu taastamiseks. Kas ma olen kuritarvitanud teie poolt minule antud võimu, asetades teid olukorda, milles te ise võite parandada oma rahaasju? Mõne aasta pärast, kui soovite, võite saada riigimaksude peaagendiks.»

«Niisiis, Marguerite,» ütles Balthazar vaguralt, «ajad sa mind minu omast majast minema.»

«Ma ei ole ära teeninud nii karmi etteheidet,» vastas tütar, püüdes alla suruda oma südame tormilist peksmist. «Te tulete tagasi meie juurde, kui te võite jälle elada oma sünnilinnas, nagu see teile sobib. Pealegi, isa, kas te ei andnud mulle oma sõna?» jätkas ta külmalt. «Te peate olema mulle kuulekas. Vanaonu jäi siia, et te sõidaksite temaga koos Bretagne'i, et teil poleks vaja teha seda reisi üksinda.»

«Ma ei lähe sinna!» hüüdis Balthazar püsti tõustes. «Ma ei vaja kellegi abi, et taastada oma varandust ja tasuda oma lastele, mis ma neile võlgnen.»

«Ma annan teile parima väljapääsu,» jätkas Marguerite rahulikult. «Palun teid järele mõtelda meie vastastikuse olukorra üle, mida ma teile mõne sõnaga seletan. Kui te jääte siia majja, lahkuvad siit teie lapsed, jättes teid üksinda peremeheks.»

«Marguerite!» hüüdis Balthazar.

«Ja siis,» jätkas tütar, pööramata tähelepanu isa ärritusele, «on vaja teatada ministrile teie loobumisest, kui te ei taha vastu võtta tulusat ning auväärset ametit, mida me poleks saanud hoolimata kõigist astutud sammudest ja protektsioonist, kui vanaonu poleks pistnud osavasti kellegi daami kindasse mõnd tuhandefran-gist rahatähte . . .»

«Mind maha jätta!»

«Kas jätate teie meid maha või meie põgeneme teie juurest,» ütles tütar. «Kui ma oleksin teie ainus laps, jäljendaksin ma oma ema, nurisemata saatuse vastu, mis mulle teie läbi osaks saab. Kuid minu õde ja minu kaks venda ei hukku näljast või meeleheitest teie kõrval. Seda tõotasin ma sellele, kes suri siin,» lausus ta.

583

osutades paigale, kus seisis tema ema voodi. «Me var-jasime teie eest oma muresid, me kannatasime vaikides; nüüd aga on meie jõud otsas. Me pole mitte kuristiku äärel, vaid selle põhjas, isa! Et sealt välja pääseda, et piisa ainult mehisusest, selleks on vaja veel seda, et meie jõupingutusi ei aetaks lakkamatult nurja ühe kire veidrate tujude läbi...»

«Mu kallid lapsed,» hüüdis Balthazar, haarates kinni Marguerite'i käest, «ma tahan teid aidata, ma hakkan töötama, ma . . .»

«Siin on selleks võimalus,» vastas tütar, ulatades isale ministeeriumi kirja.

«Kuid selleks, mu ingel, et parandada meie varalist seisundit, on sinu poolt minule pakutav vahend liiga aeglane! Sa sunnid mind kaotama kümneaastase töö vilja ja tohutuid summasid, mis on mahutatud minu laboratooriumi. Seal,» ütles ta pööningule osutades, «on kõik meie rikkuse allikad.»

Marguerite sammus ukse poole ning ütles:

«Isa, tehke oma valik!»

«Ah, mu tütar, te olete väga karm!» vastas Balthazar tugitooli istudes ja lastes Marguerite'il minna.

Järgmisel hommikul kuulis Marguerite Lemulqui-nier'lt, et härra Claës on väljunud kodust. See lihtne teade pani neiu kahvatama. Tema hoiak sel puhul oli nii valusalt tähendusrikas, et vana teener talle ütles:

«Olge rahulik, preili, härra ütles, et ta tuleb tagasi kell üksteist eine ajaks. Ta ei maganud öösi. Kell kaks hommikul seisis ta alles saali akna juures ja vaatas laboratooriumi katuse poole. Ma ootasin köögis, ma nägin härrat, ta nuttis, tal on mure. Käes on see tore juulikuu, millal kuum päike on suuteline meid kõiki rikkaks tegema, ja kui te suvatseksite ...»

«Küllalt!» ütles Marguerite, aimates kõiki mõtteid, mis pidid olema rünnanud tema isa.

Balthazaris toimus tõepoolest see nähtus, mis võtab võimust kõigi koduskonutajate üle; tema elu sõltus nii-ütelda neist paikadest, millega ta oli end samastanud; tema mõtted olid seotud laboratooriumiga ja majaga, tehes need talle hädavajalikuks nagu börsi mängijale, kellele pühad tähendavad kadunud päevi. Seal olid

584

tema lootused, seal laskus taevast ainus atmosfäär, kus tema kopsud võisid hingata elustavat õhku. Selline inimese seos paikade ja esemetega, nii võimas nõrkade loomuste juures, muutub peaaegu türanniliseks õpetlaste ja uurijate juures. Lahkuda oma majast tähendas Balthazarile loobumist teadusest, oma ülesandest,, tähendas surma.

Marguerite oli kuni hommikueineni äärmises ärevuses. Talle meenus stseen, mis viis Balthazari peaaegu enesetapmiseni, ja ta kartis traagilist lõpplahendust meeleheitlikule olukorrale, milles viibis isa. Ta kõndis saalis edasi-tagasi, võpatades uksekella iga helisemise puhul. Lõpuks ilmus Balthazar koju tagasi. Kuni isa sammus üle õue, uuris Marguerite ärevusega tema ni'gu ning märkas sellel vaid raske hingevalu ilmet. Balthazari saali ilmudes läks tütar talle head hommikut soovima. Isa võttis tal õrnalt piha ümbert kinni» surus ta oma südamele, suudles teda laubale ning sosistas talle kõrva:

«Ma käisin oma passi järel.»

Isa hääletoon, alistunud pilk ja liigutused panid vaese neiu südame valust lõhkema. Ta pööras pea kõrvale, et varjata pisaraid. Aga suutmata neid tagasi hoida, läks ta aeda ega naasnud sealt enne, kui oli isu täis nutnud. Hommikueine ajal püüdis Balthazar olla lõbus, nagu inimene, kes on teinud otsuse.

«Niisiis, onu, me sõidame Bretagne'i,» ütles ta härra Conyncksile. «Mul on olnud alati soov näha seda maad.»

«Elu on seal odav,» vastas vana onu.

«Kas isa sõidab ära?» hüüdis Felicie.

Sisse astus härra de Solis, kes tõi koju Jeani.

«Jätke ta meile täna kogu päevaks,» ütles Balthazar, pannes poja enda kõrvale istuma. «Homme ma sõidan ära, ma tahan temaga hüvasti jätta.»

Emmanuel vaatas otsa Marguerite'ile, kes laskis pea longu. See oli sünge päev, mille vältel kõik olid kurvad ning püüdsid võitu saada rusuvaist mõtteist ja pisaraist. See polnud lihtne ärasõit, vaid pagendus. Ja siis tundsid vaistlikult kõik, kui alandav oli isale tunnistada nõnda avalikult oma ebaõnnestumisi, võttes vastu teenistuskoha, ja lahkuda veel vanas eas oma

585

perekonna juurest. Aga temas tundus üllast suurust, nagu Marguerite'is oli kindlust. Ta näis ülevana vastu võtvat seda karistust vigade eest, mida tema geniaalsuse-tuli oli sundinud tegema. Kui õhtu oli möödas ja isa tütrega jäid üksi, sirutas Balthazar, kes kogu päeva jooksul oli õrn ning armastav, nagu ta seda oli olnud oma patriarhaalse elu ilusail päevil, Marguerite'ile käe ning lausus talle õrna tooniga, milles ühtlasi kajas meeleheide: «Kas sa oled rahul oma isaga?» «Teie olete tema vääriline,» vastas Marguerite van Claesi portreele osutades.

Järgmisel hommikul läks Balthazar koos Lemulqui-nier'ga üles laboratooriumi nagu hüvasti jätma oma hellitatud lootustega, mida alustatud tööd tema silme ees elustasid. Isand ja teener heitsid teineteisele nukra pilgu, astudes pööningukambrisse, millest nad nüüd lahkusid võib-olla igaveseks. Balthazar vaatles masinaid, mille kohal nii kaua olid hõljunud tema mõtted ja millest igaüks oli seotud mälestusega mingist otsingust või katsest. Nukra ilmega käskis ta Lemulquinier'1 välja lasta ohtlikud gaasid ja happed, asetada üksteisest kaugemale ained, mille ühinemisest võiks tekkida plah-vatusi. Tehes vastavaid korraldusi, kurtis ta kibedasti oma saatuse üle, nagu seda teeb surmamõistetu tapalavale mineku eel.

«Vaat see siin on siiski väga tähtis katse, ja selle tulemust oleks vaja veel ära oodata,» ütles ta, jäädes seisma kapsli ette, milles olid ühendatud Volta samba mõlemad juhtmed. «Kui see õnnestuks — hirmus mõte! — ei ajaks lapsed majast välja isa, kes heidab nende jalge ette teemante. Siin on süsiniku ja väävli ühend,» lisas ta iseendaga kõneldes, «milles süsinik etendab positiivse elektroodi osa; kristallisatsioon peab algama negatiivsel elektroodil; ja lagundumise korral osutuks süsinik kristalliseerunuks . . .»

«Ah nõnda toimuks see!» ütles Lemulquinier, vaadates täis imetlust oma isandale otsa.

«Nüüd aga,» jätkas Balthazar pärast väikest pausi, «on see ühend allutatud Volta samba toimele, mis võib edasi kesta . . .»

586

«Kui härra soovib, suurendan ma selle mõju . ..»

«Ei, ei, on vaja jätta ta nii, nagu ta on. Rahu ja aeg on kristalliseerumise kõige olulisemad tingimused . ..»

«Tont võtaks! On vaja jätta teisele aega, sellele kristalliseerumisele!» hüüdis toapoiss.

«Kui temperatuur langeb, kristalliseerub väävlissü-sinik,» ütles Balthazar, jätkates ebaselgete mõttekat-kendite abil arutlust, mis tema peas oli omandanud kindla ning veenva kuju. «Kui aga Volta samba mõju toimub mingisuguseis minule tundmatuis tingimustes . . . Seda oleks vaja vaadelda . . . See oleks võimalik . . . Aga millele ma mõtlen? Enam pole tegemist keemiaga, mu sõber, me peame minema Bretagne'i maksuasju ajama.»

Claes väljus kiiresti ja läks alla, et võtta osa viima sest perekondlikust hommikueinest, millele olid kutsutud ka Pierquin ja de Solis. Balthazar tõttas lõppu tegema oma teaduslikule agooniale, ütles hüvasti oma lastele ja istus koos onuga tõlda. Kogu perekond saatis teda ukseläveni. Kui Marguerite isa meeleheitlikult süle-les ja too talle vastuseks kõrva sosistas: «Sina oled hea tütar, kelle peale ma kunagi ei ole pahane!» — läks neiu üle õue, peitis end saali, laskus põlvili selles paigas, kus tema ema oli surnud, ja pöördus hardas palves jumala poole, anudes temalt jõudu karmide

ülesannete täitmiseks tema uues elus. Seniks kui tema õde, vend, Emmanuel ja Pierquin tuppa tagasi tulid, pärast seda kui nad pilguga olid saatnud tõlda, kuni see kadus silmist, oli Marguerite juba kinnitanud oma hinge mingi sisemise häälega, milles kajas tema südamele inglite heakskiit ja ema tänu.

«Mida te nüüd tegema hakkate, preili?» küsis temalt Pierquin.

«Perekonda päästma,» vastas Marguerite lihtsalt. «Meil on Waignies's ligi tuhat kolmsada arpaani maad. Mul on kavatsus see uudismaa üles harida, kolmeks farmiks jagada, nende majandamiseks vajalikud hooned peale ehitada ja farmid rendile anda. Ja ma arvan, et mõne aasta pärast, kui me oleme väga kokkuhoidlikud ja kui meil on palju kannatust, igaühel meist,» ütles ta oma õele ja vennale osutades, «on seal enam kui neljasaja arpaani suurune farm, mis kunagi võib hakata

587

andma ligi viisteist tuhat franki aastatulu. Minu venn Gabrieli osaks jääb see maja siin ja rahasummad, mis kuuluvad talle väärtpaberite näol. Siis ühel päeval me anname isale tagasi tema kõigist obligatsioonidest vabastatud varanduse, olles kasutanud oma tulud tema võlgade kustutamiseks.»

«Aga, kallis sugulane,» ütles notar, hämmastunud Marguerite'i asjatundlikkusest ja kainest arukusest, «teil on ju vaja enam kui kakssada tuhat franki oma uudismaade ülesharimiseks, hoonete ehitamiseks ja loomade ostmiseks. Kust võtate selle summa?»

«Siin algavadki minu raskused,» ütles neiu, vaadates kordamööda otsa notarile ja härra de Solisile. «Ma et julge seda raha paluda oma vanaonult, kes juba maksis kautsjoni isa eest!»

«Teil on sõpru!» hüüdis Pierquin, kellele äkki koitis, et preilid Claesid on ikkagi pruudid, kummagi hind rohkem kui viissada tuhat franki.

Emmanuel de Solis heitis Marguerite’ile heldinud pilgu, Pierquin aga jäi enesele õnnetuseks notariks ka kogu oma entusiasmi juures ning jätkas nõnda:

«Mina pakun teile need kakssada tuhat franki!»

Emmanuel ja Marguerite vahetasid nõuküsiva pilgu, mis tegi Pierquinile kõik selgeks. Felicie punastas tugevasti, ta oli väga õnnelik, et tema armas sugulane osutus nii suuremeelseks, nagu ta oli soovinud. Ta vaatas otsa oma õele, kes äkki aimas, et tema äraoleku ajal oli vaene tüdruk läinud Pierquini labaste meelituste võrku.

«Te maksate mulle ainult viis protsenti,» ütles notar. «Tagasi maksate, millal tahate, ja annate mulle pant-kirja oma maa peale. Aga olge rahulik, teil tuleb kanda kulusid vaid seoses lepingu sõlmimisega; ma ise otsin teile häid rentnikke ja ajan kõiki teie asju tasuta, et teid hea sugulasena abistada.»

Emmanuel andis MargueriteMle märku, et ta keelduks ettepanekut vastu võtmast; kuid neiu jälgis liiga tähelepanelikult muutusi, mis varjundasid tema õe näoilmet, et seda märguannet tähele panna. Vähese vaikimise järel vaatas ta iroonilise pilguga notarile otsa ning ütles talle härra de Solisi suureks rõõmuks omal algatusel:

583

«Te olete väga hea sugulane, midagi vähemat ma teilt ei oodanudki, kuid viis protsenti teevad liiga aeglaseks meie vabanemise. Ma ootan, kuni mu vend saab täisea-liseks, siis müüme tema rendised.»

Pierquin hammustas huult, Emmanueli näole ilmus kerge naeratus.

«Felicie, mu kallis laps, mine vii Jean kolledžisse,» ütles Marguerite oma vennale osutades. «Martha saadab sind. Sina, Jean, mu ingel, ole väga mõistlik ja pai, ära kisu lõhki oma riideid, me pole nii rikkad, et sulle nii sageli lasta uusi õmmelda, nagu seda oleme teinud tänini! Mine, mu jõmpsikas, õpi hästi!» Felicie väljus koos oma vennaga. «Te mõlemad külastasite muidugi isa minu eemaloleku ajal,» ütles Marguerite Pierquinile ja härra de Solisile. «Tänan teid selle sõprusavalduse eest. Kindlasti ei keela te seda sõprust ka kahele vaesele neiule, kes vajavad tulevikus head nõu. Leppigem ses suhtes kokku ... Kui ma viibin linnas, võtan ma teid alati suurima

heameelega vastu; kui aga Felicie jääb siia üksinda Josette'i ja Marthaga, ei tarvitse mul vist teile ütelda, et ta ei pea kellegagi kokku puutuma, olgu see kas või mõni vana sõber ja kõige ustavam sugulane. Olukorras, milles me viibime, peab meie käitumine olema laitmatult range. Nõnda siis oleme siin kauaks ajaks määratud tööle ja üksildusele.»

Mõnda aega valitses vaikus. Emmanuel, süvenenud Marguerite'i näoilme vaatlemisse, näis olevat jäänud tummaks, Pierquin ei osanud midagi ütelda. Notar jättis neiuga hüvasti, olles enda peale maruvihane; ta mõistis äkki, et Marguerite armastab Emmanueli ja et ta ise käitus äsja kui tõeline tobu.

«Noh, Pierquin, mu sõber,» kõnetas ta iseennast tänaval, «inimesel, kes ütleb sinu kohta, et sa oled üks suur lojus, on õigus. Kas ma pole tola? Mul on kaksteist tuhat franki rendist peale minu notarikontori, arvestamata minu onu Des Racquets' pärandit, kelle ainsaks pärijaks ma olen ja kes täna-homme kahekordistab minu varanduse (muide, surma ma talle ei soovi — ta on säästlik!) ... ja mul oli nurjatust küsida protsente preili Claesilt! Olen kindel, et kahekesi naeravad nad

nüüd minu üle. Marguerite'ile ei maksa mul enam mitte mõteldagi! Ei. Ja lõpuks on Felicie leebe ja hea armas, olend, kes mulle paremini sobib. MargueriteMl on raudne karakter, tema tahaks minu üle valitseda ja valitsekski! Noh, ilmutagem ometi suuremeelsust, ärgem olgem sel määral notar! Kas ma siis ei suuda endalt neid rakmeid' maha raputada? Pagana pihta, ma tahan end sundida armastama Felicie'd ega kaldu kõrvale sellest tundmusest! Tont võtaks! Ta saab neljasaja kolmekümne-arpaani suuruse farmi, mis kunagi hakkab andma viisteist kuni kakskümmend tuhat franki rendist, sest. Waignies' maad on head. Ja kui sureb mu onu Des. Racquets — vaene mehike! —, müün ma oma kontori ja minust saab mees viie-küm-ne tu-han-de fran-gj-se ren-di-se-ga. Mu naine on Claeside soost, ma saan hõimlaseks tähtsate perekondadega. Kuramuse pihta! Eks-vaatame, kas Courteville'id, Magalhens'id, Savaron de Savarusid keelduvad külastamast Pierquin-Claes-Molina-Nourhot! Ma saan Douai meeriks, ma saan risti, mind võidakse valida deputaadiks, ma saavutan kõik. Nõndaks! Pierquin, mu poiss, jää sellele kindlaks, ärgem tehkem enam rumalusi, seda enam et, ausõna, Felicie . . . preili Felicie van Claes armastab sind.»

Kui mõlemad armastajad jäid üksi, ulatas Emmanuel Marguerite'ile käe ja neiu ei suutnud jätta panemata sellele oma paremat kätt. Üksmeelse liigutusega tõusid nad üles ja suundusid aeda oma pingi poole. Aga keset saali ei suutnud Emmanuel oma rõõmu alla suruda ning ütles Marguerite'ile meeleliigutusest väriseva häälega:

«Mul on teie jaoks kolmsada tuhat franki! . . .»

«Kuidas, kas mu vaene ema usaldas teie kätte veel? . . .» hüüdis neiu. «Ei? . . . Aga kuidas? . . .»

«Oh, mu Marguerite, kõik, mis on minu, kas ei kuulu see ka teile? Kas mitte teie ei ütelnud esimesena m e i e?»

«Kallis Emmanuel!» lausus neiu, surudes kätt, mida ta ikka veel oma peos hoidis, ja selle asemel et minna aeda, viskus ta pehmesse tugitooli.

«Kas ei pea mina tänama teid,» ütles noormees armunud häälega, «selle eest, et te nõustute vastu võtma?»

«See hetk, mu kallis armastatu,» ütles Marguerite» «kustutab paljud mured ja lähendab meile õnnelikku tulevikku! Jah, ma võtan vastu sinu rikkuse,» jätkas ta ja tema huulil väreles inglinaeratus. «Ma tean, kuidas seda teha minu omaks.»

Ta vaatas van Claesi portree poole, nagu kutsudes seda endale tunnistajaks. Noormees, kes jälgis Margue-rite'i vaadet, ei näinud, kuidas too võttis sõrmest oma neiusõrmuse, ja märkas seda liigutust alles viivul, kui kostsid järgmised sõnad:

«Keset meie sügavat viletsust tärkab äkki õnn. Oma muretusest jättis minu isa mulle vabaduse iseenda üle,» ütles Marguerite, ulatades noormehele oma sõrmuse, «võta, Emmanuel! Minu ema armastas sind väga, ta oleks minu valiku heaks kiitnud.»

Emmanuelil tulid pisarad silma, ta kahvatas, langes põlvili ja ütles MargueriteMle, andes talle sõrmuse, mida ta alati kandis:

«See on minu ema laulatussõrmus. Minu Marguerite,» jätkas ta sõrmust suudeldes, «kas ma saan veel mingi muu pandi peale selle?»

Neiu laskus kummargile, et lähendada oma laup Emmanueli huulile.

«Oh häda! mu vaene armsaim, kas me ei toimi kuidagi halvasti?» ütles ta suures meeleliigutuses. «Me peame ju nii kaua ootama.»

«Minu lell ütles, et jumaldamine on kannatuse igapäevane leib, kõneldes jumalat armastavast kristlasest. Ma võin sind armastada nõnda, minule oled sa juba ammu ühte sulanud kõigi asjade isaga: ma kuulun sinule,' samuti kui ma kuulun temale.»

Mõneks hetkeks jäid nad magusaima erutuse meelevalda. See oli siiras ning rahulik tunnetepuhang, mis tulvaveena voolas lakkamatult üle kallaste. Kahte armastajat lahutavad sündmused olid melanhoolia põhjuseks, mis muutis nende õnne veel suuremaks, andes sellele mingi valulise teravuse. Liiga ruttu nende jaoks tuli Felicie tagasi. Alistudes imekaunile taktitundele, mis lubab armastajal kõike aimata, jättis Emmanuel õeksed kahekesi, pärast seda kui oli vahetanud Margue-rite'iga pilgu, milles neiu võis näha kõike seda, mida

591

maksis noormehele tema tagasihoidlikkus, sest selle pilguga väljendas ta, kuidas ta janunes selle nii kaua ihaldatud õnne järele, mis äsja leidis pühitsuse nende südamete kihlamises.

«Tule siia, mu väike õde,» ütles Marguerite, võttes Felicie'l kaela ümbert kinni.

Siis läksid nad aeda ning istusid pingile, millele iga sugupõlv oli usaldanud oma armusõnad, kurvastuse ohked, oma mõtisklused ja kavatsused. Hoolimata õe rõõmsast toonist ja sõbralik-kavalast naeratusest, oli Felicie'l tunne, mis sarnanes hirmuga. Marguerite võttis pihku õe käe ja tundis, et see väriseb.

«Preili Felicie,» ütles vanem õde, kummardudes noorema õe kõrva juurde, «ma loen teie hinges. Pierquin käis sageli siin minu äraoleku ajal, ta käis igal õhtul, ta rääkis teile armsaid sõnu ja teie kuulasite neid.»

Felicie punastas.

«Ära hakka end õigustama, mu ingel,» jätkas Marguerite, «on ju nii loomulik armastada! Võib-olla sinu kallis süda muudab veidi Pierquini loomust; ta on egoistlik, omakasupüüdlik, aga ta on aus inimene. Ja kahtlemata saavad tema puudused soodustama sinu õnne. Ta hakkab armastama sind kui oma kõige kaunimat vara, sina muutuksid osaks tema töis ja toiminguis. Andesta mulle need sõnad, kallis! Halbadest harjumustest näha igal pool vaid kasusaamist võõrutad sa ta sellega, et õpetad talle südamehäält.»

Felicie'l ei jäänud muud üle, kui pidi sülelema oma õde.

«Pealegi,» jätkas Marguerite, «on ta rikas. Tema perekond kuulub kõrgeimasse ja vanimasse kodanlusse. Aga kas hakkaksin mina vastu seisma sinu õnnele, kui sa loodad leida selle keskpärases elulaadis!»

Felicie lausus vaid kaks sõna: «Kallis õde!»

«Oo jaa, sa võid mind usaldada!» hüüdis Marguerite. «Mis võiks olla meie juures veel loomulikum kui rääkida teineteisele oma saladustest.»

Need südamest tulevad sõnad viisid selle veetleva vestluseni, kus noored neiud jutustavad teineteisele kõik. Kui Marguerite, kelle armastus oli teinud läbinägevaks,

592

jõudis selgusele Felicie südameasjade kohta, ütles ta Jutuajamise lõpetuseks:

«Noh, hea küll, mu kallis laps, püüdkem veenduda, et pierquin armastab sind tõeliselt, ja siis ...»

«Lase mul endal tegutseda,» vastas Felicie naerdes, «mul on eeskuju, keda võin jäljendada!»

«Hull!» hüüdis Marguerite teda otsaesisele suudeldes.

Kuigi Pierquin kuulus nende inimeste kilda, kes abielus näevad kohustusi, ühiskondlike seaduste teostamist ja üht moodust varanduste edasiandmiseks, ja kuigi talle oli ükskõik, kas naituda Felicie'ga või Margue-rite'iga, sest nii ühel kui ka teisel oli sama nimi ja võrdne kaasavara, siis ometi märkas ta, et mõlemad olid, kui tarvitada ühte tema väljendeist, romantilised ja sentimentaalsed neiud — kaks omadussõna, mida kalgisüdamelised inimesed kasutavad, et irvitada andide üle, mida loodus külvab kitsi käega inimkonna hingevagudesse, — ja kahtlemata ütles notar endale, et huntidega peab koos ulguma. Nõnda tuli ta juba järgmisel päeval jälle Marguerite'i vaatama. Ta viis neiu salapäraselt väikesse aeda ja hakkas rääkima tundmustest, kui see juba kord oli maailma seadustes eritingimuseks selles esialgses lepingus, mis pidi eelnema notariaalsele lepingule.

«Kallis sugulane,» ütles ta, «me pole alati olnud ühel arvamusel selle kohta, missuguseid vahendeid kasutada, et leida teie asjadele õnnelik lahendus; aga te oeate nüüd nõustuma, et alati on mind juhindanud suur soov teile kasulik olla. Nii. Eile teile oma abi pakkudes rikkusin ma kõik selle saatusliku harjumuse tõttu, mis tuleneb meiesuguste «notarlikust mõttelaadist» — te mõistate? . . . Minu süda polnud kaassüüdlane minu rumaluses. Ma armastan teid väga, aga meil notareil ei puudu teatav pilguteravus, ja ma olen märganud, et ma ei meeldi teile. Ise olen süüdi! Keegi teine on olnud osavam kui mina. Ja nüüd tulin ma teile puhtsüdamlikult tunnistama, et tunnen tõsist armastust teie õe Felicie vastu. Suhtuge minusse kui oma vennasse! Ammutage minu kukrust, võtke aga! Ja mida rohkem te võtate, seda enam tõendate mulle oma sõprust. Kuulun täielikult teile, ja ilma protsentideta, te ju

593

mõistate mind? Ei kaksteist protsenti ega isegi veerand protsenti. Kui mind leitaks väärivat Felicie'd, oleksin ma rahul. Andestage mulle minu vead, nad on tingitud vaid minu ametiga seotud tegevusest, süda aga on mul hea, ja ma olen valmis viskuma Scarpe'i jõkke, kui ma ei suuda teha õnnelikuks oma naist.»

«See on hea, armas sugulane,» vastas seepeale Marguerite, «aga otsustajaks on minu õde ise ja meie isa ...»

«Ma tean seda, mu kallis sugulane,» ütles notar, «aga' teie olete ju kogu perekonnale emaks, ja mul pole suuremat südamesoovi, kui et just teie ülalmainitus minu kohtunikuks oleksite.»

See kõnelemisviis annab üsna hea kujutluse ausa notari vaimulaadist. Hiljem sai Pierquin kuulsaks oma vastusega Saint-Omeri laagri komandandile, kes palus teda osa võtta mingitest sõjaväelistest pidustustest. See vastus algas nõnda: «Härra Pierquin-Claes de Molina-Nourhol, Douai linna meeril, Auleegioni kavaleril on siinkohal mainitud au . . .» jne.

Marguerite võttis vastu notari abi, kuid ainult kõiges selles, mis puutus Pierquini ametialasse, et mitte millegagi kompromiteerida ei oma naiseväärikust, oma õe tulevikku ega oma isa võimalikke kavatsusi. Juba samal päeval usaldas ta oma õe Josette'i ja Martha hoolde, kes olid ihu ja hingega ustavad oma noorele perenaisele tema kokkuhoiuplaanides. Marguerite sõitis otsekohe Waignies'sse, kus alustas oma tegevust, mida oskuslikult juhendas Pierquin. Notar tegi mõttes kalkulatsiooni, et arvudele ülekantud ustavus kujutab endast oivalist spekulatsiooni; tema hool ja vaev oli omamoodi kapitalimahutus, milles ta ei tahtnud olla säästlik. Kõigepealt püüdis ta vabastada MargueriteM farmidele määratud maade juurimise ja üleskündmise vaevast. Ta sai kuulda kolmest rikaste talupidajate pojast, kes tahtsid luua omaenda

majapidamise. Ta ahvatles neid perspektiividega, mida tõotasid neile sealsed viljakad maad, ja tal õnnestus sõlmida rendileping kolme rajatava farmi peale. Tingimusel, et esimese kolme aasta vältel toimub farmide kasutamine maksuta, kohustusid rentnikud neljandal ja viiendal aastal maksma renti

594

kümme tuhat franki, kuuendal kaksteist tuhat ja ülejäänud aastail kuni rendilepingu lõpuni viisteist tuhat; peale selle kaevama kraave, istutama puid, ostma loomi. Kuni toimus farmide hoonete ehitamine, harisid rentnikud maad. Neli aastat pärast Balthazari lahkumist oli Marguerite juba peaaegu taastanud oma venna ja õe varanduse. Kahesaja tuhandest frangist piisas kõigiks ehitusteks. Vapral neiul, kelle käitumine äratas kogu linnas imetlust, polnud puudu ei abist ega nõuan-deist. Marguerite valvas ehitustööde järele, jälgis kauba-tingimuste ja lepingute täitmist selle kaine arukusega, selle toimekuse ja püsivusega, mida oskavad ilmutada naised, kui neid innustab sügav tundmus. Viiendast aastast alates võis ta kulutada kolmkümmend tuhat franki tuludest, mida andsid farmid, tema venna rendis ja isa mõisatelt saadavad sissetulekud, panditud varanduste väljaostmiseks ja kahjustuste hüvitamiseks, mis Balthazari teadusekirg oli teinud tema perele. Et võla-protsendid üha kahanesid, polnud võlgade kustutamine seega enam kauge tuleviku küsimus. Pealegi pakkus Emmanuel de Solis Marguerite'ile sada tuhat franki, mis tal olid üle jäänud lelle pärandist. Kuid neiu ei hakanud neid kulutama, vaid liitis tema enda säästetud kahekümne tuhande frangiga, nii et oma valitsemise kolmandaks aastaks võis ta juba kustutada küllalt tõhusa summa võlgadest. See elu täis vaprat tööd, loo-bumusi ja eneseohverdust ei lakanud viie aasta vältel; aga muide oli kõiges näha edu ja õnnestumist Margue-rite'i juhtimisel ja tema isiku viljastaval mõjul.

Omandanud teedeinseneri kutse, sai Gabriel vanaonu toetusel tööettevõtjaks kanali ehitamise peale ja kogus sel viisil kiiresti suure varanduse. Ta oskas meeldida oma nõole preili Conyncksile, keda tolle isa jumaldas ja kes oli rikkaimaid pärijannasid kogu Flandrias. 1824-ndal aastal vabanesid Claeside kinnisvarad võlgadest ja Pariisi tänava maja seati sisse tema endises hiilguses. Pierquin palus Balthazarilt ametlikult Felicie kätt, samuti kui härra de Solis taotles Marguerite'i oma.

Jaanuarikuu algul 1825 sõitsid Marguerite ja härra Conyncks järele pagendatud isale, kelle tagasitulekut kõik igatsusega ootasid ja kes läks erru, et jääda oma

595

perekonna rüppe ning muuta nõnda täielikuks selle õnn. Marguerite'i äraoleku ajal, kes sageli oli avaldanud kahetsust, et ta ei suutnud galeriis ja vastuvõturuumides täita tühje raame uute piltidega selleks päevaks, kui tema isa jälle koju saabub, pidasid Pierquin ja härra de Solis koos Felicie'ga salanõu valmistada Marguerite'ile üllatus, mis võimaldas teataval määral nooremal õelgi osa võtta Claeside sugukonna endise hiilguse taastamisest. Nad ostsid kahekesi ning kinkisid Felicie'le mõned ilusad maalid galerii kaunistamiseks. Sama mõte oli tekkinud ka härra Conyncksil. Soovides avaldada Marguerite'ile oma rahulolu tema nii ülla käitumise puhul ja seetõttu, et ta nii ustavalt oli täitnud ema testamendis avaldatud soovi, tegi ta korralduse, et toodaks siia tükki viiskümmend tema kõige kaunimaist piltidest ja mõned isegi neist, mis Balthazar talle kunagi oli müünud, nii et Claeside galerii oli jälle täielikult endist viisi sisustatud. Juba mitu korda oli Marguerite käinud koos oma õe või Jeaniga isa külastamas. Iga kord leidis ta temas ikka uusi ning üha suuremaid muutusi. Kuid tema viimasest külas-käigust saadik avaldus raugastumine Balthazari juures hirmuäratavate tunnuste näol, mille tekkimisele kahtlemata aitas kaasa kitsidus tema eluviisides, et võida kulutada suurem osa oma palgast katsete tegemiseks, mis ikka ja alati petsid tema lootusi. Kuigi ta oli kõigest kuuekümne viie aastane, oli tal kaheksakümneaastase välimus. Tema silmad olid tunginud sügavale silmakoopaisse, kulmud muutunud valgeks, ainult mõned hõredad juuksekarvad katsid veel vaevalt tema kukalt. Ta oli kasvatanud endale

habeme, mida ta ise kääridega piiras, kui see talle tülikaks muutus. Ta oli vajunud küüru nagu vana viinamarjakasvataja. Tema riiete korratus oli omandanud otse kerjusliku laadi, ja Claesi vanadusnõtrus tegi selle veel eriti inetuks. Kuigi tugev mõte elustas seda ülevat nägu, mille jooned sügavate kortsude all olid tundmatuseni muutunud, ometi vajutasid tardunud pilk, meeleheitlik ilme ja pidev rahutus talle mingi hullumeelsuse pitseri või pigemini kõigi hullumeelsuste tunnused ühtekokku. Kord ilmus sellele näole kindel lootus, mis andis Balthazarile monomaani

596

ilme; kord vajutas kärsitus võimetusest mõistatada saladust, mis vilkus tema pilgu ees virvatulena, sellele pöörasuse märgid; siis äkki reetis naerurõkatus tema meeletuse; kõige sagedamini aga viis täielikem noruseisund tema kire kõik varjundid külma nürimeelse melanhooliani. Kui põgusad ja vähemärgatavad olidki need näoilmed võõraile, olid nad õnnetuseks liiga valusad neile, kes tundsid Claesi, ülevat oma headuses, suurt oma südame ja kaunist näo poolest. Sellest Claesist oli säilinud veel vaid kahvatu vari. Lemulquinier, vananenud ja väsinud pidevaist töödest nagu tema isandki, ei tarvitsenud aga tema kombel kannatada mõtteväsimust. Tema näol peegeldus kummaline segu rahutusest oma isanda pärast ja imetlusest tema vastu, millest kergesti võis sattuda eksiteele: kuigi ta kuulas aukartusega iga tema sõna, kuigi jälgis tema vähimaidki liigutusi mingi erilise õrnusega, ometi hoolitses ta õpetlase eest, nagu ema hoolitseb lapse eest. Sageli ilmus vana teenri näole soosiv ilme, sest et ta hoolitses tõepoolest soosivalt Balthazari eest hädavajalikes argielu pisiküsimustes, millele Balthazar kunagi ei mõtelnud. Mõlemad raugad, haaratud ühestainsast ideest, omades usku oma lootuse teostumisse, innustatud ühest ning samast ihaldusest, kujutasid endast üks välist kesta, teine hinge oma ühises eksistentsis ning pakkusid samal ajal hirmsat ja liigutavat vaatepilti. Kui kohale saabusid Marguerite ja härra Conyncks, leidsid nad, et Claes oli asunud elama võõrastemajja: tema järglane polnud lasknud end kaua oodata ja oli juba ilmunud oma teenistuskohale.

Nii väga kui Balthazar oligi teaduse kütkeis, erutas teda soov jälle näha oma kodunurka, oma maja, oma perekonda. Tütre kiri teatas talle õnnelikest sündmustest; ta lootis kroonida oma elutööd katsete seeriaga, mis pidid viima lõpuks ta oma probleemi lahendamisele, ja seepärast ootas ta Marguerite'i äärmise kannatamatusega. Tütar sööstis isa embusse, nuttes rõõmu pärast. Seekord tuli ta saama tasu oma kurvastusrohke elu eest ja andestust oma perekonnauhkuse pärast. Ta tundis end süüdlasena suurte inimeste kombel, kes isamaa päästmise nimel rikuvad vabadusprintsiipi. Ent vaadeldes isa, võpatas ta, märgates muutusi, mis olid toimunud

597

Balthazaris tema viimasest külaskäigust saadik. Conyncks jagas oma õetütre tütre salajasi kartusi, ta toonitas tungivat vajadust viia Balthazar nii ruttu kui võimalik Douafsse, kus kodupaiga õhkkond võiks taastada tema mõistuse ja tervise, kui ta pöördub jälle tagasi õnnelikku ellu kodukolde juures. Pärast esimesi südamepuistamisi, mis Balthazari juures olid tugevamad, kui Marguerite oleks võinud arvata, ilmutas isa tütrele kummalist tähelepanu; ta avaldas kahetsust, et peab teda vastu võtma võõrastemaja viletsas toas, püüdis teada saada tema maitseid ja . soove, küsis armunu agara hoolitsusega, mida ta soovib lõunaks. Lühidalt, ta käitus nagu süüdlane, kes püüab võita kohtuniku heasoovlikkust. Marguerite tundis nii hästi oma isa, et aimas nende õrnuste põhjust, oletades, et tal võib olla linnas mõningaid võlgu, mida tal oli vaja tasuda enne ärasõitu. Mõnda aega jälgis ta isa ja nägi peagi inimsüdant kogu selle alastiolekus. Balthazar oli alla käinud. Teadlikkus oma langusest ja eraldumine, kuhu teda oli viinud teadus, olid muutnud ta pelglikuks ja otsekui lapseks kõigis küsimustes, mis asusid väljaspool tema lemmikharrastust. Vanem tütar sisendas talle aukartust; isa silmis olid teda ilmselt iga päevaga üha enam ülendanud mälestused tütre kunagisest eneseohverdusest ja jõust, mida ta oli ilmutanud; teadlikkus tütre võimust, mille ta ise

oli talle üle andnud; tütre käsutuses olev varandus ja väljendamatud tundmused, mis olid vähehaaval võimust võtnud isa üle sellest päevast alates, kui ta loobus oma juba kõikumalöönud isaõigustest. Näis nii, nagu poleks Conyncks Balthazari silmis midagi; ta nägi ainult oma tütart ja mõtles vaid temale; tundus, et ta kardab tütart, nagu mõned nõrgad mehed kardavad nende üle võimust võtnud naist, kes neid on orjastanud. Kui isa tõstis tema poole silmad, tabas Marguerite neis kurvastusega kartliku ilme nagu lapsel, kes tunneb oma süüd. Üllas neiu ei teadnud, kuidas ühte sobitada selle teaduse ja töödega laastatud kolba majesteetlikku ning karmi välimust lapsiku naeratusega, naiivse lipitsevu-sega, mis peegeldus Balthazari huulil ja näol. Ta oli valusasti puudutatud sellise suuruse ja väiksuse kontrastist ja andis endale lubaduse kasutada kogu oma

mõju selleks, et tema isa omandaks jälle kogu oma väärikuse selleks pidulikuks päevaks, kui ta ilmub tagasi oma perekonna rüppe. Kõigepealt tabas ta hetke, kui nad olid kahekesi, ning sosistas isale kõrva:

«Kas te võlgnete siin midagi?»

Balthazar punastas ja vastas hämmelduses:

«Ma ei tea, aga Lemulquinier ütleb sulle seda. See tubli teener teab minu asju paremini kui ma ise.»

Marguerite helistas, ja kui ilmus toapoiss, uuris ta peaaegu tahtmatult mõlema rauga näoilmet.

«Härra soovib midagi?» küsis Lemulquinier.

Marguerite, kes oli kehastunud uhkus ja suursugusus, tundis südames ängistust, märgates teenri toonist ja kogu hoiakust, et oli kujunenud mingi pahamaiguline familiaarsus isa ja tema töökaaslase vahel.

«Minu isa ei saa ilma teieta teha kokkuvõtet võlgadest, mis tal siin on,» ütles Marguerite.

«Härra,» lausus Lemulquinier, «võlgneb . ..»

Nende sõnade juures tegi Balthazar oma toapoisile mingi salamärgi, mille Marguerite tabas, tundes seejuures sügavat alandust.

«Ütelge mulle kõik, mis minu isa võlgneb!» hüüdis MargMerite.

«Siin võlgneb härra tuhat eküüd apteekrile, kes müüb rohu- ja värvikaupu angroo ja kes varustas meid sööbekaaliumiga, seatinaga, tsingiga ja reaktiividega.»

«Kas see on kõik?» küsis Marguerite.

Balthazar tegi jälle kinnitava märgi Lemulquinier'le, kes otsekui lummatuna oma isanda pilgust vastas:

«Jah, preili.»

«Hea küll,» jätkas neiu, «ma annan teile selle raha.»

Rõõmsalt süleles Balthazar oma tütart ning ütles:

«Sina oled mulle ingel, mu laps!»

Isa hingas kergemini, vaadates tütre otsa vähem kurva pilguga, aga hoolimata sellest rõõmust märkas Marguerite hõlpsasti tema näol sügava rahutuse märke ja jõudis otsusele, et need tuhat eküüd moodustavad vaid kõige hädalisemad võlad laboratooriumiga seoses.

«Olge avameelne, isa,» ütles ta, lubades Balthazaril võtta end põlvedele, «teil on veel võlgu? Tunnistage

mulle kõik üles, tulge tagasi oma koju, varjamata mingit kartust keset üldist rõõmu.»

«Mu kallis Marguerite,» lausus isa, võttes tütre käed ja suudeldes neid õrnusega, mis tundus mälestusena tema kaugest noorusest, «sa hakkad minuga tõrelema ...»

«Ei,» ütles tütar.

«Kas tõesti?» küsis isa ja tegi lapseliku rõõmužesti. «Nii et ma võin sulle ütelda kõik, sa maksad ära? . . .»

«Jah,» ütles Marguerite, hoides tagasi pisaraid, mis valgusid tal silmi.

«Noh siis, ma võlgnen . . . Oo! ma ei julge. . .» «Aga ütelge ometi, isa!» «Summa on tõhus,» jätkas Balthazar. Meeleheitliku liigutusega pani Marguerite käed kokku. «Ma võlgnen kolmkümmend tuhat franki ProtezMe ja Chiffreville'ile.»

«Kolmkümmend tuhat franki moodustavad kõik minu säästud,» ütles tütar, «aga ma annan nad rõõmuga teile,» lisas ta, aupaklikult isa laupa suudeldes.

Isa tõusis püsti, haaras tütre kätele, keerutas teda üle kogu toa ja hüpatas kui last. Siis asetas ta tema samasse tugitooli, kus ta oli enne, ning hüüdis:,

«Mu kallis laps, sa oled otse armastuse aare! Mulle ei antud enam hingerahu. Chiffreville'id saatsid mulle kolm ähvarduskirja, tahtsid esitada minu vastu hagi, minu vastu, kes neid on rikastanud!»

«Isa,» ütles Marguerite meeleheitliku tooniga, «kas te ikka veel jätkate oma otsinguid?»

«Ikka,» vastas Balthazar hullumeelse naeratusega. «Ma veel leian, küll näed! . . . Kui sa vaid teaksid, kui kaugel me juba oleme!»

«Kes «me»?»

«Ma räägin Mulquinier'st; ta on lõpuks hakanud mind mõistma, ta abistab mind oivaliselt. Vaene mees, ta on mulle nii ustav!»

Conyncksi tulek katkestas kõneluse. Marguerite andis isale märku vait jääda, kartes, et vanaonu võiks kaotada tema vastu lugupidamise. Tütar oli otse kohkunud sellest laastamisest, mille osaliseks oli saanud see kinnisideest haaratud suur mõistus, mis oli süvenenud võib-olla

600

lahendamatu probleemi uurimisse. Balthazar, kes ilmselt ei näinud midagi väljaspool oma subtusahje, ei aimanud isegi, et tema varandus on võlgadest vaba.

Järgmisel päeval sõitsid nad Flandriasse. Teekond oli küllalt pikk selleks, et Marguerite võis saada ähmase kujutluse isa ja Lemulquinier' vastastikuseist suhteist. Kas ei omanud teener oma isanda üle seda mõjuvõimu, millist vahel oskavad võita suurimate vaimude üle ilma igasuguse hariduseta inimesed, kes on teadlikud oma vajalikkusest ja kes minnes järeleandmiselt järeleandmisele oskavad sammuda valitsemise poole visadusega, mida annab kinnisidee? Või tundis isand oma teenri vastu seda laadi kiindumust, mis tekib harjumusest ja on sarnane sellega, mida tööline tunneb oma tööriista-looja või araablane oma vabastaja-lahinguratsu vastu? Marguerite tabas mõned faktid, mille põhjal ta kavatses vabastada Balthazari alandavast ikkest, kui tema kartused peaksid kinnitust leidma. Pariisist läbisõidul jäi ta sinna mõneks päevaks, et tasuda isa võlad ja paluda keemiliste toodete vabrikante Douafsse mitte midagi saata, ilma temale ette teatamata Claesi poolt neile tehtud tellimustest. Ta sai isa niikaugele, et too hankis endale uue ülikonna ning riietus, nagu on sobiv tema seisuses inimesele. Selline väline uuenemine andis Balthazarile teatava füüsilise väärikuse, mis oli heaks endeks ka võimalikule meelemuutusele. Juba ette õnnelik kõigist neist üllatustest, mis ootasid isa tema omas majas, sõitis tütar varsti edasi Douai poole.

Kolme ljöö kaugusel sellest linnast nägi Balthazar oma tütart Felicie'd ratsa hobuse seljas oma mõlema venna, Emmanueli, Pierquini ja kõigi kolme perekonna lähemate sõprade saatel. Teekond oli paratamatult keemiku kõrvale kallutanud tema harjumuspäraseist mõtteist, Flandria maastik oli mõjutanud tema südant. Ja seepärast, kui ta märkas seda lustlikku kavalkaadi, kelle moodustasid tema perekonnaliikmed ja sõbrad, tundis ta nii tugevat meeleliigutust, et tema silmad läksid märjaks, hääl hakkas värisema, silmalaud tõmbusid punaseks. Ta embas nii palavalt oma lapsi, suutmata

neid lahti lasta sülelusest, et selle stseeni pealtvaata-jadki olid pisarateni liigutatud. Oma maja jälle nähes
601
kahvatas ta, hüppas nooruki väledusega reisitõllast maha, hingas õnnetundega sisse oma aia õhku ja hakkas vähimatki pisiasja enda ümber vaatlema ülevoolava mõnutundega, mis peegeldus tema liigutustes. Ta ajas enda sirgu ja tema nägu muutus jälle nooremaks. Kui ta saali astus, olid tal silmad pisarais: nähes, kui täpselt oli tütar lasknud jäljendada äramüüdud vanaaegsed hõbeküünlajalad, järeldas ta, et kõik hädad pidid olema täielikult kõrvaldatud. Imetore eine oli korraldatud söögisaalis, kus nõudekapid olid täis haruldasi esemeid ja hõbedat, mille hind oli vähemalt võrdne siin kunagi ilutsenud esemete omaga. Kuigi see perekondlik eine kestis kaua, piisas temast vaevalt kõige selle ära-rääkimiseks, mida Balthazar kõigilt oma lastelt teada tahtis. Hingeliselt otse vapustatud sellest tagasitulekust, imbus ta läbi perekonnaõnnest ning ilmutas end jälle täiesti isana. Tema maneerid said tagasi oma kunagise ülluse. Esimesel hetkel andus ta täielikult oma-misrõõmule, küsimata endalt, missuguste vahenditega oli tagasi saadud kõik see, mis tema oli kaotanud. Tema rõõm oli seega täielik ning rohke. Pärast einet siirdusid neli last, isa ja notar Pierquin saali, kus Balthazar nägi mitte ilma mõninga ärevuseta tempelpabereid, mida kirjutaja asetas ühele lauale, jäädes ise selle juurde seisma nagu selleks, et abistada oma patrooni. Lapsed võtsid istet ja hämmastunud Balthazar jäi kamina ette seisma.

«See on hooldusaruanne,» ütles Pierquin, «mille härra Claes esitab oma lastele. Kuigi see pole eriti lõbus,» lisas ta naeratades notarite kombel, kes üldiselt kõnelevad naljatlevas toonis kõige tõsisemaist asjadest, «on tingimata tarvilik, et te selle ära kuulaksite.»

Muidugi õigustasid asjaolud igati seda lauset, aga härra Claes, kelle südametunnistus meenutas talle tema möödunud elu, pidas seda etteheiteks ja kortsutas kulmu, j Kirjutaja hakkas lugema. Balthazari imestus kasvas üha, sedamööda kuidas arenes selle akti sisu. Algul konstateeriti, et tema naise varandus viimase surma hetkel moodustas ligikaudu miljon kuussada tuhat franki, aruande lõpposa aga määras sõnaselgelt igale lapsele tema täieliku osa, nagu oleks asju ajanud hea ning
602
hoolitsev perekonnaisa. Sellest järeldus, et maja on vaba kõigist hüpoteekidest, et Balthazar viibib omas kodus ja et tema maal asuvad valdused on samuti võlgadest vabad. Kui mitmesugused aktid olid alla kirjutatud, esitas Pierquin kviitungid kunagi laenatud summadele ja dokumendid kinnisvarade aresti alt vabastamise kohta. Balthazar, kes ühel hoobil sai tagasi oma meheau, isa-õigused ja kodanikuväärikuse, langes tugitooli. Ta otsis silmadega Marguerite'i, kes ülevaimast naiselikust delikaatsusest oli lugemise ajal väljunud, et järele vaadata, kas kõik tema üritused pidupäeva puhuks on korralikult täidetud. Kõik perekonnaliikmed mõistsid rauga mõtet, kui tema veidi niisked silmad otsisid tütart, keda kõik sel hetkel nägid oma vaimusilmaga kui mingit jõu ja helenduse inglit. Gabriel läks Marguerite'i kutsuma. Kuuldes tütre samme, jooksis Balthazar talle vastu ning haaras ta embusse.

«Isa,» ütles Marguerite talle trepi juures, kus rauk teda süleles, «ma anun teid, ärge alandage millegagi oma püha autoriteeti. Tänage mind kogu perekonna ees selle eest, et ma täitsin hästi teie juhendeid, ja käituge kui ainuke kogu selle hüvangu looja, mida õnnestus siin saavutada.»

Balthazar tõstis silmad taeva poole, vaatas tütrele otsa, pani käed risti ja ütles pärast vaikimist, mille vältel tema nägu omandas ilme, mida lapsed polnud näinud tal juba kümme aastat:

«Miks pole sind siin, Pepita?! Kuidas imetleksid sinagi meie last!»

Ta süleles tugevasti Marguerite'i, suutmata sõnagi lausuda, ja astus saali.

«Mu lapsed,» ütles ta selle ülla väärikusega, mis kunagi oli teinud tast imposantseima isiku, «me kõik võlgneme tänu ja tunnustust minu tütrele Marguerite'ile tema tarkuse ja vapruse eest, millega ta on viinud täide minu kavatsused ja teostanud minu plaanid, kui ma ülemäära süvenenuna omaenda töödesse andsin tema kätte valitsemisohjad meie koduses majapidamises.»

«Oo, on juba aeg asuda abielulepingute ettelugemise juurde!» lausus Pierquin kella vaadates. «Kuid need aktid ei puutu täna minusse kui notarisse, arvestades,

603

et seadus keelab mul koostada dokumente, mis puuduta. vad minu sugulasi ja mind ennast. Kohe saabub härra Raparlier-vanem.»

Sel ajal hakkasid üksteise järel saabuma perekonna-sõbrad, kes olid kutsutud härra Claesi tagasituleku auks ja abielulepingute allakirjutamise tähistamiseks korraldatud pidulikule lõunasöögile, kuna teenrid kandsid kohale pulmakinke. Külaliste hulk üha kasvas kiiresti ning muutus kord-korralt suurepärasemaks nii nimekate isikute tähtsuse kui ka kalliste tualettide kauniduse poolest. Kolm perekonda, kes liitusid oma laste õnne kaudu, olid soovinud võistelda isekeskis toreduses. Ainsa hetkega oli saal täis imekauneid kingitusi, mida tehakse peigmehele ja mõrsjale. Kuld aina hiilgas ja sätendas. Lahtirullitud kangad, kašmiirsallid, kaelakeed, igasugused ehted tekitasid siirast rõõmu nii andjate kui ka saajate juures; see pooleldi lapselik rõõm peegeldus nii väga kõigil nägudel, et kingituste hinna unustasid isegi need ükskõiksed inimesed, kes üsna sageli uudishimust arvutusi teevad. Varsti algas pidulik kombetalitus, mis oli saanud tavaks Claeside perekonnas sellistel pühalikel puhkudel. Istuma pidid ainult isa ja ema, teised kohalviibijad jäid teatavas kauguses nende ette seisma. Saali vasakul pool ja aia pool ääres seisid Gabriel Claes ja preili Conyncks, kelle kõrval asetsesid härra de Solis ja Marguerite, tema õde ja Pierquin. Mõne sammu kaugusel kolmest paarist Balthazar ja Conyncks, ainsad kõigist koosviibijaist, kes ei seisnud, istusid kumbki tugitoolis notari lähedal, kes asendas PierquinM. Jean seisis isa taga. Paarkümmend elegantselt riietatud daami ja mõned härrad, kõik valitud Pierquin'ide, Conyncksite ja Claeside lähimate sugulaste hulgast. Douai meer, kes pidi laulatama abielupaarid, kaksteist tunnistajat kolme perekonna kõige ustavamate sõprade killast, nende seas koguni kuningliku kohtu eesistuja, — kõik, kaasa arvatud isegi Püha Peetruse kiriku küree, jäid püsti, moodustades õue poolt imposantse poolsõõri. See kõigi koosviibijate poolt osutatav austus isadusele, kes silmapilgul kiirgas otse kuning-likku majesteetlikkuse andis kõnesolevale stseenile teatava antiikse koloriidi. See oli ainus hetk kuueteistkümne

604

aasta vältel, millal Balthazar oli unustanud Absoluudi otsingud. Härra Raparlier, notar, astus Mar-guerite'i ja tema õe juurde ning küsis, kas kõik allakirjutamisele ja sellele järgnevale lõunasöögile kutsutud on kohal. Saanud jaatava vastuse, läks ta tagasi Margue-rite'i ja härra de Solisi abielulepingut võtma, mille ettelugemine pidi toimuma esimesena, kui äkki avanes saali uks ja nähtavale ilmus rõõmust särava näoga Lemulquinier. «Härra, härra!»

Balthazar heitis Marguerite'ile ahastava pilgu, andis talle märku ja viis ta aeda. Otsekohe tekkis koosviibijate seas ärevus.

«Ma ei julgenud sulle ütelda, mu laps,» lausus isa tütrele, «aga et sa oled nii palju teinud minu heaks, päästad sa mu sellest viimasest õnnetusest. Lemulquinier laenas mulle ühe viimase ebaõnnestunud katse jaoks kakskümmend tuhat franki, oma säästude vilja. See õnnetu on arvatavasti tulnud minult neid tagasi nõudma, kuulda saanud, et mina olen jälle rikas. Anna talle see võlg otsekohe tagasi. Ah, mu ingel, temale võlgned sa oma isa, sest ainult tema on mind lohutanud minu õnnetustes, ainult temal on veel usku minusse. Temata oleksin ma kindlasti juba surnud . . .»

«Härra, härra!» hüüdis Lemulquinier.

«Noh, mis on?» küsis Balthazar end ümber pöörates.
«Teemant!»
Claes sööstis saali, märgates teemanti oma teenri käes, kes talle tasakesi sosistas: «Ma läksin laboratooriumi.»
Keemik, kes oli unustanud kõik, heitis vanale flaamlasele pilgu, ja seda pilku võis tõlgitseda vaid sõnadega:
«Sina läksid esimesena laboratoorium i!»
«Ja seal,» jätkas teener, «leidsin ma selle teemandi kapslis, mis oli ühenduses Volta sambaga, mille me jätsime oma tegu tegema. Ja ta on selle teinud, härra!» lisas ta, näidates valget kaheksatahulist teemanti, mille sära köitis kogu seltskonna hämmastunud pilgud.
«Mu lapsed, mu sõbrad,» ütles Balthazar, «andestage minu vanale teenrile, andestage minule. See teeb mu
605
otse hulluks. Minu eemalviibimise ajal on juhus seitsme aasta jooksul teostanud avastuse, mida mina taotlen juba kuusteist aastat. Kuidas see toimus? Sellest ei tea ma midagi. Ja:h, ima jätsin väävlissüsiniku Volta samba mõju alla, mida oleks pidanud jälgima iga päev. Noh, ja nüüd, minu äraoleku ajal, on minu laboratooriumis end ilmutanud jumala vägi, ilma et ma mõistagi oleksin saanud kindlaks määrata toimuvate muutuste arenemist! Kas see pole hirmus? Neetud eemalolek! Neetud juhus! Oh õnnetust! Kui ma oleksin jälginud seda kestvat, aeglast voi äkilist... ma ei tea, kuidas seda nimetada . . . noh, ütleme kristallisatsiooni, transformatsiooni, ühesõnaga, seda imet, siis oleksid mu lapsed veel rikkamad. Kuigi see poleks minu peaprobleemi lahendus, mida ma otsin, vähemalt minu kuulsuse esimesed kiired oleksid löönud kumama minu kodumaa kohal ja käesolev hetk, mille meie rahuldatud südamed teevad nii hõõguvaks õnnest, oleks ka veel soojendatud Teaduse päikesest.»
Kõik vaikisid selle inimese ees. Need suurema seoseta sõnad, mis kurvastus talt välja kiskus, olid liiga siirad, et mitte kolada ülevalt.
Äkki surus Balthazar oma meeleheite alla hinge põhja, heitis kohalviibijaile majesteetliku pilgu, mis lõi särama hingedes, võttis teemandi ning andis selle Marguerite'ile, hüüdes:
«Ta kuulub sinule, mu ingel!»
Siis saatis ta liigutusega Lemulquinier' ära ja ütles notarile:
«Jätkakem.»
Sellest sõnast võpatasid kõik, samuti nagu Talma teatavais rollides pani võpatama teda tähelepanelikult jälgiva vaatajaskonna. Balthazar istus kohale, lausudes endale tasase häälega:
«Täna pean ma olema ainult isa.» , Marguerite kuulis neid sõnu, astus isa juurde, haaras tema käe ja suudles seda aupaklikult.
«Mitte kunagi pole inimene olnud nõnda suur,» ütles Emmanuel, kui mõrsja tuli tagasi tema juurde. «Mitte kunagi pole inimene olnud nõnda võimas, iga teine läheks sellest hulluks.»
606
Kui kolm lepingut olid ette loetud ja alla kirjutatud, tõttas igaüks Balthazari küsitlema viisi kohta, kuidas see teemant võis olla tekkinud, kuid tema ei võinud midagi vastata selle nii kummalise juhtumi puhul. Ta vaatas oma pööningu poole ja tegi selle suunas raevuka liigutuse.
«Jah, kohutav jõud, mis tekib süttinud mateeria liikumisest ja mis kahtlemata on tekitanud metalle ja teemante,» ütles ta, «ilmus seal juhuslikult üheks hetkeks.»
«See «juhus» on kahtlemata täiesti loomulik,» tähendas üks neist inimestest, kes tahavad alati kõike seletada. «See naljamees oli lihtsalt unustanud sinna mõne tõelise teemandi. Niipaljukest on päästetud neist, mis ta on ära põletanud.»

«Unustagem see,» ütles Balthazar oma sõpradele, «palun teid mitte enam minuga täna sellest kõnelda.»

Marguerite võttis isal käe alt kinni, et siirduda eesmise maja paraadruumidesse, kus kõiki ootas uhke pidu. Kui Claes astus oma külaliste järel galeriisse, nägi ta, et see oli jälle kaunistatud maalidega ja üleni haruldasi lilli täis.

«Pildid,» hüüdis ta, «pildid! ja mõned meie endistest!»

Ta jäi seisma, tema pale süngestus, hetkeks muutus ta kurvaks ja tundis siis oma vigade kogu raskust, mõõtes oma salajase alanduse täit suurust.

«Kõik see kuulub teile, isa,» ütles Marguerite, aimates tundmusi, mis erutasid Balthazari hinge.

«Ingel, kellele kõik taevased vaimud peavad kiituseks käsi plaksutama,» hüüdis Claes, «kui mitu korda annad sa veel edaspidigi oma isale tagasi elu?»

«Ärgu püsigu enam ainustki pilve teie laubal ega vähimatki kurba mõtet teie südames,» vastas tütar, «ja te tasute mulle üle kõigi minu ootuste. Äsja mõtlesin ma Lemulquinier'le, mu kallis isa. Need napid sõnad, mis te mulle tema kohta ütlesite, panevad mind teda hindama, ja ma tunnistan, et ma otsustasin selle inimese üle halvasti. Ärge mõtelge enam sellele, mis te temale võlgnete, ta jääb teie juurde kui vähenõudlik sõber. Emmanuelil on ligi kuuskümmend tuhta franki sääste; me anname need Lemulquinier'le. Pärast seda kui ta

607

on teid nii hästi teeninud, peab see inimene olema õnnelik oma eluõhtul. Meie pärast ärge tundke muret! Härra de Solisi ja minu elu saab olema rahulik ja vaikne, ilma toreduseta. Nõnda võime läbi ajada ilma selle summata, kuni te ta meile tagasi annate.»

«Ah, mu tütar, ära jäta mind kunagi maha! Ole ikka oma isa kaitsevaimuks.»

Astudes vastuvõturuumidesse, leidis Balthazar need olevat uuesti korda seatud ja sisustatud samasuguse toredusega kui vanasti. Varsti suundusid külalised suurde söögisaali maja esimesel korrusel mööda paraad-treppi, mille igal astmel seisid õitsvad puud. Imeväärselt töödeldud hõbe, mille Gabriel oli kinkinud oma isale, paelus kõikide pilke, samuti kui söögilaua luksus, mis näis ennekuulmatu isegi kõige tähtsamaile isikuile linnas, kus selline toredus oli muistseist aegadest tavapäraselt moes. Härra Conyncksi, Claeside ja Pierquini teenrid olid kohal, et teenida uhkes pidulauas. Istudes keset seda lauda, mida pärjana ehtisid sugulased ja sõbrad, kelle näod särasid suurest ning siirast rõõmust, tundis Balthazar, kelle tooli taga seisis Lemulquinier, nii tugevat meeleliigutust, et kõik vaikisid, nagu vaikitakse ülisuure rõõmu või sügava kurvastuse ees.

«Kallid lapsed,» hüüdis ta, «te olete tapnud nuum-vasika kadunud isa tagasituleku puhul!»

Need sõnad, millega õpetlane mõistis ise kohut enda: üle ja mis võib-olla keelasid teistel süüdistamast teda hoopis karmimini, olid lausutud nii üllameelselt, et kõik pühkisid liigutatult pisaraid. Aga see jäi viimaseks nukruse väljenduseks; vähehaaval muutus lust ja rõõm üha kärarikkamaks, pidu tujuküllasemaks, nagu see on omane perekondlikele koosviibimistele. Linna tähtsaimad isikud ilmusid ballile; see avati pärast lõunasööki ning vastas oma hiilguse poolest klassikalisele toredusele, mis Claeside juures jälle oli taastatud.

Varsti peeti kolmed pulmad ja need andsid põhjust pidudele, ballidele, sööminguile, mis kiskusid vana Claesi mitmeks kuuks seltskonnaelu keerisesse. Tema vanem poeg asus elama Conyncksile kuuluvasse mõisa Cambrai lähedal, sest vanahärra ei tahtnud lahkuda oma tütrest. Proua Pierquin pidi samuti lahkuma isamajast,

608

et olla majaprouaks Pierquini ehitatud üksik-elamus, kus too tahtis elada nooblilt vaba inimesena, sest oma notarikontori oli ta müünud; ja hiljuti oli surnud tema onu

Des Racquets, jättes temale oma pikkamisi säästudena kogutud varanduse. Jean sõitis Pariisi, kus pidi lõpetama oma hariduse.

Nõnda jäid ainult de Solisid isa lähedale, kes loovutas neile tagamaja, asudes ise elama eesmise maja kolmandale korrusele. Marguerite jätkas hoolitsemist Bal-thazari füüsilise heaolu eest, ja selles meeldivas kohustuses abistas teda Emmanuel. Armastus kroonis seda üllast neiut kadestusväärseima pärjaga, mille punub õnn ja mille hiilgava värskuse säilitab püsivus. Toepoolest, mitte ükski abielupaar poleks suutnud paremini kehastada seda täielikku, varjamatut, puhast õndsust, mida kõik naised õrnalt hellitavad oma unelmais. Kahe olendi liit, kes nii vaprad olid argielu katsumustes ja kes teineteist nii pühalt armastasid, äratas linnas austavat imetlust. Härra de Solis, kes juba ammu oli määratud ülikooli peainspektoriks, läks nüüd erru, et täielikumalt nautida oma õnne ja jääda Douai'sse, kus kõik tema andeid ja iseloomuomadusi sedavõrd austasid, et olid juba ette lubanud anda temale oma hääle valijate kolleegiumis, kui ta saavutab deputaadi vanusepiiri. Marguerite, kes oli ilmutanud end nõnda tugevana eluraskustes, oli muutunud õnnes jälle õrnaks ning leebeks naiseks. Claes jäi muidugi kogu selleks aastaks endassesüvenenuks ja mõtlikuks; aga kuigi ta tegi mõned odavad katsed, milleks piisas tema tuludest, näis ta olevat jätnud hooletusse oma laboratooriumi. Marguerite, kes elustas Claeside sugukonna muistsed tavad, korraldas iga kuu oma isa nimel perekondliku peo, millest võtsid osa Pierquinid ja Conyncksid, ja võttis vastu linna kõrgemat seltskonda iga nädal tassi kohvi juures. Need vastuvõtupäevade kohviohtud omandasid laialdase kuulsuse. Kuigi sageli hajameelne, võttis Claes osa kõigist koosviibimistest ja muutus jälle armastusväärseks seltskonnainimeseks, et olla meelepärane oma vanemale tütrele. Lapsed arvasid juba, et ta on loobunud lahenduse otsimisest oma probleemile. Nõnda möödus kolm aastat.

609

Aastal 1828 kutsus üks Emmanuelile soodus sündmus ta Hispaaniasse. Kuigi de Solis’ide suguvõsa pärusvalduste ja tema vahel oli olemas kolm arvukat haru, ometi olid kollane palavik, vanadus, sigimatus ja kõik saatuse tujud otsekui kokku rääkinud, et teha kõigi sugukonna tiitlite ja suurte rikkuste pärijaks Emmanuel, viimane suguvõsas. Juhuse tõttu, millised tunduvad ebatõepärased ainult raamatuis, oli de Solis'ide perekond omandanud Nourho krahvkonna. Marguerite ei tahtnud lahkuda oma mehest, kes pidi jääma Hispaaniasse seniks, kui seda nõuavad tema asjad; pealegi tundis ta uudishimu näha saada Casa-Reali lossi, kus tema ema oli veetnud lapsepõlve, ja Granada linna, Solis'ide perekonna isapoolset hälli. Ta sõitis ära, olles usaldanud majapidamise juhtimise Martha, Josette'i ja Lemulquinier' usta-vaisse kätesse, kellest viimane oli selle ametiga juba harjunud. Balthazar, kellele Marguerite oli teinud ette-paneku osa võtta reisist Hispaaniasse, loobus sellest, viidates oma kõrgele eale. Kuid tema keeldumise tõeliseks põhjuseks olid mitmed ammust ajast plaanitsetud tööd, mis pidid teostama tema lootused.

Krahv ja krahvinna Soly y Nourho jäid Hispaaniasse kauemaks, kui oli kavatsetud: Marguerite'il sündis laps. 1830-nda aasta suvej viibisid nad Cädizis, kus lootsid asuda laevale, et sõita tagasi Prantsusmaale Itaalia kaudu; aga siin said nad kirja, milles Felicie teatas oma õele kurbi uudiseid. Poolteise aastaga oli isa täielikult laostunud. Gabriel ja Pierquin olid sunnitud igakuuliselt Lemulquinier'le andma teatava summa majapida-miskulude katteks. Vana teener oli veel kord ohverdanud oma varanduse oma isandale. Balthazar ei tahtnud kedagi vastu võtta ega lasknud enda juurde isegi oma lapsi. Josette ja Martha olid surnud. Kutsar, kokk ja teised majateenijad olid vähehaaval vallandatud. Hobused ja tõllad olid müüdud. Kuigi Lemulquinier pidas- oma isanda eluviisi sügavas saladuses, võis arvata, et igas kuus Gabriel Claesi ja Pierquini poolt antavad tuhat franki kulutati katseteks. Otsustades kasina toidukraami

järgi, mida teener ostis turult, rahuldusid mõlemad raugad kõige hädavajalikumaga. Ja lõpuks, et mitte lasta ära müüa isamaja, tasusid Gabriel ja Pierquin

610

protsendid summade pealt, mis vanamees nende teadmata oli laenanud, pantides oma kinnisvara. Ühelgi lastest polnud mõju selle rauga peale, kes seitsmekümneaastasena ilmutas erakordset energiat, et läbi viia, mida ta tahtis, isegi kui see oli absurdne. Ainult Marguerite'il ehk oleks õnnestunud saada jälle mõjuvõimu Balthazari üle, mida ta kunagi oli omanud, ja Félicie palus oma õde kiiresti tagasi tulla; ta kartis, et isa võiks olla alla kirjutanud mõnele vekslile. Gabriel, Conyncks ja Pierquin, hirmutatud kõik selle hullustuse pidevusest, mis oli kasutult neelanud ligikaudu seitse miljonit, olid otsustanud mitte enam tasuda härra Claësi võlgu. See kiri muutis Marguerite'i reisiplaanid ja ta sõitis kõige lühemat teed Douai poole. Tema säästud ja uued rikkused lubasid tal veel kord täielikult kustutada oma isa võlad; aga ta soovis enamat, ta soovis alistuda emale ning mitte lasta Balthazaril minna hauda au kaotanud inimesena. Kindlasti võis ainult tema avaldada vajalikku mõju sellele raugale ning takistada tal jätkamast oma laostavat tegevust sellises eas, kus tema nõrgenenud võimete juures ei võinud enam oodata mingit viljakat tööd. Aga et mitte jäljendada Sofoklese tragöödiate lapsi, tahtis ta isa solvamata teda õrnalt juhtida juhtumil, kui ta tõepoolest läheneb oma teaduslikule eesmärgile, millele ta oli toonud nii suuri ohvreid.

Härra ja proua de Solis saabusid Flandriasse septembrikuu viimaseil päevil 1831. aastal ja jõudsid Douai'sse pärale hommikusel tunnil. Marguerite käskis peatada nende maja juures Pariisi tänaval, aga maja osutus suletuks. Tõmmati ägedasti kella, aga keegi ei ilmunud. Keegi kaupmees lahkus oma poe ukse lävelt, kuhu teda oli meelitanud härra de Solisi ja tema saatjas-konna sõidukite mürin, ja astus lähemale. Paljud inimesed olid akende juures, et mõnuga jälgida vaatepilti, mida neile pakkus kogu linnas nii armastatud abielupaari tagasitulek, aga samuti äratasid nendes ebamäärast uudishimu ka sündmused, mida võis oletada Claëside majas seoses Marguerite'i saabumisega. Kaupmees teatas krahv de Solisi teenrile, et vana Claës oli väljunud kodust umbes tunni aja eest. Ilmselt viis härra Lemulquinier oma isanda linna kindlusemüürile jalutama.

611

Marguerite saatis lukksepa järele, et avada uks ning nõnda vältida stseeni, mille oleks valmistanud tema isa tõrkumine, kui ta, nagu sellest oli kirjutanud Felicie, oleks keeldunud tütart enda juurde sisse laskmast. Samal ajal läks Emmanuel vanameest otsima, et teatada talle tema tütre saabumisest, kuna tema toapoiss lippas seda uudist härra ja proua Pierquinile viima. Ainsa hetkega oli uks avatud. Käskides oma asjad sisse kanda, astus Marguerite saali ning võpatas kohkumusest, nähes seal paljaid seinu, nagu oleks tuli neist üle käinud. Van Huysiumi nikerdistega kaunistatud imetlusväärsed seinatahveldised ja kohtueesistuja portree olid müüdud, kuulu järgi lord Spencerile. Söögisaal oli lage, seal seisis veel vaid kaks õlgtooli ja üks lihtne laud, millel Marguerite märkas õudusega kahte taldrikut, kahte joogikausikest, kahte paari hõbedast nuge-kahvleid ja liuda suitsuheeringa jäänustega, mida Claes ja tema teener äsja ilmselt olid jaganud. Ainsa viivuga jooksis ta läbi kogu maja, kus iga tuba pakkus kurba vaatepilti samasugusest tühjusest nagu saalis ja söögitoas. Absoluudi kinnisidee oli käinud kõigest üle nagu tulekahju. Isa magamistoa kogu sisustuse moodustasid voodi, tool, laud, kus seisis vilets vaskküünlajalg, milles eile oli kustunud kõige odavamat sorti küünla jupp. Vaesus oli nii täielik, et akende ees polnud enam isegi kardinaid. Tühiseimadki esemed, mis võisid omada tähtsust majapidamises, kõik kuni köögiriistadeni, oiid müüdud. Aetuna uudishimust, mis ei jäta meid isegi õnnetuses, astus Marguerite ka Lemulquinier' tuppa, mis oli niisama tühi ja paljas kui tema isanda oma. Poolavatud laualaekas märkas ta pandimajapiletit, mis tõendas, et teener oli mõni päev tagasi pantinud oma kella. Ta jooksis laboratooriumi ja nägi, et see pööningutuba

oli täis teaduslikke instrumente nagu vanastigi. Ta laskis avada oma ruumid. Siin oli kõik puutumata — isa oli austanud tütrele kuuluvat vara.

Esimesest pilgust, mis ta siia heitis, puhkes Marguerite nutma ja andestas oma isale kõik. Niisiis oli keset seda laastavat märatsust teda ometi peatanud isalik tunne ja tänumeel oma tütre vastu! See õrnuse kinnitus, saadud hetkel, kui Marguerite'i meeleheide oli tõusnud

612

haritippü, kutsus esile ühe neist hingelistest reaktsioonidest, mille vastu kõige külmemadki südamed on võimetud. Ta läks alla saali ja jäi sinna isa tulekut ootama, vaeveldes hirmsaist kahtlustest üha kasvavas ärevuses. Missuguses seisundis näeb ta teda jälle? Murtuna, vanadusnõdrana, põdurana, nõrgestununa alatoitlusest, mida tal tuli kannatada uhkusest? Aga kas on ta veel mõistuse juures? Tema silmist veeresid pisarad, aga ta ei märganud neid, vaadeldes seda laastatud pühamut. Pildid kogu tema elust, tema jõupingutused, tema kasutud ettevaatusvahendid, tema lapsepõlv, tema ema õnnelikuna ja õnnetuna — kõik kuni tema väikese Josephi naeratuseni selle laastamise vaatepildi juures lõi talle poeemi täis südantlõhestavat nukrust. Aga kuigi ta nägi ette õnnetusi, ei oodanud ta lõpplahendust, mis pidi kroonima tema isa elu, seda elu, mis oli ühtaegu nii ülev ja täis viletsust. Seisund, milles viibis härra Claes, polnud kellelegi saladuseks. Häbiks inimestele polnud Douai's leida kahtegi suuremeelset südant, kes oleksid austanud tema kui geniaalse inimese visadust. Kogu seltskonna meelest oli Balthazar inimene, kes tuleks panna eestkoste alla, oli halb isa, kes oli hävitanud kuus varandust, terveid miljoneid, ja kes otsis tarkade kivi üheksateistkümnendal sajandil, sel valgustatud sajandil, sel uskmatul sajandil, sel sajandil, kus... jne. Teda laimati, häbimärgistades alkeemiku nimega, talle paisati näkku sõnad: «Ta tahab teha kulda!» Ärgu lausutagu kiitust sellele sajandile, millal nagu kõigil teistelgi talent hääbub niisama toore ükskõiksuse all, nagu see valitses noil ajul, kui surid Dante, Cervantes, Tasso e tutti quanti13. Rahvad mõistavad veel aeglasemalt geeniuse loomingut kui kuningad.

Need arvamused Claesi kohta immitsesid vähehaaval Douai kõrgemast seltskonnast kodanluse juurde, kodanluselt aga lihtrahva hulka. Seitsmekümneaastane keemik äratas sügavat kaastunnet haritud inimeste juures, pilkavat uudishimu lihtrahva seas — kaks halvustuse jämedat väljendust; see on ikka sama vae victis!14, mida

613

paiskab suurtele inimestele näkku mass, nähes neid alanduses. Paljud inimesed tulid Claeside maja juurde vaatama selle pööningu akent, kus nii rohkesti oli lendu lastud kulda ja sütt. Kui Balthazar möödus, näidati talle näpuga; sageli lipsas tema nägemisel mõni pilkesõna või haletsus alamrahva või lapse suust; kuid Lemul-quinier püüdis neid temale tõlgitseda kiitusena ja võis teda nõnda karistamatult tüssata. Kui Balthazari sil-mad olid säilitanud selle üleva selguse, mille annab neile harjumus suuri mõtteid mõlgutada, siis tema kuulde-meel oli nõrgenenud. Paljud talupojad, toored ning eba-usklikud inimesed, pidasid seda rauka nõiaks. Üllast, suurt Claeside sugu peeti aguleis ja maal külades kuradi suguvõsaks. Kõik kuni Lemulquinier' näoni andis põhjust naeruväärsete arvamuste tekkimiseks, mis olid levinud tema isanda kohta. Seepärast kui see vaene vana heloot1 läks turule elatuseks vajalike toiduainete järele, mida ta valis kõige odavamate hulgast, ei saanud ta midagi muidu, kui pidi pealekauba vastu võtma solvanguid ja sõimu; ja ta oli veel õnnelik, kui mõned ebausklikud turueided ei keeldunud talle müümast seda kasinat toidupoolist, kartes end hukatusse saata kokkupuutest selle põrgusulasega. Kogu linn oli seega üldiselt vaenulikult meelestatud selle suure rauga ja tema abilise vastu. Sellele aitas omalt poolt kaasa ka veel mõlema

[13] Ja kõik nendetaolised (itaalia k.).
[14] Häda võidetuile (ladina k.).
Harimatu ning alandatud inimene, riigiori Spartas.

armetu riietus; nad käisid riides nagu need häbelikud vaesed, kes säilitavad välise korralikkuse ega söanda paluda almust. Varem või hiljem võisid need kaks vanakest saada teotuse osaliseks. Pierquin tundis, kui suureks löögiks perekonna aule oleks säärane avalik teotus, ja seepärast tavatses ta alati saata oma äia jalutuskäikude ajaks kaks või kolm oma teenrit teda teatavast kaugusest kaitsma, sest Juulirevolutsioon polnud kaasa aidanud rahva aupaklikuks kasvatamisele.

Mingi seletamatu juhuse tõttu olid Claes ja Lemulquinier sel hommikul väljunud majast varasel tunnil ning petnud härra ja proua Pierquini salavalvet, sattudes linna üksinda. Jalutuskäigult tagasi tulles istusid nad päikese kätte pingile Saint-Jacques'i väljakul, kust

614

käis mööda lapsi, ühed algkooli, teised kolledžisse. Märgates eemalt kahte kaitsetut vanakest, kelle näod särasid päikesepaistel, hakkasid lapsed neist rääkima. Tavaliselt lähevad lapsed varsti kõneluselt üle naerule, naerult jõuavad nad nöökamisteni, mille julmust nad ei taju. Seitse või kaheksa neist, kes saabusid esimestena, jäid veidi eemale seisma ja hakkasid kahte vanameest uurima, pidades vaevu summutatud naeru, mis äratas Lemulquinier' tähelepanu.

«Vaata, kas näed toda, kelle pea on paljas nagu põlv?»

«Jah.»

«Noh, see on juba sünnilt õpetlane.»

«Papa ütleb, et ta teeb kulda,» tähendas teine.

«Missuguse kohaga? Kas sellega või sellega?» lisas kolmas, näidates pilkava žestiga seda kehaosa, mida koolilapsed nii sageli näitavad üksteisele põlguse märgiks.

Kõige väiksem poistesummast, kes hoidis käes oma korvikest toidumoonaga ja lakkus võileiva pealt võid, lähenes lihtsameelselt pingile ja küsis Lemulqui-nier'lt:

«Kas on tõsi, härra, et teie teete pärleid ja teemante?»

«Jah, mu väike sõjamees,» vastas Lemulquinier naeratades ning patsutas teda põsele, «me anname neid sinulegi, kui saad õpetatud meheks.»

«Oo, härra, andke meile ka!» hüüdsid kõik kooris.

Kõik lapsed lendasid linnuparvena lähedale ning piirasid mõlemad keemikud ümber. Sügavasse mõtiskellu vajunud Balthazar ärkas poiste kisa peale ning tegi säärase imestunud liigutuse, et kõik pahvatasid naerma.

«Vaadake, jõmpsikad, te peate austama suurt inimest!» ütles Lemulquinier.

«Seda mardisanti!» karjusid lapsed. «Te olete nõiad . . . Jah, nõiad olete! Vanad nõiad! nõiad! .. .»

Lemulquinier kargas püsti ja ähvardas kepiga lapsi, kes jooksid laiali, kahmates joostes mudakänke ja kive. Keegi tööline, kes einetas mõne sammu kaugusel, nähes Lemulquinier'd laste eemalepeletamiseks keppi tõstvat, arvas, et ta tahab neid lüüa ja toetas poisikesi hirmsate sõnadega:

«Maha nõiad!»

615

Tundes, et neil on toetust, panid lapsed oma mürsud käiku ja tabasid mõlemat vanakest parajasti hetkel, kui väljaku lõpus ilmus nähtavale krahv de Solis Pier-quini teenijate saatel. Nad ei lähenenud nii kiiresti, et takistada lastel määrimast poriga suurt rauka ja tema teenrit. Hoop oli antud. Balthazar, kes senini oli säilitanud kõik oma võimed õpetlastele loomuomase kõlbelise puhtuse tõttu, kelle juures avastamisjanu oli taltsutanud kõik muud kired, mõistis sisemise vaistuga selle stseeni salajast tähendust. Tema vanadusnõder keha ei talunud hirmsat lööki, millega rabati rängasti tema kõrgeimaid tundeid. Halvatusest tabatuna langes ta Lemulquinier' käte vahele, kes kandis ta kanderaamil koju, saadetuna mõlema väimehe ja nende teenijate poolt. Ükski vägi ei suutnud takistada Douai rahval vanakest tema maja ukseni saatmast, kus viibisid Felicie oma lastega, Jean, Marguerite ja Gabriel, kes õe kutse peale oli

saabunud Cambrai'st koos naisega. Kohutavaks vaatepildiks oli vanakese kojusaabumine, kes ei võidelnud mitte niivõrd surma vastu kui hirmu vastu selle ees, et tema lapsed avastavad tema kerjusliku seisundi saladuse. Otsekohe seati talle voodi keset saali. Balthazarile osutati igasugust abi, ja päeva lõpuks lubas tema olukord loota, et ta jääb ellu. Nii osavasti kui võideldigi halvatuse vastu, jäi haige üsna kauaks ajaks peaaegu lapselikku seisundisse. Kuigi vähehaaval suudeti leevendada halvatuse mõju, jäi see ometi püsima keelele, mis oli eriti tugevasti puudutatud, — võib-olla sellepärast, et viha oli koondanud siia rauga kogu jõu sel hetkel, kui ta tahtis tõrelda lastega.

See juhtum äratas linnas üldist pahameelt. Mingi senini tundmatu seaduse põhjal, mis valitseb rahvamasside tundmuste üle, võitis see sündmus kõik inimesed Claesi poole. Ainsa viivuga muutus ta suureks inimeseks, äratas imetlust ja saavutas üldise poolehoiu, mida talle keelati alles eile. Kõik ülistasid tema kannatust, tema tahet, tema mehisust, tema geniaalsust. Kohtuvõimud tahtsid karmilt karistada selle vägivallateo osalisi, kuid kurja ei saanud enam parandada. Claeside perekond palus esimesena summutada see asi. Marguerite käskis sisustada saali, mille lagedad seinad kaeti

616

varsti siidiga. Kui mõni päev pärast seda sündmust vana isa tuli täielikult mõistusele ja nägi, et ta viibib jälle elegantses keskkonnas, ümbritsetud kõigest sellest, mis on vajalik õnnelikuks eluks, andis ta mõista, et Marguerite peab ilmselt tagasi olema. Ja samal hetkel astus tema tütar saali. Nähes teda, punastas Balthazar ja tema silmad muutusid niiskeks, kuigi puudusid pisarad. Külmade sõrmedega suutis ta pigistada oma tütre kätt ja pani sesse pigistusse kõik tundmused ja kõik mõtted, mida ta ei saanud enam välja ütelda. See oli midagi püha ning pidulikku, see oli alles elusa vaimu hüvastijätt, ülevoolava südame tänuavaldus. Ammendanud oma jõud tulemusteta pürgimustes, väsinud võitluses hiiglasliku probleemiga ja võib-olla meeleheitel tundmatusest, mis saab osaks tema mälestusele järelpõlvede teadvuses, pidi see suur inimene varsti lõpetama oma elu. Kõik lapsed ümbritsesid teda sügava aukartusega, tema silmad võisid puhata külluse ning rikkuse tõendeil ja liigutaval pildil, mida pakkus talle tema veetlev perekond. Ta oli pidevalt heldinud oma pilkudes, mille kaudu ta võis ilmutada oma tundmusi. Tema silmad omandasid äkki nii suure vaheldusrikkuse ilmeis, et tundus, nagu kõneleksid nad mingit hõlpsasti mõistetavat helenduse keelt. Marguerite tasus isa võlad, andis mõne päevaga Claeside majale uudse, kaasaegse hiilguse, mis pidi hajutama igasuguse mõtte langusest. Ta ei lahkunud enam Balthazari peatsist, kelle kõiki mõtteid ta püüdis aimata ja vähimaidki soove täita. Kulus mõni kuu halvemate ja paremate päevade vahelduses, mis raukade juures annavad tunnistust võitlusest elu ja surma vahel. Igal hommikul tulid lapsed tema juurde, jäid kogu päevaks saali, lõunatasid haige voodi juures ja väljusid vaid siis, kui ta uinus. Kõigi meelelahutuste hulgas, mida talle püüti pakkuda, oli talle meelepäraseim ajalehtede ettelugemine, mille tegid väga huvitavaks poliitilised sündmused. Härra Claes kuulas tähelepanelikult, kui härra de Solis tema lähedal valjusti lehti luges.

1832. aasta lõpul veetis Balthazar ühe äärmiselt kriitilise öö, nii et haige äkilisest muutusest kohkunud põetaja kutsus kohale arstist härra Pierquini. Ja tõepoolest, arst pidas vajalikuks haige juures valvata, kartes iga hetk,

17

et ta võiks hinge heita sisemise kriisi mõjul, mis oli võtnud surmaheitluse iseloomu.

Vanake püüdis uskumatult tugevate liigutustega raputada endalt halvatuse ahelaid. Ta tahtis rääkida ja liigutas keelt, suutmata kuuldavale tuua häält. Mõtted lendasid tema leegitsevaist silmist. Tema kramplikult kokkutõmbunud näojooned väljendasid pöörast valu. Meeleheitlikult liikusid tema sõrmed, higi voolas suurte tilkadena.

Hommikul tulid lapsed isa suudlema selle hella armastusega, mille kartus tema läheneva surma eel tegi iga päevaga üha hõõguvamaks ning elavamaks. Kuid surija ei ilmutanud sugugi seda heameelt, mida tema juures tavaliselt põhjustasid need õrnusavaldused. Pierquini poolt kohalekutsutud Emmanuel tõttas ajalehte avama, et näha, kas lugemine ei leevendaks vahest seda sisemist kriisi, mis piinas Balthazari. Lehte lahti pöörates märkas ta sõnu: Absoluudi avastamine, mis teda tugevasti rabasid, ja ta luges Margue-rite'ile ette sõnumi, kus kõneldi kohtuprotsessist selle puhul, et keegi kuulus poola matemaatik oli müünud Absoluudi saladuse. Kuigi Emmanuel luges üsna tasa selle uudise ette Marguerite'ile, kes palus sellest isa ees vaikida, oli Balthazar seda ometi kuulnud.

Äkki ajas surija enda kahel käel üles ja heitis oma kohkunud lastele pilgu, mis rabas neid kõiki kui välk. Tema kuklal säilinud juuksed liikusid, tema näo kortsud võpatasid. Kogu pale elustus mingist sisemisest tulest, hingestus, omandas üleva ilme. Ta tõstis raevuga kokkupigistatud käe ning hüüdis kõuehäälega Arhimedese kuulsa sõna: «Heureka!» (Olen ta leidnud!) Siis langes jõuetu keha raskelt asemele tagasi, ja ta suri, tuues kuuldavale kohutava oige. Aga hetkeni, kui arst sulges tema kramplikus tõmbluses silmad, väljendasid need nagu kahetsust, et ta ei saanud pärandada Teadusele saladuse lahendust, mille katte oli liiga hilja katki käristanud Surma kondine käsi.

7. DRAAMA MERERANNAL

Pariis, juuni — september 1834.

Vürstinna Caroline Golitsõnale, sündinud krahvinna Walewskalc Genthodist, austuse täheks ning mälestuseks autorilt.

Peagu kõigil noortel inimestel on olemas sirkel, millega neile meeldib mõõta tulevikku; kui nende tahtekindlus on vastavuses sirkli haardega, kuulub maailm neile. Ent see nähtus esineb hingeelus vaid teatavas kindlas elueas. See iga, mis kõigil inimestel saabub kahekümne kahe ja kahekümne kaheksa aasta vahel, on suurte mõtete iga, kõrgete ideede tärkamise aeg, sest et ta on ääretute ihalduste iga, vanus, millal ei kahelda milleski; kes lööb kõhklema, minetab oma jõu. Pärast seda vanust, mis on üürike kui külviaeg, saabub kavatsuste teostamise aeg. On olemas nagu kahesugune noorus: üks, mille vältel omatakse usku, ja teine, millal tegutsetakse. Sageli sulavad need järgud ühte inimeste juures, keda loodus eriti on soosinud ja kes nagu Cae-sar, Newton ja Bonaparte on suurimad suurte hulgas.

Ma mõõtsin aega, mis kulub mõtte arendamiseks; ja seistes kaljul, varustatud oma sirkliga, saja tuaasi kõrgusel ookeani pinnast, mille vahutavad lained mänglesid karidel, silmitsesin oma tulevikku, täites teda oma teostega, nagu insener, kes tühjal maa-alal visandab kindlusi ja losse. Meri oli kaunis; ma olin äsja riietunud pärast ujumist ja ootasin Pauline'i, oma kaitseinglit, kes suples peene liivaga kaetud graniidisüvendis, koket-seimas vannis, mis loodus kunagi on valmistanud mere-haldjaile. Me viibisime Croisici äärmises tipus, imekaunil Bretagne'i poolsaarel, kaugel sadamast, paigas, mida kroonu on pidanud randumispaigana sedavõrd sobima-tuks, et tolliametnikud ei käi siin peaaegu kunagi. Hõljuda õhus pärast seda, kui on ujutud meres! Ah, kes

621

pole ujunud oma tulevikus? Mis paneb mind mõtisklema? Miks tekib äkki hingevaev? Kes seda teab? Mõtteid tekib teil südames ja peas, teie enda arvamust küsi-mata. Ükski kurtisaan pole nii tujukas ega käskiv, kui, seda on kunstnikuhinges tärkav idee: niipea kui ta ilmub,, tuleb tal nagu Fortunal tugevasti juustest kinni haarata.

Saduldanud oma mõtte nagu Astolfo oma hipo-greifi*, ratsutasin ma niisiis läbi maailma, allutades kõik oma tahtele. Kui ma otsisin enda ümber mingit ennustust neile julgeile plaanidele, mida minu pöörane kujutlus mulle soovitas ette võtta, kostis äkki kaunikõlaline hääl, naise hääl, kes hõikab teid tühja paiga vaikuses, naise hääl, kes tuleb merekümblusest, vaimus-tatuna, rõõmsana, — ja see hääl kajas üle lainete mü-hina, mis tõustes ja vajudes lakkamatult liikumises olles joonistasid rannanõlvakule oma vahutavaid narmaid Kuuldes seda hingepõhjast tulevat häält, arvasin ma nägevat kaljudel inglit, kes oma tiibu laotades hüüdis: «Sa jõuad eesmärgile!» Ma jooksin alla säravana, väledana, hüpeldes kui kivike, mis on visatud järsule kallakule. Märgates mind,küsis Pauline: «Mis sinuga on?» Ma ei vastanud, mu silmadesse tulid pisarad. Toona oli Pauline mõistnud minu hingevalu, nagu ta sel hetkel mõistis minu rõõmu, harfi maagilise tundlikkusega, mis kajastab atmosfääri muutusi. Inimese elus on kauneid hetki! Me kõndisime vaikides mööda liivarannikut. Taevas oli pilvitu, meri sile ning virvenduseta; teised oleksid siin näinud vaid kahte laia sinist lagendikku, üks üleval, teine all; meie aga, kes mõistsime teineteist sõnadeta, meie, kes võisime nende kahe lõpmatuse sümboli vahel anduda illusioonidele, millest joobutakse nooruses, meie surusime teineteisel kätt iga muutuse juures, mis tekkis kas veteväljal või taevavõlvil, sest et me pidasime neid vaevaltmärgatavaid teisendusi meie ühiste mõtete materiaalseiks avaldusteks. Kes küll pole nautinud seda ääretut rõõmu hetkel, kui hing näib olevat vabanenud kehalisist köidikuist ja nagu tagasi läinud sellesse maailma, kust ta on tulnud? Nauding pole meie ainsaks teejuhiks sellesse maailma. Kas pole olemas tunde, millal tundmused isekeskis põimuvad ja sööstavad sinna, nagu sagedasti kaks last võtavad teineteisel

käest kinni ja pistavad jooksu, isegi teadmata miks. Nõnda läksime meie mööda randa. Hetkel, kui silmapiiril tulid hallika vöödina nähtavale linna katused, sattusime kokku vaese kaluriga, kes oli koduteel Croisici poole. Tema jalad olid paljad, tema linased püksid nar-inendasid alt ning olid halvasti paigatud; seljas oli tal purjeriidest hame, millel paistsid nöörist traksid; kuue aset täitsid mingisugused kaltsud. Säärane suur vaesus tegi meile haiget, ta lõi nagu dissonantsi meie hingede harmooniasse. Me vaatasime teineteisele otsa, avaldades nõnda vastastikku kahetsust selle üle, et meil polnud sel hetkel võimalik ammutada Abul-Kasemi varamust. Me märkasime, et kaluri paremas käes nööri otsas kõlkus uhke merivähk ja langust, vasakus aga hoidis ta oma püügiriistu. Me astusime tema juurde kavatsusega osta tema saak. See mõte tekkis meil mõlemal ühtaegu ja Pauline väljendas seda naeratusega, millele mina vastasin, surudes kergelt tema kätt, mida ma hoidsin, ning tõstes selle oma südame vastu. Selliseist pisiseigust loob mälestus hiljem terveid poeeme, kui me kaminatule ääres istudes meenutame tundi, millal see tühiasi liigutas meie meelt, paika, kus see toimus, ja seda kangastust, mille mõju pole küll veel uuritud, mis aga jätab sageli oma pitseri meid ümbritsevaile esemeile hetkil, kui elu tundub kerge ja meie südamed on paisumas õnnetundest. Kõige kaunimad maastikudki omavad vaid seda ilu, mida me neile omistame. Iga inimene, kel on veidi luulemeelt, kannab oma mälestuses mõnd kaljut, mis seal on säilinud eredamini kui kuulsaimad maastikud kaugeil ning kättesaamatuil mail! Selle kalju ääres tekkis mul tormlevaid mõtteid; seal avanes mulle kogu minu elu eesmärk; seal hajusid kartused; seal tungisid hinge lootuse heledad kiired. Sel hetkel päike, tundes kaasa mõtteile armastusest ja tulevikust, heitis leegitseva helenduse üle kalju ruske kallaku. Mõned mäelilled köitsid vaadet; rahu ja vaikus andsid sellele tõeliselt süngele kivisele ebatasasusele, mis unistustes muutub kirevaks, üleva suuruse; nõnda oli ta kaunis oma kidura taimestikuga, oma eredate kummelitega, sametleheliste Venuse juustega, mis meenutavad sõnajalgu. Pikendatud pidupäev, imekaunid dekoratsioonid, inimlike jõu-

dude õndsalik eksaltatsioon! Kord oli minuga seda keelt kõnelnud Bienne'i järv Saint-Pierre'i saarelt vaadatuna; Croisici kalju jääb võib-olla viimaseks selletaoliseks rõõmuks! Aga mis saab siis Pauline'ist?

«Kas teil oli ka hea kalaõnn täna hommikul, tubli külamees?» küsisin ma kalurilt.

«Jah, härra,» vastas ta seisma jäädes ja pöörates meie poole oma pruuniks põlenud näo, nagu see on inimestel, kes pikkade tundide viisi viibivad vees peegelduva kuuma päikese paistel.

See nägu kõneles pikaajalisest alistumusest, kaluri-kannatusest ja vagurast loomusest. Kaluril oli mahe hääl, huultejoon ilmutas headust; tema ilmest võis välja lugeda alandlikku meelt, midagi haiglast ning armetut. Iga teine näoilme oleks meile tundunud ebakõlana.

«Kus te müüte oma püügi?»

«Linnas.»

«Kui palju teile makstakse merivähi eest?»

«Viisteist soud.»

«Aga langusti eest?»

«Kakskümmend soud.»

«Millest nii suur hinnavahe merivähi ja langusti vahel?»

«Härra, langust on palju õrnem ning maitsvam, pealegi on ta kaval kui pärdik, harva kui õnnestub teda püüda.»

«Kas te tahaksite müüa meile kogu püügi saja sou eest?» küsis Pauline.

Mees otse tardus jahmatusest.

«Ei, Pauline, teie teda endale ei saa!» ütlesin ma naerdes. «Mina annan tema eest kümme franki. Meeldivate tundmuste eest tuleb maksta täit hinda.»

«Ikkagi saab ta minule!» vastas Pauline. «Mina annan kümme franki ja kaks soud.»

«Kümme soud.»

«Kaksteist franki.»

«Viisteist franki.»

«Viisteist franki viiskümmend santiimi,» ütles Pauline.

«Sada franki.»

«Sada viiskümmend.»

Ma andsin alla. Sel ajal polnud me küllalt rikkad, et kruvida veel kõrgemale seda enampakkumist. Meie vaene kalur ei teadnud, kas vihastuda narrimise üle või tunda suurt rõõmu. Me hajutasime tema kahtlused, teatades talle meie perenaise nime ja käskides tal viia tolle juurde merivähi ja langusti.

«Kas elatist ikka suudate teenida?» küsisin ma, et teada saada, mis on tema armetu seisundi põhjuseks.

«Suure töö ja vaevaga ja ränka viletsust tundes,» vastas ta mulle. «Kalapüük mererannal, kui puudub nii paat kui ka noot ja kasutada saab vaid õnge või väikest võrku, on üsna vilets amet. Lugu on nii, et siin peab ootama kala või merikarpi, kuna aga suured kalurid lähevad ise neid ulgumerele otsima. Nii raske on sel kombel leiba teenida, et mina olen ainuke, kes kalastab rannalt. Ma istun vahel terveid päevi mere ääres, ilma et oleks midagi koju kaasa viia. Et natukegi püüda, selleks on vaja, et mõni langust jääks päikese kätte magama nagu seegi siin, või kui mõni merivähk on see-võrra uimane, et jääb kaljulõhesse. Mõnikord toob vee-tõus siia rannale karpe, ja siis võtan ma neid kätega.»

«Aga kui palju te siis ikkagi teenite keskmiselt päevas?»

«Üksteist kuni kaksteist soud. Üksinda tuleksin ma sellega kuidagi välja, aga mul on isa toita; vana ei saa mind abistada, ta on pime.»

Nende lihtsalt lausutud sõnade juures vaatasime PaulineMga teineteisele vaikides otsa.

«Kas teil on naine või mõni hea sõbratar?»
Ta heitis meile haletsusväärseima pilgu, mis ma kunagi olen näinud, ning vastas:
«Kui mul oleks naine, tuleks mul ju isa maha jätta; ma ei suudaks toita teda ja peale selle veel naist ja lapsi.»
«Aga miks te, kulla mees, ei püüa teenida rohkem soolalaadijana sadamas või töötades soolasoodes?»
«Mis te nüüd, härra! Ma ei peaks ju selle töö peal kolme kuudki vastu. Ma pole küllalt tugeva tervisega, ja kui ma juhtuksin surema, peaks mu isa minema kerjama. Minule kõlbab ainult sihuke töö, mis nõuab vaid veidi osavust ja palju kannatust.»
625
«Aga kuidas võivad kaks inimest ära elada kaheteistkümne souga päevas?»
«Oh, härra, me sööme tatrakakukesi ja rannakarpe» mida ma kisun kaljude küljest.»
«Kui vana te õige olete?»
«Kolmekümne seitsme aastane.»
«Kas olete kunagi siit kuhugi kaugemale saanud?»
«Üks kord käisin Guerande'is liisupoisina ja siis veel Savenay's end näitamas härradele, kes mind mõõtsid. Kui oleksin olnud tolli võrra pikem, oleks mind võetud soldatiks. Ma oleksin jäänud siruli maha juba esimeses puhkepeatuses ja minu vaene isa oleks pidanud nüüd armuandi kerjama.»
Minu kujutluses oli palju draamasid; Pauline oli harjunud suurte vapustustega sellise haiglase inimese kõrval nagu mina; aga ometi polnud kumbki meist kunagi kuulnud sõnu, mis oleksid olnud liigutavamad kui vaese kaluri omad. Me astusime mõned sammud vaikides, me mõlemad mõõtsime selle tundmatu elu tumma sügavust, imetlesime selle truuduse üllust, mis oli täis eneseohverdust. Meid hämmastas selle nõrkuse tugevus; see jäägitu suuremeelsus otse rõhus meid oma ülevusega. Ma nägin mõttes seda vaest olendit ainult vaistu ajendusel kalju külge needituna, samuti kui sunnitööline on aheldatud oma raske kuuli külge. Nõnda varitseb ta juba kakskümmend aastat merikarpe, et kuidagi elatuda, kusjuures tal kannatlikkuses on moraalseks toeks vaid üksainus tunne, nimelt pojaarmastus. Kui palju tunde on kulutatud kuskil rannaliival! Kui palju petetud lootusi tuuleiilide ja äkiliste ilmamuutuste tõttu! Liikumatuna ning väljasirutatud käega nagu india fakiir ripub ta kaljurahnu äärel, samal ajal kui tema isa, istudes järil, ootab vaikuses ja pilkases pimeduses viletsaid merikarpe ja leiba, kui meri seda suvatseb anda.
«Kas te joote ka mõnikord veini?» küsisin ma temalt.
«Kolm või neli korda aastas.»
«Noh, täna te joote koos oma isaga veini, ja me saadame teile saia.»
«Härra, te olete väga hea.»
«Me kostitame teid lõunasöögiga, kui te olete meile teejuhiks mereranda mööda kuni Batzini, kus me tahame
626
ronida torni, millest avaneb vaade üle lahe ja ranniku Batzi ja Croisici vahel.»
«Meelsasti,» vastas kalur. «Minge otse edasi sama teed, kus te olete; ma tulen teile kohe järele, viin enne ära vaid püügiriistad ja saagi.»
Andsime talle mõlemad peanoogutusega märku, et oleme nõus, ja ta jooksis rõõmsasti linna poole. See kokkusattumine hoidis meid endiselt ülendatud meeleolus, kuigi ta vähendas rõõmutunnet.
«Vaene mees!» lausus Pauline selle erilise naiseliku kaastundega, mis võtab haletsuselt tema solvava iseloomu. «On häbi tunda end õnnelikuna, nähes säärast viletsust.»
«Pole midagi piinavamat kui omada jõuetuid ihasid,» vastasin ma talle. «Need kaks vaest olendit, isa ja poeg, ei saa kunagi teada, kui sügav on meie kaastunne, samuti kui

inimesed ei tea, kui kaunis on nende kahe elu, sest nad koguvad nõnda endile taevasi aardeid.»

«Milline kehv maanurk!» ütles Pauline, osutades lehmasõnniku hunnikutele, mis olid korrapäraselt laotud piki põldu piiravat kivitara. «Ma küsisin, milleks see. Üks talunaine, kes oli tegevuses sõnnikutükkide ladumisega, vastas mulle, et ta varub küttepuid. Mõtle ometi, mu sõber, kui see sõnnik on kuivanud, korjavad need vaesed inimesed seda, laovad virna ja kütavad sellega oma ahje. Talvel müüakse seda sõnnikut, nagu müüakse turbapätse. Ja mis sa arvad, mida teenib siin kõige kõrgema tasuga õmbleja?... Viis soud päevas,» ütles ta pärast pausi. «Aga teda, tõsi küll, toidetakse ka.»

«Vaata!» laususin ma. «Meretuuled kuivatavad või paiskavad pikali kõik; siin ei kasva üldse puid; vanade sõidukõlbmatute paatide rusud müüakse kohalikele rik-kaile, sest transpordikulud takistavad neil ilmselt tarvitamast iküttepuid, mida leidub Bretagne'is ülikülluses. See maa on kaunis vaid ülevate hingede jaoks; kalgi-südamelised inimesed ei saaks siin elada; ta võibolla asustatud vaid poeetide ja rannakarpidega. Alles pärast seda, kui neile kaljudele asutati soolalaod, tekkis siia asukaid. Ühest küljest meri, teisest liivalagendik, üleval tühi kaugus.»

627

Me olime juba möödunud linnast ja asusime kõrbe-taolisel puustusmaal, mis lahutab CroisicM Batzi alevist. Kujutelge endale, mu kallis onu, kahe ljöö laiust nõmme täis sätendavat liiva, millist leidub mererannal. Siin ja seal tõstsid mõned kaljud oma päid, ja tekkis mulje, nagu lamaks liivaluiteil hiiglaslikke loomi. Piki mere äärt paistsid mõningad rahud; nende ümber mänglevad vahutavad lained andsid neile suurte valgete rooside välimuse, mis hõljusid avaral veteväljal ja kandusid rannale. Heitnud pilgu üle selle savanni, mida paremalt poolt piiras ookean, vasakult ääristas suur mere üle-ujutusest tekkinud järv Croisici ja Guerande'i liiva-kõrgendike vahel, mille jalamil laiuvad taimestikuta soolasood, — vaatasin ma Pauline'ile otsa ning küsisin, kas ta tunneb endas julgust minna hõõguvate päikesekiirte all läbi liiva.

«Mul on nöörsaapad, lähme sinna,» vastas ta, osutades Batzi alevi torni poole, mis köitis tähelepanu oma püramiiditaolise tohutu suure konstruktsiooniga; aga see oli värtnakujuline hambuline püramiid, nii poeetiliselt kaunistatud püramiid, et ta lubas kujutlusel näha siin mingi suure muistse Aasia linna esimesi varemeid. Me astusime mõne sammu ühe kalju poole, et istuda tema servale, mis oli varjatud päikese eest; aga kell oli juba üksteist ja varju vööt, mis katkes meie jalge ees, kahanes kiiresti.

«Kui kaunis on see vaikus,» ütles Pauline, «ja kui palju sügavam tundub ta veel mere lainete korrapärases loksumises rannale!»

«Kui sa tahad oma mõtetega anduda kolmele ääretusele, mis meid ümbritsevad, — vee, õhu ja liiva ääretu-sele — kuulatades ainult tõusvate ja vajuvate lainete lakkamatut mühinat,» vastasin ma talle, «ei suuda sa taluda lainete kõnelust; sa nagu avastaksid selles mõtte, mis sind rõhub. Eile päikese loojangu ajal oli mul selline tunne; see otse murdis mu maha.»

«Oh jaa, kõnelgem parem!» ütles Pauline pärast pikka pausi. «Ükski ilukõneleja ei suuda saavutada nii tugevat mõju. Mulle tundub, et ma olen avastanud meid ümbritseva harmoonia põhjuse,» jätkas ta. «See maastik, millel on vaid kolm eredalt piiriteldud värvi: liiva

628

sätendav kollane, taeva asuurne sina ja mere ühtlane rohelus, tundub meile võimas, ilma et ta oleks metsik; ta on ääretu, olemata kõrbetaoline; ta on ühetooniline, mitte aga väsitav silmale; ta koosneb vaid kolmest elemendist, aga ometi on ta muutlik.»

«Ainult naised oskavad nõnda tõlgitseda oma muljeid,» vastasin ma. «Sa võiksid viia meeleheitele poeedi, kallis, sina, kelle hinge ma kohe mõistsin!»

«Keskpäeva kõrvetav leitsak heidab noile kolmele lõpmatuse avaldusele ereda värvingu,» lausus Pauline naerdes. «Siin käsitan ma idamaade poeesiat ja idamaisi kirgi.»

«Ja mina hakkan siin mõistma ääretut kurbust.»

«Jah,» nõustus Pauline, «need liivaluited moodustavad majesteetliku kloostri.»

Me kuulsime oma teejuhi tõtlikke samme. Ta oli pühapäevariided selga pannud. Me pöördusime tema poole mõne tähtsuseta sõnaga; talle näis, nagu oleks meie meeleolu muutunud; ja õnnetuile omase tagasihoidlikkusega vaikis ta. Kuigi me surusime aeg-ajalt teineteisel kätt, et teatada vastastikku oma mõtteid ja muljeid, ometi kõndisime poole tunni vältel vaikuses kas põhjusel, et meid rammestas kuumus, mida hoovas meile vastu sätendavailt liivaluiteilt, või jälle seetõttu, et vaevaline käimine düünidel nõudis kogu meie tähelepanu. Me läksime teineteisel käest kinni hoides nagu lapsed; me poleks saanud astuda kümmet sammugi, hoides teineteist käevangus. Batzi alevisse viiv tee polnud sihi järgi rajatud; piisas tuuleiilist, et kustutada hobuste kapjade või vankrirataste jäljed; kuid meie teejuhi vilunud silm tundis mõne lehmasõnniku-tükikese või hobusepabula järgi ära tee, mis kord laskus mere äärde, kord jälle tõusis mööda düünide kallakuid või tegi käänakuid ümber kaljude. Keskpäevaks jõudsime vaid poolele teele.

«Siin me võime puhata,» ütlesin ma, osutades neemele, mille moodustasid üsna kõrged kaljud, nii et seal võis oletada koopa olemasolu.

Kuuldes minu sõnu ja nähes minu sõrme suunda, vangutas kalur pead ning ütles:

629

«Seal elab keegi inimene. Kõik, kes on teel Batzi alevist CroisicM või Croisicist Batzi alevisse, teevad ringi, et mitte sealt mööda minna.»

Need sõnad lausus kalur tasase häälega nagu ilmutades saladust.

«Kes ta siis on, mõni varas või mõrtsukas?»

Meie teejuht vastas vaid sügava ohkega, mis veel enam suurendas meie uudishimu.

«Kui me sealt möödume, kas siis juhtub meiega mingi õnnetus?»

«Oh ei!»

«Kas te tulete meiega kaasa?»

«Ei, härra.»

«Aga meie läheme siiski, kui te kinnitate, et seal pole meile mingit ohtu.»

«Seda ma ei ütle,» vastas kalur elavalt. «Ma ütlen vaid, et see, kes seal elab, ei ütle teile midagi ega tee teile mingit kurja. Oh, mu jumal, ta ei liigu isegi paigast.»

«Aga kes ta siis on?»

«Inimene!»

Need neli silpi kostsid erakordselt traagiliselt. Sel hetkel me viibisime umbes paarikümne sammu kaugusel rahudest, mille vastu peksis meri. Meie teejuht läks mööda teed, mis viis ringi ümber kaljude, meie aga läksime otse edasi. Pauline võttis mul käe alt kinni. Teejuht kiirendas sammu, et olla meiega ühel ajal paigas, kus kaks teed ühte jooksevad. Ilmselt oletas ta, et niipea kui me näeme seda inimest, kiirendame käiku. See seik õhutas meie uudishimu, mis muutus nii ägedaks, et meie südamed peksid, nagu oleksime tundnud hirmu. Hoolimata kõrvetavast kuumusest ja väsimusest, mida põhjustas ajuliivas käimine, olid meie hinged endiselt haaratud mingi harmoonilise ekstaasi väljendamatust õnnetundest: nad olid täis seda puhast naudingut, mida on võimalik kujutada vaid võrreldes seda tundmusega, mis tekib kauni muusika nagu näiteks Mozarti «Andiamo mio ben» kuulamisel. Eks ole kaks puhast ühtesulavat tundmust ju sarnased kahe koos laulva kauni häälega. Et paremini mõista tundmust, mis meid haaras, tuleb sisse elada sellesse peaaegu õndsalikku seisundisse,

630

milles me viibisime kogu hommikupoole sündmuste mõjul. Kui te pikemat aega olete imetelnud ilusavärvi-liste sulgedega turteltuvi istumas nõtkel oksal allika ääres,

te karjataksite valuliselt, nähes äkki tema peale laskuvat kulli-tuuletallajat, kes vajutab oma terasesed küüned südameni ja viib oma ohvri ära säärase tapva kiirusega, mille püssirohi annab kahurikuulile. Vaevalt olime astunud sammu koopa ees asetseval tasasel pinnal, mis kujutas endast isesugust väljakut saja jala kõrgusel ookeani pinnast ning oli kaitstud tema tormitseva raevu eest järskude kaljurahnude reaga, kui tundsime otsekui elektrilööki, mis sarnaneb võpatusega, mille põhjustab äkiline müra keset öövaikust. Me nägime granii-dipangal istumas inimest, kes meid ainiti vaatles. Tema vaade, sarnane kahuritule leegiga, mis tuli kahest verd täis valgunud silmast, ja tema stoiline liikumatus olid võrreldavad vaid teda ümbritsevate graniidisammaste muutumatu asendiga. Tema silmad pöördusid aeglase liigutusega meie poole, aga keha püsis liikumatuna, nagu oleks ta kivistunud. Kui ta oli heitnud meile pilgu, mis meid nii tugevasti rabas, suunas ta silmad jälle ookeani avarusele ning vaatles seda ainiti, hoolimata eredast valgusest, mis sealt vastu sätendas, silmi pilgutamata, — räägitakse, et nõnda vaatavad kotkad vastu päikest. Püüdke endale meenutada, kallis onu, ühte neist võimsaist vanadest tammedest, mille äsja laasitud pahklik tüvi kõigub fantastilisena mahajäetud tee ääres, ja te saate õige kujutluse sellest inimesest. See oli Herkulese rammestunud keha, Olümpose Jupiteri nägu, ainult kalestunud vanadusest, kaluri rängast tööst, piinavast murest ja kasinast toidust, ning otsekui mus-taks kõrbenud pikselöögist. Tema karvaseil korpunud kätel märkasin ma sooni, mis sarnanesid terastraatidega. Üldse kõneles kõik temas võimsast kehaehitusest. Koopa ühes nurgas märkasin ma üsna suure hunniku sammalt, ja looduse poolt juhuslikult jämedal kujul tahutud graniidiplaadil savikruusi, mille peale oli pandud pool ümmargusest leivapätsist. Mitte kunagi polnud minu kujutlus, kui ta kandis mind vahel kõrbetesse, kus elasid esimesed kristlikud erakud, joonistanud sügavamalt usklikku kuju ega hirmsamas kahetsuses vaevlevat

631

näoilmet, kui oli sel inimesel. Teie, kallis onu, kes olite pihiisa, pole võib-olla mitte kunagi näinud sellist südamepõhjast tulevat kahetsust, ent kahetsust, mis oli uppunud palvetamise laineisse, pideva palvetamise tumma lootusetusesse. Selle kaluri, selle meremehe, selle tahumatu bretooni ülevus peitus mingis meile tundmatus tundmuses. Aga kas on need silmad kunagi nutnud? Kas on selle raidkujuvisandi käsi kunagi löönud? Kas on see karm pale, mis kannab vääramatu aususe pitserit ja millele jõud oli kõigest hoolimata jätnud selle leebuse jäljed, mis on alati tõelise jõu lahutamatuks osaks, — kas on see kortsudest uuristatud laup kooskõlas avara südamega? Miks elab see inimene keset graniidikaljusid? Miks on see inimene ise nagu graniidi-pank? Kustsaadik on inimene, kustsaadik on graniit? Meie peas tungles mõtete tulv. Nagu meie teejuht oli oletanud, möödusime sealt vaikides ning kiirustades, ja ta nägi meie nägudel hirmuärevust ning imestust, kuid ta ei hakanud meie ees uhkustama oma ennustuste täide-minekuga.

«Kas te nägite teda?» küsis ta.

«Kes on see inimene?» küsisin ma vastu.

«Teda hüütakse Vandeandnu».

Te kujutlete, kui kähku pöördusid meie mõlema pead nende sõnade juures kaluri poole. Too oli lihtne inimene; ta mõistis meie tumma küsimust, ja oma kavaluseta kee-les, mille rahvalikku laadi ma püüan säilitada, jutustas ta meile alljärgneva loo.

«Proua, nii Croisicis kui ka Batzis arvatakse, et selle inimese südamel on mingi raske süü ja ta kannab pattu kahetsedes karistust, mis talle on peale pandud kellegi kuulsa preestri poolt, kelle juures ta käis pihil kaugel NantesM taga. Teised jälle arvavad, et Cambremer'i — nii on tema nimi — jälitavad õnnetused, mis kanduvad edasi teistele tuule kaudu. Seepärast paljud, enne kui käänavad tema kalju taha, vaatavad, kustpoolt on tuuL Kui see juhtub olema loojangu suunast,» ütles ta lääne poole osutades, «ei jätka nad oma teed, isegi kui asi seisaks laastukese saamises püha risti küljest; nad

löövad kartma ja pööravad ümber. Croisici rikkad jälle väidavad, et Cambremer on seotud vandega, millest ongi pärit

632

tema nimi Vandeandnu. Ta istub siin pidevalt ööd ja päevad ega lahku siit kuhugi. Neil juttudel näib olevat tõepõhi all. Vaadake,» jätkas ta ümber pöördudes ning näidates meile eset, mida me polnud märganud, «sinna vasakule on ta asetanud puuristi selle märgiks, et ta on end andnud jumala, püha Neitsi ja pühade meeste kaitse alla. Aga isegi ilma selle pühitsetud kaitseta kardavad kõik inimesed teda nõnda, et ta võib siin elada niisama julgelt, nagu valvaks teda väesalk. Sellest päevast peale, kui ta vangistas enda siia lageda taeva alla, pole ta lausunud ainustki sõna; toidab ta end leivast ja veest, mida talle toob igal hommikul tema vennatütar, väike kaheteistaastane tüdrukutirts, kellele ta on jätnud kogu oma varanduse. See on armas lapsuke, vaga kui talleke, väga ilus tüdruk; ja kui lõbus ja naljakas veel teine! Silmad on tal sinised ja nii s u u-r e d,» jätkas ta, tõstes pöidla kõrgele. «Aga juuksed nagu keerubil . . . Kui tema käest küsida: «Ütle ometi, Perotte . .. («Nii öeldakse meie pool PierretteM asemel,» tähendas ta end katkestades. «Cambremeri nimeks on Pierre, ja nii pani ta oma ristitütrele nimeks Pierrette omaenda kaitsepühaku auks.») . .. Ütle ometi, Perotte,»» jätkas'ta, ««millest räägib sinuga sinu lell,» — siis vastab tüdruk: «Ta ei räägigi minuga midagi, mitte poolt sõnagi.» — «Aga mis ta siis teeb?» — «Pühapäeviti suudleb ta mind otsaette.» — «Kas sa ei karda ka teda?» — «Aga mis ma tast kardan, ta on ju minu ristiisa.» Ta ei taha, et keegi teine talle toitu viiks. Perotte väidab, et lell naeratab, kui tema sinna tuleb. Aga eks see ole niisama hea kui päikesekiir läbi tiheda udu: öeldakse ju, et Cambremer on sünge kui udupilv.»

«Te vaid õhutate meie uudishimu seda rahuldamata,» ütlesin ma talle. «Kas te teate, mis tõi ta siia? Kas mingi kurvastus, mingi kahetsus, mõni hullus, kuritegu või vahest...»

«Oh, härra, on ainult kaks inimest, kes teavad selle loo kogu tõtt — minu isa ja mina. Minu kadunud ema oli teenijaks kohtuniku juures, kellele Cambremer oli jutustanud kõik preestri käsul, kes ainult sel tingimusel oli andestanud tema patud. Niisugused jutud liiguvad sadamarahva suus. Minu vaene ema oli tahtmatult

633

Cambremeri kõnelust pealt kuulnud, sest et kohtuniku köök oli just vastuvõturuumi kõrval ja iga sõna oli selgesti kuulda. Ema on surnud; kohtunik, kellele seda lugu jutustati, on samuti surnud. Minu ema võttis minu isalt ja minult lubaduse mitte hingata kogu sellest loost poole sõnagagi siitkandi inimestele, aga teile ma võin ütelda, et sel õhtul, kui ema meile kõike seda jutustas, tousid mul juuksed peas püsti.»

«Noh, siis räägi meile, vennas, kuidas see asi oli, meie ei lobise sellest kellelegi.» Kalur heitis meile pilgu ja algas nõnda: «Pierre Cambremer, keda te siin nägite, on vanem vennastest Cambremer'idest, kes põlvest põlve on olnud meremehed; nende nimigi ju tähendab «mere alistajad», ja meri on olnud alati nende tahte alla paindunud. Too, keda te nägite, oli mitme paadiga kalur. Ta käis lotja-dega sardiine püüdmas, ta püüdis ka suuri kalu kokkuostjate jaoks. Ta oleks võinud endale hankida laeva ja käia kaugel tursapüügil, kui ta poleks nii väga olnud kiindunud oma naisesse, Brouini tütresse Guerande'ist, kes oli tõeline kaunitar, uhke tüdruk, ja seejuures veel hea südamega. Ta armastas väga Cambremer'i ega soovinud kunagi, et tema mees lahkuks tema juurest kauemaks kui ajaks, mis on vajalik sardiinide püügiks lähis-vetes. Nad elasid seal, näete!» ütles kalur kõrgendikule tõustes ning osutades laiule, mis asetses abajas Guerande'i soolasoo ja luidete vahel, kust me läksime. «Kas näete seda maja? See kuulus Cambremerile. Jacquette Brouinil ja Cambremeril oli ainult üks laps, poiss, keda nad armastasid ... kuidas ma peaksin seda ütlema? ... nagu armastatakse ainust last: nad olid hullud tema järele. Kui nende väike Jacques oleks teinud keedupotti, kui nii tohiks ütelda, siis nende meelest oleks see olnud lausa suhkur. Kui mitu korda me

nägime, kuidas nad ostsid talle laadal kõige kallimaid lelusid! See hellitamine oli otse meeletu, kõik inimesed ütlesid neile seda. Väike Cambremer nägi, et kõik on talle lubatud, ja muutus tigedaks kui punane eesel. Kui tuldi isa Cambremerile kaebama: «Teie poeg oleks meie oma peaaegu surnuks löönud!» — naeris too vaid ning lausus: «Haa, sellest tuleb tore meremees! Temast saab veel

634

kuninga laevastiku komandör.» Mõni teine kurdab: «Pierre Cambremer, kas te teate ka, et teie jõmpsikas on väikesel Pougaud' tüdrukul silma siniseks löönud?» — «Küll ta hakkab kord tüdrukutel päid segi ajama!» tähendas Pierre. Tema meelest oli kõik kombes. Ja nõnda juhtuski, et see jõhkard kümneaastasena peksis kõik läbi, naljaviluks käänas kanadel päid, lõikas põrsastel kõhud lõhki, ühesõnaga — oli verejanuline kui nugis. «Temast tuleb vahva sõjamees!» ütles Cambremer. «Talle meeldib veri.» See kõik tuli mulle hiljem meelde,» ütles kalur. «Ja Cambremerile samuti,» lisas ta pärast pausi. «Viieteistkümne või kuueteistkümne aasta vanuses oli Jacques Cambremer . . . kes? . .. täitmatu haikala. Ta käis Guerande'is laristamas ja Savenay's keigarit mängimas. Selleks oli vaja raha. Ja siis hakkas ta oma ema järelt varastama; too aga ei julgenud sellest oma mehele rääkida. Cambremer oli nõnda aus, et kui arve tasumisel ta oleks saanud kala eest eksikombel kaks soud rohkem, oleks ta käinud maha kakskümmend ljööd, et see raha maksjale tagasi viia. Lõpuks saabus päev, kui ema oli täiesti paljaks riisutud. Kord, kui isa oli merel kalapüügil, viis poeg kodunt ära kapi, kirstu, voodilinad, ihupesu, jättes alles neli tühja seina. Ta oli kõik maha müünud, et minna Nantes'i priiskama. Vaene ema nuttis päevad ja ööd. Tuli ju jutustada kõigest isale, kui too tagasi saabub; ta kartis isa, muidugi mitte enda pärast — kus sellega! Kui Pierre Cambremer merelt tagasi tuli ja nägi oma majas võõrast mööblit, mis naabrid olid tema naisele laenanud, küsis ta: «Mida see peab tähendama?» Vaene naine oli hirmust poolsurnud. Ta ütles: «Meid varastati paljaks.» — «Kus on Jacques?» — «Jacques on ula peal!» Keegi ei teadnud, kuhu see lurjus oli läinud. «Ta lõbutseb juba liiga palju!» ütles Pierre. Pool aastat hiljem sai vaene isa teada, et tema poega ähvardab Nantes'is vangla. Ta kõmpis jala selle maa maha, kiiremini, kui ta sinna oleks jõudnud meritsi, otsis poja üles ja tõi ta koju. Ta ei küsinud temalt: «Mis sa oled teinud?», vaid ütles: «Kui sa ei ela siin kaks aastat inimese moodi oma ema ja minuga, käies ausa inimese kombel kalal, tuleb sul minuga tegemist.» Pöörane noormees, tundes oma vanemate kohtlast pehmust, tegi

635

isale lõusta. Seepeale virutas Pierre poisile vastu vahtimist, nii et pani Jacques'i pooleks aastaks voodisse. Vaene ema närbus kurvastusest. Ühel ööl magas ta rahulikult oma mehe kõrval, kui kuulis äkki mingit müra. Ta tõusis üles ja sai noahoobi kätte. Ta tõstis kisa. Tehti valgust. Pierre Cambremer nägi oma naist haavatuna. Ta arvas, et varas on nende juurde sisse tunginud — nagu oleks üldse vargaid meie kandis, kus võib; ilma kartuseta minna, kaasas kümme tuhat franki kullas, Croisicist kuni Saint-Nazaire'ini, ilma et keegi sult küsiks, mis sul seal kompsus on! Pierre otsis Jacques'! ega leidnud oma poega. Hommikul oli sel peletisel jultumust välja ilmuda öeldes, et ta oli käinud Batzis. Peab teile ütlema, et tema ema ei osanud enam kuhugi oma raha peita. Cambremer ise pidas enda oma Croisicis härra Dupotet' juures hoiul. Poja meeletused olid vähehaaval saja sou kaupa, saja frangi kaupa, luidooride kaupa läbi löönud nende säästud; nad olid peaaegu laostunud. See oli küllaltki raske löök inimestele, kellel oli ligikaudu kaheteistkümne tuhande liivri väärtuses varandust, nende laid majaga kaasa arvatud. Keegi ei tea, kui palju maksis Cambremer Nantes'is selle eest, et tema poeg vabaks anti. Äpardused laastasid perekonda. Cambremeri venda tabasid õnnetused ja ta vajas abi. Pierre ütles talle lohutuseks, et Jacques ja Pérotte. (noorema Cambremeri tütar) abielluvad. Et anda vennale võimalust leiba teenida, kasutas Pierre tema abi kalapüügi juures; sest Joseph Cambremer oli jäänud

nii kehvaks, et pidi end elatama teiste juures töötades. Tema naine oli surnud lapsevoodipalavikku; tuli maksta ammele, kes toitis Pérotte'i. Pierre Cambremeri naine võlgnes ligi sada franki mitmesugustele inimestele selle väikese tüdruku pärast, tema pesu, tema kleidikeste eest; samuti paari-kolme kuu raha suurele Frelule, kellel oli laps Simon Gaudryga ja kes toitis Pérotte'i. Jacquette oli õmmelnud oma voodikqtti hispaania kuldraha, olles kirjutanud peale paberile, millesse see oli sisse mässitud: «Pérotte'ile». Ta oli üsna haritud naine, ta kirjutas nagu mõni kohtukirjutaja ja oli õpetanud oma poja lugema. See viimane asjaolu saigi noormehele hukatuseks. Keegi ei teadnud, kuidas see toimus, aga see

636

Jacques'ist närukael oli kulla välja nuhkinud, selle varastanud ja läinud Croisic'i pummeldama. Vana Cambremer jõudis parajasti nagu kiuste oma lodjaga koju. Randumisel märkas ta vee peal paberilipakat, korjas selle üles ja viis oma naisele näha. Kui too tundis ära omaenda käega kirjutatud sõnad, kukkus ta pool-surnuna selili maha. Cambremer ei lausunud musta ega valget, läks Croisic'i ja kuulis seal, et tema poeg on piljardisaalis. Siis laskis ta välja kutsuda tubli naise, kes pidas kohvikut, ning ütles talle: «Ma keelasin Jacques'il kasutada kuldraha, millega ta teile maksab; andke see mulle tagasi, ma ootan siin ukse juures ja annan teile hõberaha vastu.» Hea naine tõi talle soovitud mündi. Cambremer võttis selle ning ütles: «Hüva!» — ja läks koju tagasi. Sellest sai hiljem teada kogu linn, aga mis edasi juhtus, tean ainult mina, teised teevad selle kohta vaid mitmesuguseid oletusi. Cambremer käskis naisel korda seada toa, mis asub all; ise ta tegi kaminasse tule, süütas kaks küünalt, asetas kolde ühe ääre juurde kaks tooli, teisele poole tabureti. Siis käskis ta naisel tema pulmaülikonna korda seada, samuti välja otsida ka oma pulmakleidi. Ta riietus ümber, läks venna juurde ja käskis tal valvata maja ees ja teatada talle, kui kostab müra kummaltki liiva-rannikult, kas siitpoolt või Guerande'i soolasoo poolt. Ta läks tuppa tagasi, kui arvas, et naine on juba ümber riietunud, laadis püssi ja peitis selle kamina taha nurka. Siis ilmus Jacques. Ta tuli hilja; ta oli joonud ja mänginud kuni kella kümneni. Ta oli lasknud end üle toimetada Carnoufi-neemele. Onu kuulis teda hõikavat, läks talle paadiga soolasoo äärde liivarannikule järele ja tõi ta sõnagi lausumata koju. Kui ta tuppa astus, osutas isa taburetile ja ütles talle: «Istu sinna! Sina oled oma isa ja ema kohtu ees, keda sa oled rängasti solvanud.» Jacques hakkas hirmust ulguma, sest et Cambremeri nägu oli kuidagi kummaliselt moondunud. Ema seisis jäigana kui kepp. «Kui sa karjud, kui sa end liigutad ja kui sa ei istu oma taburetil sirgelt nagu mast,» ütles Pierre teda oma püssi kirbule võttes, «tapan ma su kui koera!» Poeg jäi tummaks kui kala; emagi ei lausunud sõna. «Vaata,» ütles Pierre oma pojale, «siin on paber,

637

millesse oli mässitud hispaania kuldraha; münt oli sin ema voodis; sinu ema üksinda teadis paika, kuhu ta oi* oma raha pannud. Selle paberi leidsin ma vee pealt kui ma täna siin randusin. Sina andsid täna selle his paania kuldraha ema Fleuranfile ja sinu ema voodis oli ta kadunud. Anna seletust!» Jacques ütles, et ta poi võtnud ema kuldraha ja et see münt oli talle jäänu Nantes'i ajast. — «Seda parem,» ütles Pierre. «Kuida sa võid seda meile tõendada?» — «See raha oli mu olemas.» — «Sa siis ei võtnud ema oma?» — «Ei.» «Kas sa võid seda vanduda oma hingeõnnistuse juures? Poeg oli juba valmis vanduma; ema tõstis temale silmad ning ütles: «Jacques, mu laps, vaata ette, ära vannu, kui see pole tõsi; sa võid ennast parandada, sa võid kahetseda; on veel aega.» Ja ta hakkas nutma. — «Sa oled alati olnud niisugune,» vastas talle poeg, «et oled soovinud minu hukatust.» Cambremer kahvatas ning ütles: «See, mis sa praegu ütlesid oma emale, raskendab sinu süüd. Aga asja juurde! Kas sa vannud?» — «Jah.» —-«Siis vaata,» ütles isa, «kas oli sinu rahal see ristike, mille sardiirikaupmees, kes selle mulle andis, oli teinud meie rahale?» Jacques muutus otsekohe kaineks ning puhkes nutma. — «Aitab rääkimisest,» ütles Pierre. «Ma ei tee enam juttu sellest, mis

on sinu hingel juba varem; ma ei taha, et üks Cambremer'idest läheks surma Croisici väljakul. Loe oma palved, ja kähku! Kohe tuleb preester ja võtab su pihile.» Ema oli väljunud, et mitte kuulda oma poja surmaotsust. Kui ta oli väljas, ilmus Cambremeri vend koos Piriaci preestriga, kellele Jacques ei tahtnud midagi ütelda. Ta oli kaval, ta tundis küllalt hästi oma isa; ta teadis, et too ei tapa teda ilma jumala-armuta. — «Tänan teid, härra, andke andeks, et teid tüütasime,» ütles Cambremer preestrile, nähes, kuidas Jacques tõrgub. «Ma tahtsin anda oma pojale õppetunni ja palun teid sellest mitte kellelegi rääkida.» — «Sina aga, Jacques,» lausus ta poja poole pöördudes, «pea meeles, kui sa end ei paranda, teen ma sinu esimesel eksimusel sulle otsa peale — ja ilma jumalaarmuta.» Ta-käskis pojal magama heita. Poeg uskus isa ja arvas, et ta on talle andeq|anud. Jacques uinus. Isa jäi valvama. Kui ta nägi, et poeg on vajunud sügavasse unne.

638

pistis ta talle kanepitropi suhu, mille peale mähkis tugevasti kaltsu; seejärel sidus ta tal käed ja jalad kinni. Poeg märatses, nuttis verepisaraid, nagu Cambremer oli jutustanud hiljem kohtunikule. — Mis sinna parata! — Ema oli langenud anudes isa jalge ette. «Tema kohta on otsus tehtud,» oli too vastanud, «sa aitad mul ta paati kanda.» Ema keeldus. Siis viis Cambremer ta sinna üksinda ja sidus paadi põhjalaudade külge kinni, pani talle kivi kaela, sõudis lahesopist avamerele sellesama kalju lähedal, kus te teda ennast praegu nägite. Samal ajal vaene ema, kes oli palunud küdil end kohale tuua, karjus valjusti ja anus halastust, — kuid sellest polnud kasu. Kuupaistel nägi ema, kuidas isa viskas merre poja, keda ta ikka veel ei suutnud oma südamest välja kiskuda, ja et öö oli tuulevaikne, kuulis ta sulpsatust. See oli kõik; ei mingit jälge ega kerget virvendust: meri oskab pidada saladust! Cambremer randus, et vaigistada oma naist, kes oli nagu poolsurnud ning üha oigas. Vennad ei suutnud teda kanda ja seepärast tuli ta asetada samasse paati, millega isa oli sõudnud merele koos pojaga, ja viia ta koju meritsi Croisici laevateed mööda. Heakene küll. Ilus Brouini-emand, nagu teda hüüti, ei suutnud enam nädalatki vastu panna. Surres palus ta oma meest põletada see neetud paat. Nõnda tehtigi. Cambremer ise oli muutunud otsekui peast segaseks, ta nagu ei teadnud enam isegi, mida tahtis; kõndides taarus ta nagu inimene, kes ei kannata viina. Siis tegi ta kümnepäevase matka, ja kui tuli tagasi, läks kodust sinna, kus teie teda nägite. Ja sellest päevast peale pole ta enam lausunud ainustki sõna.»

Kaluril kulus vaid vähe aega selle loo jutustamiseks ja ta tegi seda veel lihtsamini, kui mina seda tema sõnade järgi kirja panen. Kui inimesed lihtrahva hulgast midagi jutustavad, lisavad nad harva omapoolseid mõtisklusi; nad mainivad neid rabanud fakte nõnda, nagu nad neid on kuulnud. See jutustus oli nii vapustav, et mõjus nagu kirvehoop.

«Ma ei lähe Batzi,» ütles Pauline, kui me saabusime järve ülemise kääru juurde.

Me läksime tagasi Croisic'i mööda soolasoid, mille labürindist juhtis meid läbi kalur, kes nagu meiegi oli

639

muutunud vaikivaks. Meie hingeline seisund oli täiesti muutunud. Me mõlemad vajusime süngeisse mõtteisse, kurvastatud draamast, mis seletas Cambremeri nägemisel meil järsku tekkinud eelaimuse. Me mõlemad tundsime küllalt hästi inimesi, et aimata nende kolme inimese elus kõiki saladusi, millest meie teejuht oli vaikinud. Nende kolme olendi õnnetused kerkisid meie silme ette, nagu oleksime neid näinud mingi draama üksteisele järgnevais piltides, mille lõppvaatuse moodustab oma pealesunnitud kuritegu lunastav isa. Me ei julgenud vaadata kalju poole, kus vaevles õnnetu inimene, kes sisendas hirmu kogu ümbruskonnale. Mõned pilved muutsid taeva süngeks; silmapiiril kerkis udu; me sammusime keset tusaseimat loodust, mida ma kunagi olin näinud. Me kahlasime läbi maastiku, mis tundus põdur ning haiglane;

soolasood olid sellised, et neid võis õigusega nimetada pinnase näärmetiisikuseks. Maapind on seal jaotatud ebavõrdses suuruses ruutudeks, mis on ääristatud kõrgete hallide nõlvakutega ning täidetud soolaka sogase veega, mille pinnal tekib sool. Need inimkäte loodud uurded on jaotatud peenraiks ja neid mööda käivad töölised, varustatud pikkade rehadega, mille abil nad koorivad seda soolvett, ja olles kogunud soola küllaldasel määral, laovad seda hunnikuisse ümmargustele platvormidele, mis asetsevad võrdsete vahemaade kaugusel üksteisest. Kaks tundi kõndisime mööda seda nukrat malelauda, kus soola ohtrus lämmatab taimestiku ja kus me märkasime aeg-ajalt vaid mõnd soolameistrit, nagu siin nimetatakse neid, kes harivad soolavälju. Need inimesed, moodustades nagu kildkonna bretoonide hulgas, kannavad erisugust riietust: valget pintsakut, mis on üsna sarnane õllepruulijate omaga. Nad naituvad isekeskis. Pole esinenud juhtumeid, et keegi selle hõimkonna tütreist oleks abiellunud mõne teise mehega kui soolameistriga. Nende soode nukker ilme, mille muda oli sümmeetriliselt kokku rehitsetud, ja selle halli maa kidur pilt, mille ees tunneb hirmu bretooni taimestik, harmoneeris meie hinges peituva leinameeleoluga. Kui me saabusime paika, kus tuleb minna üle nõkku valgunud merevete moodustatud väina, mis ilmselt toitis soolasoid, vaatasime rõõmuga liivaranda

640

kaunistavat kehva taimestikku. Ülesõidu ajal nägime keset järve laidu, kus olid elanud Cambremerid. Me pöörasime pea kõrvale.

Oma võõrastemajja saabudes märkasime ühes alumises ruumis piljardit; kui me kuulsime, et see oli ainus avalik piljard kogu Croisicis, hakkasime end valmis seadma, et lahkuda öösi. Järgmisel päeval olime juba Guerande'is. Pauline oli ikka alles kurb, mina aga tundsin juba selle leegi lähenemist, mis põletab mul aju. Mind piinasid nii julmalt nägemused neist kolmest õnnetust olendist, et Pauline ütles mulle:

«Louis, pane see kõik kirja, ja sa annad väljapääsu oma palavikule.»

Ja nõnda ma siis kirjeldasingi seda juhtumust, mu kallis onu; aga see on juba röövinud minu rahu, mida ma võlgnesin suplemisele merevees ning meie viibimisele siin kolkas.

Pariis, 20. november 1834.

8. LUNASTATUD MELMOTH

Härra kindral parun de Pommereu-lile — mälestuseks kestvast sõprusest, mis sidus meie isasid ja mis püsib nende poegade vahel.

DE BALZAC.

On olemas liik inimesi, keda ühiskondlikus maailmas aretab tsivilisatsioon, samuti kui lillekasvataj.ad taimeriigis loovad kasvuhooneis hübriide, mida nad ei saa paljundada ei seemnete külvamise ega pistikute istutamise teel. See liik inimesi on kassapidajad, isesugused ini-mesetaolised taimed, keda kastetakse religioossete ideedega, tõestatakse giljotiiniga, pöetakse pahedega, — ja kasvavad teised kuskil neljandal korrusel austusväärse naise ja tüütavate laste seltsis. Pariisi rohkearvulised laekurid jäävad füsioloogile igaveseks mõistatuseks. Kas on keegi kunagi taibanud ülesannet, milles xi moodustab kassapidaja? Kuidas leida inimene, kes suudaks pidevalt viibida südamerahuga võõra vara läheduses, — eks ole see niisama hea kui kass- hiirega ühes puuris?! Kust leida inimene, kes oleks võimeline istuma punutud põhjaga tugitoolis võretatud kongis, kus tal pole rohkem ruumi kui mereväeohvitseril oma kajutis, — ja nõnda seitse kaheksandikku aastast ning seitse kuni kaheksa tundi päevas? Kust leida inimene, kellel ei tekiks selles ametis liigesejäikus põlvedes või kangestus ristluudes? Inimene, kes omaks küllaldasel määral suurust, et olla väike? Inimene, kes rahaga tegelemise tõttu hakkaks tundma vastikust raha vastu? Nõudke seda taime mõnelt usundilt, mõnelt moraalisüsteemilt, mõnelt kolleegiumilt või mis

tahes institutsioonilt ja istutage ta Pariisi, sesse kiusatuste linna, sesse põrgu filiaali, kus peab võrsuma kassapidaja! Ja siis mööduvad teie silme eest üksteise järel usundid, kolleegiumid, institutsioonid, moraalisüsteemid; teie juurde tulevad kõik suu-

645

red ja väikesed inimlikud seadused, nagu teie juurde ilmub lähedane sõber, kellelt te palute tuhandefrangist pangatähte. Neil tekib nukker ilme, nad teesklevad, nad viitavad giljotiinile, nagu teie sõber juhatab teile kätte liigkasuvõtja asupaiga, ühe sajast uksest, mis viivad vaestehaiglasse. Aga kõigest hoolimata on kõlbelisel looduselgi oma kapriisid, siin ja seal lubab ta endale luua ka ausaid kassapidajaid. Seepärast röövlid, keda me ilustamise mõttes nimetame pankureiks ja kes hangivad tuhande eküü eest litsentsi, nagu mereröövel varustab end laevapaberitega, tunnevad nii suurt austust nende vooruse haudejaamades kasvatatud saaduste vastu, et sulevad neid kongidesse, hoiavad neid samuti puuris, nagu valitsused peavad puurides haruldasi imeelukaid. Kui kassapidajal on kujutlusvõimet, kui tal on kirgi või kui isegi kõige täiuslikum laekur armastab oma naist, tema naine aga tunneb igavust, omab auahneid soove või lihtsalt ajab taga tühist edevust, — siis käib kassapidaja alla. Tuhnige kassapidajate ajaloos: te ei saa tuua ühteainustki näidet, kus kassapidaja oleks saavutanud niinimetatud positsiooni. Nad kas satuvad sunnitööle, pagevad välismaale või kiratsevad kuskil kolmandal korrusel Saint-Louis' tänavas Marais' kvartalis. Kui Pariisi laekurid jõuavad kord äratundmisele oma tõelisest väärtusest, muutub nende hind pööraselt kõrgeks. Tõsi küll, teatavad inimesed võivadki olla vaid laekurid, nagu teised vältimatult muutuvad kelmideks. Kummaline tsivilisatsioon! Vanaduspäeviks autasustab ühiskond voorust saja luidoori suuruse rendisega, kolmanda korrusega, leivaga piisaval määral, mõne uue kaelarätiga ja vana naisega, keda ümbritsevad tema lapsed. Mis aga puutub pahesse, kui tal pealegi on mõningat julgust, kui ta oskab osavasti väänata seaduseparagrahvi, nagu Turenne keerutas Montecucculit*, tunnistab ühiskond seaduslikuks tema varastatud miljonid, ehib teda ordeni-iintidega, külvab üle au- ja lugupidamisavaldustega. Pealegi on valitsus ühel nõul selle sügavasti ebaloogilise ühiskonnaga. Kaheksateistkümne kuni kahekümne aasta vanuste andekate noorukite hulgas teostab valitsus värbamise; enneaegse tööga kulutab ta ära võimetega pead, keda ta on kokku kogunud selleks, et neid hoolikalt

646

sorteerida, nagu aednikud toimivad seemneteradega. Selle ameti peale koolitab ta välja talentide vannutatud kaalujaid, kes proovivad ajusid, nagu rahapajas proovitakse kulda. Siis valib ta viiesajast lootustest kuumaksköetud peast, kellega teda igal aastal varustab kõige eesrindlikuni osa elanikkonnast, ühe kolmandiku, pistab selle suurtesse kottidesse, mida nimetatakse õppeasutusteks, ja vintsutab seal kolm aastat. Kuigi igaüks neist pookokstest kujutab endast tohutut kapitali, teeb valitsus neist omamoodi kassapidajad: ta määrab neid lihtsaiks insenerideks, ta kasutab neid kahurväe kapte-nitena; lühidalt, ta kindlustab neile vaid kõrgemaid ametikohti alamametkondades. Ja siis, kui need silmapaistvad inimesed, nuumatud matemaatikaga ja teadusi täis topitud, saavutavad viiekümneaastase vanusepiiri, varustab valitsus neid vastutasuks nende teenistuse eest neljanda korrusega, lastekarjaga ümbritsetud naisega ja kõigi keskpärase oleluse toredustega. Kas pole ime, kui nende ninapidiveetud inimeste hulgast viis kuni kuus eriti andekat isiksust välja pääsevad ning ühiskondliku elu tippudele tõusevad?

Selline on täpne bilanss Ande ja Vooruse suhetest valitsusega ja ühiskonnaga ajastul, mis peab end edumeelseks. Selle ettevalmistava seletuseta tunduks üks hiljaaegu Pariisis juhtunud sündmus ebausutavana, koos selle lühikese sissejuhatusega võib ta aga vahest anda tegevust peadele, mis on küllalt terased selleks, et mõista meie tsivilisatsiooni tõelisi paiseid, mis pärast 1815-ndat aastat on asendanud a u põhimõtte raha põhimõttega.

Ühel süngel sügispäeval kella viie paiku õhtul töötas ühe kõige suurema Pariisi pangamaja kassapidaja alles lambi valgel, mis juba mõne aja eest oli läidetud. Vastavalt ärielus valitsevaile tavadele ja harjumustele asetses kassa kitsa ning madala vahekorruse kõige pimedamas osas. Et sinna pääseda, oli vaja läbida koridor, mida valgustasid vaid nõrgalt ähmased aknad ja kus nagu saunaruumis olid reas nummerdatud toad. Juba kella neljast saadik ütles uksehoidja vastavalt korraldustele loiult: «Kassa on suletud.» Sel hetkel olid bürooruumid juba tühjad, käskjalad ära saadetud, ametnikud koju läinud, ettevõtte peremeeste naised ootasid oma austajaid,

647

mõlemad pankurid aga lõunatasid oma armukeste juures. Kõik oli korras. Rautatud seifid asetsesid kassapidaja võretatud kongi taga, kes ilmselt oli tegevuses kassa ülelugemisega. Läbi avatud luugi võis näha rautatud rahakappi, mis moodsa lukussepakunsti leiutuste tõttu oli nõnda raske, et vargad poleks suutnud teda ära viia. Tema uks avanes ainult selle isiku tahtel, kes oskas koostada märgusõna saladust varjavate äraostmatute luku tähtede abil, — oivaline «Tuhande ja ühe öö» muinasjuttude «Seesam, avane!» teostumine. Aga see polnud veel midagi. Lukk laskis trombloonpüssist näkku sellele, kes olles välja uurinud parooli, ei teadnud ometi viimast saladust, selle mehhaanikadraakoni ultima ratio't[1]. Toa uks, toa seinad, toa akende luugid — kogu tuba oli kaetud ligi poole tolli paksuse terasplekiga ja maskeeritud kerge puuvooderdisega. Luugid olid suletud, uks oli lukustatud. Kui keegi kunagi on võinud end arvata viibivat sügavas üksinduses ja eemal kõigist pilkudest, siis' see inimene oli «Nucingen ja Ko.» pangakontori* kassapidaja Saint-Lazare'i tänavas. Seepärast valitses suurim vaikus selles raudses keldris. Kustunud ahi levitas seda rammestavat soojust, mis teeb pea uimaseks ja paneb iiveldama, nagu seda juhtub järgmisel päeval pärast pummeldust. Ahi uinutab, teeb nürimeelseks ja soodustab äärmiselt portjeede ja ametnike juhmistamist. Ahjuga tuba on kolb, kus lahustuvad energilised inimesed, kus kahanevad nende võimed, kus muutub loiuks nende tahe. Kantseleid moodustavad suure keskpärasuste vabriku, kes on vajalikud valitsustele, et üleval hoida seda erilist rahavõimule rajatud feodaalkorda, millele toetub kaasaegne ühiskondlik leping. (Vt. «Ametnikud».) Lehkav leitsak, mida levitavad kokkukogunenud inimesed, pole mitte kõige väiksemaid mõistuse progresseeruva mandumise põhjusi: aju, mis eritab ohtrasti lämmastikku, mürgistab pikapeale teisi ajusid.

Kassapidaja oli umbes neljakümneaastane mees, kelle kiilas kolp hiilgas Carcelilambi valguses, mis seisis laual. Selle valguse paistel särasid ka hallisegused mustad juuksed, kattes külgedelt tema pead, millele ümmar-

i Viimne vahend (ladina k.).

648

gune nägu andis kera kuju. Tema jume oli telliskivipunane. Siniste silmade juures paistsid mõned kortsud. Tal olid paksu inimese täidlased käed. Sinisest kalevist kuub, õmbluste kohalt kergelt kulunud, ja läikivate pükste voldid andsid tunnistust kauasest kandmisest, mille tunnuste vastu harjaga võitlemine ei anna tulemusi. Pealiskaudsete inimeste silmis on selline riietus kindlaks tõendiks, ta kõneleb sellest, et teie ees on säästlik inimene, kes on küllalt aus ning küllalt filosoofiliselt meelestatud või siis küllalt aristokraatlik, et võida endale lubada kanda vanu riideid. Aga üsna sageli võib kohata inimesi, kes ihnutsevad tühiasjades, kuid on mõtlematud, pillavad ning ebamõistlikud tähtsais eluküsimustes. Kassapidaja nööpauku ilustas Auleegioni pael, sest et ta oli olnud keisri ajal tragunite eskadroni ülemaks. Karra <ie Nucingen, kes oli varem olnud varustaja, enne kui hakkas pankuriks, oli võinud kunagi tundma õppida oma kassapidaja väärtomadusi, kohates teda kõrgel positsioonil, kust õnnetus oli ta alla tõuganud; ta tundis tema vastu poolehoidu ning andis talle palga näol viissada franki

kuus. Sõjamees oli kassapidajaks alates 1813-ndast aastast, ajastul, millal ta oli paranenud haavast, mille ta sai võitluses Studzjanka juures paanilise põgenemise puhul Moskvast; pärast seda aga oli ta virel-nud kuus kuud Strasbourg'is, kuhu mõned kõrgemad ohvitserid keisri korraldusel toimetati, et seal nende eest eriti hästi hoolitsetaks. See endine ohvitser nimega Cas-tanier omas erukoloneli aukraadi ja sai kaks tuhat nelisada franki pensioni.

Castanier, kelles kassapidaja kümne aasta jooksul oli tapnud sõjamehe, omas pankuri silmis nii suurt usaldust, et ta korraldas ühtlasi tolle erakabineti kirjavahetust, mis asus kassa taga ja kuhu parun tuli alla sala-treppi mööda. Siin otsustati äritehinguid. Siin asetses sõel, mille abil uuriti ettepanekuid, siin oli nõupidamis-ruum, kus kaaluti olukorda börsil. Siit väljusid akreditiivid; lõpuks asetses siin ka raamatupidamise pearaamat ja žurnaal, milles tehti kokkuvõtteid panga koigi osakondade tööst. Sulgenud ukse, mis viis trepile, kust pääses mõlema pankuri ametlikku büroosse maja teisel korrusel, tuli Castanier tagasi, istus oma kohale ja vaatles

649

mõni aeg mitmeid Londoni Watschildine'i pangakontorile koostatud akreditiive. Siis võttis ta sule ja tegi nende kõigi alla võltsitud allkirja «Nucingen». Hetkel, kui ta uuris, missugune kõigist neist võltsitud allkirjadest on kõige täiuslikumalt imiteeritud, tõstis ta äkki nagu ussist nõelatult pea, alistudes mingile tundele, mis otsekui karjus tal südames: «Sa pole siin üksi!» Ja allkirjavõltsija nägi võretatud luugi taga tema kassa-salakäigu juures inimest, kelle hingamist polnud kuulda, kes seisis nii tasa, et näis, nagu ei hingaks ta üldse; ilmselt oli ta sisenenud koridori ukse kaudu, mille Castanier nägi olevat pärani lahti. Esimest korda elus kohkus vana sõjamees nõnda, et jäi ammuli sui nürimeelselt otsa vahtima inimesele, kelle välimus pealegi oli üpris hirmuäratav, rääkimata salapäraseist seikadest, mis kaasnesid säherduse ilmumisega. Võõra piklik näo-lõige, tema lauba kumerad kontuurid, tema naha ebameeldiv värvitoon — see kõik, samuti kui tema riietuse tegumoodki kõneles sellest, et tegemist on inglasega. See inimene otse lehkas inglase järele. Piisas ühest pilgust tema suure kaelusega pikk-kuuele, tema kohevil kaelasidemele mõlkilitsutud torujate voltidega žabool, mille valgedus tõstis esile pidevalt tinajat värvitooni ükskõikses näos, kus punased ning külmad huuled näisid kui määratud selleks, et laipade verd imeda, — ja otsekohe võis aimata tema musti põlvest kõrgemale kinninööbitud kedrisid ja kogu seda jalutuskäiguks riietunud poolpuritaanlikku rikka inglase kaadervärki. Välismaalase silmade helk, mis otsekui läbistas hinge, oli talumatu, ja seda ängistavat muljet suurendas veelgi näojoonte karmus. See kuivetu ning kondine inimene näis nagu varjavat endas mingit õgivat ürgalust, mida tal oli võimatu rahuldada. Ilmselt pidi ta nii kiiresti seedima oma toitu, et võis kahtlemata süüa lakkamatult, ilma et ta seejuures oleks vähimalgi määral suutnud anda jumet oma põskedele. Ta võis arvatavasti alla neelata vaadi tokai veini, mida nimetatakse vanaisade veiniks, ilma et oleks tuhmistunud tema puuriv pilk, mis luges hingedes, või julma selgusega mõistus, mis alati näis tungivat asjade põhiolemuseni. Temas oli midagi tiigrite metsikust ja rahulikust majesteetlikkusest.

650

«Härra, ma tulin selle veksli järgi raha saama,» ütles ta Castanier'le häälega, mis pani värisema kassapidaja iga närvikiu sellise ägedusega, nagu oleks teda tabanud tugev elektrilöök.

«Kassa on suletud,» vastas Castanier.

«Ta on avatud,» ütles inglane kassale osutades. «Homme on pühapäev, ja ma ei saa oodata. Summa, mis teeb välja viissada tuhat franki, on teil laekas olemas ja mina vajan seda võla tasumiseks.»

«Aga kuidas te sisse pääsesite, mu härra?»

Inglane naeratas, ja tema naeratus kohutas Castanier’d. Kunagi pole üks vastus olnud täielikum ja kategoorilisem, kui seda oli põlglik ning võimukas kurd, mille moodustasid välismaalase huuled. Castanier pöördus ümber, võttis viiskümmend pakki, igaühes kümme tuhat franki pangatähti, ja kui ta ulatas need võõrale, kes talle oli visanud parun de Nucingeni poolt aktsepteeritud veksli, haaras teda mingi isesugune kramplik värisemine punase kiirguse nägemisel, mida heitsid selle inimese silmad ja mis hiilgas akreditiivi võltsitud allkirjal.

«Teie... allkiri... puudub... siin,» ütles Castanier veksli tagaküljele vaadates.

«Lubage mulle oma sulg,» ütles inglane.

Castanier ulatas talle sule, mida ta äsja oli kasutanud võltsinguks. Välismaalane andis oma allkirja John Melmoth ja ulatas paberi koos sulega kassapidajale tagasi. Seni kui Castanier uuris tundmatu allkirja, mis läks idamaisel viisil paremalt vasakule, kadus Melmoth, tehes seejuures nii vähe müra, et kassapidaja karjatas, kui ta pead tõstes ei näinud enam seda inimest ja seejuures tundis valu, mida meie kujutlus omistab mürgi toimele. Sulg, mida oli kasutanud Melmoth, tekitas temas soojuseaistingu ja pani tema sisikonna läikima, mõjudes väga sarnaselt oksendusvahendiga. Castanier'le näis võimatu, et inglane aimas tema kuritegu, ja see-pärast omistas ta oma valulise tunde tollele värisemisele, mille, nagu tavatsetakse arvata, kutsub esile pahategu selle sooritamise hetkel.

«Käigu kuradile! Olen mina aga tola! Jumal ise on minu poolt, sest kui see lojus oleks homme minu peremeeste

651

poole pöördunud, oleksin oma omadega läbi olnud!» mõtles Castanier endamisi, heites ahju ülearused võltsitud akreditiivid, mis nõnda hävisid.

Endale vajaliku akreditiivi pitseeris ta kinni, võttis kassast viissada tuhat franki võlakohustuste ja pangatähtede näol; siis sulges ta kassa, seadis kõik korda, võttis kübara, vihmavarju, kustutas lambi, pärast seda kui oli süüdanud küünlajalas küünla, ja väljus rahulikult, et viia kassa kahest võtmest üks proua de Nucin-geni kätte, nagu tal oli harjumuseks, kui parunit polnud kodus.

«Te olete lausa õnneseen, härra Castanier,» ütles talle pankuri naine, nähes teda sisse astuvat. «Esmaspäeval on püha, te võite sõita maale, Soisysse.»

«Palun teid olla nõnda lahke, proua, ning ütelda härra Nucingenile, et äsja saabus Watschildine'ide hilinenud veksel. Viissada tuhat franki on makstud. Niisiis tulen ma tagasi alles teisipäeval lõuna paiku.»

«Hüvasti, härra, soovin teile head lõbutsemist.»

«Sedasama soovin mina ka teile, proua,» vastas vana tragun, heites pilgu tollal seltskonnas väga populaarsele noormehele nimega Rastignac, keda peeti proua de Nucingeni armukeseks.

«Proua,» ütles noormees, «mulle tundub, nagu kavatseks see paks papi teha teile mingi hullu tembu.»

«Oh ei, see on võimatu! Ta on liiga rumal.»

«Piquoizeau,» ütles kassapidaja portjeeruumi astudes, «miks lased sa inimesi kassasse pärast kella nelja?»

«Kella neljast saadik,» vastas uksehoidja, «suitsetasin ma ukse juures piipu, ja mitte keegi ei tõstnud oma jalga kontorisse. Ja väljusid sealt ainult meie härrad...»

«Kas (oled kindel selles, mida räägid?»

«Niisama kindel kui oma ausõna peale. Kella nelja paiku tuli vaid härra Werbrusti sõber, noormees härrade-Tillet' ja Ko. juurest Jouberfi tänavast.»

«Hea küll,» ütles Castanier ja väljus kiiresti.

Iiveldust tekitav kuumus, mida ta tundis, kui võttis-pärast võõrast kätte sule, muutus tugevamaks.

«Tuhat kuradit!» mõtles ta, sammudes läbi Genti tänava. «Kas olen ma ikka kõike arvestanud? Eks näet Kaks vaba päeva: pühapäev ja esmaspäev; siis üks päev

652

kahtlusi, enne kui mind otsima hakatakse. Nõnda on mul aega kolm päeva ja neli ööd. Mul on kaks passi ja kaks erinevat maskeeringut. Kas ei piisa sellest, et viia eksi-teele kõige osavamat politseid? Teisipäeva hommikul saan ma Londonis miljoni, ajal, kui siin pole veel vähimatki kahtlust. Oma siinsed võlad jätan ma oma kreeditoride kanda, kes märgivad peale «Protesti läinud», ja ma veedan oma eluõhtu õnnelikuna Itaalias krahv Fer-raro nime all: eks ole ma ainuke inimene, kes nägi selle õnnetu koloneli surma Zembini soodes, ja tema kesta sisse ma poengi. Tuhat kuradit, kui ma vean endaga kaasa selle naise, võidaks mind ära tunda! Kas minusugusele vanale sõjamehele kõlbab joosta seeliku järele, kiinduda eidesse! . . . Milleks teda kaasa vedada? Tuleb ta maha jätta. Jah, selleks piisaks mul kuraasi. Aga ma tunnen ennast, ma olen säärane tola, et tulen tema juurde tagasi. Aquilinat ei tunne ju ometi keegi. Kas viin ma ta endaga kaasa? Või ei vii ma teda mitte?»

«Sa ei vii teda endaga kaasa!» ütles talle hääl, mis kohutas teda hingepõhjani. Castanier pöördus järsult ümber ja nägi inglast. «Kurat ise on asjasse segatud!» hüüdis kassapidaja valju häälega.

Melmoth oli juba möödunud oma ohvrist. Kuigi Castanier' esimeseks impulsiks oli tüli norida inimesega, kes luges nõnda tema hinges, ometi oli ta haaratud nii rohkeist vasturääkivaist mõtteist, et selle tagajärjel tekkis äkki mingi inertsus. Ja nõnda läks ta edasi, mõeldes palavikuliselt, nagu see on loomulik inimese juures, kelle kirg on sel määral oma võimusesse võtnud, et sooritada kuritegu, kelles aga puudub jõud saada seejuures jagu pöörasest ärevusest. Seepärast Castanier, kuigi oli otsustanud lõigata juba pooleldi teostatud roima vilja, oli alles kahevahel, kas jätkata oma üritust, nagu kõhklevad enamjaolt iseloomud, kelle juures leidub samal määral nii tugevust kui ka nõrkust ja kes võivad niisama hästi jääda puhtaks või muutuda kurjategijaks, sõltuvalt kõige tühisemaist asjaoludest. Napoleoni poolt värvatud rohkete meeste hulgas oli küllalt isikuid, kes Castanier' kombel omasid puhtfüüsilist vahvust lahinguväljal, omamata samal ajal moraalset julgust, mis teeb

653

inimese niisama suureks kuriteos, kui ta seda võiks olla vooruse vägiteos. Akreditiiv oli koostatud selliselt, et Castanier oleks Londoni saabudes pidanud saama kaks-kümmend viis tuhat naelsterlingit Watschildine'i juurest kes oli Nucingeni pangakontori ärisõbraks ja kellele juba parun ise oli teatanud maksukorraldusest. Ülesõidu puhuks oli talle juhusliku Londoni agendi poolt ette tellitud kajut krahv Ferraro nimele laeval, mis pidi viima Portsmouthist Itaaliasse ühe rikka inglise perekonna. Pisimadki seigad olid ette arvestatud. Asi oli korraldatud nõnda, et sel ajal kui Castanier oli laevaga merel, oleks teda otsitud ühtaegu Belgias ja Šveitsis. Siis aga, kui Nucingen oleks sattunud tema jälile, lootis ta juba olla saabunud Naapolisse, kus ta kavatses elada valenime all ning seevõrra täiuslikult maskeerituna, et ta oli otsustanud muuta oma näo, tekitades mingi happe abil võltsid rõugearmid. Hoolimata kõigist neist ette-vaatusvahendeist, mis näisid talle kindlustavat täieliku karistamatuse, piinas teda südametunnistus. Ta kartis. Rahulik ning vaikne elu, mida ta juba ammu elas, oli puhastanud ta tooreist soldatikombeist. Ta oli alles aus ja määris end vastumeelselt. Ja nõnda alistus ta viimast korda kogu oma hea loomuse mõjule, mis osutas vastupanu.

«Tühja kah!» ütles ta endale puiestee ja Montmartre't tänava nurgal. «Täna õhtul pärast teatrietendust viib voorimehetroska mu Versailles'sse. Postitõld ootab mind seal minu endise vahtmeistri juures, kes varjab minu ärasõidu saladust isegi tosina soldati ees, kes on valmis teda maha laskma, kui ta keeldub vastamast. Niisiis pole minu vastu ainustki võimalust. Võtan kaasa oma kalli Naqui ja panen ajama.»

«Sa ei sõida ära!» ütles talle inglane, kelle kummalise hääle mõjul kogu kassapidaja veri südamesse voolas.

Melmoth ronis teda ootavasse tilbury'sse ja kihutas nii kiiresti minema, et Castanier nägi oma salajast vaenlast juba saja sammu kaugusel temast Montmartre'i bulvari kiviteel traavi laskmas, enne kui tal tekkis mõte teda peatada.

«Aga ausõna, see, mis minuga toimub, on lausa üleloomulik,» ütles Castanier endale. «Kui ma oleksin nii

654

rumal, et usuksin jumalat, peaksin ma mõtlema, et ta on pannud püha Miikaeli minu kannul käima. Võib-olla lasevad kurat ja politsei mul vabalt toimida, et mind parajal hetkel kinni nabida. Ennenägematu asi! Aga tühja kah, puha lollus!»

Castanier läks mööda Faubourg-Montmartre'i tänavat ja aeglustas sammu, sedamööda kuidas ta lähenes Richer' tänavale. Seal ühes hiljutiehitatud majas, korpuse kolmandal korrusel vastu aedu, elas noor neiu, keda ümbruskonnas tunti proua de La Garde'i nime all ja kes oli Castanier' roima tahtmatuks põhjustajaks. Selle fakti selgituseks ja kassapidaja hingeiise kriisi kirjelduse lõpetamiseks on tarvilik anda lühike kokkuvõte tema eelneva elu mõningaist asjaoludest.

Proua de La Garde, kes varjas oma õiget nime kõigi inimeste ees, isegi Castanier' ees, kinnitas enda olevat pärit Piemontest. Tema oli üks neist noortest neiudest, kes kas sügavast vaesusest, tööpuudusest, surmahirmust, aga sageli ka esimese armastatu reetmisest on tõugatud ametile, mida suurem osa neist peab tülgastusega, paljud muretult, mõned aga loomusunnil. Hetkel, kui ta kuueteistkümneaastasena, kaunina ja puhtana nagu madonna oli valmis viskuma Pariisi prostitutsiooni kuristikku, kohtas ta Castanier'd. Liiga kohmakas ning tahumatu, et saavutada edu seltskonnas, väsinud käimast õhtuti bulvareil ostetava armuõnne jahil, oli endine tragun soovinud juba ammu luua teatavat korda oma korratuisse eluviisidesse. Rabatud selle vaese lapse ilust, kelle juhus oli talle käte vahele heitnud, otsustas ta päästa tütarlapse pahest, aga omakasu tagamõttega, eesmärgiga, mis oli samal määral egoistlik'kui ka heategev, nagu seda vahel juhtub kõige paremate inimestega. Loomus on sageli hea, ühiskondlik kord lisab sellele oma kurjust, ja sealt tulenevadki teatavad segased kavatsused, mille suhtes kohtumõistja peab osutama teatavat leebust. Castanier'1 piisas täpselt niipalju mõistust, et olla kaval, kui mängus olid tema huvid. Ja nõnda siis tahtis ta olla igasuguse riskita filantroop ning tegi kõigepealt tütarlapse oma armukeseks.

«Hehee! Selline vana hunt nagu mina ei pea laskma ühel tallekesel end praadida,» ütles ta endale oma jäme-

655

das soldatikeeles. «Papi Castanier, enne kui sa hakkad korraldama oma kodukollet, teosta luuret tüdruku moraali suhtes, et välja uurida, kas ta on ka kalduv kiinduma.»

Nende ebaseadusliku vahekorra esimesel aastal, mis seadis neiu kõige vähem laiduväärsesse seisundisse kõigist neist, |mida inimesed hukka mõistavad, võttis piemontelanna endale hüüdnimeks Aquilina «Päästetud Veneetsia» ühe tegelaskuju järgi, olles juhuslikult lugenud seda inglise tragöödiat. Talle näis, et ta sarnaneb selle kurtisaaniga kas varaküpse tundeelu tõttu, mida ta tajus oma südames, kas oma näo poolest või siis kogu oma isiku olemusega. Kui Castanier veendus, et tema käitumine on korralikum ning vooruslikum, kui seda oleks võinud oletada naise juures, kes on heidetud väljapoole ühiskonna seadusi ja sündsuse norme, avaldas ta soovi elada temaga abielurahva kombel. Siis muutus Aquilina proua de La Garde'iks, selleks et astuda päris-abielu tingimustesse, kuivõrd seda lubasid Pariisi tavad ja kombed. Ja tõepoolest, paljude nende vaeste piigade kinnisideeks on soov panna end pidama korralikeks naisteks, kes on lollilt truud oma meestele, kes on võimelised saama oivalisteks perekonnaemadeks, üles märkima oma kulusid ja paikama oma pere pesu. See soov võrsub nii kiiduväärsest tundmusest, et seltskond peaks seda arvestama. Kuid

seltskond on muidugi parandamatu ning vaatab abielunaisele kui laevale, millele tema lipp ja paberid annavad loa ulgumerele sõita, kuna armukest peetakse piraadiks, keda võib üles puua, sest tal puuduvad paberid. Päeval, millal proua de La Garde tahtis alla kirjutada «proua Castanier», sai kassapidaja vihaseks.

«Sa siis ei armasta mind küllalt, et minuga abielluda?» küsis neiu.

Castanier ei vastanud ning jäi mõtlikuks. Vaene piiga leppis oma saatusega. Ekstragun oli meeleheitel. Naqui oli liigutatud sellest meeleheitest, ta oleks tahtnud Castanier^ lohutada; aga kuidas seda teha, kui ta ei teadnud kurvastuse põhjust! Päeval, kui Naqui tahtis seda saladust teada saada, ilma et ta ise ometi midagi oleks järele pärinud, tunnistas kassapidaja haledalt teatava

656

proua Castanier' olemasolu; see oli seaduslik, aga tuhat korda neetud abikaasa, kes elas tagasitõmbununa vaikselt väikesest varandusest Strasbourg’is ja kellele Castanier kirjutas kaks korda aastas, pidades tema olemasolu nii sügavas saladuses, et keegi ei teadnud midagi tema abielust. Milleks säärane salatsemine? Kuigi selle põhjus on tuttav paljudele sõjaväelastele, kes võivad olla samasuguses seisundis, on vahest kasulik sellest rääkida. Tõeline kroonumees, kui on lubatud siinkohal tarvitada seda sõna, mida kasutatakse armees inimeste tähistamiseks, kellele on määratud surra kap-teni aukraadis, — too rügemendi sunnismaine ori on oma olemuselt naiivne inimene, mingi Castanier, kes on juba ette määratud perekonnaemade riugaste ohvriks garni-sonipaikades, kus need emad on hädas tütardega, keda on raske mehele panna. Ja nõnda juhtuski, et Nancys, ühel lühikesel vaheajal, millal keiserlikud väed viibisid puhkusel Prantsusmaal, oli Castanier'l õnnetus pöörata tähelepanu preilile, kellega ta oli tantsinud ühel neist pidudest, mida provintsis nimetatakse pitspallideks ja mida sageli korraldati garnisoni ohvitseride poolt linnale või vastupidi. Armastusväärne kapten sai otsekohe võrgutuste objektiks, millele emad leiavad kaasaaitajaid inimlikus südames endas, vajutades kõigile tema keeltele, ja samuti ka oma sõprades, kes peavad salanõu koos nendega. Nagu inimesed, kes on haaratud ühestainsast ideest, pühendavad need emad kogu oma jõu suurele plaanile, mille huvides nad loovad põhjalikult väljatöötanud püünise, midagi koonusja augu taolist, mille põhjas pesitseb sipelgakiili vastne. Võib-olla ei astu keegi kunagi sesse nii hästi ehitatud labürinti, võib-olla sureb sipelgakiil näljast ja janust. Kui aga sinna satub mõni kergemeelne olend — sinna ta jääl). Salajased ahned kalkulatsioonid, mida teeb iga mees näitudes, lootus pärandile, inimlik auahnus — kõik niidid, mis juhivad ühe kapteni toimimist, olid Castanier' juures tegevuses. Oma õnnetuseks oli ta kiitnud emale tema tütart, kui viis tolle proua juurde tagasi pärast valssi. Tekkis vestlus, mille lõpul järgnes kõige loomulikum küllakutse. Kui tragun juba kord oli meelitatud majja, oli ta pimestatud seal valitsevast lihtsameelsest

657

hubasusest, kus jõukus näis end varjavat teeseldud ihnuse taha. Ta muutus kohe osavate meelituste objektiks, ja igaüks ülistas talle kõiki seal leiduvaid aardeid. Lõunasöök, mis muide oli serveeritud onult laenatud lauahõbedal, ainukese tütre tähelepanuavaldused, linna keelepeks, rikas nooremleitnant, kes tegi näo, nagu tahaks talle jalga taha panna; lühidalt — provintsi sipelgakiilide tuhat püünist olid nii osavasti välja pandud, et Castanier ütles viis aastat hiljem:

«Ma ei mõista veel tänapäevani, kuidas see kõik juhtus!»

Tragun sai viisteist tuhat franki kaasavara ja preili,, kes õnneks oli sigimatu ja kelle kaks abieluaastat muutsid inetuimaks ning järelikult ka riiakaimaks naiseks maailmas. Selle piiga jume, mis oli püsinud valgena vaid range režiimi tõttu, muutus haiglaselt punetavaks; nägu, mille eredad värvid andsid tunnistust võrgutavast süütusest, kattus vistrikkudega; rüht, mis oli kunagi nii sirge, tõmbus kõveraks, — ingel osutus torisevaks ning umbusklikuks olendiks, kes võis Castanier'd otse marru ajada; ja

kõigele lisaks haihtus varandus. Tragun ei tunnistanud enam omaks naist, kellega ta oli abiellunud, määras talle eluasemeks väikese majakese Strasbourg'is„ jäädes ise ootama, millal jumal võtab ehtida temaga paradiisi. Ta oli neid sunnitult vooruslikke naisi, kel puudub juhus olla teistsugune, kes võivad ingleidki surma saata oma soigumistega, tüütavad jumalat oma palvetega, kui ta neid üldse kuulab, ja mahemagusaima häälega süüdistavad oma mehi seitsmes surmapatus, kui nad õhtuti lõpetavad bostonipartiid oma naabritaridega. Kui Aquilina sai kuulda kõigist neist õnnetustest, kiindus ta siiralt Castanier'sse ja tegi teda nii õnnelikuks üha uute naudingutega, mida tema naiselik mõistus talle ette dikteeris; neid rõõme heldelt jagades ning aina teisendades sai ta enese teadmata kassapidaja hukatuse põhjustajaks. Nagu paljud naised, kellele loodus näib määranud saatuseks tungida armastuse viimaseisse sügavustesse, oli proua de La Garde omakasupüüdmatu. Ta ei nõudnud ei kulda ega kalliskive, ei mõtelnud kunagi tulevikule, elas olevikus ja peamiselt lõbudes. Kallid ehted, tualetid, isiklik tõld, mida nii palavalt ihaldavad

658

seda sorti naised, moodustasid tema teadvuses vaid harmoonilise lisandi üldise elupildi juurde. Ta ei soovinud neid omada auahnusest, ihast hiilata, vaid ainult selleks, et tunda end mugavamini. Muide poleks ükski inimene võinud nii kergesti kui tema loobuda kõigist seda laadi asjadest. Kui keegi helde inimene, nagu seda on peaaegu kõik sõjaväelased, satub kokku säärase naisolendiga, läheb ta otse marru mõtte juures, et ta võiks jääda alla naisele eluhüvede vastastikusel pakkumisel. Ta tunneb end võimelisena hakkama teeröövliks, et hankida raha, kui tal ei peaks seda olema küllaldasel määral säherduste pillamiste jaoks. Meesinimene on juba nõnda loodud. Mõnikord teeb ta end süüdlaseks kuriteos vaid selleks, et jääda suureks ning noobliks ühe naise silmis või teatava kitsa ringkonna ees. Armunu sarnaneb õnnemängijaga, kes peab oma au kaotatuks, kui ta ei anna tagasi raha, mis ta oli laenanud mängusaali teenrilt, ja kes sooritab jõledusi, riisub paljaks oma naise ja lapsed, varastab ja tapab, et vaid selle saatusliku maja alaliste külaliste ette ilmuda täis taskutega ning aumehena. Nii juhtus ka Castanier'ga. Algul paigutas ta Aquilina tagasihoidlikku korterisse viiendal korrusel ja kinkis talle vaid äärmiselt lihtsa mööbli. Ent avastades selles noores neius nõnda palju ilu ja kõrgeid omadusi, saades temalt ennekuulmatuid, sõnul väljendamatuid naudinguid, armus ta temasse meeletult ja tahtis ehtida oma ebajumalat. Aquilina riietus moodustas nii koomilise kontrasti tema korteri armetusega, et nende mõlema meelest oli vaja üle kolida. Korteri vahetus neelas peaaegu kõik Castanier' säästud, kes möbleeris oma nii-ütelda abielukorteri armukese spetsiaalse luksusega. Ilus naine ei talu enda ümber midagi inetut. Tal on kõigist naistest kõige tugevam teatava stiiliühtluse tunne, üks meie loomuse kõige vähem uuritud vajadus, mille tõttu vanapiigad ümbritsevad endid ainult vanade asjadega. Nõnda siis oli vaja hankida sellele hurmavale Piemonte neiule kõige uuemad, kõige moodsamad esemed, kõik see, mida leidus kaupmeeste juures ülimal määral koketset: riidest tapeeti, siidi, ehteid, kerget ning õrna mööblit, ilusat portselani. Neiu ei nõudnud midagi. Ainult kui oli vaja

639

valida, kui Castanier temalt küsis: «Mida sa eelistaksid?», vastas ta: «See siin oleks parem!» Armastus, mis on kokkuhoidlik, pole kunagi tõeline armastus, ja seepärast hankis Castanier ainult parimat. Kui juba kord selline mõõdupuu oli omaks võetud, sai paratamatuks, et kõik selles majapidamises oleks kooskõlas: pesu, lauahõbe ja tuhat abivahendit korrastatud kodus, kööginõud, kristall ja kurat teab mis kõik veel! Kuigi Castanier oleks soovinud korraldada kõik lihtsalt ning tagasihoidlikult, nagu öeldakse, sattus ta üha rohkem võlgadesse. Üks ese tegi vajalikuks teise. Seinakella juurde sobisid kaks kandelaabrit. Kaunistustega kamin nõudis isesugust küttekollet. Drapeeringud, tapeedid olid liiga värsked, et neid oleks võinud lasta tahmuda; oli

vaja laduda uudsed elegantsed kaminad, mis, leiutajate osavalt koostatud reklaambrošüüride järgi, pidid olema varustatud seadisega suitsu täielikuks kõrvaldamiseks. Siis leidis Aquilina, et on nii meeldiv joosta toas paljajalu põrandavaipa mööda, ja Castanier pani igale poole vaibad, et hullata koos Naquiga. Lõpuks laskis ta talle ehitada vannitoa, ikka aina selleks, et armukesel oleks parem. Pariisi kaupmehed, käsitöölised, töösturid omavad erakordset annet suurendada auku teiste inimeste kukrus; kui nendega tahetakse aru pidada, ei tea nad millegi täpsemat hinda; ihalduse õhin aga ei salli kunagi viivitust ja nõnda antakse tellimused pimesi ligikaudse kulude eelarve järgi; arveid nad sel ajal ei esita ja kisuvad tarbija nõnda uute tellimuste pöörisesse. Kõik on veetlev, vaimustav, igaüks on rahul. Mõni kuu hiljem ilmuvad need armastusväärsed varustajad, olles muundunud hirmsa võla kogusumma kehastuseks; nad vajavad tungivalt raha, neil on pakilisi makse, nad jäävad lausa pankrotti, nad nutavad — ja saavad raha kätte! Siis avaneb kuristik, paisates välja neljakohaliste arvude tulba, kuigi need peaksid olema tagasihoidlikult kolme-] kohalised. Kuni Castanier ei teadnud kulude summat, tavatses ta hankida oma armukesele, alati kui too tahtis välja sõita, uhke üüritõlla, selle asemel et lasta tal istuda lihtsasse troskasse. Castanier oli maiasmokk ja ta palkas oivalise koka. Et talle meelehead teha, kostitas Aquilina teda varajase aed- ja puuviljaga, igasuguste gastronoomiliste

660

delikatessidega, valitud veinidega, mida ta käis jse ostmas. Aquilinal endal polnud midagi hinge taga, ja seepärast need kingitused, nii hinnalised tähelepanu, delikaatsuse ja õrnade tundmuste tõttu, mis neid dikteerisid, ammendasid järjest Castanier' kukru, kes ei soovinud, et tema Naqui jääks ilma rahata! Ja nõnda muutus söögilaud tõhusaks kuludeobjektiks, mis polnud jõukohane kassapidajale. Raha hankimiseks oli endine tragun sunnitud kasutama ärilisi võtteid, sest tal oli täiesti võimatu loobuda oma lõbudest. Armastus selle naise vastu ei lubanud tal vastu seista oma armukese tujudele. Ta oli neid mehi, kes, olgu siis kas enesearmastusest või iseloomunõrkusest, ei suuda midagi keelata naisele ja kes sügavast valehäbist on valmis pigemini laostuma kui lausuma: «M a ei või... Minu raha ei luba... Mul pole raha.»

Nõnda saabuski päev, millal Castanier leidis enda kuristiku põhjast, kust väljapääsmiseks sai paratamatuseks hüljata see naine ja endal piirduda vee ja leivaga, et tasuda oma võlad. Aga ta oli seevõrra harjunud selle naisega, selle eluga, et ta lükkas päevast päeva edasi oma kavatsetud uuenduse. Olude sunnil hakkas ta eelkõige tegema laenu. Tema positsioon ja tema eelnev elukäik kindlustasid talle usalduse, mida ta hakkas kasutama laenusüsteemi kombineerimiseks vastavalt oma vajadustele. Siis, et varjata, kui suurte summadeni tema võlad kiiresti olid tõusnud, otsis ta abi menetluselt, mida kaubanduses nimetatakse «tsirkulatsiooniks». See seisneb veksleis, mis pole kindlustatud ei kaupadega ega rahaliste sissemaksudega; esimene isik, kes teeb siir-mispealdise, tasub need mingi armastusväärse veksli-andja eest; see on omamoodi võltsing, millele vaadatakse läbi sõrmede, sest tema puhul on võimatu kedagi otse süüdistada kuriteos; pealegi muutub see pseudovõltsing tõeliseks vaid mittemaksmise korral. Kui Castanier lõpuks veendus võimatuses jätkata oma rahalisi manöövreid, olgu siis kas võlasumma liigse paisumise või tohutu suurte protsentide tõttu, seisis ta paratamatuse ees kuulutada end oma võlausaldajate ees maksujõuetuks. Päeval, millal talle pidi osaks saama aukaotus, eelistas Castanier petturlikku pankrotti lihtsale pankrotile,

661

kuritegu seaduserikkumisele. Ta otsustas diskonteerida usalduse, mida vääris tema senine ausus, ning suurendada oma kreeditoride arvu, tehes laenu kuningliku ren-tei kuulsa laekuri Mathéo kombel summa suuruses, mis on piisav selleks, et veeta oma eluõhtu õnnelikult kuskil välismaal. Ja nagu me äsja nägime, oligi ta seda teinud.

Aquilina ei teadnud midagi aimata selle elu ebameeldivustest, ta nautis kõike muretult, nagu seda teevad paljud naised, küsimata endalt, kust tulevad rahad; samuti toimivad teatavad inimesed, kes kuldkollast saia süües ei tunne huvi selle vastu, kuidas kasvab nisu, samal ajal kui pagari ahju taga on varjul põllumehe petetud lootused ja mured; täpselt samuti rajaneb suurema osa Pariisi majapidamiste keskpärane toredus rõhuvalt raskel hoolel ja pöörasel tööl.

Hetkel, kui Castanier'd vaevasid kõhkluse piinad teo kaalumisel, mis pidi muutma kogu tema elu, istus Aquilina rahulikult kamina ääres, vajunud hooletult suurde tugitooli, ning ootas toaneitsi seltsis isanda saabumist. Sarnaselt kõigi toatüdrukutega, kes ümmardavad seda laadi daame, oli Jennyst saanud tema usaldusalune, pärast seda kui ta veendus, kuivõrd kõigutamatu võim on tema perenaisel Castanier' üle.

«Kuidas me peame täna õhtul toimima? Léon tahab ilmtingimata tulla,» ütles proua de La Garde, lugedes kirest hõõguvat kirja hallikal paberil. «Härra tuli,» ütles Jenny.

Castanier astus sisse. Segadusse sattumata rullis Aquilina kirja kokku, võttis ta tangide vahele ning põletas ära.

«Vaat kuidas sa toimid oma armastuskirjadega!» lausus Castanier.

«Oh, mu jumal, aga muidugi!» vastas Aquilina. «Kas pole see parim viis kaitsta neid võõraste kätte sattumast? Pealegi, kas ei pea siis tuli püüdlema tule poole, nagu vesi voolab jõkke?»

«Sa räägid seda nii, Naqui, nagu oleks see tõepoolest armastuskiri.»

«Noh, kas ma siis pole küllalt ilus, et neid saada?» lausus Aquilina, ulatades Castanier'le lauba suudluseks säärase hooletusega, mis vähem pimestatud mehele

oleks andnud mõista, et ta täitis vaid omamoodi abielu-kohust, valmistades rõõmu kassapidajale. Kuid Castanier oli harjumuse tõttu jõudnud kire sellise kraadini, mis ei luba enam midagi näha.

«Täna õhtuks on mul «Gymnase'i» teatris !oož,» jätkas Castanier, «istume lõunalauda varakult, et poleks vaja tõtates süüa.»

«Minge sinna koos Jennyga. Ma olen tüdinud teatrist. Ma ei tea, mis minuga täna on, eelistaksin jääda istuma kaminatule äärde.»

«Tule siiski, Naqui, ma ei tüüta sind enam kaua oma isikuga. Jah, Quiqui, täna õhtul sõidan ma ära ega tule niipea tagasi. Ma jätan su siia täielikuks perenaiseks. Kas hoiad sa mulle oma südame?»

«Ei südant ega midagi muud,» vastas naine. «Aga kui tuled tagasi, on Naqui jälle sinu endine Naqui.»

«Vaat see on alles avameelsus! Niisiis ei tuleks sa minuga kaasa?»

«Ei.»

«Miks?»

«Aga kuidas võin ma jätta maha armukese, kes mulle nii ilusaid armastuskirju kirjutab?» ütles Aquilina naeratades.

Ja pooleldi pilkava liigutusega osutas ta põlenud paberile.

«Kas see võib õige olla?» küsis Castanier. «Kas tõesti sul on armuke?»

«Kuidas?» jätkas Aquilina. «Te pole siis küll kunagi end päris tõsiselt vaadelnud, mu armas. Kõigepealt, te olete viiekümne aastane! Siis on teil säärane nägu, et kui panna teie peakolu köögiviljamüüjanna letile, ei paneks keegi imeks, kui ta selle kõrvitsa pähe maha müüks. Trepist üles minnes te ähite ja pühite nagu hüljes. Teie kõht vabiseb nagu briljant mõne naise peas! . .. Kuigi sa küll oled teeninud tragunirügemendis, oled sa üks vana inetu peletis. Kurat sind võtaks! Kui ea tahad säilitada minu lugupidamist, ei soovita ma sulle lisada neile omadustele ka veel tobedust, mis lubab sul arvata, nagu võiks säärane tüdruk nagu mina läbi saada, leevendamata sinu astmaatilise armastuse muljet kellegi kauni nooruse õite varal.»

«Sa teed ju kahtlemata nalja, Aquilina?»
«Aga kas sina ei tee nalja? Kas sa pead mind lolliks, et räägid mulle oma sõidust? «Täna õhtul sõidan ma ära,»» ütles Aquilina teda osatades. «Va unimüts, kas sa kõneleksid nõnda oma Naqui juurest lahkudes!? Sa töinaksid kui vasikas, kes sa tõeliselt oledki.»
«Kui ma aga siiski ära sõidan, kas tuled minuga kaasa?» küsis Castanier.
«Ütle mulle enne, kas sinu ärasõit pole lihtsalt rumal nali.»
«Ei, päris tõsiselt, ma sõidan ära.»
«Noh, siis päris tõsiselt, ma jään paigale. Head reisi, mu lapsuke! Jään sind ootama. Pigemini lahkun ma elust kui oma armsast, kallist Pariisist.»
«Kas sa ei taha tulla Itaaliasse, Naapolisse, et seal elada head rahulikku luksuslikku elu oma vana paksukesega, kes ähib ja puhib nagu hüljes.»
«Ei.»
«Sa tänamatu!»
«Tänamatu?» ütles neiu püsti tõustes. «Ma võin siit minna jalamaid puupaljana, võttes kaasa vaid omaenda isiku. Ma andsin sulle kõik need aarded, mida omab noor tütarlaps, ja ühe asja, mida kogu sinu ja minu veri ei suuda mulle tagasi anda. Kui ma võiksin mingil viisil, näiteks oma hingeõnnistuse hinnaga, tagasi saada oma ihuliku neitsilikkuse, nagu ma olen võib-olla tagasi võitnud oma hingelise puhtuse, ja anduda siis puhtana kui liilia oma armastatule, ei kõhkleks ma mitte hetkegi! Missuguse ohvriga oled sina tasunud minu oma? Sina oled mind toitnud ja mulle peavarju andnud sama tundmuse sunnil, millega söödetakse koera ja pistetakse ta kuuti, sest et ta valvab meid hästi, et ta võtab vastu meie jalahoobid, kui me oleme pahas tujus, ja lakub meie kätt, niipea kui me teda hõikame. Kumb meist kahest on olnud heldem?»
«Oh, mu kallis laps, kas sa siis ei näe, et ma nalja-tan!» lausus Castanier. «Ma teen väikese reisi, mis ei kesta kaua. Aga sa tuled ju minuga teatrisse, kesköö paiku asun ma teele, pärast seda kui olen jätnud sinuga ilusasti hüvasti.»
«Vaene kassipoeg, sa siis ikka tõesti sõidad?» küsis
664
Aquilina, võttes Castanier'l kaela ümbert kinni, et suruda tema pea endale vastu pihikut.
«Sa lämmatad mu!» hüüdis Castanier, endal nina vastu Aquilina rinda.
Kena piiga kallutas end Jenny kõrva juurde ning lausus:
«Mine ütle Leonile, et ta ei tuleks enne kella ühte. Kui sa teda kodust ei leia ja kui ta tuleb siia meie jumalagajätu ajal, siis pea teda kinni enda juures... Hüva!» jätkas ta, tõstes Castanier' pea oma näo juurde ja väänates tal nina otsa. «Mis siis ikka, mu ilusaim kõigist hülgeist, ma siis ikka lähen sinuga täna õhtul teatrisse. Aga nüüd ruttu lõunat sööma! Sul on täna väga hea lõuna, kõik road puha sinu maitse järgi.»
«On üpris raske,» ütles Castanier, «maha jätta sinutaolist naist!»
«Aga milleks sa siis sõidad?» küsis piiga.
«Ah, milleks? milleks?! Et sulle seda seletada, oleks vaja sulle jutustada asjadest, mis sulle tõendaksid, et minu armastus sinu vastu läheneb juba hullusele. Kui sina kinkisid mulle oma au, siis olen minagi müünud enda oma, me oleme tasa. Kas see pole armastus?»
«See ka mõni asi!» ütles piiga. «Noh, ütle mulle, et armastaksid mind ikka nagu isa ka siis, kui mul oleks armuke, — vaat see alles oleks armastus! Ütelge seda otsekohe ja andke käppa.»
«Ma tapaksin su,» vastas Castanier naeratades.
Nad istusid lauda, ja pärast seda kui olid lõunatanud, läksid «Gymnase'i». Kui esimene näidend oli mängitud, tahtis Castanier minna end näitama paarile isikule oma tutvuskonnast, keda ta oli märganud saalis, et võimalikult kauemini ei tärkaks mingit kahtlust tema põgenemise kohta. Ta jättis proua de La Garde'i looži, mis nende

malbetele harjumustele vastavalt oli parteriloož, ja läks fuajeesse jalutama. Vaevalt oli ta astunud mõne sammu, kui kohtas Melmothit, kelle vaade tekitas tema sisemuses iiveldamapanevat kuumust ja hirmu, mida ta juba varem oli tundnud. Nad sattusid silm silma vastu. «Võltsija!» karjus inglane.

Kuulnud seda sõna, heitis Castanier pilgu jalutavaile inimestele. Ta arvas märkavat nende nägudel uudishimuga

665

segatud imestust. Ta tahtis otsekohe vabaneda sellest inglasest ja tõstis käe, et anda talle kõrvakiil kuid tundis, kuidas mingi võitmatu vägi oli halvanud iema jõu ning naelutanud ta paigale. Ta lubas välismaalasel võtta endal käe alt kinni, ja nõnda kõndisid nad üheskoos mööda jalutusruumi nagu kaks sõpra.

«Kes on küllalt tugev, et mulle vastu panna?» ütles inglane. «Kas sa siis ei tea, et kõik siin all maa peai peab olema mulle kuulekas, et ma võin kõik? Ma loen südameis, ma näen tulevikku, ma tean minevikku. Ma olen siin, aga võin olla ka igal pool mujal! Ma pole sõltuv ei ajast, ruumist ega kaugusest. Kogu maailm on minu teenistuses. Ma oman võimet igavesti nautida ja alatasa õnne jagada. Minu pilk tungib läbi seinte, näeb kõiki aardeid ja ma ammutan neid kamalutäitena. Minu ainsa pealiigutuse peale kerkivad terved paleed, ja minu arhitekt ei eksi kunagi. Ma võin panna puhkema õisi igast pinnasest, kuhjata hunnikuisse kalliskive, koguda kokku kulda, hankida endale üha uusi naisi. Lühidalt — mulle alistub kõik. Ma võiksin mängida börsil kindla võidu peale, kui inimene, kes teab, kus ihnurid hoiavad maetuna oma kulda, tunneks vajadust ammutada võõrast kukrust. Tunne siis, sa vaene, vilets, häbile määratud olend, tunne sind hoidvate pihtide võimsust. Eks katsu painutada seda raudset kätt! pehmenda seda teemandist südant! julge end peita minu eest! Kui sa viibiksid sügavais keldreis Seine'i all, kas ei kuuleks sa siis minu häält? Kui poeksid katakombidesse, kas sa ei näeks mind siis enam? Minu hääl kostab kõue kärgatusest üle, minu silmad võistlevad heleduse poolest päikesega, sest mina olen võrdne Valgusetoojaga.»

Castanier kuulas neid hirmsaid sõnu, suutmata neile midagi vastu väita, ja ta sammus inglase kõrval, suutmata temast eemalduda.

«Sina kuulud minule, alles äsja panid sa toime kuriteo. Nii leidsin ma lõpuks kompanjoni, keda olen ammu otsinud. Kas tahad teada oma saatust? Ha-haa! Sa '• kavatsesid vaadata näidendit, sellest sa ilma ei jää; sa saad neid näha isegi kaks tükki. Lähme! Esitle mind proua de La Garde'ile kui ühte oma parimaist sõpradest. Eks ole ma ju sinu viimane lootus?»

666

Castanier tuli tagasi oma looži välismaalase saatel, Jceda ta vastavalt äsja saadud käsule tõttas esitlema proua de La Garde'ile. Näis, nagu poleks Aquilina sugugi üllatatud Melmothi ilmumisest. Inglane keeldus istumast looži esirea toolile ja soovis, et Castanier ise jääks sinna oma armukese kõrvale. Inglase lihtsaim soov oli käsuks, millele tuli alistuda. Näidend, mida hakati mängima, oli viimane. Tollal etendasid väikesed teatrid ainult kolm näidendit õhtu kohta. «Gymnase'i» teatril oli sel ajastul näitleja, kes talle kindlustas suure menu. Seekord pidi Perlet mängima «Etampes'i komö-diandis», vodevillis, kus ta täitis nelja erinevat rolli. Kui kerkis eesriie, sirutas välismaalane käe üle saali. Castanier pidi hirmust karjatama, aga karjatus jäi tal kurku kinni, sest Melmoth osutas talle sõrmega lava poole, andes talle nõnda mõista, et ta oli käskinud muuta etenduse. Kassapidaja nägi Nucingeni kabinetti, tema patroonil oli seal nõupidamine kellegi kõrgema ametnikuga politseiprefektuurist, kes seletas talle Castanier' tegusid, teatas kassa röövimisest, allkirja võltsimisest ja kassapidaja pagemisest. Otsekohe koostati kaebus, kirjutati alla ja saadeti edasi kuninglikule prokurörile.

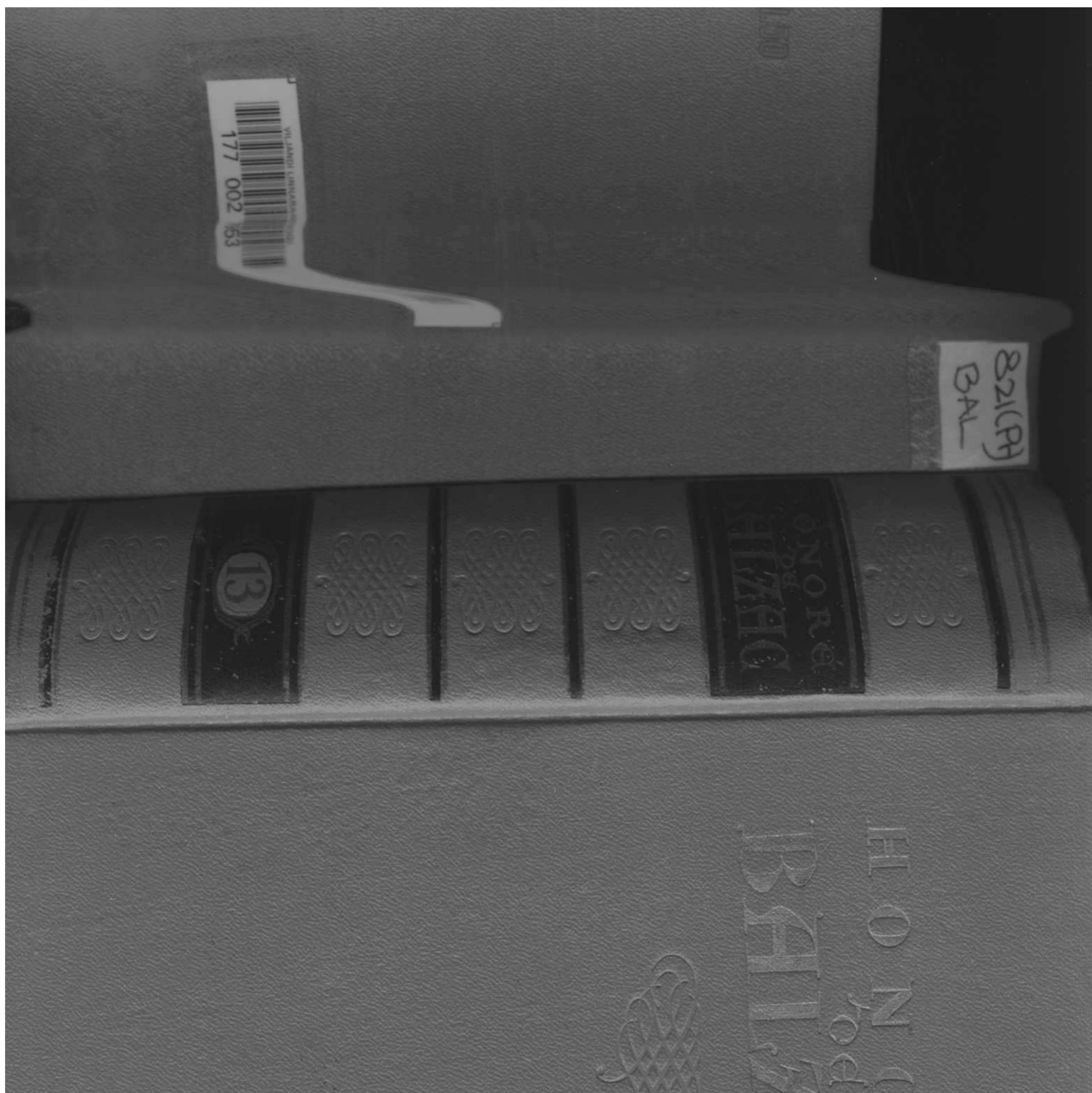
«Kas te arvate, et pole veel hilja?» küsis Nucingen.

«Ei,» vastas politseiagent, «ta viibib «Gymnase'is» ega tea midagi karta.» Castanier niheles oma toolil ja tahtis ära minna, kuid Melmotfii käsi vajus tema õlale ja sundis teda paigale jääma selle hirmsa jõuga, mille mõju me tunneme painavas unenäos. See inimene ise oli kui kehastunud luupainaja ja avaldas Castanier'le rõhuvat mõju nagu mürgistatud õhk. Kui vaene kassapidaja anuvalt inglase poole pöördus, puutus ta kokku tulise pilguga, mis kiirgas otsekui elektrivoolu. Castanier tundis end nõnda, nagu oleksid metallnõelad ta läbi torganud ja paigale naelutanud.

«Mida ma sulle olen teinud?» küsis ta masenduses ning hingeldades kui jälitatud hirv oja kaldal. «Mida sa minust tahad?»

«Vaata!» hüüdis talle Melmoth.

Castanier hakkas vaatama, mis toimub laval. Dekoratsioon oli muutunud, näidend oli lõppenud. Castanier nägi laval iseennast väljumas sõidukist koos Aquilinaga.

Aga hetkel, kui ta astus oma maja oue Richer' tänaval, muutus dekoratsioon äkki veel kord ning kujutas tema korteri sisemust. Kamina ääres oma perenaise toas vestles Jenny ühe Pariisi garnisoni liinirügemendi allohvitseriga.

«Ta sõidab ära,» ütles seersant, kes näis kuuluvat jõukasse perekonda. «Nüüd ometi kord võin ma häirimatult õnnelik olla. Ma armastan liiga Aquilinat, et võiksin sallida tema kuulumist sellele vanale kärnkonnale! Ma naitun proua de La Garde'iga!» hüüdis seersant. «Vana kärnkonn!» kordas Castanier südamevaluga. «Proua ja härra tulevad, peitke end ära! Vaadake, pugege siia, härra Léon!» ütles talle Jenny. «Härra ei jää vist kauaks.»

Castanier nägi, kuidas allohvitser peitis enda kiiresti Aquilina kleitide taha tema riietumisruumis. Varsti ilmus. Castanier ise näitelavale ja jättis hüvasti oma armuke-

sega, kes Jenny poole pöördudes vargsi tema üle naeris, temale aga lausus kõige leebemaid, kõige hellitavamaid, sõnu. Ühele poole nuttis ta, teisele poole naeris. Vaatajad nõudsid kupleede kordamist. «Neetud eit!» hüüdis Castanier oma loožis. Aquilina naeris pisarateni ning hüüdis: «Mu jumal küll, kui naljakas on Perlet inglanna osas! Mis?! Teie olete ainuke inimene kogu saalis, kes ei naera! Naera ometi, mu kassike!» ütles ta kassapidajale..

Melmoth pahvatas naerma nii, et pani kassapidaja värisema. See inglise naer väänas tal kogu sisikonna pahempidi ja piinas ajusid, nagu oleks kirurg tal hõõguva rauaga kolpa trepaneerinud.

«Nad naeravad, nad naeravad!» lausus Castanier kramplikult.

Ülihäbeliku leedi asemel, keda nii koomiliselt kujutas Perlet ja kelle inglise-prantsuse segakeel tekitas naeru-rõkatusi üle terve saali, nägi kassapidaja samal ajal iseennast: ta põgenes mööda Richer' tänavat, astus-puiesteel troskasse ja tegi voorimehega kauba sõiduks Versailles'sse. Veel kord muutus stseen. Ta tundis ära Orangerie' ja Frantsiskaanide tänava nurgal väikese armetu võõrastemaja, mida pidas tema endine vaht-meister. Oli kell kaks öösel, valitses suurim vaikus, keegi

668

ei luuranud tema järel; tema sõiduki ette olid rakendatud posthobused, ja et kõrvale juhtida kahtlusi, tuli see tõld Pariisi avenüült maja eest, kus elas keegi inglane, kelle jaoks sõiduk näilikult oligi tellitud. Castanier'l olid kaasas tema valuuta ja passid; ta astus tõlda ja sõitis minema. Kuid linna valvetõkke juures märkas Castanier sandarmeid, kes ootasid tõlda. Ta tõi kuuldavale hirmu-hüüatuse, mille otsekohe summutas Melmothi pilk.

«Sa muudkui vaata ja ole vait!» ütles talle inglane.

Castanier nägi samal hetkel, kuidas ta heideti Con-ciergerie' vanglasse. Siis nägi ta selle «Kassapidaja»-nimelise draama viiendas vaatuses end kolm kuud hiljem väljumas vandekohtust, mõistetuna kahekümneks aastaks sunnitööle. Ta karjatas uuesti, kui nägi end viidavat Justiitspalee väljakule ja timuka hõõguv raud teda häbimärgistas. Lõpuks viimases vaatuses viibis ta Bicetre'i vangla õues kuuekümne sunnitöölise keskel ja ootas oma järjekorda, millal ta ahelaisse needitakse.

«Mu jumal! Ma ei suuda enam naerda,» ütles Aquilina. «Te olete väga sünge, mu kassike, mis teil ometi on? See võõras härra on ära läinud.»

«Kaks sõna, Castanier,» ütles talle Melmoth sel hetkel, kui proua de La Garde pärast näidendi lõppu laskis garderoobinaisel endale mantlit selga aidata.

Koridor oli rahvahulgast ummistatud, igasugune põgenemine oli võimatu.

«Noh, mis on?»

«Pole olemas inimlikku võimu, mis suudaks takistada seda, et sa viid Aquilina koju, sõidad Versail!es'sse ja sind seal areteeritakse.»

«Miks?»

«Seepärast et käsi, mis sind kinni hoiab,» ütles inglane, «ei lase sind lahti.»

Castanier oleks tahtnud tunda nõiasõna, mille abil ta oleks saanud teha end olematuks ja kaduda põrgupõhja.

«Kui deemon nõuab sinu hinge, kas ei annaks sa seda vahetuskaubaks võimu vastu, mis on võrdne jumala omaga? Piisab ainsast sõnast, ja sa paned parun de Nucingeni kassasse tagasi viissada tuhat franki, mis sa

669

sealt võtsid. Siis karistad sa lõhki oma akreditiivi, ja igasugune kuriteo jälg on hävitatud. Ja lõpuks — kulda voolab sinu juurde ojana. Sa ei usu millessegi, kas pole nii? Noh hüva, kui kõik läheb sedaviisi, siis hakkad sa vähemalt kuradisse uskuma.»

«Kui see ometi oleks võimalik!» hüüdis Castanier rõõmsasti.

«Sulle kinnitab seda isik, kes on võimeline tegema, mida sa kohe näha saad,» vastas inglane.

Melmoth sirutas välja käe hetkel, kui ta koos Castanier' ja proua de La GardeMga seisis puiesteel. Tibutas peent vihma, maapind oli mudane, õhk raske, taevas must. Vaevalt sirutas see inimene välja oma käe, ja päike valgustas Pariisi. Castanier nägi end viibivat päise päeva ajal nagu kauni juulipäeva helenduses. Puid katsid haljad lehed ja uhkesti üleslöödud pariislased ja-lutlesid kahe rõõmsa inimvooluna. Lagritsajoogi müüjad hüüdsid: «Karastavad joogid, värskendavad joogid!» Sõiduteel hiilgasid vuravad tõllad. Kassapidaja tõi kuuldavale hirmukarjatuse. Selle karjatuse peale muutus puiestee jälle rõskeks ning süngeks. Proua de La Garde istus sõidukisse.

«Tee ometi kähku, mu sõber!» ütles ta. «Tule kaasa, või parem jää maha. Tõepoolest, täna õhtul oled sa igav nagu vihm, mida praegu sajab.»

«Mida siis peab tegema?» küsis Castanier Melmothilt.

«Kas tahad vahetada minuga osad?» küsis talt inglane.

«Jah.»

«Hüva, viivu pärast olen ma sinu juures.»

«Kuule, Castanier, sa oled täna na tujust ära,» ütles Aquilina talle. «Sa plaanitsed mingit hullu tempu, sa olid liiga sünge ning mõtlik etenduse ajal. Mu kallis sõber, kas sul puudub midagi, mida mina võiksin sulle anda? Räägi.»

«Ma ootan, kuni me koju jõuame, siis tahan teada saada, kas sa armastad mind.»

«Pole vaja oodata,» vastas Aquilina talle kaela viskudes. «Vaata, kuidas ma sind armastan!»

Ta embas teda näilikult üpris kirglikult, jagas talle ohtraid kallistusi, mis seda sorti olendite juures muutuvad

670

elukutse juurde kuuluvaiks võtteiks, nagu näitleja-taridele mäng laval.

«Kust tuleb see muusika?» küsis Castanier.

«Vaat kus lugu, või nüüd äkki kuuled sa mingisugust muusikat!»

«Taevalikku muusikat!» jätkas kassapidaja. «Võiks arvata, et helid tulevad ülevalt.»

«Kuidas?! Sina, kes oled alati mulle keelanud looži Itaalia Ooperis ettekäändel, et ei või sallida muusikat, oled äkki muutunud melomaaniks, ja pealegi veel säärasel kellaajal! Sa oled hulluks läinud! See muusika on sul peakolus, su vana nõder pea on haigeks jäänud!» ütles Aquilina, võttes käte vahele Castanier' pea ja veeretades seda oma õlal. «Ütle ometi, papi, kas vahest ei laula tõllarattad!»

«Kuula ometi, Naqui! Kui inglid tõesti teevad muusikat armsa jumala auks, siis vaid see võiks kosta nii nagu need akordid, mis tungivad minusse läbi kõigi pooride ja samuti kõrvade kaudu. Ma ei oska seda sulle kirjeldada, see on magus nagu mesijook!»

«Aga muidugi teevad inglid muusikat armsa jumala auks, eks kujutata neid ju alati harfidega,» tähendas Aquilina. Endamisi aga mõtles ta: «Ausõna, ta on hull,» nähes, kuidas Castanier oli tardunud ekstaasis oopiumi-tarvitaja poosi.

Nad saabusid koju. Castanier, haaratud kõigest sellest, mida ta äsja näinud ja kuulnud oli, ei teadnud, kas ta peab uskuma või kahtlema; ta oli kui joobnu, kes on kaotanud aru. Ta ärkas Aquilina magamistoas, kuhu portjee ja Jenny ta olid kandnud tema armukese abiga, sest et sõidukist väljumisel oli ta kaotanud teadvuse.

«Mu sõbrad, mu sõbrad, kohe tuleb tema!» ütles ta,, vajudes meeleheitliku liigutusega sügavasse tugitooli kaminatule ääres.

Samal hetkel kuulis Jenny kella, läks ust avama ja teatas inglase saabumisest, öeldes, et seal on keegi härra, kellele härra Castanier olevat määranud kokkusaamise. Ja kohe ilmus Melmoth. Tekkis sügav vaikus. Ta vaatas portjeele otsa, ja portjee lahkus. Ta heitis pilgu Jennyle, ja Jenny väljus.

671

«Proua,» ütles Melmoth kurtisaanile, «lubage meil lõpetada üks asi, mis ei kannata edasilükkamist.»

Ta võttis Castanier'1 käest kinni, ja Castanier tõusis püsti. Mõlemad mehed läksid salongi ilma küünlavalguseta, sest Melmothi silmad valgustasid kõige sügava-matki pimedust. Võlutud tundmatu kummalisest pilgust, tundis Aquilina, kuidas tema jõud kadus. Ta polnud võimeline hoolitsema oma armukese eest, pealegi arvas ta, et Leon on tema toatüdruku juures luku taga, kuna aga Jenny, üllatatud Castanier' kiirest tagasitulekust, oli peitnud ta riietumisruumi, täpselt nagu Melmothile ja tema ohvrile mängitud draama stseenis. Korteri uks löödi paukudes kinni ja peagi ilmus Castanier uuesti nähtavale.

«Mis sinuga on?» karjatas hirmust rabatud armuke.

Kassapidaja ilme oli muutunud. Punase jume asemel kattis tema nägu sama kummaline kahvatus, mis tegi välismaalase võikaks ning külmaks. Tema silmad pildusid sünget leeki, mille sära oli talumatu. Tema seni heasüdamlik hoiak oli muutunud despootlikuks ning kõrgiks. Kurtisaan leidis, et Castanier oli muutunud kõhnemaks, tema pale näis talle majesteetlikult hirmuäratav; tragunist hoovas mingit kohutavat mõju, mis üngistas teisi nagu madalrõhkkond. Viivu vältel tundis Aquilina mingit hämmeldust.

«Mis juhtus nii lühikese ajaga selle saatanliku inimese ja sinu vahel?» küsis ta.

«Ma müüsin talle oma hinge. Tunnen, et ma pole enam endine. Ta' võttis minu olemuse ja andis vastu enda oma.»

«Kuidas nõnda?»

«Sina ei taipa sellest midagi. Haa,» ütles Castanier külmalt, «tal oli õigus, sel deemonil! Ma näen kõik ja tean kõik. Sina oled mind petnud.»

Aquilina otse tardus neist sõnust. Castanier süütas küünla ja läks riietumisruumi. Vaene jahmunud piiga järgnes talle sinna, ja tema hämmastus oli suur, kui Castanier, lükanud kõrvale varnas rippuvad riided, avastas allohvitseri.

«Tulge välja, mu armas,» ütles ta talle, võttes Leonil kuuenööbist kinni ja talutades ta magamistuppa.

672

Kohkunud kahvatu piemontelanna vajus tugitooli. Castanier istus väikesele kanapeele kaminatule ääres ja jättis Aquilina armukese enda ette seisma.

«Te olete endine sõjaväelane,» ütles talle Leon, «ma olen valmis teile rahuldust andma.»

«Te olete tola,» vastas Castanier kuivalt. «Mul pole vajadust duelli järele, ma võin ainsa pilguga tappa, kelle tahan. Ma jutustan teile teie loo, mu poiss. Milleks peaksin ma teid tapma? Teie kaelal näen ma punast viiru. Teid ootab giljotiin. Jah, te surete Greve'i väljakul. Te kuulute timukale, miski ei suuda teid päästa. Te kuulute karbonaaride* salaühingusse. Te sepitsete vandenõu valitsuse vastu.»

«Sellest pole sa mulle rääkinud!» karjus piemontelanna Leonile.

«Kas te siis ei tea,» jätkas kassapidaja, «et valitsus otsustas täna hommikul jälitada teie ühingut? Peaprokuröril on teie ühingu nimekiri. Reeturid on teid välja andnud. Käesoleval hetkel kogutakse materjale teie süüdistusakti jaoks.»

«Niisiis oled sina ta reetnud? ...» ütles Aquilina, möirates kui emalõvi, ja tõusis üles, valmis Castanier'd lõhki kiskuma.

«Sa tunned mind liiga hästi, et seda uskuda,» vastas Castanier külma rahuga, mis pani tema armukese kangestuma.

«Kuidas sa siis seda tead?»

«Ma ei teadnud seda, enne kui läksin salongi; nüüd aga näen ma kõik, tean kõik, võin kõik.» Allohvitser oli rabatud.

«Noh siis päästa ta, mu sõber!» hüüdis piiga, viskudes Castanier' jalge ette. «Päästke ta, kui te võite teha kõik! Siis armastaksin ma teid, jumaldaksin teid, ma saaksin teie orjaks, selle asemel et olla teie armuke. Ma alistuksin teie kõige ohjeldamatumaile tujudele ... Sa võiksid teha minuga kõik, mis iganes tahad. Jah, ma leiaksin teie jaoks

rohkem kui armastust; see oleks tütre ustavus oma isa vastu ja ühtlasi... Aga... mõista ometi, Rodolphe! . . . Lühidalt, ükskõik kui tugevad kired mind haaraksidki, alati kuulun ma vaid sinule! Mida peaksin ma veel ütlema, et sind liigutada?! Ma leiutaksin naudin-

673

guid .. . Ma . .. Mu jumal küll! Kuule, kui sa nõuaksid minult ükskõik mida, kas või seda, et ma aknast välja hüppaksin, tarvitseb sul vaid meenutada mulle: Leon! — ja ma sööstaksin otseteed põrgusse, oleksin valmis kannatama kõiki piinu, kõiki haigusi, igasugust kurvastust, kõike, mis sa mulle peale paned!»

Castanier jäi külmaks. Kogu tema vastuseks oli see, et ta osutas Leonile ning lausus deemonliku naeruga:

«Teda ootab giljotiin.»

«Ei, ta ei lahku siit, ma päästan ta!» hüüdis Aquilina. «Jah, ma tapan igaühe, kes teda puudutab! Miks ei taha sa teda päästa?» karjus ta kirgliku häälega, silmad pildumas tuld, juuksed sasitud. «Kas sa võid seda teha?»

«Ma võin kõik.»

«Miks sa siis teda ei päästa?»

«Miks?» karjatas Castanier, kelle hääl pani värisema põranda. «Ma tasun kätte! Teha kurja — see ongi minu amet!»

«Ta peab surema?» jätkas Aquilina. «Tema, minu armastatu, kas see on võimalik?»

Ta kargas kummuti juurde, haaras seal korvis leiduva pistoda ja astus Castanier' juurde, kes pahvatas naerma.

«Sa tead väga hästi, et teras ei suuda mind enam murda.»

Aquilina käsi vajus lõdvalt alla, nagu äkki muutub lõdvaks harfi läbilõigatud keel.

«Lahkuge, mu kallis sõber,» ütles kassapidaja allohvitseri poole pöördudes, «tegelge omaenda asjadega.»

Ta sirutas käe välja, ja sõjamees oli sunnitud alistuma mingile kõrgemale jõule, mida hoovas Castanier'st.

«Ma viibin siin omas kodus, ma võiksin saata politseikomissari järele ja talle välja anda inimese, kes on tunginud minu elamusse, kuid ma eelistan anda teile tagasi vabaduse: ma olen deemon, aga mitte mõni nuhk.»

«Ma lähen temaga kaasa,» ütles Aquilina.

«Mine,» vastas Castanier. «Jenny! .. .»

Jenny ilmus.

«Saatke portjee neile voorimeest tooma.»

«Vaata, Naqui,» lausus Castanier, tõmmates taskust välja paki pangatähti. «Sa ei lahku kerjusena mehe juurest, kes sind ikka veel armastab.»

674

Ta ulatas talle kolmsada tuhat franki. Aquilina võttis rahad, viskas põrandale, sülitas neile peale, tallas meeleheites ning raevus jalgadega tuhandete otsas ning ütles:

«Me läheme kahekesi jala, võtmata sinult vastu ainustki soud. Jenny, sina jää siia!»

«Hüvasti!» vastas kassapidaja oma raha üles korjates. «Näe, olengi tagasi oma teekonnalt. . . Jenny,» ütles ta hämmastunud toatüdrukule otsa vaadates, «mulle näib, et sa oled tore tüdruk. Sa jäid ilma perenaiseta, tule minu juurde... Tänaseks õhtuks on sul isand.»

Aquilina, kes umbusaldas kõike, läks koos allohvitseriga kiiresti ühe oma sõbratari poole. Kuid Leon oli politsei kahtluse all ja teda jälitati igal pool, kuhu ta sammu astus. Ja nõnda areteeriti ta mõni aeg hiljem koos oma kolme sõbraga, nagu sellest teatasid ajalehed.

Kassapidaja tundis, et ta on täielikult muutunud nii hingeliselt kui ka füüsiliselt. Polnud enam olemas seda Castanier'd, kes minevikus oli olnud armunud nooruk,

vapper sõjamees, võrku püütud peig ning pettunud abielumees, kassapidaja ja kurjategija kirglikust armastusest. Tema sisemine mina oli paisunud. Ainsa hetkega oli tema laup avardunud, tunded olid süvenenud. Tema mõte haaras kogu maailma, ta nägi selles kõiki asju, nagu asetseks ta kuskil imeväärses kõrguses. Enne teatrisse minekut tundis ta Aquilina vastu meeletuimat kirge, ta oli pigemini valmis silma kinni pigistama tema eba-truuduse peale kui temast loobuma. See pime tundmus oli kadunud nagu hajuv pilv päikesekiirte all. Õnnelik sellest, et saab oma perenaise järglaseks ja võib omaks lugeda tema varandust, täitis Jenny kõik kassapidaja soovid. Kuid Castanier, kes omas võimet lugeda hingedes, avastas selle puhtfüüsilise andumuse tõelise ajendi. Seepärast nautis ta seda tüdrukut õela ahnusega; nii toimib laps, kes olles välja imenud kirsi mahla, viskab minema tema kivi. Järgmisel päeval hommikueine ajal, hetkel, kui Jenny tundis end daamina ning majaprouana, kordas Castanier talle sõna-sõnalt, mõte-mõttelt kõike seda, millest tüdruk kohvi rüübates endamisi unistas.

«Kas tead ka, mida sa mõtled, mu väike?» ütles ta naeratades. «Aga vaat mida:

675

«Uhke palisandripuust mööbel, mida ma nii väga olen ihaldanud, ja need ilusad kleidid, mida ma olen selga passinud, kuuluvad viimaks ometi minule! Ja see ei maksnud mulle muud kui mõne tühise lolluse, mida proua talle millegipärast keelas. Ausõna, selleks et sõita tõllas, et omada uhkeid ehteid, istuda teatris oma loožis ja hankida endale rendis, annaksin ma talle nii ohtrasti naudinguid, et ta nende kätte kõngeks, kui ta poleks tugev nagu türklane. Ma pole veel kunagi näinud säärast meesterahvast!» — Kas on sedasi?» jätkas ta tooniga, mis pani Jenny kahvatama. «Jah, mu tütreke, see asi pole sulle jõukohane, ja sinu enda huvides saadan ma su minema, sest sa lõpeksid selle vaeva kätte. Olgu peale, lahkugem sõpradena.»

Ja külmalt vallandas ta tüdruku, andes talle üpris kasina rahasumma.

Castanier otsustas, et kasutab oma hingeõnnistuse hinnaga ostetud hirmsat võimu kõigepealt oma himude täielikuks ning jäägituks rahuldamiseks. Olles korraldanud oma asjad ja andnud ilma raskusteta oma arved härra de Nucingenile üle, kes leidis talle järglaseks kellegi tubli sakslase, tahtis ta korraldada bakhanaali, mis oleks väärinud Rooma impeeriumi hiilgepäevi, ja andus meeleheitlikult lõbudele nagu Belsatsar oma viimsel joomapeol. Aga samuti kui Belsatsar nägi ta selgesti valgusest helendavat kätt, mis kirjutas tema kohta oma otsust keset lõbude püörist, kuid mitte saali kitsaile seintele, vaid ääretule taevavõlvile, millel joonistub vikerkaar. Ja tõepoolest, tema pidu polnud mitte mingi banketi kitsaisse raamidesse suletud orgia, vaid kõigi jõudude ja igasuguste naudingute pillav mäng. Tema pidulauaks oli kogu maa, mida ta tundis kõikuvat oma jalge all. See oli pillaja viimne pidu, kes ei säästa enam midagi. Ammutades täiel käel inimliku iharuse varamust, mille võtme oli talle üle andnud deemon, ammendas ta selle peagi põhjani. Ainsa hetkega haaratud ääretu võim oli samuti ainsa hetkega teostatud, hääbumisele määratud, ära kulutatud. See, mis oli kunagi kõik, polnud enam midagi. Sageli juhtub, et omamine tapab ihalduste suurepäraseimad poeemid, sest et saavutatud eesmärk vastab harva unelmaile. Säärast kurba lahendust,

676

mis on omane mõnedele kirgedele, varjas endas ka Melmothi kõikvõimsus. Inimloomuse tühisus avanes äkki tema järglase silmile, kellele saadud piiramatu võim tõi kaasa tühjustunde. Et paremini käsitada veid: rat seisundit, millesse oli sattunud Castanier, on vaja mõttes hinnata äkilisi muutusi ning mõista, kui kähku nad toimusid, — sellest kõigest on raske luua endale kujutlust inimestel, kes on aheldatud aja, koha ja distantsi seadustega. Tema suurenenud võimed olid muutnud vastavuse, mis valitses varem maailma ja tema vahel. Samuti kui Melmoth võis Castanier mõne hetke vältel viibida kuskil Hindustani õitsvais orgudes, lennata deemonitiibadel üle

Aafrika kõrbete ja libiseda mööda meresid. Samuti nagu selgeltnägemine lubas tal tungida kõigesse samal hetkel, kui tema pilk langes mingile materiaalsele esemele või peatus ligimese mõttel, nõnda ka tema keel otsekui haaras ühel hoobil kõik maitsemeele aistingud. Tema ihad sarnanesid despoodi kirvehoobiga, kes raiub maha puu, et saada kätte tema viljad. Tema jaoks polnud enam olemas mingeid üleminekuid, mingeid vaheldumisi, mis on mõõdupuuks rõõmudele ja kannatustele ning varjundavad kõiki inimlikke naudinguid. Tema suulagi, mis oli muutunud ülemäära tundlikuks, küllastus äkki, kui kõigest oli isu täis söödud. Kahte liiki naudingust, naistest ja headest roogadest, oli ta sel määral küllastunud sellest hetkest alates, kui ta võis neid piiramatult maitsta, et need ei pakkunud talle enam lõbu: tal polnud enam iha süüa ega armastada. Teades, et talle alistub iga naine, keda ta ihaldab, teades samuti, et ta on varustatud jõuga, mis kunagi üles ei ütle, ei soovinud ta enam naisi. Nähes neid juba ette alistuvaina oma kõige ohjeldamatu-maile tujudele, tundis ta endas hirmsat nälga armastuse järele ja ihkas neilt suuremat armastust, kui naised talle suutsid pakkuda. Ent ainus, mida maailm keeldus talle andmast, oli usk ja palve — kaks harda ning lohutava armastuse vormi. Talle alistuti. Milline hirmus seisund! Hingevalu, naudingute ja mõtete valingud, mis vapustasid tema ihu ja hinge, oleksid jagu saanud kõige tugevamast inimolendist; temas aga peitus elujõud, mis oli vastavuses teda ründavate tundmuste võimsusega. Ta

tajus oma sisemuses mingit ääretust, mida maa ei suutnud enam rahuldada. Ta veetis päevi oma tiibu laotades, ihaldades läbida helendavaid sfääre, mida ta tajus mingi selge ning meeleheitele viiva intuitsiooniga. Ta muutus sisemiselt tuimaks, sest ta tundis janu ja näiga asjade järele, mida polnud võimalik ei juua ega süüa, aga mis omasid vastupandamatut ligitõmbavust. Tema huuled muutusid ihaldustest hõõguvaks, nagu nad olid olnud Melmothil; ta hingeldas ihaldusest TUNDMATU järele, sest ta tundis kõike. Tundes maailma algpõhjust ja mehhanismi, ei imetelnud ta enam selle nähtusi ja ilmutas peagi seda sügavat põlgust, mis teeb kõrgemat laadi inimese sarnaseks kõike teadva ja kõike nägeva sfinksiga, kes püsib vaikivas liikumatuses. Ta ei tundnud endas vähimatki vajadust edasi anda oma teadmisi teistele inimestele. Tema rikkuseks oli kogu maa, ja et ta oli võimeline seda ühe hooga läbima, ei tähendanud rikkus ja võim talle enam midagi. Ta koges seda kõrgeima võimukuse kohutavat nukrust, mille vastu saatan ja jumal leiavad rohtu vaid tegevuses; selle saladus aga kuulub vaid neile. Castanier ei omanud oma peremehe kombel ammendamatut võimet vihata ja kurja teha; ta tundis end deemonina, ent alles kujuneva deemonina, kuna vana saatan on deemon igavesest ajast igavesti; miski ei suuda teda lunastada, ta teab seda, ja seepärast meeldib talle sonkida oma kolmeharulise viglaga maailma nagu sõnnikut laotades, tekitades nõnda segadust jumala plaanides. Oma õnnetuseks oli Castanier'l ikka veel mingi lootus. Ja nõnda oli ta äkki suuteline ainsa hetkega kanduma ühelt pooluselt teisele, nagu lind lendleb meeleheitel oma puuri ühest seinast teise; ent soo-ritades linnu kombel selle lennu, nägi ta ääretuid vahemaid. Talle kangastus lõpmatus, mis ei lubanud tal enam vaadelda inimlikke asju samasuguse pilguga, kui vaatlesid teised. Meeletud, kes ihkavad deemonite vägevust, otsustavad selle üle oma inimlikust vaatekohast, ette nägemata asjaolu, et omandades deemoni võimu, võtavad nad omaks ka tema mõtted, jäävad aga inimesteks, elavad olendite keskel, kes ei suuda enam neid mõista. Uus Nero, kes ihaldab põlema süüdata Pariisi, et saada meelelahutust, nagu teatris näidatakse kunstlikku tulekahju,

ei aima, et Pariis muutub talle niisama tähtsusetuks kui sipelgapesa tee kõrval ruttavale reisijale. Teadused muutusid Castanier'le samaks, mis logogriif on isikule, kes tunneb selle mõistatust. Kuningad ja valitsused sisendasid talle haletsust. Tema ohjeldamatu priiskamine oli omamoodi kahetsusväärne hüvastijätt oma inimliku

loomusega. Ta tundis maa peal ängistust, sest tema põrgulik vägevus lubas tal viibida loomise vaatepildi juures, mille algpõhjust ja lõppeesmärki ta tundis. Teades, et talle on kättesaamatu see, mida inimesed kõigis keeltes nimetavad taevaks, pidi ta alatasa mõtlema vaid taevale. Nüüd käsitas ta sisemist tühja kõrbet, mis peegeldus tema eelkäija näos, ta mõõtis selle igavesti petetud lootuse poolt leegitsema pandud pilgu avarust, ta tundis janu, mis põletas neid punaseid huuli, ja tajus kahe ääretult avardunud loomuse vahelise lakkamatu võitluse piinu. Ta oleks võinud alles olla ingel, tundis end aga deemonina. Ta sarnanes võluri kurjal tahtel inetusse kehasse vangistatud ja mingi nõialepingu klaaskupli alla suletud kauni olendiga, kelle vihatuimast vihatuima kesta ainult võõras tahe võis purustada. Samal viisil, kui tõeliselt suur inimene pärast pettumust veel suurema tulisusega otsib igavest tundmust naise südames, — nõnda tundis Castanier end äkki üheainsa idee võimuses, ja see idee oli võib-olla võtmeks kõrge-maisse maailmadesse. Just sellepärast, et ta oli loobunud oma hingeõnnistusest, mõtles ta veel vaid nende tulevikule, kes palvetavad ja usuvad. Kui ta pärast ohjeldamatut priiskamist, kus ta oli kasutanud kogu oma võimsust, tajus selle uue tundmuse painet, koges ta hingevalusid, mida pühitsetud poeedid, apostlid ja suured usukuulutajad on kujutanud nii gigantseis joontes. Taga kihutatud tulise mõõgaga, mille teravikku ta tundis oma nimmeil, tõttas ta Melmothi juurde, et näha-kuulda, mis on saanud tema eelkäijast. Inglane elas Pérou tänavas Saint-Sulpice'i kiriku lähedal sünges, pimedas, niiskes ning külmas üksikelamus. Nagu kõik tänavad, mis kulgevad ristjoones vastu Seine'i vasakut kallast, see tähendab otse põhja suunas, on see Pariisi kõige nukramaid tänavaid, mille sünge iseloom varjundab teda ääristavaid maju. Kui Castanier astus lävele,

679

nägi ta, et uks oli üleni kaetud mustaga, et esiku võlvitud lagi oli samuti drapeeritud. Võlvi all särasid rohked matuseküünlad. Siin oli üles seatud ajutine kenotaaf, mille kummalgi pool seisis preester.

«Pole vaja küsida härralt, milleks ta on tulnud,» ütles Castanier'le vana portjee-emand, «te olete nii väga meie vaese kalli kadunukese sarnane. Kui te olete tõepoolest tema vend, siis tulete liiga hilja, et temaga jumalaga jätta. See tubli aadlimees suri üleeile öösi.» «Kuidas ta suri?» küsis Castanier ühelt preestreist. «Olge õnnelik,» vastas talle vana preester, kergitades musta drapeeringu ühte äärt.

Castanier nägi ühte neid nägusid, mida usk muudab ülevaks ja mille pooride kaudu hing näib otsekui kiirgavat oma helendust teistele inimestele ja neid soojendavat lakkamatu halastuse tundega. See inimene oli sir John Melmothi pihiisa.

«Teie vennal oli kadestusväärne elulõpp,» ütles preester jätkates, «mis pidi küll rõõmustama ingleid. Te teate, missuguse rõõmuga täidab taeva patuse hinge ümberpööramine. Jumaliku armu sisendatud kahetsuspisarad veeresid tal ammendamatult ja ainult surm suutis neid peatada. Püha vaim tuli tema peale. Tema hõõguvad ja elavad sõnad oleksid väärinud kuningas Taavetit. Kui ma mitte kunagi oma elus pole kuulnud hirmsamat pihtimust kui selle iiri aadlimehe oma, siis mitte kunagi pole ma kuulnud ka leegitsevamaid palveid. Nii suured kui olidki tema patud, ometi täitis tema kahetsus hoobilt selle sügava kuristiku. Oli selgesti näha, et jumal oli oma käe tema üle sirutanud, sest ta polnud enam iseenda sarnane, seevõrra pühalikult kauniks oli ta muutunud. Tema nii karmid silmad olid saanud pisaraist leebeks. Tema kõmisev vali hääl, mis sisendas hirmu, oli muutunud mahedaks ning pehmeks, nagu see on omane vagurate inimeste sõnadele. Ta ülendas oma kõnedega sel määral kuulajate hingi, et selle kristliku surma vaatepil-dist ligimeelitatud isikud langesid põlvili, kuulates, kuidas ta ülistas jumalat, kõneles tema lõpmatust suurusest ja jutustas taevastest asjadest. Kui ta ei jätnud pärandiks mitte midagi oma sugulastele, siis on ta kindlasti võitnud neile suurima rikkuse, mis neile iganes võiks

kuuluda, — eestkostja püha hinge näol, kes valvab teie kõigi üle ja juhib teid õigele teele.»

Need sõnad avaldasid CastanierMe nii sügavat mõju, et ta lahkus otsekohe ja seadis sammud Saint-Sulpice'i kiriku poole, alistudes nagu mingile saatusele: Melmothi kahetsus oli teda otse rabanud. Tol ajal pidas keegi oma ilukõne poolest kuulus mees teatavail päevil hommikuti jutlusi, mille eesmärgiks oli tõestada katoliku kiriku tõdesid selle sajandi noorsoole, kes ühe teise, mitte vähem ilukõnelise jutlustaja poolt oli kuulutatud ükskõikseks usuliste küsimuste suhtes. Kohe pärast seda jumalateenistust pidi toimuma iirlase matusetalitus. Castanier saabus kohale täpselt hetkel, kui jutlustaja säärase meeltliigutava heldimusega, nii sügavale südamesse tungivate sõnadega, millele ta võlgneski oma kuulsuse, asus tegema kokkuvõtet meid paradiisis ees ootava õndsuse tõendite kohta. Endine tragun, kelle sisse oli pugenud deemon, viibis seisundis, mis oli üpris sobiv selleks, et preestri poolt tõlgitsetavate jumalike sõnade seeme langeks viljakasse pinda. Tõepoolest, kui on olemas kindlakskujunenud nähtus, mida rahvasuu nimetab pimedaks usuks, eks ole see siis moraalne nähtus? Usu jõud on otseses sõltuvuses sellest, mil määral inimene rakendab oma mõistust. Siia kuuluvad lihtsad inimesed ja soldatid. Kes kogu elu on kõndinud instinkti lipu all, on palju vastuvõtlikumad tõevalgusele kui need inimesed, kelle vaim ja süda on väsinud maailma peenustes ja kavalustes. Kuueteistkümnendast eluaastast peaaegu kuni neljakümnendani oli Castanier, too lõunamaa mees, teeninud Prantsuse lipu all. Lihtsal ratsaväelasel, kes oli kohustatud võitlema eile, täna ja homme, tuli rohkem mõtelda oma ratsule kui iseendale. Kuni ta õppis sõjakunsti, oli tal vähe aega järele mõtelda inimese tuleviku üle. Saanud ohvitseriks, pidi ta tegelema soldatitega ja rändama ühelt lahinguväljalt teisele, ilma et ta kunagi oleks saanud mahti mõtiskella sellest, mis tuleb pärast surma. Sõjameheelu ei nõua suuremat vaimset pingutust. Inimesed, kes pole võimelised tõusma nende kõrgete kombinatsioonideni, mis hõlmavad rahvaste vastastikuseid suhteid, niihästi poliitilisi kui ka sõjaretkede plaane, nii sõjalise taktika kui ka administraatori tea

681

dust, elavad samasuguses vaimupimeduses kui kõige tahumatum talupoeg kuskil Prantsusmaa mahajäänuimas provintsis. Nad tungivad edasi, alistudes passiivselt komandöri käsule, ja tapavad nende teele sattuvaid inimesi, samuti kui metsaraiuja langetab metsas puid. Pidevalt vaheldub _ palav lahingutegevus, mis nõuab kõigi füüsiliste jõudude rakendamist, puhkeseisun-diga, mille jooksul nad kosutavad oma kulutatud jõudu. Nad võitlevad ja joovad viina, nad raiuvad ja söövad, nad raiuvad ja magavad, et veel raevukamalt raiuda. Selles pöörises kulutatakse vähe vaimseid jõude. Hing püsib oma loomulikus lihtsuses. Kui need lahinguväljal nii jõulised inimesed tulevad tagasi tsivilisatsioonirüppe, siis ilmneb, et suurem osa neist, kes on jäänud madalamaisse aukraadidesse, ei ilmuta mingeid väljakujunenud vaateid või võimeid ega oma isiklikku kaalu. Seepärast oligi noorem sugupõlv hämmastunud, nähes, et meie kuulsusrikka ning hirmusisendava armee liikmed seisavad vaimselt niisama madalal tasemel kui mõni poesell ja on lihtsameelsed kui lapsed. Mõni purustava keiserliku kaardi vahva kapten on vaevalt suuteline valmis kirjutama kviitungit ajalehekontoris. Kui vanad veteranid on vaimuvallas süütud lapsed, siis nende neitsilik hing alistub tugevaile impulssidele. Castanier' sooritatud roim kuulus faktide hulka, mis tõstavad üles nii rohkeid küsimusi, et neid arutleval moralistil tuleks seda roima «liigendada», kui kasutada parlamentaarse keele väljendit. See kuritegu oli ajendatud kirest, ühest neist nii julmalt vastupandamatuist naiselikest nõidustest, et kui sireen astub võitlusse ja paneb mängu kogu oma viirastuslikud võlud, ei saa ükski mees ütelda: «Mina ei tee seda kunagi.» Ja nõnda langes elu sõna inimese teadvusse, mis polnud veel tuttav religioossete tõdedega Prantsuse revolutsiooni ja Castanier' sõjameheelu tõttu. Need hirmsad sõnad: «Teid ootab ees õndsus või piinad igavesest

ajast igavesti!» — rabasid teda seda ägedamini, et maapealsed rõõmud olid ta juba tüüdanud, et ta nagu raputas viljatut puud, et ta oma soovide kõikvõimsuses püüdles vaid seda maa või taeva nurgakest, mis talle oli keelatud. Kui on lubatav võrrelda nii suuri asju ühiskondliku elu totrustega, siis

682

ta sarnanes nende rikaste pankurite-miljonäridega, kellele küll kõik on kättesaadav ühiskonnas, ent kes pole vastu võetud aadli ringkondades: neil kujuneb kinnisideeks iha saada selle seltskonnakihi liikmeks, ja nende silmis kaotavad väärtuse kõik nende poolt rahaga omandatud sotsiaalsed privileegid, kui neil puudub vaid see ihaldatav üks. See inimene, kes oli võimsam kui kõik maapealsed kuningad ühtekokku, see inimene, kes võis saatana kombel võidelda jumala endaga, najatus Saint-Sulpice'i kiriku ühe piilari vastu, vimmas tugeva tundmuse raskuse all, ning oli süvenenud tulevikumõttesse, millest enne teda oli tervenisti haaratud Melmoth ise.

«On tema alles õnnelik!» hüüdis Castanier. «Ta suri veendumuses, et läheb taevasse.»

Ainsa hetkega oli toimunud kassapidaja mõtteis suurim pööre. Pärast seda kui ta oli mone päeva jooksul olnud deemon, oli ta nüüd jälle vaid inimene, selle esimese pattulangemise kehastus, mida mainitakse kõigis kosmogooniais. Ent muutunud jälle väliselt väikeseks, omandas ta tõelise suuruse alused, karastudes hingeliselt lõpmatuse tajumisest. Põrgulik vägevus oli talle ilmutanud jumaliku vägevuse. Ta janunes enam taevalikku õndsust, kui ta kunagi oli tundnud nälga maapealsete naudingute järele, mis nii kiiresti olid ammendatud. Rõõmud, mida tõotab deemon, pole midagi muud kui maised lõbud suurendatud kujul, kuna taevased rõõmud aga on ääretud. See inimene hakkas uskuma jumalasse. Sõna, mis andis tema käsutusse kõik maised aarded, polnud tema silmis enam midagi, ja need aarded ise tundusid talle niisama väärtusetud kui munakivid isikule, kes armastab briljanti, nad tundusid talle nagu klaas-ehted võrreldes tulevase elu igaveste kaunidustega. Tema meelest olid sellest maisest lättest tekkivad hüved needuseks. Ta vajus sünge pimeduse ja nukrate mõtete kuristikku, kuulates Melmothi matusetalitust. «Dies irae»[15] sisendas talle hirmu. Kogu selle suuruses mõistis ta kahetseva hinge hädakisa, kes väriseb jumaliku vägevuse ees. Ainsa hetkega oli ta hävitatud püha vaimu

683

poolt, nagu tuli hävitab õlgi. Tema silmist veeresid pisarad.

«Kas te olete kadunu sugulasi?» küsis talt kirikutee-ner.

«Tema pärija,» vastas Castanier.

«Ohverdage kiriku heaks!» hüüdis talle uksehoidja.

«Ei,» vastas kassapidaja, kes ei tahtnud anda kirikule saatana raha.

«Vaestele.»

«Ei.»

«Kiriku remondi heaks.»

«Ei.»

«Püha Neitsi kabeli heaks.»

«Ei.»

«Seminarile.»

«Ei.»

Castanier tõmbus tagasi, et mitte olla paljude kiriku-teenrite vihaste pilkude märklauaks.

«Miks,» küsis ta endalt Saint-Sulpice'i kirikut vaadeldes, «miks on inimesed ehitanud need hiiglakattdraalid, mida ma olen näinud kõigis maades? See tundmus, mida on jaganud kõigi aegade rahvamassid, peab paratamatult olema millegagi põhjendatud.

---

[15] Viha päev (ladina k.). — algussõnad ühest katoliku matuse-Jaulust.

«Sinu meelest on jumal «miski»?» hüüdis talle tema. teadvus. «Jumal! Jumal! Jumal!»

See mingi sisemise hääle poolt korratud sõna masendas teda, aga hirmutunnet leevendasid maheda muusika-kauged akordid, mida ta oli juba varem ähmaselt kuulnud. Need harmoonilised helid omistas ta kirikust kostvale laulule ja heitis pilgu peasissekäigule. Aga teritades tähelepanelikult kõrvu, taipas ta, et helid kajasid igast küljest. Ta vaatas väljakule ega näinud seal pillimehi. Kui see meloodia äratas tema hinges taevassinist luulet ja lootuse kaugeid valguskiiri, siis suurendas see-ühtlasi südamepiinu, mis vaevasid needusele määratud patust, kes kõndis mööda Pariisi tänavaid, nagu kõnnivad murest murtud inimesed. Ta vaatas kõike mitte midagi nägeva pilguga, ta sammus huupi nagu jõude-uitaja; ta peatus ilma põhjuseta, kõneles iseendaga ega kandnud hoolt, kuidas vältida mõne tõlla küljelaua hoopi

684

või ratta alla jäämist. Kahetsus sisendas talle märkamatult selle heldimustunde, mis paneb südame värisema ühtaegu õrnusest ja hirmust. Peagi avaldus tema näos nagu Melmothil midagi ülevat, ent hajameelset; mingi kurbuse külm ilme, mis on omane meeleheitel inimesele, ja teatav ahne õhin, mille tekitab lootus; kõige enam aga oli ta haaratud tülgastusest kõigi selle madala maailma rõõmude vastu. Tema hirmusisendava läikega pilk varjas kõige härdamaid palveid. Ta kannatas oma võimu pärast. Tema hinge tugev erutus rõhus kummargile tema keha, nagu tormakas tuul painutab kõrgeid kuuski. Nagu tema eelkäijagi, ei suutnud ta loobuda elust, sest et ta ei tahtnud surra põrgu ikke all viibides. Tema piinad muutusid talumatuks.

Lõpuks ühel hommikul tekkis tal mõte, et õnnis Mel-moth oli pakkunud talle kunagi vahetuseks oma osa ja -et ta oli sellega nõustunud; kahtlemata leidub teisi inimesi, kes oleksid valmis toimima tema eeskujul; küllap ajastul, millal saatuslik ükskõiksus usuasjus, mida kuulutasid need, kes olid pärinud kirikuisade ilukõne, õnnestub tal hõlpsasti leida inimene, kes alistub lepingu tingimustele, et kasutada selle hüvesid.

«On olemas säärane paik, kus koteeritakse kuningate hinda, kus vaetakse terveid rahvaid, kus langetatakse otsus poliitiliste süsteemide kohta, kus valitsusi hinnatakse viiefrangisele mündile, kus ideed ja uskumused leiavad arvulise väljenduse, kus kõike diskonteeritakse, kus jumal ise teeb laenu ja annab kindlustuseks oma hingede pealt saadavad tulud, sest Rooma paavstil on olemas vastav jooksev arve. Kui ma võiksin kuskilt osta hinge, siis kindlasti sealt.»

Castanier läks rõõmsana börsile, arvates, et võib endale kaubelda hinge, nagu seal sooritatakse tehinguid riigivõlapaberitega. Tavaline inimene oleks löönud kartma, et teda hakatakse pilkama; Castanier aga teadis oma kogemustest, et inimene, kes on viidud meeleheitele, võtab kõike tõsiselt. Sarnaselt surmamõistetuga, kes kuulab hullumeelset, kui too talle ütleb, et mõttetuid sõnu lausudes on võimalik välja lennata läbi kongi ukse lukuaugu, — on see, kes kannatab, kergeusklik ega loobu mingist mõttest enne, kui alles selle täielikul nurjumisel.

685

samuti kui veevoolust haaratud ujuja jätab oksa, kui see kaldaäärse põõsa küljest lahti rebeneb. Kella nelja paiku ilmus Castanier inimeste sekka, kes pärast riiklike paberite koteerirnist kogunevad rühmadesse, sobitades tehinguid erapaberitega ja teostades puhtärilisi operatsioone. Mõned ärimehed tundsid teda ja ta võis teeseldes, nagu otsiks ta kedagi, kuulata kumu kitsikusse sattunud inimeste kohta.

«Eluilmaski ei tegele ma enam Claparoni ja Ko. paberitega, mu armas! Panga käskjalg viis täna hommikul tagasi kõik nende vekslid,» lausus keegi paks pankur oma hoolimatus kõnetoonis. «Kui sul on neid olemas, siis pea nad endale.»

Mainitud Claparonil oli õuel äge jutuajamine isikuga, kes oli tuntud selle poolest, et ta diskonteeris veksleid röövprotsentidega. Castanier suundus otsekohe Claparoni

poole, börsitegelase poole, kes mängis kõrget mängu, mis võis teda niisama hästi laostada kui ka rikastada.

Kui Castanier lähenes Claparonile, oli liigkasuvõtja just äsja tema juurest lahkunud ja spekulant tegi meeleheitliku žesti.

«Noh, Claparon, meil on vaja täna maksta panka sada tuhat franki, kell on juba neli, meie olukord on teada, nii et meile ei jää aega isegi väikese pankrotikese lavas-tamiseks,» ütles talle Castanier.

«Mu härra!»

«Rääkige tasemini,» jätkas kassapidaja. «Aga kuidas oleks, kui ma pakun teile ühe tehingu, mis võimaldab-teil kokku ajada kulda, niipalju kui te vajate? ...»

«See ei tasuks minu võlgu, sest ma ei tea sääraseid tehinguid, mis ei nõuaks teatavat küpsemisaega.»

«Mina tean ühte, mis tasub need ainsa hetkega,» vastas Castanier, «aga ta nõuab teilt...»

«Mida?»

«... et te müüksite oma koha paradiisis. Kas pole see samasugune tehing nagu iga teine? Me kõik oleme ju igaviku suure ettevõtte aktsionärid.»

«Kas te teate ka, et ma võin teile anda kõrvakiilu? ...» lausus nördinud Claparon. «Kas sobib teha rumalat nalja inimese kulul, kes on sattunud õnnetusse?»

686

«Ma räägin päris tõsiselt,» vastas Castanier, võttes taskust paki pangatähti.

«Kõigepealt võtke teatavaks,» ütles Claparon, «et ma ei müü oma hinge kuradile mingisuguse tühise summa eest. Ma vajan viissada tuhat franki, et...»

«Kes siis hakkab koonerdama?» vastas Castanier kähku. «Te saate kulda rohkem, kui seda mahub panga keldreisse.»

Ta ulatas suure paki pangatähti; see tegi spekulandi pehmeks.

«Tehtud!» ütles Claparon. «Aga kuidas seda korraldada?»

«Lähme sinna, kus pole ühtegi inimest,» vastas Castanier õue tühja nurka osutades.

Claparon ja tema ahvatleja vahetasid mõne sõna, mõlemad näoga seina poole. Mitte keegi neid jälginud isikuist ei teadnud aimata nende salajutu ainet, kuigi nad olid elavalt huvitatud veidraist liigutustest, mida mõlemad läbirääkimisi pidavad pooled tegid. Kui Castanier tagasi tuli, kostis börsispekulantide suust imestus-hüüdeid. Samuti nagu prantsuse koosviibimistel, kus vähimgi sündmus saab otsekohe üldise tähelepanu osaliseks, pöördusid kõik pilgud mõlema isiku poole, kes põhjustasid seda kära, ja mitte ilma teatava kohkumuseta pandi tähele neis toimunud muutust. Börsil jalut-levad kõik vesteldes, ja isikud, kes moodustavad rahvahulga, on peagi üksteise poolt ära vaadatud ja läbi uuritud, sest börs on nagu suur kaardilaud, kus osavad mängijad oskavad näoilme järgi aimata inimese mängu käiku ja tema kassa seisundit. Ja nõnda oli igaüks märganud Claparoni ja Castanier' nägu. Viimane oli alles äsja olnud iirlase kombel jõuline ning võimas, tema silmad särasid, ere jume kattis tal nägu. Igaüks oli imestunud sellest majesteetlikult hirmusisendavast näost ning küsis endalt, kust küll oli heasüdamlik Castanier selle võtnud; kuid minetanud oma võimu, oli Castanier otsekohe nagu närtsinud, kattunud kortsudega, vananenud, muutunud põduraks. Kui ta viivu eest viis Claparoni kõrvale, oli ta nagu palavikuhaige või nagu narkomaan eksaltatsioonihetkel, milles ta viibib"oopiumi toimel. Tagasi tulles aga oli ta palavikule järgnevas ram-

687

mestusseisundis, milles haige hakkab hinge heitma, või nagu kohutavas üliroidumuses, mida põhjustab narkootikumide kuritarvitamine. Kadunud oli põrgulik vaimustus, mis oli võimaldanud tal taluda üpris ohjeldamatut elu. Kurnatud keha oli jäänud üksi, ilma abi ning toetuseta südametunnistuspiinade ja rõhuva siira kahetsustunde vastu. Claparon aga, kelle meeleheitlik seisund oli teada kõigile, ilmus

seevastu säravate silmadega ning ilmutas oma näol Luciferi uhkust. Pankrot oli siirdunud ühelt näolt teisele.

«Karvake rahus, mu härra,» lausus Claparon Casta-nier'le.

«Halastuse pärast, laske mulle tulla sõiduk ja kutsuda preester, Saint-Sulpice'i kiriku vikaar!» vastas talle endine tragun kivitulbale istudes.

Sõna «preester» kostis paljude isikute kõrvu ja tekitas irvitavat lärmi, mis tuli börsispekulantide suust; sest kui neil inimestel on veel millessegi usku, siis vaid paberilipakasse, mis kannab kirjendi nime ja väärib mõisat. Riigirentei pearaamat on nende piibel.

«Kas jääb mulle veel aega pattude kahetsemiseks?» küsis Castanier endalt hädise häälega, mis rabas Claparoni.

Voorimehetroska viis surija minema. Spekulant läks kiiresti panka ja tasus oma vekslid. Kahe inimese kogu tegumoe äkilisest muutusest tekkinud mulje kadus rahvahulgas, samuti kui merepinnal kaob vagu laeva järel. Ärimaailma ja börsitegelaste tähelepanu köitis üks palju tähtsam uudis. Tunnil, millal astuvad mängu kõik rahalised huvid, isegi Moosest, kui ta ilmuks nähtavale oma kahe hiilgava sarvega, austataks vaevalt kalambuuriga, ja teda salgaksid inimesed, kes parajasti on ametis repor-tidega. Kui Claparon oli tasunud oma vekslid, valdas teda hirm. Ta veendus oma võimus, ilmus tagasi börsile ja pakkus oma äritehingut pankrotistunud inimestele. «Kirjendamine põrgu rentei pearaamatusse ja sellest johtuvad õigused», nagu neid sõnastas Claparoni järglaseks saanud notar, osteti ära seitsmesaja tuhande frangi eest. Notar müüs lepingu kuradiga edasi viiesaja tuhande frangi eest kellelegi ehitusettevõtjale, kes omakorda

688

sai sellest lahti saja tuhande eküü eest, loovutades ta rauakaupmehele; too jälle andis ta kahesaja tuhande frangi eest edasi puusepale. Lõpuks kella viie paiku ei uskunud enam keegi sesse kummalisse lepingusse ja tehingud lakkasid usalduse puudumise tõttu.

Kell pool kuus oli selle kontrani omanikuks maaler, kes seisis börsi ajutise hoone ukse najal, mis tollal asus Feydeau tänavas. Maafer oli lihtne inimene ega teadnud, mis temaga on juhtunud. «M ui oli sihuke veider tunne,» ütles ta oma naisele, kui oli koju jõudnud.

Nagu teavad kõik päevavargad, jumaldavad Feydeau tänavat noored inimesed, kes armukese puudumise tõttu on valmis ühtima iga naissoost olendiga. Teisel korrusel ühes majas, mis oli kõige viisipärasemalt väikekodanlik, elas üks neid hurmavaid olendeid, kes taeva armust on õnnestatud kõige haruldasema iluga ja kes ei võinud saada ei hertsoginnaks ega kuningannaks, seepärast et maailmas on palju enam ilusaid naisi kui tiitleid ja troone, ja seepärast peavad leppima börsimaakleri või pankuriga, kellele nad annavad õnne kindla tariifi järgi. See tore ning ilus tüdruk nimega Euphrasie oli kellegi ülemäära auahne notarikirjutaja ihaldusobjektiks. Tõepoolest, notar Crottat' noorem kirjutaja oli armunud sesse tüdrukusse, nagu võib olla armunud kahekümne kahe aastane nooruk. See kirjutaja oleks mõrvanud paavsti ja kogu kardinalide pühitsetud kolleegiumi, et hankida mingisugune vilets saja luidoori suurune summa Euphrasie'le salli ostmiseks, mis naisel pea segi oli ajanud ja mille tasuks tema toatüdruk oligi lubanud oma perenaise kirjutajale. Armunud nooruk kõndis edasi-tagasi proua Euphrasie akende all, nagu kõnnivad valged karud Zooloogiaaias oma puuris. Pistnud parema käe vesti alla rinna vasakule poole, nagu tahtes lõhestada oma südant, ei teinud ta esialgu veel midagi muud, kui keerutas ainult oma trakside kummipaelu.

«Kust võtta kümme tuhat franki?» küsis ta endalt. «Omastada summa, mille ma pean sisse kandma müügilepingusse. Mu jumal küll! Kas minu selline laen laostab ostja, seitsmekordse miljonäri? . . . Olgu peale, homme

689

viskun tema jalge ette ning ütlen: «Mu härra, ma võtsin teilt kümme tuhat franki. Ma olen kahekümne kahe aastane ja ma armastan Euphrasie'd. See on minu lugu. Minu isa on rikas, ta maksab teile tagasi, ärge hukutage mind! Kas teiegi polnud kunagi kahekümne kahe aastane ning meeletu armastuses!.?» Aga need rikkad on ju nurjatud, neil pole südant sees! Ta saab sellega hakkama, et esitab minu peale kaebuse kuninglikule prokurörile, selle asemel et heldida. Kurat võtaks! Kui saaks müüa oma hinge saatanale! Kuid pole olemas ei jumalat ega kuradit, puha lollus; kõik see on vaid muinasjuttudes ja vanaeitede peas. Mida teha?»

«Kui suvatsete müüa oma hinge kuradile,» ütles talle maaler, kes kuulis neid kirjutaja sõnu, «saate kümme tuhat franki.»

«Euphrasie saab minu omaks!» ütles kirjutaja, nõustudes kiiresti tehinguga, mida pakkus talle kurat, kes oli võtnud endale maalri kuju.

Leping sõlmitud, läks meeletu kirjutaja salli hankima ja ilmus siis madam Euphrasie juurde. Ja et tal oli kurat keres, jäi ta sinna pidevalt kaheteistkümneks päevaks, kulutades seal täielikult kogu oma paradiisi, mõteldes veel vaid armastusele ja oma orgiaile, mille keskel uppus mälestus põrgust ja selle privileegidest.

Nõnda hääbus tohutu võim, mis oli omandatud iirlase, vaga Maturini vaimse poja avastuse tõttu.

Orientalistidel, müstikuil ja arheoloogidel, kes tegelesid nende asjadega, oli võimatu ajalooliselt kindlaks teha deemoni väljakutsumise menetlust. Ja vaat mispärast.

Oma pöörase pulmapeo kolmeteistkümnendal päeval lamas vaene kirjutaja viletsal koikul Saint-Honore tänava katusekambris oma patrooni juures. Häbi, see nürimeelne jumalatar, kes ei söanda endalegi pilku tõsta, oli võtnud võimust noormehe üle, kes haigestus. Ta tahtis end ise ravida ja eksis annusega, võttes sisse ravivahendit, mille ta võlgnes inimese geeniusele, kes on üpris tuntud Pariisi müürilehtede järgi. Kirjutaja suri nõndaviisi elavhõbeda läbi ja tema laip tõmbus mustaks kui muti selg. Ilmselt oli siin viibinud mingi kurat — aga missugune? Kas oli see vahest Astarte?

690

«See austusväärne nooruk on viidud planeedile Mer-kuur,» ütles vanem kirjutaja kellelegi saksa demonoloo-gile, kes oli ilmunud seda juhtumust uurima.

«Usun seda meelsasti,» vastas sakslane.

«Ah nii?»

«Jah, mu härra,» jätkas sakslane, «see arvamus on täielikus kooskõlas Jakob Böhme* autentsete sõnadega tema «Inimese kolmekordse e 1 u» neljakümne kaheksandas teesis, kus on öeldud: «Kui jumal on loonud kõik sõnaga «saag u», siis see «saag u» ongi too salajane emaüsk, mis sisaldab ning hõlmab Mercuriuse ja jumala sünnitatud loodust.»

«Kuidas te ütlesite, härra?»

Sakslane kordas oma lauset.

«Meie ei tunne seda,» tähendasid kirjutajad.

«Saagu!...» ütles üks neist. «Saagu valgus!»

«Te võite veenduda selle tsitaadi õigsuses,» jätkas sakslane, «lugedes seda lauset traktaadi «Inimese kolmekordne elu» 1809-ndal aastal härra Migne-ret' juures trükitud väljaandes. Tõlkinud on selle keegi filosoof, kuulsa kingsepa tuline imetleja.»

«Ah ta oli kingsepp!?» hüüdis esimene kirjutaja. «Vaat' aga vaata!»

«Preisimaal!» vastas sakslane.

«Ja aina töötas Preisi kuninga arvel?»* küsis noorem kirjutaja kohtlaselt.

«Ta oleks pidanud oma teesidele rupsikud alla lööma,» lausus kolmas kirjutaja.

«See inimene on otse kolossaalne!» hüüdis neljas kirjutaja sakslasele osutades.

Kuigi välismaalane oli esmaklassiline demonoloog, ei teadnud ta, missugused õelad kuradikesed on kirjutajad. Ta läks minema, midagi taipamata nende naljadest ja veendunud selles, et need noored inimesed peavad Böhmet kolossaalseks geeniuseks.
«Prantsusmaal ei puudu haridus,» ütles ta endale.

Pariis, 6. mai 1835.

MÄRKUSED

ŠAGRÄÄNNAHK

Romaani esimene väljaanne kahes raamatus autori eessõnaga ilmus Pariisis 1831. aasta augustis.
üksikuid katkendeid «Šagräännahast» avaldas Balzac perioodi-listes väljaannetes juba enne romaani ilmumist.
1830, aasta detsembris oli ajakirjas «Caricature» ära trükitud Variant stseenist mängumajas (romaani algus) pealkirjaga «Viimane napoleondoor». 1831. aastal ilmus «Revue des Deux Mondes'i» mai-numbris katkend «Prässing» (orgiastseen Tailleferi majas «Sagräännaha» esimesest osast). 27. mail 1831 avaldati veel üks katkend pealkirjaga «Poeedi enesetapmine» ajakirjas «Revue de Paris».: Balzaci eluajal kirjastati «Sagräännahka» seitse korda.
1845. aastal paigutas autor «Sagräännaha» «Inimliku komöödia» esimese väljaande XlV-sse köitesse . («Filosoofiliste etüüdide» I köide).
«Sagräännaha» idee kujunes Balzacil vähehaaval. Seda võib jälgida märkmete järgi kirjaniku tööpäevikus. Varaseim neist kolab järgmiselt:
«Naha leiutamine, mis kehastab endas elu. Idamaine muinasjutt.» Siin pole veel midagi konkreetset. Teine märge: «Filosoofiliste muinasjuttude jaoks. Esiteks, šagräännahk. Puhas ning lihtne inimelu kujutus, kuivõrd ta on elu ja kuivõrd mehhanism. Inimmasina täpne valem. Lühidalt, kirjeldatakse indiviidi, ja tema kohta lausutakse otsus, ent kirjeldatakse eluliselt, mitte abstraktselt.» Seejärel määras Balzac teose filosoofilise põhialuse järgmisel viisil: «Ta (filosoofiline muinasjutt) jääb valemiks meie praegusele sajandile, meie, elule, meie egoismile.»
Oma teosele andis Balzac omapärase graafilise epigraafi—musta horisontaalse lainelise joone. See epigraaf on võetud XVIII sajandi inglise kirjaniku L. Sterne'i romaanist «Tristram Shandy». Seda laadi lainelise jqone (ainult vertikaalse) joonistab oma kepi otsaga üks Sterne'i romaani tegelasi kapral Trim, väljendades oma arvamuse inimelu kohta.
Esimeses retsensioonis «Sagräännaha» kohta, mis ilmus ajakirjas «Caricature» Alexandre B. allkirjaga, seletatakse epigraafi järgmiselt: «Romaanis on inimelu edasi antud nagu draama, mis siugleb, lainetab, lookleb, kusjuures tema käärudele tuleb alistuda, nagu sellele vihjab raamatu teravmeelne epigraaf.»
692
«Sägräännahale» kuulub tähtis koht Balzaci «Inimlikus komöödias».
See dramaatiline jutustus inimelust oli autorile kunstilis-filosoofiliseks kokkuvõtteks ühele tervele perioodile tema loomingus ja samuti tähtsaks etapiks grandioosse «Inimliku komöödia» loomise teel.
Oma žanrilt kuulub «Šagräännahk» Balzaci filosoofiliste romaanide hulka; ta seisab terve filosoofiliste teoste seeria — romaanide, novellide ja jutustuste eesotsas. Balzaci kaasaegne kriitik Ph. Chasles näitas õigesti, et kirjanik avas «Sagräännahas» «uue aja fantastika». Tõepoolest, kujutades noore poeedi saatust, avab Balzac kodanliku tegelikkuse enda irratsionaalsuse, toob päevavalgele kirgede mängu kummalise

tujukuse ja julmuse, kohutava, traagilise elemendi, mis on peidus tavalise ning igapäevase kesta all. Balzaci fantastika on sügavalt realistlik.

«Sagräännahas» lähenes Balzac kodanliku ühiskonna ühe olulise vasturääkivuse paljastamisele: ta tõstis esile töö ja naudingu kokkusobimatuse. Nukker vaesuse ja rahuldamata soovide tegelikkus muutub töötavate rahvahulkade pärisosaks, samal ajal kui ühiskonna teisel poolusel valitseb pöörane inimese isiksust hävitavate kirgede pillerkaar.

Šagräännahk esineb romaanis isiksuse saatusliku hääbumisele-määratuse sümbolina egoistlike ihade ja kirgede rahuldamise teel.; «Tahta põletab meid ja võida hävitab,» lausub Raphaelile vana antikvaar. Ent loobumine kirgedest ja ihadest osutub inimesele samuti hukatuslikuks kui nende pöörane tagaajamine. Romaani kujude arendamise kogu loogika lubab teha järelduse, et isiksuse harmooniline arenemine pole kodanlikus ühiskonnas saavutatav: elu oma laadiga takistab seda, moonutades inimest, hävitades tema parimad eeldused ja moraalsed omadused, talendid ja tundmused.

See mõte avaneb Raphael Valentini elukäigus, romaani kogu süžeelises arenduses.

Kujutades Raphaeli, vaese poeedi eluteed, kes vireleb viletsusega läbiimbunud katusekambris, kes unistab suurte teoste loomisest, mis vallutavad Pariisi, pöördub Balzac mõningal määral omaenda noorusmälestuste poole. Siin on leidnud kajastuse tema mälestused aastaist katusekambris Lediguiere'i tänavas, julgeist plaanidest, väsimatust tööst ja poolnälgivast olelusest. Jutustades Raphaeli elust, kelle kuju tervikuna pole kaugeltki mitte autobiograafiline, paljastab Balzac harukordse jõuga seltskonna südametust, mis baseerub egoistlikul huvil; see motiiv kerkib selgesti esile romaani igas osas. Esimeses osas on see räuskavate, ahnelt naudingusse sööstvate orgiast osavõtjate hulk; teises osas on see südametu Foedora ja tema ümbrus, see inimestega täidetud «elus kõrb», kus Raphael kannatab üksindusest. Kolmandas osas on see Aixis tervisvetel viibiv kõrgem seltskond, kes ajab minema tiisikushaige Raphaeli. Kibeduse ja nördimusega kirjutab Balzac: «Igaüks, kes põeb ihu või hinge poolest, kel puudub raha või võim, on paaria. Jäägu ta oma kõrbesse. Kui ta astub üle selle piiride, leiab ta igal pool eest kõleda talve: külmad pilgud, külma suhtumise, külmad sõnad, külmad südamed. Õnn veel, kui ta ei lõika teotust

693

seal, kus talle peaks tärkama lohutus. Surijad, jääge hüljatuina oma asemeile! Raugad, istuge üksinduses oma kustunud kolde ääres! Vaesed kaasavarata tütarlapsed, külmetage ja vaeveige leitsakus oma üksildasis pööningukambreis! Kui seltskond talub mõnd õnnetust, siis kas mitte selleks, et kohandada seda oma huvidele, et sellest kasu ammutada, seda koormata, väljastada, saduldada, talle selga istuda, temast lõbu saada?»

Poeedi saatuse teema on saanud sügava ning täieliku arenduse Balzaci romaanides «Kaotatud illusioonid» ning «Kurtisaanide hiilgus ja viletsus». Ühtlasi on mitmed teisedki probleemid, mis on vaid ära märgitud «Sagräännahas», saanud samuti oma laiendatud arenduse «Inimliku komöödia» järgnevais teoseis. Otsustavat osa etendab Raphaeli elus tema sõber, peen elumees Rastignac oma küünilise parasitismi ja egoismi filosoofiaga. Hiljem kujuneb Rastignac üheks keskseks tegelaskujuks «Inimlikus komöödias», esinedes romaanis «Isa Goriot», jutustuses «Komödiandid enese teadmata», romaanis «Kurtisaanide hiilgus ja viletsus» ja terves reas teistes Balzaci teostes. «Sagräännahas» (orgiastseenis) ilmub lugeja ette veel üks «Inimliku komöödia» korduvaid tegelasi, pankur Taillefer, «küllasse uppuv mõrtsukas» (vt. «Punane võõrastemaja», «Isa Goriot»).

Tüpiseerimise võtteis, mida on kasutatud «Sagräännahas», ilmnevad selgesti Balzaci kunstimeetodi põhijooned, mis on täielikult arendatud «Inimliku komöödia» hilisemais teoseis: suure üldistuse põiming, mis saavutatakse hüperbooli teel, värvide tihen-

damisega, kujude teravdamisega, individualiseerimise kunstiga, ilmeka olustikulise detaili meisterlikkusega.

«Sagräännaha» esimese väljaande eessõnas rõhutas Balzac romaani satiirilis-paljastavat tähendust, tema sotsiaalset iseloomu: «Inimesed nõuavad meilt kauneid pilte. Aga kust võtta neile eeskujusid? Teie armetud riided, teie poolikud revolutsioonid, teie lobisevad kodanlased, teie surnud religioon, teie luhtunud võimalused, teie kuningad poolel palgal, — kas nad on seevõrra poeetilised, et neid tasub kujutada? Me võime nüüd vaid pilkavalt naerda ...»

«Sagräännaha» kompositsioon tema üle ääre tulvava eluliste vaatluste üliküllusega on ebatavaliselt kaaluteldud. Romaani ehituses ilmneb selgesti kontrastipõhimõte, mis tugevdab romaani konflikte. Kontrastsed on romaani sissejuhatavad episoodid, tema filosoofiline ekspositsioon: vaikne hämarus ja filosoofilised mõtiskelud antikvaari poes asenduvad püörase priiskamisega, tühiste teravmeelsuste kaskaadiga, kirgede ohjeldamatu pulbitsusega orgiastseenis pankuri juures. Kontrastsed pn samuti tegelaste kujud: vanale antikvaarist filosoofile-vaallejale on vastandatud orgia osaliste kujud: kurtisaan Aquilina, pankur Taillefer, kes. on rikastunud jõleda mõrva teel. Kontrasti moodustavad teineteisele kaks naiskuju, kes etendavad nii tähtsat osa Raphaeli saatuses: hingetu aristokraat kaunitar Foedora ja vagur ennastsalgav Pau-line.

Romaani stseenide ja tegelaskujude kontrastsuses kajastuvad elulaadi kaks teineteise vastu võitlevat printsiipi ja tegelikkuse enda sügavad vasturääkivused: «jõhker rikkus» põrkab kokku

nukra vaesusega, ausus autusega ja müüdavusega, kõrged ideaalid ja kaunid unistused purunevad egoismi jääpankade vastu, mis valitseb hingetus ning küünilises tailleferide ja foedorade maailmas.

Romaani kunstilise omapära määrab lüürilise erutatuse ja satiirilise teravuse liitumine.

Erakordselt mitmekesised on Balzaci’ kujutamise võtted: siin leidub nii otsest autorikõnet kui ka dramaatilisi episoode, kus autor kasutab dialoogi (orgiastseen), ja jutustamist esimeses isikus, mis tõstab kõlajõu emotsionaalsust (Raphaeli pihtimus). Jutustuse koestikku tungib nii publitsistlik pamflett kui ka essee. Kõrvuti filosoofiliste arutlustega antakse täpseid olustikulisi joonistusi: näiteks kerjused või silt Tuileries' sillal jne.

Iseloomustav on kogu romaani emotsionaalselt kaunistavate lüüriliste kõrvalepõigete rohkus.

Autorikõne on metafooriliselt küllastatud, temas rõhutatakse alatasa kohutava, traagilise ja ebatavalise elementi: «Sel neetud tunnil te kohtate silmi, mille rahu kohutab, te märkate nägusid, mis võluvad, tabate pilke, mis kaarte otsekui läbi puurivad, neid õgivad ...» «Need jõudeinimesed seisid vaikides, liikumatult, tähele-panelikult nagu rahvamass GreveM väljakul, kui timukas lööb kellelgi pea otsast» (episoodist mängumajas).

Romantiline tihendatus ja värvikus saavutab ülima piiri Raphaeli kokkusaamise stseenis antikvaariga. Kuid siingi tungib romantilise saladuse atmosfääri igapäevane reaalsus: «Kas te pole mitte teeninud kolm aastat ülemäärase ametnikuna riigikassas ega ole ikka veel saanud palka?» küsib rauk Raphaelilt, kuulda saanud tema otsusest panna toime endamõrv. «Kas teid on välja vilistatud Funambules'i teatris? Või olete pidanud sepitsema lõbusaid kupleesid, et tasuda oma armukese matusekulud?16 Voi kas te ei põe kullatõbe?» Lõpptulemuseks on see, et fantastilis-romantilised elemendid taanduvad, omandavad peaaegu iroonilise kõla.

16Seda motiivi arendab Balzac romaanis «Kaotatud illusioonid». Lucien Chardon, tema kangelane, on sunnitud kirjutama koomilisi kupleesid, et tasuda oma armukese Coralie matusekulud.

Lk. 8. Guazacoalco (ka Coatzacoalco) —- jõgi Mehhikos; tema kaldal asus pagendatute koloonia.

D''Acret (ka Darcet), Pierre Jean Joseph — prantsuse keemik (1777—1844), töötas välja menetluse želatiini valmistamiseks kontidest, et seda kasutada odava toiduainena.

Lk. 9. Trente et quarante (kolmkümmend ja nelikümmend, prantsuse k.) — silmade arv samanimelises kaardimängus.

Lk. 19. Caliban — fantastiline tegelaskuju Shakespeare'i draamas «Torm», poolinimene-poolkoletis, «maa vaim».

Lk. 20. Sesostris — on mõeldud Egiptuse vaaraod Ramsest (XIII saj. e. m. a.).

Lk. 22. Pizarro, Francisco (umbes 1475—1541) — Peruu vallutaja; teostas ennekuulmatu julmusega anustatud maade koloniseerimise, mis talle oli ülesandeks tehtud Hispaania valitsuse poolt.

695

Lk. 23. Lara— Byroni samanimelise poeemi kangelane.

Lk. 24. Pühenduskilbid — kilbid, mida vanad roomlased riputasid templeisse vaenlaste üle saavutatud võidu auks.

Lk. 26. ...meie surematu looduseuurija... — On mõeldud prantsuse looduseuurijat Georges Cuvier'd (1769—1832), kes võrd-lev-anatoomilise meetodi abil taastas väljakaevatavaid organisme üksikute kaevamistel leitud luude järgi.

Kadmos — Vana-Kreeka linna Teeba legendaarne asutaja; müüdi järgi on selle linna esimesed elanikud võrsunud Kadmose poolt külvatud draakonihambaist.

Lk. 27. Kuruulne iste — tugitool, millel oma ametikohuste täitmisel pidulikult istusid Rooma kõrgemad magistraadid: konsulid, preetorid jne.

Lk. 30. ... prantsuse uskmatute jumal... — Balzac nimetab nõnda prantsuse kirjanikku, filosoofi-valgustajat Voltaire'i (1694—1778), kes pidas lakkamatut võitlust religioosse obskurantismi ja klerikaalide usumäratsemise vastu.

... Gay-Lussaci ja Arago ... — Gay-Lussac, Joseph Louis (1778— 1850) — prantsuse füüsik ja keemik; tema avastatud seadused olid suure tähtsusega nende teaduste ja materialistliku maailmakäsituse arengus. Arago, Dominique François (1786—1853) — füüsik, kes tegi rea tähtsaid avastusi astronoomia, optika, elektromagne-tismi, meteoroloogia ja teistes valdkondades.

Lk. 36. Sanskrit — tegelikult on tegemist araabia keelega.

«Ma olen näinud regendi. õukonna kõlvatust.» — Orléans'i Phi-lippe'i õukond. Philippe oli regendiks (aastail 1715—1722) Louis XV alaealisuse aastail.

Lk. 39. Swedenborg, Emanuel, (1688—1772) — rootsi reaktsiooniline kirjanik, rea müstilis-religioossete teoste autor.

Lk 41. Léonarde — köögitüdruk, tegelaskuju prantsuse kirjaniku Lesage'i (1668—1747) romaanist «Gil Blas».

Lk. 42. «... büdžett on vahetanud oma linnaosa, kolides Saint-Germaini agulist Chaussée-d'Antinile.» — S. t büdžeti üle käsutavad nüüd mitte aristokraadid, vaid kodanlus (Saint-Germaini •eeslinn — aristokraatlik kvartal Pariisis; Chaussée-d'Antin — tänav, kus elasid peamiselt suurkodanluse esindajad).

Kuningas-kodanik — kuningas Louis Philippe*! hüüdnimi, antud prantsuse kodanluse poolt, kelle kreatuur ta oli.

Lk. 43. Crispin — riukaliku teenri tüüp Lesage'i komöödiast «Crispin — oma isanda võistleja».

Lk. 44. «Punane korsaar» — ameerika kirjaniku Fenimore Cooperi (1789—1851) romaan, ilmunud 1828. aastal.

Botany-Bay (botaaniline laht, inglise k.) — laht Austraalias; selle kallastele asutas Inglise valitsus 1787. aastal koloonia pagenda-tuile.

Lk. 45. «De viris illustribus» (kuulsaist meestest, ladina k.) — muinasaja suurte meeste elulood, koostatud rooma ajaloolase Cornélius Nepose (I saj. e. m. a.) poolt.

Lk\ 46. Maestro Alcofrlbas — François Rabelais', XVI sajandi prantsuse kirjaniku-satiiriku, romaani «Gargantua ja Pantagruel» autori pseudonüüm.

696

Lk. 47. ... et lisada konversatsiooni lämmastikku... — see

tähendab, teha vestlus loiuks, igavaks (lämmastik [asoot] •*- keemilise elemendi nimetus, mis kreeka keeles tähendab «elutu»).

...Louis XVIII kuulsat valet: üksmeel ja unustamine. — Louis XVIII poolt tema valitsemise algul proklameeritud loosung (kogu prantsuse rahvuse üksmeel ja lahkhelide unustamine) osutus tegelikult valeks, sest kohe Restauratsiooni esimestest päevadest peale said Bourbonide vastased julma tagakiusamise osaliseks.

Lk. 51. Boussuet, Jacques Bénigne (1627—1704) — prantsuse piiskop, rea ajalooliste ja usuteaduslike teoste autor.

Ballanšrst — prantsuse publitsisti, filosoofi-müstiku Pierre Simon Ballanche'i (1776—1847) järelkäija. Ballanche nägi teed progressile müstilis-religioossete kristlike ideaalide teostumises.

Lk. 55. Karlist — 1830. aasta revolutsiooni tagajärjel troonilt tõugatud Prantsuse kuninga Charles X poolehoidja.

Lk. 57. La Fayette, Marie Joseph (1757—1834) — prantsuse poliitikategelane, kes võitis populaarsuse Ameerika rahva vabadussõjast osavõtjana; 1789. aastal valiti ta generaalstaati-desse, hiljem aga, heidutatud rahvamasside aktiivsusest, lähenes kontrrevolutsioonilistele ringkondadele ja 1791. aasta 17. juulil juhatas rahvademonstratsiooni tulistamist. Aastal 1830 aitas kaasa Louis Philippe'! troonileasumisele.

Lk. 58. «Böömimaa kuningas ja tema seitse lossi» — XIX sajandi esimese poole prantsuse kirjaniku-romantiku Charles Nodier' teos.

Lk. 59. ...ahvides nõnda järele «Revue des deux Mondes'i»...

— mainitud ajakirja toimetaja François Buloz (1803—1877) oli ühe silmaga.

Lk 60. Bichat, Marie François Xavier (1771—1802) — prantsuse õpetlane, arst-füsioloog.

Lk. 63. Ossian — legendaarne šoti laulik. Tema nime all avaldas luuletaja James Macpherson (1738—1796) 1762. aastal kogumiku oma eepilisi poeem-laule.

Lebel — Louis XV kammerteener.

Lk. 65. Carracci, Annibale (1560—1609) — itaalia maalikunstnik.

Lk. 66. «Päästetud Veneetsia» — inglise näitekirjaniku Thomas Otway (1652—1685) tragöödia.

La Rochelle'i neli noormeest — neli seersanti, kes teenisid La Rochelle'is; aastal 1822 hukati neist kolm revolutsioonilisest vandenõust osavõtu pärast.

Lk. 70. Miltoni Pandemoonium — deemonite asupaik inglise luuletaja John Miltoni (1608—1674) poeemis «Kaotatud paradiis» (1667).

Lk. 72. Carymary, Carymara — Rabelais' hüüatus (vt. «Gargantua ja Pantagruel», I raamat, 17. peatükk).

Pürron — vana-kreeka filosoof-skeptik (umbes aastail 360—270 •e. m. a.).

Buridani eesel — Buridan — prantsuse õpetlane-skolastik XIV sajandist. Tõestades tahtevabaduse võimatust, olevat ta toonud näiteks eesli, kes suri nälga kahe võrdses suuruses mõõdu kaerte vahel, mis mõlemad teda ühteviisi ligi meelitasid. See kuju on saanud üldnimeks otsustusvõimetu, kõhkleva inimese tähistamiseks.

697

Lk. 73. Damlens, Robert Francois — käristati 1757. aastal neljaks kallaletungi pärast Louis XV-le. Pealtnägijate jutustuste järgi olevat ta hukkamise ajal pidanud kinni nelja hobust seni, kui timukad lõikasid läbi tema käte ja jalgade kõõlused.

Lk. 81. De Villele (1773—1854) — ministrite nõukogu esimees^ Prantsusmaal XIX sajandi 20-ndail aastail, ultrarojalistide käsilane.

Lk. 84. Marceline — Figaro ema, tegelaskuju Beaumarchais* (1732—1799) komöödiast «Figaro pulm».

Lk. 89. Kunstide sild — oli määratud jalakäijaile; temast ülemineku eest tuli maksta üks sou.

Lk. 92. Veneetsia tinakambrid — vangikongid Veneetsia Doodži-de palee katuse all; nende seinad olid kaetud tinaplekiga, et vangid piinleksid kuumusest.

Lk. 95. «... mängisin ma Diogenest...» — see tähendab, elasin nagu vana-kreeka filosoof Diogenes (umbes aastail 404—323 e. m. a.), kes pärimuse järgi loobus kõigist maistest hüvedest ja elas vaadis, rahuldudes elu ülalpidamiseks kõige hädavajalikumaga. Diogenes väitis, et säärane eluviis soodustavat vaimuselgust ja hingerahu, mis on tarvilikud filosoofile.

Ariel — fantastiline tegelane Shakespeare'i draamast «Torm», õhuvaim.

Lk. 96. Saint-Denis — Napoleon I poolt Pariisi eeslinnas Saint-Denis's asutatud kool Auleegioni ordeni kavaleride tütardele.

Lk. 97. Uus Pügmalion — Pügmalion — vana-kreeka müüdi järgi kujur, kes hakkas armastama tema enda voolitud kaunist naisekuju; jumalad võtsid kuulda tema palved ning muutsid kuju elusaks.

Lk. 109. Lauzun — Louis XIV õukondlane, suurmaailma liider-daja, kes sai kuulsaks oma seiklustega.

«... kes kandsid kaelasidemeid, mis oleksid viinud kadedusest meeleheitele kogu Kroaatia...» — sõnamäng: prantsuse keeles sona cravate (kaelaside) arvatakse olevat tekkinud sõnast croat (kroaadi). Kroaatia armee vormiriide juurde kuulusid ebatavaliselt uhked kaelasidemed; see mood siirdus ka Prantsusmaale.

Lk. 110. Lescombat' kirjad — Marie Lescombat', XVIII sajandil kõmu tekitanud kriminaalprotsessi naiskangelase armastuskirjad.

«... lugedes «Clarissa Harlowe'd* osaltki nõnda ulguda nagu Lovelace.» — «Clarissa Harlowe» — inglise kirjaniku Richardsoni (1689—1761) romaan; Lovelace — selle romaani tegelane, Clarissa ahvatleja.

Lk. 114. «...Arsinoe ja Araminte'i stseene...» — Arsinoe —

tegelane Moliere'i komöödiast «Misantroop», silmakirjaliku vagatseja tüüp. Araminte — tegelane inglise näitekirjaniku W. Congreve'i (1670—1729) komöödiast «Vanapoiss».

Lk 124. Kaelakee lugu — On mõeldud kõmu tekitanud skandaalset lugu kuninganna Marie Antoinette'ile kaelakee ostmisest, millesse olid segatud mitmed silmapaistvad prantsuse riigimehed, aadli esindajad, vaimulikud jt.

Lk. 126. Johann Paul Friedrich Richter (1763—1825) — saksa romantik, kirjanikunimega Jean Paul.

698

Lk. 139. «...ühe poeedi äsjailmunud raamat, tõeline kunstiteos Polüklese raidkuju teemal.» — Mõeldud on Théophile Gautier" 1835. a. ilmunud romaani «Preili de Maupin» («Mademoiselle de Maupin»). Polükles (II saj. e. m. a.) — Ateena kujur, kellele omistatakse skulptuuri «Lamav Hermafroditos».

Lk. 155. «...hertsog Clarence'i vaat malvaasiat...» — Hertsog Clarence — Inglise kuninga Edward IV vend (XV saj.); surmamõistetuna olevat ta pärimuse järgi saanud õiguse valida hukka-misviis ning ta palunud end uputada veinivaadis.

Lk. 162. «...kas ei vabanenud maailm Aleksandrist Herkulese karika tõttu ...» — Pärimuse järgi olevat Makedoonia Aleksandri surma põhjustanud pidutsemisel joodud tohutu suur veinikarikas.

Lk. 163. Salverte, Eusèbe — raamatu «Filosoofiline ja ajalooline uurimus inimeste, rahvaste nimede ja geograafiliste nimetuste kohta» autor (1823).

Lk. 164. Barême'i-moraal — Barême, Bertrand François (XVII saj.) _ arvepidamise käsiraamatu autor. Antud juhtumil on Barême'i nime tarvitatud väiklaselt-arvestavas mõttes.
Lk. 176. Rollin, Charles (1661—1741) — prantsuse ajaloolane, humanist ning pedagoog.
Lk. 186. «...vastupanu on saanud võidu liikumise üle...» — Vihje kahe prantsuse kodanliku partei omavahelisele võitlusele pärast 1830. aastat: «liikumise partei» nõudis liberaalseid reforme, konservatiivne «vastupanu partei» seevastu rahuldus täiesti oma käsilase Louis Philippe'i poliitikaga.
Lk. 200. Andouillettes'i abtiss — tegelaskuju inglise kirjaniku Lawrence Sterne'i (1713—1768) romaanis «Tristram Shandy». Sõimu välja valades lausus ta ainult poolikuid sõnu, et «vähen-da-da pattu».
Lk. 202. Westhall, Richard (1765—1836) — inglise maalikunstnik, Miltoni ja Shakespeare'i illustraator.
Keiser Nikolai proosa — On mõeldud Nikolai I üleskutset poola-kaile pärast Poola ülestõusu mahasurumist 1830. aastal.
Lk. 224. Horace Bianchon — arst, tegelaskuju Balzaci «Inimliku komöödia» mitmeis teoseis.
Lk. 230. «Ja sellepärast on teie tütar jäänud tummaks...» — lause Molière'i komöödiast «Arst vastu tahtmist».

PIKA EA ELIKSIIR

Novell «Pika ea eliksiir» ilmus esmakordselt ajakirjas «Revue de Paris» 24. oktoobril 1830. Aastal 1831 läks ta «Filosoofiliste romaanide ja jutustuste» esimesse väljaandesse. 1846. aastal paigutas autor ta «Inimliku komöödia» XV köitesse («Filosoofiliste etüüdide» II köide).
Fantastiline lugu imettegevast pika ea'eliksiirist, mille valdajaks sai rikas liiderdaja, omandas Balzaci sule all irooniliselt terava kirikuvastase iseloomu.
Novelli kangelane don Juan Belvidero läheneb nii oma nimelt kui ka rea iseloomujoonte poolest legendaarsele don Juanile. Ent
699
Balzac annab sellele kujule uue mõtestuse. Tema don Juari. on ohjeldamatu oma tujude rahuldamises ning samal ajal kasuahne, ihne ja silmakirjalik. Vastupidiselt legendaarsele don Juanile ei saa ta oma pattude pärast mingit karistust. Just vastuoksa, kirik ülistab teda, tunnistab pühakuks. Jõledaid sõimusõnu ja jumalateotuse mida tema eliksiirist elustunud pea välja paiskab, peab rahvahulk jumalikuks ilmutuseks. Hüüatus «Lollpea, ütle nüüd, kas jumal on olemas?» novelli lõpul tugevdab tema kirikuvastast suunitlust.
, Lk. 279. ... stseenis härra Dimache'iga. — Jutt on stseenist Moliere'i komöödias «Don Juan», kus don Juan osava meelitusega mõjutab oma võlausaldajat.

PUNANE VÕÕRASTEMAJA

Esmakordselt avaldati see novell 1831. aastal «Revue de Paris'» augustikuu numbreis. Aastal 1832 paigutati ta «Uutesse filosoofilistesse jutustustesse» (Gosselini väljaanne). 1846. aastal paigutas autor «Punase võõrastemaja» «Inimliku komöödia» XV köitesse («Filosoofiliste etüüdide» II köide).
Novellis «Punane võõrastemaja» on näidatud mõrvarist pankuri Tailleferi karjääri algust, kes esineb romaanides «Sagräännahk» ja «Isa Goriot».
Pankur Tailleferi kuju on sarnane rea teiste «Inimliku komöödia» «kangelastega», kes ronivad rikkuse tippudele räpaste mahhinatsioonide ja lausa kuritegude teel.

Lk. 325. Foy, Maximilien Sebastian (1775—1825) — Napoleoni kindral, Restauratsiooni ajal parlamendi deputaat liberaalse partei poolt.

Lk. 328. Hatseldaama — «Vere väli» (piiblis). Nõnda nimetati välja, mille Juudas piibli legendi järgi ostis 30 hõbeseekli hinnaga, mis ta sai Jeesuse Kristuse reetmise eest.

Lk. 329. Jenny Deansi isa — tegelane Walter Scotti romaanis «Edinburghi vangla».

MEISTER CORNELIUS

Balzaci eluajal ilmus jutustus «Meister Cornelius» neli korda. Esmakordselt avaldati ta 1831. aasta detsembris ajakirjas «Revue de Paris». Jutustus oli jaotatud kolmeks osaks: I. «Kiriklikke stseene XV sajandil»; 2. «Nõid»; 3. «Baieri hertsogi juveelide vargus».

Jutustuse teine trükk ilmus 1832. aastal (ta paigutati «Uute filosoofiliste jutustuste» hulka). Selles väljaandes oli kolmas peatükk jaotatud kahte ossa, kusjuures teine neist kandis nimetust «Tundmatu aare». 1846. aastal mahutas Balzac jutustuse «Inimlikul komöödia» XV köitesse («Filosoofiliste etüüdide» II köide).

700

Jutustuses ilmnevad eredalt «gooti romaani», «saladuste ja õuduste romaani» traditsioonid, millele algaja kirjanik maksis lõivu 50-ndail aastail.

Ometi paistavad läbi romantilise koe juba mõned Balzaci realistliku meetodi jooned, mis hakkas kujunema 30-ndate aastate algul: ajalooliste detailide tõepärasus, sotsiaal-filosoofilise probleemistiku sügavus põimingus psühholoogi meisterlikkusega, mis ilmneb eriti Corneliuse ja kuninga kujudes.

Jutustuse põhiprobleemiks on kulla saatuslik võim inimese üle. Meister Cornelius on keskaja kommersant, kes sarnaneb Balzaci kaasaegsete kujudega, prantsuse kodanliku ühiskonna salajaste valitsejatega nagu näiteks Gobseck.

Vara kogumine muutub Corneliuse juures maaniaks, mis tõrjub eemale kõik muud tundmused. Kuid saatuse iroonia peitub selles, et öösiti kuutõbisena varastab vanamees iseenda järelt aardeid ning-peidab neid kuhugi. Tema isik lõhestub, kustutamatu kullakirg hukutab oma kandja.

Lk. 348. Le Daim (ka le Dain), Olivier — Louis XI habemeajaja, nõuandja ja soosik. Poodi a. 1484.

Tristan 1'Hermite (ka L'Hermite ja l'Ermite) — Louis XI ülemkohtunik, kuulus oma julmuse poolest.

Lk. 359. Bavon — Flandrias üldtuntud pühak, keda peeti Genti, Cornelius Hoogworsti kodulinna kaitsjaks.

Lk. 371. «Quentin Durward» — Walter Scotti romaan, milles kujutatakse Louis XI õukonda.

Lk. 373. Coictier (ka Coitier), Jacques — Louis XI ihuarst ja .astroloog (surn. 1505. a. ümber).

TUNDMATU MEISTRITEOS

Kirjas 25. veebruarist 1867 soovitab Marx Engelsile läbi lugeda .kaks Balzaci jutustust: «Tundmatu meistriteos» ja «Lunastatud Meimoth», «kaks väikest šedöövrit täis imetoredat irooniat».

«Tundmatu meistriteose» kallal töötas Balzac 1830. aastal. Novell ilmus esmakordselt 31. juulil ja 6. augustil 1831 ajakirjas «Artiste»; ta oli jaotatud kahte ossa: «Maestro Frenhofer» ja «Cathenne Lescault». Hiljem paigutas Balzac «Tundmatu meistriteose» oma «Filosoofiliste romaanide ja jutustuste» esimese

väljaande kolmandasse köitesse. 1845. aastal mahutati «Tundmatu meistriteos» «Inimliku komöödia» XV köitesse («Filosoofiliste etüüdide» I köide). Selles väljaandes dateeris Balzac jutustuse 1832. aasta veebruariga.

«Tundmatus meistriteoses» on tegevus viidud XVII sajandisse, ent autori asetatud kunstiprobleemid olid aktuaalsed ka Balzaci kaasajale, realismi kujunemise ajale, uute teede otsingute ajale prantsuse kirjanduses ja kunstis. Pole kahtlust, et novellis kajastusid vaidlused esteetika küsimustes, mis 30-ndate aastate algul puhkesid erilise teravuse ja jõuga. «Tundmatus meistriteoses» on .avaldatud mõningad Balzaci enda südamelähedased mõtted ja veendumused kunsti olemuse ja kunstniku eesmärkide kohta.

701

Novellis tuleb nähtavale, kuidas püüdlemine meisterlikkuse kõrgeima ideaali poole, kui see on suunatud valeteed, muutub iseenesega rahulduva vormitäiuse otsinguks, satub konflikti loomingu tõeliste võimalustega ning kujuneb hukatuslikuks nii kunstiteosele kui ka selle loojale.

Balzac näitab, kuivõrd laostav on kunstnikule irdumine tegelikkusest kogu tema eluvajadustega, pagemine «puhtasse kunsti», vormi kui omaette eesmärgi tagaajamine; ta tõstab esile subjektivismi sügava ohu sel puhul, kui kunstnik asub hindama oma loomingut ja selle ülesandeid. Just sellega astub «Tundmatu meistriteose» autor võitlusse realismi eest kunstiloomingus.

Lk. 397. Porbus, Francois (ka Franz), noorem (1570—1622) — flaami kunstnik, kes elas ja töötas Pariisis.

Lk. 404 Mabuse — hollandi kunstnik Jean Gossaert (umbes 1470—1532), kes on saanud hüüdnime Mabuse^oma kodulinna nime järgi.

Poussin, Nicolas (1594—1665) — kuulsaimaid prantsuse maalikunstnikke.

ABSOLUUDI OTSINGUD

«Absoluudi otsingute» esimene väljaanne ilmus 1834. aastal; teos. oh jaotatud seitsmesse peatükki, mis kandsid pealkirja: «Claeside maja», «Flaami perekonna ajalugu», «Absoluut», «Ema surm», «Noorte ustavus», «Isa pagenduses», «Absoluut on leitud». 1845. aastal paigutas Balzac jutustuse «Inimliku komöödia» XIV köitesse («Filosoofiliste etüüdide» I köide). Selles väljaandes puudus, jaotus peatükkideks.

«Absoluudi otsinguis» arendab Balzac edasi probleemi, mis esineb tema teisteski teostes: kire kujunemine, mis inimese tervenisti, oma võimusesse haarab, lämmatades kõik tema muud tundmused ja kiindumused.

Ometi erineb romaani kangelane Claes mitmeti inimkujudest, kes on üheainsa kire võimuses, nagu neid võib kohata Balzaci teistes 30-ndate aastate teostes (Gobseck, Grandet, Goriot). Gobseck ja Grandet on haaratud maniakaalsest varakogumiskirest, Claes aga seevastu kehastab endas otsijavaimu, pürgimust looduse saladuste vallutamise poole.

Ent ühiskondlik kord on vaenulik- isiksuse harmoonilise arenemise suhtes_, Claesi tragöödia seisneb selles, et ta ei saa olla ühtaegu suur õpetlane ja eeskujulik perekonnaisa, kes säästab ja suurendab oma rikkusi. Ta on saatuse poolt määratud piinavale üksindusele, lakkamatule võitlusele talle kõige kallimate inimestega. Nende silmis on ta meeletu, pillaja, roimar.

Lk. 433. Hansa liit — Põhja-Saksa linnade kaubanduslik ja poliitiline liit. Asutatud XIII sajandi keskpaiku; võim hansalinnades oli kaupmeeskonna moodustatud patritsiaadi käes. XVI sajandil algas-Hansa liidu langus. Liit lagunes XVII sajandi keskel.

Lk. 435. Gayanfi püha — igipõline püha   Douai linnas, seotud

legendaarse hiiu Gayanfi, Douai kaitsja kujuga. On võimalik, et selle legendaarse kuju prototüübiks oli üks Flandria rahvakangelasi IX sajandist, kes paistis silma võitluses normannidega.

Lk. 438. Artewelde, Jakob (ka Artevelde, Jacques van) (1295— 1345) — opositsioonilise liikumise juht Flandrias. Võitlus oli suunatud Genti krahvi poliitika vastu. Artewelde seisis suurkodanluse ja käsitööliste esindajaist moodustatud valitsuse eesotsas, kes oli Gentis võimul   Saja-aastase soja algul.

Lk. 445. ... Swedenborgi kiriku selgeltnägijaks. — Reas maades kujunes Swedenborgi järelkäijaist sekte (vt. märkus lk. 39 juurde), eriti levinud olid nad Inglismaal ja Ameerikas.

Lk. 490. Linné, Karl (1707—1778) — kuulus rootsi looduseuurija, looma- ja taimeriigi süstemaatika looja.

Lk. 515. ...kus preili Bourignon, samuti ka illuminaatide ja fcvietistide kirjanikud... — Bourignon, Antoinette (1616—1680) — rea müstilis-religioossete teoste autor, naisavantürist; ta kuulutas enda «püha vaimu pruudiks», kes t;ma kaudu annab edasi oma ilmutusi. Illuminaadid — salajaste müstilis-religioossete ühingute võrk, mis oli levinud Euroopa maades, eriti Saksamaal XVIII sajandil. Illuminaadid jutlustasid kõlbelist täiustumist; astusid välja ametliku kiriku vastu. Kvietistid — müstilis-religioosse suuna esindajad, kelle õpetuse põhialuseks on passiivsuse, enesesalgamise ja usulises sisekaemuses hinge lahustumise jutlustamine.

Fénelon, François (1651—1715) — prantsuse kirjanik, tuntud romaani «Telemahhose seiklused» autor, võttis omaks kvietistide õpetuse.

Guyon, Jeanne Marie — rea müstilis-religioossete raamatute autor, kelle kvietistlikud õpetused võitsid Féneloni.

DRAAMA MERERANNAL

Novell «Draama mererannal» ilmus trükis esmakordselt 1835. aastal «Filosoofiliste etüüdide» V köites; 1846. aastal paigutati «Draama mererannal» «Inimliku komöödia» XV köitesse («Filosoofiliste etüüdide» II köide).

«Draama mererannal» kuulub Balzaci hilisemate filosoofiliste novellide hulka. '

Vana Cambremeri lugu paljastab patriarhaalsete põhialuste hääbumise tragöödiat kodanliku elulaadi pealetungi ees.

Novelli kompositsioonis etendab suurt osa kontrastipohimote. Idüllilise sissejuhatusega kontrasteerib inimliku puuduse ja viletsuse pilt, mis avaneb kokkusattumisel kaluriga; ja sus järgneb Cambremeri ebatavaline ülitraagiline elulugu.

Märkimisväärne kogu oma laadilt on kaluri jutustus: see on lihtne ja lakooniline, vaba igasugustest välistest ilustustest, ent samal ajal energiline ning täis dramaatilist pinget.

Lk. 622. ... nagu Astolfo oma hipogreifi... — Astolfo — tegelaskuju Ariosto poeemist «Pöörane Roland» (1532) Hipogreif — mütoloogiline, fantastiline loom, poolhobune, poolgreif.

LUNASTATUD MELMOTH

Novell avaldati esmakordselt 1835. aastal. Viimane autori eluaegne väljaanne pärineb aastast 1845 ning ilmus «Inimliku komöödia» XIV köites («Filosoofiliste etüüdide» I köide).

Süžeeliseks aluseks võttis Balzac legendi igavesti rändavast ja üleloomuliku võimega inimesest. See süžee esineb paljudel kirjanikel, muuseas ka prantsuse päritoluga tuntud inglise kirjaniku, «gooti romaanide» («saladuste ja õuduste» romaanide) autori Charles Robert Maturini (1782—1824) teoses «Melmoth-rändur».

Balzac sõnastab oma novelli tähenduse nõnda: siin kirjeldatud juhtum võib «vahest anda tegevust peadele, mis on küllalt terased selleks, et mõista meie tsivilisatsiooni tõelisi paiseid, mis pärast 1815-ndat aastat on asendanud au põhimõtte raha põhimõttega».

Fantastika aitab Balzacil muuta sotsiaalse teema satiiriliselt teravdatuks.

Jutt on siin tõelisuse enda fantastilisusest. «Põrgu filiaaliks» saab siin «kiusatuste linn» Pariis, kodanliku maailma südameks aga — kõikvõimas börs. «On olemas säärane paik,» kirjutab Balzac börsi kohta, «kus koteeritakse kuningate hinda, kus vaetakse terveid rahvaid, kus langetatakse otsus poliitiliste süsteemide kohta, kus valitsusi hinnatakse' viiefrangilisele mündile, kus ideed ja uskumused leiavad arvulise väljenduse, kus kõike diskonteeritakse, kus jumal ise teeb laenu ja annab kindlustuseks oma hingede pealt saadavad tulud, sest Rooma paavstil on olemas vastav jooksev arve. Kui ma võiksin kuskilt osta hinge, siis kindlasti sealt.»

Novelli «Lunastatud Melmoth» hindas kõrgelt Marx, nimetades seda «väikeseks šedöövriks».

Lk. 646. ... Turenne keerutas Monte-Cucculit... — Turenne (1611—1675) — tuntud Prantsuse väejuht. Montecucculi (1609— 1681) — Austria kindral. 1675. aastal manööverdasid mõlemad väejuhid oma vägedega neli kuud, vältides otsustavat lahingut.

Lk. 648. ...«Nucingen ja Ko.» pangakontori... — Nucingen — korduvalt esinev tegelane «Inimlikus komöödias», selle finantsisti, «börsi Napoleoni» kuju, kes rikastus rea börsispekulatsioonide teel, mis laostäsid tuhandeid inimesi.

Lk. 673. Karbonaarid — poliitiline salaorganisatsioon Itaalias XIX sajandi esimesel kolmandikul; ta seadis oma tegevuse eesmärgiks Itaalia rahvusliku sõltumatuse. Prantsusmaal pidasid karbonaarid XIX sajandi 20.-30. aastail võitlust restaureeritud Bourbonide dünastia kukutamiseks.

Lk. 691. Böhme, Jakob (1575—1624) — saksa müstik, filosoofilis-religioossete teoste autor.

SISUKORD

Опоре де Бальзак СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ том XIII
На эстонском языке Оформление П. Рээвээра Эстонское Государственное Издательство Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja L. Kask Kunstiline toimetaja R. Pangsepp Tehniline toimetaja O. Kasemets Korrektorid M. Amon ja S. A r o n

Ladumisele antud 11. IX 1961. Trükkimisele antud 17. XI 1961. Paber 54 X84, 1/16. Trükipoognaid 44,25. Formaadile 60 X 92 kohaldatud trükipoognaid 36,29. Arvutuspoognaid 37,67.

Trükiarv 20 000. Tellimise nr. 6311. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.

Hind rbl. 1.50

7—3